

STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY

NO. 06075

PESHAT

Jacob Botoshansky

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS

NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
AMHERST, MASSACHUSETTS
413 256-4900 | YIDDISH@BIKHER.ORG
WWW.YIDDISHBOOKCENTER.ORG

MAJOR FUNDING FOR THE
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
WAS PROVIDED BY:

Lloyd E. Cotsen Trust
Arie & Ida Crown Memorial
The Seymour Grubman Family
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
Max Palevsky
Robert Price
Righteous Persons Foundation
Leif D. Rosenblatt
Sarah and Ben Torchinsky
Harry and Jeanette Weinberg Foundation
AND MEMBERS AND FRIENDS OF THE
National Yiddish Book Center

The *goldene pave*, or golden peacock, is a traditional symbol of Yiddish creativity. The inspiration for our colophon comes from a design by the noted artist Yechiel Hadani of Jerusalem, Israel.

The National Yiddish Book Center respects the copyright and intellectual property rights in our books. To the best of our knowledge, this title is either in the public domain or it is an orphan work for which no current copyright holder can be identified.

If you hold an active copyright to this work – or if you know who does – please contact us by phone at 413-256-4900 x153, or by email at digitallibrary@bikher.org

יעקב באטאשאנסקי

פ ש מ

(פירושים אויף יידישע שרייבער)

בוענאס איירעס, 1952 — ה'תשי"ב

משה פויגענבליט

IMPRESO EN LA ARGENTINA

PRINTED IN ARGENTINE

Copyright by

J. Botoshansky

JACOBO BOTOSHANSKY

EXEGESIS

(P S H A T)

Comentarios sobre escritores Judíos

Hecho el depósito que marca la Ley 11.723

Buenos Aires, 1952

INDUSTRIA ARGENTINA

א י נ ה א ל ט

7	ה. ד. נאמבערג
31	לאמעד שאפיראָ
69	י. מ. ווייסנבערג
93	משה לייב האלפערן
151	מנחם באַריישאָ
187	פרץ הירשביין
243	דוויד בערגלסאָן
317	פ. בימקאָ
355	ש. מיללער

**
**

„פֿשט“ איז פֿאָקטיש דאָס ערשטע בוך מיינס, וואָס באַשטייט פֿון בלויז אַן אויסגעשפּראַכענער ליטעראַטור־קריטיק. מיין בוך „פֿאַרטרעטן פֿון ייִדישע שרייבער“ — וואַרשע 1933 — באַשטייט איבערהויפּט פֿון אינטימע בילדער פֿון די שרייבער מיט אַ צוגאַב פֿון ליטעראַטור־קריטיק און „מאַמע ייִדיש“ איז צום מיינסטן ליטעראַטור געשיכטע.

די לייענער האָבן זיכער אַ רעכט צו מאַנען אַ געוויסן סדר אין אַ בוך אַן ערשטלינג און אַזאַ סדר וועלן זיי אין די ניין אָפּהאַנדלונגען פֿון אַט דעם בוך נישט געפינען און זיי זענען באַרעכטיקט צו פרעגן פֿאַר וואָס. און ביכדי צו געבן אַ תּשובּה אויף אַט דער שאלה, שרייב איך די דאָזיקע ווערטער.

מיין וועג צו דער ליטעראַטור־קריטיק איז נישט געווען קיין גלייִ־כּער. מיין חלום איז געווען: ווערן אַ בעלעטריסט. אַ זשורנאַליסט בין איך געוואָרן אויף דערווייל; דער יסוד פֿון מיין זשורנאַליסטישער טעטיִ־קייט איז געווען — טעאַטער־קריטיק. אַ ליטעראַטור־קריטיקער בין איך אַ לאַנגע צייט געווען בעל פּה. איך האָב געהאַלטן לעקציעס וועגן ייִדישער ליטעראַטור.

פֿון דער לעקציע וועגן ליטעראַטור בין איך געקומען צו דער רע־צענזיע וועגן בוך. און איך בין זייט 1926 דער ליטעראַטור־קריטיקער פֿון דער טעגלעכער בוּענאַס איירעסער צייטונג „די פרעסע“. און איך האָב פֿאַרעפּנטלעכט אָפּהאַנדלונגען וועגן ליטעראַטור אויך אין פֿאַרשידענע אויסגאַבעס פֿון וואַרשע און ניו־יאָרק. די לעצטע יאָרן איז מיר ווידער אויסגעקומען צו זיין אַ לעקטאָר וועגן ייִדישער ליטעראַטור. און די דאָזיקע לעקציעס זענען עס געוואָרן די לעצטע סטאַדיומס פֿון אַט די אָפּהאַנד־לונגען, וואָס זענען איצט די שיין דורך אַ בוך. און אַט די ניין אָפּהאַנדלונגען, וועלכע האָבן נישט קיין שום אַנדערע פֿאַרבינדונג צווישן

זיך אויסער דעם מחברס צוגאנג, זענען געווען די ערשטע, וואָס זענען פֿאַרטיק געוואָרן. דרוק איך דערפֿאַר מיינע אָפּהאַנדלונגען אַן אַ סדר, כאַטש מיין חלום איז צו פֿאַרעפּנטלעכן אַ געשיכטע פֿון דער נייער ייִדישער ליטעראַטור. אַז דער סוף וועט זיין פֿאַרטיק, וועט שוין דער סדר קומען.

פֿון דעם דערציילטן וועט דער לייענער אַרויסדרינגען, אז די אַרבעטן פֿון אַט דעם בוך און אַלע מיינע אַרבעטן וועגן דער ייִדישער ליטעראַטור טור ביכלל זענען נישט ווייניקער לעקציעס ווי געשריבענע אָפּהאַנדלונגען. און ער וועט ריכטיק אַרויסדרינגען אויב אַבער עמיצער וועט וועלן אַרויסדרינגען, אַז דאָס איז נאָר אַ חיסרון, אַדער נאָר אַ מעלה, וועט ער מאַכן אַ טעות. עס איז — אַן אייגנשאַפט. לעקציעס זענען פֿונקט אַזאַ לעגאַלער זשאַנר אין דער ליטעראַטור־קריטיק, ווי אָפּהאַנדלונגען אַדער עסייען.

פֿאַראַן אַן אומבאַקוועמלעכקייט אין דעם סדר פֿון מיין ערשטן בוך „פֿשט“, עס זענען דאָ פֿאַראַן אָפּהאַנדלונגען וועגן שרייבער, וואָס לעבן נישט און שרייבער, וואָס להבדיל בין החיים והמתים — לעבן ברוך השם יאָ. אַבער שרייבער זענען געווינט, אַז דאָס בוך איז די דאָזיקע הייס, וווּ מען הערט קיינמאַל נישט אויף צו לעבן... מען מוז נישט צוליב שכנהשאַפט מיט פיזיש נישט־לעבעדיקע טראַכטן וועגן טויט, מען דאַרף דורך דעם טראַכטן וועגן אייביקן לעבן.

דער טיטל פֿון מיין בוך „פֿשט“ נייטיקט זיך נישט אין קיין באַזונדערער דערקלערונג. מיין פֿריינד, דער דיכטער און ליטעראַטור־קריטיקער נ. ב. מינקאָוו, האָט ביי מיר אויפגעפֿאַדערט, אַז איך זאָל מעלדן אין אַלע מיינע ביכער וועגן ליטעראַטור און קונסט, אַז איך בין נישט קיין ליטעראַטור־קריטיקער, נאָר בלויז אַ קונסט־געניסער, ש. ניגער האָט דערויף געענטפֿערט, אַז אַ קונסט־געניסער איז בעצם אַ קונסט־קריטיקער און ער האָט מיר פֿערזענלעך דערצו געגעבן עפּנטלעך־שריפטלעך די פּולסטע סמיכה אַלס ליטעראַטור־קריטיקער. איך וויל נישט געבן קיין רמז, דרש און סוד, מיין ציל איז צו געבן בלויז — פֿשט.

איך האָב געהאַט בדעה אַנצורופן מיין בוך „מעשות וועגן ייִדישע שרייבער“ און אייניקע פֿון זיי זענען טאַקע געשריבן ווי מעשות, אַבער אין כלל גענומען איז מיין עיקרדיקע כּוונה צו געבן אַ פּולסטענדיקן פּירוש אויף די ווערק פֿון די ייִדישע שרייבער.

דער מחבר.

ה. ה. נאמבערג

אזוי האט ער אנגעהויבן

דריי גרויסע תלמידים האט י. ל. פריץ געהאט. מען האט זיי אפילו גערופן „דער דרייבונד“. צוויי פון אט די דאזיקע דריי לעבן נאך, ביז הונד-דערט און צוואנציק יאָר, איינער היסט שלום אַש און איינער אברהם רייזען. דער דריטער פון זיי איז שוין נישטאָ צווישן די לעבעדיקע. הירש דוויד נאָמבערג איז זיין נאָמען. און אַט וועגן אים דערצייל איך עס איך דאָ היינט און זיינע ווערק פארטייטש איך.

51 יאָר, זיבן חדשים מיט זיבעצן טעג האָט ער געלעבט אויף גאָטס וועלט. ער איז געבוירן געוואָרן אין דער פוילישער שטאָט אמשינאָוו, ווארשעווער געגנט, דעם 4טן אפריל 1876 און ער איז אַוועק אין דער איי-ביקייט אין אַטוואָצק — א זומער פלאַץ נישט ווייט פון ווארשע — דעם 21טן נאָוועמבער 1927. און געשטאַמט האָט ער פון גרויסן יחוס. פון טאַטנס צד: דור-דורות רבנים, פון דער מאמעס צד אויך דור-דורות רבנים, אָבער אויך סוחרים. זיין פאָטער האָט אַנגעהויבן ווערן אן אַפיקורס און ער איז יונג געשטאַרבן און ער איז דערצויגן געוואָרן ביי זיין זיידן פון דער מוטערס צד, א ייד, וואָס איז געפאָרן צום לובלינער רבין און האָט געפירט גרויסע געשעפטן מיט פוילישע פריצים און האָט זיך אליין אויפֿ-געפירט ווי א שטיק פוילישער פריץ, ער איז נישט בלויז געפאָרן אין אַ קאָטש, נאָר אויך רייטנדיק איז ער אַרומגעפאָרן. ער איז אויך געווען א בעל צדקה און א מכנים אורח. ביי אַט דעם זיידן האָט הירש דוויד אויס-געלערנט צו זיין פריי און נאָכגיביק און האַלטן אָפן טיר, האַרץ און האַנט. ביז 18 יאָר האָט ה. ד. נאָמבערג געלערנט תורה און ער איז געוואָרן אַ

גרויסער למדן, דערנאך האָט ער חתונה געהאַט און ער האָט זיך פאר-
פלאַנטערט אין השכלה און גענומען לערנען רוסיש, דייטש און פויליש און
זיין גלויבן האָט זיך גענומען וואקלען. די העברעישע ליטעראטור, אין
וועלכער ער האָט געזוכט א באשייד פאר זיינע ספיקות, האָט אים נישט
באפרידיקט און ער האָט גראַד איבערגעלייענט פרצעס א ביכל העברעישע
לידער און ער איז בקרוב אַוועקגעפאַרן קיין וואַרשע צו פרעגן ביים מחבר
שאלות וועגן פראַבלעם — גאַט. געפאַרן קיין וואַרשע איז ער מיט דער
הילף פון א סאַציאליסטישן סטודענטן-קרייז, וואָס האָט געהאַפן יידישע
יונגעלייט זיך צו בילדן און ער האָט געקראָגן אַ שם פון אַן אַפיקורס און
ער האָט זיך געמוזט שידן מיט זיין פרוי. 21 יאָר איז ער אַלט געוואָרן,
ווען ער איז געקומען קיין וואַרשע און ער איז שוין דאָרט פארבליבן. ער
האָט געשריבן העברעישע שירים און אונטער פרצעס איינפלוס האָט ער
גענומען שרייבן יידיש. ער האָט גיך געקראָגן א פאַסטן אלס העברעישער
לערער און אויך אלס הויז-אַדמיניסטראַטאָר און ער האָט געקראָגן א גרויסע
ווינונג, וועלכע ער האָט געלאָזט אָפן פאר א סך יונגעלייט, וואָס זענען
געקומען פון קליינע שטעטלעך לערנען מאַדערנע בילדונג אין וואַרשע.
און ער האָט זיך גיך באפריינדעט מיט אברהם רייזען און שלום אש און
אלס דער גרעסטער פארדינער צווישן זיי איז ער געוואָרן זייער אַרויס-
העלפער און אלס דער געבילדעטסטער צווישן זיי און דער שאַרפסטער קאַפּ
איז ער געוואָרן זייער קריטיקער.

די סאַמע ערשטע זאַך נאָמבערגס איז געווען א לעגענדע א״ב „פון
שטאַל“, וואָס זאָל געווען האָבן דעם זעלביקן מאַטיוו, וואָס מענדעלע מוכר
ספרימס „קליאַטשע“, אָבער די צענזור האָט דאָס נישט דורכגעלאָזט און
ס׳איז קיינמאָל נישט דערשינען אין דרוק. זיין ערשט ליד איז דערשינען
אין וואַכנבלאַט „דער יוד“ און האָט געהייסן „דער נביא“ און זיין ערשט
מעשהלע האָט געהייסן „דאָס גליק“ און איז דערשינען אין אברהם ריי-
זענס זאַמלבוך „דאָס צוואַנציקסטע יאָרהונדערט“. ביידע זענען דערשי-
נען אין יאָר 1900. קנאַפּע 28 יאָר איז נאָמבערג געווען א שרייבער ביי
יידן און ער האָט אין די סאַמע ערשטע זאַכן זיינע זיך שוין באוויזן מיט
זיינע עיקרדיקע אייגנשאַפטן: קורצקייט, קלאַרקייט, שאַרפקייט און גע-
דאַנקלעכקייט. אין דעם ערשטן ליד איז געווען געדאַנק, אין דעם ערשטן
מעשהלע איז געווען געזאַנג. אין ביידע האָט ער געזוכט דעם סאַמע זין
פון לעבן, אין ביידע האָט ער געוויזן דעם מענטשנס שוואַכקייט.

אָט באלד ווי ה. ד. נאָמבערג איז געוואָרן אַ שרייבער, האָט ער אָנגעשריבן א רעוואָלוציאַנער ליד, וואָס איז געווען געדרוקט אין אַן אומ־ לעגאלער זאַמלונג און איז גלייך געוואָרן זייער פּאָפּולער ביי יידישע אַרבעטער. מען האָט דאָס דעקלאַמירט און געזונגען. „עס לויפן עס יאָגן שוואַרצע וואַלקן“ הייסט דאָס דאָזיקע ליד. עס האָט עכטן געפיל און פּוב־ ליציסטישע שאַרפּקייט. עס איז אַ וויג־ליד. אַ מאַמע שלעפּערט איין איר קינד און דערציילט דעם, אז דער טאַטע שיקט אים אַ גרוס פּון סיביר. דער ווינט ברענגט גרוסן פּון דעם קאַלטן לאַנד, וווּ דער טאַטע שטייט מיט אַ לאַפּעטע אין דער האַנט און ער גראַבט אַלץ טיפּער און טיפּער. וואַרפט די ערד אַרויס און די מאַמע הייסט דעם קינד נישט זאָרגן — דער טאַטע גראַבט פאַר דעם שקר קברים אויס. ער פּאַלט נישט דער ערשטער און נישט דער לעצטער אויף דעם פעלד, אָבער ער איז אַ גרויסער העלד. און די מאַמע זינגט, אז איר קינד וועט אויך אויסוואַקסן אַ העלד און זי הייסט אים זאַמלען כּוחות פאַר דער צוקונפּט. מער קיין לידער פּון אזא פּראַפּאגאַנדע מיין האָט ער נישט געשריבן. ער האָט צום מיינסטן געשריבן דערציילונגען און סקיצן וועגן שוואַכע מענטשן און די פּאָפּו־ לערסטע דערציילונג זיינע פּון דעם דאָזיקן מיין הייסט „פּליגלמאַן“, וואָס ער האָט אָנגעשריבן און צום ערשטן מאַל פאַרעפּנטלעכט אין יאָר 1905 און וואָס איז געוואָרן דער גרעסטער שם־דבר פּון זיינע ווערק. פּונקט ווי מען זאָגט „טביה“, ווען מען דערמאַנט שלום עליכמען און „שטעטל“, ווען מען דערמאַנט שלום אַשן, אזוי זאָגט מען „פּליגלמאַן“, ווען מען רעדט וועגן נאָמבערג.

אַכט יאָר האָט ה. ד. נאָמבערג געשריבן כימעט נאָר דערציילונגען און סקיצן. דאָ און דאָרט האָט ער געשריבן אַ ליד און אַן עסיי, אָדער אַ פּובליציסטיש אַרטיקל. זייט 1908, האָט ער שוין זייער זעלטן געשריבן בעלעטריסטיק און ער האָט איבערהויפּט ועשריבן פּובליציסטיק און ער האָט זיך אָפּגעגעבן מיט כלל־זאַכן. אין יאָר 1908 האָט ער זיך באַטייליקט אין דער באַרימט־געוואַרענער טשערנאָוויצער שפּראַך־קאַנפּערענץ און ער איז דאָרט געווען זייער אַקטיוו. ער איז געווען דער מחבר פּון דער רע־ זאַלציע, וואָס איז אָנגענומען געוואָרן. דער לינקער צד האָט געוואַלט אַ שאַרפּערע רעזאָלוציע אין דער שפּראַכן פּראַגע, דער רעכטער צד האָט געוואַלט אַ גאָר מילדערע און נאָמבערגט לויטערער שכל און רואיקייט האָט געהאַלפּן צו עפּינען דעם ריהטיקן טאַן. און אַטאָ דאָ קענען מיר

זיך אָפּשטעלן און געבן א פירוש צו אונדזער שרייבערס בעלעטריסטיק, וואָס איר עיקר איז געשאַפן געוואָרן ביז 1908.

בעלעטריסטיק

דער הויפטשטריך פון דעם לעבנשטייגער און די מענטשן, וואָס נאָמבערג שילדערט, איז היימלאָזיקייט. און נאָך א הויפט שטריך האָבן זיינע מענטשן: פאסיוויטעט און פאַטאַליזם. אַפילו די קינדער זענען ביי אים פאסיוו און פאַטאַליסטיש. אין איינער פון זיינע סאַמע ערשטע דער- ציילונגען, וואָס הייסט „צווישן טאַטע-מאַמע“, ווערט דאָס יינגעלע יצחק געוואָרפן ווי א פילקע צווישן די געגטע טאַטע מאמע. די מאמע וויל חתונה האָבן, שיקט זי דאָס קינד צום טאַטן, דער טאַטע וווינט מיט א ווייב אן ארוה, שיקט ער אים תיכף צוריק צו דער מאמע. און דאָס יינגעלע פראַטעסטירט אפילו נישט, ער בייגט אָן דאָס קעפל און ער איז אלץ מקבל באהבה. אין דער דערציילונג „אלול“ גנבעט דאָס יינגעלע געלט ביי זיין גוססדיקער באַבע און ער ווייסט, אז ער טוט שלעכט, אָבער ער קען זיך נישט באהערשן און ער טרייסט זיך מיט די ווערטער: „סיי ווי אַריינפאלן אין גהינום“. יצחק איז פאַסיוו, שלמהלע איז פאַטאַליסטיש. אין יינגל איז עפעס יאָ אַקטיוו, דאָס איז חיימל אין „אויגן“. חיימל איז דאָס שלימזלדיקסטע יינגל אין חדר און ער כאפט אויס אלע שמיץ און אין מוח באַמבלען זיך ביי אים שוין יאָ אַקטיווע נקמה געפילן. ארויס דער שטאַט איז פאראן דאָס בארימטע בערגל, וואָס האָט א טורעם, וועלכער קען חרוב מאכן די גאַנצע וועלט, אָבער ער איז צוגעדעקט מיט א דעקל, וויל ער אויס נקמה גיין אויפדעקן דאָס דעקל. דאָס איז שוין די כלומרשטע אַקטיוויטעט.

ווער האָט נישט געשילדערט דעם שטורעם, וואָס ער האָט אַרויס- גערופן ביי די פרומע טאַטעס דאָס אפיקורס ווערן פון די זיין? ביי נאָמ- בערגן איז דער דאָזיקער קאַמף שטיל און פאַסיוו. אין דער דערציילונג „דער רב און דעם רבס זון“ פאַקט דער רב זיין זון שרייבן אום שבת, רופט ער אים אַרויס אין פעלד אַריין, שפאַנט מיט אים און שווייגט. ער זעט ווי דער זון טראַגט דאָס טיכל פון יענער זייט עירוב און ער שווייגט. ער דאָונט אָפּ מינחה און שווייגט און קערט זיך אהיים און שווייגט.

„אין א פוילישער ישיבה“ איז פאראן א העלד, דער וואלינער, וואָס האָט דערגרייכט דעם טיטול עילוי און ערשטער תלמיד פאר דעם פרייז פון שווערער מי און ביים ערשטן אטענטאט אויף זיין פּאַזיציע, גיט ער אויף דעם קאמף איינינעם מיט דעם טיטל.

און ווען נאָמבערג האָט גענומען שילדערן מענטשן פון יענער זייט באריערע פון פרומען יידישן לעבן, האָט ער אויך געשילדערט שוואכע, פאסיווע און פּאַטאַליסטישע מענטשן. נישט קיין מענטשן, נאָר מענטשע-לעך האָט ער געשילדערט. זיי מאכן אָפט דעם איינדרוק מער פון מאס-קעס און קאריקאַטורן, ווי פון לעבעדיקע מענטשן. אין דער דערציילונג „אויף איין קווארטיר“ וויינען די צוויי חברים פיינער און גוטמאן אין איין צימער און זיי שלאָפן אפילו אין איין בעט און גוטמאן פארליבט זיך און פיינער ווערט אייפערזיכטיק. גוטמאן פארליבט זיך אין א בילד פון א מיידל, וואָס ער קען נישט, ער האָט די פּאַטאַגראפיע געפונען. דאָ איז פאראן א גאנצער ראָמאַן פון ליבע און אייפערזוכט, עס פעלט נאָר דאָס מיידל. איז דאָס נישט קיין קאריקאַטור? און אין דער סקיצע „אין א חסידיש הויז“ פארליבט זיך דאָס שרייבערל אין זיין פרינציפאלס טאַכטער און ער רעדט נישט קיין וואָרט מיט איר, ווייל „דער שכל איז אַ קריכער“ און ער געפינט וועגן וואָס צו רעדן מיט איר ערשט, ווען ער זעט זי גיין מיט אַן אַנדער בחור און לאכן צו אים און ער ווערט דערפון שרעקלעך „אנטוישט“. און בענדער, דער „העלד“ פון די צוויי זאכן „א שפיל אין ליבע“ און „בריוו“, האָט נישט קיין כוח צו נעמען אביסל ליבע ביי דעם שוואכן מיידל מאניע און ער רעדט צו איר פילאָזאָפיש און ער ווארט, אַז זי זאָל אים אונטערטראָגן די ליבע און איר ווערט נימאס זיין פּאַסי-וויטעט און זי נעמט אים רייצן און אנטלויפט; אַט-אָ-דער בענדער האָלט, אַז „ער קאָן נישט לעבן, ווייל ער איז צו קלוג“ און ער באשליסט, מעשה קוהלת, אז אין דער וועלט איז נישטאָ קיין ליבע, האס און קינאה, נאָר עס זענען דאָ פארבייגענדיקע געפילן.

און די דאָזיקע, וואָס זענען פיזיש נישט שוואַך און נישט קאַמיש זענען ביי נאָמבערגן אויך פאסיוו און מאכטלאָז, ווען עס קומט צו דער ליבע. אין דער ווונדערלעכער דערציילונג „א קורסיסטע“ זענען דר. וויינ-שטיין און די קורסיסטקע ליובאַ פידלער גאנץ נאָרמאלע מענטשן, אָבער די ליבע צווישן זיי איז אַ קאַלטע, אַן אויסגעמוחטע און זיי צעשיידן זיך אַן געראנגל און אפילו אַן טרויער. און פעליאַ אין „שווייג, שוועסטער“

איז אַ מאַכטלאָזע, אָן מוט צו לעבן, זי טראַגט זיך אַרום מיט אַ „דעמיסיע פון לעבן“ אין געשטאַלט פון אַ פלעשעלע ציאַן קאלי, זאָגט זי, ווייל זי איז געוויר געוואָרן, וואָס „די מענער ווילן פון איר“. ביי אַן אנדער שרייבער וואָלט אַ מיידל רעזיגנירט פון לעבן, ווען די מענער ווילן נישט דאָס דאָזיקע, וואָס זיי דאַרפן וועלן.

אין „פליגלמאַן“ האָט נאָמבערג קאַנצענטרירט די שעמעוודיקע מאַכט-לאָזיקייט פון זיינע אלע פאַרשוניען. דער דאָזיקער העלד איז דער סך-הכל פון זיינע העלדן. אין דער פּילאָזאָפּיע איז פּליגלמאַן דווקא נישט אַזוי פעסימיסטיש, ווי זיין חבר בענדער. אדרבא, ער איז אַן אָפּטימיסט, ער האָט ליב שיינקייט, ער באַצאָלט פאַר דעם צימער מיט אַ פאַר רובל טייערער, די לבנה זאָל אַריינקוקן אהין, אָבער אין דער פראַקטיק איז ער מאַכטלאָז. מיט דער לבנה קומט ער ווי עס איז נישט אין דורך — ער קוקט אויף איר, אנדערש איז מיט דער ליבע, ווען דאָס מיידל פון אַנט-קעגן קוקט אויף אים, זאָגט ער, אז „מען דאַרף זיך באהערשן“ און דאָס דאָזיקע „באהערשן זיך“ פירט אים צו משוגעת. דאָס מיידל שטעקט אים אַרויס אַ לעקער.

בעל מחשבות האָט אָנגעווויזן, אז נאָמבערג האָט ליב צו שילדערן באַצייגנען צווישן שוואַכע מענער און שטאַרקע פרויען. נאָר אין צוויי זאַכן ווערן אזעלכע פאַרלעך געשילדערט: אין דער שוין דערמאָנטער דער-צייילונג „אין אַ חסידיש הויז“ און איבערהויפּט אין „צווישן בערג“, וואָס איז אַפּשר די שענסטע דערצייילונג פון אונדזער שרייבער. די נאַטור-שיל-דערונגען פון די בערג אין דער שווייץ געהערן צו די סאַמע פּערל אין דער יידישער ליטעראַטור. אין אָט דער דערצייילונג הייסט דער העלד שוואַרצעפּעלד און ער איז אַ צווייטע אויפלאַגע פון בענדערן. ער פאַר-ליבט זיך אין קרעפטיקן מיידל סאַניאַ און ער ווערט צעשמעטערט דורך דער דאָזיקער ליבע. בשעת אַ שפּאַציר מיט שליטלעך אין די אַלפּן, פאַלט ער אַראָפּ אין אַן אָפּגרונט. מען ווייס נישט, צי דאָס איז גורל, צי זעלבסט-מאַרד, אָבער שוואַכקייט איז דאָס אויף יעדן פאַל.

ניגער ציטירט אַ שטעל פון נאָמבערגס פּאַנעמע אין פּראָזע „דאָס בוימל“ אין וועלכן ער פּרעגט צו וואָס עס טויגן קליינע, דאַרע, קראַנקע ביימלעך און ער ענטפּערט, אז גאָט האָט באשאפן די וועלט פאַר גרויסע, געזונטע און שטאַרקע ביימער; און דער קריטיקער וויל אויספירן, אז נאָמבערג איז קעגן זיינע שוואַכע העלדן, אָבער ער וואָלט די דאָזיקע בא-

הויפטונג זיינע נישט געקענט באשטעטיקן. נאָמבערג איז אויף אזויפיל קאלט־אַביעקטיוו צו זיינע העלדן, אז מ'קען אבסאָלוט נישט ארויסנעמען זיין אייגענעם געדאַנק. און פונקט ווי ביי זיין ראיא מאנא באווייזט זיך באַלד נעבן טרויער־קנייטש א שמיכל, באווייזט זיך דער זעליקער שמיכל אויך ביי אים אַליין. גיכער איז שוין ריכטיק צו זאָגן, אַז נאָמבערג איז טוביעקטיוו־פעסימיסטיש. ער ווייזט אין זיין לעגענדע „דאָס גליק“, אַז גליק איז אַדער פאַרפלעקט, אַדער נישטאַ אַדער... אומגליק. דאָס נאָענטסטע צום אמת וועט זיין צו זאָגן, אַז נאָמבערג זעט אין זיינע העלדן אזעלכע טראַגעדיעס, וואָס מיט קיין ווערטער קען מען זיי נישט ארויסברענגען און ווען מען דערציילט זיי מיט ווער־טער, פאַרקלענערט מען זיי און מען פאַרשוועכט זיי. פעליא פון „שווייג, שוועסטער“ באַגייט זעלבסטמאָרד ערשט נאָך דעם, וואָס זי האָט דער־ציילט איר שוועסטער איר טראַגעדיע. און אין דער דערציילונג „פאַר־שוועכטע הייליקייטן“ דערציילט א בחור זיינע לידן און צום לעצט דער־פילט ער, אז ער האָט גאַרנישט געזאָגט און ער האָט זיך נאָר פאַרשוועכט די שענסטע געפילן.

וועגן נאָמבערגס באַציונג צו פיזיש־שוואַכע, איז כדאי צו דערמאָנען, וואָס אפרים קאַנאַנאווסקי דערציילט אין דעם פרט. ער דערציילט, אַז נאָמבערג האָט אַמאָל געוויינט אין איין האַטעל מיט שלעגער פון אַ צירק, וואָס זענען געווען פיזישע ריזן און ער איז זיי נאָכגעגאַנגען ווי א פאַר־ליבטער און פאַרשיכורטער.

אין צוויי זאכן פילט זיך נאָמבערגס נעגאַטיווע באַציונג צו זיינע פאַרשוניצען — אין „שייקער און שלימזל“ און אין „ווער איז שולדיק?“. אין דער ערשטער דערציילונג איז פאַראַן אַן אַפענער חווק, אָבער עס איז נישטאַ קיין שום אַנדייט, אז ער מיינט, אז אלע זענען אזוי. אין דער צווייטער דערציילונג וווינט פינקלמאן נישט מיט זיין ווייב, וועלכע ער האָט דווקא ליב, נאָר ווייל דער שווער האָט אים אַפגענאַרט און דער מחבר ווייזט זיין העלד מיט א זייער ברודיק האַרץ און דאָך פרעגט ער: ווער איז שולדיק? און עס מאכט דעם איינדרוק, אז דער מחבר אַליין ווייסט נישט ווער עס איז שולדיק — דער העלד, צי די סביבה.

דער אינהאַלט איז אין נאָמבערגס בעלעטריסטישע זאכן אינטערע־סאַנטער ווי די פאַרם. דער אינהאַלט איז אַנגעזעטיקט מיט דעם מענטשנס שווערסטן געראַנגל צווישן טרויער און פרייד, דורשט און דערפילונג, די

פאַרם איז על פי רוב ווי פון אַן עסיי. עס ווייעט מיט פובליציסטיק. און אַט דערפאר האָבן מיר זיך אַזוי פיל אָפּגעשטעלט אויף זיין אינהאלט און אַזוי ווייניק אויף זיין פאַרם. אין דער פאַרם איז ער געווען אן אינ-טעלעקטואל. ער האָט מער דעמאָנסטרירט ווי געשאפן. דער תמצית פון נאַמבערגס לעבן-פּילאָזאָפּיע איז פאַראן אין זיין שענסטן ליד (וואָס ער האָט גערופן „קופּלעט“) „אוי ווי און כאַכאַ, אוי אוי“. אַט ווי דאָס דאָזיקע ליד הויבט זיך אָן:

אַ שאַטן איז דעם מענטשנס לעבן,
אוי, יאָן עס איז אַזוי,
ער יאָגט דאָס גליק און טרעפט דאַנעבן
און יאָגט און פאַלט, אוי, אוי.
כאַכאַ, ער יאָגט און לויפט,
אוי ווי, דאָס גליק אַנטלויפט.

אַ מערקווירדיקע זאך: קיין דרייסיק יאָר איז נאָך נאַמבערג נישט אַלט געווען, ווען ער האָט געשריבן זיינע בודיסטיש-קוהלתידיקע לידער-דערציילונגען-עסייען. ער איז באלד געבוירן געוואָרן אַן דעם שיר השי-רימדיקן, ער איז געווען א יונגער קוהלת...

דער פובליציסט און דער כלל-טוער

כימעט פון דער ערשטער רגע, וואָס נאַמבערג האָט זיך אָפּגעגעבן דער ליטעראַטור האָט ער זיך אָפּגעגעבן אויך דער פובליציסטיק. פרץ האָט אָנגעהויבן דעם קאמף פאר יידיש-וועלטלעכער קולטור. ער האָט דאָס ביים אָנהויב גערופן „בילדונג“, דערנאָך האָט ער געזוכט א וואָרט דער-פאַר, דערנאָך האָט ער גערופן „אין שול אַריין“, דערנאָך ער געזוכט א סינטעז צווישן מאָדערנער בילדונג און דעם פרומען יידישן לעבן. געהאַלפן אים אין דעם האָט דער גאַנצער „דרייבונד“ — אַש-נאַמבערג-רייזען, אָבער אַש האָט געהאט א קנאפן חוש פאר געזעלשאַפטלעכקייט און אלץ איז ביי אים אַרויסגעקומען עגאָצענטריש, רייזען האָט געהאַלפן קעמפן פאַר יידיש און איבערהויפט פאר יידישער ליטעראַטור, אָבער פאר קיין גע-זעלשאַפטלעכע קאמף האָט ער נישט געהאט קיין נטיה און ער האָט גיך אויסגעוואנדערט פון רוסלאַנד און ער איז שוין מער נישט צוריקגעקומען;

נאָמבערג איז דער איינציקער געבליבן נעבן פרצן. ער האָט אָפּט גע-
וואַנדערט, ער האָט אלעמאָל דערלאַנגט אַ פּאָר קיין מערב-אייראָפּע, אָבער
ער איז צוריקגעקומען. און ווען ער איז אין 1911 געפאָרן קיין צפון-
אַמעריקע, איז ער דאָרט אויך נישט געבליבן און אין 1912 איז ער גע-
וואָרן א שטענדיקער מיטאַרבעטער אין „היינט“ און ער האָט דאָרט פאר-
עפנטלעכט זיין „וואַכעדיקע שמועסן“, ער האָט שוין פריער געהאַט אַ
היפשע צייט פארעפנטלעכט אין פעטערבורגער „פריינט“ ארטיקלען אונ-
טערן זעלביקן נאָמען.

נאָמבערג איז צו דער פובליציסטיק „פארשלעפט“ געוואָרן א דאנק
זיין חוש פאר געזעלשאַפטלעכקייט, אָבער אויך זיין באַרוף האָט אים
„פאַרשלעפט“ צו דעם דאָזיקן געביט. ער איז געווען א געבענטשטער פּוּב-
ליציסט. אויב זיינע א דערציילונג האָט געהאט די קאלטקייט און גלייכ-
ליניעדיקייט פון אַן אַרטיקל, האָט זיינס אן ארטיקל געהאט דעם רייך פון
א דערציילונג. פאראן א סאָרט פובליציסטיק, וואָס האָט דעם טעם און ריח
פון ליטעראַטור און זי איז געשמאַק צום לייענערס גומען און אַט-אַ-די
דאָזיקע פובליציסטיק, האָט געשריבן נאָמבערג. דויד פרישמאַן האָט
אריינגעבראַכט אין העברעיִש און יידיש דעם ליטעראַרישן פעליעטאַן,
וועלכער האָט געגרענעצט צווישן ליטעראַרישער פּאָלעמיק (און פּאָלע-
מיק מיט ליטעראַטן) און לירישן און הומאַריסטישן אויסגוס, נאָמבערג האָט
געשריבן א בפירוש געזעלשאַפטלעכן פעליעטאַן, אָבער מיט א ליטעראַ-
רישן טעם.

און נאָמבערג דער פובליציסט איז געווען אינערלעך אנדערש ווי דער
ליטעראַט. אויסערלעך איז ביי אים געווען א פולע קרובהשאפט צווישן
ביידע, אינערלעך איז ער אין דער ליטעראַטור געווען א פעסימיסט און
אין דער פובליציסטיק האָט ער אַפטימיסטיש געקעמפט פאר אַזאָ געזעל-
שאַפטלעך-יידישער און יידישיסטישער ליניע, וואָס האָט פריער געגרע-
נעצט מיט סאָציאַליזם און איז מיט דער צייט באַצייכנט געוואָרן אלס
פּאָלקיסטישע. א שטיק צייט האָט נאָמבערג זיך געהאלטן נאָענט צו די
יידיש-סאָציאַליסטישע פּאַרטייען און צום בונד, אַלצאיינס ווי פּרץ, אָבער
מיט ווייניקער אויסגעשפּראַכן סאָציאַליסטישע אקצענטן, ווי ער.

אין א פּאָלעמיק, וואָס נאָמבערג האָט געהאט מיט פרישמאַנען צוליב
פרצן און וועלכע איז פון פרישמאַנען פארוואנדלט געוואָרן אין א זייער
נישט קאַרעקטן אַנפאל, האָט דער לעצטער געוואָרפן א וואַרט, אז נאָמ-

בערג איז אַ „מהיכי תיתיניק“ און אַז יידיש, העברעיש, טעאַטער, קולטור, האָט כאַר אים די זעלביקע אימפּאַרטאַנץ, וואָס אַ פּאַפּיראַס און אַ פּאַרטייע ביליאַרד. דאָס דאָזיקע איז געווען נישט נאָר אַ גוומאַ, נאָר אַ בילבול. נאָמבערג האָט אַ גאַנץ לעבן געפירט אַ קולטור-קאַמף און ער איז לחלוטין נישט געווען קיין מהיכא תיתיניק. ער האָט נאָך כימעט קיינמאַל נישט פאַרלוירן דעם קאָנטראָל פון שכל איבער זיך און ער האָט אין פּערזענ-לעכע באַציונגען אָנגעהאַלטן אַ געוויסע טאַקטישקייט, אָבער די פּראָגן, וואָס ער האָט באַהאַנדלט, האָבן אים בלוטיק אינטערעסירט.

און אין דער עפּאָכע פון דער דייטשער אַקופאַציע אין פּוילן און פון דער פּוילישער זעלבסטשטענדיקייט איז נאָמבערג געוואָרן אייניגעם מיט נוח פּרילוצקי דער גרינדער פון דער פּאַלקס-פּאַרטיי, וואָס האָט געדאַרפט ווערן די פּאַרטיי פון יידישן פּאַלקס-מענטש, וואָס זאָל קעמפן פאַר זיין לעבן, עקאָנאָמישע און גייסטיקע אינטערעסן און זיין שפּראַך. די ווערטער „פּאַלקיזם“ און „יידישיזם“ האָט נאָמבערג געשאפן. ער איז צום פּאַלקיזם געקומען נישט לייכט. ער האָט אויף דעם וועג צו אים איבערגעלעבט מיסתמא נישט ווייניקער שלאַפּלאָזע נעכט, ווי אויף דעם וועג צו זיין אפיקורסות. ער איז פּריער געווען היפּשלעך נאָענט צום סאַציאַליזם, בכל אופן אין פּרט פון סעקולאַריזם. און די ראָמאַנטישקייט פון נאָך דער רע-וואָלוציע פון 1905, וואָס האָט ווייטערן דערפירט ביז צו פרומקייט און „שטומקייט“ און האָט פּרצן געמאַכט רופן צוריק אין שול אַרײַן און איינ-האַרענען זינגען וועגן פאַרבלייבן אין שול, האָט אָנגעקלאפּט אויך צו נאָמבערגן אין זיין געמיש פון מוח און האַרץ. ער האָט זיינע אַט-די איבער-לעבונגען אַרויסגעבראַכט אין זיין דראַמע „די מישפּחה“ — די איינציקע דראַמע, וואָס ער האָט אָנגעשריבן — וואָס האָט אַ מער פּובליציסטישע אויפגאַבע ווי אַ ליטעראַרישע און וואָס ענדיקט זיך ממש מיט אַ פּראַקלאַ-מאַציע צו גיין אין פּאַלק אַרײַן. אין אַ בריוו צו ניגערן זאָגט בערגלאַסאָן, אַז „די מישפּחה“ איז „אַ ווערק פון אַ טאַלענטפולן פּיקח און איז אינטע-רעסאַנט הן מיט איר טעמע, הן מיט איר קינסטלערישן חן, הן מיט איר דראַמע, אויף וועלכער מ'קען בשום אופן נישט זאָגן: ס'איז אַ ליגן“.

די ערשטע דריי אקטן שילדערן דעם צעפאל און די דעגענעראציע פון אַ בירגערלעכער יידישער פאַמיליע און די אנטווישונג אין סאַציאַ-ליזם פון די אינטעליגענטן, אין וועמענס אַדערן עס פליסט רבניש בלוט. אין פּערטן אקט קומט דער אנטווישטער סאַציאַליסט עליאַש מיט דעם גע-

דאָנק: נישט קיין פארטיי, נאָר דאָס גאַנצע פּאַלקאָ! און ער לייגט פאַר צו מאַכן אַ ליגע, וואָס זאָל הייסן „נילי“ — נצח ישראל לא ישקר, די יידישע אייביקייט קען נישט פארטיליקט ווערן.

און נאָמבערג ווערט נישט נאָר גרינדער, נאָר אויך פירער פון דער פּאַלקס-פארטיי און ווען מען שליסט אויס פּרילוצקין פון סיים, ווערט ער דעפּוטאַט. פאַר דעם פיזיש שוואַכן, הילפּלאָז און נישט אַרגאַניזירטן נאָמ-בערג איז דאָס געווען מער ווי אַן אַנשטרענגונג, דאָס איז געווען אַ קרבן, אָבער ער האָט אים געבראַכט אַן טענות צו קיינעם, טאַקע, ווייל ער איז נישט געווען קיין מהיכא-תּיניק, נאָמבערג איז געווען פּאַרזיצער פון יידישן ליטעראַטן און זשורנאַליסטן פּאַריין, וואָס איז שפּעטער באַרימט געוואָרן אלס „טלאָמאַצקי 13“ און ער איז אויך דאָרט געווען אַ קעמפּער. ווען שלום אש האָט נישט רעספּעקטירט דאָס צימער, וווּ עס איז געהאַנגען פּרצעס בילד, און ער האָט זיך דאָרט געזעצט פּוצן די שיד, האָט ער מיט אים אויפּגעהערט רעדן און ווען יצחק גרינבוים האָט געשטימט קעגן דער יידישער שול צוליב פּרילוצקיס אַ טרוק, וואָס האָט אויסגעשלאָסן די העברעיִשע שול פון זיין פּאַרשלאַג צו דער מלוכה, האָט נאָמבערג אַראָפּ-געשלעפּט גרינבויםען פון דער טריבונע פון ליטעראַטן פּאַריין און אים נישט געלאָזט רעדן...

דאָס פאַרקאַכן זיך אין געזעלשאַפטלעכער טעטיקייט האָט נאָמבערגן אינגאַנצן אוועקגעשלעפּט פון דער ליטעראַטור, ער האָט געהאַלטן אין איין צוזאַגן זיך אומקערן, אָבער האָט זיך נישט אומגעקערט. אַן עסיי אויף אַ ליטעראַרישער טעמע האָט ער פון צייט צו צייט נאָך געשריבן, דער-צײלונגען און לידער — כימעט קיינמאַל נישט.

פון דער פארטיי־טעטיקייט האָט נאָמבערג זיך אָפּגעלאָזט אין יאָר 1920. אפּשר איז עס געווען דערפאַר, ווייל ער האָט זיך איבערצייגט, אז דאָס גאַנצע פּאַלק איז נישט אריין אין דער פּאַלקיסטישער פארטיי, וואָס איז דווקא געבליבן די קלענסטע פארטיי ביי די פּוילישע יידן. אפּשר איז ער אַוועק אויך דערפאַר, ווייל ער איז געווען פון דער נאַטור אַ באַהעם, נישט קיין פּאַליטיקער און מער פון אַליץ אַ וואַנדערער. אים איז זיך נישט אינגעזעסן אויף אַ פּלאַץ. ער האָט ליב געהאַט צו וווינען אין וואַרשע נאָענט צום וואַקזאַל, ביכדי צו קענען אָפּט אַ פּאַר טון קיין דייטשלאַנד, שווייץ, פּראַנקרייך און איטאַליע. ער האָט אמאַל געקענט, נישט האַבנדיק אום ווינטער קיין וואַרעמען מאַנטל, אַנשטאַט צו קויפּן זיך אַ מאַנטל, פּאַרן

קײן אײטאַליע, ווו עס איז וואַרעמער... ער האָט אין משך פון די יאָרן 1919-23 געלעבט צווישן וואַרשע און בערלין און ער איז מער געווען אין דער לעצטער שטאָט ווי אין דער ערשטער.

וועגן זײן באַהעמישקײט האָט מיר א יידישער לערער, וואָס איז געווען נאָענט צו אים, דערצײלט א כאַראַקטעריסטישן פּאַל: ער האָט אמאָל גע- בעטן בײ נאָמבערגן א גמילת חסד, ווייל ער דאַרף באַצאָלן דירה-געלט, האָט ער אים אָפּגעזאָגט; און ווען ער האָט אים אביסל שפּעטער געבעטן א הלואוּה, ביכדי צו קענען גײן שפּאַצירן מיט א מיידל, האָט ער אים געגעבן.

און זײן וואַנדערלעכקײט האָט נאָמבערגן געבראַכט אין יאָר 1922 קײן אַרגענטינע, ווו ער איז געווען א שטיק צײט און ווו ער איז געווען נישט נאָר דער ליטעראַט, נאָר אויך דער געזעלשאַפטלעכער קעמפּער. ער האָט געצווונגען דער „יִיקאַ“ צו ענטפּערן אויף געזעלשאַפטלעכער קריטיק אין געדרוקטן יידישן וואָרט. ער האָט דאָ געגרינדעט דעם ערשטן יידישן אַקטיאָרן פאַרײן און דעם ליטעראַטן פאַרײן (וואָס טראַגט עד היום זײן נאָמען). נאָמבערג האָט קײן אַרגענטינע געבראַכט פּרעזישן גײסט און דער דאָזיקער גײסט פילט זיך אין אונדזער ישוב עד היום. און ער האָט אַרײנגעבראַכט דורך זײנע רײזע- אײנדרוקן אַרגענטינער קאָלאָריט אין דער יידישער ליטעראַטור אַרײן, ערגעץ אין דער מיט צווישן בעלעט- רײסטיק און פּובליציסטיק. זײנע בילדער פון דער פּאַמפּאָ וועלן פאַרבלייבן זײ אַ וויכטיקער טײל פון דער אַרגענטינער יידישער ליטעראַטור.

אויב אין דער בעלעטריסטיק איז נאָמבערג געווען מער לערער ווי שאַפּער, איז ער אין דער יידישער פּובליציסטיק געווען אַ לערער, אַ שאַפּער. ער איז געווען אײנער פון די הויפּט-שעפּער פון דעם פּובליציס- טישן סטיל אין יידיש. ער האָט גענוצט א קלאַרע פּראָזע און א קלאַרן געדאַנק. זײנס אן ארטיקל איז געווען א גאַנצער בינין און ער האָט גע- רעדט אַי צום מוח, אַי צום האַרצן און ער האָט פאַרײניקט געדאַנק מיט בילד און ברוטאַלע רעאַליטעט מיט גלויבן. אפּרײם קאַגאַנאַווסקי דער- צײלט, אַז נאָמבערג האָט אַ גאַנץ לעבן געחלומט צו באַנײען דאָס שרײבן בעלעטריסטיק, אויך אַנדערע דערצײלן דאָס, אָבער וואַרשיינלעך האָט דער גורל אַלײן אים געזאָגט, אַז ער האָט בעלעטריסטיש זיך אויסגעטריבן.

דער עסיאיסט

דער עסיי איז די מיט צווישן בעלעטריסטיק און פובליציסטיק און נאָמבערג איז וואַרשיינלעך מער ווי אַלץ געווען אַן עסיאיסט. ער איז דאָס געווען אין זיינע דערציילונגען און אַרטיקלען. ער האָט אָבער דירעקט געשריבן עסייען וועגן „מענטשן און ווערק“ (אזוי הייסט זיין ניינטער באַנד, אין וועלכן עס זענען פאַראַן 39 עסייען וועגן אַריבער צוואַנציק יידישע שרייבער). און ער האָט אין זיינע עסייען אַרויסגעוויזן דעם זעל-ביקן אינטערעס פאַר קונסט, ווי פאַר פּראַקטישע עינינים.

מיר שיינט, אז קיינער האָט אזוי שאַרף נישט אָנגעוויזן אויף דעם אַבסורד פון גייסטיקן ציוניזם, וואָס אחד העם האָט באַגרינדעט, ווי נאָמבערג האָט דאָס געטון. אחד העם איז טאַקע געווען אַ גאַנץ גרויסער געלערנטער און אַ פּינער און טיפּער פּילאָזאָפּישער עסיאיסט, אָבער זיין תּורה, אַז אַרץ-ישראל זאָל ווערן דער גייסטיקער צענטער, דער מרכז פון תּורה, וואָס זאָל באשפּייזן די פּעריפּעריע, דעם גלות, איז געווען אַן אומזין. אַרץ-ישראל עקזיסטירט, ווייל דאָרט איז פאַראַן אין דער געהעריקער מאָס גייסט און קערפּער. נאָמבערג האָט אָנגעוויזן, אז גשמיות און רוחניות זענען נישט קיין באַזונדערע זאַכן, נאָר איינס. נאָמבערג נוצט לגבי אחד העמן דעם שאַרפן אויסדרוק „אומבאוועגלעכער מוח“. אחד העם האָט געהאַט אַן אַריסטאָקראַטיש-פאַראַכטנדיקע באַציונג צו יידיש און ער האָט געזאָגט, אז די גאַנצע יידישע פּאָעזיע איז פּלוידעריי און נאָמבערג ציטירט אים אַט די שורות פון אַ יידישן פּאָלקסליד, ביכדי אים צו ווייזן ווי פאַ-עטיש אונדזער פּילן איז:

אין דרויסן איז אַ טריבער טאָג,
אין שטיבל איז אַ פאַרע,
כהאָב אָפּגעלעבט מיינע יונגע יאָרן,
ווי אין אַ פינצטערער כּמאַרע.

מערקווירדיק, ווי נאָמבערג האָט געזאָגט אחד העמען צוריק מיט קנאַפע דרייסיק יאָר: „אַ דרייט, אָפּן, נאַטירלעך יידישקייט ווילן מיר, אַ יידישקייט פון די בוריונים“. אין אַרץ-ישראל איז די יוגנט אָפט געגאַנ-גען אויף אַט-דעם וועג. נישט בלויז די רעוויזיאָניסטישע יוגנט, וואָס האָט בראַזרט מיט „בוריונישקייט“, נאָר אויך די מפּאָ"י און מפּ"ם-יוגנט.

נאָמבערג האָט געקענט א ביס טון. ער האָט די נעגאטיווע זייט פון נחום סאָקאלאָוו כאַראַקטעריזירט ווי גאָר ווייניקע. ער האָט געזאָגט, אז עס איז שווער אויסצורעכענען, וואָס סאָקאלאָוו איז יאָ, גרינגער איז צו אויסרעכענען, וואָס ער איז נישט. און ער איז נישט קיין מענטש פון סטיל (ער איז א מענטש פון סטילן). און ווען סאָקאלאָוו האָט געהאלטן צוויי לעקציעס אין פּויליש און איינע אין העברעיש און מען האָט אין דעם גע- זען א מאַניפעסטאציע קעגן יידיש, האָט נאָמבערג געשריבן, אז סאָקאלאָוו איז נישט קיין מענטש פון מאַניפעסטאציעס, ער איז גרייט אלץ צו באַ- רעכטיקן. אָבער יידיש איז צו יונג פאר אים. ער איז אַ מענטש פון האַרבסט. ער האָט ליב צייטיקע פירות. ווען דער ציוניזם איז נאָך געווען גריין, איז סאָקאלאָוו געווען קעגן אים, ערשט ווען ער איז געוואָרן צייטיק און רייף, איז ער געוואָרן א ציוניסט. דאָס שאַרפּסטע וואָרט איז אַט-אַ- דאָס: «סאָקאלאָוו איז א גייסט, וואָס געניסט מער ווי ער שאַפט».

און נישט נאָר באַקעמפן האָט נאָמבערג געקענט און נעגירן, נאָר אויך באַזינגען. ער ווייזט אַרויס ממש פאַרליבטקייט אין אזעלכע שריי- בער ווי מענדעלע מוכר ספרים, שלום עליכם, א. רייזען, י. ח. ברענער, י. מ. בערדיטשעווסקי, גנעסין, א.א. וועגן מענדעלעס סטיל זאָגט ער, אז ער איז אַזוי מעלאָדיש און שוואַרץ-חנודיק ווי א פּראַווינציעלע יידישע יפת תואר פון צוריק מיט פּופציק יאָר. גראַד איז מענדעלעס סטיל דווקא א גרויער תלמיד חכם, אָבער נאָמבערג איז פאַרליבט אין מענדעלען, זעט ער אין אים יוגנט אָנשטאַט אלטקייט, ווי ביים רוסישן פּאָעט פעט זעט אַ פאַרליבט מיידל בלומען אין שניי. וועגן שלום עליכען זאָגט ער, אז אין זיינע אויגן זענען פאַרשטעמפלט אלע יידישע אייגנשאַפטן.

און שאַרפּקייט פאַרמאָגט נאָמבערג. ער קען מיט אן אפּאָריזם אַפּכאַ- ראַקטעריזירן א שרייבער מער ווי אַן אַנדערער מיט לאַנגע מאַמרים. וועגן פּרוגן זאָגט ער, אז ער האָט געהאַט א הערלעכן פּרילינג, א וואַקלענדיקן זומער און אַ טרויעריקן האַרבסט. און דערמיט דערקלערט זיך, וואָס יידישקייט איז פאר אים געווען א פּאָעטישע פאַרגאַנגענהייט, וואָס ער האָט אויסגעזונגען אויף רוסיש אין זיין אייגענעם פּרילינג און ווען ער איז געקומען צו דער יידישער קעגנוואַרט, האָט ער געהאַט נאָר חזק אויף יידיש. וועגן אברהם רייזען זאָגט ער, אַז די מעלה פון זיין הומאָר אין וואָס ער וויל נישט דווקא לאַכנדיק מאַכן, נאָר ער וויל דערציילן ווי שווער און ביטער ס'איז דאָס לעבן און עס דאַכט זיך, אז ער וויל טרויעריק

מאכן, אָבער דער הומאַר ליגט צעגאַסן אין זיין גאַנצן וועזן. אַ פּאַר גוטע שמייכלענדיקע אויגן קוקן אַרויס פון אומעטום".

און חוש פאַר שפּראַך פאַרמאַגט נאָמבערג דער עסייאַסט. ער כאַ-ראַקטעריזירט אונדזערע דריי הויפט־דיאַלעקטן — ליטוויש, וואָליניש און פּויליש. דער ליטווישער דיאַלעקט, האָט געגעבן ווערטער, אין וועלכע ער איז רייך, דער וואָלינישער האָט געגעבן די שטילע מעלאַנכאָלישע געמיטלעכקייט און די אויסגעהאַלטענע גראַמאַטיקאַלישע פאַרמען האָט געגעבן דער פּוילישער דיאַלעקט. נאָמבערג רעקאַמענדירט יעדן יידישן זשורנאַליסט, וואָס וויל שרייבן א ריינעם און לייכטן יידיש, ער זאָל איבער־לייענען א בלעטל מענדעלע, איידער ער זעצט זיך שרייבן. איך וואָלט געראַטן זשורנאַליסטן, וואָס שרייבן געלעגנהייט־אַרטיקלען, אז זיי זאָלן פּרעיר א לייען טון נאָמבערגס אן עסיי פון זיין בוך „מענטשן און ווערק". די דאָזיקע עסייען פאַרמאַגן די זיסקייט פון ליידער און די וואָגיט פון ערנסטע שטודיום.

א ביסל פּערזענלעכע זיכרונות

איך האָב לאַנג געהאַט אַ ישוב הדעת מיט זיך, צי איך זאָל דער־צײלן מיין ביסל פּערזענלעכע זיכרונות וועגן נאָמבערג, ווייל איך בין נישט געווען זיכער, אז זיי וועלן עפעס צוגעבן צו זיין כאַראַקטעריסטיק. אָבער דער אינסטינקט האָט מיר אונטערגעזאָגט דעם כלל „וכל המרבה לספר, הרי זה משובח". מען דאַרף דערצײלן וואָס מער.

איך מוז מאַכן אַ קליינעם אַרײַנפיר. איך בין דערצײגן געוואָרן אין אַ סביבה פון פרומע בעסאַראַבער יידן, וווּ קאַרטן איז געווען טריפה און ווען איך האָב געהערט קינדווייז, אז אין פּוילן שפּילן אַפילו יידן מיט בערד און פּאות אין קאַרטן, האָט זיך מיר נישט געגלויבט. איך פּער־זענלעך בין געבליבן מיט אַ געוויסן אַפּשטויס צו קאַרטן. דעם איינציקן היתר האָב איך געמאַכט צו אַ זעקס און זעכציק, וואָס איך האָב אמאָל אויסגעלערנט אין טורמע. דאָסטאַיעווסקי האָט אויך געשפּילט אין קאַרטן, אָבער אים האָט מען ביכלל דערלויבט אומדערלויבטקייטן. און ווען איך האָב געהערט, אז נאָמבערג שפּילט קאַרטן און אַלערליי אַזאַרט־שפּילן, האָב איך דאָס געהאַלטן פאַר רכילות. האָט דער גורל געוואָלט, אז איך

זאָל נאָמבערגן צום ערשטן מאל זען, ווען ער האָט געשפּילט אין קאָרטן. ס'איז געווען סוף זומער 1923. אין בערלין זענען דעמאָלט געווען א סך פון די אָנגעזעענסטע יידישע ליטעראַטן, אָבער די שטאָט איז נישט געוואָרן קיין דורכאויסקע אכסניה פאר דער יידישער ליטעראַטור, גיכער איז זי געווען, ווי בערגעלסאָן האָט עס שפעטער געזאָגט, אַ וואָקזאל, וווּ מען וואַרט אויף אַ צוג. איך האָב אויסגעקליבן נאָמבערגן אלס דעם ערשטן באַרימטן שרייבער, מיט וועלכן איך האָב זיך געוואָלט באַקענען. אידיעאיש איז ער מיר דעמאָלט ווייט נישט געווען באַענט, אָבער ער איז געווען איינער פון פרצעס „דרייבונד“. פאַר מיר האָט דאָס גע- מיינט אַ — פעטער. מען האָט אויך געזאָגט, אַז נאָמבערג איז געוואָרן דער פאַרזאָרגער פון יונגע ליטעראַטן און ער האָט אין דעם פּרט פאַר- נומען פרצעס פּלאַץ. ער האָט שוין ביי פרצעס לעבן זיך אָפּגעגעבן מיט יונגע שרייבער און צו זיי זיך באַצויגן — האָט מען געזאָגט — דעמאָ- קראַטישער ווי פּרין. דערצו האָב איך געהאט א שטיקל מיסיע צו נאָמ- בערגן צו רעדן מיט אים וועגן אַ ציקל לעקציעס אין רומעניע פאַר דער יידישער קולטור-פּעדעראַציע פון טשערנאָוויץ. און חוץ דעם אַלעמען איז ער געקומען פון אַרגענטינע, ווהיזן איך האָב זיך געקליבן צו פאַרן. איך האָב געוואָסט, אַז די יידישע שרייבער געפינט מען אין ראַמאַנישן קאַפּע, וואָס געפינט זיך אנטקעגן דער „געדעכעניס-קירכע“ (יידן האָבן געזאָגט: „רחמנות קאַפּע“ און „קדחת קירכע“). בין איך אַהיז געגאנגען און זיך געפרעגט ביי אַ פאַרטיער, וואָס האָט געהאלטן ביי אַוועקגיין, צי ער קען אַ יידישן שריפטשטעלער נאָמבערג. דער פאַרטיער איז געוואָרן באַגייסטערט און ער האָט געזאָגט, אַז ער קען אים, פונקט ווי... ער האָט געזוכט אַ וואַרט און דאָס נישט געפונען און ווייל ער האָט געהאלטן א שטעקן אין האַנט, האָט ער געזאָגט, אַז ער קען אים פונקט ווי זיין שטעקן... עס האָט זיך נאָר אַזוי גערעדט. ווי לאַנג האָט מען אים געשמיקן, צי ער האָט אים טאַקע אַזוי געקענט, אָבער מיר האָט פאַרדראָסן, וואָס ער האָט געמיינט, אַז ער קען אים אַזוי גוט. דער צווייטער קלאַפּ איז געקומען, ווען דער פאַרטיער האָט מיר געענטפּערט, אַז נאָמבערג שפּילט אין קאָרטן. איך האָב אָנגעשריבן אַ צעטעלע צו אים און אים דאָס געשיקט מיט דעם זעלביקן פאַרטיער, וואָס איז באַלד צוריקגעקומען און ער האָט מיר געבראַכט אַן ענטפּער, אַז איך זאָל אים אַנטשולדיקן און קומען אין אַ שעה אַרום. מעשה-עקשן האָב איך געפרעגט דעם פאַרטיער.

ווי ער שפילט און פאַר אַ טרינק-געלט האָט ער מיר אָנגעוויזן, ווו ער זיצט אין אַן אַלגעמיינעם צימער און איך האָב זיך אַנידערגעזעצט און אים נאָכשפּיאַנירט. איך וואָלט אים סיי ווי דערקענט. ער איז געווען דער העכסטער אויסדרוק פון פיזישער שוואַכקייט און הילפלאָזיקייט. ס'איז נישט געווען שווער צו דערקענען, אַז ער שפילט גוט, אָבער זיצן איז ער געזעסן שלעכט. דאָס אַש פון זיין פאַפּיראַס האָט זיך אים געשאַטן אויף דעם רעקל און די הויזן. איך האָב זיך דערמאָנט זיינעם אַ פעליעטאַן, אין וועלכן ער האָט זיך געקלאָגט, אז מענטשן שאַצן אַ פּערזאָן נישט לויט זיין אינערלעכן ווערט, נאָר לויט זיין אויסערלעכקייט און לויט דעם ווי ער האלט דעם גאָפּל מיטן מעסער...

געשפּילט האָט ער מיט אַ גרופּע רוסישע יידן, וואָס האָבן גערעדט דאָס טיפּישע אַדעסער רוסיש און נאָמבערג האָט מיט זיי גערעדט רוסיש. אַריינבראַקנדיק אָפּט אַ יידיש וואָרט און איבערהויפּט אַ יידיש ווערטל. — די יידן זענען לויטן אויסזען געווען בערזע-שפּעקולאנטן, און ס'איז גע-ווען טאָפּלט מיאוס און פאַרדריסיק, וואָס נאָמבערג איז אַזוי היימיש מיט זיי און שפּילט נאָך מיט זיי אין קאָרטן. קיין היציקער איז נאָמבערג נישט געווען, אָבער פאַרטיפּט איז ער געווען אין די קאָרטן איבערן קאָפּ. אַ שעה דורכאנאנד האָט ער דעם קאָפּ נישט אויפּגעהויבן...

ס'קומט מיר אויס מאַדנע דאָס צו זאָגן, נאָר איך האָב אין יענעם קאָרטנשפּיל דערקענט נאָמבערגן פון די... דערציילונגען; א סך קאָפּ איז געווען און ווייניק ליידנשאפט. ער האָט געהאט מער אינטערעס, אז דער שפּיל זאָל זיין אַ „שיינער“, ווי צו געווינען. אַז דער פאַרטנער האָט געמאכט אַ פּאַלשן גאַנג, פון וועלכן ער האָט געוונען, איז ער געווען ביז און האָט געשריגן א נערוועזער: „עץ שפּילט דאָך ווי א פּושער“...

פונקט צו דער שעה האָט ער דאָס שפּילן אַוועקגעלייגט און זיך אויפּגעהויבן אַ פאַרשוויצטער. כ'בין פאַר אים אַראָפּ אונטן און זיך גע-זעצט ביי אַ טישל, ווו ער האָט מיך באַשטעלט. ער איז צוגעקומען מיט אַן אויסגעשטרעקטער האַנט און קוקנדיק, אויספאַרשנדיק מיך אין די אויגן, האָט ער געזאָגט: „עץ וואָרט דאָך אויף מיר. נאָמבערג? ס'איז מיר געווען זייער מאַדנע, וואָס ער האָט מיט מיר גערעדט מיט אַזאַ ברייטן פּוילישן דיאַלעקט. אין שרייבן איז ער דאָך געווען כימעט דער איינציקער צווישן די פּויליש-יידישע שרייבער, וואָס איז געווען אינגאנצן פּריי פון לאַקאליזמען.

דער שמועס האָט זיך ביי אונדז לכתחילה געבונדן שווער; איך האָב אים געפרעגט אין נאָמען פון דער יידישער קולטור-פעדעראַציע אין רומעניע, צי ער וואָלט אַ בעלז געווען צו מאַכן אַ לעקציע-טורנע איבער אַלע רומענישע פּראָווינצן. ער האָט מיר געענטפּערט, אַז ער פּילט זיך נישט בכוח איצטער און אז ער האָט צוריקגעוויזן אַזאַ פּאַרשלאַג פון נאָרד-אַמעריקע. עפּעס האָט זיך מיר געדוכט, אַז ער זאָגט אַ נישט אמת, נישט לשם גאווה חלילה, נאָר פשוט ביכדי נוקם צו זיין זיך אין מיר: זיינע ביטערע אויגן האָבן מיר געגעבן אַנצוהערן, אַז ער ווייסט, אַז איך בין געקומען צו אים נישט ביכדי איינצילאָדן אים קיין רומעניע, נאָר ביכדי זיך צו באַקענען מיט אים. און אפשר האָט ער גאָר מורא געהאט, אַז אַט וועל איך אַרויסנעמען כתבים. איך האָב אים געפרוווט דערווידערן: אין נאָרד-אַמעריקע זענט איר דאָך — האָב איך אים געזאָגט — שוין געווען און אין רומעניע זענט איר נאָך נישט געווען. ער האָט זיך נישט געלאָזט און אַ נערוועזער געפרעגט: „אָזיינע שיינע זאכן זענען פּאַראַן באַר ענק?" איך האָב אים צוריק געפרעגט, צי ער האָט נישט קיין באַקאַנטע בעסאַראַבער און אים צווישן יאָ און ניין גענומען זינגען לויב-געזאַנגען צו בעסאַראַביע. עס איז געבליבן, אַז ער וועט האָבן אַ ישוב־הדעת.

אים האָט אַנגעהויבן פּאַרדריסן, וואָס איך ליינען אים גאַרנישט גאָר. ער האָט מיר געזאָגט, אַז איך בין מיסתמא אַ מאַדערניסט און איך האָלט אים פאַר אַן אָפּגעלעבטן שרייבער. איך האָב אים פּאַרויכערט, אַז איך האָב צו אים באַציאָונג ווי צו אַ שרייבער אַ פעטער, אָבער איך בין נישט געקומען ליינענען, איך בין געקומען זיך באַקענען. איך וויל דורך אים זיך באַקענען מיט אנדערע שרייבער. און איך האָב אים אויסגע-ווילט, ווייל דאָ איז ער איצט דער איינציקער תלמיד פון פּרצן. דאָס האָט אים געשמייכלט. ער איז געבליבן טרינקען אַ טיי און נאָך אַ היפשער שטומער און אומגעדולדיקער פּויע האָט ער געזאָגט, אַז ער קאָן מער נישט זיצן און שטייענדיק שוין האָט ער מיר דערציילט לאַכנדיק, אַז ער האָט אין בערלין אַ באַקאַנטע פּרוי, האָט זי בעסער פּאַרשטאַנען זיינע ווערק, ווי אלע ליינענער און שרייבער. וועגן אַ דערציילונג זיינער, וואָס ענדיקט זיך דערמיט, וואָס ער גייט אַוועק פון איר, האָט זי געזאָגט: „ער איז מיסתמא געגאַנגען שפּילן אַ פּאַרטיע בילאַרד.“

פּאַרנאַכט בין איך געזעסן ביי אַ טיש, האָט מיך נאָמבערג צוגערופן צו אַ גרופּע: „איר ווילט דאָך זיך באַקענען מיט ליטעראַטן, ט'האַט איר

ליטעראטן". מיר האָט אויסגעוויזן זיין טאָן איראַניש און איך האָב אים געזאָגט: " נישט אַזוי איראַניש, איך האָב שוין געזען ליטעראטן". ער איז געוואָרן מלא חמה און מיר געזאָגט: "אויב ענק ווייזט אויס, אָז יאָך רעד איראַניש, קאָנט עץ מיט מיר קיינמאָל נישט רעדן"... כ'האָב זיך פאַרלוירן פון דעם דאָזיקן כעס. נאָמבערג שמת דאָך מיט זיין רואיקייט און מהיכא־תיתדיקייט... איך האָב אים געזאָגט, אז איך רעד צום ערשטן מאָל מיט אַ וואַרשעווער און "אפשר איז דאָס ביי אייך אַזאַ אופן רעדן, מיר אָבער האָט דער טאָן אייערער געמאכט אן איינדרוק פון חזק". ער איז פאַרשוונדן און איך בין געבליבן מיט דער גרופע ליטעראטן.

איך האָב זיך געפילט שולדיק אנטקעגן נאָמבערג און אויף מאָרגן בין איך אים ווידער געגאנגען זוכן אין זעלביקן קאָפּע. מיין בליק האָט אים באַלד געפונען. ער איז געשטאַנען נעבן זלמן שניאור און געטענהט מיט אים. אין אַ ליד האָט זי שניאור געזאָגט וועגן זיך, אָז ער איז "אַ קליינער, שוואַרצער מענטש", אָבער דאָס איז אַ גוזמא. ער איז דעמאָלט געווען אַ גאַנץ פעסט געבויטער מער ווי אַ מיטלווקסיקער מאָן. און אַנטקעגן נאָמבערג האָט ער גאָר אויסגעזען ווי אַ ריז. שניאור איז געזעסן און נאָמבערג איז געשטאַנען און ביידע האָבן געהאט די זעלביקע הייך... נאָמבערג האָט אויסגעזען ווי אַ קעפל אויף בינדלעד, אַ קעפל, וואָס שאַקלט זיך אין אַלע זייטן און שניאור האָט אויסגעזען ווי אַ פעס־טער גוף מיט אַ באַרד. גוסטאַו פּלאַבער שילדערט אין "די ניסיונות פון הייליקן אַנטאָן" די כימערע און דעם ספינקס: די כימערע איז אַ שוועבנ־דיקע, אַ לופטיקע, זי רירט נישט אָן די ערד. און דער ספינקס שטייט פעסט און קלאַמערט זיך מיט די נעגל טיף אין דער ערד אַריין. נאָמבערג האָט אויף מיר געמאכט דעם איינדרוק פון דער כימערע און שניאור — פון ספינקס. פון וויכוח, וואָס איז צווישן זיי פאַרגעקומען, האָב איך גע־זען, אָז דער לייכטער נאָמבערג באהערשט דעם שווערן שניאור און ער דרייט מיט אים. נאָמבערג האָט געשמייכלט און שניאור איז געווען כימעט ביזן. אין דער גרענעץ פון מענטשלעכקייט איז מנוחה שטארקער פון פיזישער קראַפט.

שפעטער איז נאָמבערג צו מיר צוגעקומען און איידער איך האָב זיך פאַר אים פאַרענטפערט, האָט ער זיך פאַר מיר פאַרענטפערט. ער האָט זיך אומזיסט געכעסט, האָט ער געזאָגט, און אים איז געפעלן, וואָס איך לאָז זיך נישט שפייען אין קאשע, כאָטש איך בין נאָך אַ צוציק... און

מיר זענען געוואָרן היימיש. ער האָט מיך געלערנט ווי אַזוי צו בייטן דאַלאַרס און — בלייבן מיט זיי. עס איז געווען די צייט פון דער אינפֿ-לאַציע און מען האָט געקענט פארזעצן אַ רינגל און דאָס אַרויסנעמען מיט דעם געלט פון אַ צווייטן רינגל, פאר וועלכן מען האָט שוין באַקומען א סך מער געלט. און אַזוי האָט מען זיך געקאָנט דרייען און לעבן א לאַנגע צייט און בלייבן מיט ביידע רינגלעך...

מיר איז אויסגעקומען דערנאָך צו וויינען פריער ווייט פון אים און דערנאָך טאקע אין איין קוואַרטיר מיט אים און איך האָב דערקענט זיין איינזאַמקייט און זיין הילפלאַזיקייט. ער האָט מיך נישט אָפגעלאָזט ביז עס איז געוואָרן גרויסער טאָג און איינמאַל האָב איך אים געטראָפן ליגן אויף דער ערד און די קליידער-שאַפּע אויף אים. ער האָט געוואָלט אַרויסנעמען זיין מאַנטל פון שאַפּע און נישט געקענט דערלאַנגען און ער איז אַריין איבערווייניק אין שראַנק און דער שראַנק איז אַרויפגעפאלן אויף אים. איך האָב אים קוים אַרויסגעשלעפּט. איך האָב קיין מער איינ-זאַמען מענטשן אין מיין לעבן נישט געזען. ער האָט געקענט זיך אריינ-זעצן אין אַ דראַשקע און הייסן דעם קוטשער אים פירן, ווהיין דער ווינט בלאָזט... איך וועל קיינמאַל נישט פאָרגעסן ווי ער האָט זיך גע-זעגנט מיט מיר. ער האָט זיך באהערשט נישט צו האָבן קיין טרערן אין די אויגן און ווען איך בין שוין אַוועק, האָט ער מיר נאָכגעשריגן:
— געץ אַכטינג דאָרט אין אַרגענטינע. די טירן דאָרט האָבן אַזעלכע קליאַמקעס, וואָס קלעמען אָפּ די פינגער...

אַזוי רעדט אַ טאַטע צו אַ קינד. און איך האָב דערפילט, אז נאָמבערג וואָלט געוואָלט זיין דער טאַטע פון אַלע יונגע יידישע שרייבער... אין אַרגענטינע האָב איך געטראָפן טיפע שפורן פון נאָמבערגס זיין. ער האָט דאָ געצווונגען די יק"א צו ענטפערן אויף קריטיק אין דער יידישער פרעסע.
און ער האָט פאר דעם פרייז פון אַ גאַנץ שווערן און פיינלעכן קאַמף געגרינדעט דעם ערשטן יידישן אַקטיאָרן פאַריין.

...איז דאָך געבליבן אַ דינער שמייכל פון גלויבן

אין יאָר 1924 האָט ה. ד. נאָמבערג באזוכט אַרץ-ישראל און ער איז פון דאָרט געקומען מיט דער טרויעריקער בשורה, אַז דאָס לאַנד גע-

פינט זיך אויף אַ ווילקאָן. מיט קיין שטארק גוטער בשורה איז ער אויך נישט צוריקגעקומען פון ראַטנפאַרבאַנד. אין 1926 איז ער געפאַרן צום צווייטן מאָל קיין נאַמעריקע. ער האָט פון די אַלע דריי לענדער געשריבן געשליפענע רייע-איינדרוקן, בילדערישע און זינגעוודיקע. אייניקע קא-פיטלען פון זיינע קורצע פּאָעמעס. ער האָט פונקט אַזוי שיינ באשריבן ים ווי יבשה און ערד ווי הימל און מענטשן ווי אַלע אינאיינעם.

קיין גבר איז ער קיינמאָל נישט געווען און ווען ער איז אריין אין די פּערציקער, איז ער געוואָרן אלץ קראַנקער און קראַנקער. און קראַנק-קערהייט האָט ער געאַרבעט. ער האָט איבערגעזעצט אַ סך ווערק פון אַנ-דערע שפּראַכן. אָפּהיטן דאָס געזונט האָט ער נישט געקענט. עס איז נישט געווען אין זיין כאַראַקטער זיך אַריינצולייגן אין בעט אריין און זיך אָפּהיטן. ער האָט, פאַרקערט, געוואָלט דווקא לעבן און דער כוח האָט נישט געקלעקט. אין נאָוועמבער 1927 איז ער קראַנק געוואָרן און ער איז אַריינגעפאַרן קיין אַטוואַצק און דאָרטן האָט ער די נאַכט אויף דעם 27טן פון דערמאָנטן חודש באַקומען, זייענדיק איינער אליין אין צימער, אַ בלוטשטורץ און ער איז אויסגעגאַנגען. קיינער איז דערביי נישט גע-ווען. זיין האַנט איז געפונען געוואָרן אויף דעם גלעקל. ער האָט גע-וואָלט רופן די דינערשאַפט, אָבער ער האָט דאָס שוין נישט באַוויזן.

נאָמבערג האָט א זייער אייגנאַרטיקע לעגענדע, וואָס הייסט „ראַיאַ מאַנאַ“ און וואָס איז פאַר אים אויסערגעוויינלעך כאַראַקטעריסטיש. ער האָט זיך אויסגעטרוימט אַ לאַנד, וווּ די לאַטוס-בלום בליט, די זון שיינט און וואָס איז „געבענטשט מיט נביאים“. דאָס דאָזיקע לאַנד שמעקט מיט געטער אַליין און מען האָט טאַקע די געטער געשיקט אהין צו אָפּקומען פאַר זייערע זינד. זיי האָבן געטראַכט פון גייסט און זיך אָפּגעגעבן מיט קערפּערלעכע זאַכן און דאָס דאָזיקע איז געווען זייער טראַגעדיע: „די אַרבעט האָבן זיי נישט ליב געהאַט, זיי האָבן ליב געהאַט דאָס ליידיקייט, דאָס גאַרנישט טאָן, דאָס טראַכטן און חלומען, דאָס לאַנגע ליגן אויפן גראַז, פאַרבענקט אַריינצוקוקן אין דער טיפעניש פון הימל און אין דעם אייגענעם אָפּגרונט פון דער נשמה“. די דאָזיקע געטער, ווי איר זעט, זענען אייגנטלעך מער פּריצים ווי געטער. אין אָט דעם לאַנד זענען פאַראַן נביאים פון טרויער און נביאים פון געלעכטער. ביי דערליי נביאים האָבן נישט געלערנט צו לעבן און שאַפן, נאָר אַז דאָס לעבן איז אַ טראַגעדיע. דער אויספיר פון אָט-די צוויי לערעס איז — אָדער זעלבסטמאָרד, אָדער

הפקרות. אין יענעם לאנד האָט מען גלייך ביים געבוירן ווערן דערקענט ווער עס וועט זיין אַ נביא פון טרויער און ווער פון געלעכטער. דער נייע געבוירענער האָט געמאכט זיבן שפּאַן און אויף זיין שטערן האָט זיך געוויזן אָדער אַ קנייטש, אָדער אַ שמייכל. און אָט איז געבוירן געוואָרן ראַיאַ מאַנאָ, געמאכט זיבן שפּאַן און געוויזן אַ קנייטש אויף דעם שטערן און מען האָט געוויסט, אז ער איז אַ נביא פון טרויער, אָבער ביי די ליפּן האָט זיך באלד געוויזן אויך אַ דינער שמייכל. און ראַיאַ מאַנאָ איז געווען אַ טראַגישער נביא. אין טעמפל פון זיין גאָט פון טרויער, האָט ער געהערט דאָס געזאָגט און געלעכטער פון גאָט פון געלעכטער. צום גאָט פון טרויער איז מען צוגעקומען דורך דער יבשה, אָבער צום גאָט פון געלעכטער האָט מען געמוזט קומען דורך וואסער. ביכדי צוצוקומען צו אים, האָט מען געדארפט איינשטעלן דאָס לעבן. דאָס דאָזיקע מיינט צו זאָגן, אז דאָס לעבן פון דער זייט האָט נישט קיין פרייד, ערשט פון יענער זייט איז פאראן פרייד... און ראַיאַ מאַנאָ האָט זיך איינגעשטעלט און ער איז דורך דעם וואסער צוגעקומען צום גאָט פון געלעכטער און דאָרט האָט ער געזען, אז גאָט האָט איין קערפער מיט צוויי פנימער און ביידע פנימער זענען גלייך. ביידע פנימער זענען אַט געווען טרויעריק און אָט האָבן זיי געלאכט. און ראַיאַ מאַנאָ האָט געזען, וואָס קיין שום נביא האָט נאָך נישט געזען: „דאָס לאַכן און טרויערן פליסן פון קוואַל פון איין און איינציקן גאָט“. און ווען ראַיאַ מאַנאָ איז געגאנגען רעדן צום פאָלק מיט טרויער און פרייד, האָט דאָס פאָלק געזאָגט, אז ער איז נישט קיין נביא, נאָר אַ משוגענער און עס האָט זיך פאַר אים דערשראָקן און עס איז אַוועק. און נאָך דעם טראַגישן נביאס טויט האָט אַ קלוגער מאַן גע- זאָגט: „גיט אַפּ כבוד דעם נאָמען פון ראַיאַ מאַנאָ, ער האָט אין זיך געטראָגן דעם ווייטיק פון גייסט“.

און וואַרשיינלעך האָט נאָמבערג אין אַט-דער לעגענדע דערציילט וועגן זיין אייגענער טראַגעדיע. ער האָט אויך געשטאמט פון אַריסטאָ-קראַטן-געטער און ער האָט באלד ביים געבוירן ווערן אי געוויזן אַ קנייטש פון טרויער, אי אַ דינעם שמייכל. און ער האָט זיינע העלדן געוויזן ווי אַזעלכע, וואָס „קענען נישט אַנפילן דאָס האַרץ און זעטיקן דעם גייסט“. אַלס בעלעטריסט איז נאָמבערג געווען אַ נביא פון טרויער. ער האָט נישט געפונען עפעס אַנדערש אין לעבן פון יחיד ווי טרויער, פאַרפלעקט גליק און אומגליק. זיינע מענטשן זענען געווען מענטשלעך און עפעס

נישט קיין לעבעדיקע. ביים דייטשן ראָמאנטישער לודוויג אכים פאָן אַרניס איז פאַראַן א דערציילונג, וואָס הייסט „איזאַבעלאַ פון עגיפטן“, אין וועל-כער עס ווערט געשילדערט ווי אויף א וואַגן זיצן פאַלגנדיקע פיר פאַר-שויןען: אַן אַלטע ציגיינעריין — אַ כישופמאַכעריין, אַ מת, וואָס איז גע-פאַרן פאַרדינען דוקאַטן און ער איז איינגעהילט אין א בערן-פעלץ און ער ציטערט מוראדיק פאַר קעלט, א גולם אין געשטאַלט פון א שיינער פרוי מיט אַ מיסטישער אויפשריפט, וועלכער מאכט צעפאלן דעם גאַנצן גולם, ווען מען מעקט אים אָפּ די אויפשריפט און עפעס א קאַרליק, וואָס איז אַרויסגעוואקסן פון דער ערד פון דער זרע פון אַ געהאַנגענעם און וואָס רופט זיך פעלדמאַרשאַל קאַרנעליוס נעפּאַס און וואָס האָט אַ גערשטן אַנשטאַט אויגן און רויזנבלעטער אַנשטאַט ליפּן... ווען מען לייענט נאָמ-בערגס פינף קליינע בענדלעך דערציילונגען, דאכט זיך, אז מען זיצט אויף אַזאַ אַ מין וואַגן מיט אַזעלכע פאַרשויןען ווי לודוויק אכים פאַן אַרניס שילדערט. און דער מחבר באגלייט זיי אַלע מיט אַ קנייטש פון טרויער און ער זוכט און געפינט נישט דעם דינעם שמייכל.

נאָמבערג דער פובליציסט איז געווען אַנדערש. דאָס יידישע פאַלק איז פאַר אים נישט געווען אזוי שוואַך און מאכטלאָז ווי יעדער יחיד באַ-זונדער. פאַר דעם יידישן פאַלק האָט ער געהאַט אויך דעם דינעם שמייכל פון נביא פון געלעכטער און ביידע געפילן האָבן זיך פאַראייניקט. און פון אומגלויביקסטן יידישן שרייבער איז דאָך געבליבן א דינער שמייכל פון גלויבן.

לאמעד שאפירא

אויב איר זענט טרויעריק, מאכט נישט אויס. איך וועל אייך דער־
ציילן אַ מעשה, וואָס וועט אייך מיסתמא מאכן מער טרויעריק און שאַדטן
וועט עס אייך דאָך נישט. אזוי ווי מען קלאפט אַרויס איין קליין מיט א
צווייטן, אַזוי קלאפט מען אַרויס איין טרויער מיט א צווייטן. איר וועט סיי
ווי בלייבן נאָך דעם, וואָס איך וועל אייך דערציילן אַט־אָ די מעשה, נאָר
מיט איין טרויער און דער דאָזיקער וועט זיין דער בעסערער.

עס איז א געשיכטע וועגן איינעם א יידישן שרייבער, וואָס האָט גע־
קענט ווערן איינער פון די גרעסטע יידישע שרייבער און ער איז דאָס נישט
געוואָרן און ער איז עס פאַרט געווען, לאַמעד שאַפיראַ האָט ער געהייסן.
לאמעד האָט ער נישט געהייסן, ער האָט זיך גערופן אַזוי. געהייסן האָט ער
לווי יהושע שאַפיראַ, האָט ער געלאָזט פון אַט די צוויי נעמען נאָר איינעם
און דעם איינעם האָט ער געשריבן נאָר מיט א „ל“ און דער עולם האָט
גענומען זאָגן „לאַמעד“. ווען ער איז אין יאָר 1904 געווען, צום צווייטן
מאָל, אין וואַרשע און ער האָט זיך געקליבן דאַרט צו ווערן א יידישער
שרייבער און ה. ד. נאָמבערג האָט אים געהייסן זיך בייטן די פאַמיליע און
זיך נעמען א נאָמען, וואָס „זאָל זיך אריינשניידן אין קאָפּ“, ווייל שאַפיראַס
זענען פאראן הונדערטער אין גאס, האָט ער אים געענטפערט: „ס'איז איינס
פון די ביידע אָדער ל. שאַפיראַ וועט ווערן א נאָמען, אָדער עס וועט פון
אים גאַרנישט ווערן“. און ל. שאַפיראַ איז געוואָרן א נאָמען, אָבער גע־
זאָגט האָט מען „לאַמעד“ שאַפיראַ.

געבוירן געוואָרן איז ל. שאַפיראַ דעם 10טן מערץ יאָר 1878 אין
רושישטשעוו, קיעווער גובערניע, געשטאַרבן איז ער דעם 25טן אויגוסט
1948 אין לאַס אנדזשעלעס־קאָליפּאָרניע. ער האָט אויף גאָטס וועלט גע־
לעבט זיבעציק יאָר, פינף חדשים און פופצן טעג. אָבער נישט די אלע יאָרן.

טעג און וואכן האָט ער געלעבט, א סך פון זיי האָט ער זיך געמוטשעט. און צום טרויעריקסטן און שווערסטן האָט אים מיסתמא געמוטשעט דאָס דאָזיקע, וואָס ער האָט געדארפט און געקענט ווערן א גרעסערער שרייבער, ווי ער איז געווען און ער איז פאָרט נישט געוואָרן.

אַנגעהויבן זיין לעבן האָט ל. שאַפיראַ ווי אלע יידן פון יענער צייט. געגאַנגען אין חדר אַרײַן, געלערנט אלף בית, טראָף, חומש מיט רשי, גמרא, און ווי א סך פון יענער צייט האָט ער געכאפט א קוק אין דער זייט אַרײַן און ער איז געוואָרן אויס פרום און גענומען לערנען רוסיש און איז אַרויס „לתרבות רעה“ און געלערנט אנדערע (געגעבן „אוראַקן“). ביכדי צו קענען אליין לערנען און ער האָט זיך געקליבן צו ווערן א שרייבער. ער האָט געשריבן אין רוסיש, העברעיִש און יידיש מיט אַמאָל. און אין יאָר 1896 האָט דער אכצן יאָריקער בחור דערפילט, אז ער קען שוין ווערן א שרייִ בער און ער איז געפאָרן, ווי ער אַליין דערציילט „איינעמען ווארשע“. מיטגענומען האָט ער מיט זיך גאַרנישט אויסער דעם ווילן צו שרייבן, וואָס האָט זיך אַנגעהויבן ביי אים אין עלטער פון גאנצע אכט יאָר. ער האָט געשריבן און צעריסן און קיין ווארשע האָט ער דערווייל גאַרנישט גע־בראכט. ער האָט אויך מיטגעבראכט א נישט־גלויבן אין הארצן. צו דרייצן יאָר האָט ער געהאלטן אין איין בעטן גאַט, אז ער זאָל אים גיבן א צייכן, אָז ער איז דאָ, און אזוי ווי ער האָט דאָס נישט געטון, האָט ער אויפגע־הערט צו גלויבן אין אים. העברעיִש און רוסיש צו שרייבן איז פאָר אים געווען נאָרמאל און יידיש איז געווען — נאטירלעך. ער האָט נאָך נישט געווסט, אז יידיש איז אַ שפראך, אָבער זיין שפראך איז דאָך יידיש גע־ווען, האָט ער אין איר געשריבן, נישט פרעגנדיק קיינעם אויף קיין הכשר. דערנאָך האָט ער געלייענט דעם רעאַליסטישן רוסישן ליטעראטור קריטי־קער פיסארעו, וועלכער האָט געהייסן אַפּווענדן דעם בליק פון „די מאָר־גנשטערן, וואָס זינגען אין כאָר“ צו דער ווירקלעכקייט, האָט ער פאר־שטאַנען, אז זיין ווירקלעכקייט איז די יידישע ליטעראטור.

דער 18 יאָריקער בחור איז אַנגעקומען קיין ווארשע אין א בגד, וואָס איז געווען א געמיש פון א סורדוט און א פראק און מיט א היטל מיט א גלינצעריקן דאַשעק, אזוי ווי עס האָבן דעמאָלט געטראָגן גימנאזיסטן. און געגאַנגען איז ער גלייך צו פרצן אויף צעגליאַנע נומער איינס, ווו אויף א מעשענעם טאָול איז געווען אַנגעשריבן אויף העברעיִש, אז פּרץ נעמט אויף פיר אזויגער נאָכמיטיק, די טיר האָט אים געעפנט פּרץ אליין, וואָס

האָט סײַ ווי געהאט גרויסע אויגן און וואָס האָט נאָך גרעסער זײַ געעפנט, ווען ער האָט דערזען דעם הילוך פון זײַן גאסט. און פּרץ האָט מיט אים דווקא באַלד גענומען רעדן וועגן דער ייִדישער ליטעראַטור, וואָס האָט דע- מאַלט „אזוי גוט ווי נישט עקזיסטירט“. שלום עליכּמס „פּאַלקסביבליאָטעק“, ספּעקטאָרס „הויז פּרײַנט“, פּרצעס „ייִדישע ביבליאָטעק“ און „יום טוב“ בלעטלעך“. אפילו די דריי קאָפּיקע ביכלעך פון פּאַרלאַנג מונק האָבן אויפֿ- געהערט דערשיינען. און ווען שאַפּיראַ האָט געפּרעגט פּרצען: „ס׳טײַטש, עס איז דאָך געווען אזא אויפּלעבונג צוריק מיט צוויי יאָר“, האָט ער אים גע- ענטפּערט: „צווישן די שרייבער, נישט צווישן די לײַענער“.

עס איז נישט געווען וואָס איינצונעמען. עס איז געווען נאָך פּריער ווי פּאַרטאַג. פּרץ אליין האָט גערעדט פּויליש, רוסיש. א גרופּע שרייבער האָט געוואַלט אַרויסגעבן אַ זשורנאַל אין ייִדיש און פּאַרגעלייגט פּרצען ווערן רע- דאַקטאָר, האָט פּרץ געזאָגט צו די יונגעלייט, אַז אין ייִדיש איז אים שווער זיך אויסצודריקן, וועט ער רעדן רוסיש, ווייל זײַ זענען „ליטוואַ- קעס“ און זײַ פּאַרשטייען נישט קיין פּויליש...

יאַ, שאַפּיראַ האָט ווארשע נישט איינגענומען. ער האָט געפרוווט זיך אויסלערנען ארבעטן ביי שפּילקעס פאַר ווייבערישע היטעלעך און — נישט אויסגעלערנט. ער האָט געוואַלט ווערן א זעצער און ער איז געווען זיכער אַז ער וועט גיך כאַפּן דעם שניט, האָט אים דער באלעבאַס געהייסן ארבעטן אַ יאָר „אומזאַנסט“, האָט ער געענטפּערט, אַז „אומזאַנסט“ קען יענער אַרבעטן ביי אים. ער האָט נישט קיין דרוקעריי, קען ער אים אַפּפּוצן די שיך. קיין זאך האָט ער נישט אַפּגעדרוקט און ער האָט זיך אומגעקערט אהיים נאָך צוויי יאָר אונטערהונגען.

איז דער היים האָט ער געלעבט פון לערעריי. איין זמן איז ער געווען לערער אין זײַצעווס בארימטן ציגל-זאוואַד אין קיעוו. מען האָט זיך געריכט אויף א פּאַגראַם, א סך זענען אנטלאָפּן, ער איז געבליבן. קיין פּאַגראַם איז נישט פּאַרגעקומען, אָבער יענע איבערלעבונג האָט מיסתמא געווירקט, אַז שאַפּיראַ זאָל אריין אין דער ייִדישער ליטעראַטור, ווי ער האָט זיך אליין אויסגעדריקט, ווי א „פּאַגראַמטישק“, ס׳הייסט: ווי א שילדערער פון פּאַגראַם-קאַשמאַר. ער האָט זיך אין יענער צײַט, ווי דער שטייגער איז, פּאַרליבט און נישט געקראָגן קיין קעגנזײַטיקייט און געוואַלט באַגיין זעלבסטמאַרד. ער האָט זיך געשטעלט צום פּריזיוו און ער איז באַפּרייט געוואָרן און ער איז אַוועקגעפּאַרן קיין אַדעס, ווו ער האָט אַפּגעדרוקט זײַן

ערשטע „זאך“ אין רוסיש. עס איז געווען א קאנקורס אויף וויצן און ער האט צוגעשיקט א וויץ אין א בריוו אָן א מארקע, ווייל ער האָט קיין געלט נישט געהאט און באקומען א גאנצן רובל א פרעמיע. ווען ער האָט דעם דאָזיקן עפיזאָד דערציילט זיין געטרייען יונגן פריינט און תלמיד ש. מיללער, האָט אים יענער געזאָגט, אז אויב אזוי איז ער דאָך א „וויצע“ (וויצן) קען ניג, האָט ער געענטפערט, אז ווערן א „וויצע“ איז נישט זיין השגה. ער האָט געוואָלט ווערן א קעניג פון דער יידישער ליטעראטור.

אין יאָר 1903 איז לאמעד שאַפיראָ ווידער געקומען קיין ווארשע. ער האָט די גאנצע צייט געפירט מיט זיך אליין א קאמף פאר און קעגן יידיש. ער האָט זיך געראנגלט מיט דער גראַמאַטיק, עס האָבן אים געפעלט ווערן טער, ער האָט נישט געוויסט ווי אזוי צו נעמען פרעמדע ווערטער, ער האָט געשוועבט צווישן דער גערעדטער און געשריבענער שפראך און געזען, אַז זיי זענען עפעס גאַר פאַרשידן און ער האָט פאָוואָליע זיין יידיש באַפרייט, דערציילט ער, פון די פענטעס און ער האָט פאַרשטאַנען, אַז א שפראך איז א לעבעדיקער אַרגאַניזם, א באַשעפּעניש, וואָס לעבט אן אייגן לעבן און האָט א שטענדיקן אויסטויש פון שטאַפן.

און אין די פינף יאָר איז ווארשע געוואָרן גאַר אַן אַנדער שטאַט. אויף דער גרעניץ צווישן די צוויי יאָרהונדערטער האָבן אויסגעוואקסן די צוויי גרויסע באַוועגונגען, דער ציוניזם און דער בונדיזם. אין פעטערבורג איז דערשינען דער „פריינד“, אין ווארשע איז פריער אונטער דער רעדאקציע פון ד"ר י. לוריע און שפעטער פון מ. ספעקטאָר דערשינען די וועכנטלעכע „פאָלקסצייטונג“, פּרץ איז געווען א שלאָגנדיקער פּאַנסאָן פון בליציקע געדאַנקען און דווקא אין יידיש, שלום עליכם איז געווען דער געלייענטסטער שרייבער אפילו אין פּוילן. די העברעישע שרייבער ביאַליק, בערדי-טשעווסקי, יהודה שטיינבערג האָבן געשריבן אויף יידיש. אפילו פּרוג האָט גענומען שרייבן אין דער שפראך „פון ווילנער מארק און דינאבורגער יאַטקעס“ און פון אמעריקע האָט מען געהערט וועגן קאַברין, ליבין, יעקב גאַרדין, אברהם ליעסין, אין ווארשע גופאָ — דינעזאָן, זעצער, בעל מחשבות, רייזען, נאַמבערג, אַש, ווייסנבערג, ז. שניאור, יעקב שטיינבערג, י. ד. בערקאוויטש... וועגן אייננעמען די וועלט האָט איצטער לאמעד שאַפיראָ שוין נישט געטראכט, פאר אים איז שוין געווען אן אמביציע צו קענען צושטיין צו אַט דער וועלט. און דעמאָלט האָט אונדזער העלד צום ערשטן מאַל זיך געדרוקט. ער האָט אַפּגעדרוקט אין מאַנספּרידס „יום טוב בלע-

טער" א זאך, וואָס האָט געהייסן „פליגל“. עס איז א סקיצעלע וועגן א קעמערל פון קארטאָפּל און ציבעלעס, וואָס ווערט אויף סוכות אויסגע-רייניקט און עס ווערט א סוכה, ווען מען הויבט אויף די פליגל דערפון. נעמט דווקא גיין א רעגן און מען מוז אַראָפּלאָזן די פליגל, און די סוכה ווערט צוריק קעמערל — דער יום־טוב ווערט צוריק וואָך; אָבער די ריב־טיקע ערשטע דערציילונג האָט ער אָפּגעדרוקט אין א. רייזענס יאַרבֿוך „פּראָגרעס“ און זי הייסט „איציקל ממזר“. איך וועל אייך א קליין ביסל דערציילן איר אינהאלט.

מיר זעען ווי אין אַ זאַווערוכע־נאַכט, ווען דער שמש ברוך אליהו האָט שוין פּאַרלאָשן דעם לאָמפּ און ער קלייבט זיך שוין צו גיין אהיים, נאָר ער פוילט זיך און ער פּאַררויכערט דערווייל א ציגאַר טיטון, פּאַלט אריין אין דער גרויסער שול איציקל ממזר. ער זאָגט באלד דעם שמש, אז ער וועט אין גאס נישט נעכטיקן. יענער גיט אים דעם שלאָס און הייסט אים פּאַר־מאַכן אינעווייניק די טיר און זאָגט אים אָן, אַז ער זאָל נישט ברענען קיין האָלץ. דער ממזר גיט א פינקל מיט די אויגן, און ער גייט באלד און נעמט עטלעכע שייטלעך פון דעם האָלץ, וואָס איז אָנגעגרייט אויף אין דער פּרי און ער צעלייגט א פייער. ער נעמט די עטלעכע קארטאָפּל, וואָס ער האָט צוגעגנבעט מיט מסירת־נפש און ער לייגט זיי בראַטן. ווען עס ברענט דאָס פייער און עס בראַטן זיך די קארטאָפּל, דערציילט אונדז דער שרייבער ווער איציקל איז. מען האָט אים געפונען הינטער א פּלויט און ער האָט דאָס מזל פון אלע פּאַרוואָלטע קינדער. ער האָט פּאַרוזוכט אלע „גוטע מאכלים“, וואָס אזעלכע קינדער פּאַרוזוכן — הקדש, תּלמוד תּורה, טראָגן שלח מנות, פּאַרקויפּן הושענות, סתם בעטל ברויט. דערצו איז ער נאָך געווען א שלים־מזל, דאָ האָט ער איבערגעקערט א טעפּל, דאָרט איבערגעקערט א פּאַמעני־צע, רודפט מען אים און מען לאָזט אים אין ערגעץ נישט אריין. דערווייל איז ער אונטערגעוואקסן, האָט מען שוין אויף אים גאָר קיין רחמנות נישט געהאט. ארבעטן ביי א בעקער האָט ער נישט געוואָלט, האָט מען געזען, אַז ער שניידט זיך אויף א גנב. האָט מען אים מוראַ אַריינצולאָזן אין א שטוב אריין, וואלגערט ער זיך אין שול אויף דער באַנק.

איציקל האָט הנאה געהאט שוין פון ריח פון די קארטאָפּליעס. האָבן טריט צעשטערט זיינע חלומות. זיין שונא אהרעלע יתום האָט זיך געבעטן ביי אים, אַז ער זאָל אים אַריינלאָזן, ווייל ער ווערט פּאַרפרוירן. אהרעלע איז געווען מער מיוחס פון איציקלען, ווייל זיין טאטן האָט מען יאָ געקענט.

ער איז געווען אַ בעל עגלה, און דערפאר רופט ער אים „ממזר“ און ער שלאַגט אים. האָט ער איצטער א געלעגנהייט זיך צו אַפּרעכענען מיט אים. און ער לאַזט אים נישט אַריין, ביז וואנען יענער שווערט זיך נישט, ווי ער איז אַ ייד, אז ער וועט אים שוין מער נישט שרייען „ממזר“. ער וויל אים ערשט נאָך דעם האַלטן א פּערטל שעה ביי דער טיר, אָבער ווען יענער צעכליפּעט זיך, עפנט ער אים.

און איציקל גיט דעם שונא זיינעם אויך קארטאָפּליעס, ווען יענער בעט ביי אים. און ביידע יינגלעך ווערן אריינגעטאָן אין דער אכילה און דאָס יאַרצייט לעמפל באלויכט זיי קוים. „אין אַ שעה ארום האָט זיך געהערט איבערן שול א שטאַרקער כראָפּען פון די צוויי פארוואַגלטע נשמות. דרויסן האָט דער פּראָסט געקנאָקט“.

פאר יענער צייט איז דאָס געווען א גלענצנדיק געשריבענע דערציִי־לונג, כאָטש אייננעמען די וועלט האָט מען אויך דעמאָלט מיט אזא „איציקל ממזר“ נישט געקענט. אָבער אין דער יידישער ליטעראַטור האָט מען אין יענער צייט מיט אַזאַ דערציילונג געקענט אַריין. שאַפּיראַ האָט איבערגעזעצט פון אַנדערע שפּראַכן, געדרוקט אייגענע זאַכן, ער האָט געוואָלט, דערציילט ער, אַז זיין אייגנטלעכער זשאַנר איז די „סטאַטישע שילדערונג און די דינאַמישע דערציילונג“, אָבער ער האָט „געזינדיקט“ אויך מיט לידער, אין וועלכע עס איז געווען עכטע שטימונג.

אין יאָר 1905 איז אונדזער העלד אוועקגעפארן קיין נאַרדאָמערקע דורך לאַנדאָן וווּ ער האָט זיך באַקענט מיט דעם העברעיִשן שרייבער י. ח. ברענער און זיך מיט אים באַפריינדעט, כאָטש י. ח. ברענער איז גע־ווען א העברעאיסט און שאַפּיראַ א יידישיסט. ברענער האָט דעמאָלט אין העברעיִש אויך נישט געגלויבט און דעם פאַרלאַג, וואָס האָט אַרויסגעגעבן זיין העברעיִשן זשורנאַל „המעורר“ האָט ער גערופן „מסדה“, אויף דעם נאָמען פון דער לעצטער יידישער פּעסטונג פון פאַרצווייפּלונג. ברענער האָט שאַפּיראַן אַריינגעפירט אין דער לאַנדאָנער „פרייער אַרבעטער וועלט“, וווּ ער האָט געדרוקט עטלעכע נייע דערציילונגען און זיין ליד „זעלבסט־שוין“. דאָס דאָזיקע ליד, דערציילט ער, האָט ער געשריבן אונטער דעם איינ־דרוק פון דעם, וואָס ש. צ. זעצער האָט אים דערציילט וועגן דעם פּאַגראַם אין זשיטאָמיר. „זעלבסטשוין“ געהער צו שאַפּיראַס כאַראַקטעריסטישסטע לידער און עס איז כּדאי צו באַקענען דעם לייענער מיט דעם, ווייל עס איז אין דעם פאַראַן אַנזאַג אויף די פּאַגראַם־דערציילונגען זיינע, וואָס

האָבן אים באַרימט געמאַכט. דער דיכטער שילדערט א שוואַרצע נאַכט מיט א תהום א הימל, פון עק צו עק שלאָפט נישט קיין מענטש, קיין איינציק אויג פאַרמאַכט זיך אין דער נאַכט פון שאַנד און שרעק, א שוואַרצע נאַכט. מיט טויזנט אויגן קוקט דער טויט, וואָס האָט שוין געצויגן די שווערד פון שייד. און דער דיכטער רופט אכטונג געבן, עס דערגרייכט אַהער א ווילד געלעכטער, א בייז געשפּעט פון שונאס זייט. און ער דריקט אויס א תפילה און א צאָרן. אין דער תפילה בעט ער ביי גאָט נישט קיין ניצחון, נאָר אַפּווישן די גרויסע שאַנד פון פּאַלק, ער זאָל דערלויבן אונדז זען דעם שונאס פנים און שטאַרבן מיט דער שווערד אין האנט. און אָט ווי דער צאָרן גיסט זיך אויס:

און פילסטו שרעק,
פאַרבייס די ליפן,
פאַרקרייך די ציין —
און שווייג... און שטום!
און רינט דיין בלוט
און פלאַצט דיין האַרץ
און שטאַרבסטו — שטאַרב
און שווייג און שטום.
און שטרעקסטו דיין האַנט
און צילסטו — טרעף!
און שלאָגסטו — טויט'
און שטום! און שטום!

לאַמעד שאַפיראָ איז אין יאָר 1906 אָנגעקומען קיין אַמעריקע אין פון דאָרטן אַרויס איז ער דעמאָלט באַרימט געוואָרן אין דער גאַנצער יידישער וועלט. זיינע דערציילונגען „דער קינסטלער“ און „די פאמיליע גערער“, וואָס זענען געדרוקט געווען אין „צוקונפט“ אין יאָר 1907 האָבן אים אַלץ מער און מער אימפּאָנירט ווי אַ שרייבער מיט אַן אייגענעם שטעל און טאָן.

לאַמיד אייך אביסל באַקענען מיט דער דאָזיקער דערציילונג, וואָס הייסט „די פאמיליע גערער“. זי איז די ערשטע אין דער יידישער ליטעראַטור, וואָס פאַרמעסט זיך צו שילדערן א גאַנצע פאמיליע. לערך אין דער זעלביקער צייט איז דערשינען פינסקיס „פאמיליע צבי“, שפעטער שלום אשם „דריי שטעט“ מיט עטלעכע מישפּחות און שפעטער מיט א סך יאָרן זענען געקומען זינגערס „מישפּחה קאַרנאָווסקי“ און באַ-

שעוויסעס „פּאַמיליע מושקאַט“. די דערציילונג האָט קרוב צו אַכציק זייטלעך און זי האָט אַזויפיל אינהאלט וויפל עס וואַלט געקענט אַריינגיין אין אַ גאַנצן ראַמאַן. עס ווערט דאָ געוויזן אַ גאַנצע יידישע פּאַמיליע פון אַ טאַטן, אַ מאַמען, צוויי טעכטער, אַן איידעם, דריי זין, אַ שוור, יעדער ווערט געוויזן מיט זיין אויסערלעכקייט און אינערלעכקייט. אין צענטער איז פאַראַן אַ העלד. די דערציילונג הויבט זיך אָן מיט דעם העלדס געבוירן ווערן. בקולי קולות קומט אויף דער וועלט דער מוזיניק פון ר' אברהם און גאַלדע, וואָס קריגט דעם נאַמען לייבעלע. די טאַטע־מאַמע זענען נישט קיין אויסערגעוויינלעכע העלדן אין אונדזער צייט. מען האָט זיי שוין גע־שילדערט אין אונדזער ליטעראַטור. אַבער צוריק מיט 43 יאָר האָבן זיי זיך קוים אָנגעהויבן באַווייזן. מען קען זיי געפינען ביי שלום עליכמען. ביי פּרצן. זי האָט אַ באַקאליי קראַם און ער האָט די דעה. זי איז די מילדע יידישע מאַמע און ער איז דער האַרטער טאַטע. געבוירן געוואָרן איז אונדזער העלד שוין נאָך דעם ווי זיינע עלטערן האָבן חתונה געמאַכט זייערע עלטערע טאַכטער פרומע. אויף צו להכעיס איז דער ניי־געבויר־רענער געווען אַ שרייער און ער האָט אַריינגעבראַכט צערודערונג אין דער הויז פון די מיטליאַריקע מענטשן, וואָס האָבן שוין געלעכצט נאָך מנוחה. און דער שרייבער גייט נאָך שריט ביי שריט זיינע אלע העלדן. ער ווייזט דעם איידעם שלום, וואָס האלט זיך פאַר אַ גאַנצן קנאַקער און ער פאַר־פּלאַנטערט מיט דעם ביסל געלט, וואָס ער האָט, אַ געשעפט, וואָס איבער־שטייגט זיינע מעגלעכקייטן און ער ווערט געבראַכן און ווי אזוי אַט דאָס ווירקט, אז זיין יונג ווייבל זאָל קריגן דאָס אויסזען פון אַ יידענע. עס ווערט דערציילט ווי אזוי דער שטורמישער מוזיניק, וואָס קריגט אַן אָם, ווייל די מאַמע האָט שוין נישט קיין מילד, פאַרליבט זיך אין זיין אָם און ער וויל קיינעם נישט קענען אויסער איר און ווי אזוי מען אנטוויינט דעם יינגסטן פון די העלדן, וועלכער לעבט איבער אַ מוראָדיקע טראַגעדיע, ווען די אָם פאַרט אַוועק. און עס ווערט געשילדערט ווי אַזוי דער פּאַטער צווינגט דעם זון לייזער חתונה צו האָבן פאַר אַ מיידל מיט רויטע אויגן, וואָס איז עלטער פון אים מיט דריי יאָר. ווי אזוי דער איידעם שלום וויל פאַרקנסן זיין שוועגערין העסקע צוליב זיין אינטערעס. ער וויל ביים חתנס צד קריגן אַ פּאַסטן און עס ווערט געוויזן ווי אזוי אַט די העסקע ווערט זיך קעגן דעם. און מער ווי אַלץ ווערט געשילדערט ווי אזוי לייבל וואַקסט אַ בחור מיט כאַראַקטער. ער ווערט זיך קעגן זיין מלמד, וואָס האָט אַ קאַג־

טשיק, ער ווערט זיך קעגן זיין פאטער. עטלעכערליי עטאפן מאכט ער דורך אַט דער בחור. פריער לערנט ער גאָר גוט, דערנאָך וויל ער אינגאנצן נישט לערנען, ווייל דער רבי שמייסט און נעמט צו דעם גאַנצן ווילן ביי די קינדער, דערנאָך ווערט ער ווידער סטאטעטשנע און ער לערנט ווידער, ביז דער נאַטירלעכער בחורישער אומרו פירט אים אַוועק צו א ניי לעבן, אַ נישט געפנטעטס...

פאראן ווונדערלעכע שטעלן אין אַט דער דערציילונג. דער אופן ווי אַזוי די כלה קומט צו איר חתן, וואָס האָט זי נישט ליב און ווי אַזוי זי פאַרט אהיים א טרויעריקע, אָבער דאָך נישט קיין אַנטוישטע, איז גע- שילדערט ווי פון א גרויסן מייסטער. דאָס מיידל האָט צו ווייניק אויסער- לעבן און איבערלעבן כוח. אז זי זאָל קענען טראכטן וועגן בייטן איר גורל. און מייסטערהאפט ווערט געשילדערט ווי אַזוי באלד נאָך דער חופה בייט זיך דער ווילנלאָזער חתן, וואָס נעמט א מיידל פאר א ווייב, וועלכע ער האָט נישט ליב, און ווי אַזוי ער הייבט אָן ווערן סענטימענטאל צו איר. יידישער שטייגער טרעפט זיך דאָ צונויף מיט יידישער פסיכאָלאָגיע, און יידישער „איוב“ פאטאָס גיסט זיך צוזאַמען מיט ביטערן, שיר-נישט גיפ- טיקן הומאָר.

און דער סוף פון דער דאָזיקער דערציילונג איז אן אָנהויב. ליבל טרעפט זיך אין הויז פון זיין לערער באַרוכאַזוויטש מיט א שטאַטיש מיידל, אין וועלכער ער פאַרליבט זיך און עס נעמט אים ציען צום נייעם לעבן. דער פאָטער דערוויסט זיך, אַז דער זון רויכערט אום שבת, און עס קומט צו א סקאנדאל און שיר נישט צו א געשלעג, און דער זון אנטלויפט פון הויז און ער שרייבט צו די עלטערן, אז עס איז בעסער זיך צו ליבהאַבן פון דערווייטנס, איידער זיך צו קריגן פון דער נאַענט. ערשט דעמאָלט ווערט דער הארטער פאָטער צום ערשטן מאָל סענטימענטאל און ער פאַר- בענקט זיך נאָך זיין זון מיט דעם פעסטן כאַראַקטער. און דער לייענער בלייבט א נייגעריקער. ער וואָלט ערשט איצטער געוואָלט וויסן, וואָס מיט זיין העלד איז געוואָרן. עס איז אַ גאַנצע זאַך, כאָטש זי ענדיקט זיך דאָרט, וווּ זי קען זיך אָנהייבן. געניטע לייענער ווילן דאָ דערקענען עפעס פון אינהאַלט פון בערגלסאַנס „פענעק“, וואָס ווערט דאָך אויך געבוירן, ווען די עלטערן זענען שוין אַלט. ביי שאַפיראַן זענען ביכלל פאַראַן אַ סך „בערגלסאַנישע“ אָנזאָגן.

צווישן די יאָרן 1907—1909 האָט ל. ש. אָנגעשריבן און פאַרעפנטלעכט

יינע פיר פאָגראַם־דערציילונגען. „אין דער טויטער שטאַט“, „שפּוך חמתך“, „דער קוש“ און „דער צלם“, וואָס האָבן געמאַכט א גרויסן רושם און האָבן דעם מחבר געמאַכט א גרויסן נאַמען, לאַמעד שאַפיראַ איז דע־מאַלט א שטיק צייט געוואָרן דער צענטער פון דער אויפּמערקזאַמקייט אין אונדזער ליטעראַרישער וועלט. דר. ה. זשיטלאַווסקי, וואָס האָט אין יענער צייט אַרויסגעגעבן דעם זשורנאַל „דאַס נייע לעבן“, האָט אָפּגעדרוקט א וואָ־גיגע אַרבעט וועגן דער דערציילונג „דער צלם“, וואָס איז דער ערשטער גרויסער שטורמישער פּראָטעסט קעגן דער קריסטלעכער ציוויליזאַציע און די ערשטע פאַרלייקענונג פון אינטערנאַציאָנאַלן סאָציאַליזם פון אַ יידישן שטאַנדפּונקט. אין „צלם“ ווערט דערציילט ווי אזוי א פּאָגראַמשטיק קריצט אויס בעת דעם פּאָגראַם א צלם אויף דעם שטערן, פון דעם העלד — אַ יידישער מעדיקער און א סאָציאַליסט. דער ייד מיט דעם קריסטלעכן צייכן אויף דעם שטערן, ווערט דער וויי־געשריי קעגן דער מעגלעכקייט פון יידיש־גויישן צוזאַמענלעבן. דאָ איז שוין פאַראן דער ערשטער רוף צוריק אין געטאָ אריין, וואָס האָט געקראָגן זיין פּולסטן אויסדרוק אין יעקב גלאַטשטינס „א גוטע נאַכט, וועלט“. זשיטלאַווסקי האָט אָנגעשריבן א לענגערע אַרבעט וועגן שלום אשם „אין א קאַרנאוואַל נאַכט“, וואָס ווייזט, אַז ווען מען שלאָגט יידן, שלאָגט מען אויך יעזוסן און וועגן שאַפיראַס צלם, וואָס ווייזט, אַז ווען מען שלאָגט יידן, שלאָגט מען נאָר זיי... געווען אזעלכע, וואָס האָבן געהאַלטן, אַז דער אמתער צער און צאַרן איז געקומען צום פּולן אויסדרוק נישט ביי ביאַליקן, נאָר ביי שאַפיראַן. ביי ביאַליקן, האָט מען געזאָגט, איז פאַראן א מאָנונג פון צאַרן און ביי שאַפיראַן איז שוין פאַראן דער צאַרן אַליין. אין „קוש“ קומט פאַר ווי דער פּאָגראַמירטער ייד שכנאָ דערקענט אין דעם פּאָגראַמשטיק וואָסילענקאַ א זון פון זיין אַרבעטער. וואָסילענקאַ איז גרייט צו שענקען שכנאָן דאַס לעבן מיטן תנאי, אַז ער זאָל אים א קוש טאָן אין פּוס. און ער טוטשעט אים דעם פּוס און ר' שכנאָס ציין שניידן זיך אַריין אין שמוציקן פלייש... פּאָגראַם איז אויך פאַראן אין דער דערציילונג „שפּוך חמתך“ און אין דער סימבאָלישער דערציילונג „אין דער טויטער שטאַט“, וואָס שילדערט אַ בית עולם, וווּ נעבן אלטן קברות מאַן דן געפינט זיך זיין אייניקל ביילקע, וואָס דערוואַכט מיט ליבע צו אַ שגץ. די דאָזיקע דערציילונג פאַרענדיקט זיך מיט א ליד, וואָס איז א חזק־פּראָטעסט קעגן גאַט אַליין, וואָס שטעלט צום טענצל מענטשעלעך, ליאַלקעלעך, פייגעלעך, פישעלעך. ער שפּילט זיך

פעלעך, שעפסעלעך, שלענגעלעך, טייבעלעך און ער שטעלט זיי אלע צום קאן, און אליין טראַגט ער א כאלאטל אין רינגלעך און שטרייפלעך און הויזן — האַלב געל און האַלב רויט, און מאַכט אַלערליי קונצן און ר'איז „אַ גאַט אין אַ מיצל, אַ מיצל מיט גלעקעלעך“ און ער האָט באשאפן די וועלט.

אייניקע האָבן געהאלטן, אז עס איז פאַראַן עפעס נישט־נאטירלעכס אין דעם אופן ווי ל. שאַפיראַ שרייבט. די פראַזן זענען צו־שאַרף און צו אקצענטירט און די חכמה רעדט אַרויס פון יעדער פראַזע. דאָס זעלביקע האָט מען געזאָגט וועגן זיין געמיש פון רייזע איינדרוקן, דערציילונגען און פאַעמען „אויפן ים“, וואָס ער האָט דעמאָלט אָנגעשריבן און פארעפנט־לעכט. פינף קאפיטלען האָט דאָס דאָזיקע ווערק, וואָס שילדערט א רייזע אויפן ים מיט אלע אינערלעכע איבערלעבונגען און מיט דער גאנצער מאיעסטעטישער קאלטקייט פון דער ים־מלוכה, ווען איינער א יאנקאַ ראויטש ווארפט זיך אריין אין ים, איז עס אויך א טייל פון דער גאנצער מיסטעריע. דאָס אָנקומען פון אַן אייזבאַרג רופט אַרויס שרעק און ריין. דאָס פאַרליבטע פאַרל אויף דעם באַרד טוליעט זיך פאַר שרעק נאָך שטאַר־קער איינס צום אנדערן. דאָס ליבע און שרעק־געזאנג צום ים פאַרענ־דיקט זיך מיט אַט די שורות:

ים, אַ ים, אויף דיר האָט דער מענטש געדאַרפט געבוירן ווערן.
ים, מיין ים, כ'קום נאָך צוריק צו דיר.

ל. שאַפיראַ האָט געקראַגן א גרויסן נאָמען, אָבער צו קיין פרנסה איז עס נישט געקומען. ביכדי צו קריגן א שטיקל פרנסה, האָט ער גע־דאַרפט פאַרן קיין שיקאגאַ עפענען א רעסטאָראַן. פון דעם איז אויך קיין פרנסה נישט געוואָרן. א שם האָט ער געקראַגן, אז ער ווערט א גביר. אפילו צו ברענערן קיין לאַנדאָן איז דערגאנגען וועגן זיין גבירהשקייט און יענער האָט אים צו וויסן געטון, אז ער וויל קומען קיין אמעריקע און ער דארף אויף הוצאות הדרך. שאַפיראַ האָט שוין געהאט אָפגעשפאַרט גאנצע פינף און צוואנציק דאָלער, האָט ער זיי ברענערן אוועקגעשיקט מיט אן עצה, ער זאָל נישט קומען און דאָס דאָזיקע האָט ביי ברענערן ארויס־גערופן א רוגז. ער האָט געמיינט, אז שאַפיראַ זייל נישט האָבן קיין קאָנ־קורענטן... שאַפיראַ האָט וועגן דעם זיך דערוווסט שפעטער. און דערווייל איז ברענער אומגעקומען אויף קידוש השם און אויף דער וועלט האָט

מען שוין דעם סיכסוך נישט געקענט אויסגלייכן, עס איז געבליבן, ווי שאַפיראַ האָט שפּעטער געשריבן, אַ דין תורה פאר יענער וועלט... קיין צווייטן פינף און צוואנציקער האָט שאַפיראַ פון רעסטאָראַן נישט אָפּגעשפּאַרט און ער איז צוריקגעקומען קיין ניו-יאָרק. ער האָט געפרוּווט אַרבעטן אין „פּאַרווערטס“ און ער האָט נישט געקענט שרייבן אזוי ווי דער רעדאַקטאָר א.ב. קאהאַן וואָלט געוואָלט. אזוי ווי ער האָט געקאַנט שרייבן, איז דעם רעדאַקטאָר נישט געפעלן. דערווייל האָט זיך אונטער- גערוקט אַ שטרייך אין „פּאַרווערטס“ און ל. שאַפיראַ איז אַרויס און ער איז שוין מער נישט צוריקגעגאַנגען.

און אונדזער העלד האָט פּאַרלאָזט אמעריקע און איז ווידער געקומען קיין וואַרשע. אין 1910 איז ער געוואָרן שטענדיקער מיטאַרבעטער אין „פּריינד“, וווּ ער האָט געשריבן ניס. ער האָט אויך איבערזעצט פאר שימינס פּאַרלאָג וויקטאָר הוגאַס „מיועראַבל“ א״נ „דער גיבור אין קייטן“. ער האָט אַרויסגעגעבן „דער קוש“ און „שפּוך חמתך“ אין איין ביכל און אין אַ צווייט ביכל זיין „אויפן ים“. ער האָט אויך אַרויסגעגעבן אַ בוך א״נ „נאַוועלן“ מיט ניין דערציילונגען.

דער אומרו האָט אים נישט געלאָזט אינוויצן. ער איז אַוועק אין דער שווייץ איינינעם מיט זיין פּרוי. אין ציריך האָט ער געעפנט אַ קאַלאָניאַל געשעפט און פון דעם גאַנצן געשעפט האָט זיך אויסגעלאָזט אַ טייך און ער איז ווידער אוועקגעפּאַרן קיין אמעריקע.

און אין ניו יאָרק האָט שאַפיראַ ווידער געעפנט אַ רעסטאָראַן. מען האָט אים געהאַלפּן. און אויסגערעכנט האָט ער, אז איבערהויפּט וועלן קו- מען צו אים קאַלעגן-שרייבער. און זיי זענען טאַקע געקומען. אָבער עס ווייזט אויס, אז דער רעסטאָראַן איז קיין רעסטאָראַן נישט געווען און דאָס עסן קיין עסן נישט, און ווען מען וואָלט געדאַרפט „בענטשן מיט מזומן“, וואָלט מען טאַקע נישט געקומען. ער האָט געדאַרפט נישט נאָר שרייבן, נאָר אויך פּאַרשרייבן. שרייבן האָט ער געדאַרפט. ווייל ער איז כּסדר געווען אַ שרייבער און פּאַרשרייבן האָט ער געדאַרפט חובות. ש. מיללער דערציילט, אז ער האָט די חובות אָפּגעמעקט איינינעם מיט דעם רעסטאָ- ראַן. און ער האָט געוואַנדערט איבער אמעריקע. אין לאַס אַנדזשעלעס האָבן אים קאַלעגן געמאַכט אַ באַנקעט, האָט ער געזאַגט, אז ער וויל אַ שטיקל פּרנסה און זיי מאַכן אים באַנקעטן און דער חתן איז צו דער חתונה נישט געקומען. ער איז צוריקגעפּאַרן קיין ניו יאָרק און דערווייל האָט ער

זיך צעבראכן אַ פּוס. ליגנדיק אין בעט, האָט ער געעפנט אַ געשעפט פון אלטע ביכער. זיין ווייב איז אַרומגעגאנגען מיט פּעק ביכער און פון „גע-
שעפט פון די אלטע ביכער איז געבליבן א ניי צעטל חובות“. דאָס איז געווען דאָס לעצטע געשעפט זיינס. ער האָט געוואָלט נאָך פּרווון עפּענען אַ רעסטאָראַן אין קליוולאַנד-אָהייאָ, האָט א כלל טוער צו וויסן געטון, אז מען זאָל זיך היטן פאַר שאפּיראַן, ווייל ער איז „אַ ייד און אָנזעצער“...
און אָט אין יענער צייט האָט ער זיך גענומען אַרבעטן אויף א דער-פּינדונג אויף דעם געביט פּאָטאָגראפיע. ער האָט געוואָלט געפּינען א מיטל צו קענען פּאָטאָגראפירן די נאַטירלעכע קאָלירן פון די זאכן. און ער האָט ביז טיף אין דער מיט פון דער ערשטער וועלט-מילחמה כּימעט אינגאַנצן נישט געשריבן. אין 1916 האָט ער אָנגעשריבן א דערציילונג מיטן נאָמען „רויך“, וואָס האָט געמאַכט א פּיינעם רושם. עס איז א דערציילונג מיט שאפּיראַשע עפּעקטן און קונצן, וואָס זי נעמט אַרום אַ גאַנץ לעבן. דער לייטמאַטיוו איז א טרוק, אָבער דער טרוק ווערט א סימבאָל. עס איז אַ געשיכטע פון א יינגל פון אַן אַרעמן מלמד. מנשה הייסט דאָס יינגל. ער וויל רויכערן און ער האָט נישט וואָס. ער רויכערט שטיקלעך, וואָס ער נעמט צונויף פון דער ערד. און אָט קומט א ייד א גביר און ער נעמט אים פאַר אַן איידעם. און מנשה פארדייעט זיין גבירהשקייט. דער קאַפּ פאַר-דרייט זיך אים נישט. דער איינציקער לוקסוס, וואָס ער דערלויבט זיך איז — רויכערן דעם טייערסטן טאַבאַק. מען ווייסט, אז מען קריגט ביי אים א גוטן ציגאַר-טיטון. זיין עלטערער שוואַגער האלט צווייערליי טאַבאַקן, איינעם פאַר זיך און איינעם פאַר אַנדערע, מנשה נישט. זיין ווייב איטע פּרווט א צי טון פון זיין פאַפּיראַס און פאַר איר איז עס נישט מער ווי רויך. ער זאָגט: „אָבער ס'איז גוט“. שפּילנדיק מיט רויך, פאַרפּלאַנטערן זיי זיך אין ליידנשאפט. דער שווער פירט די גרויסע געשעפטן און ווען מנשהס ווייב האָט אַ צוויילינג פון צוויי יינגלעך, גיט אים דער שווער געלט צו פאַרן באלד נאָך דעם ברית קיין דאַנציג. און ער פאַרט. כאַטש ער ווייסט נישט וואָס צו טון. ער לערנט זיך פּאוואָליע אויס צו האנדלען. און די שטוב ווערט אזוי פול מיט קינדער און די קינדער ווערן גרויס. דאָס אמאָליקע יינגל מנשה ווערט ר' מנשה. עס גייט אים אוועק שלעכט און ער פארלירט די גאַנצע ירושה פון דעם שווער, וואָס ער איז שוין נישטאַ. אָבער ער אַרבעט זיך אַרויף. ער פאַרט צום דאָן און קויפט דאַרט קאַוויאַר און אַרטיקע סאַרדינען און ער פירט זיי קיין דאַנציג. און שטענדיק — דער

ריח פון טאַבאַק. און מיט דעם ווייב שפילט ער זיך אויך מיט רויך. און ווען ר' מנשה דערפילט זיך, אז ער איז אלט, צעטיילט ער דאָס פאַרמעגן צווישן די קינדער און פאר זיך מיט דער אלטיטשקער לאַזט ער נאָר וויפל ער דאַרף. דער מיזניק פאַרגאלאַפירט זיך, פארלירט דאָס געלט, קומט נעמען נאָך ביים פאָטער, יענער זאָגט אים, אז איינמאָל וועט ער אים נאָך געבן און מער נישט. ער איז שוין אַלט. און ער ווערט קראַנק, הוסט און שטאַרבן שטאַרבט ער א פאַר מינוט נאָך דעם, וואָס ער פאַרוויכערט דעם פיינעם פאַפיראַס, וואָס איז, ווי דאָס ווייב זאָגט נישט מער ווי רויך, אָבער ער זאָגט, אז ס'איז גוט...

דאָס גאַנצע לעבן איז — רויך, אָבער גוט. דאָס דאָזיקע איז דער געדאַנק פון דער זאָך. נישט מער ווי רויך, אָבער גוט...
עפעס ענלעך צו אַט דער לירישער דערציילונג איז די מעשה וועגן דעם רב מיט דער רביצין, וואָס האָבן נישט קיין קינדער און חלומען כסדר וועגן א קינד. עס גייט אוועק מער ווי צען יאָר און דער רב דאַרף זיך דאָך גטן, אָבער ער גט זיך נישט, ער חלומט אלץ וועגן דעם קינד, וואָס דאָס ווייב וועט אים האָבן. מען הייסט דעם פאָר פאַלק צונעמען א קינד, אָבער זיי חלומען אלץ וועגן אן אייגן קינד. דאָס גאַנצע לעבן זייערס גייט דורך אין א פאָר בלעטלעך, דאָס גאַנצע לעבן, וואָס איז נישט קיין רעאַ-ליטעט, נאָר א חלום.

און כאַטש שאַפיראַ האָט מער זיך נישט געוואַלט אומקערן צו די פאַגראַם-טעמעס, וואָס זענען געשריבן, ווי ער האָט געזאָגט, מיט א קוויטש, האָט ער זיך דאָך אומגעקערט צו זיי. די פאַגראַמען אין רוסלאַנד בעת דער רעוואַלוציע האָבן אים צוריקגעפירט צו זיי. ער האָט אָנגעשריבן צוויי פון זיינע באַרימטסטע דערציילונגען „די יידישע מלוכה“ און „ווייסע חלה“. דער נאָמען „יידישע מלוכה“ איז געגעבן געוואָרן זיין גרעסטן באַנד דערציילונגען, אין וועלכן עס איז אַריין דער תמצית פון דעם, וואָס ער האָט אָנגעשריבן ביז אַרום 1919. די „יידישע מלוכה“ איז אַ מלוכה, וווּ מען מאַכט פאַגראַמען. דעם רבס זון ווערט אן אַפיקורס און ער פאַרלירט דעם גלויבן אין גאָט צוליב דעם, וואָס כוליגאנעס האָבן אים פאַרגוואַלדיקט די פרוי. דער רב פאַרטרייבט אים פאַר זיין אַפיקורסות. און נאָך מיט מער פראַטעסט וואַקסט קעגן די פאַגראַמען דער שוחט גרשון, וואָס שאַרפט כסדר דאָס מעסער. און גרשון ווערט דער אויסדרוק פון צאַרן, ווען מען באַפאלט אים און מען וויל ביי אים געלט, וואָס ער האָט נישט. ער דער-

מאָרדעט זיין איבערפאלער. גרשון איז א רעאַלע פיגור, פונקט ווי דער מאן פון „צלם“ איז דאָס געווען. און די „וויסע חלה“ איז אויך א גיפטיקע דערציילונג וועגן פאָגראַם. דער אגיטאַטאָר וואסילענקאָ זעט די סיבה פון א סך אומגליקן אין דעם, וואָס יידן עסן ווייסע חלה...

אין יאָר 1920 איז אין ניו יאָרק דערשינען דער קאָמוניסטישער חודש זשורנאל „פונקען“ און שאַפיראַ איז דאָרט געוואָרן רעדאקטאָר פון דער ליטעראַרישער אָפטיילונג און ער האָט געשריבן אונטער דעם פסעווד-דאָנים י. זאָלאָט (זיין מאמעס מיידלשער פאמיליען נאָמען איז געווען זאָ-לאָט). וועגן שאַפיראַס שייכות צום קאָמוניזם וועט נאָך אויסקומען צו רעדן. ער איז געווען דער נאציאָנאליסטישסטער פון די יידישע שרייבער און עס האָט אים דאָך געצויגן צום עקסטרעמען סאציאליזם. עס האָט אים געצויגן צו א רעזשים פון יושר.

אין 1921 איז ל. שאַפיראַ אוועק קיין לאַס אנדזשעלעס צו ארבעטן אויף זיין דערפינדונג. גאנצע טעג האָט ער געארבעט צו געפינען די קאָ-לירטע פאָטאָגראַפיע. ער האָט זעקס-זיבן יאָר דורכאנאנד כימעט גאַרנישט געשריבן. פריינט האָבן אים געהאַלפן און דווקאָ מיט א סך געלט, אָבער זיי זענען מיד געוואָרן. דער שוין אזויפיל מאָל דערמאָנטער נאָענטסטער פריינט פון שאַפיראַן, דער טאַלאַנטירטער ש. מיללער, מיינט, אַז ל. ש. איז נישט אַזוי אויסן געווען די דערפינדונג, ווי ער האָט געוואָלט אַוועק פון דער גרויער וועלט. אין משך פון זיבן יאָר האָט ער אָנגעשריבן צוויי גאנצע דערציילונגען, א דריטע האָט ער נישט פארענדיקט און פאר א פערטער האָט ער אָנגעוואָרפן א פלאן. אין יאָר 1927 איז אים זיין געטרייע ווייב פריידל געשטאָרבן און ער איז אַוועק צוריק קיין ניו יאָרק. די אַרבעט אַרום דער דערפינדונג האָט ער אָפגעשטעלט.

אין יאָר 1928 זענען פאָרגעקומען די פאָגראַמען אין ארץ ישראל און ווען די גרופע יידישע שרייבער, וואָס איז אַרויסגעטראָטן פון דער „פריי-הייט“ צוליב איר פארטיידיקן די פאָגראַמען, האָט אַרויסגעגעבן דעם זשורנאַל „די וואָך“, איז ער צוגעשטאַנען צו דער גרופע און ער איז אייניגעם, מיט מ. באַרישאַ און ה. לייזיק געוואָרן רעדאקטאָר פון דערמאָנטן זשורנאַל. ער איז אַרויס מיט זיין גאנצער שאַרפֿקייט קעגן די באַיאָער פון די פאָגראַמען. ווי שאַרף ער איז אַרויסגעטראָטן קעגן משה נאָדירן, וואָס האָט זיך „געשטעלט אויף דער זייט פון די, וואָס האָבן אין זייער בלינדן מאַ-ניאקאלישן לויף אריבערגעטראָטן אלע געזעצן, ביז צום באַגריסן די פאָ-

לעסטינער פאָרגאַמען. משה נאָדיר האָט דעמאָלט געוואָרפן זיין וואָרט „צער־וואַקאָנאָליע“ און שאַפיראַ האָט געזאָגט, אז משה נאָדיר האָט זיך שוין ווידער באַחממהט. דאָס דאָזיקע וואָרט מיינט, אז מען פאַרכליניעט זיך מיט צער און מען האָט הנאה דערפון. „דאָס ערגסטע איז, האָט גע־שריבן ל. שאַפיראַ, וואָס דערין איז פאַראַן א טייל אמת.. נאָר ער — דעם טאַטן און מאמען וואָלט ער פאַרקויפט פאַר א גלייכווערטל, א רוח אין זיין טאַטנס טאַטן אריין“...

ל. שאַפיראַ האָט זיך אויך צעקריגט מיט דער גרופע פון דער „וואָך“ און ער איז אוועק פון איר. אָט אין יענער צייט האָט ער גענומען גרייטן זיין בוך „ניו־אַרקיש“, וואָס בילדעט צוזאַמען מיט דער „ידישער מלוכה“ און מיט די „כתבים“, וואָס זענען דערשינען נאָך זיין טויט, די דריי עיקרדיקע ביכער זיינע. מיר וועלן זיך באַקענען מיט אָט דעם בוך, וואָס געהער צו די סאַמע אייגנאַרטיקסטע אין דער יידישער ליטעראַטור.

פון פינף דערציילונגען באַשטייט אָט דער באַנד; די ערשטע צוויי זענען נישט פון ניו־אַרקיש און נישט פון אַמעריקאַנער לעבן, נאָר פון דעם לעבן אין דער אַלטער היים אין די אַלט־פעטערישע צייטן. זיי וואָלטן זיך נאָך גאַנץ גוט אַריינגעפאַסט אין דער „ידישער מלוכה“.

אין „ממה נפשך“ איז דער העלד א רבס א זונדל מיטן נאָמען ליפע, וואָס איז א פירער ביי די שאַלטיקעס, כאַפט פיגל און מאַכט אָן חורבנות אין גערטנער. מען מאַכט אים חתונה פאַר א געזונטער מויד און ער וואַרפט זיך אויף איר, „ווילדעוועט איבער איר, ווי א וויכער ארום א ווינקל הויז“ און דערנאָך ערשט האָט ער דערזען, אז דאָס „איז נישט די אישה פון זיינע חלומות“, ווייל „דאָ איז אלץ אזוי ווי קיילעכיק און געשטאַפט אזוי ווי פון גומי און קיין סודות זענען דאָ נישטאַ און קאַנען נישט זיין און דאָס שלאַפט ברייט און אַטעמט געשמאַק“, בעת ער אליין איז דער סאַמע היפך, זיין קערפער איז „אן עכטער לולב, דין און האָרט און געשפאַנט און דראָ־טיק און אלץ זעט אויס לענגער און געצויגענער, ווי אין דער ווירקלעכ־קייט“. און ער בלייבט גלייכגילטיק צו זיין פרוי, לעבט אין שטוב ווי א תם און טוט גאַרנישט. אַרום אים הערשט ציניזם פון רייכקייט און זאַטקייט. דער שווער ליפעס, א ייד א סוחר, א ציניקער, טרעפט אין א שבת בייטאַג דעם איידעם זיצן אויפן באַלקאָן און רויכערן א ציגאַר און זאָגט אים:

„מיר זענען אמאל אויך געווען יונגעלייט, איז וואָס זשע מיינס-
טו האָבן מיר געטון? האָבן מיר געלאָזן דעם רויך אין קוימען אַריין,
כא, כא“.

און ליפע ענטפערט דערויף:

— „זייט זשע מוחל שווער... ס'איז דאָך „מימה נפשך“. טאָר
מען נישט רויכערן, טאָר מען נישט. אלה ווי דען, מ'מעג? איי-
דאָך“...

און דער שווער האָט אזש א קרעכץ געטון:

— „מימה נפשך?! ביסטו דאָך, זאָלסטו מיר מוחל זיין —
כאָטש דו ביסט עלטער פון מיר — אַ יאָר! דאָ איז נישטאָ קיין
מימה נפשך — בלאָז אין קוימען, גוטער ברודער, בלאָז אין קוי-
מען“...

פארשטייט זיך, אז אין איין וועג זאָגט שוין דער שווער דעם איידעם,
אז ער זאָל עפעס א טראַכט טון צום מיסחר, צי צו תורה און ווען דער
איידעם ענטפערט, אָז ער האָט נאָך נישט געטראַכט, מאַכט זיך דער אַלטער
ציניקער דערפון גאַרנישט. ער דארף דערווייל נישט מער ווי אַן „ער“ פאר
זיין טאַכטער. דער סוף איז, אז ווען ליפע דארף שטיין צום פריזיוו, לאָזט
ער זיך נישט באַפרייען, וויל גיין דינען און דעם שווער שרייבט ער, אז
ער איז גרייט צו שיקן אַ גט דער טאַכטער — וואָס האָט שוין אַ געשוואַ-
לענעם בויך — און ער שרייבט אים דערביי:

„און מיטן מימה נפשך איז אויך די אייגענע מעשה. עס קאָן
גריילעך זיין, אז איר זענט גערעכט און דער דין איז: בלאָז אין קוי-
מען, אָבער מיין האַרץ איז נישט רואיק וועגן דעם. איך מוז פונ-
דעסטוועגן מודה זיין, אז עס זענען פאראן דברים שבנצנעה (זאכן
מיט וועלכע מען דארף זיך באהאלטן — י. ב.): אז בושא איז די
קריון פון דער מיצווה און דער טעות פון דער עבירה“.

די דערציילונג האָט לאַפסוסן. דער העלד שפּרינגט אַרויס ווי „דעוס
עקס מאַקינאַ“; אַט ערשט אַ יינגל און אַט אַ פּילאָזאָף, וואָס וויל דערגרונ-
טעווען די וועלט. געשריבן איז דאָ אלץ פּריש און שאַרף, אָבער מיט צו-

פיל מאניר און צופיל חכמה. די קונסט גרעניצט מיט קונץ און מיט קונ-
צעלעך.

די צווייטע נישט ניוואַרקישע דערציילונג אין „ניואַרקיש“, „געגע-
סענע טעג“, איז א כראָניק פון א ישיבה-בכור, וואָס לערנט אין א ישיבה
אין וואַלינער שטעטל זאהאַריע וויטראַק, ווייל עס האָט זיך געפונען צווישן
בערג און ווינט-מילן. עס שמעקט מיט די גאַר אַלטע, גוטע צייטן, עס
ווייעט מיט זאטקייט:

„ביים פלייש-מאַרק — דערציילט שאַפיראַ — זענען הינט גע-
לעגן מיט אַרויסגעשטרעקטע צונגען, האָבן געאַטעמט אזוי טיף און
געקוקט מיט פארגלעזערטע אויגן אָן אינטערעס אויף דער וועלט
און אפילו אויף די בלוטיקע זייטן פלייש אין די פענצטערלעך פון
די יאַטקעס“.

זאַטע צייטן. און אפשר איז די זאטקייט געקומען פון די מילן, זאָגט מען
דאָך „הונגעריק, ווי דעם מילנערס הונט“.

ל. שאַפיראַ מאַלט אן אָפגעקומענע ישיבה, אן אויסגעליידיקטע פון
באָרום, אָבער ער ברענגט א היפש ביסל טיפן ארויס מיט אומגעהייערער
בולטקייט. עס וואקסט אויס א גאלעריע פון ישיבהלייט און אונדז דאכט זיך,
אַז מיר זעען לעבעדיקע מענטשן און מיר זעען אויך וואקסענע פיגורן אין
אַ מוזיי. דעם זעלביקן איינדרוק מאכט אונדז די גאנצע גאלעריע טיפן פון
די שטעטלדיקע יידן און יידענעס.

פאַראן אויך עפעס פון א חומש-מעשה וועגן שטעטל אין אַט דער דער-
ציילונג. עס איז די מעשה ווי די שלאנג כאפט זיך אריין אין שטעטל און
זי רייצט קעגן אידילישן גן עדן לעבן. אונדזער העלד דרייט זיך אַרום א
קצבא א מיידל, ארום וועלכער אלע פאדיען און ער טשעפעט זיך צו איר
גראַב און ער איז גרייט אפילו צו ליידין ביזיונות צוליב איר. ער דערשילט
צום ערשטן מאָל דעם ריכטיקן טעם פון אן עבירה, ווען ער רויכערט אום
שבת. ער ווערט אַרויסגעטריבן פון גן עדן... און ווען די אמתע דולצינעא
זיינע פאַרט אַוועק, פאַקט ער זיך איין אביסל וועש און ער פאַרט אויך
אַוועק, זי, דעם שיינעם יידן איסר טאבאטשניקס טאַכטער, קומט פלוצים אָן
יין א חלום און פאַרט אַוועק ווי א חלום.

— ווהיין פֿאַרט ער?

— אַרויף וואסער...

ווען ער פֿאַרט שוין, טראכט ער ערשט.

פֿאַראַן איין שטעל אין דער דערציילונג, וואָס גיט אַ שטאַרקן בלייך און עפנט דעם העלדס נשמה. ער גייט אָפּנעמען דאָס ביסל וועש ביי דער אַלמנה טאָכטער, וואָס ריכט זיך צו ווערן אַ כלה און אין איין וועג גע- זעגנט ער זיך און זאָגט איר, אז ער האָט באקומען אַ ידיעה אַז זיין פֿאַטער איז קראַנק און מען רופט אים אַהיים. און דאָ פרעגט אים דאָס מיידל:

— אייער פֿאַטער? איר האָט דאָך געזאָגט, אז איר האָט נישט קיין

פֿאַטער, אז איר זענט אַ יתום?

— אַזוי האָב איר געזאָגט — ענטפערט ער — נו, אז איך האָב

געזאָגט, בין איך מיסתמא א יתום... איך פֿאַר אַוועק, צירל, איך פֿאַר אַוועק. זייט געזונט.

אַזוי רעדט נישט קיין ליגנער. אַזוי פשוט זיך ענטפערן, איז אַ מדרגה,

עס קאָן אָבער אויך זיין אַן עפעקט...

ל. שאַפּיראָס צוויי דערציילונגען „מימה נפשך“ און „געגעסענע טעג“ זענען פּויל מיט אַמאָליקן לעבנסשטייגער און לייענען זיך דאָך אויך איצטער מיט געשמאק און אַ פּלאַץ קומט זיי אַ געוויסן נעבן אַ סך פּוין די בעסערע דערציילונגען אין אונדזער קלאַסישער ליטעראַטור און איבערהויפּט נעבן פרצעס דערציילונגען. ל. שאַפּיראָ האָט נישט פרצעס הייסן אַטעם — אַ וואַרעמען האָט ער — און נישט פרצעס אַריינשטעלן דעם פינגער אין סאַמע אַנגעווייטיקסטן פּלאַץ — שאַפּיראָ האָט אַ סך אַנגעווייטיקסטע פּלעצער — אָבער אַ נאָענטער קרובּ פרצעס איז ער דאָך און איז אַפּילו אויך אונ- טער זיין השפּעה.

איז דער ספּרים-שאַפּע, וווּ עס שטייט אונדזער קלאַסישע ליטעראַטור

דאַרף מען אַריינשטעלן „מימה נפשך“ און „געגעסענע טעג“.

די ערשטע דערציילונג פּוין באַנד „גיואַרקיש“ הייסט טאַקע „גיואַר- קיש“, אַ דערציילונג מיט אַ סך קונצן און עפעקטן. אַ מאַן קומט אַריין אין אַן אויטאָמאטישן רעסטאָראַן. דאָס מיידל פּוין דאַרט שענקט אים אַ שמייכל: „לאַמיר זיין חבר“. ער איז פּריער אַנגעבלאָזן, ווערט אָבער פּאָוואָליע וויי- כער און צוגעצויגענער צו דער נישט שיינער מיידל מיט די שיינע אויגן און

ווען ער גייט אַוועק פון רעסטאָראַן, פרעגט ער זי, ווען זי ווערט באַפרייט. אין אַ שעה אַרום האָבן זיי ראַנדעוואָו. גייען צוזאַמען אין אַ קינאַ, שפּעטער אין אַ קאַפּע און דערנאָך וויל ער זי אהיים שיקן. זי גייט שוין אפילו אַוועק, ער יאָגט איר אָבער נאָך און נעמט זי צו זיך. אינדערפרי שלאָפּט זי נאָך און ער גייט אַרויס אין צווייטן צימער, פּילאָזאָפּירט. ווען זי גייט אַוועק, גיט ער איר געלט. זי וויל נישט נעמען „איך בין דאָס מאָל — זאָגט זי — אַרויס-געגאַנגען פון מיינעט וועגן“ זי נעמט דאָך די פּאַר פּאַפּירלעך און ער רירט צו „שפּאַסיק צערעמאַניש“ איר האַנט צו זיינע ליפּן און „דער שטאַלצער ריטער אין שלאָפּראַק און מיטן גלאַנציקן פּליך אויפן קאַפּ“ קושט אין דער האַנט אַריין „דער דאַמע אין ניו יאָרק פון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט“. זי נעמט נישט אָן דעם שפּאַס, גיט אַ קוק אויף אים אזוי היימיש, אז ער גיט אזש אַ צאַפּל און דערנאָך ווען זי איז שוין נישטאַ, שרייט ער אויס:

„מיין גאַט, וואָס אי'דאָס — וואָס אי'דאָס געווען?“

די סיבה און דער אימפּעט זענען ניויאָרקיש. ווען שאַפּיראַ מאַלט דעם פּראָגראַם אין קינאַ, דערפּילט מען אויך ניו יאָרק, איבערהויפּט אין די לידלעך, וואָס מען זינגט, איידער מען ווייזט די בילדער. ביים זינגען הערט מען אַ ליד וועגן דעם, אַז „די טאַבאַק-בלעטער זענען גאַלד און די באַוויל-בליטן זענען שניי, און די נעגערס טוען נישט מער, ווי דאָס, וואָס זיי עסן רויטע זאַפּטיקע קאווענעס און טאַנצן ביי דער שייך פון דער בלויער לבנה“. אָבער דער העלד אַליין איז אַן אינטעליגענט פון „שטעטל“ און פּלי-גלאַמאַנס אַ חבר. ער פּילאָזאָפּירט וועגן ליבע ווי נאַמבערגס העלד. שילדערט ער דעם פּילם, וואָס מען ווייזט, זעען מיר ווידער ניו יאָרק. אַט ווי ער מאַלט עס:

„מ'לויפּט. מ'פּאַלט. מ'שטייט אויף און מ'קריגט אין די ציין אַריין. מ'לויפּט ווידער. מ'פּאַרלירט די הויזן און קליידלעך. אַ בלו-מענטאַפּ פּאַלט פון אַ פענצטער אין קאַפּ אַריין. מ'לויפּט און מען שטויסט זיך אָן מיט דער נאָז אָן — אַך! אָן אַ פּאַליסמאַן; מ'לויפּט צוריק און מ'פּאַלט אריין אין אַ פּאַס מיט וואַסער, מ'לויפּט נאָך אלץ און מ'כאַפּט איבער דאָס האַרץ מיט אַ ציגל אין קאַפּ אריין. דער לעצ-טער לויף איז פּאַטאַל. מ'טרעפּט זיך אָן פּנים על פּנים מיטן אייגע-נעם ווייב. דעמאָלט פּאַרגלאַצט מען די אויגן אויף אַ שרעקלעכן, אומ-מעגלעכן אופן, ביז די ווייסלעך פּאַרנעמען די גאַנצע עפענונג פון

דעקל ביז דעקל און מ'פאלט אויף אהינטער אין טיך אריין. עטלעכע מאַנסטער-גרויסע לופט בלאזענס קומען ארויף צו דער אויבערפלאך. כא-כאכא".

דער ריטם איבערצייגט דאָ מער ווי די ווערטער. אָבער עפעס איז דאָ פאַראַן, וואָס שטעלט אָפּ דעם ריטם פון לעבן — דעם העלדס פּילאָזאָפּיע. פריער באהעפט ער זיך מיט א פרוי און דערנאָך פרעגט ער: "וואָס איז עס?" דאָס איז נישט דאָס לעבן. ווי זאָגט זיך אין ליד פון די שניטערס:

די קאַרנזאָנג איז גריין און גאַלד,
דער מאָן איז שאַרלעך רויט
דאָס לעבן פרעגט קיין קשיות נישט,
פרעגן פרעגט דער טויט.

די דערציילונג „די נסיעה דורכן מילוועג" איז אַ סימבאָלישע זאַך. זי שילדערט אַן אויפגעקומענעם יידישן סוחר אין אמעריקע. ל. שאַפּיראַ הויבט אָן זיין דערציילונג מיטן אָנהויב פון יאַרהונדערט און ברענגט מיטן אַלגעמיינעם עמיגראַציע-שטראָם קיין אמעריקע א יונגמאַן פון א יאָר 27-28 מיט „אַ זאָק חפצים אויף די פלייצעס און מיט אַ זאפטיקן, גרעבלעכן יידיש" און מיט אַ „געוויסער מאָס ליבשאַפט צו ליגן און באַרימעריי". דער דאָזיקער בחור אַרבעט פריער אין א שאַפּ פון העמדער, שפעטער טרייבט ער א וואָגן פון וועשעריי, דערנאָך רייסט ער ביי די פאַלעס די פאַרבייגייער ביי דער טיר פון א קליידער-געשעפט, דערנאָך עפנט ער אליין א קליידער-געשעפט קעגנאויבער זיין געוועזענעם באלעבאָס קליידער-געשעפט, דערנאָך „האַט ער געעפנט אַ קליידער-שאַפּ (וואַרשטאַט), צוויי קליידער-שעפער, זעקס קליידער שעפער, צוואנציק קליידער שעפער, צוואנציק ריזיקע קליידער שעפער, אין ניו יאָרק, באלטימאָר, און שיקאַגאָ". און ער ווערט די באַרימטע פירמע „פענדער און בענדער" וואָס באַשעפטיקט 35 טויזנט אַרבעטער. דער מחבר דערציילט נישט ווי אזוי ער איז געקומען דערצו, ער גיט נאָר איבער דעם אימפעט פון ווילדן אויפשטייג, אין וועלכן עס איז תמיד פאַראַן מער ווילד-קייט ווי שכל...

מיסטער בענדער שטייגט פריער אין וואָג, ער ווערט אזוי דיק, אַז ער זאָגט מיט אַ געלעכטער „מען וועט זיך שוין באלד דאַרפן אַפּצאַפן שמאַלין". ער ברעכט א שטרייק מיט אזא כוח, אז ער ברענגט אום די יוניע. אָבער, אז עס קומט די מילחמה און עס פעלן אויס הענט, גיט ער נאָך אלע פאַ-

דערונגעזען פון דער יוניע. „איר מאכט, איכל מאכן“. די מילחמה האט אים אריינגעבראכט א סך מיליאנען, האט אים אראפגענומען אביסל וואָג און אין אים דערוואכט אַ שינאה צו דער רוסישער רעוואָלוציע. זיין הארץ האט ער אויסגעלאָזט צו די היימישע „רויטע“ און אין אַרבעטער קאמף צווישן רעכטס און לינקס זיך געשטעלט אויפן צד פון די רעכטע. אָבער צוזאמען מיט דעם האט ער געקראָגן א צוקער קראנקייט. ער האט זיך אויסגעלאכט פון די דאָקטוירים און נישט געוואָלט וויסן פון קיין דיעטע און ווייטער געפירט זיין קאמף קעגן לינקס. אָבער ער האט גענומען ברעכן מיט דער גרינער גאל און זיך געמוזט איבערגעבן צו די דאָקטוירים, וואָס האָבן אים גענומען פאַמפען. ער האט פארלוירן דעם אינטערעס צום קאמף מיט די אַרבעטער און געזאָגט גלייכגילטיק צום זון:

— גיב זיי נאָך...

— גיב זיי נישט נאָך...

און ער אליין האט גענומען שטודירן די אַטלאסן פון הימל און די פלאַך-געטן און כסדר געווען פארטיפט אין פאַפולערע ביכער פון עקאָנאָמיע. נאָך איין אויפשטורעם: ער פאַרט אין באָן, זעט אַ דאַמע מיט אַ רויטן שליפּל, פארליבט זיך אין איר און האלט אין איין דרוקן אַנאַנסן אין די צייטונגען וועגן איר און ער קריגט א לעצטע אַטאַקע, האט עראַטישע חלומות און פאַר-פאַרט צו דער מילד-אַלייע און —

„אַט איז אַ שטערן, וואָס איז, דאכט, אויך א וויינקעלער“.

ל. שאַפיראַ בלייבט זיך געטריי. ער קייטלט נישט די געשעענישן, מאַך-טיווירט זיי נישט, ער גיט זיי איבער מיט מאַניר, אימפעט, ער סטיליזירט די קלייניקייט, קריצט זיי אויס, שליפט זיי אויס, גלאַנצן באַזונדערע בילד-לעך, ווי געשלייפטע שטיינער און אינגאַנצן איז דאָס אַ מאָזאַיק, אַ נישט צוזאַמענגעקלעפטער, א באהעפטער דורך ליכט. פאראן דאָ רמז פון קאמפּס-אידעע. עס ווערט דאָ געוויזן מיט דער גרעסטער מילדקייט די וויסטקייט, פוסטקייט און נישט נוצלעכקייט פאר זיך אליין פון די דאָזיקע „אַלרייטיני-קישע“ מענטשן און יידן. אָבער דער מאַניר טרעפט דאָ טויזנט מאַל מער, ווי דער קרן. שאַפיראַ קאָן צו גוט די ליטעראַטור, ער האט צו שטאַרק מורא נאָכצומאַכן, האלט ער זיך אין איין היטן און באהאלטן די אייגענע געפילן אויך.

האַסטו טאַקע דעם איינדרוק, אז שאַפיראַ וויל צו שטאַרק זיין אַריגינעל און ער היט זיך אפילו פאר דעם אייגענעם קוויטש זיינעם, וואָס ער האט

אמאל געגעבן אין „צלם“ און ער „קוויטשעט“ דאך. ער שרייבט נישט שטיל...

די גרעסטע דערציילונג אין באנד איז „דאק“. זי פארנעמט א קלייני-קייט ווייניקער וויפל אלע אנד. פיר צוזאמענגענומען. אין אמעריקע זאגט מען נישט דאקטער, נאָר „דאקטער“, אָבער ווייל אלץ איז דאָרט „האַרי אָפּ“, זאָגט מען אינגאנצן נישט דאָקטער, נאָר „דאָק“. אין „דאָק“ זענען פאַראַן צוויי, קוים קוים צענויפגעקלעפטע זאכן. די לעבנס-געשיכטע פון א בחור בעני מילגרוים, וואָס איז אמאל געווען א מיטגליד אין איינעם פון די עסע-רישע קלובן, וווּ מען רעדט רוסיש „נישט ווי מען רעדט אַ שפּראַך, נאָר ווי מען עסט איינגעמאכטס“. ביכדי צו קענען לערנען אויף דאָקטער, מאכט ער אַ שפּיל מיט אַן אַרעם מיידל, וואָס האָט אַ פּאָר טאַלער, אָבער די מיידל האָט אַ געזונטן ברודער און ער מוז חתונה האָבן. ער קריגט וואָס אמאל מער פּראַקטיק און לעבט אַ כאַאָטיש לעבן פון אַ דאָקטער אַן אַלרייטניק, אַ היפש ביסל ענלעך צו מיסטער בענ-דערס לעבן. ווען דאָס ווייב שטאַרבט, באַווייזט זיך בעני מילגרוים ווידער אויף „איסט בראָדוויי“ און ביכלל אויף דער „איסט סאַיד“, וווּ אלץ האָט זיך איבערגעביטן. און ל. שאַפּיראַ פאַרגעסט אין זיינע מאַנירן, חנדלעך און עפעקטן און מיט ליידנשאפט און בייזקייט שילדערט ער די איסט סאַיד, די ניו יאָרקער יידישע צייטונגס-לייט, ליטעראַטן א. א. וו. ער האָט דאָ שוין נישט קיין עפעקטפולע שפּילערייען, נאָר ליידנשאפטלעכע פּאמפלעטן. די סביבה איז אזוי פּארכאפּנדיק און עס ווערט דערציילט אזוי פיל רכילות-דיקס, אז מען פאַרגעסט אין הויפט-העלד.

וואָס-זשע לאָזט אונדז דאָ שאַפּיראַ צו הערן?
אַט וואָס:

דער העלד בעני מילגרוים איז אַ דורכגעפאלענער אין לעבן. נישט געראַטן חתונה געהאט, נישט געראַטן געלעבט. ער קומט נאָך צען יאָר פעלן ווידער צום צענטער פון יידישן לעבן אויף איסט בראָדוויי, אָבער דער צענטער האָט זיך איבערגעצויגן אויף סעקאַנד עוועניו און אויך דאָרט איז ער נישט געבליבן. בעני הערט אויס טענות פון ליטעראַטן, אָבער נישט אלץ פאַר-שטייט ער גוט, נישט אלץ גייט אים אָן, אָבער איין זאך פאַרשטייט ער:
„נאָך עמיצער איז ערגעץ וווּ און עפעס וואָס שווער דורכגעפאלן און צו וועמען טענות האָבן איז נישטאַ. דאָס הייסט, מ'קאָן אפּשר טענות האָבן צו זיך אליין, נאָר וואָס זשע וועט דערפון אַרויסקומען“.

דאָס הייסט: דאָס גאנצע יידישע לעבן, דער יידישער סאָציאליזם, די יידישע ליטעראטור און טעאָטער זענען דורכגעפאלן... ער טיילט יעדן איין שאַפּיראַ. די מאני לייב גרופע צו וועלכע ער געהער אליין רופט ער „גאַ-לערייע פון פארשווונדענע מענער“ און „פארזעסענע טאלאנטן“ וואָס „זיצן אָנגעבלאָזענע אויף דער וועלט, יעדער אין זיין ווינקל, שליפן זיך די נעגל, קוועטשן אויס אמאָל אין א יובל אַ לידל, אָדער א דערציילונג, מיינען, אז זיי זענען מזכה די וועלט מיט פּאָעזיע און ווייסן נישט, אז זיי האָבן פשוט פאר-לוירן די מענער קראפט“ און עס גייט א צעטל פון אלע ליטעראטן, פון „פאָרווערטס“, וואָס האָט זיך צעלייגט, ווי א „כאמקע אונטערחלק“ און אלץ, וואָס איז יידיש קומט אום, און ווען איינער פרעגט: אויב אזוי קומט דאָך אויס, אז גערעכט זענען יענע און די יידיש-קולטור אין אמעריקע ברעכט טאַקע צוזאַמען?

און עס קומט דער שאַרפער ענטפער פון ל. שאַפּיראַס אלטער עגא, דער שרייבער פישלער, וואָס אַרבעט אין אַ צדקה-אַנשטאַלט, מאַכט רעקלאַ-מע „ניט אזוי פאַרן אַנשטאַלט, ווי פאַר די גדולים, וואָס שטייען אַרום איר. צוויי פון די גדולים האָבן שטאַרק קאָנקורירט צווישן זיך און פון דער דאָ-זיקער קאָנקורענץ ווערן ביי אים „צוויי טיפע, שטייענדיקע קנייטשן פון ביידע זייטן פון מויל“. צוויי קנייטשן פאַר צוויי גדולים איז אַן עפעקט פאַרשטייט זיך. אַבער אַט וואָס פישלער זאָגט וועגן די דאָזיקע לייט, וואָס שרייען, אז די יידישע ליטעראטור גייט אונטער:

„יענע לייט זענען שטענדיק אומגערעכט, אפילו ווען זיי זענען גערעכט. יידיש איז ווי סאָציאליזם: נישט גלויבן אין אים, הייסט — נישט וועלן אים. זיי ווילן אים נישט, אַט דאָס איז דער תוך. אייניקע פון זיי זענען העברעאיסטן, אָפענע, אָדער באַהאַלטענע; אַנדערע לעכצן נאָך אַ פּלאַץ אין די גויישע קולטורן. און ביידע האָבן זיך אָנגעפרעסן, ווי ווערים אין יידישיסטישן קעז. דער אינעווייניקסטער צושטאַנד אינטערעסירט זיי נישט.“

ל. שאַפּיראַ פאַרלירט נישט פאַר טרויער דעם קאַפּ. ווען איינער פרעגט צי די אָנגערופענע פאַרשווינען און גרופעס זענען שוין די גאנצע יידישע ליטעראטור אין אמעריקע, ענטפערט פישלער:
— „וואָס זשע האָט איר געוואָלט, מיר זאָלן שוין טאַקע גאָר קיינעם נישט האָבן?“

עס איז א ליידנשאפטלעכער פובליציסטישער פאמפלעט, אַריינגעפלאכטן אין אַ בעלעטריסטישער זאך.
דער פאמפלעט דאַרף זיין געוויסנהאַפט איבערהויפט מיט דעם, וואָס דער מחבר שווינט זיך אַליין אויך נישט. ער שרייבט וועגן זיך אַליין, אַז ער לעבט.

„אין זכות פון „צלם“, וואָס איז פון אלע מאָל געווען א באַמבאסטישע זאך, געשריבן אויף א ביי־קול. אויף דעם סמך קוקט ער איצטער אויף אלע־מען מיט גדלותדיקער עניווט, וואָס דאַרף אונדז געבן צו פארשטיין, אז אין תוך איז שיר־נישט דאָס געוויסן פון דער יידישער ליטעראַטור, נאָר מיר, טיפּשים, ווייסן עס נישט.“

עס דאַכט זיך, אז שאַפּיראַ האָט נישט פאמפלעטירט אנדערע, ווייל ער האָט זיך פאמפלעטירט, נאָר ער האָט זיך געשטעלט אין דער קרום, ביכדי ער זאָל דאָס נאָך מער קענען טון מיט אַנדערע. און אָט דערפאַר קען מען מורא האָבן, אַז ס'איז אַ קונץ.

אין סך הכל איז „ניו־אַרקיש“ אַ סך מער גרויסע טעכניק און ווירטואַז־טעט, איידער אינערלעכע קונסט. עס מאכט דעם איינדרוק, אז א גרויסער פּידלער האָט זיך אזוי אריינגעטון אין דער ווירטואַזיטעט, אז ער האָט פאַר־געסן, אז זאכן האָבן אויך נשמה...

דער שרייבער פון אָט דעם בוך האָט זיך טאַקע אין דער צייט, ווען עס איז דערשינען „ניו־אַרקיש“, באַקענט מיט זיין מחבר און אָט ווי איך האָב דעמאָלט באַשריבן די דאָזיקע קענטשאַפט אין אַ פאַרטעט וואָס האָט געהייסן „דער רעטזלהאַפטער שאַפּיראַ“:

„ער איז א שטיק רעטעניש ל. שאַפּיראַ. אַ רעטעניש מיט זיין שרייבן און מיט זיין שווייגן. ער איז שוין נישט קיין יינגעלע, שוין טאַקע מיסתמא קרוב צו חמישים און ער האָט ביז איצטער פאַרעפנטלעכט — און אַנגע־שריבן — נישט מער, ווי איין באַנד דערציילונגען — „די יידישע מלוכה“ — און יאָרנלאנג האָט מען פון אים נישט געהערט. ער האָט געשוויגן. און פּלוצים האָט ער זיך געגעבן א באווייזן סיי אלס פובליציסט און סיי אלס בעלעטריסט. עס איז געווען נאָך די טרויעריקע פאַלעסטינע געשעענישן. די אַפּגעשאַלטענע פון דער „פּרייהייט“ האָבן גענומען אַרויסגעבן „די וואָך“ און ל. שאַפּיראַ איז געוואָרן איינער פון די רעדאקטאָרס און האָט א שייך געטון מיט א סעריע ארטיקלען און עטלעכע דערציילונגען. ארטיקלען רוד־דערן מער אויף. ל. שאַפּיראַ האָט באַגרינדעט דעם אַזוי גערופענעם „לינקן

יידישזים און נאציאנאליזם" — די ריכטונג צו וועלכער עס זענען קרובים א סך יידישע אינטעליגענטן און שריפטשטעלער סיי אין ניו יארק, סיי אין ווארשע, אין ווילנע און אויך אין בוענאס איירעס.

ל. שאפיראָ האָט די דאָזיקע ריכטונג באַגרינדעט לויטער, קלאָר, פּיין, מיט אַ געשליפענער שפּראַך און קאָנטראָלירטן געדאַנק. פּאַקטיש האָט ער דוכט זיך גאָר קיין נייַעס נישט געזאָגט, א סך פון אונדז האָבן די אלע געדאַנקען שוין אַרויסגעזאָגט פּריער און דאָך איז דאָרט אלץ געווען ניי. דאָס איז נישט געווען קיין סעריע געוויינלעכע אַרטיקלען, נאָר אַ גוט דורכ־געטראַכטער „אַני מאַמיו“, מיט אביסל מער וואַרעמקייט וואָלט דאָס געקאָנט ווערן דער מאַניפעסט פון לינקן יידישזים. אַט... אַט... א ביסל מער וואַרעמ־קייט. ל. שאַפּיראַ האָט זיך דאָ באַוווּזן צום ערשטן מאָל, ווי אַ גלענצנדיקער פּובליציסט, וואָס האַלט ביי ווערן עפּעס מער, ווי אַ פּובליציסט, ער האַלט ביי ווערן אַ לערער און ער איז געבליבן א רעטעניש. די סעריע אַרטיקלען האָט קיין טיפּן שפּור נישט געלאָזט. עס איז בפּירוּש אַן עוולה, אָבער צי האָט דער מחבר אליין נישט א חלק אין דער שולד, ווייס איך נישט.

אין דער זעלביקער „וואַך" האָט ל. שאַפּיראַ זיך באַוווּזן מיט א פּאַר דערציילונגען, אויסערגעוויינלעכע אין אונדזער ליטעראַטור. זיי זענען אנדערש געשריבן, ווי אלע יידישע דערציילונגען. געשליפּן, קאָנצענטרירט, לאַקאָניש. זיי זענען אינגאַנצן אַן קלייען, זיי זענען דאָס דינסטע זעמל־מעל. און טאַקע אַט אַ דער פּאַקט האָט אַרויסגערופּן א ביסענקעלע פּאַרדאכט. ווען אַ מענטש קאָן זיך אַזוי קילן דאָס בלוט, האָט ער אפּשר טאַקע אַזאַ קאַלט בלוט?...

איך האָב זיך מיט ל. שאַפּיראַ אַ סך מאָל געטראָפּן אין ניו יארק. ער איז אין לעבן אויך א מאַדנער. א מילכווייסער, אָבער מיט א שטאַרק יידיש־אויסזען. ער איז אַ דאַרער, א טרוקענער, מיט שאַרפע שטריכן, א פאַרשפּיצ־טע גאַמבע און די אביסל אויסגעלאָשענע אויגן זענען אויך שפּיציק. עס פעלן אים א פּאַר הערלעך אויף דער גאַמבע, אז ער זאָל אויסזען, ווי א „ראַש הישיבה", אָדער גאָר ווי איינער פון די באַהאַלטענע גוטע יידן, ווי: דער שפּאַלער זיידע, ר' לייב שרהס און אַנדערע. און ווען ער גיט אַמאָל א זאַטל אַן די ברילן אויף דער נאָז, זעט ער טאַקע אויס, ווי א „ראַש הישיבה". רעדן רעדט ער, ווי איך האָב שוין געזאָגט, מיט א דינעם בייקול און דאָס גיט אים צו גאָר מער רעטענישדיקייט.

אויפּן צווייטן, אָדער דריטן אָונט נאָך מיין אַנקומען קיין ניו יארק, האָב

איך מיט אים פאַרבראַכט אין אַ רוסישער „ספיק־איזי“, (א) באַהאַלטענער שענק, וווּ מען רעדט שטיל). די „ספיק־איזי“ (שושקאַרניע וועלן מיר עס רופן) האָט דעם מאָדנעם נאַמען „הינטישע קאַנורע“ און אַרום און אַרום איז אַזאַ ראַמאַנטישע שטימונג. מאָדערניסטישע בילדער אויף די ווענט, צאַרטע און שטימונג־שאַפּנדיקע. דאָס ליכט איז אַ געדעמפּטס און מען קאָן זיך דאָרט פאַרטרוימען. אַן קיין מיידלעך קומט כימעט קיינמאַל נישט שאַפּיראַ. ער איז כימעט פאַרבליבן דער איינציקער ליטעראַט, וואָס פירט זיך נאָך אַרום מיט „ליטעראַרישע ביילאַגעס“.

ל. שאַפּיראַ האָט גערעדט מיט זיין דינעם בייקול און געוואָלט פון מיר אַרויסבאַקומען וואַרשע, ווילנע, בוענאַס איירעס. אַליין איז ער געבליבן פאַר־שלאָסן. אַ וויץ האָט ער אמאַל דערציילט. און אויך זייער פאַרזיכטיק. איך האָב אַ שמועס געטון וועגן ליטעראַטור און קולטור־פּראָגן, ער האָט געענט־פּערט, אָבער קוים, קוים. וואָס־זשע איז מיט אים?

איז ער אַ שותק?

שווייגט ער, ווייל ער איז שטאַלץ.

ווייל אבי וואָס וויל ער נישט זאָגן

אין היתגלות קומט נישט תמיד?

פאַרוואָס שווייגט ער דאָך און רעדט נישט וועגן דער יינגערער ליטע־ראַטור און איז געבליבן שטיין ביי ליוויקן? מיסתמא איז נאָך נישט צייט. אפשר וועט ער אין צען יאָר אַרום אַרויסשפּרינגען מיט נאָך אַ בוך און מיט נאָך אַ סעריע אַרטיקלען...

אין דער דערמאַנטער „שושקאַרניע“ האָט ל. שאַפּיראַ זיך פּלוצים גענוֹר־מען אַרומקוקן. „איז דאָ נישט — האָט ער געפּרעגט — אַ וויסגוואַרדייאישע נעסט? עפעס איז דאָ צו שטיל“...

עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ער איז געווען גערעכט. עס זענען געווען אַ ביסל פאַרדעכטיקע רוסישע בילדלעך אויף די ווענט. „זיי ליגן אונדז דאָ — האָט שאַפּיראַ געזאָגט — אין די ביינער. מען דאַרף אַכטונג געבן, אַז זיי זאָלן נישט אַריינקריכן“.

די נאָז האָט זיך אים פאַרשפיצט, די אויגן אָנגעשאַרפט. עס האָט זיך דוכט ניר דערפילט אַ חוש הריח פון אַ שפּירהונט, אַ שאַרפּער בליק פון אַ קאָץ אין דער פינצטער און אפשר —

— שכל?

פשוט אַ שאַרפּער קאַפּ פון אַ „ראש הישיבה“.

ל. שאַפיראַ איז מיר פארבליבן א שטיק רעטעניש. און ווידער ווערט ער א בעל חלומות, כאַטש ער איז שוין א ייד פון 55 יאָר. ער גרייט זיך צו אַרויסגעבן א זשורנאל, וואָס זיין גלייכן איז נאָך נישט געווען ביי יידן און ער איז איבערצייגט, אז ער וועט פון אים האָבן פרנסה. ער איז אַרומגעפאַרן איבער דעם לאַנד און אליין געקליבן אבאָ-נענטן און אין משך פון אַנדערטהאַלבן יאָר זענען פון זיין זשורנאל וואָס האָט געהייסן „סטודיאָ“ דערשינען דריי נומערן און שוין. „סטודיאָ“ האָט געהאט צווישן די אבאָנענטן, האָט ער אליין דערציילט, מענטשן פון אלע ריכטונגען, לינקע און אויסגעלינקטע און בונדיסטן און פועלי ציון און אַלגעמיינע ציונים און קולטוריסטן און יידן פון אַ גאַנץ יאָר און אפילו א פאַר רבנים, אָבער אלע איניינעם זענען נישט געווען גענוג. די דאָן קיכאָ-טישע אוטערנעמונג איז זיך צעפאלן.

אַט אין יענער צייט איז שאַפיראַ ווידער געוואָרן לינק. אויף זיין שטייגער לינק, ער האָט פאַרגעסן און נישט פאַרגעסן אין דעם באַרעכ-ליקן די פאַנגראַמען אין ארץ ישראל פון יאָר 1928. אים האָט זיך געדאַכט, אז די פלאַטפאָרם פון קאָמוניזם איז איצטער געוואָרן ברייטער און אז אויף דער דאָזיקער פלאַטפאָרם קען זיך שטעלן אויך איינער, וואָס איז נישט אינגאַנצן מסכים מיט דער פארטיי. ער האָט איבערהויפט נישט מסכים געווען מיט דעם גאַנצן פראַלעטקולטישן פראַגראַם פאר ליטעראַטור. אים האָט נישט איבערצייגט נישט די רעוואָלוציאַנערע ראַמאנטיק און נישט דער סאַציאַליסטישער רעאליזם. ער האָט כסדר געזוכט דעם זין פון מענטש-לעכן לעבן. און ווען ל. שאַפיראַ האָט גענומען אינטערוויענירן אין מאַסקווע וועגן פאָרן זיך באַוועגן אהין, האָט דערמאַנט ש. מיללער, ד"ר מוקדוני אים פיין אַריינגעקויבצט, ער האָט געזאָגט: „שאַפיראַ וויל קאָמוניזם, ספּעציעל געקאַכט פאר אים אין אַ קליין טעפּעלע“. שאַפיראַ האָט געוואַלט זיין מיט אַ צימער און מיט שפייז אין מאַסקווע פאר זיך און צו מעגן שרייבן, וואָס ער וויל. ער האָט אָבער זיך געהאַלטן נאָענט צו די קאָמוניסטן און זיך געדרוקט אין זייערע זשורנאַלן און אין „מאַרגן פרייהייט“ האָט ער געדרוקט פראַגעמענטן פון זיין ראַמאַן „דער אַמעריקאַנער שד“.

אין די יאָרן 1937-38 האָט ער געאַרבעט אויף דעם באַרימטן אַמע-ריקאַנער „פראַיעקט“ אלס אַרבעטלאָזער. אין יאָר 1939 איז ער ווידער אַוועקגעפאַרן קיין לאַס אַנדזשעלעס, ווו ער איז שוין פארבליבן ביז דעם לעצטן אַטעם. ש. מיללער האַלט, אז מען טאָר נישט פאַרשווייגן דעם פאַקט.

אז די לעצטע ניין יאָר פון זיין לעבן האָט שאַפּיראַ „געטרונקען“. קיין קינדער האָט ער נאָך זיך נישט געלאָזט און קיינעם וועט אָט דער ביטערער אמת נישט שאַקירן. ש. מיללער פרוווט אויפפלאַנטערן דעם פארפלאַנט-טערטן קנויל שאַפּיראַ, וואָס האָט א סך לויזע עקן. ער איז געווען א מייס-טער פון וואָרט און ער האָט נישט געוואָלט אויסהאקן מיט דער פּען זיין חיונה. ער איז געווען א ייד א חכם און ער איז באגאנגען א סך נאריש-קייטן. די געשעפטן, די דערפינדונג זענען געווען נארישקייטן און דאָס טרינקען — די גרעסטע נארישקייט. מיללער מיינט, אז צום טרינקען האָט אים געטריבן דער פרייצייטיקער טויט פון זיין פרוי פריידל און די לאַסט פון „צלם“. פריידל, איז פאר אים געווען פרוי, געליבטע און מאמע. ווען זי איז געשטאָרבן, איז ער צום צווייטן מאל געבליבן אַ יתום. ער פלעגט זאָגן מיט אויסערגעוויינלעכן טרויער: „פריידל, פריידל, למה עזבתני?“ ער האָט אין יאָר 1941 אַרויסגעגעבן א ביכעלע לידער מיטן נאָמען „פון קרבן מנחה“. ער האָט אין דעם געוואָלט געפינען א רו און נישט געפונען. און זיין דערציילונג „דער צלם“ איז פאַר אים געווען א מוראדיקע לאסט. ער איז אלט געווען 31 יאָר, ווען ער האָט אָנגעשריבן אָט די דערציילונג און קנאפע פערציק יאָר האָט ער נאָך געהערט רעדן וועגן איר. איך האָב שוין פריער ציטירט, וואָס ער אליין האָט געשריבן וועגן אָט דער זאך, אין וועמענס זכות ער האָט כלומרשט געלעבט און וואָס איז געווען „א פאלשע באַמבאסטישע זאך, געשריבן אויף א בייקול“. ער האָט אָנגעשריבן זייט דעמאָלט א סך פיינע דערציילונגען, אָבער קיין שטורעם האָבן זיי נישט אָנגעארבעט. און ווען ער האָט געכאפט א ביסל משקה, האָט ער פארגעסן אין דער ליטעראטור. ווען ער האָט זיך אויסגעניכטערט, האָט ער ווידער געטראכט וועגן ליטעראטור.

אין שיכרות און אין הינער-פלעט האָט שאַפּיראַ געלעבט ניין יאָר. אין יאָר 1945 האָט ער אַרויסגעגעבן אַ זאַמלונג עסייען א"נ „דער שרייבער גייט אין חדר“. 128 זייטן האָט דאָס דאָזיקע ביכל. 30 פון זיי זענען זיכרו-נות און זייער אינהאלט איז אַריינגעפלאַכטן געוואָרן אין אָט דער אַרבעט. אלס ביאָגראַפישער שטאָף, אויך וואָס ער דערציילט וועגן זיין באַציונג צו י. ה. ברענער איז אַריינגעפלאַכטן געוואָרן אין אָט דער אַרבעט און אויך עפעס פון זיין עסיי וועגן „פראַלעט ליטעראטור“ און וועגן משה נאָדירס „צער-וואַקאנאליע“. דער עסיי „וועגן עסיי“ איז א ווונדערלעכער עסייאַטישער פרוווי צו דעפינירן דעם עסיי, וואָס „שטייט ביים שייד-

וועג פון אלע ליטערארישע פארמען". שאפיראָ האלט, אז אפילו ביי עמא-נועל קאנט און ביי קארל מארקס איז פאראן עסייאטישעס, ווייל זיי פרווון ביידע אָנצינדן אונדזער פארשטעלונג-קראפט — זייערע איז שטענדיק אָנגעצונדן. אין דעם קליינעם ארטיקעלע „דילענסי סטריט" מאַלט שאפיראָ ווונדערלעך אויס דעם אימפרעסיאָניסטישן שריפטשטעלער א. ראַבאָי און ער ווייזט ווי אזוי זיין בילדערישקייט גרעניצט מיט חכמה. אין דעם געמיש פון קליינע עסייעלעך און אַפאָריזמען, וואָס הייסט „וועגן שריי-בערישע זאכן" און וואָס האָט אַ מאַטאָ: „דער פשוטער ליינער ווערט גע-בעטן אהער נישט אַריינצוקוקן", זענען פאראן אייניקע ווונדערלעכע בא-מערקונגען, וואָס רירן אָן דעם סאמע זין פון שרייבן. איבערהויפט איז ער אינטערעסאַנט, ווען ער רעדט וועגן דעם בארימטן אירלענדישן שרייבער דושאַיס, וואָס האָט געפרווט באשרייבן אלץ אין אַ מענטשנס לעבן. שאפיר-ראָ האלט, אז די געשעענישן אין אַביעקטיווער ווירקלעכקייט זענען כאַאָטיש „און אַ ווערק איז אַ רעזולטאַט פון אויסוואַל און אַרגאַניזאַציע". א-פנים אז דערפאר טאַקע האָט שאפיראָ אזוי ווייניק געשריבן. ער האָט צו גוט געוויסט, ווי אזוי נישט צו שרייבן און ער האָט נישט שטענדיק געוויסט ווי אזוי יאָ צו שרייבן...

אין דעם יאָר 1945 האָב איך ווידער געהאט א געלעגנהייט זיך צו טרעפן מיט ל. שאפיראָ. איך בין געווען אין קאליפאָרניע און ספעציעל אין לאַס אנדזשעלעס. געקומען בין איך אהין פון סאַן פראנציסקאָ, ווו איך האָב בייגעוויינט די גרינדונג פון דער „יון". איך האָב אים געטראָפן אין בעט. 67 יאָר איז ער אַלט געווען און ער האָט אויסגעזען ווי פון אכציק. גערעדט האָט ער מיט א קוויטש פון אן אלטיטשקן. ער האָט מיך באגעגנט מיט אַט די ווערטער:

— איר קומט פון סאַן פראנציסקאָ? געווען ביי דער נייער פעלקער ליגע? פארוואָס האָט איר דאָרט נישט אונטערגעלייגט א באַמבע?
אין דעם באַנד „כתבים", וואָס איז דערשינען נאָך זיין טויט, איז פאָראַן אַ קליין פעליעטאַנדל „פאקס יודאיקא", זאָגט זיך דאָרט, אַז זיינע באדינגונגען ביים סוף פון דער צווייטער וועלט-מילחמה זענען: (1) דעם גרעסטן טייל גוים ארויספירן אויף דער לבנה — פאראן צופיל, זאָלן זיי פון דאָרט „מחדש" זיין די ערד. (2) מיר יידן פארנעמען אַזיע, אמעריקע, אפריקע, אויסטראַליע און די איבעריקע קאָנטינענטן, אויב אזעלכע וועלן אַנטדעקט ווערן, אויסער איראַפע, וועלכע ווערט אַוועקגעגעבן צו די

איבערגעבליבענע ווילדע שבטים, כדי זיי זאלן האָבן א פלאַץ אונטער דער זון, ווו זיך צו צעבלוטטיקן די נעזער איינער דעם אנדערן.

ווען מען לייענט איבער אָט די שורות, פארשטייט מען די פראגע, וואָס שאַפיראַ האָט מיר געשטעלט. ווי סארקאסטיש ער איז עס געווען צו די גוים, וואָס האָבן נאָך דעם אויסמאַרדן זעקס מיליאָן יידן אויך נישט געפונען פאר בייטיק מיט עפעס צו פארגיטיקן דעם יידישן פאלק.

יידישע שרייבער האָבן מיר געמאכט אן אויפנאמע אין האַליווד און זיי האָבן געוואַלט, אז איך זאל דווקא איינלאדן שאַפיראַ, האָב איך זיי צוליב געטון, האָט ער מיר געזאָגט:

— ווי קען איך גיין? סידן איר זאָלט מיך נעמען אויף די הענט.

האָב איך דאָס געפרוווט און עס איז מיר גאַרנישט שווער אָנגעקומען. ער איז שוין געווען לייכט ווי אַ פעדער. איך האָב געהאט דעם איינדרוק, אז ער האָט שוין ניט גוט געזען. ער האָט מיר געשענקט זיין ניי ביכל „דער שרייבער גייט אין חדר“, האָט ער אָנגעשריבן: „צו יעקב באַטאַ-שאַנסקי פון לאַמעד שאַפיראַ“. האָט ער ביידע נעמען נישט גאַר גוט אָנגעשריבן.

זיין לינקזיס איז געווען אויסגעוועפט. מיט מיר איינינעם איז דע-מאָלט געווען צוגאַסט ביי אים א לינקער יידישער פּאַעט, אָדער א געווע-זענער פּאַעט. שאַפיראַ האָט זיך צעווייגט:

— באַטאַשאַנסקי, זייט מיר האָבן זיך נישט געזען, איך דאָך חרוב געוואָרן די גאנצע וועלט אונדזערע. אונדזער ווארשע, אונדזער ווילנע... — נישטאָ ווארשע — האָט זיך אָנגערופן דער פּאַעט — איז דאָ ביראַבידזשאַן...

האָט שאַפיראַ זיך געגעבן א הייב אויף פון דעם אָרט, אז עס האָט זיך געדאַכט, אַז ער וועט אַרויפּשפּרינגען ביז אין דער סטעליע און ער האָט אויסגעשריען מיט זיין קוויטשיקן בייקול:

— מען דארף עס נאָך באטראכטן, מען דארף עס נאָך באטראכטן...

זייט פרילינג 1945 ביז ענדע זומער 1948 האָט שאַפיראַ זיך געראנגלט צווישן שיכרות און ניכטערקייט און צווישן וועלן שרייבן און האָבן גייסט דערצו און צווישן נישט קענען שרייבן. ווייל ער האָט נישט געהאט קיין פיזישן כוח. און דעם 25טן אויגוסט 1948 איז עס געשען. ווי זאָגט פּרין: קיין ניסים זענען נישט געשען.

און נאך זיין טויט איז אין לאַס אנדזשעלעס דערשינען זיין בוך „כתבים“, אַרויסגעגעבן שוין נישט פון פארלאג „אַליין“, ווי זיין „ביר-יאַרקיש“ און „דער שרייבער גייט אין חדר“, נאָר פון „ל. שאַפיראַ כתבים קאַמיטעט“. דאָס בוך האָט 400 זייטן. דער שרייבער ש. מיללער, וואָס האָט דאָס בוך רעדאַקטירט, דערציילט, אַז מער ווי אויף פיר הונדערט זייטן איז נישט געווען קיין געלט. דאָס בוך האָט דריי אָפטיילונגען; אין דער ערשטער גיען אַרײַן מיללערס צוויי קליינע עסייען, וואָס הייסן „ביאַגראַפֿי-שע נאָטיצן“ און „וועגן די כתבים“ און אכצן לידער פון מחבר. די צווייטע אָפטיילונג הייסט „דערציילונגען“ און האָט זעכצן זאַכן, צווישן זיי דער ראָמאַן „דער אמעריקאַנער שד“, וואָס איז נישט פאַרענדיקט. די דריטע אָפטיילונג הייסט „קיצורים“ און זי באַשטייט פון קורצע עסייען, אַפאָריז-מען, באַמערקונגען, נאָטיצן פאַר פאַרטראַכטע ווערק.

דער רעדאַקטאָר האָט אין באַנד „כתבים“ נישט אַריינגענומען שאַ-פיראַס פּובליציסטישע שריפטן, ווייל דער מחבר אַליין האָט געהאַלטן, אז זיין עיקר זשאַנר איז די דערציילונג. די מיינסטע פון די אַרטיקלען שאַ-פיראַס האָט מיללער נישט געקענט געפינען און די דאָזיקע, וואָס ער האָט יאָ געפונען, זענען נישט געווען גענוג ווערטפול. דערציילונגען האָט ער אַריינגענומען איבערהויפט די דאָזיקע, וואָס זענען נאָך נישט געווען גע-דרוקט אין בוכפאַרם. און ריכטיק ווייזט אָן ש. מ. אז אין באַנד „כתבים“ זענען פאַראַן שאַפיראַס ערשטע און לעצטע טריט.

וועלן מיר נאָך אביסל בלעטערן אין דעם לעצטן באַנד מיט די ערשטע און לעצטע טריט פון אונדזער העלד. מיר כאַפן א קוק אין די לידער. טאַקע נישט זיין זשאַנר לידער, זיין כוח האָט געשטעקט אין דער דערצייל-לונג, אָבער אין מ. באַסינס אַנטאָלאָגיע „פינף הונדערט יאָר יידישע פּאָע-זיע“ איז ער אַריינגעגאַנגען און זיינס א ליד וועט מען דערקענען, לויט דער שאַרפּקייט פון טאָן, לויט דעם אָפאָריזם. די ערשטע לידער זיינען שמעקן מיט היימוויי. ער דערנענטערט זיך צו זיין ליבהאַרציקן טייך, צו דער אַלטער מיל אויף דעם שטילן וואָסער, ער בענטשט דאָס אָרט, ווו ער האָט געעפנט צום ערשטן מאָל די אויגן, ער קומט אָן שווערד און בויגן צוריק פון אייביק, שווערן קריג. ער וואַלט געוואַלט ווערן צוריק א קינד אויפסניי. אַלטע מאַטיוון, אייביקע מאַטיוון. פונקט אזוי אַלט און אייביק איז דער מאַטיוו וועגן שאַפיר אין וואַלד און דעם מורא האָבן, אז ער וועט אייביק אין ערגעץ נישט קומען און דער וואַלד וועט זיך ציען איי-

ביק... פונקט ווי אלט און אייביק עס איז דאָס געזאָנג וועגן נביא, וואָס גאָט האָט אים געבראכט פאר א קרבן פאר אלע, שאפיראָ פרוווט אפילו ניט געבן זיין נביא די אלטע שפראך, ער הייסט אים רעדן פובליציסטיש:

אַנטפלעקט מיינע נערוון,
פאַרשאַרפט די געפילן,

גאָט האָט אים אָנגעפילט מיט ברענענדיקן צאָרן און מיט שטילן טרויער און אים אויפגעשניטן דאָס מויל און עס פאַרפילט מיט פעך און מיט שוועבל און אים געהייסן פלוכן. שענדן און פלוכן געבויגענע רוקנס, פאַר-לאָשענע אויגן, צעבראַכענע הערצער, צעשרויפטע נערוון, פארטרונקטע העלדזער, הוסטנדיקע ברוסטן און קייכנדיקע לונגען.

און דאָרט וווּ שאפיראָ איז שטילער אין זיין ביין ליד, וווּ ער איז נישט פאטעטיש, נאָר איראַניש, שניידט ער אויך מיט ליבע און שינאה. ער זינגט צו זיין פאָלק, אז ס'איז גרויס — „ווי אַ ישוב, וווּ אַ מידבר ביסטו אויס“, עס באצווונגט די גאנצע וועלט און אין לאַנד פון מילך און האָניק לעבט עס פון חלוקה געלט. די שיפן פון יידישן פאָלק גייען אום איבער אלע זיבן ימים, א שיף גייט און פירט האנדל מיט דער וועלט און איז געפאקט מיט לוחות און לולבים. די פיש און טעכטער פון יידישן פאָלק האָבן א שם. די יידישע שיף גייט גלייך און אין אַ זייט, פירט א שטרייט מיט ווינט און כוואליעס, פליען שדים זיך צונויף, ווערט א הילכיק פייר פעריי, זיי שפילן זיך מיט דער שיף און עס פליט, „דאָס שפילכל פון גרויס חדווה אין דער הויך און אין דער שיף“. א נישט פארענדיקטע פאָעמע „סמבטיון“ האָט ער געלאָזט. עס איז א פרוו צו דערציילן די געשיכטע און זינגען דאָס ליד פון דעם, וואָס מוז גיין ווייטער און ס'איז נישטאָ פאר אים קיין צוריק און ער מוז פאַרן אין יענעם לאַנד, וואָס איז זיכער פאראן, דאָס לאַנד, וווּ זון, לבנה און שטערן גייען אויף נישט לויט דער צייט, וואָס איז פאר זיי פעסטגעשטעלט. עס איז אַ לאַנד, וווּ טייכן שטראָמען בארג אַרויף, „ווי ס'האָט דער טויט זיין שליטה גאנץ פארלוירן, וווּ קומען קומט דער אָנהויב נאָכן סוף“. די פאָעמע איז נישט פארענדיקט. אין יענעם לאַנד איז מיסתמא אונדזער העלד דאָך אביסל אָנגעקומען. אָט האלט ער דאָך שוין נאָך זיין סוף און איך דערמאָן אים איצטער פאר אן אייביק אָנהויב. און אָט די דערציילונגען, סקיצן, מעשהלעך, דער נישט־פארענדיקטער ראָמאַן. אומעטום דער זעלביקער לאמעד שאפיראָ — שארף, ביין, וויל

אמאָל זיין מילד און קען נישט. וויל זיין אויפריכטיק און מאכט קונצן. אָט איז די מעשה וועגן דעם מאלער (ווען ער האָט זי געדרוקט צום ערשטן מאל אין יאָר 1906, האָט זי געהייסן „דער קינסטלער“). וואָס אים איז ניט געפעלן געוואָרן זיין לערערס ווייכקייט און ער האָט געזאָגט, אז ער האָט נישט ליב דעם אמת און ער האָט גענומען שילדערן מענטשן ווי חיות און דאָס איז געווען זיין אמת. אלע האָבן זיך אָפגעקערט פון אים, נאָר דאָס איינציקע מיידל, וואָס האָט פאר אים מער מוראָ געהאַט, ווי זי האָט אים ליב געהאַט, האָט זיך געהאלטן נעבן אים, ביז ער האָט אויסגעמאַלן א פארליבט פאָרל. פאר אָט דעם בילד האָט זי זיך דערשראָקן און זי איז אוועק פון אים. און דאָס לעצטע בילד פון אָט דעם מאלער איז געמאַלן געוואָרן אנדערש: ער האָט אויסגעמיטן שארפע שטריכן און גראָבע פארבן. ער האָט אלץ געמאַכט בלייך און דורכזיכטיק. און ער האָט געמאַכט א לעצטן שפאציר איבער דער וועלט און ער האָט געזען, אז מענטשן זענען אי שלעכט, אי גוט און ווען ער איז צוריקגעקומען צו זיך, האָט ער געזען, אויף זיין לעצט בילד דערהויבט זיך א מענטשלעכע פיגור מיט אויפגע- הויבענע הענט אין דער אונטערגייענדיקער זון און איבער דעם מענטשנס קאָפּ, אויף דעם בלויען, עטוואָס פארגאַלדעטן הימל הענגט „אַ בלאַסער, צעפלייצטער פלעק, אַן פאַרם און אַן קאָליר“. האָט נישט אמאָל שאפיראַ דערציילט אין אָט דעם בילד זיין אייגענע מעשה? ער האָט דערציילט 42 יאָר פאר זיין טויט אלץ, וואָס וועט פאסירן מיט אים. ער האָט געוואָלט אַנכאפן דעם גאַנצן אמת און עס איז פון דעם געבליבן א סך מאניר און ווייניק פאַרם און קאָליר — — — אמאָל, אמאָל האָט שאפיראַ דערשפירט, אַז אַן אַרבעטער ביים שמעלץ אויוון קען האָבן די שענסטע אילוזיעס, באַקומענדיק אַן ארכידייע פון אַן אומבאַקאַנט מיידל. אָבער, דאָס דאָ- זיקע האָט ער דערשפירט אַזוי זעלטן. די מילדקייט איז אים געקומען אַמאָל אין א יובל, די בייזקייט איז ביי אים שטענדיק געווען צוגאַסט. אין זיין נישט-פאַרענדיקטן ראַמאַן „דער אמעריקאַנער שד“ האָט ער די מיינסטע מענטשן געשילדערט מיט אויסערגעוויינלעכער בייזקייט. און די מענטשן פון דער שרייבערישער וועלט, די זשורנאַליסטקע סוואַרץ און דער זשור- נאליסט לאפידעס זענען מיסתמא דירעקטע פאמפלעטן, אין וועלכע עס איז פאַראַן א שינאה, וואָס ברייט ממש. אייניקע מענטשן, וואָס זענען בעצם גאַנץ אינטערעסאַנטע פערזאָנען מיט א היפשער דאָזע פערזענלעכקייט, ווערן ביי שאפיראַן אַזוי סאַטיריזירט, אז דער לייענער הויבט אַן רחמנות

צו האָבן. זיי מאכן דיר דעם איינדרוק פון לעבעדיקע מענטשן, וואָס אַ שרייבער האָט גענומען אין דער אַרבעט אריין און ער האָט אויסגעלאָזט צו זיי כל חמתו און זיי קרעכצן אונטער די שמיץ פון איראַניע און סאַטירע, וואָס דער מחבר דערלאנגט זיי. און זיינע מענטשן דערלאנגען אויך גיפט איינער דעם אנדערן און אמאָל לאָזן זיי אויס דעם גאַנצן צאָרן אפילו צו דער נאַטור. זיין העלד איזי פישלער רעדט מיט איראַניע וועגן... בלומענ-שטויב, וואָס זעצט זיך טאַקע אַמאָל אוועק אויף א בלום, וואָס וויל א כלה ווערן, אָבער ער זעצט זיך אמאָל אויך ביי א היי-פּיבערניק (היי-פּיבער איז אַזא קראַנקייט, פון וועלכער מען ניסט א געוויסע צייט פון יאָר און זי קומט פון דעם, וואָס די ניסער זענען אלערגיש צו געוויסע זאכן, א סך זענען אלערגיש צו בלומען) אויף דער נאַז. אמאָל, אמאָל האָט שאַפּיראַ אויך דערפילט א ווייכקייט און צאַרטקייט צו זיינעם א העלד. ער איז געווען צופרידן אינאיינעם מיט זיין העלד, דעם דיכטער מאַראַגאַליס, ווען יענער האָט אָנגעשריבן אַט די צוויי שורות:

און לאַקנדיק און ווייט איז אונדזער וועג
אין אַט די שווערע און געשמאַקע טעג...

האַט ער דאָך יאָ געוויסט, אז דער לאַנגער וועג איז לאַקנדיק און די שווערע טעג זענען געשמאַק, פּונדעסטוועגן האָט ער זיך געטשעפעט אָן אויפהער צו אלע מענטשן — — —

די סאַמע לעצטע זאך שאַפּיראַס האָט געזאָלט זיין די דערציילונג „רחל מבכה על בניה“. ער האָט אליין דערקלערט, אז זי איז זיין שוואַנען-ליד. ער האָט ציטירט די ווערטער פון דעם כראַניקער, דעם מאַנאַך אין פּושקינס „באַריס גאַדונאַוו“: „בלויו נאָך אן איינציקע, א לעצטע זאַגע און מיין כראַניק איז צו ענד“. ער האָט צוגעזאָגט נאָך אַט דער דערציילונג מער נישט צו שרייבן און ער האָט באַמערקט: „און טאַמער קען איך אמאָל זיך נישט איינהאַלטן, איז — פאַרגיט מיר די מענטשלעכע שוואַכקייט“. ער האָט די דאָזיקע דערציילונג נישט פאַרענדיקט. ער האָט געלאָזט צוויי קליינע קאַ-פּיטלען און דעם פּלאַן, און מערקווירדיק איז (ש. מיללער ווייזט אָן אויף אַט דער מערקווירדיקייט), וואָס דאָס דאָזיקע, וואָס האָט ווידער געזאָלט זיין די לעצטע דערציילונג זיינע איז ווידער א פּאַגראַם-מעשה. אָבער אַנשטאַט צו שילדערן די ליידן פון די יידן, האָט ער געוואָלט שילדערן א שטאַרקן יידן, יואל באַרעץ, וואָס ווערט א פּאַגראַמטישק קעגן גוים און די

באַלשעוויקעס כאפן אים און באגראָבן אים לעבעדיקערהייט און די מוטער באוויינט אים און איז מצדיק הדין. דערפאר האָט די דערציילונג, געזאָלט הייסן „רחל מבכה על בניה“, רחל באוויינט אירע קינדער... וואָס פאר א גיפטיקן איינפאַל די לעצטע זאָך זיינע האָט געהאַט.

ער האָט זיך אליין געשראַקן פאר זיין בייזקייט. ער האָט אין א ליד זיך געבעטן ביי גאָט, אז ער זאָל אים באשיצן פון די בייזע מחשבות אין זיינע פארטאַגן. און ער האָט אויסגעלאָזט זיין בייזקייט און גיפטיקייט צו גאָט אליין און ער האָט ביי אים געפרעגט, צי אין זיין זקנישן דרימל אויף די תכלת־געהאַפטע קישנס פון הימל שמעקט אים דאָס געוויין פון קינדער, ס'געהייל פון די ווייבער און דער טערפקער ריח פון געפייניקטע לייבער. ער האָט סאדיסטעוועט איבער זיך אליין און האָט גאָט געמאכט פאר א סאדיסט און ער האָט אים געשראַקן, אז מיר וועלן זיך „ינגערע געטער אויפשטעלן“.

— וואָס איז געשען מיט אייך, שאפיראַ?

איך האָב אים געשטעלט אָט אַ די פראגע אין יאָר 1945, ווען איך האָב געקראָגן די געלעגנהייט צו בלייבן מיט אים אַליין עטלעכע מינוט. ער האָט געקוקט און געשוויגן. די אויגן זענען אין איין הרף עין געוואָרן פון שיכור ניכטער. ער האָט געוויסט, וואָס איך האָב אים געפרעגט. איך האָב געפרעגט פארוואָס ער האָט נישט געשאפן דאָס דאָזיקע ווערק, וואָס ער איז געווען בארופן צו שאפן. דערציילט ש. מיללער, אז ער האָט אים געשטעלט די זעלביקע פראגע אָפּענער. ער האָט דאָס ביי אים קלאָר געמאַנט און שאַפיראַ האָט אים געענטפערט:

„אז איר וועט זי באגעגענען די מאדאם, די יידישע ליטעראטור, אָדער דעם דזשענטלמען, דאָס יידישע פּאָלק, זאָגט זיי, אז מיסטער לאַמעד שאַפיראַ האָט אָנגעזעצט, גוט?“

מיללער האָט אים געענטפערט, אז ס'איז נישט אזוי גוט און יענער האָט אים געפרעגט, וואָס ער וויל פון זיינע „ינגע יאָרן“. „אין קאָפּ האָב איך עס — האָט ל. שאַפיראַ געזאָגט — פונעם אָנהויב ביון סוף, אָבער וואָס טויג דער קאָפּ, אז קיין הינטן איז נישטאָ? — ווייזנדיק אויפן אויסגע־דארטן קערפער — נישטאָ קיין גוף און לא המתים יהללויה, גייסטער שרייבן נישט קיין מעשות“.

אָבער צי האָט ער נישט געשריבן נאָר דערפאַר, ווייל ער איז געווען

נאָר א גייסט, איז נאָך א שאלה. ער האָט זייער זעלטן געשריבן אויך ווען ער איז נאָך נישט געווען קיין גייסט. ער האָט נישט געשריבן, ווייל ער האָט אויף זיך געהאט די לאסט פון זיין „צלם“. ער האָט אין עלטער פון 31 יאָר א צו שטאַרקן קוויטש געגעבן און העכער האָט ער שוין נישט געקענט קוויטשען און מען האָט ביי אים געמאָנט אַ נאָך העכערן קוויטש און ער אַליין האָט, ווייזט אויס, אויך געמאָנט ביי זיך אַט דעם קוויטש און ער האָט אים מער נישט געקענט געבן און ער איז געוואָרן ביז און רישעותדיק — צו זיך אליין... די לעצטע זאך פון „דער שרייבער גייט אין חדר“ הייסט „דער נארישער מחבר“ און ל. שאַפיראַ גיט אָן, אז עס איז אן אמתע מעשה. ער דערציילט אין אַט דער מעשה ווי צוויי יינג-לעך זענען געקומען צו א שרייבער אַ נאָר אין נאָמען פון דער לאַס אנדזשע-לעסער פאַלקסשול און זיי האָבן אים געבעטן א מאנוסקריפט פאר דעם באזאר, וואָס זיי אַרדענען איין און אַ זאך פאר דעם זשורנאַל, וואָס זיי גיבן אַרויס, ביכדי צו פארגרעסערן די הכנסה פון דער שול. איז דער מחבר דאָך געווען א נאר, האָט ער זיי אַפגעזאָגט און זיי זענען אוועק מיט גאַרנישט. איז אליהו הנביא געקומען ביינאכט צו חלום צום שרייבער און אים גערופן רשע און געפרעגט פארוואָס ער האָט פארשעמט צוויי קינדער פון זיין פאַלק, האָט ער געענטפערט: „מיין האר, איך בין נישט קיין רשע, איך בין א נאר. מיין האר, זאָג מיר, וואָס זאָל איך טאָן“. האָט אים אליהו געזאָגט, אז ער זאָל גיין און זיי איבערבעטן און טון ווי זיי פארלאנגען. ער האָט זיך אויפגעכאפט און געזען, אז ס'איז א חלום, און ער האָט אויף מאַרגן געטון ווי אליהו האָט אים געהייסן און ער „האָט די מעשה פאר-שריבן מיט זיין אייגענער האנט“.

נישט שטענדיק אָבער איז אליהו געקומען צו לאַמעד שאַפיראַ צו חלום און ער האָט נישט שטענדיק פארריכט זיין רישעות-נארישקייט צו זיך אליין און צו דער יידישער ליטעראטור און ער האָט נישט אויפגעשריבן די וואָר און די חלומות מיט דער אייגענער האַנט. און ווער עס וועט שרייבן די געשיכטע פון לאַמעד שאַפיראַ ווי פון איינעם, וואָס האָט גע-קאָנט ווערן איינער פון די גרעסטע שרייבער ביי יידן, וועט מוזן זאָגן, אַז כאַטש ער איז געווען א גרויסער חכם, האָט ער זיך היפש באנארישט און אויב ער האָט נישט פולשטענדיק באנקראַטירט פאר דער יידישער לי-טעראטור, האָט ער אָבער אויך ווייט נישט געדעקט די דאָזיקע וועקסלען, וואָס זענען אויף אים געווען מיט רעכט אויסגעשטעלט...

איך פיל א נויטיקייט צו ענדיקן אַט די אַרבעט מיט אַט דעם שטעל פון שאַפיראַס „דער שרייבער גייט אין חדר אַריין“.

„וואָס שייך יידיש און העברעיִש, האָבן זיי ביי מיר אלע מאָל געפירט א לינקע ליבע און דער יצר הרע האָט די ביידע לשונות באַטיילט מיט אזעלכע חנדלעך און שמדשטיק, וואָס קיין פשוטער בשר ודם קאָן זיי נישט ביישטיין. די העברעיִשע עלעמענטן זענען געווירץ און בוימלען צו מיין יידיש, נאָר וואָס זאָל איך לייקענען? — די יידישע שפראַך האָט מיר אָפגעטון א כישוף. זי איז סוף כל סוף מיין שענסטע געליבטע, און איך האָף צו שטאַרבן ביי אירע פיס...“

יא, ער איז געשטאַרבן ביי אירע פיס, אָבער — ער האָט דאָך געקענט שטאַרבן אויך ביי איר קאָפּ, אָבער אַביסל איז ער געשטאַרבן אויך ביי דעם קאָפּ פון יידיש. און אזוי וועלן מיר טאַקע פארשרייבן לדורות: לאַמעד שאַפיראַ איז געשטאַרבן ביי די פיס און אויך ביים קאָפּ פון זיין שענסטער געליבטער...

י. מ. וו"ס נבערג

א טראגעדיע פאר זיך אליין און פאר דער יידישער ליטעראטור

י. מ. וויסנבערג איז אריין אין דער יידישער ליטעראטור בקולי קור-
לות און אוועקגעגאנגען איז ער שטיל.

מען האט וויסנבערגס אַנקומען אַנגעזאָגט ממש מיט טרומפייטן. דער
אַנערקענטסטער יידישער ליטעראַטור קריטיקער פון יענער צייט, בעל
מחשבות, האָט אין אים געזען דעם קינפטיקן מחבר פון דער עכטער יידי-
שער דראַמע, דער דעמאָלט יינגערער קריטיקער ש. ניגער האָט אים ממש
באַזונגען אלס דעם עכטן אויסדרוק פון יידישן האַרעפּאָשניק. דער ליי-
ענער איז אים אַנטקעגן געקומען מיט שטורעמדיקער פרייד.

אייניקע האָבן אים געשטעלט אויף איין שטאַפל מיט שלום אַשן, כאַטש
דער „זשעלעכאָווער“ וויסנבערג איז געווען ממש דער היפּוך פון „קוט-
נער“ אַש. דער לעצטער האָט געוויזן די שבת יום-טובדיקייט פון יידישן
לעבן און דער ערשטער האָט געוויזן די וואַכעדיקייט. מען האָט די דאָזיקע
ביידע געשטעלט אויף איין שוועל, ווייל מען האָט זיי ביידן געהאלטן פאר
די שטאַרקסטע יונגע טאַלאַנטן, וואָס דאָס יידישע פּוילן האָט אַרויסגעגעבן.
דאָס אוועקגיין וויסנבערגס איז געווען שטיל, נאָך אַ לאַנגער תקופה
פון פּינלעכע דיסקוסיעס, פאַלעמיקעס און קריגערייען, אין וועלכע וויסנ-
בערג איז געווען דער אַנגרייפער. די לעצטע יאָרן פון וויסנבערגס לעבן
זענען געווען פאַרבונדן אַ סך מער מיט קריגערייען און סקאַנדאַלן ווי מיט
ליטעראַרישע ווערק. און דאָס געדרוקטע יידישע וואָרט און די יידישע
עפנטלעכקייט האָבן וויסנבערגן מספּיד געווען אויף אַ מאַדנעם אופן. מען

האַט יאָ געדענקט און דאָך נישט גענוג דערמאָנט דעם י. מ. וויסנבערג פון דער סאַמע ערשטער עפאָכע, ווען ער האָט ממש אויפגעשטורעמט די יידישע ליטעראַטור.

וויסנבערגס מיט און סוף זאָגן עדות, אז אויסער וויכטיקער שריפט־שטעלער איז ער אויך אַ פראַבלעם אין דער יידישער ליטעראַטור. (דער ערשטער, וואָס האָט אָנגעוויזן, אַז וויסנבערג איז אַ פראַבלעם אין דער יידישער ליטעראַטור איז געווען לעאַ קעניג.) און ווען מען האַלט ביים סך הכל פון מחבר פון „אַ טאַטע מיט בנים“, מוז מען נעמען אין באַטראַכט ביידע — אי וויסנבערג דעם שריפטשטעלער, אי וויסנבערג — דעם פראַבלעם.

און עס דאַרף דאָ באַלד געזאָגט ווערן, אַז וויסנבערג האָט זיינע וועקסלען נישט געדעקט און ער איז נישט דערגאַנגען ביז צום ריכטיקן שפייץ פון זיין שאַפונג־וועג און ער האָט נישט רעאליזירט זיינע אלע שאַפונג־מעגלעכקייטן און ס'איז נישט אויסגעשלאָסן, אַז אויך דערפאַר איז ער געוואָרן אַ מחחר־ריב. אין זיין סקאַנדאַלעווען איז געווען אויסדרוק פון אומצופרידנקייט מיט זיך אַליין און פון קינאה, און עס מוז אויך באַטאָנט ווערן, אַז וויסנבערג איז נישט דערגאַנגען ביז אַהין, ווהיין ער איז געווען בכוח צו דערגיין, איבערהויפט דערפאַר, ווייל מען האָט אים צופיל געבאַלעוועט ביים אָנהייב פון זיין קאַריערע. מען האָט אים אויפ־געהויבן אויף אַזאַ הייך, ווו ער האָט זיך נישט געקענט האַלטן, און דאָס האָט אים דערפירט צו זיין „פראַבלעם“, וואָס איז בעצם געווען זיין טראַגדיע.

זאָל דאָ באַמערקט ווערן, אַז עס איז געווען איין יידישער ליטעראַטור קריטיקער, וואָס האָט וויסנבערגן נישט גורם געווען באַלד ביי זיין באַווייזן זיך אין דער יידישער ליטעראַטור. אָבער דאָס איז געווען אַזאַ איי־נער, וואָס האָט ביכלל נישט אַרויסגעוויזן קיין צו־שטאַרקע ליבע צו דער יידישער ליטעראַטור. דאָס איז געווען שמריהו גאַרעליק, וועלכער איז געווען איינער פון די דריי רעדאַקטאָרן פון דעם זשורנאַל „ליטעראַרישע מאַנאַטשריפטן“, וואָס איז דערשינען אין יאָר 1908 אין ווילנע. די אַנ־דערע צוויי רעדאַקטאָרן זענען געווען ווייטער און ש. ניגער. אין ש. ג'ס בוך „עסייען“, וואָס איז דערשינען אין יאָר 1947 אין לאָס אַנגעלעס, קאַלי־פאָרניע, איז פאַראַן אַ בינטל „ליטעראַרישע זיכרונות“. דערציילט דער מחבר אין אַכטן קאַפיטל פון אַט די „זיכרונות“, אַז דער דערמאָנטער

זשורנאל האָט אויפגעהערט צו דערשיינען נישט אַזוי צוליב מאַנגל אין געלט, ווי צוליב חילוקי דעות צווישן אים און ניגערן. מיר גיבן דאָ גאַרעליקן אַליין דאָס וואָרט:

„ניגער, למשל, האָט שטאַרק געהאַלטן פון י. מ. ווייסנבערגס גראַב-נאַטוראַליסטישער דערציילונג „דער טאַטע און די בנינים“, וואָס איז געווען געדרוקט אין „די ליטעראַרישע מאַנאַטשריפטן“, בעת איך האָב זי ממש נישט געקענט לייענען. דער חילוק איז געווען זייער גרויס.“

אַבער ש. גאַרעליק איז אין דער יידישער ליטעראַטור-קריטיק פאַר-בליבן אַן עפיזאָד און אַ גאַנץ עקזאָטישער. ער האָט זיך מיט דער יידישער ליטעראַטור נישט באַהעפּט. ער אַליין דערציילט טאַקע אין זעלבליקן קאַפיטל פון זיינע זיכרונות, אַז די יידישע ליטעראַטור איז אים נישט געווען צום האַרצן:

„איך האָב געחלומט — שרייבט ש. ג. — פון אַ יידישן זשור-נאַל, אַבער פון אייראָפּעאישן כאַראַקטער. איך האָב געהאַט אַן אינטע-רעס פאַר יידישער ליטעראַטור, אַבער געלייענט האָב איך הויפּט-זאַכלעך די אייראָפּעאישע, ווייל די יידישע איז געווען צו אַרעם און גייסטיק האָב איך נישט געקענט אויסקומען מיט איר. ניגער אַבער איז געווען פאַרליבט אין דער יידישער ליטעראַטור און זי איז גע-וואָרן זיין לעבנס-אינהאַלט.“

קומט אויס, אז די אַרגאַנישע יידישע ליטעראַטור-קריטיק איז געווען איינשטימיק אין איר באַזינגען ווייסנבערגן, און דאָס האָט דערנאָך געהאַט פאַטאַלע קאַנסעקווענצן. מען האָט זיך צו-שטאַרק דערפרייט מיט ווייסנ-בערגס אַנקומען. עס איז געווען צווישן 1899 און 1904. עס האָבן אלעמאַל אויפגעשיינט נייע טאַלאַנטן און זיי האָבן געבליצט מיט נייע ווערק, אברהם רייזען, ה. ד. נאַמבערג, שלום אַש... און דערנאָך איז מען אַרויס מיט אַ שיכורן שטורעם אַנטקעגן ווייסנבערגן. עס איז געווען פאַרוואָס! עס איז געווען זעלטענע גבורה אין זיינע אַנהייבן. אַבער מען האָט זיך דאָך נישט געדאַרפט אַיילן און מען האָט דאָס געדאַרפט מאַכן מיט פאַרזיכטיקייט און טאַקט. מען האָט געמעגט פאַרשטיין, אַז אַ מענטש, מעג ער זיין ווי שטאַרק אין זיין טאַלאַנט, קען זיך פאַרדרייען דער קאַפּ. און מען האָט

געדאַרפט איינזען, אַז וויסנבערג איז אַ רויער ברייאַנט און מען האָט אים געדאַרפט לערנען, אַז ער זאָל זיך שלייפן דורך קולטורעלע אנטוויק-לונג. מען האָט אים מיט די צו-גרױסע שבחים טאַקע פאַרדרייט דעם קאַפּ און ער האָט געמיינט, אַז ער איז שוין אויף דעם שפיץ...

—פאַרוואָס האָט מען זיך אַזוי צעזונגען וועגן וויסנבערגן באַלד ביי

זיין דערשיינען?

— אפּשר טאַקע דערפאַר, ווייל ער האָט דער ערשטער ביי אונדז באַ-

שריבן דעם האַרעפּאשניק נישט פון דרויסן, נאָר פון אינעווייניק.

וויסנבערג איז דער ערשטער האַרעפּאשניק אין אונדזער ליטעראַ-

טור. ער האָט פאַרמאַגט די עכטע און אַרגאַנישע קראַפט פון אַן אַרבע-

טער אַ ווילן-יונג און אַלע חנען פון אַזאַ בחור. ער האָט מיט זיך געבראַכט

אַ נייע שפּראַך אין אונדזער ליטעראַטור אַריין, אַ שפּראַך, וואָס איז אַזוי

פּולבלטיק, און פאַרשייט, ווי די מענטשן, וואָס רעדן זי.

„אויף דער גאס הייבט זיך אַן איינציקווייז צו באַווייזן דאָס יונגוואַרג,

מיט צעלאָזטע סאַקלעך, מיט הויזן-וועסט איבער די קאַמאַשעלעך, שיינ פאַר-

שויענע פּייעלעך און אויסגעלייגטע ווייסע קעלבערלעך. מען באַגעגנט

זיך מיט שמייעלעך אויף די פּנימער, אַ שאַקל מיטן קאַפּ און מען שטעלט

זיך אָפּ, באַלד ווערט אַ גאַנץ רעדל און אַז איטשעלע קאַמאַשנמאַכער קומט

נאָך אויך צו. — אַ יונג אין אַ פאַר לאַקירקעס, מיט אַ העל סאַקל און אַ

גלאַטיק אָפּגעראַזירט פנים מיט פּינקלענדיקע אויגן אונטערן קליינעם

דאַשיקל — ווערט שוין גאַר לעבעדיק“ (י. מ. וויסנבערג „אַ שטעטל“).

אַזוי האָט ביז דעמאָלט קיינער נישט געשריבן אין יידיש. דאָ איז

געווען קראַפט און פּרייד, וואָס צעשפּארן ווענט און זאַגן אַן דעם אויפּקום

פון אַ ניי לעבן, און אַ דאַנק דעם איז מען באַגייסטערט געוואָרן און מ'האַט

זיך צעזונגען.

אַט די סיטואַציע האָט דערפּירט צו דער טעותדיקער האַנדלונג פון

צו שטאַרק צעזינגען זיך און די דאַזיקע האַנדלונג האָט צוגעקאָוועט אַ

גרויסן טאַלאַנט צום פּלאַץ און אים זיך נישט געלאָזט רירן.

עס קען זיין, אַז שולדיק אין דעם איז געווען דער פּאַקט, וואָס אונדזער

ליטעראַטור האָט געפּעלט אַן אויטאָריטעט, אַ פּערזענלעכקייט, וואָס זאָל

אימפּאַנירן וויסנבערגן און אויף אים ווירקן, אַז ער זאָל אויפהערן פּראַווען

זיינע סקאַנדאַלן און ער זאָל בעסער אַרבעטן איבער זיך. (ס'איז כדאי צו

געדענקען, אַז וויסנבערג האָט אַנגעהויבן פּראַווען זיינע סקאַנדאַלן איבער-

הויפט נאך פרצעס טויט). און אפשר באשטייט די טראגעדיע פון גורל אין דעם, וואָס אין דעם באַדן פון דער יידישער ליטעראַטור אין פּוילן איז גע-
ווען אויך צעפּוילטקייט און ס'האַט געמוזט קומען עמיצער, וואָס זאָל שרייען
און געוואַלדעווען און די ווערעם פון יענער צעפּוילטקייט זענען גראַד
פאַרקראַכן צו וויסנבערגן אין האַרצן.

אפשר! אַ פאַקט איז: אין וויסנבערגן האָט די יידישע ליטעראַטור
געהאט אַ קאַלאַסאלן און אייגנארטיקן טאַלאַנט בכוח, וואָס האָט בפּועל
געגעבן אַ סך, אַ סך ווייניקער, ווי ער האָט געקענט און געדאַרפט געבן.
אַ פאַקט איז, אַז וויסנבערג איז געוואָרן אַ טראגעדיע סיי פאַר זיך אַליין,
סיי פאַר אונדזער ליטעראַטור ביכלל.

יאַנקל סטאַליאַר האָט מודיע געווען דעם ווילן פון פאַלק

עס וואַלט אַבער געווען אַ גרויסער פעלער צו אַפּקומען וויסנבערגן
נאָר אַלס טראגעדיע. וויסנבערג האָט געקענט לאָזן מער, אַבער ער האָט
פונדעסטוועגן גענוג געלאָזט אויף צו פאַרבלייבן אין אונדזער ליטעראַטור.
און אפילו וויסנבערגן דעם פאַמפלעטיסט און סקאַנדאַליסט איז אויך
נישט אַפּצוקומען סתם אַזוי. ס'איז גאַנץ מעגלעך, אַז וויסנבערג האָט
געהאט אַ סאַנירנדיקע ווירקונג אויף דער יידישער ליטעראַטור אין פּוילן.
ס'קען זיין, אַז ווען נישט זיינע טומלענישן וואַלט די גאַנגרענע פון דעגע-
נעראַציע און דעמאָראַליזאַציע געווען געקראַכן טיפּער. וויסנבערג האָט
אויך אַנטדעקט אַ סך וויכטיקע יונגע כוחות ווי אַ שטייגער: עוזר וואַר-
שאַווסקי, שימעון האַראַנטשיק, יחיאל לערער. ער האָט זיך אָפּט געבראַכן
אין אַפּענע טירן. ער איז זייער אָפּט געגאַנגען אויף פאַלשע וועגן. זיין
וועלן איינפירן דעם פּוילישן דיאַלעקט אלס הערשנדיקן אין אונדזער
שפּראַך איז געווען נישט נאָר פאַנאַטיזם, נאָר — עס־האַרצות. ער האָט
למשל, דאָס וואַרט „דאָס“ דווקא געוואַלט שרייבן „דוס“, בעת פּוילישע
יידן לייענען „דוס“ — dis —. מען דאַרף דאָך זיין אַ לינגוויסט אַ פאַכ-
מאַן אויף צו קענען שאַפּן אַ טראַנסקריפּציע פאַר אַ דיאַלעקט. וויסנבערג
האָט זיך דערמיט נישט גערעכנט. ער האָט געשריבן ווי ער האָט פאַר-
שטאַנען און ס'איז אויסגעקומען אַ ווילדקייט. וויסנבערג האָט דער ערש-
טער אַ ברום געטון קעגן שלום אַשן דעם „פּאָליטיקער“ און ער האָט דער

ערשטער אָנגעוויזן, אז ער חנדלט זיך צום שטאַרקן און בייסט דעם שוואַכן. עמיצער האָט שוין אָנגעוויזן, אז וויסנבערג האָט פאַרמאָגט דאָסטאַ-יעווסקישע גבורה אין זיינע ערשטע פאַמפלעטן.

ניין! אָפּקומען וויסנבערגן נאָר אַלס טראַגעדיע, טאָר מען נישט. מען דאַרף נעמען מאַכן א סך־הכל סיי פון דעם, וואָס ער איז נישט געוואָרן און סיי פון דעם, וואָס ער איז געווען. און געווען איז ער קודם־כל דער ערשטער עכטער אויסדרוק פון האַרעפאַשניק אין אונדזער ליטעראַטור, דער אויסדרוק פון זיין פרייד, חן, ליידין און קאַמף. אין אַלע שטעטלעך האָבן אין באַלעמער פון דער שול געקלאַפט שוואַכע הענט פון אַ שמש מודיע צו זיין די באַפעלן פון רב און גביר. אין וויסנבערגס „אַ שטעטל“ האָבן צום ערשטן מאָל א זעץ געטון אין טיש די קרעפטיקע הענט פון יאַנקל סטאַ-ליאַר מודיע צו זיין דעם ווילן פון פאַלק.

דער ערשטער וויסנבערג

דער ערשטער וויסנבערג איז געווען דער עכטער און אויף דעם וועג צו ווערן גרויס. ער איז געווען אַנדערש נישט נאָר ווי די עלטערע יידישע שריפטשטעלער, נאָר אויך ווי די יונגע. ער האָט דעמאָלט געהאַט פון איין זייט נאָמבערגן און פון דער צווייטער זייט אַשן. נאָמבערג האָט געשילדערט טאַקע די לייט, וואָס קענען אין די ביכער, פון וועלכע וויסנבערג האָט אַזוי חוזק געמאַכט. זיי זענען געווען קליינע, שוואַכע פאַרשויןדלעך, באַדנלאַזע און שיר נישט קערפערלאַזע יונגעלייט, וואָס חלומען רק און שרעקן זיך פאַר דעם קלענסטן שפיץ פון דער ווירקלעכקייט. שלום אַש האָט שוין גראַד געשילדערט זאַפטיקע און פליישיקע מענטשן, ער האָט געשילדערט מענטשן, וואָס לאָזן זיך באַהערשן פון תּאוּוה און זינדיקן, אָבער ער האָט זיי געהילט אין זיידנס ממש און אין זיידנס פון יידיש-לעכקייט און האָט זיי פאַראַידיליזירט און פאַרראַמאַנטיזירט און אָפּט פאַרוואַנדלט אין געזאַנג פון אייביקער שבתדיקער ר.ו. און אַפילו ווען אַש האָט געשילדערט יאַטן פון קוילער־געסל, האָט ער זיי ליב געהאַט צו שילדערן אויסגעפּוצטע און שבתדיקע.

וויסנבערגס מענטשן זענען געווען נישט נאָר דער היפּוך פון נאָמ-בערגס, זיי זענען נישט נאָר געווען פּול מיט פיזישער קראַפט, נאָר זיי

זענען אויך געווען דער היפוך פון אַשם העלדן, זיי זענען געווען געהילט אין פראַסטן לייונט און זיי זענען געווען וואַכעדיקע מענטשן אויך אין די שבת יום־טובדיקע טעג, אויך אין די דאָזיקע טעג זענען זיי פול געווען מיט וואַכעדיקע דאגהס פון פרנסה און פון דערוואַכנדיקן קאַמף. איז אַט צוליב דעם האָט מען אָפגעפסקנט וויסנבערגן פאַר אַ נאַטוראליסט. אַש האָט געשילדערט זייענע יידן, ביי וויסנבערגן קריכט אַרויס פון אַ בויד—

„א נידעריק פעט יידל, מיט פעטע הענט, ברייטע פלייצעס און אַ קליינעם קאַפּ, אַ דיקן, האַריקן און ברודיקן האלדז, א פנים — ווי אַ חיה, שוואַרץ, באוואַקסן, מיט בלישטשענדיקע אויגן.“ (קריינדעלע)

מ'האַט וויסנבערגן אַליין פאַרביטן אויף זיינע העלדן. די מענטשן זיינע זענען על פי רוב נאטור־מענטשן, נישט קיין געהובלטע, אָפגענע און אויפריכטיקע סיי אין זייער גוטסקייט, סיי אין זייער רשעות, האָט מען וויסנבערגן אָפגעפסקנט אלס א נאטוראליסטישן שריפטשטעלער און אַט אַ דאָ שטעקט דער טעות.

וויסנבערג איז בשום אופן נישט געווען נאָר אַ נאַטוראַליסטישער שריי־בער. וואָס אזוינס מיינט אַ נאַטוראַליסטישער שריפטשטעלער? עס מיינט מין הסתם אַזא אײנער, וואָס באַשרייבט נאָר די נאטור פון דעם מענטשן, נאָר די פיזישע נאטור, נישט דעם גייסט, נישט די פסיכיק, נישט די פסי־כאַלאַגיע פון מענטשן, נאָר די חיהשע נאטור. עמיל זאָלא באטראכט מען אַלס הויפט־פאַטער פון נאטוראליזם. צי איז עס טאַקע אזוי, צי זאָלא האָט טאַקע נאָר פיזיאָלאַגישע נאטור, איז נישט דאָ דאָס פלאַץ צו דיסקוטירן, הגם ס'איז גאַרנישט שווער צו געפינען ביי זאָלאַן אויך גייסט און פסיכאָ־לאַגיע און סימבאָליזם. אָבער — אויב א נאטוראַליסטישער שריפטשטעלער מיינט אזא אײנער, וואָס באַשרייבט נאָר די פיזיאָלאַגישע נאטור, דאָן איז י. מ. וויסנבערג דורכויס נישט קיין נאַטוראַליסטישער שריפטשטעלער. אדרבא, ער האָט אין גרעסטן רוב געזוכט צו באשרייבן קאַמפליצירטע נשמה־סיטואציעס ביכלל און ספעציעל קאַמפליצירטע נשמה סיטואציעס פון פרויען.

מ'דאַרף דענקען, אז א שריפטשטעלער איז א נאטוראליסט, נישט נאָר מיט דעם „וואָס“, ער שרייבט, נאָר מיט דעם „ווי אזוי“. א נאטוראליסט באַשרייבט, דאַרף מען דענקען... נאטוראליסטיש, אָן סענטימענטן און שוין אוודאי אָן סענטימענטאליזם און שוין אוודאי און אוודאי אָן סימבאָליזם.

אין דעם „ווי אזוי“ איז ווייטנבערג שיר נישט דער סענטימענטאלסטער יידישער שריפטשטעלער און ער האָט אויך געהאַט אַ נויגונג צו סימבאָליזם. מיר וועלן נעמען אלס ביישפּיל איינע פון די ערשטע דערציילונגען ווייטנבערגס, א דערציילונג, וואָס האָט געהאַט, דוכט מיר, דעם גרעסטן חלק אין דעם, וואָס דער פּאַרשטאַרבענער שריפטשטעלער איז באַרימט געוואָרן באלד ביי זיין דערשיינען. די דערציילונג הייסט „די משוגענע אין דאַרף“. די דאָזיקע דערציילונג ווערט געפירט אין דער ערשטער פּערזאָן. דער מחבר דערציילט ווי ער איז איינמאַל א ביינאַכט געפאַרן אויפן לוב-לינער שאַסיי אינײַנעם מיט א פּורמאַן יאַסל, אַ יונג מיט ברייטע פּלייצעס, א געזונטער, פשוטער נאַטור-מענטש. זיי פאַרן דורך א שטוב, פון וועלכער עס הערן זיך געשרייען און זיי גייען אַראָפּ. יאַסל ווייסט ווער עס וווינט דאָרט — אן אלמנה מיט א טאַכטער און מיט אן איידעם. דער פּורמאַן בלייבט שטיין, קלאפט אָן אין טיר און מען לאָזט אים אַריין אינײַנעם מיט זיין פּאַרשוין און יאַסל נעמט זיך נאַכפּרעגן וואָס פאַר אַ קולות הערן זיך. ער איז דאָ א היימישער, דערציילט אים די אלמנה, אז דאָס משוגענע טרעט נישט אָפּ פון איר טאַכטער. און זי נעמט אים איינרעדן, אַז אין דער טאַכטער איז אַריין א דיבוק, און דער דיבוק שרייט, אַז ער וועט שעכטן די מאמע. און עס קומט בניה״וביה צו א קריגעריי צווישן דער מאמע און טאַכטער. די מוטער הויבט אָן טענהן מיט גוטן און גייט איבער צו זילזולים און קלעפּ. מיט א שטריק שלאָגט די מוטער די טאַכטער. אנטקעגן ליגט דער משוגענערס מאַן און קוקט זיך צו. ווען ער זעט ווי די שטריק שניידן זיך אַריין איז זיין ווייסס לייב, פלאמען אים אויף די אויגן מיט נקמה און ער זאָגט: „זאָל זי וויסן, וואָס הייסט עקשנות“. יאַסל מישט זיך אַריין, לאָזט נישט שלאָגן. גיט זיך צו אים א לאָז דער מאַן מיט באליידיקונגען. כאפט אים יאַסל מיט די פּויכטן און דערהרגעט אים שיר, העלפט אים דערנאָך אַריינלייגן אין בעט אריין און גייט אַוועק. אויפן וועג דערציילט יאַסל דעם מחבר, וואָס דאָ קומט פאַר. ער דערציילט ווי אזוי ער פלעגט זיך דאָ שטענדיק אָפּשטעלן, ווי אזוי דבורהלע (אזוי הייסט די משוגענע) האָט זיך אין אים אַנגעהויבן פאַרליבן און ער אין איר. גראַד איז איר עלטערע שוועסטער געשטאַרבן און געלאָזט אַ מאַן מיט צוויי קינדער, האָט די מוטער זי געוואָלט חתונה מאכן פאַר דער שוועסטערס אלמן. דבורה האָט יאַסלען נישט געוואָלט אָפּלאָזן, זי איז אים איין נאַכט נאַכגעלאָפּן און זיך געבעטן, אַז ער זאָל זי נעמען צו זיך אַהיים, אָבער ווי נעמט עס אַ יידי-

שער בחור אהיים א פרעמד מיידל? וואָס וועט זאָגן די מאמע? און אָן עלטערע שוועסטער א נישט־חתונה געהאטע איז ביי אים אויך פאראן. האָט ער דבורהלען צוגעזאָגט, אז ער וועט זי קומען נעמען. סיי ווי איז דאָך נאָך פאראן צייט, די מוטער וויל זי ערשט חתונה מאכן שבת נחמו. אָבער — די מוטער האָט נאָר אַזוי געזאָגט איר אָפצונאָרן. זי האָט זי חתונה געמאכט באלד שבת נאָך שבועות. און איצטער איז אין איר אַריין א דיבוק און זי איז משוגע און זי וויל נישט לעבן מיטן מאן און די מוטער קאטעוועט זי מיט שטריק.

דער הויפט־געדאנק איז פאַר יענער צייט געווען גאָר שאַרף, היינט האָט ער נאָך נישט פארלוירן זיין אקטועלקייט. דער מחבר ווייזט דאָ די נישט פארשטענדעניש פון די מאמעס פאר די קינדער און די מישפחה גע־בונדנקייטן, וואָס ברענגען אום לעבנס. די מענטשן זענען דאָ פשוטע, טאַקע נאטור־מענטשן. סיי יאָסל, סיי דבורהלע זענען, אַזוי צו זאָגן, נאטור־ראַליסטישע מענטשן. אָבער דער מחבר איז דאָ בשום אופן נישט קיין נאטוראליסט, ער איז גיכער — א סענטימענטאַלער פידלער, וואָס שפילט אויף די הערצער פון זיינע העלדן און ער זוכט אַרויסצוברענגען די צארטסטע טענער זייערע. יאָסל דערציילט ווי אַזוי דבורהלע איז געווען פאַרליבט אין אים און ווי זי פלעגט אים אויפנעמען, איז עס מוזיק. זי פלעגט זיך דערפרייען מיט זיין אַנקומען, גלייך ווי דער טאַטע וואָלט איר אויפגעשטאַנען. זי האָט אים און אפילו זיין פערד נישט געוווסט ווו אָפֿ־צוגעבן אן אָרט, זי פלעגט אים זאָגן, אז זי וואָלט אים געהאט פאר אַן ברודער און ער פלעגט פילן, „ווי דאָס האַרץ ווערט ווייך, אַזוי ווי פוטער אויף וואַרעם ברויט“. אַ יידיש מיידל, אים א גלעט צו טון האָט זי נישט געהאט קיין מוט, פלעגט זי צוגיין און א גלעט געבן זיין פערד איבערן רוקן. ער האָט אזש נישט געקאָנט קוקן, „די אויגן — דערציילט ער — ווילן זיך עפעס צומאכן פאר גוטסקייט“. ער טרינקט ביי זיי א טיי און עסט עפעס, וויל ער באַצאָלן, וויל זי נישט נעמען קיין געלט, ווערט ער ברוג, שלאָפט זי דערנאָך נישט פון זיין רוגו א גאנצע נאכט... ניין, אַזוי האָט מען ביז דעמאָלט נישט באשריבן קיין ליבע ביי אונדז אין דער ליטעראַטור. ס'איז נאטור־ליבע, זיכער! אָבער נאטור מיט געזאנג און נאטור מיט סענטימענט. וויסנבערג איז דאָ אַ סענטימענטאַלער אידי־ליקער.

און אין פינאַל פון דער דערציילונג, ווען דבורהלע לויפט נאָך יאָס־

לען און בעט ער זאל זי בדאי אין ווייסל אריינווארפן, אבי ארויסראטעווען פון דער מאמעס שטוב, דער דאזיקער פינאל איז באמת טראגיש. דבורהלע איז כמעט א שטומע, זי האט נישט קיין ווערטער, אבער יעדע אפגעהאקטע פראזע, וואס זי לאזט ארויס, איז בלוט. נישט אומזיסט האט בעל מחשבות דערפילט דעם דראמאטורג אין וויסנבערגן. דער שטומער דיא-לאג צווישן יאסלען און דבורהלען אין דער טרויעריקער געזעגענונגס-נאכט געהער צו די דראמאטישסטע שטעלן אין דער יידישער ליטערא-טור. זיי זענען שטומע געזעסן א גאנצע נאכט ביז דער מארגנשטערן איז אויפגעגאנגען. ער האט נאכגעקוקט „אירע געשווינדע, לייכטע טריט“, געהערט דאס ריגלען פון דער טיר און ווען ער האט אינגעשפאנט און איז שוין אריין אין וועגעלע, דערציילט ער, האט זיך די טיר נאכאמאל אויפגעעפנט און „זי שטייט אויף דער שוועל, רעדט נישט א ווארט — גיט נישט א צייכן, און מיר ווערט עפעס זייער בענקלעך, עס לאזט מיך נישט אוועקפארן“...

און אויב „די משוגענע אין דארף“, די ערשטע דערציילונג וואס האט וויסנבערגן געמאכט א נאמען, איז נישט נאטוראליסטיש, איז די צווייטע זאך, וואס האט געהאלפן בארימט ווערן וויסנבערגן, „א שטעטל“ — שוין אוודאי און אוודאי נישט נאטוראליסטיש. אמת, דא זענען די שילדערונגען זייער רעאליסטישע און וואכעדיקע. מען פרעגלט זיך נישט אין שמן זית פון שבת און יום-טוב ווי ביי שלום אשן אין „דאס שטעטל“ און מען טוט נישט רק גוטס ווי דארט. ביי וויסנבערגן קריגט מען זיך און מען שלאגט זיך און אפילו דער יום-טוב איז פול מיט ווא-כעדיקן קאמף. אבער דער רעאליזם ווערט דא דערפירט ביז צו סימבאל און דאס גאנצע שטעטל וואקסט אויס צו א סימבאל פון דערוואכונג אויף דער יידישער גאס ערב 1905. דער הויפט העלד איז דא נישט איינער פון א סך, נאר איינער וואס איז א סך. יאנקל סטאליאר איז ער, ער איז דער ערשטער, וואס גיט א פאטש מיט א שטארקער האנט אין באלעמען אריין און לאזט וויסן נישט די באשלוסן פון די גבירים, נאר דעם ווילן פון פאלק. יאנקל סטאליאר פילט, אז ער דארף יום-טוב ארויסרופן די ארבעטער און בעלי-מלאכות אין וואלד אריין און זיי עפעס זאגן, אבער ער קען נישט רעדן און ער לייענט זיי עפעס. דער באוויסטזיין וואקסט ביי די מאסן אין שטעטל, ער וואקסט אזוי נאטירלעך, ווי אלץ אין דער נאטור, פונדעסטוועגן זענען דא די שילדערונגען נישט בלויז נאטורא-

ליסטיש, נאָר זייער אָפט אויך סימבאָליש. יידן גייען אַרויס פון די שולן הערן זיי דאָס ליד:

ברידער און שוועסטער פון אַרבעט און נויט,
די אַלע, וואָס זענען צעזייט און צעשפרייט.

דאָ באַגעגענען זיך צוויי וועלטן, אַזעלכע מאַמענטן זענען פאַראַן אַ סך אין „אַ שטעטל“. וויסנבערג אַליין איז פונקט אַזאַ קליינער בעל־דברן ווי זיינע העלדן, ער האָט נישט קיין סך ווערטער, אָבער פונקט ווי זיינע העלדן קען ער שטומערהייט אויסדריקן זיינע געפילן און ער קען מיט ווייניק ווערטער שאַפן אי אַ בילד, אי אַ מאַנומענט, אי אַ ליד.

וויסנבערגס „אַ שטעטל“ ענדיקט זיך מיט דעם דורכפאַל פון דער ערשטער דערוואַכונג־באַוועגונג. מען אַרעסטירט די פירער און מען פירט זיי אַוועק. די גאַס איז פאַרהאַרעוועט און עס דוכט זיך, אַז זי הערט מיט אינגעהאלטענעם אַטעם די פערדס טריט און דעם געקלימפער פון די שפּאַך־רן. עס וואַרפט אַן אַן אימה. די גאַס, דאכט זיך, וועט הינטער די פאַרמאכט־טע לאַדנס אויסשטאַרבן און דאָ ציט זיך עס אַזוי לאַנגזאַם ווי ביי אַ לוויה. וואָלט וויסנבערג געווען אַ נאַטוראַליסט וואָלט ער דאָ געענדיקט, אָבער ער איז אַ סימבאָליסט און ער גייט ווייטער מיט זיין שילדערונג, ער גייט אַוועק מיט די אַוועקגעפירט אַרעסטירטע:

„דער גרויער מאַרגן־נעפל האָט זיי פאַרהילט און אין זיך אייב־געזאַפט. און פונדעסטוועגן האָט זיך דאָס אויסגעוויזן, ווי אַ שוואַר־צער וואָגלענדיקער פלעק, וואָס לאָזט זיך ערגעץ וואַנדערן אין דער ווייטער וועלט אַריין...“

וויסנבערג איז אַ סימבאָליסט אַ כבד פּה, ער דערזאָגט נישט, אָבער מיר פילן, אַז דער „שוואַרצער וואָגלענדיקער פלעק“, וואָס לאָזט זיך אַוועק וואַנדערן אין דער ווייטער וועלט אַריין, וועט צוריקקומען מיט ליכט...

וויסנבערג איז בשום אופן נישט קיין נאַטוראַליסט, ער איז געווען אַ סענטימענטאַלער שריפטשטעלער, מיט אַ דינעם הומאָר, און זיינע נוי־גונגען זענען געווען: עראַטישע אידיליע, עראַטישע טראַגיק און דער־וואַכונג פון סאָציאַלן באַוווּסטיין.

י. מ. וויסנבערגס גרויסע מעלה איז: אויפריכטיקייט. ער האָט זעלטן

ווען אָנגעשריבן אַ שורה, וואָס ער האָט נישט דורכגעפילט און דורכגעלעבט. און אַ דאַנק דעם האָט ער נישט געקענט ליידן קיין „בלאַף“. ער האָט דערפילט ביי אַ סך יידישע שריפטשטעלער געקינצלטיקייט און אָנגעבלאַזנקייט און ער האָט געקעמפט קעגן דעם מיט פרימיטיווער אויפֿ־ריכטיקייט. אין דעם פרט האָט ער טאַקע ווי אַ שטומער, נישט אָפגעלאָזט ביז וואָנען ס'איז נישט געאָנגען קיין בלוט. י. מ. ווייסנבערגס גרויסער חיסרון — שמאַלע האַריוואָנטן און קולטורלאָזיקייט און ער האָט דערפאַר אַ סך מאָל געמאַכט דעם גרויסן טעות פון פאַרבייטן ברייטע האַריוואָנטן פון אַן עכטן, אַבער קולטורעלן שרייבער אויף בלאָף.

ס'האָט געוואָלט קומען אַ נייער ווייסנבערג

אין דער צייט, ווען ווייסנבערג האָט נישט אויפגעהערט צו פאַכען מיט דער שווערד קעגן עכטן בלאָף און אויך קעגן עכטער ליטעראַטור וואָס האָט אים אויסגעוויזן ווי בלאָף, האָט ער דאָך געשאַפן ווערק און אייניקע פון זיי האָבן עפעס צוגעגעבן צו דעם עכטן פּרצוף פון אַן אַר־גאַנישן און גבורהדיקן שריפטשטעלער.

צום איבערצייגנדיקסטן אין דעם פרט איז דער צווייטער באַנד פון זיינע געקליבענע ווערק, וואָס איז דערשינען אין וואַרשעווער פאַרלאַג „קולטור־ליגע“ אין יאָר 1938. דער דאָזיקער באַנד אַנטהאַלט איין גרויסע דערציילונג וואָס הייסט „דער איבערגאַנג פון קינדהייט צו דערוואַקסונג“, וואָס איז אַ באַשטימטער סיורפּריז מיט דעם, וואָס מיר שלאָגן זיך דאָ אַן אויף אַ — פאַר ווייסנבערגן — נייעם שטייגער שרייבן און אפילו אויף אַ נייעם אינהאַלט. שוין פון די ערשטע שורהס דערפילן מיר, אַז ס'איז אַן אַנדער ווייסנבערג; נישטאַ די נאַטוראַליסטישע ברוטאַליטעט און שאַרפּקייטן פון אַמאַל, פאַראַן אַ ראַמאַנטישע ווייכקייט, אַן אָפגעווישט־קייט. אונדזער נאַטוראַליסט שילדערט שוין שטילקייט, מענטשן הערן שוין ביי אים דאָס פליסן פון שטילקייט.

פון דעם נאָמען פון דער דערציילונג איז שוין לייכט צו פאַרשטיין וועגן וואָס עס האַנדלט זיך. אַבער ווייסנבערג האָט גענומען נישט נאָר דעם איבערגאַנג פון קינדהייט צו דערוואַקסונג (דערוואַקסנקייט?) אויפן סעקסועלן געביט, נאָר דעם איבערגאַנג ביכלל. דער הויפטהעלד, דאָס

יינגעלע דוויד ווערט רייף פאר אונדזערע אויגן ביכלל. ער הויבט אן פארשטיין דאָס לעבן, די סיבה פון די קריגערייען צווישן טאַטע-מאַמע. די ווערט פון פרנסה. אויך דאָס סעקסועלע שפילט אַ ראָלע, אָבער ס'איז נישט דער עיקר... די הויפטזאַך איז דאָ דאָס צייטיק ווערן.

דער טיטל צייכנט אָן נישט נאָר דעם פראָבלעם, נאָר שוין טאַקע דעם אינהאַלט. נישטאַ קיין אַנדער אינהאַלט ווי דאָס איבערגיין. מיר האָבן פאַר זיך אַ יינגעלע דוודל, אַ זון פון אַ געשלאָגענעם קליינעם סוחר. דוודל האָט געלערנט אין חדר ביי אַ גרויסאַרטיקן רבין און ער האָט געפילט אַ צאַרטקייט צו זיין טעכטערל גיטעלע. אָבער איינמאַל אין אַ שבת האָט ער זיך מיט אַנדערע יינגלעך געשפילט אין פעלד אין „מילחמה“ און דער רבי איז אָנגעקומען... פאַר דעם חילול שבת האָבן אַלע יינגלעך אַריינגעכאַפט און דודל אויך. די בושא איז געווען גרעסער פון ווייטיק. גיטעלע האָט געזען דאָס ווייכע פלייש דורכן שפעלטיקל פון די הייזלעך, ווען מען האָט דוודלען געשמיסן... און ער גייט שוין מער נישט אין חדר. זומער איז דוודל געווען אַ שאַלטיק, נישט געפאַלגט טאַטע-מאַמע און אַרומגעוואַלגערט זיך אומעטום. ווינטער מוז מען זיצן אין שטוב. און אין שטוב איז טרויעריק און וויסט. אַביסל האַלץ און אַביסל קאַרטאַפליעס איז אָנגעגרייט און מער נישט. ווען דער פאַטער בעט אַ שטיקל הערינג, קאַטש אַ קאַפּ, ווערט די מאַמע ביין און עס קומט צו אַ קריג. ס'איז אַ ווונדערבאַרע טראַגיקאַמישע סצענע, אַ גרויס מחלוקת צווישן מאַן און ווייב, כימעט אָן אַדיטעע צוליב אַ קאַפּ הערינג... די מאַמע נעמט רעדן וועגן דעם ווי וועגן אַ גרויס פאַרברעכן. און דער פאַטער דערשרעקט זיך פאַר דער תאוה, און ער זאָגט, אַז ער האָט דאָס נישט ערנסט געמיינט, ער האָט זי געוואַלט אויספרוון און ער האָט געוויסט, אַז זי וועט אַזוי ענטפערן. זיי צעקריגן זיך... דערנאָך האָט יעדער אין האַרצן חרטה און מען בעט זיך איבער. ס'איז אַ גרויס בילד פון אַ רייפן קינסטלער.

דוודל איז טרויעריק, ווען די עלטערן קריגן זיך, איז פריילעך און וויינט אַזש פאַר פרייד, ווען זיי בעטן זיך איבער און עפעס לערנט ער פון דעם גאַנצן קריג: ער דערוויסט זיך דעם סוד און דעם זין פון פרנסה. אָבער ער איז פאַרט אַ קינד, אים ווערט לאַנגווייליק און ער גייט זוכן חברים. ער וויל אַריינגיין צו זיין חבר יאַסעלע און האָט מורא. ער גיט אַ פייף און אַרבעט אָן אַ צרה. יאַסעלעס שוועסטער לאה, וואָס מ'האַט

אין שטאָט אַ נאַמען געגעבן יאָטשע, האָט געהאַט אַ חתן בענדעט, וואָס פלעגט זי אַרויסרופן מיט אַ פּייף. זייט צוויי וואָכן האָט ער זי איבער-געלאָזט און פּייפט שוין נישט. דוודלס פּייף האָט ווידער דערוועקט ביים מיידל, וואָס איז נעבעך נישט קיין שיינע און אַ געשטופּלטע, נייע האָפּע-נונגען... יאָסעלע האָט אויף זיך געטראָגן דעם עול פון דער שוועסטערס יסורים און האָט דער שוועסטער געהאַלפּן זיך בייזערן אויף דוודלען. אונדזער העלד גייט זוכן אַן אַנדער חבר, נאָך אַ גייסטיק בלאַנדזשען. אָבער אויך דער אַנדערער חבר האָט מורא איבערלאָזן די עלטערן און דוודל מוז זיך אַהיימקערן צו דער טרויעריקער שטוב און צו דער בייזקייט פון די עלטערן.

און אַזוי זיצט שוין דוודל אין שטוב, הערט מעשהס פון טאַטן, מעשהס, וואָס דערציילן וועגן גליק און זענען דאָס געחלומטע גליק פון די אין דער ווירקלעכקייט אומגליקלעכע. ער, דוודל אַליין, חלומט שוין אויך, וועגן גיטעלען חלומט ער... די שבתים זענען שוין אויך קיין טרייסט נישט, זיי זענען גרוי, וואַכעדיק און טרויעריק. און דוודל פּלאַנטערט זיך און פּלאַנטערט זיך אין חלומות, וואָס „מאַכן פון אים אַ תל און פירן אים אין שאל תחתיה אַריין“. אַ גרויסער טייל פון דער אַאָנדלונג קומט איצט פאַר נישט אויף דער וואָר, נאָר אין חלום. ער זעט זיך כּסדר אין אַ סכּנה און כּסדר איז דאָס פאַרבונדן מיט גיטעלען. און אַזוי געפּינט ער זיך שטענדיק צווישן גזלנים, אַדער סתם ביים ברעג פון טויט. ער חלומט נישט אינגאַנצן שלאַפּנדיק, ער געפּינט זיך האַלב אויף דער וואַך. עס איז אַ מין קאָשמאַר און האַלוצינאַציע, אין וועלכע אַלע איבערלעבונג-גען און טראַכטענישן זיינע באַקומען גוזמאדיקע פאַרמען. און אין דער ווירקלעכקייט טרעפט זיך אויך אַ שווער טרעפּעניש: צוליב אַ פאַרברענטן קוגל צעשלאַגן זיך טאַטע-מאַמע און ס'האַלט שוין דערביי, אַז דער טאַטע זאָל איבערלאָזן די מאַמען. דער אופן ווי ווייסנבערג גיט איבער דאָס געשלעג צווישן טאַטע-מאַמע מאַכט דעם איינדרוק נישט פון קיין וואָר, נאָר פון אַ שרעקלעכן חלום. ווען די מאַמע שטעלט אַנידער דעם פאַר-ברענטן קוגל, בלייבט זי שטיין מיט אַ פאַרבראַכענער האַנט. אינעווייניק זענען געווען קויל פאַרברענט קאַרטאָפּליעס און דער קוגל אינעם קוגל-שאַרבן אַן איינגעטרונקט, איינגעשרומפּן שערבעלע, און צווישן זיי קומט פאַר אַזאַ דיאַלאָג:

— וואָס פאַר אַן אומגליק איז געשען, אַ מענטשן געהרגעט? — האָט דער טאַטע געפרעגט.

— און וואָס זאָסטו? — האָט זי געפרעגט — נישט קיין מענטשן געהרגעט? — און דערביי האָט זי אויפן טאַטן אויסגעשאַסן מיט אַ בליץ אין די אויגן.

— ווייז נאָר, — האָט ער געזאָגט — לאַמיד נאָר זען ווי אַ געהרגע־טער מענטש זעט אויס...

און דאָס וואָס ס'איז פאַרגעקומען דערנאָך איז געווען שרעקלעכער ווי דער דיאָלאָג. דער פּאָטער איז צוגעגאַנגען צו דער דוניצע, ביכדי צו קענען בעסער אַרײַנקוקן אין איר און איידער וואָס איז זי שוין געלעגן, אַ צעשמעטערטע, מיט אַלע שאַרבנס און קאַרטאַפּליעס. און איידער וואָס, איז די מאַמע —

„שוין געווען אַרײַנגעביסן מיט די ציין אין טאַטנס גאַמבע און אַ פּייערדיקער פּאָטש איז געפּלויגן פּון טאַטנס האַנט אויף איר באַק, נאָר זי האָט נישט אַפּגעלאָזט, נאָך שטאַרקער אַ שאַקל געטון מיט איר מויל צוריק אין זיין גאַמבע אַרײַן, ווי זי וואָלט זי געוואָלט אינגאַנצן אַרויסרייסן פּון איר אַרט, אַזוי אַז דעם טאַטנס פּנים האָט זיך אַזש געגעבן אַ טרייסל און שוין איז ער געלעגען אַ געחלש־טער אויף דער ערד, פאַרגאַסן אין בלוט“.

דאָס איז אפשר דאָס אײַנציקע פּלאַץ אין בוך, אין וועלכן עס פּילט זיך דער אַלטער, ברוטאַלער ווייסנבערג, וועלכער האָט אַמאָל שטאַרק ליב געהאַט צו באַשרייבן אַ געשלעג מיט אַלע פּרטים און אַכזריות... אַבער נאָר ברוטאַל איז דאָס דאָזיקע בילד, אַבער נישט אינגאַנצן נאָ־טוראַליסטיש, עס גלויבט זיך נישט, אַז עס איז אויף דער וואָר, פאַראַן אין דעם עפּעס אַ חלום...

דער פּאָטער האַלט אין פאַרלאָזן די מוטער. ער געזעגנט זיך שוין מיטן זון און ער גיט אים אַנצוהערן דורך אַ מעשה, אז ער וועט אים נישט פאַרגעסן און ער קערט זיך דאָך אום צו דער מוטער. דאָס קינד פאַרײַניקט תּמיד די צוויי צעריסענע צדדים און ס'איז פּון תּמיד אַ נס, ווען אַ פּאַרל, וואָס האָט נישט קיין קינד, צעשיידט זיך נישט און כאַטש דוידל לעבט אזוי שווער איבער די קאַנפּליקטן צווישן די עלטערן, אַז ער ווינטשט זיך „הלוואי וואָלט איך אין אַט דער קאַטקע דערטרונקען געוואָרן“, דערוואַכט

אין אים ווידער אַ געפיל צו אַ מיידל, צו דער שכנטעס מיידל מאַשע, וואָס האָט שוין א חתן. וויסנבערג גיט איבער מיט א סך חן קינדישע ליבע און די קינדישע אייפערזוכט: ס'איז שוין דאָס דריטע מיידל וואָס רייצט דווידל- לען... און אזוי לעבט אונדזער פארשוין ווייטער איבער דאָס לעבן פון זיינע עלטערן, וואָס האָט א טראַפן פרייד און אַ ים לייך. אָט גיט א שייך די זון, דער פאָטער כאַפּט אַ פאַרדינסטל און עס הערשט פרייד און ליבע און אָט גייען ווידער פינצטערע טעג אָן פרנסה...

דאָס אלץ האָט זיך אָפּגעטון אין איין ווינטער. און ווען דער ווינטער האָט געקראַגן די מפּלה, האָט זיך אָנגעהויבן רודערן, ס'האָט זיך דערפילט א ניי לעבן... אָבער ביים באַפרייען זיך פון ווינטער, האָט זיך געגעבן א באווייז דלות און עלנט פון אלע זייטן. י. מ. וויסנבערג פאָרעסט דא א רגע אין זיין העלד און גיט א קאָנצענטרירט בילד פון שטעטלדיקן דלות און ווייזט דערביי דאָס ביסל „קהלעכץ“ די שטעטלשע „פאָליטיק“, דווידלס טאַטע לעבט אויך אויף מיטן אָפּגיין פון ווינטער, ער גייט אַרויס אין גאָס אַריין מיט פולע קעשענעס מיט בטחון... דווידל גייט זוכן זיין חבר יאָסעלע און טרעפט זיין שוועסטער באַטאַשע וואָס איז צו אים צאָרט און ווייך און קלאַגט זיך פאַר אים, אז זיין חבר (איר ברודער) האָט זי צעגראַטשעט. זיי האָבן זיך ביידע אָנגעקוקט שווייגנדיק און דאָס איז געווען „אַ שווייגן פון צוויי פרעמדע מענטשן, וואָס דער עלנט מאַכט זיי נאָענט“. פון יאָסעלען ווערט דווידל געוואָר, אז די שוועסטער וועט שוין נישט קריגן קיין חתן און אַז צעגראַטשעט האָט ער זי, ווייל זי האָט אים געמאַכט בלויז סימנים ווען ער האָט געוואָלט אַנטון אירע שיד ביז מען וועט פאַרריכטן זיינע... שפע- טער בעט נאַטאַשע אַנטשולדיקונג ביי דווידלען, וואָס זי האָט אים באַליי- דיקט דעמאָלט, ווען ער האָט א פיף געטאַן. און דווידל פילט זיך שוין גאָר איבערפולט מיט גליק...

און אזוי ווערט דווידל א גרויסער, ער גנבעט אַרויס ביים פאָטער דאָס שליטל און פירט נאַטאַשען שפּאַצירן. און נאַטאַשע קוקט אויף אים שוין ווי אויף א גרויסן און זאָגט אים:

— דו ווילסט, דווידל, זיין מיין חתן, וועל איך אויף דיר וואַרטן זעקס

יאָר.

און ער האָט דערפילט צום ערשטן מאל א פאַר מיידלשע ליפן אויף

זיך און געענטפערט:

— יאָ, איך וועל זיין דיין חתן...

מיר זענען אין וויסנבערגס דערציילונג ווי א קינד ווערט א מענטש. ער זאמלט אן דערפארונגען, איבערלעבנישן און ליידן און ער ווערט א מענטש. מאָדנע: וויסנבערג שילדערט לחלוטין נישט די פיזישע ענדערונגן גען, וואָס קומען פאַר מיט צייטיקן זיך. ער שילדערט נאָר דעם גייסטיקן באַגאָזש, וואָס צעוואַקסט זיך און אָט אין דעם שטעקט דאָ דאָס נייע: וויסנבערג האָט אַמאָל געזען נאָר דעם גוף, נאָר גשמיות און דאָ ווייזט ער הוילע רוחניות. דוידל ווערט א דערוואַקסענער נישט פיזיש, נאָר גייסטיק, און אויך אַ חתן ווערט ער, נישט ווייל עס ציט אים פיזיש צו אַ מיידל, נאָר ווייל עס ציט אים גייסטיק. ער איז אַן עלנטער, זי איז אַן עלנטע. ער הערט, אז זי וועט שוין נישט קריגן קיין חתן, האָט ער רחמנות..

דער טאָן האָט זיך וויסנבערגן לחלוטין איינגעגעבן. עס איז פאַראַן כסדר א ראַמאַנטישער הויך. די שפראַך איז געצערטלט, יום־טובדיק, עס פעלט די גבורה פון אַמאָל, אָבער ס'איז דערפאַר פאַראַן שטימונג און דאָ און דאָרט פעלט אויך נישט גבורה.

און נאָך עפעס איז צוגעקומען וויסנבערגן: דינער הומאָר. ער האָט אויך אין זיינע אלטע זאכן הומאָר, אָבער פּראָסטן, דאָ איז ער געשליפן. ער שילדערט דאָ הומאַריסטיש, ווי ר' אברהם, דוידלס טאַטע, גייט אַרויס מיטן אַנקום פון פּריילינג צום ערשטן מאָל אין מאַרק אַריין און ער ווינטשט זיך ס'זאָל נאָר זיין כאַטש איין פּויערל מיט א וואָגן תבואה. ער וועט זיך שוין אַן עצה געבן: צוגיין צו איין סוחר, צו א צווייטן, דריטן... אין שטאַט זענען דאָ זיבן סוחרים. און אויב עס וועלן שוין שטיין נאָך אנדערע דריי מעקלערס ארום דעם שליטעלע, ס'הייסט צוויי פונדערווייטנס און איינער א דריטער, וואָס טענהט מיטן פּויער... נו, איז וואָס, וועט ער א פערטער, אויך שטיין פונדערווייטנס... אויף נישט קאליע צו מאכן... אָבער פטור אַן גאַרנישט וועט שוין נישט זיין... וועלן אלע פיר פאַרדינען וויפל גאָט וועט געבן. ער שטעלט זיך פאַר אויך דין תורהס... ער קריגט זיך שוין אפילו אין געדאַנק מיט אַן אנדער מעקלער. ער גייט, ווי וויסנבערג זאָגט, „באַלאַדן מיט יושר און פול מיט ביטחון“. ווי טראַגיקאַמיש ס'איז דער יושר און ווי טראַגיש דער ביטחון... אוודאי איז דאָס מנחם מענדליש, אָבער — וויסנבערגס א נוסח.

מיט פּינעם און דינעם הומאָר שילדערט אויך וויסנבערג דעם פּרימי־טיוון יאקל נאָר, וואָס איז דערהויבן געוואָרן פון גרעבער צו דער מדרגה פון שמש. ווען די נויט איז געוואָרן אומגעהייער גרויס, האָבן זיך אייניקע אַרע־

מעלייט גענומען רוקן אין בית המדרש אַריין. יאקל האָט געפרוּווט נישט לאָזן, האָט ער געכאַפּט א פּאַר פעטש. איז ער געגאַנגען דאָס דערציילן ר' שמואל דעם דאָזאַר און ר' שמואל האָט „געהאַלטן“ מיט די אַרעמע לייט און דערלאנגט יאקלען צוויי פעטש. „א שטאַט וועסטו מיר אויפרייצן — זאָגט ער אים — הונגעריקע, געפרוירענע וועלף? מען זאָל באלד קומען שרייען, אָ דער דאָזאַר איז שולדיק?“ יאקל האָט בשום אופן נישט געקענט פאַרשטיין פאַרוואָס דער באלעבאַס זאָרגט פאַר אָט די „שלעפּערס“. אין דער דאָזיקער באשרייבונג איז יאָ עפעס פאַראַן פּוֹן וויסנבערגס אמאָלי-קער פּראָטאַקישער פּקחות, אָבער דער טאַן איז אַ נייער.

דאָס דאָזיקע ווערק איז נישט געווען קיין פולע עליה ביי וויסנבערגן. ס'איז געווען אַן אָנהויב פּוֹן אַ נייעם וועג. ליידער איז וויסנבערג נישט געגאַנגען ווייטער אויף דעם וועג. ער איז צוריקגעגאַנגען צום פאַמפלעט. אויך בעלעטריסטיק האָט ער געשריבן פאַמפלעטישע. ער האָט בעלעטריס-טיש גענומען קעמפּן קעגן „מאַמענט“, וואָס איז פאַר אים געווען דער סימבאָל פּוֹן גרויס-קאַפיטאַליזם...

אַ ביסל פאַרטערט

איך פיל פאַר נויטיק אריינצופלעכטן אין דער דאָזיקער אַרבעט א טייל פּוֹן מיין פאַרטערט פּוֹן וויסנבערגן. (פאַרעפּנטלעכט אין מיין בוך „פאַרט-רעטן פּוֹן יידישע שרייבער“). איך גלויב, אז אָט דער פאַרטערט באלייכט די ליטעראַרישע אַפּשאַצונג.

„אַ מיטלוווקסיקער, כימעט א נידעריקער, א ברייט-פלייציקער מיט אַ פנים פּוֹן אַן אַרבעטער. לחלוטין נישט אויסגעאידלט. ער האָט אפנים נישט געוואָלט אויסזען ווי „די לייט, וואָס קאַנען אין די ביכלעך“. און דערפאַר טראָגט ער שרייענדיקע זאַקן, וואָס גיבן אים צו אַ שקאַצישן אויסזען. די באַקן זענען ביי אים דרייעקעכיק און האַבן שאַרפע שטשאַקעס. איין ברעם איז ביי אים העכער, און די אַנדערע נידעריקער, און דאָס גיט אים צו אַן אויסזען פּוֹן אַ שלעכטן, וויליונגערישן פּקח. די קיילעכיקע אויגן זשמוֹ-רען זיך, זעען אויס ווי אייגעלעך. מ'קאַן זיצן און רעדן מיט אים און זיך פלוצים אָנהויבן שרעקן... נאָר אַז מען דערוועט, ווי דער קאַסטיום איז ביי אים קויטיק, און דאָס העמד פאַרמערושעוועט און טאַקע צעריסן, הערט מען זיך אויף צו שרעקן און מען הויבט זיך אָן צו שעמען.

ער רעדט ביז און פאַרביטערט, און דאָס שלאָגוואָרט זיינס איז כסדר „יעדער זוכט זיינע צען גראַשן“ און דאָס דאָזיקע וואָרט דערציילט שוין וועגן זיין קליינער השגה און וועגן אָפּשטאַם פון זיין בייזקייט. עס פעלן אים בוכשטעבלעך צען גראַשן... ער איז געבליבן א רויער מענטש, קיין געזעל־שאַפטלעכן פּאַסטן וואָלט ער נישט געקענט פארנעמען און פון דער ליטע־ראַטור גופא איז זייער שווער צו האָבן פרנסה. ער איז א צו ערלעכער ליי־טעראַט, ער שרייבט נאָר דאָס וואָס „גאָט האָט אין דער נשמה אַריינגע־לייגט“, ער קאָן נישט קיין קונצן און קאָן נישט „בלאַפּן“. זיינע זאכן זענען נישט פארכאפנדיק, האָבן נישט קיין טראַפּן פון שונד — דאָס איז אויך ליטעראַריש אַ חיסרון, ווייל לאנגווייליקייט איז דער גרעסטער שונא פון קונסט — האָבן שמאַלע האַריזאָנטן און קליינע טעמעס און דערפאַר האָבן זיי נישט אַזאַ טיראזש ווי ס'האָבן שלום אשם, אפּאַטאַשוס און אפילו בערגעלסאַנס — וואָס מאכט אויך ווייניק קונצן, האָט שוין אָבער ברייטערע האַריזאָנטן און גרעסערע טעמעס; און ער גייט כסדר אַרום אַן פרנסה און בייזערט זיך אויף אלע, וואָס האָבן פרנסה, און פרנסה האָבן צייטונגס־מענטשן און געזעלשאַפטלעכע טוער, איז פאַר אים יעדער זשורנאליסט א שווינדלער און אַפּנארער און יעדער געזעלשאַפטלעכער טוער אַ גנב און „מאראויכער“...

שינאה, וואָס שטאַמט פון קינאה ווערט זייער אָפט פאַרוואַנדלט אין פאטאלאָגיע. ביי ווייסנבערגן איז דאָס טאַקע אַזוי געוואָרן. דערצו איז ביי אים צוגעקומען א לאַקאַל פאטריאַטישער אנטאָגאָניזם. ער איז געבליבן ביי די השגות פון פוילישן יידן, פאר וועלכן יעדער נישט פוילישער איז א ליטוואַק און אים ווייזט זיך אויס, אז אלע „ליטוואַקעס“ האָבן פארכאפט דאָס יידישע פוילן; די צייטונגען, די געזעלשאַפטן, די שולן... און ווען מען ווייזט אים אָן, אז צו זיין א לערער אין א יידישער שול איז גאַרנישט אַזאַ גליק, האַלט ער זיך נאָך אַלץ ביי זיינעם און ער שרייט, אַז די „ליטוואַקעס“ נעמען צו אַלץ. און דער אַנטיליטוואַקעס איז ביי אים פונקט אַזוי פאטאלאָגיש, ווי ביי א סך אַנטיסעמיטן די שינאה צו יידן... און ער דערציילט שוין „מעשים אשר לא הוּ“ ער האָט אמאָל רע־קאַמענדירט א לערערין אין א שול, האָט מען נישט צוגענומען, נאָר ווייל זי איז א פוילישע. ער האָט אַמאָל פאַרגעלייגט, אז אין דער שול־אַרגאַניזאַציע זאָל אריין א פונקט, אז א העלפט פון די לערער זאָלן מוזן זיין פוילישע, האָט מען זיין פאַרשלאַג נישט גענומען אין באַטראַכט. ס'האָט אים

שוין עפעס א בונדיסט, צי א פועלי ציוניסט באשווינדלט. ס'איז נאטיר-
לעך איבעריק צו זאגן, אז וויסנבערגס שרעק האט גרויסע אויגן, אז עס
זענען פאראן אן א שיער פוילישע אין די יידישע שולן און אויך צווישן
די זשורנאליסטן טרעפט מען א היפש ביסל וואָס רעדן „בראַיט“ און זאָגן
„יאָך“ און „יעך“ און דאָס זעלביקע איז פאראן צווישן די געזעלשאפט-
לעכע טוער.

אַבער זאָגן, אז וויסנבערגס בייזקייט און פארביטערטקייט שטאַמט
נאָר פון זיין פרנסה-לאַזיקייט און פון קינאה, וואָלט געווען א גרויסע עוולה.
עס זענען זיכער געווען צייטן, ווען מען וואָלט אין א סך קרייזן מיט וויסנ-
בערגן שלום געמאכט און אים ווי ס'נישט איז פארזאָרגט מיט פרנסה.
איבערהויפט וואָלט דאָס געשען דעמאָלט, ווען וויסנבערג האָט אָנגעהויבן
ווייזן זיינע נעגל און זיינע פויסטן, ער איז אַ סך אַריינגעפאַרן מיט פויסט
און נעגל אזוי, אז עס האָט גערונען בלוט. ער האָט געשריבן פאמפלעטן
אַן פיינע קונצן, אָבער מיט פיזישן כוח... ער האָט אָבער נישט געוואָלט
שלום מאכן, ווייל ער איז אַ דאָן קיכאַט. אין די צייטן למשל ווען יידישע
ליטעראַטור האָבן געקריגן שטיצע פון נ. אמעריקע, האָט ער נישט געוואָלט,
אז אלע זאָלן באקומען לערך לויט די כוחות, נאָר אז מען זאָל שטאַרק
סעלעקציאָנירן און שטיצע זאָלן באקומען נאָר עטלעכע, ווייל די איבעריקע
זענען שווינדלערס און גראַפאַמאַנען... ער האָט בלי ספק אַ נאַטירלעכע
חוש פאַר קונסט, ער איז אָבער קולטורעל זייער רוי און אלץ, וואָס ער
פארשטייט נישט איז פאַר אים שווינדל... ער אָנערקענט בשום אופן נישט
קיין אַרבעט און אַז אַ ווערק האָט נאָר אַ קולטורעלן ווערט, נישט קיין
קינסטלערישן, איז דאָס פאַר אים „בלאַך“. זיינע טענות זענען האלב גע-
רעכטע, האלב (אָדער ווייניקער ווי האלב) נישט גערעכטע און ער קעמפט
פאַר זיי ווי אַ דאָן קיכאַט. ער שלאָגט זיך אַ סך מאָל נישט מיט ווינטמילן,
נאָר טאַקע מיט ווינט.

איך האָב אים געפרעגט: „האָט איר באַשטימטע אידעאַלן, פאַר וועלכע
איר קעמפט?“ ער האָט מיר געענטפערט: אַז אַ ווערק איז אַ ווערק, מוז
עס דאָך פאַר עפעס קעמפן, כאַטש עס האָט נישט קיין באַשטימטע טענ-
דעניץ. איך בין געבוירן געוואָרן צווישן די אַרימע מאַסן, געזען זייערע
ליידן, זייער שווער לעבן, געזען דאָס מיאוסקייט פון די אונטערדריקער
און דאָס האָב איך געוויזן. „איך האָלט, אז אלץ וואָס איז נישט ערלעך איז
מיאוס. איך האָב אים געזאָגט, אז די ווערק זיינע ווייס איך און אין אַ

טייל פון זיי איז פאראן אומדירעקטע טענדענץ און אפילו דירעקטע. איך וויל וויסן פארוואס ער קעמפט פערזענלעך און ער האט געענטפערט: „פאר געשמאק, אָדער כאַטש ערלעכקייט.

מען זאָל נישט האַנדלען מיט קיין אידייען און מיט קיין ליטעראַטור, מען זאָל נישט גענארן דעם עולם...”

איך האָב אים געזאָגט: אייערע העלדן ליידן פון די נישט ערלעכע, ווי אַזוי קאָנען זיי זיך באַפרייען פון זיי? דורך געזעלשאַפּטלעכער, ס'הייסט: בשותפותדיקער אַקטיוויטעט? פאָרוואָס מיינט איר, אַז באַפרייען די ליטע-ראַטור פון אומערלעכקייט און געשמאקלאַזיקייט קאָן מען דורך יחידישן קאַמף און נישט דורך געזעלשאַפּטלעכע?

ווייסנבערג האָט געקלערט. ער ענטפערט ביכלל נישט גרינג. עס מאַכט דעם איינדרוק, אז אים קומט אַן שווער דאָס דענקען. ער האָט פריער געענטפערט מיט זיין געוויינלעכן שאַבלאָן: אין אלע רעוואָלוציאָנערע פאַר-טייען זיצן אויך שווינדלער, גנבים, מאַראַוויכער „ליטוואַקעס“, וואָס זוכן זייערע צען גראַשן. דערנאָך אָבער האָט ער זיך געכאַפט און געזאָגט, אז אלע גרויסע אידייען און אידעאלן ווערן אויסגעקעמפט און פארווירקלעכט דורך דאָן קיכאַטן.

און ווידער איז ער אַרויף אויף זיין ליבלינגס-טעמע: „ליטוואַקעס“. ער האָט געוואָלט, אז איך זאָל אים באַשטעטיקן, אז די „ליטוואַקעס“ האָבן גאַרנישט געגעבן דעם יידישן פאַלק און איבערהויפּט דער נייער יידישער קולטור. און ער האָט געגעבן אַ גיס אויס אַ פאַמאַיניציע מיט אמתן און נישט אמתן. פאראן זייער אַ סך אמתן, וואָס זענען מיאוס און איבעריק. איך האָב דאָס אים געזאָגט. צו וואָס דעם נאַקעטן מיאוסן אמת? נעמט און טוט אויס די פרויען די שיינע קליידער, ווישט זיי אָפּ די פּודער און שמינק און טויזנטער שיינע וועלן ווערן נישט שייין. זיך פּוצן איז מענטשלעך, ווער האָט דאָס דערוויזן אז דער מענטש מוז בלייבן ווי אַזוי ער איז גע-בוירן? אַט איז אַיטשע מייער וויסנבערג — האָב איך געזאָגט — געבליבן אַזוי ווי ער איז געבוירן געוואָרן, טויג טאַקע נישט. ער איז געבליבן אין קינדערשע וויקעלעך און איז נישט אוועק ווהיזן ער האָט געקענט און גע-דאַרפט... וויסנבערג האָט מיר געענטפערט, אז מען קאָן אים נישט. ער האָט לעצטנס ארויסגעגעבן דריי נייע ווערק, וועלכע די גנבים האָבן נישט געלייענט און ער וויל נישט, אז זיי זאָלן די ווערק לייענען...

און ווידער האָב איך געזען שינאה וואָס שטאַמט פון קינאה, געזען סאַנטשאַ פאַנסאַ אין קלייד פון דאָן קיכאַט און איך האָב זיך דערמאַנט טויזנטער וויצן און עפּיזאָדן, וואָס מען דערציילט וועגן אים. און אין די דאָזיקע וויצן ווייזט מען אים נישט נאָר לעכערלעך נאָר אויך טראַגיש. מען דערציילט, אז ווען יונה ראָזענפעלד איז געווען אין וואַרשע, איז ווייסנבערג געגאַנגען צו אים, זיך מיט אים געקריגט און אים געשאַלטן און צום סוף האָט ער געמאַנט ביי אים טויזנט גילדן. ראָזענפעלד האָט אים געקאַנט געבן נאָר 100, האָט ווייסנבערג געזאָגט: איך נעם 100 און 900 בלייבסטו מיר שולדיק... פרוווט נישט טרויעריק ווערן פון דער דאָזיקער קאַמישער געשיכטע.

מען דערציילט, אז ביי ווייסנבערגן האָט די קאַץ אויפגעגעסן א פויגעלע, האָט ער גענומען די קאַץ, זיך אַנידערגעזעצט מיט איר אויף די קני, זי געגלעט און געזאָגט:

נחמן מיזל,

אַלטער קאַצינע,

מלך ראָוויטש,

וועסט עסן פאַיגעלעך?

וועסט עסן פאַיגעלעך?

נאָ, נאָ, נאָ...

און ער האָט זי דערוואַרגן און אַראַפּגעוואַרפן פון דריטן שטאַק.

עס איז א גוזמא: די מיזילס, קאַצינעס און ראָוויטשעס עסן נישט קיין זינג-פייגעלעך, עס זענען אזעלכע פאראן זייער ווייניק נישט ווייל מען עסט זיי, נאָר ווייל זיי זענען נישטאַ. אָבער ווייסנבערגן ווייזט זיך רק אויס, אז אלע זענען קעץ און אלע עסן פייגעלעך.

ווייסנבערג מאכט אַפּטמאַל דעם איינדרוק פון א וואַרעם וואָס קריכט אַרום אין א צעפּוילטן עפּל. און מען מוז מודה זיין, אז דער עפּל פון דער יידישער ליטעראַטור אין פּוילן איז אין אַ געוויסן טייל היפש צעפּוילט און דאָס וואָס ווייסנבערג האָט געמוזט ווערן אויך אַ וואַרעם, איז טרויעריק סיי פאַר דער ליטעראַטור, סיי פאַר ווייסנבערגן.

איך האָב ווייסנבערגן געזאָגט: ווען אונדזער ליטעראַטור קריטיק זאָל געווען פאַרויסזען, אז איר זענט אַרגאַניש און בכוח א גרויסער קינסטלער, עס פעלט אייך אָבער אינהאלט אין די כלים אריין און אַנשטאַט אייך צו

זינגען לויבגעזאנגען, וואָלט זי אייך געווען געשיקט אין דער שול פון בוך און אין דער שול פון לעבן, וואָלט געווען גאַנץ אַנדערש מיט אייך. איר וואָלט היינט געווען אַן אנטוויקלטער קינסטלער און אַליץ, וואָס איז קול-טור, וואָלט פאַר אייך נישט געווען קיין בלאַץ. איך האָב דאָס אים געזאָגט אין די אויגן און ער האָט פאַרביגן זיין נידעריקערע ברעם, געזשמורעט די אויגן, געקוקט פּיקחותדיק אויף מיר און איך האָב זיך דערמאַנט אַ וויץ, וואָס מען דערציילט וועגן אים. וויסנבערג דערציילט מען, האָט אַמאָל גע-בעטן נאָמבערג, אז ער זאָל אים עפעס דערציילן וועגן דער וועלט, נאָמ-בערג האָט גענומען דערציילן, אז די ערד דרייט זיך און וויסנבערג האָט זיך אָנגערופן: נאָמבערג, גענוג! בלאַפּסט שוין ווי דער אַש (שלום אש). (איך האָב שטענדיק געמיינט, אַז דאָס איז אַ גוזמא, אָבער אפרים קאַגאַ-נאָוסקי, וועלכער האָט געקענט פון דער נאָענט וויסנבערג, דערציילט, אַז וויסנבערג איז געגאַנגען אין לעבן צו פאַרשטיין דעם שכל פון דעם, וואָס די ערד דרייט זיך און ער האָט געבעטן נאָמבערג ער זאָל עס אים דערקלערן און יענער האָט קיין געדולד נישט געהאַט).

וויסנבערג איז נאָך ווייט נישט קיין דערגרונטעוועט קאפיטל געשיכטע אין ליטעראַריש-יידישן ווארשע, אָבער וווּ נעמט מען דעם אָביעקטיוון מענטש, וואָס זאָל וועלן און בכוח זיין צו טרעפן אין סאַמע אמת אַריין? פאַרענדיקנדיק דעם שמועס, האָט וויסנבערג ביי מיר אַליץ פאַרלאַנגט, אז איך זאָל אים באשטעטיקן, אז די ליטוואַקעס האָבן גאַרנישט געגעבן דער נייער יידישער קולטור און האָט גענומען זיין טאַש מיט ביכער און איז געגאַנגען זוכן אַ קונה. וויסנבערג לעבט דערפון, וואָס ער גייט ארום פאַרקויפן זיינע ביכער. ס'זאָל אונדז צו קיין חרפה נישט זיין."

אַט דעם פאַרטערט האָב איך אָנגעשריבן אין יאָר 1931, אַכט יאָר פאַר דעם טויט פון דעם טראַגישסטן פון די יידישע שרייבער, וואָס איז געווען אויף דעם וועג צו גרויסקייט. ער האָט אָנגעקלאפּט אין דער טיר פון דער גרויסקייט און זי האָט אים געהייסן אַריינגיין. צו יענעם פאַרטערט האָט וויסנבערג אין משך פון די אַכט יאָר אפּשר צוגעגעבן נייע שטריכן און אַ טייל פון זיי פּאַזיטיווע, אָבער — וווּ זענען די דאָזיקע ווערק, וואָס ער האָט אָנגעשריבן אין די לעצטע יאָרן? ווער האָט זיי און ווער וועט זיי אַרויסגעבן? און וווּ זענען די סאַמע ערשטע ווערק זיינע, וואָס געהערן צו

די גרעסעט אויפטוען פון אונדזער ליטעראַטור? מען געפינט זיי שוין אויך נישט אין אונדזערע ביבליאָטעקן. אפילו די עטלעכע ערשטע זאַכן זיינען, וואָס זייער פּלאַץ איז אין סאַמע אויבנאָן פון אונדזער ליטעראַטור, קריגט מען נישט אין ערגעץ. וויסנבערג איז אַוועק אין דער אייביקייט אַ קורץ שטיקל צייט איידער דאָס נאַצישע פייער האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אויף מיזרח־אײראָפּע ביכלל און פוילן ביפרט און דער אַנדענק פון שרייבער פון די האַרעפּאַשניקעס איז פאַרדעקט געוואָרן מיט דעם אַש פון די מי־ליאַנען אומגעבראַכטע האַרעפּאַשניקעס... און ס'איז זייער נויטיק צו אויפ־דעקן וויסנבערגס פונקען, ווייל זיי באַשיינען איבערהויפט די דאָזיקע, וואָס זיינען נישט געלאָפּן איבער די גרעניצן, זיינען געבליבן אין פוילן און דאָרט אומגעקומען. זיי לעבן אין וויסנבערג ווערק.

משה לייב האלפערן

אַז מען וועט זוכן דאָס שפּילעוודיקסטע יידישע ליד פון אונדזער צייט, וועט מען דאָס געפינען ביים — ווי ער האָט זיך אַליין גערופן — תּכּשיט משה-לייב אין זיין ליד „גינגעלע מיין האַרץ“. און אַז מען וועט זוכן דאָס בייסיקסטע יידישע ליד, וועט מען דאָס אַלץ געפינען ביים תּכּשיט משה לייב אין „אהבת ציון“ און „ליד פון יידישן קאַוואַל“. און אַז מען וועט זוכן דאָס יידישע ליד, וואָס איז פול מיט קרעפטיקן סאַציאַלן פּאַטאַס, וועט מען דאָס אַלץ געפינען ביי משה לייבן אין זיין ליד „סאַלוטע“, וואָס שילדערט, ווי ווייסע יענקיס ליגטשן אַ יונגן נעגער, ווייל ער האָט זיך כלומרשט געטשעפעט צו אַן אַלטער מיאוסער „ווייסער“ מויד... און אַז מען וועט זוכן דאָס ליד, וואָס איז פול מיט דעם אומקלאַרן און אומפאַרשטענדלעכן אומרו פון שעפּערישן מענטשן אין די ערשטע 30 יאָר פון 20סטן יאָרהונדערט, וועט מען עס אויך געפינען ביי משה לייבן.

זינגט דער פּויגל פּריי און פּריילעך,
ציטערט אויף זיין טראַן דער מלך,
ציטערן איז ניט כּדאי
זינג איך ווי דער פּויגל פּריי...

משה לייבס געזאַנג האָט געהאַט אין זיך פון דעם פּרייען פּויגלישן, וואָס מאַכט ציטערן טראַנען... פון די פּרייסטע פּייגל אין דער וועלט-פּאַעזיע איז געווען משה לייב.

א קליין ביסעלע ביאגראפיע

דעם 2טן יאנואר 1886 איז משה-לייב האלפערן געבוירן געווארן אין גאליציאנישן שטעטל זלאטשעוו. ער איז געווען פון די ערשטע מענטשן פון יענעם יאר... זיין טאטע איז געווען א שניטקרעמער, אבער א גרוי-סער קבצן. דעם טעם פון הונגער און גויט האט משה-לייב פארזוכט אין זיין גרינסטער קינדהייט. אין ליד „זלאטשעוו מיין היים“ זאגט דער דיכטער:

דיין ערד איז אן עדות, אן איך טראכט נישט אויס,
ווען מיין זיידע האט מיין מאמען פון הויז
ארויסגעשטעלט מיט דער פאליציי
האט מיין באבע אין דער ברייט מיט די פיס
געשמייכלט שיער אזוי האַניק זיס
ווי אַ שיקסע, וואס שטייט צווישן זעלנער צוויי.

און אין ליד „מיין זיידע“ דערציילט משה-לייב:

איך בין געווען א קינד קוים פינף יאר דעמאלט,
ווען כ'האב
ביים זיידן, א קראם פון אלדעס גוטס,
א הערינג צוגעגנבעט,
האב איך דעם הערינג צוגעדריקט
צום האַרץ צום נאָקעטן פון אונטערן העמדל,
ער זאל נישט אַפּשטיין.
עס האט דער זיידע מיר געקענט, אזוי ווי אלע מאַל,
א קניפ טון אונטערן העלדזל און דערזען
און צונעמען צוריק.
און מיינע האַבן דאָך געוואַרט אויף דעם,
ווי אויף משיחן,
אין הויז —
ביים קאַלטן אויוון.

די דאָזיקע ליידער דערציילן קלאַר און שאַרף וועגן דעם, וויפל זאָט-קייט און פרייד משה-לייב האַט געהאַט אין זיין קינדהייט. משה-לייב האַט געלערנט אין חדר, געלערנט חומש, גמרא, אַבער דער קאַפּ האַט זיך אים נישט געלייגט שטאַרק דערצו. און ווען ער איז אין יאָר 1898, אַלט

צוועלעך יעריקער בחור, אוועק קיין ווין זיך לערנען אויף שילדן מאלער, האָט ער זיך זייער גיך אויסגעלערנט פאַרן אויף אַ מאַטאַציקלעט, שווימען און שפילן אין פוטבאָל. משה-לייב איז געווען און פאַרבליבן דורכאויס יידיש, אָבער ער איז געווען זייער ווייניק יידישלעך.

אין ווין האָט משה-לייב געלעבט צווישן נישט יידן, האָט זיך אויסגע- לערנט דייטש און האָט אָנגעהויבן שרייבן אויף דייטש. ער האָט אפילו צוויי לידער אָפגעדרוקט אין אַ דייטש-יידישן זשורנאַל. ער איז אָבער צוריקגעפאַרן קיין גאַליציע, זיך באַגעגנט מיט די צוויי טאַטעס פון דער מאַדערנער יידישער פּאָעזיע אין גאַליציע — יעקב מעסטל און שמואל יעקב אימבער און ער האָט אין עלטער פון 21 יאָר זיך אָנגעהויבן דרוקן אויף יידיש.

דאָס ערשטע ליד זיינס האָט ער געחתמעט יהודית האַלפּערן, מיטן נאָמען פון זיין קליין שוועסטערל און אוועקגעשיקט אין פּועלי-ציוניסטישן זשורנאַל „דער יידישער אַרבעטער“. דער מוטיקער משה-לייב האָט מורא געהאַט, אַז ער וועט כאַפּן אַן אַפּשניט אין פּאַסטקאַסטן פון זשורנאַל... און דערפאַר נישט געחתמעט מיטן אייגענעם נאָמען.

צו דער זעלבער צייט האָט משה-לייב געשיקט אַ ליד אין לעמבער- גער „טאַגעבלאַט“. רעדאַקטאָר איז געווען משה קליינמאַן ע"ה (דער שפּעטערדיקער רעדאַקטאָר פון ציוניסטישן אַפיציאַז „העולם“). האָט דער דאָזיקער רעדאַקטאָר מורא געהאַט, אַז דאָס ליד זאָל נישט זיין קיין געגנבעטס. ווייל פאַר אָנפאַנגער איז דאָס געווען צו גוט און צו גאַנץ. משה-לייב האָט דעמאָלט באַוווּזן צום ערשטן מאָל זיין מוט און חוצפּה און ער האָט דעם רעדאַקטאָר גוט אָפּגעזידלט פאַר זיין אַפּשטויסן אַווינע דיכ- טער, וואָס שרייבן צו גוטע לידער...

משה-לייב האָט זיך געדרייט אַ שטיק צייט צווישן ציוניסטן און דערנאָך זיך דערנענטערט צו די פּועלי-ציון, דער איינציקער לעבעדיקער עלעמענט צו יענער צייט אין דער יידישער גאַליציע. אָבער ער איז לאַנג נישט געבליבן אין זלאַטשעוו. ער האָט נישט געוואָלט גיין דינען דעם „גוטן“ קייסער פּראַנץ יאַעף און ער איז אוועק קיין ניו-יאָרק.

ווי אַזוי האָט זיך משה-לייב געפילט באַלד נאָך זיין אָנקומען קיין ניו-יאָרק? אין זיינע לידער פון בוך „אין ניו-יאָרק“ קען מען דאָס דערפילן. אין זיין ליד „צווישן קוימענרויכן“ זאָגט ער:

כאפט זיך אויף פון שלאף דער דארפסיונג
 הערט ער פויגל זינגען,
 הער איך מילעך קענדלעך און יעדער
 אין דעם זייגער קלינגען.
 זעט דער דארפסיונג דורכן פענצטער
 באַרג און הימל בלויען.
 זע איך וואַקס פאַרגעלטע, גראַבע.
 גענעצדיקע פרויען.

משה-לייב האָט „פאַר ברויט מיט רינדערפלייש“ געדאַרפט אָפגעבן
 די טעג פון זיין לעבן אין די פאַבריקן. אין ליד „דער אייביקער שפּיל“
 דערוויסן מיר זיך, אַז ער האָט אַ סך מאָל געוואָלט „מיט די אייגענע
 נעגל זיך אַליין די הענט צערייסן“. ער האָט אַרבעטנדיק אין פאַבריק גע-
 זען, אַז עס גייט אָן אַ שווישפּיל „אין דעם לעבנס-קאַמף דעם שווערן“ און:
 „איינעם שטאַרק צו מאַכן מוזן טויזנט שוואַכע שוואַכער ווערן“.

די בינע פון אַט דעם שווישפּיל איז אין דער גרויסער שטאַט די זעל-
 בע, אָבער פינצטערער.

אַן עלעקטרישער גלילאַמפּ אימיטירט די זון פון הימל
 און פון פרי ביז אָונט שפּילט מען צווישן ווענט פון שטורם און שימל.

אונדזער דיכטער האָט זיך נישט געפּילט גוט אין ניו-יאָרק, ער האָט
 געבענקט נאָך דעם קליינעם שטעטל. אָבער — ער איז געווען צו נישטער
 צו ווערן אַ ראַמאַנטיקער און זינגען די בענקשאַפט לידער, וואָס זענען
 דעמאָלט געווען אין דער מאַדע. אין אייראָפע האָט מען דעמאָלט זיך
 פאַרכליניעט מיט דוד איינהאַרנס געזאַנגען צום קליינעם שטעטל און צום
 „ענגן שמאַלינקן געסל“ און אין ניו-יאָרק האָט אויך קינד און קייט דע-
 קלאַמירט י. אַדלערס געבעט צו וואַלקן, אַז ער זאָל אָפגעבן אַ גרוס דער
 מאַמען און געזונגען:

ביסטו דאָס טאַקע מיין ליטווישע שטעטעלע,
 אדער איך זע דיך אין טרוים?...?

משה-לייבן איז באַשערט געווען צו זיין דער שטורמער פון דער ראַ-
 מאַנטיק אין אונדזער ליטעראַטור. ער האָט געוויזן, אַז נישט אַלץ איז אין
 שטעטל אַזוי ראַזווע, ווי עס איז געשילדערט ביי אַשן, איינהאַרנען און
 זייערע נאַכזינגער. אין דעם שוין דערמאַנטן ליד „זלאַטשעוו מיין היים“

זאָגט ער, אַז עס וועקט אויף אין אים אַ ביסל בענקשאַפט צו זיין היים-
שטעטל, אַזוי ווי עס וועקט אויף דאָס לעבן אין פּרילינג, אַבער

אַז איך דערמאָן זיך פאַרבּענקטערהייט
אַן דעם נגיד ראַפּאַפּאַרט, ווי ער גייט
מיט זיין גראַבן בויך אין שול אַריין
און אַן ישעיה הלל דעם פּרומאַק,
וואָס וואַלט ווי אַ חזיר אין אַ זאַק
פאַרקויפט אפילו די זון מיט איר שייַן,
איז דאָס גענוג עס זאַל אויסגייען אין מיר
אַזוי ווי אַ ליכט מיין בענקשאַפט צו דיר,
מיין היים, מיין זלאַטשעוו.

דאָס איז אַן אַנדערער צוגאַנג צום שטעטל, אַ נכטערער, די ראַמאַנ-
טיק האָט זיך אירס געגעבן דער יידישער ליטעראַטור. שלום אַש האָט
מיט דער הילף פון דער ראַמאַנטיק אַריינגעבראַכט אַ ביסל שיינקייט.
אין וועלכן מיר האָבן זיך שטאַרק גענויטיקט. י. ל. פּרץ האָט מיט זיין
ראַמאַנטיזירן דעם חסידיזם און די נאַענטע פאַרגאַנגענהייט אַנגעפילט
דאָס וויסטע השכלה לעבן אונדזערס מיט הומאַניטאַרן און אפילו סאַציאַ-
ליסטישן אינהאַלט. אַבער בלייבן אין דער אַלטער שול, בלייבן לעצטע
בעל-תפילות, האָט געהייסן; בלייבן אויסגעדרייט מיטן פנים צו דער פאַר-
גאַנגענהייט, בלייבן פאַסיוו צום קעגנוואַרטן און קומענדיקן לעבן. משה-
לייב האָט אַריינגעבראַכט באַציאונג צו דער קעגנוואַרט דורכדעם, וואָס ער
האַט אויסגעלאַכט דעם ראַמאַנטיזם און האָט נישט געזונגען „מיין שטע-
טעלע“, נאָר ער האָט זיך געטרייסט, וואָס אַ פּערד און וואָגן שלעפּן צו
דער באַן, וואָס פליט ווי אַ שד איבער די פעלדער אוועק און פירט אַריי-
בער קיין ניו-יאָרק דאון טאון און מען ווערט נישט באַגראַבן אין שימל פון
קליינעם שטעטל.

משה-לייב האָט אַנערקענט די גרויסע שטאַט, ער האָט זי נישט באַ-
זונגען, אדרבא: ער האָט געזען, אַז איר לעבנס-בינע איז פינצטערער ווי
די שטעטל-בינע און געזען דאָרט דעם מענטשן אין דער פּרעמד און

עס רויבט די שטאַט ביי אים זיין לעבנסצייט פאַר טרוקן ברויט אוועק.
זי שליסט אים איין מיט טויזנט אַנדערע אין גלות פון איין-ווענט,
מאַשינען רוישן דאָרט און רעדער טרייבן רולאַז זיינע הענט
און נאָך די רעדער יאָגט זיין וויסט לעבן זיך דורך נעכט און טעג.

אַבער — בייזערנדיק זיך אויף דער גרויסער שטאַט, האָט ער זי אַק-
צעפּטירט און געלערנט אַקטיוו קעמפן אין איר, נישט שטיין פאַסיוו און
בענקען נאָך דעם שטעטעלע.

אין יאָר 1908 איז משה-לייב אָנגעקומען קיין ניו-יאָרק. צו יענער
צייט האָט זיך אָנגעהויבן אויסקריסטאָליזירן אַ גרופּע, וואָס איז אַריין
אין דער יידישער ליטעראַטור אונטער דעם נאָמען „יונגע“ און האָט
אַריינגעפירט אין איר אַזעלכע דיכטער, ווי: משה-לייב, ה. לייזויק, מאַני
לייב, ראובן אייזלאַנד, י. ראָלניק, זישע לאַנדוי און אַזעלכע פּראָזאַאיקער,
ווי: י. אַפּאַטשאַוו, דוד איגנאַטאָוו, א. ראַבאָי.

די דאָזיקע גרופּע האָט אין אַ היפשער מאָס באַפרייט די ליטעראַטור
פון דער ראַמאַנטיק, וואָס האָט שוין אָנגעהויבן ווערן פּויל, האָט אַריינגע-
בראַכט נייע פּראָבלעמען, אַ ביסל אַמעריקע סיי פון פעלד, סיי פון שטאַט.
באַוווסטזיניקן און אַרגאַנישן סאַציאַליזם, אַנשטאַט דעם פּילאַנטראָפּיש-
קלאַנגדיקן סאַציאַליזם פון די עדלשטאַטס און גאַרדינס.

משה-לייב איז געוואָרן פון די הויפּט-כוחות צווישן די „יונגע“. די
גרופּע האָט זיך גיך אָנגעהויבן שפּאַלטן. עס זענען פּאַרגעקומען אידעאָי-
שע רייבונגען און אויך פּערזענלעכע. משה-לייב איז פּערזענלעך נישט גע-
ווען מיט קיינעם אַזוי שטאַרק אינטיים, אַז ער זאָל זיך צוקלעפּן צו אים.
דער דיכטער אפרים אייערבאָך האָט געזאָגט אַ ריכטיק וואָרט וועגן משה-
לייב: ער איז געווען פייער, און פייער קען זיך אַליין נישט אָנוואַרעמען,
עס בלייבט קאַלט צו זיך אַליין. משה-לייב אַליין האָט טאַקע דאָס אַ זינג
געטון וועגן זיך:

וויינט אין מיר דער מענטש, וואָס אייביק
איז ער פרעמד צו זיך אַליין...

דוד איגנאַטאָוו דערציילט, אַז ווען משה-לייב האָט געבראַכט ליידער
פאַר דעם זאַמלבוך „שריפּטן“, האָט ער זיי אים צוריקגעגעבן ער זאָל
זיי מאַכן גרעסער. עס איז ביי אַלעמען געווען דער איינדרוק, אַז משה-
לייב דאַרף שאַפן גרויסע ווערק אין פּערזון, ראַמאַנען אויף דעם פּושקינישן
שטייגער. זיין פּאַעמע „פּאַן יאַבלאַווסקי“, וואָס שפּיגלט אַפּ אַ לעבן פון
אַ פּוילישן פּריץ, וואָס האָט פּאַרלירן זיין לעבן צוליב אַ געליבטער און
ער שמאַכטעט אַלס דערשלאָגענער קוכער אין ניו-יאָרק, האָט טאַקע גע-
קענט ברענגען אויף דעם געדאַנק, אַז ער וועט שאַפן אַ ראַמאַן אין פּערזון.

אָבער משה-לייב האָט געשאַפן אַ גרויסע קאָשמאַר-לירישע פּאָעמע „אַ נאַכט“ (איינס פון די גרעסטע ווערק אין אונדזער פּאָעזיע). קיין גרויסע עפישע זאַכן האָט ער נישט געשאַפן. ער האָט געשאַפן לידער, קלענערע און גרעסערע; לידער, וואָס האָבן נישט קיין גלייכן צו זיך אין אונדזער ליטעראַטור, מיט זייער קראַפט, גאַליקער טראַציקייט און — יאָ! יאָ! — מיט זייער צאַרטקייט.

ער האָט אויך געשאַפן אַ סך הומאַריסטישע לידער. אַלמי האָט גע- זאָגט מיט רעכט, אַז ווען דער איינציקער הומאַריסטישער זשורנאַל אונ- דזערער זאָל נישט געווען אָפּשטאַרבן, וואָלט משה-לייב געווען געוואָרן אויך אַ הומאַריסטישער דיכטער. הומאַר האָט ער פאַרמאַגט אַ סך.

משה-לייב האָט אין 1915 און 1916 רעדאַקטירט זאַמליכער און זשורנאַל. צוזאַמען מיט משה נאָדיר האָט ער רעדאַקטירט „פון מענטש צו מענטש“ און צוזאַמען מיטן עסייאַסט ב. גראַבאַרד און דיכטער ז. וויינ- פּער האָט ער רעדאַקטירט דעם חודש-זשורנאַל „אַטעם“.

משה-לייב איז אַ שטיק צייט געווען נאָענט צו די פּועלי-ציון. נאָך דער רוסישער אָקטאַבער-רעוואָלוציע האָט ער זיך דערנענטערט צו די קאָמוניסטן און נישט ווערנדיק קיין מיטגליד אין דער קאָמפּאַרטי, איז ער געוואָרן אַ נאָענטער מיטאַרבּעטער אין דער קאָמוניסטישער צייטונג „די פּרייהייט“, געשריבן דאָרט אַרטיקלען אויף ליטעראַרישע טעמעס, אין וועל- כע ער האָט זיך געוויזן אַלס שאַרפּער — און אָפּטמאַל גראַבריידעוודי- קער — פּאַלעמיקער. ער האָט אין אַט די אַרטיקלען פאַרלאַנגט סאָציאַלע מאַטיוון אין דער פּאָעזיע און ער האָט אויך פאַרלאַנגט אורבאַניזם, גרויס- שטעטישקייט. געטע — האָט משה-לייב געזאָגט — האָט „געזונגען ווי דער פּויגל זינגט אין וואַלד“, ווייל ער האָט געווינט אין אַ קליינעם שטעטל נעבן אַ וואַלד. מיר וויינען אין גרויסע שטעט און מיר דאַרפן זינגען דאָס געזאַנגט פון מענטשן און מאַשינען... משה-לייב איז אין נאָמען פון דער קאָמוניסטישער צייטונג „פּרייהייט“ אַרומגעפאַרן איבער די שטעט פון די פאַראייניקטע שטאַטן און דאָרט געהאַלטן לעקציעס און געלייענט זיינע ווערק.

דער ערשטער באַנד לידער משה-לייבס הייסט „אין ניו-יאָרק“, דאָרט זענען פאַראַן אַ סך סתם לירישע לידער און עראַטישע לידער, דער צוויי- טער באַנד לידער משה-לייבס, וואָס איז אַרויס אין 1924 הייסט „די גאַל- דענע פּאָוע“, איז שוין דורך און דורך סאָציאַל, משה-לייב איז דאָ אַן

אנדערער. אַנשטאַט ליריק און פּאַטעטיק, פּאַרמאַגט ער דאָ חוּק, פּאַראַדיע און צומאַל אויך ציניזם.

משה-לייב איז קיין דורכאויסקער קאַמוניסט נישט געוואָרן. ער איז געבליבן יידיש-נאַציאָנאַל און אפילו נאַציאָנאַליסטיש, ער האָט אין זיינע לידער נישט נאָר געשאַלטן די יידישע פּרויען, וואָס שלאָפן מיט „גוי-אישע הינט“, ער האָט זיך נישט נאָר געבייזערט אויף דעם „שכן דעם חם“, נאָר ער האָט אויך געזונגען וועגן דעם, אַז זיין זון וועט זיין אַ קאָוואַלטישקל און פּאַרשפּרייטן יידישע ליכט און באַוווסטזיין צווישן די גויאמלעך... דער קאַמוניזם האָט אָנגעהויבן זיין אַלץ פּאַדערנדיקער צו דער ליטעראַטור און דער רעוואָלוציאָנערסטער פּון אונדזערע דיכטער, איז דערקלערט געוואָרן אַלס ראַציאָנאַליסט און אַנאַרכיסטישער קליינבירגער און כאַטש ער האָט פּאַרלאַנגט פּראַלעטאַרישקייט אין ליד, איז ער דערווייטערט געוואָרן פּון דער „פּרייהייט“, וואָס האָט דערנאָך אין איר „נעקראָלאָג“ געזאָגט, אַז משה-לייב איז געשטאַרבן באַלד ווי ער איז אַוועק פּון דער „פּרייהייט“ (זיין גרויס ליד „סאַלוטע“, איינע פּון די גרעסטע לידער קעגן די פּאַר-פּאַלגונגען אויף נעגער, האָט ער, אפנים, געשאַפן „טויטערהייט“...).

זייט 1927 איז משה-לייב אַרומגעגאַנגען אַן איינזאַמער און אַ פּאַר-ביטערטער. ער האָט זיך אַ צייט נישט געהאַט צו וועמען זיך צוטוליען. ער האָט זיך דערנענטערט צו דער „קולטור געזעלשאַפּט“ און האָט זיך די לעצטע צייט געפונען אין לאַגער פּון די רעוואָלוציאָנערע יידישיסטן. ער איז אין די לעצטע יאָרן געוואָרן אַליץ נאַציאָנאַלער און נאַציאָנאַליסטי-שער. אין זיין הקדמה צו ז. וויינפּערס „געקליבענע לידער“ (דערשינען אין ניו-יאָרק אין 1932) לאַכט ער פּון בערגלאַסאַנען, וואָס עצהט וויינפּערן פּאַרן אויף אַ שטיקל צייט קיין ראַטנפּאַראַנד „זיך לייטערן“ און ער זאָגט:

דער עלטער-זיידע אויפן שייטער-הויפּן,
דער זיידע ביי דער וואַנט מיט דער שכינה,
וואָס זיצט אויף אים און וויל נישט אַראַפּגיין,
און דאָס אייניקל, וויינפּער, דאַרף זיך לייטערן
אין סאַוועטלאַנד ביי דער רעוואָלוציע —
מער פעלט איר נישט?

משה-לייב האָט זיך אַרומגעדרייט אין ניו-יאָרק, אַ שלאַנקער און פּאַרשלאַסענער. ער האָט געהאַט אַ שווער לעבן, ער האָט זיך מאַטעריעל

געפייניקט. אבער — ער האָט דאָס נישט אַרויסגעוויזן. אין די פאַרביטערטע רייד זיינע האָט מען געקענט דערקענען, אָו אים גייט זייער שלעכט. אין דער שוין דערמאָנטער הקדמה צו ז. ווינפערס „געקליבענע לידער“ שרייבט משה־לייב, אָו ז. וו. זאָל אים איינלאָדן אויף אַ שימחה, ווייל

„מיר, די אייביקסטע דריי אייניקייט (ס'הייסט: ער, דאָס ווייב, און זייער זון, י. ב.) זענען גענוג אויף צרות צו וועלן הערן געזאָנג, וואָס מען דאַרף נישט צאלן קיין בילעטן דערפאַר.

עס בלייבט אַ שטיקל חשד, אָו משה־לייב האָט געוואָלט שטאַרבן. אין זיין באַרימטן ליד **Memento More** האָט ער אונדז מיט אַלע כוחות געוואָלט איינזינגען, אָו ער האָט געזען דעם טויט, האָט אים באַגריסט, געפרעגט ווי עס גייט, אָו דער טויט איז נישט גרוי, נאָר פאַרביק רייד און אָו אים האָט געצויגן צום טויט, אָזוי ווי עס ציט צו אַ פרוי, וואָס מען פאַרהייליקט. און אין דער שוין צוויי מאָל הקדמה צו ווינפערס „געקליבענע לידער“, וואָס ער האָט געשריבן מיט עטלעכע חדשים פאַר זיין טויט, האָט ער געזאָגט:

אַו איר וועט אונטערלייגן דאָס אמתע קישעלע דערנאָך — וועלן מיר אייך ווייזן, ווי שייך מען גיט זיך איבער מיט אַ זיפץ צום שלאָף, וואָס לערנט שטאַרבן, נאָר אפילו דער טויט — רעדט איר פון אים, ווערט ער ליכטיק — אָזוי אָו מען הערט אויף כימעט מורא האָבן...

אָזוי איז געווען אין דער ליטעראַטור. אין לעבן האָט מיסתמא משה־לייב נישט געוואָלט שטאַרבן. משה־לייב, ווי יעדן פילנדיקן מענטשן, האָט אַמאָל אַ רייץ געטון דער טויט. אַ מיאוס ווייב צינדט אַמאָל אויך דאָס בלוט, דער גיהנום ציט אַמאָל אויך מיט טויזנט פעדעם. ליב געהאַט האָט משה־לייב דווקא דאָס לעבן.

אַבער — זיין ווונטש איז דערפילט געוואָרן אויף דעם טרויעריקסטן אופן. ער איז נישט געשטאַרבן אין זלאַטשעוו, ער איז געשטאַרבן אין על־טער פון 46 יאָר אין ניו־יאָרק. זונטיק דעם 28סטן אויגוסט 1932 האָט ער דערפילט קרעמפן אין בויך, מען האָט אים אוועקגעפירט אין אַ שפּיט־טאָל. דער דאָקטאָר, וואָס האָט אים „אַטענדעט“ (באַהאַנדלט) האָט מיסתמא נישט געווסט, ווער זיין פאַציענט איז, און ער האָט קיין וועזן נישט גע־מאַכט. „ס'איז גאַרנישט“ — האָט ער געזאָגט — און פון אַט דעם „גאַר־נישט“ איז ער געשטאַרבן אויפן פערטן טאַג. דער דאָקטאָר האָט נישט

געפונען פאַר נויטיק צו באַטראַכטן זיין דיכטעריש האַרץ, וואָס איז געווען שוואַך און אויפגעפרעסן פון שטאַלצע איבערלעכע גריזעניש. דאָס האַרץ האָט די קליינע מאָגן קראַנקהייט נישט אויסגעהאַלטן...

אַ שעה פאַר זיין טויט האָט דעם דיכטער געזען דער יידישער שריי-בער ראובן אייזלאַנד, אָבער ער האָט אים שוין נישט דערקענט. האַלפּערן האָט נישט דערקענט אייזלאַנד און אויך אייזלאַנד האָט נישט דערקענט האַלפּערנען, ער האָט אויסגעזען, ווי אַן אַלטער זיבעציקעריקער מאַן. אין משך פון פיר טעג איז דער שלאַנקער און שטאַלענער משה-לייב געוואָרן זייער אַלט און געבראַכן. אפשר איז ער אַזוי אַלט געוואָרן, ווייל ער האָט זיך שווער געראַנגלט מיטן טויט...

נעבן שלום-עליכמען, מאָריס ראָזענפעלדן, מאָריס ווינטשעווסקיין איז אויף אַ ניו־יאַרקער בית-עולם צוגעקומען נאָך אַ קבר. אַ קבר — ווי דוד אייגנאַטאָוו האָט געזאָגט — וווּ עס ליגט דער ערשטער פון די „יונגע“... ערשט געווען אַ יונגער און שוין אויף אַן אַלטן בית-עלמין...

און אַז משה לייב וועט דעם טויט פאַר זיי מאַלן
נישט גרוי און נישט פינצטער, נאָר פאַרבן־רייך שייך,
אַזוי ווי ער האָט אים זיך באַוויזן
דאָרט ווייט צווישן הימל און כוואַליעס אַליין,
צי וועט מען דאָס גלייבן משה לייבן?

קראַפּט, צאַרטקייט און צו-להכעיסדיקייט...

די דריי הויפט־שטריכן אין משה-לייב האַלפּערנס כאַראַקטער זענען:
קראַפּט,
צאַרטקייט,
צו-להכעיסדיקייט.

די קראַפּט זיינע דערפילט מען כימעט אין יעדן ליד. אין זיין אַריינ-פיר צום בוך „די גאַלדענע פּאָווע“, אין ליד „שיר-השירים“ דערציילט ער, אַז עס זענען געווען דריי ברידער: איינער מיט פאַרחלומטע אויגן האָט זיך גענומען די לבנה, איינער — דער געזונטער, האָט זיך גענומען די זון און איינער מיט אויגן אַרונטער האָט געהאַלטן אין איין וויינען, ווייל

ערגעץ דארט, נישט ווייט פון אומעטום,
 אויף דעם וועג, וואָס איז נישט גלייך און נישט קרום
 זיצט עמיץ, וואָס מיט אים איז עפעס נישט דאָס
 און ער וויינט, ער ווייסט אַליין נישט פאַר וואָס...

וועלכער ברודער איז געווען משה-לייב?
 אַלע דריי...

ער האָט געהאַט בלויז פאַרהלומטע אויגן און האָט זיך גענומען די
 לבנה. ער האָט געזונגען צאַרטע לידער וועגן אויסגעטרוימטע פּרינצעסינס.
 ער איז אויך געווען דער ברודער מיט די אויגן אַרונטער, וואָס האָט גע-
 וויינט, ווייל אַלץ איז גלייך און אַלץ איז קרום און גאַרנישט איז גלייך און
 גאַרנישט איז קרום און האָט געוואָלט אַוועק פון לעבן, ווייל „עפעס איז
 נישט דאָס“ — און אַריין אין הימל, אין די וואַלקן. ער האָט אָפּט גע-
 פּרוּווט פאַרהאַנדלען אין אַ שפּאַס זיין סקעפּטישע פּילאָזאָפּיע און נישט
 געקענט. און ער איז אויך געווען דער געזונטער און אפשר טאַקע איז ער
 געווען איבערהויפט דער געזונטער — ער האָט זיך גענומען די זון. ער האָט
 געזאָגט אויף זיך:

האַב איך אַזוי פּיל פּרייַד אין זיך אַליין געפונען,
 ווי אין אַ מעשהלע מיט זיבן העלע זונען.

ער האָט דערפון הנאה, אָבער דער צו-להכעיסניק דערוואַכט אין אים.
 ער האָט פּילאָזאָפּירט וועגן זין פון לעבן און ער איז אין רוב פון זיינע ליי-
 דער פּול מיט קראַפּט און ער גיט דיך אָפּט אַ כאַפּ אָן, אַזוי ווי עס כאַפּט
 דיך אָן די זון. מען דערפּילט דעם הייסן אַטעם און דעם כּוח פון דיכטער.
 נישט אומזיסט האָט יעדער, וואָס קען און וואָס קען נישט, דעקלאַמירט
 משה-לייבס „גאַסנפּויקער“. עס זעצט ממש אַ פייער פון די ווערטער. מען
 מעג זיי ווי קאַלט זאָגן, ברענען זיי:

קומט אַ מיידל מכשפה
 צינד זיך אָן אין מיר אַ שרפה,
 נעם איך זיך נאָך ווילדער דרייען
 און איך פרעס צענויף די ציין
 און איך ברום,
 מיידל, קום,
 גיב די הענט און נעם אַרום,
 הייסער טאַנצט זיך עס צו צוויי,

ס'האט אזא ווי דו, א שלאנג,
 מיך פארלאזן ערשט נישט לאנג,
 קרענקט דאס הארץ און פלאצט פאר וויי,
 פויק איך, אז די פויק זאל פלאצן
 און איך דזשינדזשע אין די טאצן
 דזשין, דזשין, קום, קום... קום...

און דאָס איז נישט סתם קראַפט, ס'איז קראַפט מיט דראַנג צו ליבע
 און לעבן. דער דאָזיקער דראַנג און אַט די ליבע דריקן זיך נאָך וואַרעמער
 אויס אין אַט די שורות:

אַט אזוי דורכגעריסן,
 דורכגעריסן, דורכגעביסן
 מיטן קאַפּ, ווי דורך אַ וואַנט
 איבער שטעג און וועג און לאַנד
 מיט די ציין
 האַק דעם שטיין
 האַק דעם שטיין און בלייב אַליין!

און צוזאַמען מיט דער קראַפט, צוזאַמען מיט זיין אומרו פון אַ וואַלף,
 האָט ער פאַרמאָגט אויסערגעוויינטלעכע קינדישע צאַרטקייט. אין דער
 אויסערלעכקייט זענען פאַראַן צאַרטערע לידער ווי משה-לייבס, אַבער אין
 דער טיפער אינערלעכקייט איז נישטאָ קיין צאַרטערער ליד אין יידיש ווי
 משה-לייבס „גינגילי“. ס'איז אַ ליד, וואָס גלעט ביי דער נשמה, פונקט ווי
 עס גלעטן אַמאָל אַ ברענענדיקן קאַפּ צוויי צאַרטע מיידל-הענט.

ווער איז דער יונג, וואָס טרוימט אין שניי
 און שלעפט די פיס, ווי קלעצער צוויי
 אינמיטן גאַס ביינאַכט?
 דאָס איז דער תכשיט משה לייב,
 וואָס וועט אַמאָל דערפירן,
 בעת ער וועט פון פּרילינגס-צווייט
 און בלומען פאַנטאַזירן.
 און וועט ער ליגן שוין אין שניי
 און זיך שוין מער נישט רירן,
 וועט ער אין טרוים נאָך דעמאָלט אויך
 אין זאַנגען-פעלד שפּאַצירן.

מען דאַרף זיך אַריינלעבן אין אַט דעם בילד. סאַראַ צאַרטע ליבע צום
 לעבן! פּריענדיק, שלעפּנדיק צוויי פיס ווי קלעצער, זעט דער דיכטער-

וואַגאַבונד בלומען אין שניי. ביים רוסישן פּאָעט קעט זיצט אַ מיידל אין אַ ווינטער־טאָג ביים פענצטער און דערזעט בלומען אין שניי. זאָגט איר די מוטער, אַז דאָס איז, ווייל זי איז פּאַרליבט. אָבער ביי פעטן איז די העלדן אַ פּאַרחלומט מיידל, וואָס זיצט אין דער וואַרעם, אין שטוב ביי איר אין זומער. ביי אונדזער דיכטער איז דער העלד אַ וואַגאַבונד, וואָס קומט אום פּאַר קעלט און דאָך זעט ער בלומען אין לעבן, ער קאַרטשעט זיך אין דרייען און האַפקעט ביים לאַמטערן שיין

כדי עס זאלן אים די פיס
נישט איינפירן אינגאַנצן
דאָביי זעט ער דעם שניי אויף זיך
ווי צווייט און זונשיין גלאַנצן
און מיידלעך מיט צעלאַזטע האַר
באַצירט מיט פייער קראַנצן.

און כאַטש ער זעט און פילט אַנשטאַט שניי צווייט, זונשיין און מיידל
לעך מיט פייער־קראַנצן, באַווייזט זיך נישט דער טאָג און פּאַרבאָרגט זיך

און ווייל אים דוכט זיך, אַז מען האַט
דעם לעצטן האַן דערוואַרגן,
צעקרייעט ער זיך אַליין און זאָגט
צו זיך אַליין גוט מאַרגן.

אַליין דער טרוימער, אַליין דער וועקער, דאָ פּאַראַייניקט זיך די צאַרט־
קייט מיט דער קראַפט. דאָ איז ער דער ברודער מיט די פּאַרחלומטע
אויגן, אי דער געזונטער ברודער.

די דריטע אייגנשאַפט משה־לייבס איז צו־להכעיסדיקייט. נאָכגיב־
קייט, נאָכזאָגן באָם אויף אַלץ, ברענגט צו פּאַסיוויטעט און צו איינגע־
דרימלקייט. ביכדי אַ בויגן זאָל שיסן, דאַרף מען אים אַנציען, ביכדי אַ
מענטש זאָל אַרבעטן און ווירקן, דאַרף ער אויך זיין אַנגעצויגן. דעם מחבר
פון אַט די שורות איז אַמאָל אויסגעקומען צו לערנען אין אַ בעסאַראַביש
שטעטל מיט צוויי מיידלעך, איינע אַ ווייכע, וואָס האָט אויף אַלץ נאָכגע־
באַמקעט און איינע אַ צו־להכעיסניצע, וואָס האָט קעגן אַלץ ווידערשפּראַכן.
און מיט אַ סך פון מיינע דעהגרייכונגען אין לעבן האָב איך צו פּאַרדאַנ־
קען דער טראַציקער. משה־לייב האָט נישט געגלעט קיינעם, האָט נישט ליב
געהאַט צו גלעטן, זיך אַליין האָט ער אויך נישט געצערטלט. אין ליד
„זשום זשום“ הערט ער זשומען בינען און אים

דאָכט זיך, אַז שטילערהייט
ווייזט מען אַן אויף אים מיט פרייד
און מען זאָגט, אַז גאָר אין לאַנד
איז נישטאָ אַזאַ טאַלאַנט.

ער האָט דערפון הנאה, אָבער דער צו־להכעיסניק דערוואַכט אין אים
און עס

דוכט זיך אים, אַז צו דיין קאַפּ
בויגט זיך עמיצער אַראָפּ
און ער זאָגט, אַז גאָר אויף ד'רערד
איז נישטאָ אַזאַ מין פּערד.
ווייל ער ווער דאָס איז דערגיין,
הערט ער ברומען זיך אַליין...

ווייל מען זאָגט אויף אים, אַז „גאָר אין לאַנד איז נישטאָ אַזאַ טאַלאַנט“,
זאָגט ער זיך אַליין, אַז גאָר אין ד'רערד איז נישטאָ אַזאַ מין „פּערד“. אַט
אַדאָ איז ער דער ברודער מיט די אויגן אַרונטער, וואָס זעט, אַז עפעס איז
נישט דאָס...

קראַפּט, צאַרטקייט און צו־להכעיסדיקייט דאָס זענען די דריי הויפט
אייגנשאַפטן פון משה־לייבס כאַראַקטער. מען זעט די דאָזיקע שטריכן אַן
אין זיין פּאַרטרעט. ער האָט געלערנט שילדן־מאַלעריי, האָט געקענט מאַלן
און צייכענען, ער האָט זיך געמאַכט עטלעכע אויטאָפּאָרטרעטן און גאָר
געראַטענע, אָבער דער געראַטענסטער אויטאָפּאָרטרעט זיינער איז אַנגע־
צייכנט נישט מיט ליניעס, נאָר מיט ווערטער און די דערמאָנטע דריי
הויפטשטריכן זענען פאַראַן אין ווערטערדיקן אויטאָפּאָרטרעט.

זומער שפּרענקלעך פיל ווי שטערן,
האָר געמישטע שוואַרץ מיט גרוי,
יאָ — איך בין נישט קיין שיינער,
דאָס איז זיכער, שיינע פרוי.
ברייטע נאָז און טיילוּלס ברעמען
צייך און ליפּן וועלפּיש ווילד
אָבער אויגן האָב איך בלויע,
אויגן בלויע גוט און מילד.
ס'האָבן מיינע פּיס צום טאַנצן
ווייניק וואָס טאַלאַנט
און די גרויסע אויערן מיינע
הערן מוזיק ווי די וואַנט,

אָבער מיט האַרץ, וואָס האַמערט
 זינג איך מיר, ווי מיר געפעלט
 און צום האַמער טאַנץ פון האַרצן
 טאַנצט די גאַנצע שיינע וועלט.
 האָט דער אָדלער פליגל גרויסע
 האָב איך ברייטע, שטאַרקע הענט,
 האָט דאָס לעבן קאַמף און ליבע,
 האָב איך בלוט, וואָס שרייט און ברענט.

„ציין און ליפן וועלפיש ווילד“ דאָס איז די קראַפֿט, „ברייטע נאַז און
 טייוולס ברעמען“ איז די צו־להכעיסדיקייט און „אויגן בלויע, גוט און
 מילד“ דאָס איז די צאַרטקייט.
 די אויסגערעכנטע דריי אייגנשאַפטן זענען די כלים, די פאַרם, וואָס
 איז דער אינהאַלט, וואָס משה־לייב האָט אַריינגעטון אין אָט אַ די כלים?

**געראַנגל מיט דער ראַמאַנטיק צום קליינעם שטעטל און
 פאַראורטייל צו דער גרויסער שטאַט; סאַציאַלער פראַטעסט,
 קרעפטיק-צאַרטע ליבע-געזאַנגען און סקעפטישע פילאַזאָפיע**

משה־לייב האָט געלעבט אין אַ גרויסער און שווערער צייט. סיי אינ־
 די ווידועל, סיי אין קאַלעקטיוו האָט ער געדאַרפט דורכמאַכן שווערע און
 טראַגישע טראַנספּאָרמאַציעס. ער האָט געדאַרפט פּערזענלעך ווערן פון אַ
 קליינשטעטלדיקן אָן עמיגראַנט און דערנאָך אַ גרויסשטאַטישער און ער
 האָט איבערגעלעבט די זעלבע פאַרוואַנדלונג ביים כלל, ביי דער מיליאָניקער
 יידישער מאַסע אין נאָרד־אַמעריקע.

אין משך פון זיין קורצן לעבן האָט משה־לייב געדאַרפט איבערלעבן
 דעם אָנהויב און די אַנטוויקלונג פון אַ שטאַרקער סאַציאַלער דיפּערענציע־
 רונג ביי יידן. שוין אין זלאַטשעוו האָט ער איבערגעלעבט דעם בלוטיקן
 קאַמף צווישן אַרעם און רייך. אַרעם איז געווען זיין מאַמע און רייך זיין
 זיידע און ער האָט דערנאָך זיך געטרייסט מיטן טרוים, אין וועלכן ער
 האָט געזען זיין זיידן מגולגל ווערן אין אַ הונט... אָבער אין דער גייער
 היים איז די סאַציאַלע דיפּערענצירונג געווען שווערער און בלוטיקער.
 משה־לייב האָט איבערגעלעבט די גרויסע מילחמה און די גרויסע רעוואָלוציע־

ציעס נאָך דער מילחמה. אין רוסלאַנד איז די רעוואָלוציע פאַר זיך גע-
קרוינט געוואָרן מיט אַ פּוּלן דערפאַלג, אָבער אויף דעם וועג צו דער רע-
וואָלוציע איז חרוב געוואָרן דאָס עקזיסטירנדיקע רוסיש-יידישע לעבן.
אין דייטשלאַנד איז די רעוואָלוציע דורכגעפאַלן און ביים לעצטן טראַסק
פון דער דורכגעפאַלענער רעוואָלוציע האָט אָנגעהויבן פּולשטענדיק חרוב
ווערן דאָס נישט עקזיסטירנדיקע דייטש-יידישע לעבן.

משה-לייב האָט איבערגעלעבט אַן עפאַכע, ווען דער שעפּערישער
אינטעליגענט איז געבליבן הענגען צווישן הימל און ערד און נאָך טראַג-
שער איז געווען (און איז) דער גורל פון שעפּערישן יידישן אינטעליגענט.
דער באַלעבאָס דאַרף אים קוים, קוים און דער רעוואָלוציאָנערער אַר-
בעטער איז געפאַנגען ביי אַ הייפל סאַדיסטישע פירער און וויל דווקא
אַנטון קייטן אויף די געהירן.

משה-לייב האָט איבערגעלעבט די עפאַכע, ווען פון איין זייט איז
געווען אַ ווילדע טענדענץ פון אויפלייזונג ביי די יידישע מאַסן, פון דער
אַנדערער זייט איז פאַראַן אַ ווילדע טענדענץ ביי די נישט-יידין, נישט
אַריינצולאָזן צו זיך די יידן און פון דער דריטער זייט זענען פאַראַן פאַר-
שידענערליי נאַציאָנאַלע לייזונג טענדענצן.

ווי אַזוי האָט משה-לייב אויפגענומען אַט אַ די אַלע איבערלעבענישן?
ווי אַזוי האָט ער רעאַגירט אויף זיי מיט זיין פּאַעטישער קראַפט, צאַרטקייט
און טראַציקייט?

אַ לאַנגע צייט האָט ער גאַרנישט אויפגענומען. דאָס לעבן האָט אים
גאַרנישט געגעבן. אין זיין היים האָט ער קיין פריידן נישט געהאַט. ער
האַט זיי נישט געהאַט נישט אין שטוב, נישט אין קראַם ביים זיידן, נישט
אין שול, ווו מען האָט זיך גערייצט מיט אים אין אים געגעבן צו קושן
דאָס צלמל.

אין שקאַלע פלעגן מיר שטענדיק זען דעם לערערס בייע אויגן,
די קינדער אין די ערשטע בענק האָט ער געגלעט,
געשאַנקען האָב איך זיי מיין שפּילגעצייג דאָס שענסטע
און זיי — זיי האָבן שטענדיק בייו צו מיר גערעדט.
דערלאַנגט האָט איינער מיר זיין גאַלדן צלמל צו קושן,
דער צווייטער האָט אַ צלם אויסגעמאַלט אויף מיר
און האָט מיין יונגעס האַרץ דאָס נישט געוואַלט פאַרטראַגן
האַט מיך אַוועקגעשטעלט דער לערער צו דער טיר.

און ווען ער איז שוין עלטער געווארן און איז אַוועק קיין ווין, האָט ער דאָרט אויך קיין פריידן נישט באַקומען און ער האָט זיך אין דייטשן עסטרייך, ווי אין דער פּוילישער גאַליציע געפילט עלנט און פּרעמד:

איך האָב קיינמאַל נישט ליב געהאַט די אַדל־לייט פון פּוילן,
אַן איינזאַמער בין איך אויף דייטשלאַנס ערד געווען.
אין אַלע זייערע פּראַצעסיאָנס געזאַנגען פלעג איך שטענדיק
דאָס אַלטע יאַזעל פון מיין קינדער־צייט דערזען...

מיט אַט דעם באַגאַזש פון האָס און פּאַראַכטונג צו זיך אַליין און צום שכן האָט ער זיך געלאָזט אין וועג אַריין, פון יענער זייט ים. ער האָט גע־בראַכט מיט זיך נאָר אַ בלוט וואָס האָט געשריגן, געברענט און געזונגען. נישט אומזיסט האָט ער זיך פּאַרגלייכט צו אַ ציגיינער:

עס וואַגלט אַ ציגיינער אין דער וועלט אַרום,
קיין רו געפינט ער נישט און יאָר נאָך יאָר פּאַרשווינדט
און קיינמאַל איז נישט גאַנץ די טראַנטע אויף זיין לייב
און תּמיד קלינגט זיין ליד אַרויס אין נאַכט און ווינט.

אַבער וואָס זאָל ער זינגען דער וואַגלענדיקער ציגיינער? וווּ זאָל ער נעמען אינהאַלט פּאַר זיין געזאַנג. די אַלטע היים האָט ער שוין נישט (און ער האָט זי כּימעט קיינמאַל נישט געהאַט), די נייע היים האָט ער נאָך נישט. קיין זון איז אין דער גרויסער שטאַט ניו־יאָרק נישטאָ און דעם גרויסן לאַמפּ האָט ער זיך נישט אויסגעלערנט באַזינגען. קלאַגט ער טאַקע אין ליד „אַזוי איז אונדז באַשערט“, אַז מיר האָבן קיין ליד נישט. יונגע פּישער זינגען ווי דער ים דער פּרייער, „יונגע קאַוואַלעס זינגען געזונטע, ווי דאָס פּייער“, קינדער זינגען דאָס געזאַנג פון דער מאַמען, אַבער מיר זענען געגליכן צו חורבות און מיר זינגען ווי די „פּוסטקייט“, גלייך קיין מאַמע האָט אונדז נישט געבוירן, נאָר זינגענדיק האָט דאָס שליםמזל אונדז אין „וועג פּאַרלוירן“. דאָס נישט געפונען קיין אינהאַלט פּאַרן געזאַנג, פילט זיך שוין אין „אונדזער גאַרטן“, אין ערשטן ליד פון באַנד „אין ניו־יאָרק“.

אַזאַ גאַרטן, וווּ דער בוים
האַט זיך זיבן בלעטער קוים
און עס דאַכט זיך, אַז ער טראַכט:
ווער האָט מיך אַהער געבראַכט?
אַזאַ גאַרטן, אַזאַ גאַרטן,

וואו מיט אַ פאַרגרעסער-גלאַז
קאָן מען זען אַביסל גראַז
זאָל דאָס אונדזער גאַרטן זיין,
אַט אַזאַ אין מאַרגנשיין?

אווודאי אונדזער גאַרטן. וואָס דען, נישט אונדזער גאַרטן? און אַט אַ
דעם גאַרטן דאַרף מען באַזינגען מיט אַזוי פיל כוח, צאַרטקייט און שטור-
רעם וויפל משה-לייב האָט פאַרמאַגט... אַז ס'איז נישטאַ וואָס צו זינגען,
גלוסט זיך לאַכן, חוזק מאַכן. באַווייזט זיך דער אָנהויב פון חוזק אין משה-
לייבס אַ ליד וואָס הייסט „דער ערשטער פּרילינגס טאַג“. אַז דער פּרילינג
אין דער גרויסער שטאַט איז קיין פּרילינג נישט, אויטאָמאַבילן פילן אַן די
לופט מיט רויך און מיט גאַזאַלין גערוך, וואָס מאַכט קראַנק די לונגען,
טאַ ווי קען זיין פּרילינג אין דער פּאַעזיע? אַבער אַז אַ דאַרער יונגערמאַן
דאַרף אַ נייעם ראַק און דאַרף גיין צום צירולניק זיך קירצן די האַר אויך
און עס קלעקט נישט —

נו, וועט ער שוין במחילה מוזן שרייבן
נאָך אַ פּרילינגס ליד
פאַר אונדזער ווונדערלעכער וועלט
וואָס גאַרט אַזוי צו הערן פון אַ בלום, וואָס בליט...

פונדעסטוועגן מאַכט ער נישט נאָר חוזק פון דער יידישער פּאַעזיע,
נאָר ער באַזינגט זי אויך, ער באַזינגט די גאַנצע ליטעראַטור אונדזערע און
במילא אויך אונדזער וועלטלעך לעבן. אין ליד „ווי אַ שיינער זומער פויגל“
באַדויערט משה-לייב אַ בחור, וואָס זיין נשמה איז אין דער אַלטער היים
אַרומגעפּלויגן צווישן בלעטער טויטע און וואָס האָט אויך אין דער נייער
היים געפונען זיין קלויז און שטענדער. דאָס איז דער מתמיד אויף דער
נייער ערד, וואָס ער —

שלאַפט אַפּ אַזוי זיין יוגנט, ווערט ער עלטער, קעלטער, בלאַסער
זיצט ער שוין אין אַ ישיבה, לעבט ער דאַרט מיט ברויט און וואַסער
און אַזוי אַ לעבט ער ווייטער עלנט דאָ אין לאַנד און אַרעם,
אַלע טאַג ביים אייזן שטייט ער, אַוונטס זיצט ער איבער ספרים.

און ער שטעלט אַנטקעגן דעם ישיבה-בחור דעם וועלטלעכן יידישן
ינגערמאַן און ער זאָגט:

איך און דו, מיר האבן ביכלעך, ליגן אין די בלעטער בלומען,
בענטשן מיר די שעה די שיינע, ווען מיר האבן זיי באקומען,
בענטשן מיר די האנט די שיינע, וואס האט אונדז די בלום געגעבן,
ער האט גארנישט, גארנישט, הארבסט און גרויקייט אין זיין לעבן.

אָבער דאָס ביכל מיטן בלימל, וואָס ערשט נאָר יחידים האָבן עס,
איז פאָרט נישט קיין געניגנדיקער אינהאַלט און משה-לייב האָט געניש-
טערט מיטן אומרו פון אַ וואָלף, ער האָט געזוכט אין דער אַלטער היים
און געזוכט אין דער נייער היים. ער איז מאַמענטנווייז געוואָרן אַ ראַמאַנ-
טיקער. דאָס זיבעטע געזאַנג אין זיין פּאָעמע „אין דער פרעמד“ האָט שו-
רות, וואָס זענען אַ פירוש צו דער גאַנצער ראַמאַנטיק אין אונדזער ליטע-
ראַטור. מיר פאַרשטייען פאַר וואָס פּרין, אַש, איינהאַרן א״א האָבן אַזוי
געבענקט נאָך דעם פאַרגאַנגענעם לעבן. עס איז געווען אַ גאַנץ לעבן;

און קיינמאל האָט גאָטס נאָמען נישט אויף יענע טירן אויסגעפעלט,
אויף וועמעס שוועל עס האָט אַ קינד פון אונדז זיין פוס אַרױפגעשטעלט
קיין אַרעמאַן האָט ביים רייכנס טיש געפעלט טאַג-אײן, טאַג-אױס
און גאָט געבענטשטער פּרידן האָט געהערשט אין גאָס, אין יעדן הויז.
און קינדער האָבן זיך געשפּילט מיט זייער פּאָטערס לאַנגע בערד
און איבער אַלטע ספרים זינגענדיק און שטענדיק טיף פאַרקלערט
געזעסן זענען טאַג ווי נאָכט פיל איידעלע יונגעלייט
און מיידלעך האָבן תּפּילין-זעקעלעך אויסגענייט פון גאַלד און זייד.
און אַלע מיידלעך האָבן אויסגעזען אַזוי ווי שטערן ריין.

די פּובליציסטישע באַזינגער פון שטעטל, די א. גאַלאַמבס, א. מענעסעס
און שלמה סיימאַנס, וואָס וואָלטן געוואָלט אונדזער לעבן אין די אַמערקעס
פאַרעמען שטעטלדיק, וואָלטן אָט די שורות געקענט נעמען אַלס מאַטאַ.
משה-לייב איז אָבער פאָרט געווען צו ניכטער צו בלייבן אַ ראַמאַנ-
טיקער און ווען ער נעמט גענויער אויפלעבן די אַלטע היים אין דער פּאַנ-
טאַזיע, דערזעט ער, אַז ניט אַלץ איז דאָרט געווען אַזוי אידיליש און פּרום.
און אין ליד „לייב בער“, וואָס שיינט צו זיין דעם דיכטערס אַ שטיק אוי-
טאַביאַגראַפּיע, דערציילט ער, אַז זיין העלד האָט אין שטעטל אַלע טאַג נאָכן
דאָווענען געמוזט אַריינגיין אין קלייט און „לערנען זיך פעלשן די וואָג“
און די ווינונג זיינע איז געווען אַ פינצטערע נאָרע מיט לעכער אַנשטאַט
פענצטער און גאָר קליינערהייט האָט ער קיין קינדערישן שפּיל נישט גע-
ווסט און דאָס גאַנצע לעבן איז געווען פינצטער, וויסט און אַן פּרייד...

משה-לייב האָט זיך באַפרייט פון דער ראַמאַנטיק און זיין אונטערשטע שורה איז:

בענק אַהיים און האָס דיין היימלאַנד,
זיי אָן אָפגעבראַכן צווייגל
פון אַ בוים אַ לאַנג פאַרדארטן.
זיי אַ קליינטשיק אַששטויבל
אין אַ ברענענדיקן טורעם.
כעס זיך, מענטשל, אין דיין ווייטיק,
ווען אַ לייב זאָל דאָ פאַרבלאָדזשען,
וואַלט ער וואַנזיניק געוואָרן,
וואַלט ער זיך אַליין דערעסן.
וויין אויף דיינע יאָרן, מענטשל,
ווי אין ים אַריין אַ רעגן
פאַלן דיינע טרערן.

און פונקט ווי ער האָט זיך שווער געראַנגלט מיט דער בענקשאַפט אַהיים, ביז ער האָט זי באַזיגט, ווייל ער האָט פאַרשטאַנען, אַז עס קומט אַ צייט, ווען די דאָזיקע בענקשאַפט הערט אויף צו זיין שעפּעריש און זי פאַלט ווי אַ רעגן אין ים אַריין, פונקט אַזוי האָט ער זיך פאַרקערטערהייט געראַנגלט מיט דער גרויסער שטאַט, האָט זי פיינט געהאַט, האָט זי געזען ווי אַ ווילדן ריז, וואָס האָט אָפגעריסן זיין פון טאַטעס און מיט אַ בייטש, וואָס זי האָט אויסגעפלאַכטן צווינגט זי זיי איר שפייז אַנגרייטן (זע דאָס ליד „אונדזער ערד“), ביז וואַנען ער האָט סוף-כל-סוף אַקצעפטירט די גרויסע שטאַט און גענומען זינגען איר געזאַנג:

טראַגן זיך באַנען אַראָפּ און אַרויף,
טראַגן זיך פייגל פון גאַלד און פון גלוט
צינדט זיך מיר אָן באַגער אין מיין בלוט,
הייסער פון גלוט און נאָך העלער פון גאַלד.

אַבער זינגענדיק דאָס געזאַנג פון דער גרויסער שטאַט, האָט ער אויך מער געשריען סאַרקאָסטיש, ווי טאַקע געזונגען. אין „דאָס ליד פון סוף זונטיק“, וואָס איז געדרוקט אין ערשטן פון די צוויי בענד „משה-לייב האַלפּערן“, וואָס דער „משה-לייב האַלפּערן קאַמיטעט“ האָט אַרויסגעגעבן אין יאָר 1934, שוין נאָך דעם דיכטערס טויט, מיט ביאָ-ביבליאָגראַפישע נאָטיצן פון דיכטער אליעזר גרינבערג, איז פאַראַן אַ סך בייזקייט אויף

מאנהעטן, וואָס ווערט אויסגעדרוקט אין דעם קורצן, איינשורהדיקן רע-
פרען: „דאָס ביסל ליבע אין גרויסן מאנהעטן“.

די האָר — אַ דופט פון פאַרב,
די האַנט איז, ווי לעדער שטייף און האַרט,
צוויי גלייכע שותפים, וואָס האָבן אפשר
אויף קיין בעסערס קיינמאָל נישט געוואָרט.
דאָס ביסל ליבע אין גרויסן מאנהעטן.

ער האָט אַקצעפּטירט נאָר די גרויסע שטאַט, אַבער נישט איר אַרדע-
נונג. עס הויבן זיך אָן באַווייזן ביי משה-לייבן לידער פון סאַציאַלן כאַ-
ראַקטער. נישט קיין וויינענדיקע און קלאַגנדיקע ווי ביי מאַריס ראָזנפעלד.
נאָר שטורמישע און שטאַלצע:

קנעכטיש בלוט, פון הינט דיין אַפּשטאַם,
טויט דיר צווישן שטיין און אייזן
בלויז אויף דיר אַ שפּיי צו געבן,
זאָל דער נביא זיך באַווייזן.

אַדער:

העי, וועכטער, העי, די פּראַצע שפּאַנט
דורך שטויב און זונענשיין
דאָס אַלטע טויער וואַרפט פּאַנאַנד
און ברעכט די אַלטע מויער איין.
דער וועג אין אייגן לאַנד אַריין,
זאָל ברייטער, פּרייער זיין.

עס הערט זיך קלאַנג פון מעטאַל אין די סאַציאַלע לידער משה-לייבס,
נישטאַ אין זיי קיין קרעכץ און קיין געוויין.

אַבער דער סאַציאַלער פּאַטאַס איז אַ זעלטענע דערשיינונג אין משה-
לייבס ערשטע לידער. על-פּיר-רוב זענען דאָס אינדיווידועלע געזאַנגען וועגן
אייגענער ליבע און אייגענע געדאַנקען. אין דער עראַטיק איז פּאַראַן ריי-
טערלעכס ביי משה-לייבן, דאָס יידישעלעכע פעלט לחלוטין. אין די ערשטע
ליבע לידער איז ער געווען נישט זיכער, האָט זיך פאַר זיך אַליין עפעס ווי
געשעמט. אַזאַ קלוגער, אַזאַ שטאַלענער משה-לייב און ער „ליובקעט“ זיך
גאָר. פּאַרענטפּערט ער זיך אין ליד „גיי פּאַרטרייב זיי“ און זאָגט, אַז עס
קומען לייט מיט בלאַטיקע פּיס און קריכן דיר אַריין גלייך אין האַרצן,
פּאַרטרייבט מען זיי, אַבער וואָס טוט מען אַז ס'קומען לייט מיט בלאַנדע

האַר און הימל בלויע אויגן און פאַרוויגן דיר און טוען זינגענדיק די קליי-
נע שיכלעך „אויס“ און באַדן די שיינע פיסלעך אין בלוט פון האַרצן?
און דער דיכטער לאַכט מיט דער צאַרטקייט פון א ליבעס־פאַזש פון דער
חכמה:

ווי קומט אין אַט דעם בלוט אַרײַן
אַזאַ קאַפּריז פאַרבענקט צו זײַן,
פאַרליבט צו זײַן און ווילד אַזוי
און דווקא נאָר אין אויגן בלוי
און דווקא נאָר און דווקא נאָר
אין קינדיש ליכטיק־בלאַנדע האַר?
אַהער, איר אַלע קלוגע לײַט,
איך גיב אייך גאַנצע דריי טעג צײַט
אַ דאָך מיט רענדלעך אויפן טיש,
ווער ס'לײַזט מיר אויף דאָס רעטעניש.

משה־לייב דערצײלט אַ מעשה־לע „וועגן אַ קעניגס טאַכטער“, אין
וועלכער עס האָט זיך פאַרליבט אַ ווילדער וואַלד־רויבער. ווען דער רוי-
בער איז געשטאַנען ביי דער פּרינצעסין, איז ער געוואָרן ווילד און ער האָט

געקניט ביי איר בעט אַלע נאַכט
געקניט און געזונגען דאָס ליד,
דאָס ליד פון אַ שטורמיש רויבעריש האַרץ
וואָס האָט זיך אין ליבע צעגליט.

און דאָס דאָזיקע ליד האָט גערירט יעדן, וואָס האָט דאָס געהערט.
משה־לייב האָט אין זיך פאַרמאַגט ווילדקייט פון אַ וואַלד־רויבער, אַבער
ווען ער איז געווען פאַרליבט, האָט ער געזונגען צאַרט און ער איז געוואָרן
אַ ריטער. זײַנע ליבעס־לידער זענען אַ נייעס איז אונדזער פאַעזיע. זײ
זענען נײַ מיט זײער קראַפט, שפּילעוודיקייט און מוטיקייט. אין אַלבום
אַרײַן צו צוויי שוועסטער שרײַבט ער: „איך האָב אײך בײַדע ליב“, אַן
אַנדער ליד הויבט ער אָן מיט די ווערטער: „און דו אַ פרעמדנס פּרוי, דו
האַסט מיך ליב געהאַט און ביסט געווען מיין ווייב.“ די צאַרט־ריטערישע
באַציאונג צו דער פּרוי איז אין אונדזער פאַעזיע פאַר משה־לייבן נישט
געווען, קײנער האָט נישט געוואָסט, אַ שטייגער, פון בענטשן אַ פּרוי, אויך
ווען מען שײַדט זיך מיט איר.

וואָס וויינסטו נישט? איך גײ דאָך שוין אַוועק פון דיר
זאָל זײַן פון גאַט געבענטש דאָס האַרץ, וואָס וועט נאָך מיר

אזוי דיך ליב האָבן, ווי איך האָב ליב געהאַט.
זאל זיין פון גאָט געבנטשט דער מאַן, וואָס האָט די ווערט
צו בויען זיך פאַר דיר — דעם שטערן — ביז צו דער ערד,
ווי איך האָב דאָס געטון אין האַרצן שטילערהייט.

אַזאַ באַציאונג איז ביי אונדז אַ רעוואָלוציע. אַ פרוי איז דאָ אַ צאָרט
און דאָך זעבלסטשטענדיק באַשעפעניש, נישט עמיצנס אַן אייביקע אייגנ-
שאַפט... משה לייב האָט באַזונגען אויך די מאַדערנע פרוי, ער האָט באַ-
זונגען, נישט נאָר די צנועהדיקע פרוי, ״וואָס ציטערט גוט און פרום און
נעמט דאָ ביי איר ליבן מאַן אַרום״, נאָר אויך די דאָזיקע פרוי, וואָס איז
״אַ ליכט סיגנאַל, וואָס קומט פון ים אַרויס און טרייבט פון בעט און הויז
אין מיטן נאַכט אַ גאַנצע שטאַט צום ברעג״. פאַראַן ליבעס-לידער ביי
משה-לייבן, וואָס וואַרטן אויף זייער קאַמפּאָזיטאָר און זיי וועלן אַמאָל
העלפן שענער און זינגענדיקער מאַכן דעם אייביקו קאַמף צווישן מאַן און
פרוי, וואָס רופט זיך ליבע. משה-לייב איז אין זיין ליבע געווען אי דער
ברודער מיט פאַרחלומטע אויגן, אי דער געזונטער ברודער; און דעם
ברודער, וואָס ״עפעס איז מיט אים נישט דאָס״ און ער וויינט, ער ווייסט
אַליין נישט פאַרוואָס האָט אויך משה-לייב אָפּגעגעבן זיינס אין זיינע פּילאָ-
זאַפּיש-סקעפטישע לידער. זייענדיק יונג האָט ער ווי אַ סך יונגע געזוכט
דעם זיין פון לעבן און ער האָט געהאַט די נאַאיוויטעט צו גלויבן, אַז מען
קען אים געפינען דעמאָלט, ווען מען זוכט אים. ער מאַלט אַ סך מאָל דאָס
לעבן ווי אַ זינגלענדיקייט און ווי אַן אַבסורד.

דריי זיך נאַריש, דריי זיך נוצלאָן, ביז דו ביסט פון אַלץ אַ מידער,
נאַכדעם גיי אַהיים און וואַרף זיך אויף דיין בעט אַנידער
און ווי נעכטן ליג און רויכער און טראַכט פון זיך און אַלע.

עס פילט זיך אין משה-לייבס סקעפטישע און פעסימיסטישע פּילאָזאָ-
פישע לידער אַ היפשע השפּעה פון די אימפרעסיאָניסטישע דייטשע דיכ-
טער און מען האָט אים געזען אפילו באַשולדיקט אין פּלאַגירן דעם דייטשן
דיכטער ליליענקראַן. אַזאַ דיכטער ווי משה-לייב קען ניט זיין קיין פּלאַגיאַ-
טאָר, דאָס בלוט איז כּסדר אייגנס און ער זינגט אויך, ווען דער מוח
חקירהט. דער פעסימיזם משה-לייבס דרייט זיך אויס און ווערט פאַר-
שטאַנד און אפילו ליבע:

זאָגט צו מיר דער גאַנג פון לעבן; גריבל נישט, ס'אָן אַלטע מעשה,
האַר פון קינדער שוואַרצע, בלאַנדע, האַר פון זקנים ווייסע

און דער פויגל קוים געבוירן, פרוווט שוין אויס די קליינע פליגל
און אַ פינגערל ביים מיילעכל, שטייט דאָס מיידל פאַרן שפיגל.

אַ דיכטער אַ לאַנדסמאַן משה-לייבס האָט אַמאָל געגעבן אַנצוהערן,
אַז זיין „גאַנספויקער“ איז „גענומען“ פון דעם דערמאָנטן ליליענקראַנס
„גאַסנינגער“. און דאָס דאָזיקע איז געווען אַ ווילדע באַשולדיקונג, ווייל
מער אייגענעם טעמפּעראַמענט וויפל עס איז אַריינגעטון אין „גאַנספוי-
קער“ האָט קיין שום דיכטער נישט געקענט אַריינטון. עס איז אַלצאיינס
ווי מען זאָל זאָגן אויף שאַליאַפּינען, אַז ער האָט פּלאַגירט געוויסע לידער,
וועלכע אַנדערע זינגער האָבן געזונגען פאַר אים.

עס איז דאָ פּלאַץ צו דערמאָנען, אַז איינער אַ מאַניאַק, וואָס האָט
געשריבן לידער און איז פיזיש געווען אַ ריו, האָט אַמאָל געקראָגן אַ משוגעת
אַנפאַל און איז צוגעלאָפּן אין אַ קאַפע און דערלאַנגט עטלעכע קלעפּ
משה-לייבן דערפאַר, ווייל ער גנבעט ביי אים לידער. דער מאַניאַק
האָט דעם דיכטער אויסגעזעצט צוויי ציין און אים געלאָזט אַ פאַרחלשטן.
מען האָט דעם משוגע-געוואָרענעם אַוועקגעפירט אין משוגעים-הויז און
ער האָט זיך, דאַכט מיר, מער נישט אומגעקערט פון דאַרטן. וואַרשיינ-
לעך האָט זיך יענעם געדאַכט, אַז ער פאַרטראַכט די דאָזיקע לידער,
וואָס משה-לייב האָט געשריבן... דער דאָזיקער פאַל האָט אין משה-לייבן
געלאָזט אַ שווערן טרויער אויף לאַנג און אפּשר טאַקע אויף שטענדיק.
ער וואָלט אפּשר געדאַרפט זיין שטאַליץ פון דעם, וואָס ער איז גראַד אים
איבערגעפאַלן, אָבער געווען איז ער אי טרויעריק, אי איבערגעשראַקן...

אַט אַזוי איז געווען משה-לייב פאַר דעם וועלט קריג: ער האָט זיך
געראַנגלט מיט דער ראַמאַנטישער בענקשאַפט צים שטעטל און זי באַ-
זיגט, ער האָט זיך געראַנגלט מיט דעם פאַראורטייל צו דער גרויסער
שטאַט און אים טיילווייז באַזיגט און האָט אַריינגעבראַכט גרויסשטעטיש-
קייט אין דער ליבעס-פּאַעזיע און אין דער סאַציאַלער פּאַעזיע. ער האָט
זיך געראַנגלט מיט דער זינלאַזיקייט פון לעבן און אין דער פּילאָזאָפּיע
זיינער איז ער אין אַ גרויסער מאַס געבליבן דעו' ברודער מיט די אויגן
אַרונטער, וואָס האָט געזען, אַז „עפעס איז נישט דאָס“, אָבער ער האָט
שוין אַנגעהויבן פאַרשטיין, אַז דאָס וואָס איז „עפעס נישט דאָס“, איז
„פאַרט דאָס“, קיין אַנדער לעבן איז נישטאָ...

א נאַכט פון מילחמה, רעוואָלוציע, פאָגראַם און קאַשמאַר

די ערשטע וועלט-מילחמה און די גרויסע רעוואָלוציעס האָבן משה-לייבן באַפרייט פון זיין סקעפטיציזם: אַז מען פילט ווייטיק, פרעגט מען נישט צוליב וואָס דאָרף מען לעבן, מען וויל טראָג אַויפהערן וויי טון. משה-לייב האָט גענומען שרייען פאַר ווייטיק, אָבער — ער איז נישט געבליבן נאָר אַ היסטערישער שרייער, ווי אורי צבי גרינבערג אין זיין „מעפיסטאַ“, נאָר ער האָט געשריגן און געמאַלן. דאָס גרויסע געשריי משה-לייבס הייסט „אַ נאַכט“. דאָס איז אַ פאַנטאַסטישע פּאָעמע. איינע פון די קרעפטיקסטע און שוידערלעכסטע פּאָעמען אין יידיש. עס גייט דאָרט פאַרביי דאָס גאַנצע לעבן פון היינטוועלטליקן מענטשן און יידן.

די תוכחה פון חומש בלאַסט קעגן אַט דער מאָדערנער תוכחה, באַר-ביסעס „פייער“ און אפילו דאַנטעס גיהנום זענען שוועסטער-ווערק פון האַלפערנס „אַ נאַכט“, וואָס האַלט קוים עטלעכע און זעכציק זייטלעך.

אין האַלבער נאַכט דערזעען מיר אַ מענטשן לויפן אין גאַלאַפּ און אַ רייטער לויפט אים נאָך מיט בייטשן און ער שרייט: „אַהאי, אַהאי“. ווער איז דער מענטש? ווער נישט?... דער מענטש פון היינטיקער צייט. ער האָט זיך געפונען אין אַ פרעמדן הויז, האָט דאָס הויז אָנגעהויבן ברענען מיט אים, ער האָט געזוכט אַן אויסוועג און נישט געפונען. און פלוצלינג איז פאַרשווינדן דאָך און פלויט און דער גאַנצער טאַל האָט געברענט. ער האָט גערופן נאָך הילף, און קיינער איז נישט געקומען און דערנאָך איז אָנגע-קומען אַ מחנה מיט ליכט און פּאַנען און איינער האָט אים געשטעלט אַ ליכט, געלייגט אַ צלם און מיט אַ שוואַרץ ווייסן טלית פאַרדעקט די אויגן... (אַט אַ דאָס איז די רפואה פאַר דעם מענטשן, וואָס ברענט: אַ פּאַן, אַ צלם, אַ ליכט, אַ טלית...) און אַלע האָבן שוין נאָכגעטון דעם איינעם, אים געהילט אין פּאַנען און געשטעלט ליכט. אָבער אַ קול האָט צו אים אַ דונער געטון און געשריגן: פאַרשאַלטענער, עס ברענט די נאַכט, לענדער פרעסט דאָס פייער אויף, און דו הילסט זיך אין פּאַנען. און ער האָט אַזאַ געשריי אַרויסגעלאָזט, אַז ס'האָט זיך אַראָפּגעלאָזט אַ בליץ און „דורכגעהאַקט די ערד אויף צוויי"... און מיט גיפט האָט ער שוין געלאַכט וועגן דעם „והיה באחרית הימים“, ווען עס וועט קומען רו און פרידן און ער האָט געפרעגט:

א קעניג, מיין דורות פארהייליקטער, דו
פאר וועמען דיין פרידן? פאר וועמען דיין רו?
דאס בלוט פון די דורות פארגאסן פאר דיר
וועט קומען און מאנען אן ענטפער פאר מיר...

דער קאַשמאַר שטייגט... דורך פייער און בלוט קומט אום אַלץ, עס
בלייבט אַ קליין מענטשעלע, ווי אַ פינגער די גרויס און —

וואָס טוט אַזאַ מענטשעלע איינער אליין?

עס שפילט זיך מיט פייער, מיט בלוט און געוויין. און דאָס דאָזיקע
מענטשעלע קומט און וועקט דעם דיכטער. ברענגט אים אַ טויטן קאַפּ און
הייסט אים פירן ווי אַ ווונדער דורך די לענדער. אַ קאַפּ פון אַ לעצטן
מענטשן. און דער דיכטער דערפילט, אַז ער לעבט אַזוי אינטענסיוו איבער
דאָס בלוטנדיקע און שטאַרבנדיקע לעבן, אַז ער פאַרלירט דעם זין. אים
דאַכט זיך, אַז עס ליגט אים אויפן האַרצן אַ האַנט, אַ שלאַנג, אַ שטיין און
אַ שפיץ. אַבער די שלאַנג איז דער האַר פון לעבן, דער שטיין — די
קליפה, די נויט און די שפיץ —

דאָס איז שוין דער אָנהויב פון וואַנזין אין דיר...

און עס הויבט זיך אָן אַן עקספעדיציע איבער דעם גיהנום, ער זעט
זיין טאַטן אַ הענגענדיקן און ביי דעם הענגענדיקן טאַטן פּוּעלט ער, צו
ווערן צוריק אַ קינד, און ער הערט שוין ווי ביים וויגל זינגט מען אים נישט
דאָס ליד פון ראָזשינקעס און מאַנדלען און פון תורה, וואָס איז די בעס-
טע סחורה, נאָר דאָס ליד וועגן עיקר פון היינטיקן לעבן — געלט:

אַז דו וועסט באַצאָלן, ברודער,
וועסטו אין קאַליאַסן פאַרן,
וועסטו נישט באַצאָלן, ברודער,
וועסטו גיין אויף שטיין און דאַרן.

ער זעט דעם קאַשמאַר פון דער מילחמה און פון דעם פאַגראַם, וואָס
מאַכן אָן אַ חורבן אין יידישן לעבן. דער טאַטע שטאַרבט, דער ברודער
פאַרלירט זיינע הענט אין שלאַכט, די שוועסטער ווערט פאַרגוואַלדיקט
און די מאַמע פאַלט אַריין אין אַ משוגעים הויז... ווען ערנסט טאַלער האָט
געוואָלט ווייזן דאָס צעשאַסענע דייטשלאַנד, האָט ער געוויזן דעם קאַסט-

הירטן הינקעמאן, אַז משה-לייב האָט געוואָלט ווייזן דעם צעשאַסענעם יידן, האָט ער אים געוויזן ווי ער האָט פאַרלוירן ביידע הענט:

אַנגעוויירן האָט דיין ברודער
 נעבעך ביידע הענט אין שלאַכט
 קען ער זיך שוין שוין מער נישט קראַצן,
 נעמט אים נישט קיין שלאָף ביינאַכט,
 ווער וועט פאַר אים דאַוונען איצטער,
 ווער וועט תפילן לייגן — ווער?
 און מיט שיקסע-בריסט זיך שפילן
 קאָן ער דאָך שוין אויך נישט מער.
 און וואָס טויג שוין אַזאַ לעבן,
 אַז ס'איז אַזוי פּוסט און וויסט,
 אַז ער קאָן שוין אויך קיין שמאַטעס
 מער נישט קלייבן אויפן מיסט.

עס איז געשריבן מיט ליצנות, עס רופט אַרויס געלעכטער, עס איז אַבער אויך געשריבן מיט גאַל און מיט האַרץ. עס איז אין די ליצנותדיקע שורות פאַראַן אַ טראַגעדיע אַ גאַנצע, און משה-לייב בייט דעם טאָן, ער נעמט רעדן ווי אַ פּרומער ייד, די שורות ווערן ממש פּאַלקסטימלעך:

און דיין שוועסטער, וויי דער מאַמען,
 אוי, זי איז נאָך גאָר אַ קינד,
 אוי, וואָס ווילן זיי די גויים?
 אויסגיין זאָל אויף זיי די זינד.
 וואָס וועט טון איר חתן איצטער,
 וואָס טויג אים די כלה שוין,
 אוי, אַן אומשולד איז אַ כלה,
 ווי אַ מלכה אַן אַ קרוין.
 אויך די מאַמע — וויי דער עלטער,
 איז אין משוגעים-הויז...

ער האָט דערזען דעם פיזישן און גייסטיקן חורבן פון אונדזער לעבן. אַזעלכע וויזעס זענען מסוגל צו אַרויסרופן משוגעת, און מיט משוגעת אין קאָפּ פירט אים דאָס קליינע מענטשעלע איבער ווייטערדיקע קאָש-מאַרן.

דאָס קליינע מענטשעלע לאָזט דעם דיכטער נישט אָפּ. ער פירט אים אַלץ ווייטער און ווען ער כאַפט שלאָגן מיטן מענטשעלעס קאָפּ אין וואַנט, רינט אים בלוט פון זיין איגענעם קאָפּ, ער רייסט זיין אייגן לייב און שינדט

זיין אייגענע הויט... און אויף דער ערד ליגט אַ תורה און פון דער תורה
לייענט מען די תוכחה.

דער דיכטער ווערט אָן זיין זין, ער גייט צו זיין אייגענער לוייה, און
דאָ זעט ער קאַשמאַרן, וואָס שטאַמען פון יענע צייטן, ווען מען האָט יידן
געוואָרפן אין ניל אַרײַן, מ'האַט מיט זיי געמויערט די ווענט און אָט די
צייטן ציען זיך ביז היינט. און עס קומט אים אַ ליכטיקער חלום פון רו
און פרייד און מען פרעגט ביים דיכטער, צי ער וויל אַ קעניג זיין. ענטפערט
ער, אַז ער וויל זיין, אָבער נישט פון דער וועלט. נויגט מען זיך פאַר
אים ווי פאַר אַ קעניג און —

מען שטרעקט און ציט מיך אויס
אויף אַ צלם שוואַרץ און גרויס
שלאַגט מען מיך מיט טשוועקעס אָן
און מען רופט דאָס מיין טראַן.

דער ייד ווערט דאָ דער געקרייציקטער, ער ווערט דער גאַט און עס
הויבן זיך אָן די שרעקלעכסטע פייניקונגען. פאַרוואָס?

דערפאַר, וואָס דו שלעפסט מיט דיין קעניגס טרוים אונדז
אָן אויפהער, לאַנד אויס, לאַנד איין...

און אַזוי צערייסט מען זיין גאַנץ לעבן אויף זיבן טיילן. פון אים
בלייבט גאַרנישט. און שוין נישט זייענדיק שפירט ער אַ צייט פון דער-
לייזונג, ווען מ'וועט זיך שפילן מיט קינדער און אַקערן די פעלדער, נאָר

איך וועל אין אַ הויז אַ פרעמדן
ליגן לעבעדיק באַגראָבן.
שטום ווי אויף אַ טויטן-אינדזל
צווישן פעלדזן — ווענט און ראָבן.

און דער דיכטער בעט זיך, אַז ווען ער וועט טויט זיין, זאָל מען אים
צובינדן צו אַ פערד און לאָזן טויטערהייט, פון קיינעם נישט באַגלייט אין
וועג און ס'זאָל פאַרטיליקט ווערן דער צייכן פון דעם, וואָס איז שוין
מער נישטאָ

זאָל זיין, אַז בלויז אַ טרוים פון שרעק
איז דאָ געווען און איז אַוועק.

ער האָט געמיינט, משה-לייב, אַז נאָר איין דור קומט אום, נישט
דאָס גאַנצע לעבן, ער האָט געוויסט, אַז

ווען די מאַרגן־זון וועט קומען,
וועלן רוישן טייך און מילן,
וועלן מאַרגן־טוי און שטראַלן
זיך מיט בוים און בלומען שפּילן.
ווער ס'עט שפּילן זיך מיט קינדער,
ווער מיט אַקערן די פעלדער,
ווער ס'עט מיט די פּייגל זינגען
אַטעמענדיק דעם רויש פון פעלדער.

משה־לייב האָט איבערגעלעבט די „נאַכט“ און ער איז אויפגעשטאַן
נען פון איר, אַזוי ווי מען שטייט אויף נאָך אַ פּאַלאַרער נאַכט — אַן
אַנדערער. דער אַנדערער משה־לייב איז — דער חוּזק־מאַכער, דער פּאַראַ-
דיסט, דער ניקטערער חכם־נאַר „זרחי“ (אַזוי הייסט זיינער אַ הויפּט־
העלד). ער איז אויפגעשטאַנען, דער מחבר פון זיין צווייטן און — אוי
וויי ביים לעבן! — לעצטן בוך, וואָס הייסט „די גאַלדענע פּאַווע“.

משה־לייב האָט קיין האַז נישט געוואַלט ווערן און זיך אַנגעטון אַ לעדערן האַרץ

משה־לייבן איז נישט לייכט אַנגעקומען דאָס ווערן אַ חוּזק־מאַכער, אַ
ליך, אַ פּאַראַדיסט. טיף אין זיין נשמה איז ער געווען אַ ליבעס־פּאַזש, וואָס
האָט געשמייכלט מיט טרערן און ווען ר'האַט געזונגען וועגן גינגילין און
מירטלען (די אויסגעטראַכטע נעמען פון משה־לייבס אויסגעטרוימטע גע-
ליבטע) האָט ביי אים דאָס האַרץ געצאַפּלט ווי ביי אַן אַכצן־יעריקן מיי-
דעלע. זיין קלאַנג איז דאָן געווען אַ גאַלדענער. ליגנדיק ביים ברעג ים,
שוין אַן איבערגעברענטער און איבערגעלויטערטער נאָך דער קאַשמאַרער
„נאַכט“ פון דער מילחמה און שוין דאָכט זיך אַ דורכאויס רואיקער לך,
האָט ער זיך שטאַרק געראַנגלט מיט דער אייגענער צאַרטקייט און זיך
אפנים, אויך געשעמט מיט איר.

אין דעם בוך „די גאַלדענע פּאַווע“ איז משה־לייב שוין גאָר קעמ-
פּעריש, טענדענציעז און דערביי מיט שכל, מיט חוּזק און מיט קונציקע
אויפטועכצן מערער ווי מיט פּאַטאַס; אַבער — ליגנדיק ביים ים ווערט ער
צוריק זינלעך, עראַטיש־בענקענדיק, זינגט וועגן אדם און חוה, וואָס טאַנצן

ארום דער גאלדענער פאזע, און ער ווארפט זיך אריין א ביסל אין ליצנות, ווייל ער שעמט זיך צו וויינען אויף זיין טרויעריקער ווירקלעכקייט.

פאעזיע און פאנטאזיע דערזעצן אַפּט דאָס, וואָס איז אין דער ווירק־לעכקייט נישטאַ. אין די נאַאיווע פאַלקס־מעשיות געבן טישטוכער עסן פון אַלדאָס גוטס. די דאָזיקע מעשיות ווערן געשאפן, ווען דאָס פאַלק הונד־גערט. אין דער צייט ווען די יידן פלעגן אין פראַנץ באַפאַלן ווערן און פאַ־גראַמירט ווערן פון כול־גאַנעס, האָבן זיי זיך אויספאַנטאָזירט אַ גולם, וואָס האָט געשלאָגן און געהרגעט די גוים די כול־גאַנעס. וואָס טרויערי־קער און פינצטערער דאָס לעבן, אַלץ העכער און פריידפולער זענען די מעשיות.

און ווען משה־לייב איז געלעגן אַן עלנדער אין ניו־יאָרק ביים ים, און ס'האָבן די ווייבער מירטעלס פאַר אים די טירן פאַרמאַכט און אַריינגעלאָזט די דאָזיקע, וואָס האָבן געהאַט צו קויפן מתנות, האָט ער זיך אויספאַנטאָזירט, אַז דער זאַמד איז גראָז, אַדער גאַר בעטגעוואַנט און איידער וואָס ווען איז ער שוין אַ סולטאַן און ער האָט שוין נישט איין מירטל, נאַר אַ גאַנצן האַרעם מיט אַ סך ווייבער און ער גיט שוין באַ־פעלן אויף אַן אויסגעטראַכטן „פראַנצויזיש“, וואָס זיין הויפט־האַר מיט די ברילן פאַרטייטשט אויף גאַליציאַנער יידיש־טייטש אַזוי צו זאָגן:

זיינע מאַיעסטעט — מאַכט ער — דער סולטאַן ווילן
עץ זאַלט אַזוי גוט זיין אויסטון ביז די לאַבער
אַלע זיינע צוויי־און־צוואַנציק שיינע וואַבער
און עץ זאַלט צעלאַיגן זאי
זוי זעלנער אין אַ ראַי
די איידעלע פאַרענט און די גרעבערע איין ביסכען ווייטער,
ווייל זאָ בעשטאַיט ער.

אַבער שוין לעבנדיק אין אַט דער פאַנטאַסטישער וועלט, פאַרלירט ער דעם ליצנותדיקן טאַן און ער זינגט צאַרט וועגן מירטלעך, וואָס רוי־בער האָבן זי אַוועקגערויבט און — עס מישט זיך אַריין סאַטירע אין דער ליריק, אַזוי ווי ביי היינען —

אַ יידל מיט אַ האַרב איז איצט איר מאַן,
ער האָט פאַר איר מיט גערשטן זיבן מאַס באַאַלט —
און מיט אַ האַרקעמל פון פאַלשן גאַלד.

און עס הערן זיך דאָ די זעלבע טענער, וואָס אין די ערשטע ליבעס-
לידער זיינע און פון דער גאַנצער קלוגער רייפֿקייט הערט זיך אַרויס
יינגלישע פאַרליבטקייט:

האַסט איבערגעלאָזט דעם ברעג און מיך
אינאיינעם מיט אייטנעמס צוויי אַלטע שיך
און דורכזיכטיק לויטער שיין און קראַנק,
אַזוי ווי די זון ביים אונטערגאַנג,
ביסט אַוועקגעגאַנגען — פאַרגאַנגען,
איז געבליבן נאַכט און גאַרנישט.

קוים נישט זי, איז נאַכט, איז גאַרנישט... אַזוי האָט אויך היינריך היי-
נע געזונגען! משה-לייב האָט אַלץ געהערט, ווי דאָס לעבן וויינט, ווי עס
ברענט די ווונד „ווי אַ פייער אין פעלד אין מיטן דער נאַכט אין דער
פינצטערער וועלט“. ער האָט געזען און געפילט דעם ווייטיק ברענען און
שיינען. נישט לייכט איז אים אָנגעקומען צו ווערן לץ. ב. י. ביאָלאָסטאַצקי
האַט אַמאָל געשריבן אין „אויפקום“, אַ צאַרטע לידער געפינט ער ביי
משה-לייב נאָר „אין ניו-יאָרק“, אין „דער גאַלדענער פּאַווע“ נישט. ס'איז
נישט אמת. ס'זענען פאַראַן ווייניקער צאַרטע לידער אין צווייטן בוך, אָבער
פאַראַן. אין ליד „גינגילי מיין אומעט“ זאָגט משה-לייב:

זיי קלאָר, מיין גינגילי,
ווען ער, דיין אַרעמער, יאהאמא, האָט דערזען
די רויטע צייכנס אויף דייע ווייסע הענט
און ווען ער האָט דערקענט אויף זיי
דעם אַטעם פון טשאַהי טשאַהו זיין פריינט,
האַט ער אפשר געדאַרפט פאַרנויגן זיך פאַר דיר
ביז צו דעם זים פון קלייד, וואָס נעמט אַרום דיין לייב
און מיט די אויגן בלויז אַ קוש טון דיר צום לעצטן מאָל
דיין האַרץ.

סאַראַ צאַרטקייט! סאַראַ ריטערלעכקייט! סאַראַ פאַרליבטקייט! סאַ-
ראַ איבערברענען די אייפערזוכט מיט צאַרטקייט! ער פאַרענטפערט זיך
פאַר דער לילקע פאַר זיינער, וואָס ער רויכערט זי נישט און ער פאַרדרייט
אַ פאַפיראַס פון ציגאַר פאַפיר. ער טוט דאָס נישט, ווייל ער האָט פיינט
די לילקע, נאָר ווייל —

ציגאַר-פאַפיר האָט אַזאַ שאַרף און זייד,
וואָס קאָן דערמאַנען, שווייגנדיק, אַן רייד.

דעם אטעם פון א פרוי אין שווארצן קלייד,
וואָס איך האָב אויסגעטראַכט — אין שוואַרצן קלייד.

און וויפל צאַרטקייט איז פאַראַן אין אַ גאַנצער ריי לידער אין די
דערמאָנטע צוויי בענד, וואָס זענען דערשינען נאָך דעם דיכטערס טויט.
דאָס ליד „פרויען“ הייבט זיך אָן אַט אזוי:

פאַראַן פּרויען אויף דער וועלט, וואָס לויכטן אויף ווי פּרייד
פון ערשטע קינדער רייד.
און ניט מען דאַרף פאַר שיינקייט אַרום זיי.
אַ גאַרטן רויט ווי בלוט און ווייס ווי שניי.
... פאַראַנען וואַרעמקייט אין זייער יעדן רייד,
אפילו פאַר דעם נאַר, ביים שליסל-לאַך פון טיר.

און אַט זענען שורות פון „לידער פאַר מיין פּרוי“:

ווי דער נאַכטיקער הימל, גאַלד אויף בלוי,
אַט אזוי מיין קלייד, לאַמיר טראַכטן אזוי —
איז שיינ טאַקע נאַר אויף אַ בלאַנדער פּרוי.
און מיינע איז בלאַנד, ניט אינגאַנצן בלאַנד,
נאַר אזוי ווי אַ פעלדבלום אין האַרבסט, וואָס דערמאָנט,
בלינדע פון שרעק אין מיר ווייטיקן
אַז ווען די זון איז דאָ, וואַלט זי לויכטן געקאָנט —

משה-לייב האָט זיך געראַנגלט מיט דער אייגענער צאַרטקייט און
ער האָט זי שווער בייגעקומען. אין זיין שאַפונג איז ער געווען טיף אינ-
דיווידועל, און אַלץ, וואָס ער האָט געשאַפן, איז געווען איינגאַרטיקס, ער
האַט אַמאַל געזאָגט: „מיר דאַרפן פּנימער, נישט קיין לידלעך“. אַבער מען
קען זיין אינדיווידועל און דאָך רעוואָלוציאַנער, מען קען דורך זיך וועקן
אַלע. און דאָס איז משה-לייב געווען, אַבער ער האָט זיך געשראַקן פאַר
דער מעגלעכער פאַלשקייט אין דער פּאַזע, אים איז נישט געפעלן זיך אַני-
דערשטעלן ווי אַ האָן און קרייען. אין שוין דערמאָנטן ליד „גינגילי מיין
אומעט“ ליענען מיר:

זאָגט דער גרויסער וואַנדילייאַ:
דאָס מינדסטע פייגעלע קאָן זינגען, ווען די זון גייט אויף,
קאָן פליען ווען די זון גייט אויף,
און בלויז דער האָן, דער נאַרישער, צעשרייט זיך,
ווי נאַר פאַר אים אַליין וואַלט זיך די זון באַוויזן.

און בלויז אַ קינד אַ קראַנקס, וואָס קאָן נישט שלאָפן, וועקט ער
 דעם וועכטער קען ער קרייען אפילו אין אויער אַרײַן
 ער גייט אַהיים און לייגט זיך דווקא שלאָפן.
 און ווען צעשפרייט דער האָן די פליגל זיינע?
 ווען ער באַפאַלט אַ שוואַכן ברודער זיינעם
 צוליב אַ זערנעלע, וואָס יענער האָט געפונען.

דעם „גרויסן וואַנדילייאַ“ האָט משה-לייב זיך אַליין אויסגעטראַכט,
 דאָס איז געווען זײַן אייגענער געדאַנק, שפעטער מיט יאָרן האָט ער דער-
 זען, אַז אַ סך פון די הענער זענען גאַר קיין הענער נישט און ער האָט אין
 דער הקדמה צו ז. וויינפערס „געקליבענע לידער“ געזאָגט:

און די קליינע רויטע חיהלעך (אונזערע הענער דאַהי) וואָס זיצן
 ביינאַכט אויף קעסט ביים אַרעמאָן — וועקן אויך, נאָר אויף אַן אַנדער
 אופן — זיי בייסן וואָס דער קאַפיטאַליסט לאָזט איבער.

משה-לייב האָט נישט געוואָלט ווערן קיין האָן. ער האָט די פּאָזע נישט
 געוואָלט ליידן, ער האָט זי פיינט געהאַט תכלית-שנאה און ער איז בעסער
 געוואָרן אויף אַ שטיק צייט אַ לץ און אַ ממשל. אין ליד „מיט זיך אַליין“
 דערציילט ער, אַז יאָהאַמאַ האָט פאַרלוירן זײַן פריילעכקייט, ווייל גיב-
 געלי האָט אויסגענאַרט דאָס אַרעמע האַרץ ביי אים, האָט דאָס אָנגעבונדן
 דעם מילנערס בלאַנדן אייזל אויף דעם עק און איז דערמיט אַוועק. פרעגט
 אים משה-לייב, וווּ ער וועט נעמען אַ האַרץ, ענטפערט יאָהאַמאַ:

דער שוסטער יאַנקל בער, וואָס מאַכט מיר מיינע שיד
 איז אין זײַן פּאָך אַ ווונדער אויף דער וועלט,
 האָב איך ביי אים באַשטעלט
 אַ האַרץ אַ לעדערנעם פאַר זיך,
 וועל איך מיר שוין מסתם, ווי זאַרכי זאָגט, ביז צו מיין
 לעצטער שעה

מיט אַט דעם האַרץ אַזוי אַרומגיין דאָ.

משה-לייבן האָט דער אומעט אויפגעגעסן אַ שטיק האַרץ און ער האָט
 זיך געפרווט אַנטון אַ לעדערן האַרץ, אָבער דאָס אויפגעגעסענע האַרץ
 האָט זיך אַלעמאַל אַרויסגערוקט. און ביז אין דער לעצטער שעה איז ער
 אַזוי נישט אַרומגעגאַנגען. ער האָט די לעצטע יאָרן געשריבן אויך פּאַטע-
 טישע לידער, כאַטש דער חוּזק נאָך-טעם איז ביי אים אויף לאַנג געבליבן.
 אָבער אויך אין די סאַטירעס און קאַטאַוועסן, וואָס ער האָט געשריבן מיטן
 „לעדערנעם האַרצן“ האָט ער אַריינגעבראַכט נייעס.

משה-לייבס אַנטיגויאשיזם, שנאה צום יידישן באַלעבעסל און ליבע צו יידישקייט

דער סאַטירישער טאָן האָט האַלפּערניגען קיינמאָל נישט געפּעלט, אָבער אויסגעשפּראַכענע סאַטירעס האָט ער אָנגעהויבן שרייבן ערשט נאָך זיין קאַשמאַרער „נאַכט“ (און אין אַט דער „נאַכט“) ער האָט גענומען שרייבן סאַטירעס, פּאַיאַצערײען און משלים. קיין גאָר קלאַרע נמשלס האָט ער צו זיינע משלים נישט געהאַט, ער איז אָפט געווען צו קאַמפּלי-צירט און פּלעגט מיט די געדאַנקען אַמאָל פאַרקריכן ערגעץ הויך און בלייבן הענגען, ווי איינער, וואָס איז אַרויף אויף אַ בוידעם און מ'האַט אים דעם לייטער צוגענומען. אין ליד „אין סאַכוויי“ (אונטערערדבאן), דערציילט ער, אַז אין אַ פּאַרטאַג פאַרט ער אַ מידער פון „נאַכט מיט וויין און ווייבער-שיינקייט“ און קעגן אים פאַרט איינער פאַרזאָרגן די וועלט מיט זיין פּראַצע. שאַקלען זיי זיך ביידע אין באַן און שאַקלענדיק זיך אַזוי, זעט ער שוין אין זיין וויזאַווי זיין טאַגן זיצן איינגעהויקערט אין אַ וועגעלע און פאַרן אויף אַ יאַרד. און קוקנדיק אַזוי ווייטער אויף אים, דער-זעט ער אין אים דעם דאַרפס-מענטשן און אין זיך דעם שטעטל-מענטש. ער הערט ווי דער שטעטל-מענטש דאַוונט גיך, צו קענען אויפּעסן די פּאַזשימקעס מיט סמעטענע און פון זיין שכן קריכט אַרויס חזיר-פלייש און שטינקענדיקער קעז און קריכט אַריין צו אים גלייך אין שמונה עשרה. וועקט זיך אויף די „שמונה עשרה“ פון שלאָף און נעמט וויינען און וויינט אַריין אין אויער אַ ליד פון דער אָפּערע, וואָס ער האָט אַמאָל געהערט, און דאָס האַרטע ברויט מיטן שטינקענדיקן קעז זינגען די מאַרסעליעזע... דער דיכטער וואָלט שוין געוואָלט אַנטלויפן, אָבער ער קען נישט.

הער איך, ווי דאָס ברויט מיט קעז
און דער שמע-ישראל און דאָס חזיר-פלייש
אינאיינעם מיט דער שמונה-עשרה אונטן
מאָכן אַ געוואָלד מען זאָל אַ לייטער ברענגען
איך זאָל צוריק אַראַפּגיין.
איז נישטאַ אַזאַ מין לייטער.

דער דיכטער בלייבט אַזוי הענגען מיט דער צונג אין דרויסן פאַר

פחד און דער עולם מיינט, אז ער איז אַ לץ, אַ ס'מן: ער שטעקט אַרויס די צונג...

אַט אַ דער דאָזיקער געמיש און דער געראַנגל צווישן „שמע ישׁ-ראל“ מיט חזיר פלייש, איז פאַר משה־לייבן זייער כאַראַקטעריסטיש. ער איז דורך און דורך נאַציאָנאַליסט, עס איז ביי אים פאַראַן אַן איינגעבוי־רענע שגאה צום „גוי“, דער „גוי“ האָט ביי אים אַ שלעכטן ריח, ער רויבט צו די לופט ביים יידן. ער האָט אינאיינעם מיטן זיין „ידישן קאָוואַל“ גע־זאַגט:

וואָס האָט געוואַלט פון מיר דער כאַם, דער שכן מיינער?
 ער האָט געהאַט אַ סאַד, אַ שטיק שוואַרצע ערד
 און איך אַ ווערקשטאַט בלויז צו קאָוען אים פּערד
 האָט ער געזאַגט ס'איז זיינס, דער כאַם, דער שכן מיינער.
 אַ העמדל פאַר זיין קינד האָט אויפגענייט מיין ווייב,
 האָט ער אַראַפגעשלעפט דעם שפּענצער פון מיין לייב
 באַגנבעט האָט ער מיך, דער כאַם, דער שכן מיינער.
 קוים אויסגעלערנט אים צו האַלטן אין די הענט
 אַ לעמפל, ווי מען דאַרף... האָט ער פאַרברענט דעם דאַך
 איבער מיר, דער כאַם, דער שכן מיינער.
 איצט דאַר איך ווי זיין אַקס, וואָס שלעפט נאָך זיך זיין יאָך
 דורך ערד פאַרטרוקנטער אַ טויט שטיק אייזן נאָך.
 און גאַרנישט טוט צו דעם דער כאַם, דער שכן מיינער.
 אַ קרעטשמע האָט ער זיך, דאַרט כאַליעט ער און טרינקט,
 אַ קלויסטער האָט ער זיך, דאַרט מאַדליעט ער און שטינקט
 און מער באַדאַרף ער נישט דער כאַם, דער שכן מיינער.

די שלעכטע ריחות פון „גוי“ רייצן תמיד אויף משה־לייבן און ער איז ביז אויף די דאָזיקע, וואָס האָבן מורא אַנצורופן זאַכן ביי זייערע נע־מען, און ער לאַכט פון זיין העלד זרחי, וואָס זוכט צו ריינוואַשן די „זיבן רויטע מערדער“ און ווייל ער ווייסט, אַז זיי קענען מיט אַ הילך פאַרסמען די לופט,

וועט ער דערווייל מיט זיין קעשענע־טיכל
 צעפאַכען הינטנאַרום אין די ווינטן,
 אַלץ, וואָס ס'עט קומען ביי אייך פון הינטן.

אַבער ווען דער חזיר־פלייש קריכט אַריין אין דער „שמונה־עשרה“, זעט משה־לייב, אַז די „שמונה־עשרה“ האָט אויך נישט גאַר קיין פיינעם ריח. און ער שטעלט אַוועק דעם יידישן קליינקרעמער און יידישן פריץ.

לחלוטין נישט שענער, ווי ער שטעלט דעם גויאישן בעל-גוף. ער האַפט צו זען זיין רשעדיקן זיידן מגולגל ווערן אין אַ הונט, ער לאַכט מיט גאַל פון זיין פעטער, וואָס לאַזט זיך דערנידעריקן פון לעמבערגער דייטש, וואָס באַצאָלט אים אַ ראַניש פאַר דערלאַנגען מיטן פּוס אין בייכל פון זיין קליין פלימעניקל און ער האַפט, אַז דער לעמבערגער דייטש וועט ווידער קומען, ווידער דערנידעריקן און שלאַגן און לאַזן אַ ראַניש.

נמאָס שטעלט אונדזער דיכטער אַרויס דעם פעטן יידישן באַלעבעסל, דעם „ליבהאָבער פון ציון“, ער שילדערט אים מיט אַזוי פיל חזק און ווייזט אים אַזוי פרעסעריש ווערעמדיק, אַז מיר פילן, אַז ער וויל דער מיט עפעס ווי מכפר אויף זיין זינד פון אַזוי שאַוויניסטיש באַשוואַרצן דעם גוי. מיר פילן, אַז ער וויל זיין נישט בלויז סאַטיריש, נאָר אויך סאַדיסטיש. אַט ווי ער שטעלט אַוועק אין דער סאַטירע „אהבת ציון“ דעם דאָזיקן באַלעבעסל:

מיט אַ בערדל ווי אַ רויטער מאַיער
שאַקלט זיך דער חכם הערשל בייער,
ער זאָגט תורה, די תלמידים הערן
און זיי פאַלן פאַר אים אויפן שטערן.
האַט ער אַפגעזאָגט אַ שטיקל תורה,
עסט ער אויף דאָס ליכט פון דער מנורה,
און פאַרפאַסט מיט איילבירטן אַ שיסל
און ער זעצט זיך אַפרוען אַביטל.
אַפגערוט, באַטאַפט ער זיך דאָס בייכל,
ווילט זיך, הייסט עס, נאָך עפעס אַ מאכל.
ברענגט מען אים דעם קוקרזע קוכן,
איז ער טרוקן, הויבט ער אָן צו פלוכן.
זעצן זיך אַרום אים זיינע ווייבער
גלאַנצט ביי זיי דער בוימל אויף די לייבער.
קנייפט ער קוכן און ער טרינקט פאַמעלעך,
ווערט אים ווידער אויפן האַרצן פריילעך.
עסט ער אַפ דער חכם הערשל בייער,
טרינקט ער אויס דראַצן, פאַרצן אייער
הישט זיך אַפ די לעפּצן מיטן בערדל
און ער חלומט פון משיח-פּערדל.
וויל ער עס זאָל וווילטון אים צו ליגן
טרייבן שקלאַפן אַפ פון אים די פליגן
אין עס טאַנצט און פויקט פאַר אים זיין גענעל

מיטן יאמשעשטאק אין קופער פענדל.
 איז דאך אים, דעם חכם הערשל בייער,
 טאקע זייער גוט און זייער טייער
 קראצט ער זיך פאר ווילטאג מיט אַ גאָפּל
 אין זיין שיינעם וויינגארטן ביים נאָפּל
 און ער לייגט זיין גנענדל אויפן בעטל
 און ער טוט איר אויס דאָס פייגנבלעטל
 און ווי שלמה, אונדזער קלוגער קאַיניק,
 זינגט ער שיר־השירים אויסנוואַיניק.

פאַראַן סאַטירע און פאַראַן ציניזם אין די דאָזיקע לידער, אָדער ווי
 ער אַליין האָט דאָס גערופֿן: גראַבריידיזם. ער האָט גאַרנישט פּרעטענדירט
 צו זיין שיינריידעוודיק, ער איז געווען אַ צו גרויסע און צו שטאַלצע פּער־
 זענלעכקייט, אַז ער זאָל וועלן „פאַרן, ווי אַ הונט מיט אַ צויג דאָס וואָרט
 מיט שיינקייט“ און גלעטן דעם בירגער איבערן בייכל מיט ווייכע, גלאַטע
 רייד. זיין חלום איז קיינמאַל נישט געווען, אַז עס זאָל שמעקן פון אים.
 אין זיין „תפילה פון אַ לומפּ“ בעט ער, אַז עס זאָל „עקלען פון זיינע רייד,
 ווי פון אַ טויטער קאַץ אין מיסט“. ער האָט אַריינגעבראַכט די לומפּישע
 און רעוואָלוציאָנערע נאַקעטקייט און אומפאַרשעמטקייט אין ליד און ער
 האָט דאָס געטון נאָר פאַר משה־נאָדיר (דער לעצטער האָט די זעלבע
 נאַקעטקייט אַריינגעבראַכט אין דער פּראָזע, אָבער ביי אים איז די נאָ־
 קעטקייט געמאַכט, איז אַ מאַגיר, בעת ביי משה־לייבן איז זי נאָטור)
 ער האָט ממש געטריבן פון זיך די אַלע, וואָס ווילן נאָר שיינקייט און
 געפּוצטקייט אין ליד:

ווער עס גערט נאָך אַ גאַרטן, וווּ אַלצדינג בליט
 און נאָך רייד, ווי נאָך הורן אין די נעכט
 באַשמיקט און באַצירט, זאָל ער גיין צו דעם קנעכט,
 דעם באַרימטן פּויגל אין פּראַק און שניפּס,
 וואָס קניט ווי אַ כאַס פאַר אַ געץ פון גיפּס.

אין גראַבריידיזם אין זיינעם איז פאַראַן באַציאָונג און פאַראַנטוואָרט־
 לעכקייט, אָבער נאָר צום ייד, צום „גוי“ — נישט. אַזעלכע קסענאָפּאַבישע
 לידער, ווי מען טרעפט ביי משה־לייבן, טרעפט מען ביי קיין שום יידישן
 דיכטער נישט. ער ביזערט זיך און שעלט די יידישע פּרויען, וואָס שלאָפּן
 מיט „גויאישע הינט“, ער דערציילט ווי אַ יידיש מיידל זאָגט ווידוי אויף
 דעם, וואָס זי האָט נישט געפּאָלגט די מאַמען און איז געגאַנגען מיט דעם

„גוי“ סער דזשאָן. עס פאַרדריסט אים אלמאי ער האָט זיין האָס צו מלמדים מיט „מיילער ווי טכורן אין פעלד“ דערשטיקט. אָבער זיין האָס צום „גוי“ האָט ער קיינמאָל נישט געשטיקט. ער האָט אים געלאָזט בושעווען און אָן אויפהער געזידלט און געשאַלטן דעם כאָם, וואָס האָט פאַרקויפט דעם פריץ אַ טאָג פּראַצע און האָט דאָס געלט פאַרושליאַקעט און גע- גאַנגען אַהיים שלאָגן דאָס ווייב.

משה-לייב האָט שפעטער אָנגעהויבן שלום מאַכן מיטן גוי, ער האָט זיך אין געדאַנק גענומען שטעלן אינדערמיט צווישן ייד און גוי, זיי ביי- דע אַנרופן ברידער —

ייד, מיין ברודער, זאָג אויב דו ווייסט
וואָס איז הייליק?

גוי, מיין ברודער, נישט דאָס קינד מיט דער מאַמען
אויף לייוונט געמאַלט,

און נישט אויפן פּריסטער דאָס קלייד פון גאַלד,
נאָר דאָס אייביק קויטיק פאַרהאַרעוועטע לייב
פון דיר אַליין מיט דיין קינד און ווייב,
אַט דאָס איז הייליק.

ער האָט שלום געמאַכט צווישן ייד און גוי דורכדעם, וואָס ער האָט זיי ביידע געלערנט האָסן די רעליגיע, דעם טראָן אין ליבהאַבן און גלויבן אין דער אַרבעט, ער האָט ביידע רעליגיעס געשמיסן מיט גאַל און חזק:

ווער וועט ראַטעווען די וועלט,
אַז דער הונגער ווערט אַלץ גרעסער און גרעסער?
דער הויפּהאַר האָט וויין זיבנהונדערט פעסער
און רב און גלח, גאַטס ווונדער צו וויין
וועלן צונויפמישן בלאַטע מיט איין
און וועלן פון דעם וואַרעניקעס קאַכן.

ער האָט אויך די יידישע רעליגיע באַזונדער אַרויסגעשטעלט אַלס אַזאַ וואָס ברענגט אַריין אומגליק און פאַרוויסטונג. אין דער „באַלאַדע פון אברהם דעם קצב“ דערציילט ער ווי די פרומקייט האָט אומגעבראַכט אַ פאַרליבט פאַרל, ווילד געמאַכט אַ טאַטן, אַריינגעשלעפט אין נעץ פון אומגליק אַ גאַנץ שטעטל און ער זאָגט מיט גאַל:

צו דעם האָט מען דאָך אויף אונדזער יועלט
אַ שול מיט אַ קלויסטער, אויפגעשטעלט,

וואס ווייזן אייביק, ווי גולמס ארויף
צום רויך מיטן פויגל, וואס הויבט זיך אויף.

אָבער ווי ער זאל נישט פרווון שלום מאַכן צווישן ייד און גוי און ווי
שטאַרק ער זאל נישט וועלן אָנצינדן אין ביידנס הערצער אַ שנאה צו דער
רעליגיע און צו דער הערשנדיקער אָרדענונג, קען ער בשום אופן נישט קו-
מען צו אַן אויסגלייך; ער זעט אַלץ אין יידן אַ קלאַגער און אין גוי אַ גבר
און אַ מערדער. זיצט ביים ים דער ייד זאַרכי און דער אַלטער קאַפּיטאַן
סיבאַס, איז סיבאַס אַ שטיק נאַטור, ער בראַט פיש

קיין שליטה האָט נישט אויף אים די נאַכט,
וואַרעמט ער זיך ביים פייער און לאַכט.

און זאַרכי רופט טויטע אבות אַרויס און ער ווייזט זיי דעם צימבל
אויף זיין שויס און זיי

זעצן זיך צו אים אויפן שטיין
און זיי וויינען, ווי ער אַליין.

אויך דער משומד היינע האָט אַזוי געזונגען וועגן אדמען און יעקבן...
אין דער יידישער רעליגיע זעט משה-לייב פינצטערקייט, אָבער אין
יידישקייט זעט ער אַ שייך, זעט ער דאָס ליכט פון אויסלייזנדיקן באַוווּסט-
זיין. אין דעם פרט איז אומגעהויער אינטערעסאַנט דאָס ליד „דער רוי-
טינקער האָן און מיין זונעלע“. ער זאָגט, אַז זיין זונעלע וועט זיין אַ „קאַ-
וואַלטישקל“ (שמיד), זיין קוזשניע וועט שטיין אויף דעם בערגעלע, וווּ
די זון קומט צוגיין און זיין זון וועט שמעלצן גאַלד און זיי שענקען די
זאַנגען אין פעלד, וועלן די זאַנגען לייכטן און די גויימלעך וועלן קומען און
וועלן תפילה טון צו זיין זונעלע, וועט ער פון זיי לאַכן און שרייען אויף זיי.
אַז זיי זענען „בהמהלעך“ און

וועט מיין זונעלע אַ שליידער טון
מיט זיין פיילבויגן אַ שטיקעלע זון
וועלן קלויסטערלעך זיך צינדן אַזוי,
ווי טרוקענע קאַלאַטקעלעך שטרוי,
וועט ווערן די גויימלעך זייער הייס,
וועלן זיי ווערן ווי וועלפעלעך בייז,
וועלן זיי אַלע מיט אויגעלעך רויט

קומען זיך שלאָגן אויף לעבן און טויט.
 וועט מיין זונעלע לאַכן: האָ, האָ,
 סאַראַ לעקישלעך אויף דער וועלט זענען דאָ!
 וועלן די גויימלעך שעמעוודיק
 זיך וועלן אומקערן צוריק.
 וועט מיין זונעלע אַ באַפעל טון זיי:
 מען זאָל זיך שטעלן אין ריי,
 וועלן גויימלעך שטיין אזוי ווי מען דאַרף,
 וועט מיט נעגעלעך, ווי מעסטערלעך שאַרף
 מיין זונעלע אָפּגראַבלען פון דער זון
 פאַר יעדן אַ שטיקעלע דערפון,
 וועלן גויים אַלע ליכטיקע זיין,
 און די לאַפקעלעך מיט זונענשיין,
 וועט שוין קיינער נישט דאַרפן שלאָפן ביינאַכט
 און שטיבלעך אויף ריגעלעך פאַרמאַכט,
 ווייל די גויימלעך וועלן פאַר זיך אַליין
 זיך שרעקן שוין אויף רויב צו גיין.

דער יידישער שמיד, דאָס זונעלע פון יידישן דיכטער, וועט שמועלצן
 גאַלד, פאַרשפרייטן שיינ און ליכט און וועט באַפרייען די גוימלני פון
 זייערע קלויסטערס און פון זייער רויבערישע אינסטינקטן. און עס וועט
 קומען די צייט, ווען מען וועט נישט דאַרפן שלאָפן מיט פאַרמאַכטע טירן
 און די וועלט וועט זיין אַ פרייע. אזוי האָט געקוקט אויף דער יידישקייט
 דער דאָזיקער דיכטער אונדזערער, וואָס האָט אין אונדזער פּאָעזיע אַריינגע-
 געבראַכט חזוק, גראַבריידיזם, שנאה צו בירגערלעכקייט בפרט. און דער
 דאָזיקער דיכטער, וואָס איז געווען דער אפיקורסישסטער און דער רע-
 וואָלוציאַנערסטער, איז אויך געווען אין אונדזער פּאָעזיע דער נאַציאָנאַליס-
 טישסטער, ער איז טאַקע געווען אַ שאַוויניסט. ער האָט געזאָגט, אַז
 ער איז פאַר זיך אַליין אַ רעטעניש און דאָך איז זיין באַציאונג צו יידיש-
 קייט נישט קיין רעטעניש, ער איז געווען דער דיכטער פון עקסטרעמען,
 ווייל ער איז געווען דער אויסדרוק פון אַ ווילדער צייט, וואָס איז פול מיט
 אַנהויב און סוף. און עקסטרעמען באַגעגענען זיך, האָט זיך ביי אים באַ-
 עגנט גראַבקיט מיט צאַרטקייט און שנאה מיט ליבע.

איז משה-לייב אַ פּראָלעטאַרישער דיכטער?

איז משה-לייב געווען אַ פּראָלעטאַרישער דיכטער? איך מיינ, צי איז ער אויסער זיין באַציאונג צו ייד-גוי און צו יידישקייט, געווען אַ פּראָ-לעטאַרישער דיכטער?

אויף אַט דער פּראָגע קומט אויס ענטפּערן יידישלעך: וואָס מיינט אַ פּראָלעטאַרישער דיכטער? אויב אַזא, וואָס האָט געשטורעמט די אַלטע, גלאַטע, בורזשואַזע פּאַרמען פּון פּאַעזיע, וואָס האָט נישט געשמיקט דאָס וואָרט און וואָס האָט געשטורעמט קעגן דער הערשנדער אָרדענונג סיי אין אַלוועלטלעכן, סיי אין יידישן לעבן, דאָן איז משה-לייב זיכער געווען אַ פּראָלעטאַרישער דיכטער. אויב אָבער אַ פּראָלעטאַרישער דיכטער מיינט: אַזאָ וואָס גייט אין שפּאַן, שרייבט אויף באַשטעלונג, גיט זיך נישט אַ דריי נישט רעכטס און נישט לינקס, פּאַלגט וואָס מען הייסט אים, באַמיט זיך צו האַבן „אין פנים מיט אַלע יוונים“ דערלויבט נישט צוצולאָזן צו זיך קיין שום ספּק און קיין שום פּיצל טרויער, דאָן איז שוין משה-לייב גאַר-נישט קיין פּראָלעטאַרישער דיכטער. ער האָט נישט געזונגען נאָר אין כאַר, ער האָט אויך געזונגען ביחידות, געזונגען לידער פּון טרויער, פּון פּאַרליבטקייט, פּון פּילאָזאָפּישן סקעפּטיציזם און פּון פּעסימיזם. און ווען ער האָט געזונגען אין כאַר און ווען ער האָט געזונגען שטורעמדיק דאָס ליד פּון כלל, האָט ער דאָס געזונגען מיט דעם אייגענעם קול.

ש. ניגער האָט אין זיין נעקראָלאָג וועגן משה-לייבן געזאָגט, אַז ווען „ער איז קראַנק געוואָרן דאָס לעצטע מאָל, האָבן דאָקטוירים נישט גע-ווסט, וואָס אים איז און ווען ער איז אַרומגעגאַנגען צווישן די לעבע-דיקע, האָבן מיר אויך נישט געווסט, וואָס אים איז.“ אַז מען וויל, קען מען זאָגן, אַז משה-לייב האָט אויך נישט געווסט, וואָס אים איז, ער האָט ביכלל נישט פּאַרשטאַנען דאָס לעבן. אַז ער האָט נישט פּאַרשטאַנען דאָס געזעלשאַפּטלעכע לעבן, אָדער ריכטיקער ווען דאָס איז אים נישט געפעלן, האָט ער געשריגן, אָבער אַז עס איז אים נישט געפעלן דאָס אַרגאַנישע און קאָסמישע לעבן, וואָס האָט ער געקענט טון? שטורמען איז געווען נאַריש, האָט ער געפּרעגט קשיות...

ער איז געווען דער טראַגישער אויסדרוק פּון היינטיקע מענטשן. די סאָציאַלע רעוואָלוציע אין ראַטנפּאַרבאַנד האָט פאַר אים צו ווייניק

זיך גערעכנט מיטן מענטשן און די בורזשוואַזע אָרדענונג איז פאַר אים געווען אַ מגפה.

ער איז געווען צופיל מוטיקע און ציניש־נאַקעטע פּערזענלעכקייט, אַז ער זאָל זיך קענען אַריינפאַסן אין לעבן אַריין און פשוט האָבן אויף לעבן; ער האָט איינפאַך קיין פּרנסה נישט געהאַט און דאָס האָט נאָך ביי אים אַרויסגערוּפּן מער צאַרן און ציניזם. ער האָט צומאָל גענומען קוקן אויף זיך אַליין ווי אויף אַ... פּערד, אָדער אַ שליממזל. אַז ער האָט אַמאָל אַ ביסל הנאה געהאַט פּון לעבן, האָט ער זיך געשראַקן דערפאַר. אין ליד „פּון אַ בריוו מינעם“ שרייבט ער:

ס'זאל זיך נאר נישט אויסלאָזן אַ טייך
פּון מיין ביסל פּריילעכקייט נעבעך,
דו ווייסט דאָך, אַז איך בין אַ שליממזל

ווען משה־לייב איז געוואָרן אַ קאַמוניסט, האָט ער אָנגעשריבן אַ ליד „אַ באַנקעט רעדע“, געדרוקט אין צווייטן באַנד פּון דער אויסגאַבע, וואָס איז דערשינען נאָך זיין טויט. אין אַט דער רעדע דערקלערט ער פאַרוואָס ער חברט זיך מיט די „לייט, וואָס שפּרייטן גראַבקיט אַרום זיך“, וואָס זענען „גאָט און קעניג מערדער“. פאַראַן אין אַט דעם ליד שורות, וואָס זענען געשריבן ווי לויט באַשטעלונג, (אַבער אַלץ מיט אייגענעם טעמפּע־ראַמענט) און וואָס דערווייזן אויף אַ געוויינלעכן זשורנאַליסטישן אופן, ווי נישט יושרדיק עס איז די וועלט, אָבער אין די שטאַרקסטע און אייגנ־סטע שטעלן איז דער צאַרן דאָ אַ פּערזענלעכער און דער רעוואָלט איז אַן אינטעליגענטישער. דער דיכטער וויל נישט זיין אַ קלאָן אויף אַ ריי־כער סעודה און פּריילעך מאַכן די מאַגנאַטן מיט דעם געוויינ פּון די אַרעמע, וואָס פאַרשאַפט זיי אַ פאַרגעניגן. אַט ווי טיף־פּערזענלעך דאָס דאָזיקע ליד ענדיקט זיך:

איך זע אַ בוים, און איך אַליין בין ווינט אין זיינע צווייגן,
וואָס צימבלט ווי אויף מיסטגאַפלען פּון טויזנט פּרעמדע שטאַלן.
און אונטער מיר מיין גאַס — מיין היים — אַ, וואָלט די זון געפאלן,
ווי אַ לאַמפּ אויף איר — פּיל גרינגער וואָלט מיר זיין די שרעק —
מיין שווייגן —

קיין גרויער סאַלדאַט אין די קעמפּנדיקע רייען איז משה־לייב נישט געווען און ער האָט נישט געקענט זיין, ער איז געווען אַ פּערזענלעכקייט

א רעוואָלוציאָנער. זיינע נאָענטע קרובים אין דער וועלט־ליטעראַטור זענען אייניקע דייטשע דיכטער בראש מיט ליליענקראָן, ריכאַרד דעמעל און איבערהויפט דער פוילישער ראַמאַניסט סט. פשיבישעווסקי און דער פראַנצויזישער א. מירבא, פונקט ווי די לעצטע צוויי האָט משה־לייב געגעבן אַ ברום מיט אַ ״ניין״ קעגן דער אַלטער וועלט און דער ברום איז געווען נאָר טיילווייז דער קאָנצענטרירטער אויסדרוק פון דער געשלאָגענער מאַסע, איבערהויפט איז ער געווען דער וויי־געברום פון דער געפלאָגטער פערזענלעכקייט. און אויב משה־לייב איז געווען נישט תמיד אַזוי קלאַר און שאַרף, ווי די דערמאָנטע צוויי, איז עס, ווייל ער איז דער אויסדרוק פון אַ סך קאָמפליצירטערע צייט און ווייל מיט דער גאַנצער לייבן־קראַפט זיינער איז ער צומאָל געווען שוואַך. ער זאָגט אַליין:

אַפנים, אַז נישט מיט די אויגן הערט מען
ווען מען ליגט אַליין אַן שלאָף און מען טראַכט.
און אַפנים, אַז נישט מיט די אויגן זעט מען
די וועלט אין דער פינצטער אין מיטן דער נאַכט.

און ווען עס איז געקומען צום זען און הערן נישט מיט די אויגן און מיט די אויערן, האָט אים אויסגעפעלט קאָנצענטרירונג־קראַפט און ער איז געוואָרן כאַאָטיש. פאַראַן פאַרמען ביי משה־לייבן, וואָס זענען ווי פון שטאַל, פאַראַן פערזן מיט קלאַנג, קראַפט, ריטם און נאַטירלעכקייט, ווי ביי קיין שום פון אונדזערע דיכטער און פאַראַן אינהאַלט אין אַט די פאַר־מען, וואָס איז ווי שאַרפע מעסערס, ווי ברענענדיקער פולווער, זיי שניידן און רייסן אויף. און פאַראַן צומאָל פאַרמען צעפלאָסענע און רמזימדי־קע אינהאַלטן און מען פילט, ווי דער דיכטער איז אויך צו הויך און האָט נישט קיין לייטער... ער איז זיך אַליין אין דעם מודה:

איך זוך רייד און איך געפין
בלידע פון שרעק און מיר ווייטיקן
און ווערעם, וואָס קריכן אַרום.
ווי אויף אַ טויטן.
וואָס זאל איך טון? פרעגט דאָס קינד
ביי דער מאַמען.
ווען דער קרעמער האָט אָפגענאַרט:
איך האָב נישט ביי וועמען. פרעגן.

דער טרויער איז געזעסן איבערווייניק אין אים. ווען דער הימל אי-
בער אים איז געווען אַ בלויער און אַרום איז שטיל געווען, דערציילט
ער אין זיין ליד „דיכטונג“ (אין ערשטן באַנד פון דער פּאָסטומער אויס-
גאַבע), האָט זיין טרויער אויסגעלאָזט פון אים אַ געשריי, ווי פון מיטן
טייך אַרויס. אַ גוי, דער ערגסטער אפילו, צלמט זיך איבער, ווען ער
הערט פון זיך אַרויס אַזאַ געשריי, אָבער ער איז האַרט אין זיין פרומקייט,
ווי דער שטיין.

פון וואָנען איז אַט דער טרויער געקומען?

ער אַליין מיינט, אַז די שטאַט האָט מיט אירע גלעקער אין אים
איר זשאַווער אַריינגעשאַלט און זיין רו איז ווי די רו פון אַ צעפּוילטן
שפּאַן אין אַן אויסגעהאַקטן וואַלד. דאָס דאַרף הייסן, אַז ער האָט זיך גע-
פילט איינזאַם. און דערפאַר איז אים די זון פרעמד, ווי דער רויך פון
קוימען, וואָס הייבט זיך אויף איבער אים. ער מיינט אָבער אויך, אַז דער
טרויער קומט פון זיין אייגענער גריבלעניש, וואָס פרעסט אים אויף, ווי
אַ וואַלף אַ שאַף.

אָבער אויך די אַרעמקייט איז געווען די סיבה פון זיין טרויער. די
אַרעמקייט פון מיליאָנען און די אייגענע אַרעמקייט, וואָס האָט גע-
שטאַמט פון פּערזענלעכן און פּערזענלעכקייט-שטאַלק, זענען געווען די
לאַבאַראַטאָריע פון זיין טרויער. אין דעם ביזאַרן ליד „כל נדרי“ דער-
ציילט ער, אַז ווייל אים איז אומעטיק, דערציילט ער זיך מיט דעם ניגון
פון כל נדרי, אַז דער אַלטער קלאָון פון קאַראַכאַמבאַ פלעג אַריינבראַקן
ציבעלעס אין דער קאַווע און ער האָט דאָס געגעכען מיט אַ פּראָסטן
הילצערנעם לעפל.

און זיבן האַרבסט טעג רעגן אין פענצטער
קענען אַזוי אַן טויט נישט דערמאַנען,
ווי די אַרימקייט, וואָס האָט געיאַמערט,
פון זיין יעדן זופ אַרויסגעיאַמערט.

דאָס אַפענע מויל פון קלאָון האָט געזאַגט צום לעפל, אַז ער וועט גיין
אַהין, וווּ זיין ווייב איז שוין און ווהיין די אבות זענען געגאַנגען.

די שטיקלעך ציבעלע אויפן לעפל
האַבן אויסגעזען ווי צעבראַכענע פּערל,
נאָר זיי האָבן דערמאַנט אויך אַן טאַבאַק-פאַרגעלטע
דאַרע פינגער אויף אַ צימבל.

אינאיינעם מיט דעם טרויער פון אַרעמקייט קומט דער טרויער פון טויט. ווען ער איז געווען יינגער, האָט ער בראַווירט מיט זיין ליבע צום טויט. אָבער ווען ער איז געוואָרן עלטער, כאַטש געלעבט האָט ער אינ-גאַנצן 46 יאָר, איז דער טויט געוואָרן דער מאַטיוו פון זיין געיאַמער. עס פעלן אים נישט קיין פריידן אויך צומאַל. ער פרייט זיך און לאַכט פון קעניג, וואָס הייסט אייננעמען די וועלט און די וועלט קען נישט אַריין צו אים אין שטאַל און זי בלייבט אין דרויסן. ער זעט דעם קעניג קומען בעטן אַ ציגאַר טיטון ביי זאַרכיך, ער זעט דעם קעניג קומען אָפּנעמען ביים שוסטער אַ פאַר פאַרריכטע שיד און האָט נישט צו באַצאַלן און ער פרייט זיך דערמיט. אָבער די דאָזיקע פריידן שעפט ער פון געדאַנק און פון דער פאַנטאַזיע. די דאָזיקע פריידן זעט ער פון יענער זייט איצטי-קע וועלט.

די אומצופרידנקייט, דער טרויער און די בייזקייט שטייגן ווייט אַרי-בער זיינע פריידן. ער איז אַן אינדיווידועלער אויסדרוק פון מאַסן-אומצו-פרידנקייט און נאָך מער פון אייגענער אומצופרידנקייט. ער איז אַ רע-וואַלוציאַנערער דיכטער, אָבער נישט קיין פראַלעטאַרישער.

די פיגורן און די טעאַטראַלישקייט

דער עסייאַסט און דיכטער ב. י. ביאַלאַסטאַצקי האָט גערעדט אין זיין נעקראָלאָג וועגן משה-לייבס פיגורן. איך האַלט, אַז פיגורן האָט אונדזער דיכטער זייער ווייניק. ער איז נישט געווען קיין שילדערער אין אַנגענומענעם זין פון וואַרט. פאַראַן ביי אים אַ סך נעמען פון העלדן — גינגעלי, יאַהאַמאַ, מירטל, פאַן יאַבלאַנסקי, זאַרכי, סיבאַס, דער זיידע, הערש-בער דער קצב, לייב-בער אַאַ"וו. אָבער אַן אַבסאָלוט קאַנקרעטער העלד איז נאָר פאַן יאַבלאַנסקי, אַ געוועזענער פוילישער פרייך, וואָס איז געוואָרן אַ יורד צוליב אַ פרוי. די פאַעמע וועגן פאַן יאַבלאַנסקי איז אַ קראַפטפולע דערציילונג. די אַלע איבעריקע נעמען זענען אָדער פאַנטאַ-זיעס (גינגעלי, יאַהאַמאַ) אָדער אַבסטראַקטע סימבאָלן, ווי מירטל אַ שטייגער, וואָס איז דער סימבאָל פון דער לייכטער פאַררעטערשער פרוי; אויך זאַרכי איז דער סימבאָל פון דעם יידן. די גרויסע פאַעמע „זאַרכי ביים ברעג ים“ רופט משה-לייב אפילו ראַמאַן, ער פרעגט אין

לעצטן קאפיטל ביי זיין פרוי, „ווי אזוי צו פארענדיקן דעם ראָמאַן“, אָבער פּאַקטיש איז דער העלד אָן אומקלאַרער פּאַראַדאָקסאַלער סימבאָל פּון אַ יידן און קיין האַנדלונג איז אין אַט דער טשיקאָווער פּאַעמע כמעט גאַר נישטאָ; אין „געשריפט אויף זאַרכיס מצבה-שטיין“ דערציילט אונדז משה-לייב ווער זאַרכי איז און מיר וויסן פּאַרט נישט, ווייל ער אַליין ווייסט אויך נישט, אים דוכט זיך אויס, אַז ער האָט קיין טאַטע-מאַמע נישט געהאַט, איז אַ חיה, אָבער אויך די חיות אַנטלויפן פּון אים, אויך אין וואָלד בלייבט ער עלנד און ער באַוויינט זיך אַליין שוין טוי-טערהייט און זאַגט:

דאָס איז דאָך איך אַליין — איך זאַרכי,
וואָס נישט איך בין אַזאַ, וואָס רופּט זיך ייד
און נישט איך בין אַזאַ, וואָס רופּט זיך אַן גוי
און וואָס איך בין אַזאַ אפילו נישט —
מען זאָל מיר קענען אָננעמען כאַטש פאַר אַ חיה.

און מיר דערקענען שוין ווער זאַרכי איז — טאַקע משה-לייב אַליין, כאַטש ער רופּט אים „פעטער זאַרכי“, אַלע פּאַראַדאָקסן און תּורות זאַר-כיס וועגן די גאַלדענע ביקלעך און גאַלדענע געצן, און וועגן דעם, אַז דער הינטן קען אויסזען ווי אַ שטיק הימל און וועגן דעם, אַז אפילו די פינצטערניש איז אַ געזאַנג און „איר טרויער רינט ווי די אייביקייט לאַנג אויף אַלין, וואָס איז אייביקער אונטערגאַנג“ איז משה-לייבס; פאַר אים איז דאָס לעבן געווען אייביקער אונטערגאַנג און אין טויט האָט ער געזען אויפגאַנג. די הויפט פיגור זיינע איז געווען ער אַליין, דער לומפּ, וואָגאַבונד, תּכשיט, שטורמער, דיכטער און פּערזענלעכקייט — משה-לייב האַלפּערן.

קיין פיגורן האָט משה-לייב נישט געהאַט. דערפאַר האָט ער פּאַרמאַגט טעאַטראַלישקייט. און אפשר דוכט מיר אַזוי, ווייל טעאַטער איז מיין סטיכיע און איך זע תּמיד מיינע באַליבטע דיכטער און זייערע ווערק פאַרקערטעטע אין טעאַטער... מיר דוכט זיך, אַז משה-לייב האָט אין זיינע לידער פּאַרמאַגט אַ סך טעאַטראַלע דינאַמיק און קאַמיוזם. מען קען ווייניק יידישע דיכטער אויסנוצן פאַר קלייניקונסט, ווי מ'קען אויסנוצן משה-לייבן. מ'וואַלט געקענט מיט זיין הילף דעם דאָזיקן זשאַנר אָנגיסן מיט פּריש בלוט און אים פּולשטענדיק באַנייען.

איך וועל ברענגען אַ ביישפּיל: כימעט אין אַלע קליינקונסט טעאַ-
טערס ווערט אויפגעפירט די אַלטע פּראַנצויזישע באַלאַדע „ראַטאָפּלאַן“
פּון בעראַנזשע, עס הויבט אָן דער לין:

דער קעניג פּויקן האָט באַפעלט,
ער גארט צו זען דאַמען,
געקומען איינע נאָר און שוין —
דער קעניג ברענט מיט פּלאַמען.

און דער קעניג האָט אַט דעם דיאַלאָג מיטן מאַרקיו:

— מאַרקיו, גיך זאָג מיר ווער זי איז
— ווער איז די פּרוי די שיינע
— אַך, מאַיעסטעט, דאָס איז מיין פּרוי
איך האָב נישט מער ווי איינע...
— מאַרקיו ביסט גליקלעכער פּון מיר,
דיין פּרוי איז שייך און רייצנד
אַך גיב זי מיר דיין שיינע פּרוי,
באַפעלט דיין קעניג הערשנד.
— מאַרקיו, נישט ברוגן זיי און ביזן,
צו וואָס די בייזע בליקן?
דו קריגסט דעם טיטל פּון מאַרשאַל
דאָס העכסטע פּון די גליקן...
— ווען דו קיין מלך וואַלסט נישט זיין,
וואַלט איך געדורשט נקמה,
אַך, מאַיעסטעט, דו ביסט גערעכט
קאָנסט נעמען מיין נשמה.

און דאָ מישט זיך אַריין די קעניגין און זאָגט:

דעם קעניג באַצויבערט האָסטו מיר
איך טאָר פּון צאָרן דענקען,
אַן אַרעמער קעניגין דערלויבט
אַ לעצטן אַנדענק שענקען.
די קעניגין דערלאַנגט האָט איר
אַ קראַנץ פּון ווייסע ליליען,
פּאַלט פּלוצים די מאַרקיוז טויט
פּון ריח פּון די ליליען.

אין איר אינהאַלט איז די דאָזיקע באַלאַדע נישט מאַנאַרכיסטיש.
אדרבה, זי ווייזט די טיראַניע פּון די קעניגין. אָבער די פּאַרם איז אַזאַ

גלאטע, אזא עלעגאנטע, אז די קעניגין קומען דא ארויס שיין. און נישט
אומזיסט האט מען „ראטאפלאן“ אויפגעפירט אין אלע צאריסטישע גימ-
נאזיעס.

משה-לייב האלפערן האט אן א שיר באלאדן מיט מלכים אלס
העלדן. אבער ווי ניי זיי זענען, ווי מאדערן און פראגרעסיוו! די גלאטע
און גארנישט זאגנדיקע עלעגאנץ ווערט דא פארביטן אויף דעם שארפן
גראטעסקי, אויף סאטירע. נעמט א שטייגער די באלאדע פון דעם קעניג.
וואס האט אליין געבראכט די שייך צום שוסטער ער זאל זיי אים פאר-
ריכטן. ס'ארא ווונדערבארע אינסצענירונג מ'קען דא מאכן. דעם שוס-
טערס שטיבל נישט אזא קליינס ווי אמאל, נאר א גרויסער, גרוימער
צימער. און דאס שוסטער-בענקל זעט שוין א ביסל אויס ווי א טראן.
דער שוסטער זיצט אויבנאן וואזשנע. עס שטייט א גרויסע ריי מענטשן
מיט געלעכערטע שייך. צווישן זיי א קעניג מיט א שטרויען פיגורל און
פורים-שפיל קרוין. א מאדערניזירטער לץ זינגט:

די הענט און דאס פנים ווי סמאלע שווארץ,
אבער דאס ליד, וואס ברענט אין הארץ
טראסציא טוואיעי מאטערי.
דער קעניג אליין אין זיין גאנצער פראכט
האט די שייך צו פארריכטן געבראכט
אלע (צום קעניג) טראסציא טוואיעי מאטערי.

שוסטער:

איז אבער דער יתום געקומען פריער,
זאל דער קעניג שטיין ביי דער טיר,
זאל ער שטיין שטאלץ און שטייף
איך קאן נעבן נאר א פיף
טראסציא טוואיעי מאטערי...

שוסטער:

באצאלן דארף מען פאר לאטעס אויף שייך,

קעניג:

אבער אז ס'מאכט זיך, מען האט נישט ביי זיך,
עס טרעפט זיך אפילו ביי א שניידער אליין,
(וויינט): כ'זועל באצאלן מארגן, לאזט מיר גיין!

שוסטער:

טראַסציאַ טוואַיעי מאַטערי.
 כ'בין נישט קיין קעניג, כ'בין אַ שוסטער, באַצאַל מיר שוין
 אַניט גיב אַהער מיר שוין דיין קרוין.
 (כאַפט אַראָפּ די קרוין).

ל'ז:

שטייט דער קעניג מיט די פאַרלאַטעטע שיד
 און דער שוסטער מיט אַ קרוין אויפן פליך
 קעניג איז שוין —
 נישט דער, נאָר יענער פאַרשוין
 טראַסציאַ טוואַיעי מאַטערי...

די פיגורן און די קליידער גראַטעסקע און די מוזיק אַ געמיש פון
 קעניגלעכן הימן און פון אַרבעטער־לידער און דאָ ווערט אַ ווונדערבאַרע
 קליינקונסט־סצענע פון מאַדערנסטן סאַרט, וואָס קען אַרויסרופן געלעכ־
 טער און פרייד.

איך וואָלט געקענט אויף אַ סך, אַ סך משה־לייבס לידער אַנווייזן
 די אינסצענירונג־מעגלעכקייט, אָבער דער איינער ביישפיל דערווייזט
 גענוג ווי טעאַטראַליש פּאַנטאַסטיש משה־לייבס לידער זענען.

דראַמאַטורגן האָבן מיר זייער ווייניק און די ווייניקע זענען ערשט
 זייער ווייניק באַקאַנט מיט טעאַטער, אָבער טעאַטראַלער מאַטעריאַל איז
 פאַראַן אַן אַ שיר אין אונדזער ליטעראַטור, עס דאַרף נאָר קומען דער
 גרויסער טעאַטראַל מיט אינערלעכער באַציאונג צו אונדזער ליטעראַ־
 טור און ער וועט האָבן צו שעפן מיט שעפל און לעפל און ער וועט אויך
 ביי משה־לייב האַלפערן געפינען זייער אַ סך מאַטעריאַל.

אַזאַ איז געווען משה־לייב

איך האָב געהאַט דאָס גליק צו קענען משה־לייבן פּערזענלעך. אַט...
 ערשט... אין יולי, אויגוסט 1931 האָב איך זיך מיט אים אָפט באַגעגנט
 אין ניו־יאָרק אין קאַפע „ראַיאַל“, אין „קולטור געזעלשאַפּט“... אַט
 ערשט... איך האָב דעמאָלט פאַרעפנטלעכט זיינעם אַ שטיקל פאַרטרעט.
 ער אַליין האָט זיך געמאַכט אַ בעסערן פאַרטרעט... דאָך גיב איך אים

אומגעענדערט. איך ענדער דעם טיטל: אַנשטאַט „אַזאַ איז משה־לייב“ שרייב איך „אַזאַ איז געווען“... אַך, געווען!
 „אַ הויכער... און אפשר נישט קיין הויכער, אָבער ער זעט אויס, ווי אַ שטאַרק הויכער. איך האָב אַמאַל געהאַט אַ שטיקל „אינצידענט“ מיט אַ יידישן שריפטשטעלער, אויף וועלכן מען זאָגט, אַז ער איז אַ הויכער. מיר האָבן זיך באַקענט, ווען מיר זענען ביידע געזעסן און מיר האָט זיך געדוכט, אַז ער איז אַ נידעריקער. האָב איך אים געזאָגט:
 — די וועלט שרייט דאָך, אַז איר זענט אַ הויכער.

האַט ער זיך אויפגעשטעלט און זיך מיר געוויזן אין דער גאַנצער לענג. טאַקע געווען אַ שטיק „עוג מלך הבשן“, אָבער זיצנדיקערהייט באַמערקט מען דאָס אויף אים נישט. משה־לייב האַלפערנס הויכקייט וואָרפט זיך אין די אויגן. און אַ קרעפטיקער זעט ער אויס, אַ פאַר־האַרטעוועטער, אַ גלייכער. ער ווייזט אויס הילע מוסקולן. ער איז בלאַנד, האָט אַ לענגעכיק פנים, ווי אַן ענגלענדער, אָדער ווי אַ דייטש, וואָס טרינקט קיין ביר נישט, און אַ שאַרפן, כימעט ביזן אויסדרוק. אויגן האָט ער בלאַע, פאַראַן אין זיי ווייכקייט און האַרציקייט. ער האָט זיך אַמאַל באַרימט אין אַ ליד „מיין פאַרטרט“, אַז ער האָט מילדע אויגן.

ברייטע גאַז און טיילוּסברעמען,
 ציין און ליפן וועלפיש ווילד,
 אָבער אויגן האָב איך בלויז —
 אויגן בלויז, גוט און מילד.

אָבער ער האָט אין זיינע לעצטע לידער אַרויסגעוואָרפן די מילדקייט און די אויגן שאַרפט ער אויך. דאָס דערמאַנטע ליד „מיין פאַרטרט“ איז געזונגען צו אַ פרוי; אפשר ווייזט ער אויך איצטער צו פרויען מילדע אויגן, צו מענטשן בכלל — צו דער וועלט בכלל — שאַרפט ער די אויגן.

„די וועלפישע ווילדקייט“ דריקט זיך אויס ביי משה־לייבן נישט נאָר אין די דיקע ליפן און גרויסע ציין, נאָר אין אַלע באַוועגונגען. ער איז פון פאָך אַ שילדנמאַלער און ער האָט זיך נישט אויסאינטעליגענטעוועט, ער איז פאַרבליבן אין אַלע תנועות, האַוואַיעס און פאַסטעמקעס אַ קרעפ־טיקער אַרבעטער יונג. ער פּוצט זיך נישט איבעריק און דאָס שטייפע העמד פון דער „לאונדרי“ (וועש פאַבריק) וואָס אַלע ניו־יאָרקער מוזן טראָגן, האַרמאַנירט נישט מיט זיין גאַנצן וועזן.

אין שוין צוויי מאָל דערמאָנטן ליד „מיין פאַרטערט“ זאָגט משה-לייב, אַז ער האָט „ברייטע שטאַרקע הענט“. ביים באַקענען זיך מיט אים, האָב איך די ברייטקייט און שטאַרקייט פון זיינע הענט דערפילט. מיינע „אינטעליגענטע“ הענט — הגם קיין קטלא קניאַ בין איך נישט — זענען אין זיינע הענט פאַרפאלן געוואָרן און געטרעשטשעט. איך האָב געטראָפן יידישע שרייבער מיט האַרעפאַשנע הענט, אָבער ביי קיינעם נישט ווי ביי משה-לייבן.

ביים ערשטן מאָל, וואָס איך האָב אים געזען, האָט ער זיך געקריגט. די סאַלאַן-קונצן פון טאַקט און טאַקטיק ווייסט ער נישט, ווערט ער בייז, גיט ער אַ געשריי און אַז מען דאַרף, איז איבערן טאַטן. ער איז דאָך אין דער ליטעראַטור אַריין מיט אַ קריגעריי. ער האָט געשיקט אין אַ לעמבער-גער בלאַט אַ ליד. רעדאַקטאָר איז געווען משה קליינמאַן, האָט ער דאָס נישט געוואַלט דרוקן, ווייל עס איז צו גוט. „איז דאָס מיסתמא אַ געלחקנ-טעס“... האָט משה-לייב אַריינגעפייערט אַ „שלום לידידי בריוויל מיט שלשתן“... דאָס ערשטע מאָל האָב איך געזען משה-לייבן טאַקע אויף מיין פאַרטראַג וועגן דער יידישער ליטעראַטור אין אַרגענטינע אין ניר-יאַרקער יידישן „פען“-קלוב. איידער איך האָב געדאַרפט אָנהויבן רעדן, נאָכדעם, וואָס ה. ליוויק האָט מיך פאַרגעשטעלט, האָט אברהם רייזען געבעטן אַ וואָרט. ער האָט געוואַלט אַ רעד טון וועגן מיר, וועגן אַרגענ-טינער יידישער ליטעראַטור בכלל, האָט משה-לייב נישט געוואַלט מען זאָל מער רעדן. ער האָט זיך אפנים געאיילט... האָט ער גענומען שרייען:

— מען דאַרף נישט! מען דאַרף נישט!

און ווען מען האָט רייזענען דאָך געגעבן אַ וואָרט, האָט משה-לייב זיך אויפגעהויבן און איז אַוועק... אַזאַ איז ער משה-לייב! ער ווייסט נישט פון קיין איינהאַלטן דעם כעס. ווען אברהם רייזען האָט געענדיקט, איז ער צוריק אַריינגעקומען און דעם רעפעראַט אויסגעהערט זייער גע-דולדיק און צום שלום צוגעקומען און פשוט און פראַסט מיר געזאָגט:

— איך האָב פון אייך הנאה געהאַט.

און ער האָט דאָך געהאַט אַ טיף-אינערלעכע באַציאונג צו אברהם רייזען; ווען דער מאַדנער קריטיקער קאַליאַ טעפער האָט אַמאָל אין אַ רעפעראַט צונישט געמאַכט אַלע קלאַסיקער און באַזונדער אברהם רייזען, האָט אים משה-לייב נישט באַדאַנקט, נאָר דווקא דערלאַנגט צוויי פעטש... איך האָב דאָן פאַרשטאַנען פאַר וואָס משה-לייב, וואָס איז לויט זיין

נאָטור אַ פּראָלעטאַריער און אַ לומפּן־פּראָלעטאַריער און אַלס דיכטער איז ער אינדיווידואַליסטישער־הייט דער נאָענטסטער מיטלויפער צו די קאָמוניסטן — אַ סך, אַ סך נאָענטער ווי פּרץ מאַרקיש, למשל — איז אַוועק פּון „די פּרייהייט“. ער איז אַוועק נישט צוליב די אידעאישע חלוקי־דעות, נאָר ווייל ער קען נישט פאַרליידן קיין עוולות און בשעת עס גיט אים אַ קום דאָס בלוט אין קאָפּ, פאַרלירט ער זיך און קאָנ־טראַלירט זיך נישט און וויל זיך נישט קאָנטראַלירן און שטעלט זיך נישט פאַר, אַז נאָך עמיצער חוץ אים, קען זיין גערעכט. ער זאָגט אַליין משה־לייב, אַז ער האָט „בלוט, וואָס שרייט און ברענט“.

מיר האָט אַ יונגער דיכטער אין אייראָפּע געזאָגט, אַז ער האָט בריוו פּון משה־לייבן, וואָס שרייבט אים מיט אַנערקענונג. מיר איז די זאך פאַרגעקומען נישט גלויביק. עס האָבן זיך מיר ניויאַרקער דיכטער גע־קלאָגט, אַז משה־לייב אַנערקענט קיינעם נישט און קוקט אויף יעדן יונגערן דיכטער ווי אויף אַ קליין ברודערל. און אַ קליין ברודערל איז דאָך פאַר אַ גרעסערן תּמיד אַ קינד, וואָס מען דאַרף שיקן אַ גאַנג. ער מעג שוין אַלט זיין 30 יאָר, ווייזט זיך אונדז נאָך אַלץ אויס, אַז ער האָט נאָך נישט און דאַרף נישט האָבן קיין אייגנליכע און זעלבסטווירדע. ביי אים איז דאָך אַ בוזעם קעשענע אויך אַ חריפות. דעם דיכטער ז. וויינפער האָט דוד בערגלסאָן געצערטלט, חיים ליבערמאַן האָט אים געשריבן: „אַזאַ יאָר אויף מיר, וואָס פאַר אַ דיכטער איר זענט“, משה־לייב האָט אים אַמאָל געפּרעגט: „מיט אַ דעם פנים ווילט איר ווערן אַ דיכטער?“ און ער איז דווקא דער בעסטער גוטער ברודער מיט וויינ־פערן. אָבער — אַזאַ איז ער. האָב איך געפּרעגט משה־לייבן, צי ער האָט געשריבן יענעם יונגן דיכטער, אַז ער זאָל קומען. משה־לייב האָט זיך צעלאַכט און געזאָגט, אַז ער האָט אין זיין גאַנץ לעבן קיינעם קיין בריוו נישט געשריבן.

איז דאָס מיסתּמא אַ שטיקל גוזמא. דער ביאַגראַף משה־לייב האַל־פּערינס וועט שוין מוזן שטודירן, צי האָט ער גאַרנישט געשריבן קיין בריוו, צי האָט ער דאָך פאַרט אַנגעשריבן אַ פאַר בריוו. לייזויק הייסט היינט לייזויק צוליב משה־לייבס בייזקייט. לייזויקס פאַמיליע איז האַלפּער. זיך באַוויזן האָבן די ביידע דיכטער כימעט אין איין צייט אין דרוק און אויך אין די זעלבע זאַמליכע. איז בעל־מחשבותן אַמאָל געפּעלן משה־לייב האַלפּערינס אַ ליד, האָט ער וועגן

דעם געשריבן אין א בריוו פון קאוונע קיין ניו-יאָרק און ער האָט פאַר-
 ביטן די יוצרות. געמיינט האָט ער האַלפּערינס ליד, אָבער גרוסן האָט
 ער געהייסן האַלפּערן. איז משה-לייב ביז געוואָרן און געמאַכט ל. האַל-
 פּערן אַ סקאַנדאַל. פאַר וואָס? ווייל ער האָט די חוצפה אויך צו הייסן
 האַלפּער... פון דעמאָלט אָן הייסט ל. האַלפּער ה. לייזויק. עס קען זיך
 מאַכן אַז דער דאָזיקער נייערער נאָמען לייזויק האָט לייזויקן געהאַלפּן
 ווערן פאַפּולער. משה-לייבן רופט מען אויך זעלטן האַלפּערן. מען רופט
 אים משה-לייב. מען פלעג אים אין די ערשטע צייטן פאַרבייטן מיט
 מאַני לייבן, הגם קיין גרעסערער קאַנטראַסט סיי פּערזענדלעך, סיי דיכ-
 טעריש, וואָס איז פאַראַן צווישן די ביידע „לייבס“, קען שוין נישט זיין...
 שמועסן וועגן ליטעראַטור איז משה-לייב נישט קיין שטאַרקער בעלן.
 זיצנדיק ביים טישל אין קאַפּע „ראַיאָל“, האָט ער ליב אַ בייזער טון זיך
 וועגן דער וועלט, וועגן פּאָליטיק, ליטעראַטור מאַכט ער ביי זיין שרייב-
 טיש. און וואָס וועט ער שמועסן וועגן ליטעראַטור, אַז פאַקטיש אָנער-
 קענט ער כימעט קיינעם נישט?... די גאַנצע יידישע ליטעראַטור אָנער-
 קענט ער, אָבער אַז עס קומט צו באַזונדערע נעמען, קומט פריער אַ
 פּראַסט וואָרט, דערנאָך אַ בייז וואָרט און דערנאָך אַ גראַב וואָרט... פאַר-
 שטייט זיך, אַז עס זענען פאַראַן אויסנאַמען, עס זענען דאָך פאַראַן שריפט-
 שטעלער, צו וועלכע ער האָט יאָ באַציאָונג, אָבער ער מוז זיך דערביי
 אַנטון אַ כוח.

ער האָט פיינט ליטעראַרישע נודניקעס משה-לייב. ער האָט מיר
 דערציילט אַמאָל, אַז ער איז געווען ערגעץ אין אַ פּראָווינציעלער שטאָט
 אין אַמעריקע און אַ חברה נודניקעס האָבן אים דאָרט צוגעגרייט אַ באַנ-
 קעט, האָט ער זיי איבערגעלאָזט און איז אַוועק מיט אַ שיקסע. דאָס וואָרט
 שיקסע זאָגט ער אַרויס באַטאַנט און מיט גאַל און איך האָב דערפילט
 דעם לומפּ, וואָס גיט אַ שפיי דער בירגערלעכער „זיטלעכקייט“ אין
 פנים. איך האָב אים אָפּדעקלאַמירט אַ פאַר סטראָפּן פון זיין „אַ תפילה
 פון אַ לומפּ“:

נעם מיין טאַלאַנט און גיב אים אַפּ
 אַן אַלטן הונט, צי אַ באַלעבאַס,
 וואָס וויל אַביסל כבוד אויך,
 די ליבע שכנים צום פארדראַס,
 אַ העלף מיר, העלף מיר, גאַט.

אַ העלף מיר, גאַט,
 אַז ווען אין מיטן העלן טאָג
 פאַלט אַן אויף מיר אַ גראַבער יונג,
 זאַל אויף זיין מאַרדע גלייך מיין פּויסט
 אַ הילך טון, ווי אַ גלאַקן־קלונג.
 אַ, העלף מיר, העלף מיר, גאַט.
 אַ, העלף מיר, גאַט!
 עס זאַלן אויך די גוטע פּריינט
 זיך גריבלען מיט פאַרקריצטע ציין
 פון וואָס און ווי אַזוי איך לעב
 און איך זאַל דווקא ליידיקגיין.
 אַ, העלף מיר, העלף מיר, גאַט!

„ליידיקגיין“ איז פאַרשטייט זיך אַזאַ וואָרט. איך משך פון „ליידיק־
 גיין“ שרייבט ער זיינע קרעפטיקע, ווילדע און מאַדנע לידער, וואָס
 האָבן ווייניק גלייכן אין דער יידישער פּאָעזיע און טאַקע נישט אין דער
 יידישער אויך. געווען צייטן, ווען משה־לייב פלעג שרייבן אויך צאַרטע
 און שפילעוודיקע לידער. ביי משה־לייבן צאַרט, איז נישט ווייך און נישט
 צעקראַכן, נאָר זינגדיק, פאַראַן ווייניק אַזעלכע לידער ביי אונדז, ווי
 „גינגעלע“, וואָס מען דעקלאַמירט עס נישט אין די גאַסן ביי אונדז,
 ווייל מיר האָבן אפנים דאָך קיין יוגנט נישט. אין „גינגעלע“ האָט משה־
 לייב געזאָגט, אַז אפילו ווען ער וועט זיך שוין ליגן אין שניי און זיך
 נישט קענען רירן, וועט ער פון פּרילינג און בלומען פּאַנטאַזירן.

ער האָט אַבער נישט געהאַלטן וואָרט. ער האָט אויפגעהערט פאַנג־
 טאַזירן אין שניי פון בלומען און פון פּרילינג, ער האָט אפילו אויפגע־
 הערט צו קרייען ווי אַ האָן, ער ברומט ווי אַ חיה און שטשירעט מיט די
 ציין. אין זיינע לעצטע לידער איז פאַראַן צאַרן קעגן דער וועלט, וואָס
 קומט אום און ברענגט זיך אום. ער שפילט דעם פּאַיאָץ און איז פּאַקטיש
 אַ שטיק נביא. אין דער „וואָד“ האָט משה־לייב געהאַט אַ ליד, וואָס
 הייסט „סאַלוט“. ער שילדערט דאָרט, ווי מען לינטשט אַ יונגן, שיינעם
 קרעפטיקן נעגער, ווייל ער האָט זיך „געטשעפעט“ צו אַן אַלטער מיאור־
 סער, „וויסער“ מויד. ער שילדערט אין צוויי שורות מיט אַזאַ עקל די
 אַלטע, וויסע מויד, אַז מען דערזעט די גאַנצע מיאוסע „וויסע“ ציווי־
 ליזאַציע.

איך האָב אים געזאָגט:

— איר וויסט, משה-לייב, אז אייער „סאלוט“ איז געווען דאָס בעסטע ליד אין דער „וואָך“.

עס זענען דערביי געזעסן אַ פּאָר דיכטער, וואָס האָבן זיך געדרוקט אין דער „וואָך“, האָבן זיי מיך אָנגעקוקט טרויעריק און משה-לייב האָט מיר געענטפערט.

— איך האָב געוווּסט, אַז אַזאַ יידן ווי אייך, וועט דאָס ליד געפּעלן. און צוגעגעבן האָט ער:

— אַזעלכע לידער וואָרפט מען אַרויס אַזוי...

און ער האָט געגעבן אַ מאַך אַ סקאַסנע באַוועגונג, גלייך ווי ער וואָלט געוואָלט איבערהאַקן „סקאַסנע“ די וועלט, אַז עס זאָל איר קיין איין גאַנצע ריפּ נישט בלייבן...

און ווען איד האָב אים געזאָגט, אַז ער האָט מיט אויסערגעוויינגלעכער פּלאַסטיק און אויסדרוק איבערגעגעבן די מיאוסקייט פון דער ווייסער, האָט ער געגעבן אַ זאָג.

— יאָ אין פינף שורות...

גלייך ווי עס וואָלט נישט געווען די רייד פון זיין ליד. ער האָט זיך נישט צערעמאַניעט און נישט געמאַכט קיין קונציקע אַנשטעלן פון „טאַקטישקייט“.

איך געדענק נישט ווער פון אונדז ביידע האָט ציטירט אַט די דאָזי-קע פינף שורות:

צו אַזאַ מין פּליאַקע, איז בעסער — טויט.
איך זאָג דיר צוצורירן הויט צו הויט
די נאַז מיטן פּיסק און די הענט מיט די פּיס,
אַ פּאַרזשאַווערט שלאַס אויף אַן אַלטן וואָליו
די ווייסע אַלטע מויד האָט נישט אויסגעזען זיס,

אַזאַ איז ער, משה-לייב!

אַזאַ איז ער, משה-לייב, געווען!

אַך, אַזאַ איז ער, משה-לייב, געווען!

פאראן אַ קרעפטיק ליד ביי משה-לייבן, וואָס הייסט „יצחק לייבוש פּרץ“; אין דעם דאָזיקן ליד, וואָס הויבט זיך אָן מיט די ווערטער „און דו ביסט טויט“, הערט מען ממש, ווי עס דונערט דעם דיכטערס שטימע, ווי די שטימע פון אַ נביא. ער בייזערט זיך, וואָס מען מאַכט אַ טומל אַרום פּרצס טויט, בעת דער גרעסטער טרויער איז דער שווייגנדיקער.

און מיר, די גרויסע לייט, וואָס דאַרפן שטום און טיף געבויגן זיין — מיר רינגלען שוין דיין גייסט אַרום ווי פּויערן אין אַ שענק ביינאַכט אַ שיכורן מאַגנאַט און טרערן האַבן מיר און רייד, ווי פּערל רונד און גלאַט, ווי רענדלעך גרויס און ווער פון אונדז עס האָט אין מויל אַ צונג קלאַפּט אויס אַ ריטמיש ווייגעזאנג. ווי ס'קלאַפּט אַ שוסטערינג אַ גראַבן טשוואַק אין קנאַפּל פון אַן אַלטן שוך.

עס קומט אויס, אַז וועגן טויט וואַלט מען באַדאַרפט אַנבויגן דעם קאַפּ און שווייגן. אַבער — משה-לייב האָט זיך געכאַפּט, אַז ער אַליין שווייגט אויך נישט און ער בעט ביי פּרצן ער זאָל אים פּאַרגיבן און זאָגט:

ווי קען איך אַנדערש דען? איך האָב דאָך אויך דאָס לעבן ליב. און אויגן האָב איך אויך און אַפּענע, און איך בין בלינד, נאַכאַלעמען בין איך דאָך אויך אַ פּראַסטן קרעמערס קינד און ווי עס בענקט נאָך רעגנאַנג אַ שטיק פּאַרטרוקנטע ערד, האָב איך זיך אין דיין ליכטיקייט צו לויטערן באַגערט.

איך וואַלט אויך געשווייגן, אַבער מ'האַט אַזוי ווייניק געקענט משה-לייבן ביים לעבן און אַז מען וועט שווייגן, וועט מען אים דאָך ווייטער נישט קענען און מ'דאַרף אים דאָך קענען. האַלפּערן האָט אַמאָל גע-זאָגט זי וויינפּערן, אַז די נאַטור האָט שלעכט באַשאַפּן דעם מענטשן, זי האָט אים געדאַרפט מאַכן ער זאָל שיינען און ווען ער וועט דאַרפן שטאַרבן, זאָל ער אויסגעלאָשן ווערן... ביים לעבן האָט ער געשיינט, כאַטש ער איז נישט אויסגעלאָשן געוואָרן, נאָר מ'האַט אים פּאַרלאָשן. ה. ליוויק האָט געזאָגט, אַז מ'האַט אים דערמאַרדעט. ווער ס'האַט אים דערמאַרדעט? די שלעכטע אַרדענונג, דאָס אומגליקלעכע יידישע לעבן... איך וויל די דאָזיקע אַרבעט נישט ענדיקן מיט מיינע ווערטער, נאָר מיט משה-לייבס און איך ברענג דאָ זיינע ווערטער, וואָס ער האָט געזאָגט צו י. ל. פּרץ:

וואס ביסטו דען געווען פאר אונדז? א לעצטע גלאווניע האלץ,
 וואס ברענט אין סטעפ ביינאכט אין רינג פון א צייגינער־שטאם,
 א זעגל פון א שיף, וואס ראנגלט זיך מיט ווינט און ים,
 א לעצטער בוים פון א פארכישופטן וואַגלענדיקן וואַלד,
 אַוּוּ דער בליץ האָט דעמבעס ריזן, טויזנט־יעריק אַלט
 פון זייערע וואַרצלען אָפּגעהאַקט. און איצט, וואָס ביסטו איצט?
 א מענטש אויף קאַלטער ערד, באַוועגלאָז שטום, ווי אויסגעשניצט
 פון מאַרמאָר־שטיין אין שיין פון טויטן ליכט. אַן אָנהויב סוף —
 א בילד — א רגע זעאונג בלויז פון יענעם לאַנגן שלאָף,
 וואָס נעמט ביי אונדז דעם טאַג, די נאַכט, דאָס ביטל לעבן צו
 מיט נאָר דער שיינקייט פון דער גאַנצער וועלט. איז דאָס די רז
 אוי דאָס דער טרוים פון אייביקייט אויף אונדזער טונקלען גאַנג?

מנחם באר"ש א

דער יונגער דיכטער האָט געטראַכט וויזאָנעריש

ס'איז געווען אַ יידישער שרייבער, וואָס האָט פריער געהייסן מנחם און דערנאָך האָט ער זיך גערופן מנחם באַריישאַ. פון געבוירן האָט ער געהייסן מנחם גאַלדבערג און זיינע צוויי ברידער, וואָס זענען אויך געווען שרייבער ביי יידן, — איינער איז ערגעץ „פאַרפאַלן“ געוואָרן אין ראַטנ-פאַרבאַנד און איינער האָט אויסגעלעבט אַ קורצן לעבן אַלס ציוניסטישער זשורנאַליסט אין וואַרשע, — האָבן זיך טאַקע גערופן גאַלדבערג, אָבער אים, דעם שטענדיקן זוכער פון נישט-פראַקטישע זאַכן, איז דער גאַלדענער פאַמיליע-נאָמען געווען צו-פראַקטיש און ער איז אַזוי לאַנג געבליבן נאָר מיט דעם ערשטן נאָמען זיינעם, ביז וואָנען ער האָט דערפילט, אַז דער מאַמעס פאַמיליע-נאָמען באַריישאַ פאַסט אים בעסער און ער איז פון מנחם געוואָרן מנחם באַריישאַ.

און אַז מען נעמט דערציילן די געשיכטע פון דעם דאָזיקן שרייבער, פאַרטראַכט מען זיך אַ היפשע רגע און מען זאָגט „מנחם“, ס'הייסט: „מנחם באַריישאַ“, וואָס איז אייגנטלעך סיי ווי געווען מער ווי איינער; ער האָט, לויט דער יידישער צייטרעכענונג, געלעבט 61 יאָר מיט אַ טאַג, און לויט דער נישט-יידישער רעכענונג האָט ער געלעבט אַזויפיל יאָר, ווייניקער פערצן טעג (געבוירן י"ב שבט תרמ"ה — 26 פעברואַר 1888, נפטר געוואָרן י"ג שבט תש"ט, — 12 פעברואַר 1949). און ער האָט מיסתמא קנאַפע פופציק יאָר געזוכט אַן אינהאַלט און אַן אַנהאַלט פאַר זיך אַליין און פאַר דעם יידישן פּאָלק; און געשריבן האָט ער 47 יאָר. און דאָס זוכן זיינס איז געגאַנגען זיג-זאָגיש און האָט זיך געדרייט צווישן

בערג און טאָלן און אויך צווישן הימל און ערד. ער האָט אָנגעהויבן כימעט ווי אַ רעליגיעזער דיכטער, האָט געגרייכט ביז נאָענטקייט צום באַלשעוויזם און ער האָט פאַרענדיקט כימעט ווי אַ פּרומער ייד. קען מען טאַקע וועגן אַזאַ אַ לעבן נישט סתם דערציילן, מען מוז טראַכטן און דערציילן, שווייגן און דערציילן...

געבוירן געוואָרן איז מנחם אין ברעסט-ליטאַווסק, וואָס מען רופט אויף פשוטן יידיש בריסק און אויף לומדישן יידיש בריסק דליטאַ. דאָס איז געווען איינע פון די סאַמע עלטסטע יידישע שטעט; זי איז געווען אַ שטיק ירושלים נאָך איידער ווילנע איז דאָס געווען. כאָטש זי טראַגט דעם נאָ-מען "פון ליטע", איז זי דאָך נישט אינגאַנצן ליטע. דער יידישער דיאַ-לעקט, וואָס מען האָט דאָרט גערעדט, איז געווען אַ האַלב-וואָלינער און אַ האַלב-ליטווישער און דער קלימאַט איז דאָרט אויך געווען אַ געמיש-טער. און דאָס גאַנצע לעבן אויך אַזוי. שוין מיט 500 יאָר איידער אונדזער דיכטער איז געבוירן געוואָרן אין בריסק, האָט דער גרויספירשט וויטאַלד דאָרט געגעבן די יידן אַ דערלויבעניש צו בויען אַ קהלה, אַ בית-מדרש און אַ בית-עלמין. אין רבניש-לומדישן יחוס פאַרנעמט בריסק אַ חשובן פּלאַץ אין משך פון אַ האַלבן יאָרטויזנט. ר' חיים בריסקער (סאַלאָוויטשיק) איז אין אונדזער צייט געווען איינער פון די שם דברס און דער מהרשל אַליין איז געווען רב אין בריסק מיט אַריבער 400 יאָר צוריק.

ר' שאול וואָל, וואָס איז געווען אַ באַליבטער ראַטגעבער פון פירשט ראַדזיוויל אין זעכצנטן יאָרהונדערט, האָט געלעבט אַ לאַנגע צייט אין בריסק, און מנחם האָט אויך געצויגן יחוס פון דורות. זיין מאַמע זאָל געווען האָבן געשטאַמט פון ווילנער גאון. נישט אומזיסט האָט ער איינעם פון זיינע סאַמע ערשטע בענד לידער אַ נאָמען געגעבן „אַ רינגעלע אין דער קייט“.

דער טאַטע פון מנחם באַרייט אַ העברעאישער לערער, אַ פּרומער, אַבער דאָך אַן אָנגעשמעקטער מיט אַביסל השכלה. ער האָט נאָך זיך געלאָזט אַ העברעאישע פּאַעמע. דעם זון האָט ער כימעט נישט געשיקט אין חדר אַריין, ער האָט אַליין געלערנט מיט אים לשון קודש. און ער האָט דעם זון געשיקט אין דער אַרטיקער רוסישער פּאַלקשול, און ווי מנחם באַרייט אַליין דערציילט, האָט ער שוין קינדווייז איבער-געלעבט אין זיך אַ „ויתרוצו" צווישן ישעיה הנביא און א. ס. פּושיקין און געצויגן האָט אים צום ערשטן. און אָנגעהויבן האָט ער שרייבן רוסיש

און ער איז דערנאך דורך העברעאיש געקומען צו יידיש. די סאמע ערשטע לידער זיינע זענען געווען וועגן אן אומגליקלעכער ליבע און ווען איין ליד איז א געדרוקטס אין א ווארשעווער בלאט דערגאנגען צו דער מוטער, האט זי זיך צעוויינט. איר איז אויסגעקומען, אז אין איר זונס ליד איז פאראן חילול און ניבול פה. דער פאטער האט איר געמוזט דערקלערן, אז ער האט נישט געמיינט א מיידל ממש, נאר — די שכינה.

אין עלטער פון 17 יאר איז מנחם געפארן קיין ווארשע און אין א קורצער צייט ארום איז אין דער צייטונג „דער וועג“, אין דער ליטעראַ- רישער אַפטיילונג, וואָס איז רעדאַקטירט פון י. ל. פּרץ, דערשינען דאָס ערשטע ליד פון דעם בריסקער בחור. פּרץ אליין איז נישט געווען צופרידן מיט דעם דאָזיקן ליד, ער האָט בפירוש געזאָגט, אז עס טויג נישט. אָבער דער דיכטער אליין האָט אים יאָ אויסגעוויזן צו טויגן און ער האָט אים געגעבן קרעדיט. און ווען פּרץ האָט אָפּגעדרוקט אויך אַ צווייט ליד פון מנחמען, האָט בעל מחשבות פון דעם חוזק געמאַכט און ס'איז גע- קומען צו אַ „באַטאַליע“ (דאָס דאָזיקע וואָרט איז מנחמס) צווישן פּרצן און בעל מחשבות. עס איז דערגאָנגען אזוי ווייט, אז ווען פּרץ האָט מיטגענומען דעם יונגן דיכטער אין אַ דערבייאַיקער שטאַט, ווהיין ער איז געפּאָרן אויף אַן אַוונט, האָט דערפּאַר, בעל מחשבות זיך אָפּגעזאָגט מיטצופּאַרן.

און בעל מחשבות איז שוין פאַרבליבן אַ קעגנער פון מנחמען אויף זיין גאַנצן לעבן. ער האָט אפילו געדרוקט אייניקע לידער זיינע אין דער צייטונג „טעלעגראַף“, וואָס ער האָט רעדאַקטירט און ער האָט אויך איין מאָל פאַרעפנטלעכט וועגן זיין פּאַעמע „פוילן“ אַ גינסטיקע רעצענזיע, אָבער וועגן די לידער, וואָס מנחם האָט גערופן „תפילות“, האָט בעל מחשבות אָנגעשריבן אַן אָפּהאַנדלונג, וואָס דער מחבר האָט באַטראַכט פאַר „אַ מוסטער פון ראַפּינירטן ליטעראַרישן מאָרד“. אין אַ קורצער צייט פאַר זיין טויט האָט דער דערמאָנטער קריטיקער אָנגעשריבן אַ פּערזענלעכן בריוו צו מנחם באַריישאַ, וואָס האָט אים ווייטער „אָפּגעזאָגט דאָס לעבן“. בעל מחשבות האָט געזאָגט, אז מנחם איז אַ „נולד מהול“, עס איז אַלץ ביי אים געווען פאַרטיק און ער קען זיך נישט אַנטוויקלען ווייטער, ווייל עס איז קאָפּאַרבעט. פּרץ האָט אויך געהאַט, דערציילט מנחם אויפריכטיק, פון אים מער צער ווי נחת, אָבער ער האָט דאָ געלייגט האַפּענונג אויף אים. עס איז פּרצן נישט געפּעלן, וואָס ביי

מנחמען איז דעמאלט אַ צייט געווען אין זיינע ווייס-פערזנדיקע פּאָעמען נאָר טויט און ער האָט אים געוויזן אויף דעם באַרימטן מאַלער לעווי-טאַנס פּיזאַזשן, וווּ עס איז פּאַראַן „טויט און לעבן און אַלץ“. עס איז פּרצן אויך נישט געפּעלן דער עיקר פון מנחמס תּפּילות, אים איז אויס-געקומען, אַז דער יונגער דיכטער שלעפּט אַראָפּ דעם יידישן גאַט אויף דער ערד און ער האָט אים געזאָגט, אַז דער דאָזיקער גאַט „שטייט נישט אויף סלופּעס, אויף דאַרפּישע וועגן“. און אויך וועגן זיין פּאָעמע „פוילן“, וואָס געהער צו די קאַנקרעטסטע ווערק פון אונדזער דיכטער, האָט פּרץ געזאָגט, אַז די פּוילישע מאַטקאַ באַסקאַ איז אים געקומען אין חלום וואָרגן צוליב אים — „מען קען נישט אַזוי רעדן צו אַ גאַנץ פּאַלק“. (אין אַט דער פּאָעמע האָט מנחם אויסגעלייגט זיינע יידישע טענות צום פּוילישן פּאַלק).

אַט די צוויי צוגאַנגען צו מנחמען פון בעל מחשבותן און פּרצן זע-נען אייגנטלעך אָנגענומען געוואָרן פון ליענער און שרייבער. אַ סך האָבן געהאַלטן מיט בעל מחשבותן, אַ סך מיט פּרצן. די שטאַרקסטע אָנהענגער מנחמס האָבן מודה געווען, אַז ער איז מער פּובליציסט ווי דיכטער. פּרץ אַליין האָט אויך געהאַט אַ היפשע צאָל פּובליציסטישע דיגרעסיעס אין זיינע קינסטלערישע ווערק, אָבער מנחם איז זייער אָפט געווען דורכאויס פּובליציסטיש. שפּעטער מיט יאָרן האָט מנחם איבער-צייגט אפילו זיינע קעגנער מיט דעם פּאַרנעם און אַמאַל אויך מיט דער טיפּקייט און הויכקייט פון זיינע ווערק, וואָס זענען מער אויסן צו זאָגן, ווי צו זינגען. מנחם אַליין האָט אַ יאָר דריי פּאַר זיין טויט געפרוווט דערקלערן רעטראַספעקטיוו די שווערקייט, וואָס ער האָט באַגעגנט אויף זיין וועג צו אַנערקענונג און ער האָט אָנגעגעבן צוויי מאַטיוון: (1) אין יענער עפּאָכע האָבן יידישע דיכטער אָנגעהויבן צו זינגען, ווי די גוים, און ער איז באַלד געקומען ווי אַ יידישער זאָגער און (2) זיין דור איז אַוועק מיט אַ גרינג האַרץ פון גאַט און די מיינסטע זענען (אַדער האָבן געמיינט, אַז זיי זענען) דערמיט דערלייזט געוואָרן און ער האָט דאָס אַוועקגיין איבערגעלעבט ווי אַ ריס און ער האָט דעם ריס קיינמאַל נישט אויפּגעהערט צו פּילן. ער האָט געגאַרט „זיך אַריינצושטעלן צוריק אין אַ גאַנצן סיסטעם פון אמונה“.

דער מחבר פון אַט די שורות איז געוואָרן אַ יידישער ליענער (און טאַקע באַלד אַ שרייבער) אין יאָר 1911 און איך האָב דעמאַלט געהאַט

דעם איינדרוק, אַז מנחמס רעליגיעזקייט שטאַמט פון אַנטוישונג אין דער רעוואָלוציע און זי איז נישט קיין עכטע און קיין פולבלוטטיקע, נאָר זי איז אַן אַבסטראַקטע ראַמאַנטישע און זי דערמאַנט אין דאַנטעס ליבע צו דער פאַרשטאַרבענער בעאַטריטשע...

ביכדי נישט צו בלייבן עפעס שולדיק אין אַט דעם פרט, וועל איך ציטירן דעם אָנהויב פון די „תפילות“, וואָס האָבן בשעתם געמאַכט אַן איינדרוק פון עקזאָטישקייט. מען האָט דעמאַלט זיי נישט באַטראַכט ווי טאַקע תפילות, נאָר ווי געבעט־מאַגירן. אייניקע האָבן געזאָגט, אַז זיי זענען פּסעוודאָ־תפילות (אויף דעם שטייגער פון פּסעוודאָ־קלאַסיציזם), איך ציטיר דעם סאַמע אָנהויב, וואָס איז אַ מין לייט־מאַטיוו, וועלכער חורט זיך אַ סך מאָל איבער:

קליין בין איך, גאַט,
און איך קען נישט באַגרייפן דיין זיין
אין דער גרויסקייט, וואָס שפּרייט זיך
איבער וועלטן און פינצטערניש
און איך קען דיך נישט ליב האָבן
אַן אומענדלעכן, אַנגעשטאַלטיקן.

דאָס איז בפירוש נישט קיין גלויביקייט און נישט קיין תפילהדיקייט. דער גלויביקער גלויבט אין גאַט טאַקע, ווייל ער איז קליין און גאַט איז גרויס (פונקט ווי דער מאַן גלויבט אין דער פרוי, ווייל ער איז מאַן און זי איז פרוי) און דער יידישער גלויביקער האָט טאַקע ליב גאַט, ווייל ער איז „אומענדלעך“ און „אַנגעשטאַלטיק“ און ווייל ער איז אור־מעטום דאָ און ער איז גענוג גרויס פאַר דעם קלענסטן...

אויף אַלע איובס טענות ענטפערט גאַט, אַז ער איז גרויס און מעכטיק און ער מעג טון, וואָס ער וויל. דער פראַנצויזישער פּאַעט־באַנדיט פּראַנסוואַ ווילאַן קניט פאַר דעם גורל, ווייל ער קען און טוט אַלץ... די גלויביקסטע שורות, וואָס מנחם האָט אַנגעשריבן, זענען פאַראַן אין זיין רעטשיטאַטיוון 'קדוש'. אַט זענען זיי:

אומעטיק, הארציקע, אויגן צעפנט,
אין טונקעלן הימל פארקוקט זיך, פאַרטראַכט...
אומעטיק איז דיר? וואָס זוכסטו אין הימל?
וואַלקן אויף וואַלקן — אַ טרויער דאַרט זעסטו?
גיב מיר דיין האַנט — וואָס אַ שרעק אין די וואַלקן?

ציטער נישט, ציטער נישט, פארכט נישט פאר זיי,
 בענטער צו מיר, כוועל דיר עפעס פארציילן.
 ס'זייט זיך א סוד פון דער ערד צו די וואלקן,
 ס'זייט זיך א סוד, א רחמנות-געבעט:
 טריף אויף מיר, וואלקן, איך וויל ווערן פרוכטבאר!
 פילסטו אים, פילסטו דעם סוד פון דער ערד?
 ציטער נישט, ציטער נישט... גאט איז אין סוד.
 גלייבסטו אין אים? ענטפער מיר, רויס עס מיר איין.
 גלייבסטו אין אים?

מאכן די דאזיקע שורות פארט נישט קיין איינדרוק טאקע פון איינעם.
 וואס וויל לערנען גלויבן אין גאט, נאר זיי זענען פארט נאר ווערטער
 פון א מאדערנעם פאעט, א פאנטעאיסט-שפינאזיסט.
 ביכדי צו פארטיידיקן זיינע טעזיסן, אז ער איז נישט אקצעפטירט
 געווארן צוליב זיין נישט זינגען, נאר זאגן און זיין גלויבן אין גאט,
 וואלט מנחם געדארפט ברענגען באווייזן פון זיינע לידער, אבער דאס
 דאזיקע האט ער נישט געקענט. צווישן זיינע ערשטע לידער איז געווען
 פונקט אזוי פיל געזונגענס ווי געזאגטס און די אמונה איז דארט נישט
 געווען קיין געפונענע, ווי איך האב שוין אנגעוויזן, נאר א געזוכטע. און
 געזוכט גאט האבן נאך דער רוסישער רעוואלוציע א סך. אויך רוסישע
 שרייבער האבן אים געזוכט. א באווייז פאר אט די טעזיסן האט מנחם
 בארישא געפונען אין זיינעם אן עסי מיטן נאמען „זינגער“, וואס ער
 האט אפגעדרוקט אין יאר 1912. ער האט אין דער עסי גערעדט קעגן
 דעם, וואס דער זינגער מאכט א ליד וועגן אן אראפגעפאלענעם הארבסט-
 בלעטל, וועגן א קוש, אדער אן אוועקווארפן פון א מיידל, וועגן חרוב
 ווערן פון א שטאט, אדער אויפלעבן פון א פאלק, דאס יידישע פאלק
 אבער האט קיינמאל נישט אונטערגעשיידט צווישן דיכטונג און געדאנק
 און „איך האב דאס בלוט — האט מנחם געשריבן — פון מיין פאלק
 אין זיך, בלייב שטיין פאר די לידער פון די נייע זינגער און קען נישט
 אפטרעטן פון זיך די נארישע פראגע: וואס גייט עס מיך אן?“ ער האט
 געזאגט, אז די יידישע דיכטער גייען ארום אין א וועלט פון פרעמדע
 באגריפן און זיי זינגען לויט א פרעמדן טאן און זיי ווייסן נישט, אז
 זיי בלאנדזשען ארום מיט א פרעמדער תורה אין קאפ, אבער ער
 פילט דאס.
 מיט דעם עסי האט מנחם דערוויזן, אז ער איז בעת זיין דעבוט

געווען אנדערש, ווי אנדערע יידישע דיכטער, אין זיינע געדאנקען. אָבער נישט אין די שאַפונגען. ער איז אין זיינע ערשטע לידער בשום אופן נישט געווען מער ייד ווי — פּרץ אין זיינע פּאַרשידנסטע שריפטן. דאַרף מען אַ שאַרפּער וואָרט קעגן דעם העלעניזם, ווי פּרצס „ווענוס און שולמית“? און האָט דאָך אים פּרץ אַליין אָנגעוויזן. אַז אין זיינע תּפילות הייבט זיך נישט יידיש אויף צו גאָט אין הימל, נאָר ער שלעפט גויאיש אַראָפּ דעם יידישן גאָט אויף דער ערד. מנחם איז געוואָרן יידיש־רעליגיאָז אין די גאָר לעצטע יאָרן און ער איז דאָס געוואָרן נישט צוליב דעם גלויבן אַליין, נאָר ווייל ער האָט זיך איבערצייגט, אַז נאָר דורך גלויבן, נאָר דורך זיין אַן עם קדוש, וועט דאָס יידישע פּאָלק קענען האָבן אַ קיום אין דער צעשפּרייטקייט.

און מנחם שווער אַריינגיין אין דער יידישער פּאָעזיע דערקלערט זיך נישט מיט דעם, וואָס ער איז דעמאָלט געווען יודאיסטיש און די יידישע פּאָעזיע איז געווען העלעניסטיש, נאָר מיט דעם, וואָס זיין גאַנצער אופן שרייבן איז געווען אַן אנדערשדיקער. ער האָט געשריבן ראַ-מאַנטיש אַבסטראַקט און אינוינען געהאַט האָט ער כּסדר אַ צוקאַנג-קרעטן געדאַנק. מען איז נישט געווען גרייט דעמאָלט צו פּאָעזיע, וואָס האָט שטענדיק געוואָלט נאָר עפּעס זאָגן...

איך בין איבערצייגט, אַז אפילו די לעצטע יאָרן איז מנחם נישט געווען רעליגיעז אין דעם זין פון וואָרט, ווי ער אַליין האָט דאָס גע-וואָלט דערקלערן. און צו אַט דער איבערצייגונג האָט מיך געפירט נישט גראַד דאָס, וואָס ה. לייזיק האָט מיר דערציילט, אַז אין די לעצטע יאָרן האָט מנחם זיך געקויפט אַ טלית און אים אַריינגעלייגט אין שופּלאַך פון זיין שרייבטיש, אים געוואָלט אַנטון און נישט געקענט. מיך האָט אי-בערצייגט, אַז מנחם רעליגיעזקייט האָט געשטאַמט פון נאַציאָנאַלע קוואַלן און נישט פון אמונה טאַקע — אַ פּערזענלעכער שמועס, וואָס ער האָט געפירט מיט מיר אין ניו-יאָרק אין 1945 ביי זיך אין הויז. ער האָט מיך געוואָלט איבערצייגן, אַז איך זאָל ווערן פּרום און גיין אין שול אַריין דאַווענען און אָפהיטן שבת. און ווען איך האָב אים געזאָגט, אַז מיינע געדאַנקען זענען אנדערש, האָט ער מיך געפּרעגט, צי ווען איך וואָלט געדאַרפט גיין אויף קידוש השם פאַר דעם קיום פון דעם יידישן פּאָלק, וואָלט איך דאָס געטון. איך האָב אים געענטפּערט, אַז יאָ, און ער האָט מיר גענומען דערווייזן, אַז אויב מיר וועלן נישט ווערן

צוריק קיין עם קדוש, וועלן מיר נישט עקזיסטירן אלס וועלט-פאלק. פאר מיר איז קלאר געווען, אז ער וואלט געוואלט לעבן רעליגיעז ביכדי צו ראטעווען די נאציאנאלע עקזיסטענץ פון יידישן פאלק. און אטא די איבערצייגונג האבן זיכער געהאט די אלע, וואָס האבן געקענט מנחמען אין די לעצטע יאָר סיי פערזענלעך, סיי פון זיינע ווערק.

איך וויל דאָ דערמאָנען אַ באַרימט געוואָרענעם ווינטערדיקן אַוונט אין יאָר 1945 ביי חיים גרינבערג אין הויז אין ניו-יאָרק. עס איז געווען נאָך דעם, וואָס בן-גוריון האָט געהאַט זיינעם אַ נישט געלונגענעם אַרויס-טריט קעגן יידיש, ער האָט דעמאָלט דערקלערט יידיש אלס „אַ פרעמדע שפראַך, וואָס גרילצט אין אויער“. חיים גרינבערג האָט געוואָלט, אַז יידישע שרייבער זאָלן זיך מיט בן-גוריונען אויסטענהן און זיך אַראָפּרעדן פון די הערצער. איינס נאָך איינס האָבן גערעדט אפרים אויערבאָך, י. אַפּאַטשאַוו, יעקב באַטשאַנסקי, מנחם באַרישאַו, ב. י. ביאַלאַסטאַצקי, יעקב גלאַטשטיין, ה. ליוויק און אברהם רייזען. דערנאָך האָט בן-גוריון געענטפערט. און ער האָט צום מיינסטן געענטפערט באַרישאַו, וואָס האָט פאַרגעלייגט זיין אני מאמין וועגן אַ יידישן וועלט-פאלק, אָבער אַז עס קדוש. מנחם געדאַנקען האָבן, ווייזט אויס, שטאַרק געלאַקט דעם, וואָס איז מיט קנאַפע דריי יאָר שפעטער געוואָרן פרעמיער פון מדינת ישראל. אָבער ער האָט זיי געטריבן פון זיך. מיר האָבן געהאַט דעם איינדרוק, אַז ווען בן-גוריון וואָלט נישט געגלויבט אין דער מעגלעכקייט צו ראַטעווען דאָס יידישע פאלק אין ארץ-ישראל, וואָלט ער אַקצעפּטירט מנחם געדאַנקען. פאַקטיש זענען דעמאָלט פנים אל פנים געשטאַנען דער שפעטערדיקער פרעמיער פון מדינת ישראל און דער „פרעמיער“ פון גלותיזם. אויב איר ווילט איז געשטאַנען איינער קעגן אַנדערן, איינער, וואָס האָט געהאַלטן, אַז גלותדיקייט איז אמתדיקע יידישקייט און איינער, וואָס האָלט, אַז „ככל הגוימדיקייט“ איז אמתדיקע יידישקייט. מנחם האָט שטאַרק אַקצעפּטירט אויך ישראל אין זיינע פובליציסטישע אַרבעטן, אָבער „אויך“ און נאָר אין זיין פובליציסטיק, אין זיינע ווערק — און איבערהויפּט אין זיין לעבנס-ווערק „דער גייער“ — איז ער פאַרבליבן דער גלותיסט.

מנחם באַרישאַו איז מיט זיין געדאַנק וועגן קיום פון יידישן פאלק אַנגעקומען אין יאָר 1925 ביז צו די קאָלאָניעס פון יידישן ראַיאָן אין דרום-רוסלאַנד און ער האָט אין זיי געזען די רעאַליזירונג פון יידישן געדאַנק, כאַטש אין זיי האָט דעמאָלט געהערשט אַ פולע „בעזבאָזשיע“

גאטלאַזיקייט). פאַר אים איז דעמאָלט דער תמצית פון יידישקייט געווען סאַציאַלע גלייכקייט. ער האָט דעמאָלט געגלויבט — און ער איז נישט געווען דער איינציקער — אַז דער באַלשעוויזם שאַפט סאַציאַלע גלייכ-קייט און ראַטעוועט דעם יידישן קיום. און דאָס דאָזיקע איז אויך אַ באַ-ווייז, אַז כאַטש דער ענין יידישע אמונה האָט באַרייט אָן מער אינטערע-סירט ווי אַנדערע יידישע שריפטשטעלער, איז ער דאָך נישט שטענדיק געגאַנגען אין אירע וועגן, און אַז דער גאָט פון האַרצן האָט צו אים מער אַפּעלירט ווי דער גאָט פון שול.

...האַבן מיר געמאַכט אַ שפּאַציר איבער מנחםס אידעען-גאַנג און מיר האַלטן צוריק ביים אָנהייב פון זיין דיכטערישן וועג, ווען ער האָט אין יאָר 1906 אָנגעהויבן דרוקן זיינע לידער, פּאַעמען און לידער אין פּראָזע, וואָס זיי זענען געווען אַנדערש, ווי מען האָט אין יענער צייט געשריבן און וועגן וועלכע בעל-מחשבות האָט געזאָגט: „ניין“ און פּרץ האָט געהייסן האַפּן.

די ערשטע תקופה אין מנחםס שאַפּן דאַרף פּאַררעכנט ווערן פון 1906 ביז 1914, בעת דעם אָנהייב פון דער ערשטער וועלט-מילחמה, ווען דער דיכטער איז אינאיינעם מיט זיין פּרוי שרה בערנסאָן — פון אַן אָנגעזעענעם יידישן הויז, פון אַ פּאַמיליע, וואָס שטאַמט פון של"ה און האָט אַרויסגעגעבן באַוויסטע רבנים און יוריסטן — אָנגעקומען קיין ניו-יאָרק. אין אַט דער תקופה האָט ער אָנגעשריבן זיינע סעריעס לידער „שוואַרצע רויזן“, „תפילות פון אַ שוואַכן“, „זאַמדן“ און זיין פּאַעמע „פּוילן“. דאָס לעצט דערמאָנטע ווערק איז דערשינען נאָך אין פּוילן, אין פּאַרלאַג א. גיטלין, אין יאָר 1914, די פּריער דערמאָנטע ווערק זענען אין פּוילן דערשינען נאָר אין זשורנאַלן, צייטונגען און זאַמליכער און אין בוכפּאַרם זענען זיי דערשינען ערשט אין ניו-יאָרק, אין די צוויי ביכער „אַ רינג אין דער קייט“ (ליטעראַרישער פּאַרלאַג — יאָר 1916) און „זאַמדן“ (פּאַרלאַג „יידיש“ — 1920). ער איז אין משך פון די ערשטע אַכט יאָר פון זיין שרייבערישער קאַריערע אויך געווען אַ זשורנאַליסט. ער האָט געאַרבעט אין טעגלעכע צייטונגען, געשריבן איבערהויפּט וועגן טעאַטער, אָנגעשריבן אַן אַפּערעטע מיטן נאָמען „האַנקע“, וועלכע מען האָט אויפגעפירט.

ווייל מען מאַכן אַ סך-הכל פון די ערשטע שאַפונגען מנחםס, מוז מען זאָגן, אַז ס'איז געקומען אַ מאַדנער מענטש אין דער יידישער פּאַ-

עזיע אריין און דער דאזיקער מאדנער מענטש איז נישט געגאנגען מיט דעם גלייכן וועג, מיט וועלכן עס גייען יונגע מענטשן. ער איז אוועק אין די זייטן אריין זוכן זין פון לעבן, זין פון וועלט, גאט... און אפילו ווען ער האט געזונגען וועגן ליבע איז עס אויך געווען אנדערש, ווי ביי אלע יונגע פאעטן. אין זיין „א ליד פון א מיידל“ זאגט א מיידל צו אירע חברטעס, וואס גייען שפאצירן:

קוקט נישט, חברטעס, וואס איך בלייב אליין,
נישט באשערט איז פאר מיר דער ברייטער וועג.
פרעגט נישט, חברטעס, ווהיין פירט מיין וועג —
נישט פאר אייך געדאכט אין דעם וועג צו גיין.

דאס דאזיקע מיידל בענקט נאך איר געליבטן, וואס געפינט זיך ער-געץ אין א מויערשלאס, באוואכט פון א וועכטער, וואס קלאפט מיט דער ביקס אין דער קאלטער ערד. אוודאי איז דער בחור א פאליטישער ארעסטאנט, אבער ער מאכט אויך דעם איינדרוק פון א געפאנגענעם פון זיינע אייגענע געדאנקען.

דער דיכטער איז אין דער ערשטע עפאכע געווען געפאנגען פון געדאנקען, וועלכע האבן אים ממש דערדריקט די עמאציעס. וואס ער האט געוואלט שילדערן, איז ארויסגעקומען נישט קיין בילד, נאר א גע-דאנק וועגן בילד. אין דער פאעמע „שלמהס טויט“ איז נישט פאראן דאס לעבן, וואס ענדדיקט זיך מיט טויט, נאר עס איז פאראן א לאמענטאציע וועגן טויט פון א קעניג, וואס האט בערג אויף זיך. דורך אלע וועגן און שטעגן קומט ער, דער טויט, אבער מען זעט אים נישט, מען הערט נאר דעם דיכטערס טראכטן וועגן אים.

און ווען מנחם האט אנגעהויבן גאר פאעטיש א זאך, האט אים שטענדיק אויסגעפעלט כוח דאס צו פארענדיקן מיט דער פולער ברוסט. און ווי עס הייבט זיך אן זיין „ליד פון א צוריקגעקומענעם“:

האלבע נאכט, דעם קאפ געבויגן,
זאק און שטעקן אין די הענט.
שפאנט א מענטש אין פינצטער געסל,
שארט זיך ביי די שווארצע ווענט.
זוכט ער אויף אן איינזאם שטיבל,
ס'קלאפט דאס הארץ, ער קלאפט אין טיר,
אוי, ווער איז דארט? פרעגט א שטימע

און דער פרעמדער ענטפערט איר.
ווערט אַ טירל האַלב געעפנט,
בלייבט דאָרט שטיין אַ בלייכע פרוי,
דו? און ס'בלייבט איר קול פאַרציטערט,
און די האַר ווי מאַרגן טוי...

איין מאַני לייב האָט אין דער יידישער פּאָעזיע אָנגעשלאָסן אַזאַ אַ
לירישן באַלאַדע-טאַן. אָבער די באַלאַדע אַליין איז דאָ ליידער נישטאַ. מער
ווי אַט די באַגעגעניש איז גאַרנישט פאַרגעקומען, אויסער דעם, וואָס די
יאָרן האָבן ביידן געוואָשן מיט שניי די קעפּ און וואָס דאָס קינד זייערס
איז — אַ ברעטל ביים פאַרקן.

מיט אַ פּאָעטישער שפּראַך האָט מנחם זיך מוטיק אויסגעטענהט מיט
דעם פּוילישן פּאָלק אין זיין פּאָעמע „פּוילן“. ער האָט געבענטשט דאָס
מענטשלעכע פּוילן און געשאַלטן דאָס דאָזיקע, וואָס פירט צו באַקאַט;
ער האָט געלאָזט הערן גאַנץ מוטיקע ווערטער און ער האָט געוויזן דעם
גרויסן ציגן וואָס יידן האָבן געצאָלט פאַרן אַטעמען די לופט פון פּוילישע
פעלדער און וועלדער; געצאָלט מיט געברענט ווערן אין שייטערס פּייער
אויף קלויסטער פּלעצער... געצאָלט מיט מוזן זינגען און שפּילן און
טאַנצן מה יפּית. ער האָט געהאַט מוט צו ווייזן די פּאָליאַקן ווי צבוּקעס
און דאָס גאַנצע לאַנד דאָס פּוילישע, ווי עס איז באַהערשט פון קאַמעדיע
שפּילערס פון יעדן סאַרט. (אַט אפּנים וועגן דעם האָט פּרץ געזאָגט, אַז
צו אַ גאַנץ פּאָלק רעדט מען נישט אַזוי!) דער פּריץ שפּילט אָפּ אַ ליבע-
סצענעס פאַר דעם פּויער און דער פּויער שפּילט אַן אונטערטעניקייט
קאַמעדיע. און אַט זענען די שאַרפּסטע ווערטער, וואָס דער יונגער יידי-
שער דיכטער האָט געזאָגט צום פּוילישן לאַנד:

פאַרגיב מיר פּוילן! ס'איז נישט דיין געווען דאָס ליכט,
וואָס האָט די גראַע הימלען דיינע אונדז אנהעלט.
דאָס האָבן מיר פון הימלען בלאַערע געבראַכט מיט זיך
און אָנגעצונדן אויך ביי דיינער, ווי ביי יעדער שוועל.

אפּשר איז אין 1914 נאָך געווען צו-פּרי אַזוי צו רעדן צו פּוילן.
אפּשר האָט מען דעמאָלט נאָך נישט געטאַרט אַזוי רעדן צו אַ גאַנץ פּאָלק,
אָבער היינט קריגט די פּאָעמע „פּוילן“ פאַר אונדז אַ גאַנץ אַנדער זין.
מיר וואַלטן היינט געקענט זאָגן דאָס זעלבע (און נאָך שאַרפּער) צו זייער
אַ סך גאַנצע פעלקער פון אייראָפּע... מנחם האָט פאַראויסגעזען אַ טאַג.

ווען פוילן וועט זיך אויפהויבן געלייטערט און ער איז געווען גרייט צו בעטן אין יענעם טאָג צו פאַרגעסן, וואָס ער האָט געזאָגט און נישט דערזאָגט, אָבער — ווען יענער טאָג וועט קומען — וועט ער שוין דאָרט קיין יידן נישט טרעפן...

מ'קען נישט לייקענען, אַז דער יונגער דיכטער מנחם האָט גע-
טראַכט וויזאַנעריש!

מאַכט גיט נישט קיין פרייהייט און נישט קיין גליק

פוילן איז מנחמען געבליבן פרעמד, אַמעריקע איז אים נישט געוואָרן נאַענט. ער האָט אין פוילן זיך געשראַקן פאַר דעם גייסטיקן יידישן קיום, אין אַמעריקע האָט ער אין אַט דעם פּרט דעמאָלט מיסתמא געהאַט מער מאַטיוון זיך צו שרעקן, כאַטש פיזיש האָט די ערד אין דער נייער היים נישט געברענגט אונטער די פיס. ער האָט דאָרט אויך געפילט, אַז אַ פרעמדער גאַט דאָרף באַשיצן אונדזער לעבן. ער האָט דאָרטן געזען ווי עס דרייט זיך די ראַד פון דער טייוולישער מיל און דער מילנער איז נישט זאַט מיטן שפּיל.

אין פּערזענלעכן לעבן האָט דאָס אים געוואָרפן פון אַרבעט צו אַר-
בעט. ער איז אַריין אין „טאָג“, וואָס האָט זיך געהאַט נאָר וואָס געגרינד-
דעט, איז אַרויס, איז אַריין אין „פּירער“, אַ צייטונג, וואָס האָט קוים עקזיסטירט אַ פאַר חדשים, געאַרבעט אין זשורנאַלן, געשריבן אָפּהאַנד-
לונגען וועגן פאַרשידענע שרייבער, זיכרונות וועגן פּרצן, ער גיט אַרויס אינאיינעם מיט משה-לייב האַלפּערן אַ זאַמלבוך מיטן נאָמען „איסט בראַד-
וויי“, קריגט אַרבעט אין „פּיפּלס רעליף“, גייט צוריק אין „טאָג“, אַרבעט דאָרט ווידער אַנדערטהאַלן יאָר אַלס טעאַטער קריטיקער און זשור-
נאַליסט. און אין 1920 ווערט ער אַנפירער מיט דער יידישער פּרעסע-
אַפטיילונג פון דזשאַינט און ער אַרבעט דאָרט ניין יאָר דורכאַנאַנד.

אין אַפּריל 1915 איז ביי מנחם און שרה באַרישאַ געבוירן גע-
וואָרן זייער בת יחידה אדא. דאָס איז געשען באַלד נאָך דעם, וואָס פּרץ איז נפטר געוואָרן. נאָך דעם גרויסן טרויער איז געקומען, האָט ער געשריבן מיט 20 יאָר שפּעטער, די גרויסע פּרייד. אין זיין זיכרון זענען ביידע געשעענישן פאַרבונדן, האָט ער דערציילט אויף דעם ערשטן

באנד פון פרצעס געזאמלטע ווערק, וואָס ער האָט געשענקט זיין טאָכ-
טער צו איר 20סטן געבוירנטאָג.

אין משך פון אַט דער גאַנצער צייט האָט מנחם געשריבן פּאָעמען
און לידער, אין זעלבן נוסח ווי ער האָט אָנגעהויבן. ער האָט כסדר
געזוכט אינהאַלט און אָנהאַלט. ער האָט כסדר געזוכט גייסטיקן אָנשפּאַר
פאַר דעם לעבן פון לידן. מערקווירדיק איז זיין פּאָעמע „דער פרעמדער“,
וואָס איז פאַרבליבן — דאָכט מיר — די איינציקע הערצל-פּאָעמע אין
יידיש.

די דאָזיקע פּאָעמע איז געשריבן ווייך און שטיל. נישטאָ קיין צו
הויך שרייען און נישט קיין צו-טיפּ ברומען. עס איז געזונגען אויף דער
מיטל-לאַגע. דער אָנהויב איז אַ פּראָלאָג וועגן בלייכע יונגעלייט, אָפּגע-
טראָגענע פאַר דער צייט, וואָס זוכן אַרום משיחן. און די פּאָעמע גופא
הייבט זיך אָן מיט אַן איינזאַם שפּאַנען פון אַ לעבעדיקן יינגל „אין לאַנד
פון אַמאַלן“. דאָס יינגל קען אַלץ אין אַט דעם לאַנד, אָבער דעם זין פון
די ווערטער, וואָס דער ווינט ברענגט ים, פאַרשטייט ער נישט. די
ווערטער זענען:

„נישט איצט נאָך, נישט איצט וועט קומען אַ שעה
און ער וועט אַליין זיין אַ היימישער דאָ“.

דאָס יינגעלע ווייסט אַז פאַר פיין קויפט מען זיך איין די געטלעכע
זכיה צו זיין היימיש. און ער וואַרט מיט שרעק אויף זיינע טעג. דאָס
דאָזיקע יינגעלע איז הערצל, וואָס זיינע זיידעס זענען געזעסן פאַרטיפּט
אין גמראס און האָבן „סחורות געלאָדן און תורה געפלאַנצט אין לאַנד
פון מאַדיאַר“. די צייט איז געווען אַ טרויעריקע פאַר יידן, אָבער מען
האָט דאָס יינגעלע נישט געוואָלט מצער זיין און מען האָט אים וועגן דעם
נישט דערציילט. ער האָט געהייסן בנימין, אָבער דער דאָזיקער נאָמען
האָט געפאַסט פאַר אורזיידעס; פאַרן היינט, פאַר דער דינסט, פאַר דער
גאָס און פאַר דער שול איז איצטער בעסער צו הייסן טעדי. אָבער דעם
צער קען מען דאָך נישט באַהאַלטן. דאָס יינגל טראָגט אַ טרויעריק גע-
שטאַלט פון אייגענעם, וואָס טראָגט זיין צאָרן אין זיך. און ער וואַקסט אויס
אַ דזשענטעלמען, אַ דענדי, אַ מענטש פון דער פען. מ'קען אין סאַלאַנען
דעם מענטשן פון וואַרט מיט דער פעך-שוואַרצער באַרד. ער וויקלט זיך

אין ווערטער פון זייד, ער גייט, דאָכט זיך, אַוועק פון זיין שטאַם, אָבער נישט צו ווייט.

און אין דער הויפטשטאַט פון פראַנקרייך צעשפילט זיך די דרייפוס וואַקאָנאַליע. און ער קען שוין מער זיך נישט וויקלען אין ווערטער ווי זייד און ער פיבערט נעכט און ער קען נישט שלאָפן און ער ווערט דער-לייזט דורך אַט דעם געדאַנק:

די וועלט האָט נישט ליב דעם, וואָס האָט נישט קיין היים,
 אַ פּאַלק אַ צעוואַגלטס מוז האָבן אַ היים.
 אַ פּאַלק, האָט געהאַט אַ פאַרהייליקטע היים,
 דאָס פּאַלק מוז זיך אומקערן ווידער אַהיים.

צו וועמען זשע זאָל ער קומען מיט אַט דעם וואָרט? ער רעדט צו מאַגנאַטן, וווילטוער און זיי זאָגן אים, אַז ס'איז נישט פאַר זיי. און די זעאונג לאָזט אים נישט רוען. דאָס זעלבע קול, וואָס האָט גערעדט צו משהן, רעדט צו אים. און ער האָט צונויפגענומען זיינע ברידער אין פאַרשידענע קליידער און דערקלערט, אַז מיר זענען געקומען מעלדן דער וועלט, אַז מיר זענען איין פּאַלק און צו דערהויבן די פּאָן פון אונדזער דערלייונג. דאָס קינד זיינס אין וויגל דערציילט אים, אַז זיי זענען יידן; דאָס קינד מיינט, אַז דער פּאַטער ווייסט עס נישט. יידן נעמען אים אויף, וואָרטן אויף אַ בשורה, די בשורה קומט נישט. ער האָט סענות צו משהן, וואָס איז געקומען צו די יידן מיט אַ נס און אים האָט מען געשיקט אַז אַ נס. ער וויל אַוועקגיין און ער קען שוין נישט. פריער האָט ער געבעטן ביי מלאכים זיין חוב און דערנאָך האָט ער געבעטן חסד ביים תליון (הערצלס באַזוך ביים רוסישן צאַר). אין שול מאַכן יידן אויף אים אַ ברכה „שחלק מכבודו לבשר ודם“. ער ווערט אַ לעגענדע ביי יידן. דער דיכטער שילדערט דעם אוגאַנדע מאַמענט, ווען הערצל הויבט אויף די האַנט און ער שווערט: „אם אשכחך ירושלים...“ און ערשט דעמאָלט בלייבט ער אַן איינזאַמער. די מוטער קלאַגט זיך, וואָס ער איז נאָך אַזוי יונג און ער האָט שוין אַזוי פיל זילבערנע האָר און ער ענט-פערט, אַז מ'קען נישט זיין מיט אַן אַלט פּאַלק און בלייבן יונג. און די פּאַעמע ענדיקט זיך מיט אַ וויזיע, ווי דער „שטאַמלער פון סיני“ פירט איינעם ביי דער האַנט און ער פירט מיט אים אַ שמועס. דער פרעמדער הערט אַ געוויין און צווישן ביידן קומט פאַר אַט דער דיאַלאָג:

— מיין רבי, דיין וויינען אצינד, וואָס באַדייט?
— אויך איך האָב אַמאָל זיי פון קנעכטשאַפט באַפרייט.

דאָס איז דער תמצית פון דער הערצל פּאָעמע. הערצל האָט געקלאַפּט אין טירן פון וועלט-הערשער, יידישע מאָנאַטן און יידישע מאַסן. די ערשטע צוויי האָבן געענטפערט ניין, די לעצטע האָבן טיילווייז געענטפערט יאָ. הערצל אַליין איז אויסגעלייזט געוואָרן דורך דעם פּריציפּטיקן טויט...

דאָס וויכטיקסטע ווערק מנחם איז אויף אַ לאַנגער צייט געבליבן „זאוול רימער“, וואָס איז דערשינען אין יאָר 1923. דער דיכטער רופט די דאָזיקע פּאָעמע „אַ כראַניק אין זעכצן קאָפיטלעך“. אין אַ געוויסער מאָס איז עס אַ ראָמאַן אין פּערזן. אויסערלעך איז זאוול לחלוטין נישט ענלעך צו זיין מחבר. ער שטאַמט פון בעלי-מלאכות און ער איז אַליין אַ בעל-מלאכה. אָבער ער איז אינערלעך אַ פּאָעט. ער מאַכט אַליין לידער און ניגונים און ער שפּילט זיי אַליין און ער באַגלייט זיך אויף דעם פידל. און ער ווערט אַ העלד ביי די אַרבעטער-מיידלעך, ביי די דינסטן און אויך ביי די באַלעבאַטישע טעכטער; אַ דאַנק זיין פידל שפּילן גרייכט ער ביז צום הויז פון שטאַט-גביר. ער ווערט אַ שילער פון דעם גבירס שיינער טאַכטער בעקא און ער ווערט פאַרליבט אין איר און זי נעמט אויף האַרציק זיינע געפילן. אָבער חתונה האָט זי מיט עמיצן אַנדערש. און עס געשעט ווי ביי היינען — אויס ערגערניש האָט ער חתונה פאַר וועמען עס לאַזט זיך. ער האָט חתונה מיט זיין שוועסטערקינד חיה ריווע, וואָס איז אַן אלמנה און וואָס איז אים נישט קיין פאַר. ער הויבט זיך אָן פאַרליבן אין בעקאס יינגערער שוועסטער ליזע, וואָס איז זיין שילערין און וואָקסט דערווייל אונטער, אָבער מען רייסט אים אַוועק פון איר און ער גיט זיך פאַסיוו איבער זיין גורל. דאָ און דאָרט גיט ער אַ ברעך אויס מיט אַ שטורמישער ברוטאַליטעט צו זיין „ווייב“ און ער בלייבט ווידער שטיל.

„זאוול רימער“ איז געשריבן אין ווייסן פּערז, אָבער אינעווייניק אין ווערק זענען פאַראַן אַ סך לידער, וואָס זאוול שרייבט. די דאָזיקע לידער געבן צו אַ באַזונדערן חן דער גאַנצער זאַך, וואָס נעמט אַרום גאַנצע שטיקער יידיש לעבן און יידישע ליידן. מנחמען איז געלונגען אַנצושרייבן זאָולס לידער... אָט די ווערטער קענען דינען פאַר אַ מאַטאָ פאַר אלע ווערק מנחם און פאַר זיין גאַנצן לעבן-גאַנג:

דו זאלסט נישט גיין אהין און צוריק,
ווי ס'איז געווען פרייד און גליק.
נאר אין דער בענקעניש זיך קערן,
ווי ס'איז געווען לייד און טרערן.

די קעגנער פון מ. ב. האָבן געמוזט ענדערן זייער באַציאונג צום מחבר נאָך דעם דערשינען פון „זאָוול רימער“. עס האָט פון אָט דעם ווערק אויסגעוואַקסן אַ נייער מענטש אין דער יידישער פּאָעזיע. עס איז געווען צוזאָג אויף אַ יידישן וועלט־שמערץ אין פאַרמעסט פון ביראָן און פּושקין אין עכט יידישן נוסח.

אַרום יענער צייט זענען דערשינען נייע צוויי ווערק פון מנחמען „דער גילגול“ (1927) און „פּאַסטוך דוד“ (1932). „דער גילגול“ האָט דעם זעלבן מאַטיוו, וואָס פּוילן. צוויי העלדן האָט די דאָזיקע פּאָעמע — דעם יידן וויקטאָר בעקער און דעם פּאָליאַק וולאַדיסלאָו מירסקי. די ביידע זענען גע׳נע חברים אין דער יוגנט און דערנאָך טרעפּן זיי זיך אין „באַפּרייטן“ פּוילן, וווּ דער פּאָליאַק האָט די בייטש. דער מחבר האָט דאָס ווערק גערופן „פּאָעמע דיאַלאָג“, פּאַקטיש איז דאָס אַ סך מער דיאַלאָג. ווי פּאָעמע. וואַרשיינלעך איז דאָ צום מיינסטן פאַראַן די „השפּעה“ פון יהודה הלויס „כּוּרִי“. פאַראַן דאָ מנחמס פאַרהערלעכן די יידישע מאַכטלאָזיקייט, וואָס געפּעלט אים בעסער ווי די פּוילישע מאַכט־קייט. אין דער לידער־סעריע „זאַמד“ און אין דער הערצל־פּאָעמע האָט מ. ב. גענייגט צו שרייען קעגן דעם אייביקן זיין אין דער פרעמד. איבער־הויפט איז ער גענויגט צו שרייען קעגן דעם אין דער פּאָעמע „לאּוראַ“, וואָס איז אַ וויי־געשריי קעגן אַסימילאַציע. ער האָט אויפּגעהויבן דאָס קול קעגן דעם גורל פון וואַנדערבלוט, וואָס איז פאַרטיק אָפּצוגעבן צו יעדער מינוט אַלץ, פון קאָפּ ביז די שיד און אפילו דעם יורש פון דיך. אין „גילגול“ איז דאָס יידישע פּאַלק פאַר דעם דיכטער נישט אַזאַ רע־טעניש, ווי עס איז פאַר אים אין די ניו־יאָרקער לידער. קיין גאָר גע־ראַטן ווערק איז „דער גילגול“ נישט. אָבער אַ געוויסן ווערט האָט דאָס דאָך. עס איז אַ ווערק, וואָס וויל ווייזן, אַז מיט דער באַפּרייאונג פון פּוילן, איז דער פּוילישער אינטעליגענט נאָך נישט באַפּרייט געוואָרן... עס איז, אזוי צו זאָגן, אַן אַנטי־ציוניסטיש ווערק פון דער פאַרקערטער, נישט־יידישער זייט.

אין „פּאַסטוך דוד“ איז מנחם געווען אויף דעם וועג צו אַ גרויסן

ווערק. דער מחבר רופט זיין פיעסע „א שפיל אויף אַ ביבלישער טעמע“. עס האָט געקענט זיין די גרויסע טראַגעדיע, אָבער עס איז געוואָרן נאָר דער שפיל. עס פעלט דער בריי און דער שטורעם פון אינהאַלט. עס איז פאַראַן די עפאָכע, וואָס איז די אייביקייט, אָבער אומעטום הערט מען די שפראַך פון דיכטער אַנשטאַט די שפראַך פון די העלדן. אַ פויער זאָגט:

מילחמות פירט ער און לענדער פאַרנעמט ער
און זוכט אַ מענטש אַ שטיקל ערד,
איז נישטאָ דאָס וווּ צו קריגן.

עפעס גלויבט זיך נישט, אַז דאָס זענען רייד פון אַ פויער צוריק מיט 26 יאָרהונדערטער. גיכער זענען דאָס רייד פון אַ נביא אַ פאַסטוך.

די סיטואַציע איז אַ גאַנץ אינטערעסאַנטע. די האַרן מאַכן אַ פאַר-שווערונג קעגן דעם פּאָלקס-פירער דויד, וואָס האָט ביי זיי צוגענומען די מאַכט, אָבער דאָס פּאָלק איז אויך נישט צופרידן מיט דוידן, ווייל ער מוז פירן צופיל קריג, ביכדי צו דערהאַלטן זיין מאַכט. די האַרן העצן אויף דוידס זון אבישלום קעגן פּאָטער און זיי לערנען אים אויך צו העצן די נישט-צופרידענע מאַסן. סאַציאַלער קאַמף פאַראייניקט זיך דאָ מיט פּערזענלעכער טראַגעדיע. דויד דערפילט, אַז צוליב דעם, וואָס ער קען נישט פירן קיין פרידלעך לעבן, איז ער אַ קללה פאַר דעם פּאָלק און פאַר זיך. מ'קען אין דעם קאַמפליצירטן שפיל זען אויך נאַפּאַלעאַנס טראַגעדיע און די טראַגעדיע פון אַלע הערשער, וואָס האָבן געוואָלט זיין באַפרייער.

מנחם האָט אַרויסגעבראַכט בולטער דוידס צורה און תוך אַ דאַנק אַן עראַטישן קאַנפליקט. ער האָט גענומען די געשעעניש, וואָס די ביבל דערציילט וועגן בת שבע, די פרוי פון אוריה החתי. ער האָט זי פון דאָך אַראָפּ זי געזען באַדן, האָט זיך פאַרליבט אין איר, האָט זי גענומען צו זיך און דעם מאַן האָט ער אַוועקגעשיקט אין דער ערשטער ריי פון שלאַכטפעלד, וווּ ער איז אומגעקומען. וואָסאַראַ טאַט קען נאָך ערגער זיין? אַ טאַט פון אַ וואַלד-רויבער... מנחם זעט אין וואַלד-רויבער אויך דעם מענטשן, ווייניק מענטשן זענען געווען אַזוי אומגליקלעך, ווי דער וואַלד-רויבער און דער מלך פון ישראל. ער זינדיקט און ליידיט. די פלאַכע מענטשן אַרום אים זאָגן, אַז ער זינדיקט און וויינט. פאַר יעדער זינדיקער טאַט איז ער זיך מתוודה פאַרן פּאָלק און וויינט. די פלאַכע

מענטשן זעען נישט, אַז ער איז אַ רויבער און אַ קינד. אַז דער מענטש
ביכלל איז אזא אומגליקלעכע קאַמבינאַציע פון קינדישקייט און רויבער-
רישקייט...

דאָס קינד, וואָס בת שבע געבוירט דוידן, שטאַרבט און דער קעניג
פאַרשפאַרט זיך אין זיין פעסטונג פון טרויער און דאָס לאַנד גייט כאַ-
דאַראַם. אויף דעם שלאַכטפעלד כאַפט דאָס חייל מפלות און אין לאַנד
גרייט מען אַן אויפשטאַנד. און דויד ליידיט דערפון, וואָס בת שבע האַסט
אים און האַט נאָך אַלץ ליב דעם דערמאַרדעטן אוריהן, וואָס וואַכט ביי
איר צוקאַפנס. ער רעדט אָפן און מוטיק וועגן זיין פאַרברעכן און זיינע
ליידן צום שאַטן פון אוריהן; ער זאָגט:

הער מיך אויס, אוריה,
דיין אומשולדיק בלוט האַט מיין האַרץ פאַרפלייצט
און עס טרינקט זיך אין ליבשאַפט צו דיין געליבטער.
דיין געגולט קינד האַסטו צוגענומען,
נאָר דיין בלוט פון מיין האַרצן קענסטו נישט נעמען.
גיי צוריק, אוריה, צו דייע טויטע ביינער,
און באַפריי די געליבטע פון בלוט, וואָס לעבט.
טו אַ קוק, אוריה,
צעשניטן האַט מיין האַרץ די שווערד פון פיין.
און אין צארן פון הימל ברענען די שטיקער.

עס קומט אויס, אַז דער מערדער דויד ליידיט מער, ווי דער דערמאַר-
דעטער אוריה... פראַנץ ווערפל האַט געוויזן אַ מערדער, וואָס איז ווייניקער
שולדיק ווי דער דערמאַרדעטער. דער מערדער, וואָס מנחם האַט גע-
וויזן — ליידיט מער ווי זיין קרבן.

און דער עראַטישער מאַמענט ווערט אַריינגעצויגן אין פאַליטישן
קאַמף. אחיתופל, דער ראַטגעבער פון די האַרן — אַ גרויסע פיגור פון
אַן אונטערגייענדיקער קאַסטע, אַ ביסל ענלעך אפילו צו... זובאַטאָון —
איז דער זיידע פון בת שבען און ער ווייסט, אַז זי איז דער לעצטער
אַנהאַלט דוידס, פאַרלירט ער זי, פאַרלירט ער אַלץ, וויל ער דווקא
ווירקן, אַז זיין איניקל זאָל אַוועק פון דוידן צו זיין רעבעלירנדיקן זון
אבישלום... און אחיתופלס דיפלאַמאַטיע העלפט נישט. בת שבע האַט
שוין איינמאַל איבערגעלעבט די ליידין פון טויט, דויד האַט שוין צוליב
איר דערמאַרדעט איר מאַן אוריהן און זי וויל נישט צווען, ווי דער זון

אבישלום וועט דערמאָרדן זיין טאָטן דוויד. און זי אליין בעט אוריהן ער זאל איר באַפרייען און זי זאָגט אָן דווידן די בשורה, אַז ער האָט זי באַפרייט און זי לערנט אים צו זיין דאָס, וואָס ער איז אַ קריגער, אַ באַדרייִקער און באַפרייער, זי זאָגט אים:

וויל נישט קיין פרידן הוין בויען,
 וויל נישט זיי זאלן נאָכגיין ווי שאָף,
 צאָרענען זאלן זיי, שעלטן און דראָען,
 איבער דעם צאָרן די קללות און שטיינער,
 פיר זיי ווהין דו פירסט.
 (קוקט אויף אים מיט גרויס געטריישאָפט)
 עס וועט איבער דורות דיין נאָמען גיין,
 קיניג אין אַנגסטן, דערלייזער אין בלוט!

אפנים, אַז אַ פרוי קען בעסער און טיפער באַגרייפן דאָס געצווונגען זיין צו הערשן אין אַנגסטן און דערלייזן אין בלוט...
 פאָראַן נאָך אינטערעסאַנטע מאַמענטן אין דעם „שפּיל“, וואָס ווייזן דווידס גוטמוטיקייט. ער איז אַ פאַסטוד וואָס איז געוואָרן אַ קריגער.
 פאָראַן אַ סך אַנאַלאָגיעס צו די געשעענישן פון אונדזער צייט אין מנחם „פאַסטוד דוויד“, אָבער אין תוך גענומען איז עס אַן אַריענטאַלי־שע לעגענדע. אַ העלד, אַ קריגער, אַ פּאָלק־באַפרייער איז מיד געוואָרן פון זיין לעבנס־שליחות, וויל אַנטלויפן פון זיך און אַ פרוי לייזט אים אויס. ער האָט געשריגן:

און ווילסטו דערלייזן און ווילסטו באַפרייען,
 אין בלוט מוזטו גיין, מוזט גיין, מוזט גיין...

און ער דערציילט, אַז אים האָט דער טויט דורך די נעכט געוואַכט און זיין אייגן לייב איז אים פרעמד געווען. און ער בעט מען זאל אים לאָזן זיך אומקערן ווערן צוריק אַ פאַסטוד. און בת שבע זאָגט אים:

ווילסט פון דיין גורל אַנטלויפן,
 קענסט נישט, וועסט נישט,
 טאַרסט נישט אַנטלויפן
 סוועט איבער דורות דיין נאָמען גיין,
 קיניג אין אַנגסטן, דערלייזער אין בלוט.

עס איז מער אַ שפּיל אויף אַ טראַגישן מאַטיוו, ווי אַ טראַגעדיע, עס איז מער אַ שטודיע צו אַ דראַמע, ווי די דראַמע גופא, אָבער אַ שטודיע

דיע פון א גייסטרייכן מענטשן, וואָס קען דערציילן, שאַפן שטימונג, באַ-
לויכטן און דערנענטערן דעם אַמאָל צום היינט און דעם היינט צום
ווייטן אַמאָל.

וואַרשיינלעך דאַרף מען אַ זוך טון אויך אין דעם דיכטערס אַנטווי-
שונג אין ראַטנפאַרבאַנד דעם שטויס צו אַנשרייבן דאָס דאָזיקע ווערק,
וואָס ווייזט ווי צווישן הערשער און מאַסן מוז ווערן אַ תהום, אויך ווען
דער הערשער איז געווען אַ פשוטער פּאַסטוך.

און אַט דאָ פאַרענדיקן מיר די צווייטע און רייכערע תקופה אין
מנחם שאַפן. דער דיכטער האָט באַרירט אין משך פון קנאַפּע צוויי
צענדליק יאָר אַלע מאַטיוון פון יידישן לעבן און אַ וויכטיקן טייל פון
מענטשלעכן לעבן ביכלל. הערצל ווערט אויסגעלייזט דורך אַ געדאַנק,
וואָס ווערט נישט רעאליזירט און דורך דעם פּריציפּיטיקן טויט. נישט
דער פּאַלקס-דיכטער זאָול רימער און נישט דער קעניג דוד געפינען
פּערזענלעך גליק, כאַטש דער ערשטער טשעפּעט נישט קיין פּליג אויף
דער וואַנט און דער צווייטער גרייכט ביז די ווילדסטע טיראַניען. ביי
דודן איז מאַכט טויט און ביי זאָול שלום רימערס זון איז דאָס קלענסטע
בענקען נאָך גליק — פאַרמישפט אויף דורכפאַל... און דאָך איז זאָול
רימער גליקלעכער פון קעניג דוד און ווער וויסט, צי וויקטאָר בעקער
איז נישט גליקלעכער פון וולאַדיסלאָוו מירסקי, מאַכטלאָזיקייט גיט מער
פּרייהייט און גליק, ווי דאָס גיט די מאַכט. גלות און גייסט גיבן מער זי-
כערקייט ווי מלוכה און אַרמיי.

אַ שטיקל פאַרטרעט פון מנחם באַרישאַ

איך נעם אַרויס אַט אַ דעם שטעל פון מיין בוך „פאַרטרעטן פון יידי-
שע שרייבער“, וואָס איך האָב געשריבן אין יאָר 1931:
„איך בין אַנגעקומען קיין ניו-יאָרק צו מ. באַרישאַס אַ שטיקל
יום-טוב. דאַרפן וואַלט דאָס געדאַרפט זיין אַ שטיק יום-טוב, אָבער די
יידישע ליטעראַטור געפינט זיך אין ניו-יאָרק נישט אין צענטער, נאָר
ביי די זייטן, אָדער ביי די ברעגעס פון רעכטס און לינקס. עס איז גע-
וואָרן פינף און צוואַנציק יאָר זייט מ. באַרישאַ האָט אַנגעהויבן שרייבן.
געפראַוועט דעם יום-טוב האָט דאָס קאַפּעראַטיווע הויז „שלום עליכם“.

א הויז, וואָס באַשטייט פון 200 הייזער און איז אַ גאַנץ שטעטל. דאָס דאָזיקע הויז געפינט זיך ווייט אין די בראַנקס, אַרום זעט מען אַ סך ביימער, אפילו אַ וועלדל, בערגלעך און טייכלעך. עפעס ווי גאַרנישט ניריאַרק.

דער יום־טוב האָט זיך אָנגעהויבן מיט ה. לייזיקס אַ רעפּעראַט וועגן מ. באַרישאַ, אַ רעפּעראַט, וואָס האָט צעגלידערט מנחם אידעען־געראַנגל און ה. לייזיק האָט אָנגעוויזן, אַז מנחם איז תמיד געווען באַענט צום גייסט פון דער צייט. זיין ראַמאַנטיזם איז געווען פונקט אזא קאַנ־קרעטער אויסדרוק פון אַן עפאַכע, ווי זיין איצטיקער רעאַליזם און סאָ־ציאַלער צוגאַנג צו פאַסירונגען און מענטשן.

עס איז געווען אַ היימישער יום־טוב און עס האָט זיך געפילט אַ יום־טוב־דיקע שטימונג. דער עולם איז געווען האַפּערדיק אויפגעלייגט און האָט לייזיקן דאָך אויסגעהערט זייער אויפּמערקזאַם. עס זענען דאָ געווען אַ סך שריפטשטעלער, ווי ב. לאַפּין, אפרים אויערבאַך, י. ראָל־ניק, א. ראַבאָי און אויך די ליטעראַטן האָבן אויפּמערקזאַם אויסגע־הערט. דער שטילער י. ראָלניק האָט זיך, דאָכט זיך, געקנייטשט. צו וואָס זוכן אידעען? דער עיקר איז דאָך דאָס ליד ביי אַ דיכטער. וואָס קען נאָך זיין ליכטיקער, ווי די זון... י. ראָלניק איז פאַרבליבן אַ געטרייער אָנהענגער פון דער עסטעטישער שיטה, אַז אַ ליד דאַרף אַרויסזינגען און דאַרף שיינען. קיין אידעען דאַרף קיין ליד נישט האָבן.

איך בין געזעסן נעבן מנחמען. ער האָט זיך אַריינגעהערט אין ה. לייזיקס ווערטער און ער האָט זיך אליין דורכגעפילט אין זיין חברים ווערטער. איך האָב זיך צוגעקוקט צו דעם מיטל־וויקסיקן, צאַרטן שאַטען מנחם, וואָס זעט אויס בויגזאַם און ווייך און האָט טיפע בלויע אויגן פון קאַרנבלימעלעך פאַרב, ווי אַן אומשולדיק פּערצן־יעריק מיידל. ער האָט אַ בעימותדיקן שמיכל פון אַ מענטשן, וועלכן עס איז תמיד גוט; אפילו ווען עס איז אים זייער שלעכט, איז אים גוט... ער איז עלאַסטיש און ריטמיש אין אַלע זיינע באַוועגונגען. מען טרעפט זעלטן ביי יידן מענטשן מיט אַזעלכע בעימותדיקע אויסזעענס. און אפילו די יאַרן איז ער מנצח. אַז ער שרייבט שוין 25 יאַר, איז ער דאָך נישט אַלט קיין 26. און ער זעט אויס יונג.

מנחם איז, הערנדיק לייזיקס ווערטער, געוואָרן נאָך באַוועגלעכער און זינגעוודיקער. איך האָב איצטער פאַרשטאַנען למאי ער שרייבט זיינע

לעצטע פראָזע ווערק אין נאַטירלעכע, ווייסע פּערזן. ער קען נישט אַנ-
דערש, ער איז אַליין הוילער ריטם און ער מוז באַגלייטן די שמועסן
און האַנדלונגען פון זיינע העלדן מיט אַ ריטמיש לשון און מיט אַ כּוואַל-
ליענדיקן קלאַנג. איך בין סיי ווי נישט געווען צווישן די דאָזיקע, וואָס
האַלטן, אַז מנחם באַריישאַס „זאָול רימער“ און „דער גילגול“ האָבן
פאַרלוירן דורכדעם, וואָס זיי זענען געשריבן נישט אין פּראָזע, נאָר אין
פּערזן. די פּערזן שטראַמען דאָך אַזוי פשוט און נאַטירלעך, אַזוי ווי
כוואַליעס אין אַ טייך און דער ריטם העלפט צו צו דער האַנדלונג, פּונקט
ווי אַ גוטע צוגעפאַסטע מוזיק צו אַ דעקלאַמאַציע-פּיעסע — דער ריטם
העלפט בולטער אַרויסברענגען און אונטערשטרייכן די ווערטער און ביל-
דער. זעענדיק איצטער מנחמען, האָב איך נאָך קלאַרער פאַרשטאַנען
פאַר וואָס ער שרייבט אַלץ אין פּערזן און גאַרנישט אין פּראָזע, הגם
ער איז פון תמיד אַן טעמאַטיש און פּראַגמאַטיש און ער האָט קיינמאַל
נישט אַנגעשריבן אפילו קיין קליין לידל, וואָס מען זאָל דאָס נישט קענען
איבערדערציילן אין פּראָזע. זיינס אַ ליד האָט תמיד אַן אינהאַלט. אין
דער הינזיכט האַלטן מנחמס לידער אויס אברהם רייזענס פּראָבע, אַז „אַ
ליד מוז זיין אַ ביסל אַ דערציילונג און אַ דערציילונג מוז זיין אַ ביסל
אַ ליד“. אָבער זיינע לידער פון אַמאָל זענען געווען נישט נאַטירלעך,
צוגעטראַכט און צוגעפאַרבט און איבערהויפט צוגעדעמפט און עס האָט
זיך געפילט אין זיי די אומנאַטירלעכקייט פון מעלאָדראַמע. מיט „זאָול
רימער“ איז די דאָזיקע אומנאַטירלעכקייט פאַרשוונדן, אַ דאַנק דער רע-
וואַלוציע, וואָס אונדזער שריפטשטעלער האָט דורכגעמאַכט: ער איז אַראַפּ
פון הימל אויף דער ערד...

ווען ה. ליוויק האָט פאַרענדיקט איז מנחם צו און ביידע האָבן זיך
צעקושט. און ס'איז געווען מאַדנע צו קוקן. לויטן מהות זענען די דאָזיקע
צוויי שריפטשטעלער אַזוי פאַרשידן, לויטן אויסזען אויך:

מנחם אַ קיילעכדיקער, אַ בנעימותדיקער; ה. ליוויק אַ שפיציכניקער,
אַ שפּיזנדיקער, מנחם אַ רואיקער שרייבער, וואָס ווייזט ווי דאָס שלעכטס
פאַרשאַפט לייזן דעם, וואָס טוט עס! ה. ליוויק אַ בייזער שרייבער, וואָס
שטורעמט קעגן שלעכטס.

און דאָך אַזאָ פריינטשאַפט... עס האָט זיי פאַרבונדן אַ קאַמף פאַר אַן
אידעע און אַ שווערער קריזיס אין זייער קאַמף. אידעע און קאַמף גלייכן
אפנים אויס פאַרשידנאַרטיקע.

איך בין שוין בין דעמאָלט געהאַט אַרומגעפּאַרן אַ פּינף חדשים איבער דער וועלט און איך האָב זייער זעלטן געטראָפּן פּרייד. און איך האָב טאַקע אויסגעדריקט מיין צופּרידנקייט און געזאַגט: מנחםס הויפט־פּאַרדינסט איז דאָס, וואָס ער האָט געשאַפּן אַ מאָדערנעם יידישן מענטשן, אַ יידישע געשטאַלט אָן אַ באַרד און פּאות. עס איז דאָך אין דער נייער יידישער ליטעראַטור נישטאַ קיין געשטאַלט אָן אַ באַרד, הוּך די צוויי גנבים „מאַטקע“ (ביי אַשן) און „זינױל“ (ביי י. אַפּאַטאַשו). אפילו ה. ליי־וויק, וואָס איז רעוואָלוציאַנער, אַפּערירט מיט אַלטשטייגערישע יידן און רבנים, ווען ער וויל אַרויסברענגען די טראַגעדיע פון מאָדערנעם יידישן מענטשן, זאָול רימער איז נישט נאָר דער אַרבעטער, וואָס ווערט אינטע־ליגענט, נאָר ער איז אַ פעסט געשטאַלט פון אַ מאָדערנעם יידישן מענטשן.

„דער גייער“ — אַ משנה תורה פון אונדזער אידעען־לעבן

אין יאָר 1932 איז מנחם באַרישאַ געוואָרן לערער אין אַן אַרבעטער־רינגשול אין באַסטאָן. ער בלייבט דאָרט נישט קיין לאַנגע צייט. ער ווערט ווידער אַ געזעלשאַפטלעכער אַנגעשטעלטער און ער פירט אָן מיט דער יידישער פרעסע־אַפטיילונג אין אַמעריקאַנער יידישן קאָנגרעס און ער שרייבט לייטאַרטיקלען פאַר דער ענגלישער אויסגאַבע א״נ: „קאַנ־גרעס וויקלי“. און לערך אין דער זעלבער צייט שרייבט ער אַן זיין לעבן־ווערק „דער גייער“, איבער וועלכן ער האָט געאַרבעט ניין יאָר.

דאָס אַרבעטן ניין יאָר אויף אַט דעם ווערק איז געווען אַ מעלה מיט אַ חסרון. די מעלה שטעקט אין פאַרנעם פון ווערק, דער חסרון — אין דעם, וואָס מנחם האָט אין משך פון די אַלע ניין יאָר נישט געקענט טראַכטן וועגן עפעס אַנדערש און ער האָט אַלץ, וואָס ער האָט אין יענער צייט געטראַכט און געפילט, אַריינגעפלאַכטן אין זיין ווערנדיק ווערק, אויך ווען דאָס דאָזיקע האָט זיך אַהער נישט גענוג געפאַסט. (דאָס דאָזיקע האָט ער מיר פּערזענלעך דערקלערט, שוין נאָך דעם, ווי איך האָב דאָס געהאַט אַליין געטראַפּן). דער חסרון איז אויך באַשטאַנען אין דעם, וואָס אַרבעטנדיק לאַנג איבער זיין ווערק און אַנפילנדיק עס מיט אַלץ נייע און נייע אינהאַלטן, האָט דער העלד פּאַרלירן די לעצטע ממשותדיקייט און ער איז געוואָרן אויסער „גייער“ — אַ טרעגער פון דור־דורותדיקע אידעען.

מנחם ב. האָט דורך זיין העלד געוואָלט שאַפֿן אַ קולט פֿאַר גיין. איבערהויפּט האָט ער געוואָלט זאָגן, אַז אַ ייד בלייבט נישט שטיין, ער גייט כסדר. דער מאַטאָ צום ווערק איז ר' שניאור זלמנס אָט דער זאָג: „די וואָר קענען דורכדרינגען, פֿאַרשטייען דעם זין פון פּסוק, אַז זיבן מאָל פֿאַלט דער צדיק און ער שטייט אויף, בפרט נאָך, אַז דער מענטש הייסט אַ גייער און נישט קיין שטייער און (ער) דאַרף גיין פון מדרגה צו מדרגה.“

פון דער געדיכטער אַרעמקייט שטאַמט דער גייער, וואָס וועט שפּע־טער הייסן נח מאַרקאָן. זיין פֿאַטער איז אַ ישיבה־בחור פון שניפּישאָק, וואָס פֿאַרבלאָנדזשעט קיין מאַלטשע, עסט דאַרט קעסט ביי אַ יידן, וואָס האָט אַ שוועסטער אַ יתומה מיט קרומלעכע אויגן און אַ לאַנגן בלאַנדן צאַפּ און עס ווערט אַ שידוך און די מוטער שטאַרבט אין קימפּעט. און באַלד נאָך דעם ווי מען אַנטוויינט דאָס יינגל, נעמט עס דער פֿאַטער אויף די פּלייצעס. אין אַ פֿאַר יאָר אַרום שיקט ער דאָס יינגל אָפּ צו זיין ווייבס מישפּחה, ווייל דאָס צווייטע ווייב איז שלעכט צו אים. ער גייט שוין קינדווייז אַהין און צוריק. אַן ענערגישער און אַקטיווער איז ער. אים געפּעלט נישט זיין פּריווילעגירטע סיטואַציע אַלס יתום. די יינגלעך האָבן אים מורא צו שלאָגן, גייט ער זיך שלאָגן מיט שקצים, ווען די מומע שטאַרצט אויס די אויגן.

ברעכט ער אויס אין קלאַגן:
כּוּוּיל נישט זיין קיין יתומל,
כּוּוּיל מען זאָל מיך שלאָגן.

פונקט ווי דער פֿאַטער, ווערט אויך דער זון אַ ישיבה־בחור און ער עסט „טעג“. ער דערפילט די גאוּוה פון די גבירים און די האַרציקייט פון די אביונים און ער, דאָס „עסערל דער גאַלדפּאהדיקער“ ברענגט גאָט מיט זיך אין די קאַמערן פון די אביונים און אין די קיכן פון משרתים. אַבער ווען דאָס זעלבע „עסערל“ ווערט גרעסער און ער האָט חתונה און ער פֿאַרט אַוועק אין אַן אַנדער שטאַט אַריין ווערן אַ מלמד, העלפט אים אַרויס אַ גביר, אַ האַלבער משכיל, און דער העלד דערפילט די סתירה פון זיין טראַגישן לעבן. און ביי דעם ערשטן חלוקי דעות, וואָס דער העלד אונדזערער האָט מיט זיין פּראַטעזשירער, ברענגט אים יענער אַ ראיה פון רמב"ם, וואָס איז נישט געווען קיין אביון, נאָר „אַ גביר פון גבירים און אַ שררה פון שררות“.

דער יסוד, אויף וועלכן אונדזער גוה וויל בויען זיין לעבן, איז די מאַראַל. פֿאַר יעדער האַנדלונג זיינער, פרעגט ער זיך און אַנדערע, צי דאָס וועט זיין מאַראַליש. אָט אַ שטייגער, קומט אַ זעלנער אין אַ האַריקן שינעל אים נעמען פֿאַר אַ סאַלדאַט, ווייסט ער נישט וואָס צו טון. אַנט-לויפן, מיינט דאָך אַפֿאַרן. דעריאָגט ער דעם ערשטן זקן און ער פרעגט ביי אים, ענטפֿערט אים יענער, אַז ווער עס איז מקבל באַהבה, נעמט אָן דעם עול פֿון רציחות און אכזריות, אָבער ווען יעדער בשר ודם וואַלט רק מקדש השם געווען, וואַלט די אכזריות פֿון דער וועלט שוין לאַנג פֿאַרטיליקט די רעשט פֿון אונדז. דער פּחד האָט געבוירן דאָס גע-נאַרן, ביכדי צו קענען איבערקליגן די אכזריות. נאָך אָט דער דערקלע-רונג פֿאַרשטייט דער בחור, אַז ער מעג ראַטעווען זיין לייב. אפילו דאָס זאָגן אַ דרשה צו זיין חתונה רופט אַרויס ביים גייער אַן אינערלעכע גע-ראַנגל. ער וויל, ווי אַ מוסרניק, זיך נישט אַרויסשטעלן מיט קיין דרשה, וויל דאָס וואַלט געמיינט פֿראַווען גאוה. דער כלהס חלום איז דווקא צו הערן איר חתנס אַ דרשה. און זי גיסט „טרערן פֿולע בעקנס אונטערן באַדעקנס“. קען ער נישט זען אירע טרערן און ער האַלט אַזאָ דרשה, אַז מען זאָגט: „נישט אַבי אַ חתן האָט אויסגעקליבן דוואַשע“.

אויף אַלע געביטן פֿון מענטשלעכן לעבן גייט אונדזער העלד פֿון מדרגה צו מדרגה. ער גייט אין קאַמף אַריין פֿאַר דעם אמת. ער גייט זוכן אַ לייזונג פֿאַר דער יידישער פֿראַגע און אַ לייזונג צו די פֿאַגראַ-מען. ער לאַזט זיך שיר-נישט אין די הייזער נאָך פֿרנסה. חתונה האָט ער יידיש-פֿאַסיוו. ר' יאַסלס מוזינקע נעמט אים אַ סך מער, ווי ער זי. נאָך דער חתונה באַווייזט זיך אים דער פֿאַטער, וועלכן ער האָט כימעט נישט געקענט און ער ברענגט אים דעם „תניא“ דעם ליובאַוויטשער רבינס ספרל, דעם קאַטעכיזם פֿון „חבד“ און ער וואַרנט אים קעגן נסיונות און קעגן דרויסנדיקער, אפיקורסישער חכמה. ער לערנט אים זיין אַ „בינוני“. ער הייסט אים אויך פֿאַרן צום רבין און זיך אַנשפֿאַרן אויף אים. מיר פֿילן, אַז דער זון וועט אויף דעם פֿאַטערס אויסגעטראַטענעם וועג נישט גיין. ער וועט נישט אַוועק פֿון גלויבן, אָבער ער וועט אַוועק פֿון רוטיץ און צביעות און ער וועט זוכן דעם ריינעם גלויבן.

די מענטשן פֿון עולם השקר ווילן אים דווקא מאַכן פֿאַר זייער שותף. ער קען דאָס אָבער נישט, ער קערט איבער די פֿולע בעכערס, וואָס זיי רוקן אים אונטער און ער אַנטלויפט. און אינאיינעם מיט די מאַראַלישע

נסיונות לעבט ער איבער אידעאישע געראנגלענישן. ער גייט אוועק צו דער השכלה, אָבער אַנדערש ווי עס טוען דאָס די גבירים, וואָס ער טרעפט אין זיין וועג. זיי גייען אוועק צו דער השכלה צוליב באַקוועמ־לעכקייט און ער זוכט אין דער השכלה דעם אמת. ער וויל נישט קיין משיח און אַ יענע וועלט, ער וויל דורך יידישקייט אַ גוט לעבן פאַר אַלעמען. אונדזער העלד לעבט אויך איבער די פאַגראַמען פון די אַכצ־קער יאָרן און ער פילט, אַז כאַטש די האַק איז געפאַלן אויף הונדערט און הונדערט טויזנט האַט זי אויסגעמיטן, האַט זי נישט געמיינט נאָר די הונדערט. צי דאָס האַט טאַקע שוין נח געקענט דעמאָלט פילן, צי דאָס דאָזיקע האַט דער מחבר דערפילט שפּעטער, פון דער דערפאַרונג — איז מער ווי אַ שאלה.

דאָס לעצטע קאַפיטל הייסט „לויפער און גייער“ און דאָס דאָזיקע איז איינגעטלעך אַ גאַנץ ווערק פאַר זיך. דאָ ברענגט דער מחבר אַרויס זיין העלדס (און זיין אייגענע) שטעלונג צו דער גאַנצער יידישער פראַגע און נחם (און מנחם) גלויבן, אַז דאָס יידישע פאַלק קען זיין אַ גייער, נישט קיין לויפער און ער קען דערגרייכן זיין דערלייזונג נישט דורך דעם פאַנישן לויפן, נאָר דורך דעם נאַטירלעכן גיין.

נח קומט פון ווו ער האַט אַ לאַנגע צייט געאַרבעט. די שנאה פון די פויערים האַט אים פון דאָרט פאַרטריבן. אין שטאַט האָבן די פאַגראַמען פון די אַכציקער יאָרן געשאַפן אַ פאַניק, פאַרפרעמדטע אינטעליגענץ וויל זיך אומקערן צו יידישקייט, וויל לויפן איבער דער גרענעץ, וויל לויפן קיין ארץ־ישראל. דוואַשע מאַכט חוזה פון די נגידישע טעכטער, וואָס לערנען תנ"ך, נח נעמט אַלץ ערנסט און ער גריבלט זיך אין אַלץ. ער האַלט, אַז די יידן און די פויערים דאַרפן אינאיינעם אַריינקלאַפן טשוועקעס אין האַרץ פון דער וועלט און אויף אַט די טשוועקעס אויפהענגען זייער בשותפותדיקן גורל. מען גיט אים צו לייענען דעם ציוניסטישן ראַמאַן „דניאל דעראַנדא“ פון דער ענגלישער שרייבערין דושאַרדזש עליאַט. אים געפעלט ער נישט, וויל לויט אַט דעם ראַמאַן בלייבט דער שטאַרקער דער גערעכטער. פון דער מעשה וועגן דעם דערלייזטן יידן קריסטוס און פון ישעיהס מעשה וועגן שלום צווישן לאם און שאַף, קלייבט ער אויס די צווייטע. ער שוועבט צווישן ציוניזם און סאַציאַליזם, צווישן דעם מאַן פון קרייץ און מאַן פון דער תליה (דעם פרימיטיוון רעוואָלוציאַנער). ער גלייבט ביכלל

נישט אין משיחן און ער גלייבט נאך ווייניקער, אז משיח איז שוין געקומען.

נח זוכט דאס גאולה־לאַנד פאַר אַלע יידן, און אפשר טאַקע פאַר אַלע מענטשן. נח מאַרקאַן רעדט נישט ווי קיין אַנטי־ציוניסט, אָבער ער רעדט מיט צאָרן וועגן דעם ציוניסט, וואָס איז נישט זיין ברודער, ווייל ער האָט פיינט דעם גלות. ער איראַנזירט דעם ציוניסט, וואָס שיקט אַנדערע אין יידישן לאַנד אַריין און ער אַליין בלייבט אין גלות. און נאָך אַ שאַרפער דיסקוסיע מיט דעם ציוניסט קופער, שווערן ביידע, אַז ווהיין איינער וועט גיין, וועט גיין אויך דער צווייטער. און דאָס דאָזיקע ווייזט זיך אַרויס פאַר אַן אומזין, וואָס דער פחד האָט אַרויסגערוּפן. נחן איז שווער צו אַנטלויפן און איבערלאָזן די יידישע האַרעפּאַשניקעס, כאַטש ווען ער לייענט מענדעלעס „קליאַטשע“, קרימט ער מיט דער נאָז. ער זעט ביי זיי די לידן, אָבער ער זעט נישט די דערהויבונג. ער זעט נישט דעם שבת, די תורה, די מחשבה, די קדושה. און אפילו די פּויערים, וואָס האָבן אים געוואַלט דערהרגענען, לאָזט נח שווער איבער.

און נח וואַנדערט. ער קומט קיין גאַליציע אין דער צייט, ווען דער ענגלישער שרייבער לאַרענס אליפּאַנט אַגטירט, אַז מען זאָל יידן אומ־קערן ארץ־ישׂראל. ער זאָגט, אַז פאַר אים זענען די יידן ברידער פון קריסטן און „די אומברענגער זיינע זענען מיר געווען, מיר קרייצן אייך שוין באלד צוויי טויזנט יאָר“. אָבער די יידישע מאַגנאַטן ווילן קיין געלט נישט געבן אויף ארץ־ישׂראל. די „אַליאַנס איזראַעליט“ שיקט יידן קיין אַמעריקע. אים ווערט קלאַר, אַז די מערסטע יידן דאַרפן פאַרן קיין אַמעריקע. זיין פּאַטער באַווייזט זיך אים אין חלום, ער רופט אים הפּקר־יונג און ער דראַעט אים מיט דעם שטעקן און ער זאָגט אים, אַז ער האָט געוואַלט „דוחק את הקץ“ זיין און ער טרייבט אים צוריק צום „תּניאָ“. ער זיצט אָפּ אַ גאַנצע נאַכט איבער אַט דעם ספר אין בית־המדרש און ער קומט צוריק מיט נישט קיין באַנייטע כוחות. ער האַלט אַלץ, אַז מען דאַרף זיך רירן. ער עקספּעדירט די יינגערע חברים קיין אַמעריקע און אַליין פאַרט ער קיין ארץ־ישׂראל. אָבער עס איז נאָך נישט פאַראַן קיין מעגלעכקייט צו קריגן ארץ־ישׂראל פאַר יידן און אַזוי ווי זיין שבועה האָט ער געהאַלטן, קען ער זיך איצטער אומקערן אַהיים. ער קען נישט לויפן און נישט מאַכן קיין קפיצת הדרך. ער פילט נישט, אַז ער גייט צוריק, ווייל „סי־איז נישטאַ קיין גאַנג צוריק, דו גייסט אַלץ

ווייטער, ווהיין דו זאלסט זיך נישט קערן". און ער קערט זיך אום אַהיים און ער טרעפט זיין מישפחה אַרום זיין קלענסטן קינד, וואָס ליגט געפער- לעך קראַנק און זיי וואַרטן אַלע אויף דעם אויסגאַנג פון קריזיס. זיין צוריקקער איז שוין אַליין אַ ניצחון. ער טרעפט ביי זיך אויך דעם „איבערבלייב פון חדר", די דאָזיקע, וואָס האָבן נישט געוואַלט פאַרן קיין אַמעריקע. דער דאָזיקער „איבערבלייב" זאָגט, אַז —

ס'איז אַ נביא אויפן ים אַנטלאָפן,
אַז ער זאל נישט דאַרפן גיין צו די גוים שטראָפן
און צו גוטע מעשים זיי באַקערן.

נח האַלט דאָס געזונט-געוואַרענע קינד אויף די הענט און ער „לערנט דעם פשט וועגן ים און גרויסן פיש און שאַטן-בלאַט, וואָס האָט איבער יונה אויסגעטריקנט, ווייל ער האָט זיך נישט געלאָזט אין גאַטס שליחות שיקן". מיט אַט די ווערטער ענדיקט זיך דאָס בוך.

דער דיכטער וויל זאָגן, אַז די יידן, וואָס זענען אַנטלאָפן קיין אַמעריקע, זענען געווען לויפערס, נישט קיין גייערס און זיי האָבן אויס- געמיטן גאַטס שליחות און דאָס שאַטן-בלאַט טריקנט אויס איבער זייערע קעפּ. פאַקטיש איז דאָס אַ רעליגיעז-סאַציאַליסטישער פראַגראַם. דער מחבר האָט געוויזן אַ מענטשן, וואָס גייט דורך יידישער טראַדיציע און דורך אינטערנאַציאָנאַלן סאַציאַליזם צום אייביקן נאַציאָנאַלן לעבן. עס איז אַ פראַגראַם פאַר אַ יושרדיק יידיש וועלט-פאַלק, וואָס דינט גאַט, דער גערעכטיקייט און זיך אַליין...

דער ווערט פון ווערק קען בשום אופן נישט רעדוצירט ווערן נאָר צו דעם דירעקטן אינהאַלט. די דיגרעסיעס שטייגן היפש איבער דעם אינהאַלט. פונקט ווי זאוול רימער האָט אַ נייגונג צו שאַפן לידער, פונקט זיי אַזוי האָט נח מאַרקאָן אַ נייגונג צו שאַפן זיך שפילן. ער רופט זיי „משל-שפילן" און „פורים-שפילן" און ער שאַפט זיי צו פאַרטרייבן די שלעכטע געדאַנקען און איינהאַלטן „די פרומע מאַמע, די כשרע אמונה", וואָס „צאַפלט זיך אין אַנגסטן אין די שקצישע רעיונות".

די רעאַליטעט ווייזט בלויז בלוטיקן קאַמף, אַבער — מען דאַרף גלויבן. דער „מען דאַרף גלויבן" גייט דורך ווי אַ רויטער פאַדעם דורך אַלע פאַעטישע און פאַבוליסטישע דיגרעסיעס פון ווערק. ער פאַנטאַזירט זיך אויס אַ מוראדיקן טומל אין הימל קעגן געוויסע אפיקורסישע גע-

דאנקען. ער פאנטאזירט אויס משה מענדעלסאָנס לוויה אויף צו קענען ווייזן, אַז זיין השכלה פירט צו שמד. מענדלסאָן איז געווען זיכער, אַז ער האָט מפקיר געווען דעם טאַטנס קאַפּאַטע, ביכדי צו קענען אַריין אין הויף פון קעניג און דערהויבן דעם טאַטנס גאַט, אָבער ווען ער קומט אויף יענער וועלט, קומט זיין מאַמע פון קבר אים מקבל־פנים זיין און זי זאָגט אים, אַז זיינע קינדער טראָגן אַ צלם. אַט אַ די געשעעניש פירט שוין צו אַ דיאַלאָג צווישן נחן און דעם משכיל און סוחר חיים דוד, וואָס שרייבט אין „המליץ“ און אַרבעט, אַז יידישע קינדער זאָלן גיין אין די „שקאַלעס“ און ער פרעגט אים — פאַר וועמען ער שרייבט די שירים, אַז עס וועט נישט זיין ווער עס זאָל זיי לייענען. נח רעדט דאָ אי ווי יהודה־לייב גאַרדאָן, אי ווי אַ יידישער שרייבער פון אונדזער צייט...

און דער העלד שוינט נישט אויך דאָס חסידות, וואָס הייסט גלייבן אין רבין און זיך אַנשפּאַרן אויף פּיס, וואָס זענען קיין פּיס נישט. ער איז נישט נאָר קעגן געטער, נאָר אויך קעגן רביים. מען דאַרף לערנען די מאַסן נישט ווי קיין רבי, נאָר ווי אַן אייגענער. דאָס איז זיין ריינער גלויבן.

די צוויי גרויסע פּאַעמען־משלים פון ווערק זענען באַגעגעניש צווישן ר' מאיר און אלישע בן אבויה און דער געראַנגל צווישן נחן, דעם שוואַכן יידן און דעם היידאמאק סיטש, מיט דער ווילדער קראַפט און דעם היידאמאקישן אינסטינקט.

די ערשטע פּאַעמע האָט קיין שייכות נישט צו דער גאַנצער זאַך און דער מחבר האָט זי מיטמא טאַקע אַנגעשריבן באַזונדער און ער האָט זי צוגעטשעפּעט אויף אַ פשוטן אופן. ער ברענגט דאָרט אַרויס דעם עיקר־דיקן לעבן־געדאַנק:

פון דיין פאַלק פאַרשטייגט ווערן — איז לעבן,
פון די שונאים זיינע דערהויבן ווערן — איז טויט.

דער אַפּטרייניקער אלישע איז גרייט זיך צו לאָזן פאַרשטיינען, אָבער קיינער וויל נישט זיין בלוט. און ער פילט, אַז דערמיט האָט ער פאַר־שפּילט צו ר' עקיבאן, וועלכער האָט אַפּגעגעבן אַ פרעמדן פאַלק זיין בלוט און מען האָט דאָס גענומען און ער האָט געוואָלט זיין אייגענעם פאַלק אַפּגעבן זיין בלוט און מען האָט דאָס נישט געוואָלט נעמען... אלישע גייט אַוועק מיט זיינע געדאַנקען וועגן אַבסטראַקטער יידישקייט, אַז

נאַציאָנאַלער און רעליגיעזער דיסציפלין און ער בלייבט נישט ביי די רוימער און נישט ביי די יידן, ר' מאיר זאָגט, אַז מען דאַרף גיין דאווענען מנחה. דווקא מנחה.

אַנדערש איז די נח-סיטש פאַעמע. סיטש איז דער שטאַרקסטער און ווילדסטער היידאַמאַק אין וואַלד, וווּהיז נח גייט אַרבעטן. נח האָט מיט דעם גבור באַלד אַ צוזאַמענשטויס. דער היידאַמאַק לאָזט אים, אַ הונג-געריקן, נישט צו צום עסן. דער ייד דערלאַנגט אַ פאַטש דעם גרעסטן שלעגער און יענער צעלאַכט זיך און הייבט אים אויף איין מאָל און צוויי מאָל, און זעצט אים אָפּ אַ פאַרחלשטן און מאַכט מיט אים שלום. דער ייד איז געווען דער איינציקער, וואָס האָט באַוויזן מוט קעגן דעם ווילדן און יענער גיט אַ באַפעל, אַז קיינער זאָל אים נישט טשעפען. דער קאַזאַק האָט געגעסן מיט דעם יידן קרויט פון איין שיסל און ער האָט זיי געצויגן איינעם צום אַנדערן און זיי זענען געוואָרן איינס.

איז די שנאה פון די זיידעס —
ווערעמדיקער בראַק,
אויך צעהאַקט, צעמאַלט געוואָרן
צווישן מאַך און פניאַק
ביי נח דעם חבדניק
און סיטש דעם היידאַמאַק.

אַבער צו קיין שלום קומט עס נאָך אַלץ נישט. סיטש פּרעגט נחן פאַרוואָס ער האָט פאַרקויפט זיין גאַט און ער פּרעגט אים צוריק, צי ער וויל פּרעגן, אָדער שלאָגן. פאַקטיש וויל ער ביידע. נח ווייזט אים אָן, אַז סטענקאַ ראַזינס קאַפּ האָט אויך פאַרקויפט דעם צאַר איינער, ווייל ער האָט זיך געוואַלט צו עפעס דערדינען. ער פּרעגט סיטשן, צי דאַרף ער אים רופן ווילדע חיה, ווייל זיינע זיידעס האָבן אָנגעשטאַכן אויף זייערע פיקעס פיצלעך קינדער און טראַגנדיקע ווייבער. סיטש האָט נישט וואָס צו ענטפערן און ער שרייט נאָר: „איר האָט אַ גאַט דערהרגעט“. און ער זעט, אַז דער ייד קען ווערן אי אַ גאַט, אי אַ סטענקאַ ראַזין און ער זאָגט, אַז וואָס מער ער זאָגט אים דעם אמת, אַלץ מער האָט ער אים פיינט, ווייל גלייבן קען ער אים נישט.

דאָס משל מיט סיטשן האָט אויך דעם נמשל — „איינשטעלן די פרוי-מע מאַמע די אמונה“. ווען נח פאַרט קיין ארץ-ישראל, קומט סיטש אַ כעסדיקער און ער זאָגט:

מיט מיר איז דיר נישט אָנגעשטאַנען
 אין פּראַצע אויפן פעלד זיך איינשפּאַנען,
 איך בין גרייט געווען מיט הוילע ציין דריבלען שטייגער.
 אַבי מיט גאט אין דיר זיך איינלעבן אינאיינעם...

דאָס לעבן האָט געוווּזן, אַז די סיטשעס זענען נאָך ווייט נישט גרייט
 אויף דעם!

ביים סך-הכל פרעגן מיר זיך: וואָס איז נח מאַרקאָן — אַ רעאַלער
 העלד, וואָס וואַרצלט אין דער ווירקלעכקייט, צי בלוזי אַ סימבאָל, וואָס
 דער מחבר האָט אויסגעטראַכט?

אונדזער ווירקלעכקייט קען אַזעלכע דאָן קיכאַטן און עקשנים, וואָס
 האָבן אין די זעכציקער און אַכציקער יאָרן פון פריערדיקן י"ה אָן אויפֿ-
 הער געזוכט די פּערזענלעכע מאַנערס זייערע — די דאָזיקע, וואָס האָבן גע-
 מאַנט ברויט און אַ מלבוש פאַר דעם אייגענעם גוף און אַ דאָך פאַר דעם
 קאַפּ — דווקא צו אַרייננאַרן אין דעם עולם הדמיון און האָבן זיי באַ-
 פּרידיקט מיט רעיונות. אייניקע זענען גאָר אַוועק צו קבלה. אַנדערע
 האָבן געזען די וועלט בלוזי דורך ספרים. עס האָבן שוין אוודאי און
 אוודאי נישט געפּעלט אין אונדזער רעאַליטעט אַזעלכע פּאַנאַטיש-ערלעכע,
 ווי נח, וואָס האָבן געליטן נויט און נישט געוואָלט ווערן קיין שותפים
 צו די דאָזיקע, וואָס רויבן צייט און אַרבעט ביי די אַרעמע לייט און
 פּועלים. עס האָבן אין אונדזער רעאַליטעט נישט געפּעלט קיין לירישע
 נאַטורן, ווי נח מאַרקאָן, וואָס האָבן נישט געוואָגט צו אַרויסברענגען
 זייערע פּרייע געדאַנקען אין דער פרומער סביבה און זיי זענען אין אַט
 דעם פּרט איינגעגאַנגען אויף פּשרות און הנחות.

אין סך-הכל אין דער „גייער“ נישט קיין משכיל, נישט קיין פּאַל-
 קיסט, נישט קיין ציוניסט, נישט קיין בונדיסט, נאָר אַ רעליגיעזער סאַ-
 ציאַליסט, וואָס איז יידיש נאַציאָנאַל און ער האַלט, אַז יידן האָבן דורכ-
 צופירן אַן אינטערנאַציאָנאַלע מיסיע.

נח איז אַ גלות-ייד, אָבער נישט אַזאַ ווי דאָס האַרציקע און הכנעה-
 דיקע גלות-יידעלע יחיאל, וואָס האָט שלום געמאַכט מיט דעם געדאַנק,

אַז יוסף וועט קיינמאל נישט דערגרייכן צו דער מדרגה פון פרעהן. נח וויל אין גלות קענען דערגרייכן די מענטשלעכע מדרגה. אָבער כאַטש נח איז אידעאיש היפּשלעך צוגעטראַכט און זיין אידע-ען-גאַנג איז היפּש אָנגעווייעט פון אונדזערע איבערלעבונגען אין צוואַנ-ציקסטן י"ה און כאַטש אין כאַראַקטער איז ער אויך נישט אינגאַנצן קיין רעאַלער, פאַרמאָגט אָבער דער דיכטער אַזאַ מאַגנעט. אַז ער באַהעפּט אונדו מיט זיין העלד ווי מיט אַ גאַר אייגענעם און ווען מיר לייענען די פּאָעמע, פילן מיר אַן אַנטפּלעקונג פון שיינעם עסטעטישן און עטישן אמת. מיר לייענען און מיר זאָגן זיך: וואָלט עס געווען אַזוי!... און מיר דערפילן, אַז ס'איז דאָך געווען!... עס איז נישט שווער צו דערקענען, אַז דער דיכטער האָט אָפּט צו הילף דעם קאָפּ און אַז ער טראַכט אַ סך מאַל אויס שורות, אָבער די אויסגעטראַכטע זענען פּאָעטיש. מיר לייענען:

וואָס איז זינד?

דער פּאַל פון שוואַכע,

וואָס קענען אין די הימלען זיך נישט אַנכאַפּן;

און מיר פילן, אַז דאָס איז נישט נאָר אַ געדאַנק, נאָר אויך פּאָעזיע. סיי דער דיכטער, סיי דער העלד האָבן אַ כוח צו פאַרוואַנדלען געדאַנקען אין פּאָעזיע. ווען נח איז וועכטער זאָגט ער:

ער לערנט די נאַכט איר משנה אַזוי צו זאָגן:

אויב דו האָסט אין דער האַנט

אַ דעמבענעם שטעקן געקראַגן,

איז נישט אויף צו קענען די עלנטע ליבע פאַריאַגן,

נאָר צו היטן פון גנבה דאָס פרעמדע האַב.

דאָס גאַנצע ווערק איז רייך אין בילדער און אין געדאַנקען און עס גייט אין דעם דורך פּאָעטיש דער גאַנצער תּמצית פון יידישקייט און די וויכטיקסטע לעצטע באַוועגונגען אונדזערע — דאָס חסידות, די השכלה, דער סאַציאַליזם, דער פּאָלקיזם און דער ציוניזם.

„דער גייער“ איז אין אַ גרויסער מאָס אַ מין „משנה תורה“ פון אונדזער אידעאישן לעבן אין משך פון די לעצטע אַכציק יאָר!

דער זוכער פון גאָט, מענטש און דערלייזונג

אין יאָר 1947 איז אין פאַרלאַג „מתנות“ דערשינען מ. ב.ס „אָפֿ-קלייב פון לידער און פּאָעמעס 1907—1933“ א״נ: „אַ דור“ מיט אַ הקדמה און אַ נאַכוואָרט פון מחבר. דאָס דאָזיקע בוך איז דערשינען פּערציק יאָר נאָך דעם, וואָס דער מחבר האָט פאַרעפנטלעכט זיין ערשט ליד און ער האָט אין זיין אָפּקלייב אַרײַנגענומען די מערסטע זאַכן פון זײַנע זאַמ-לונגען „אַ רינג אין דער קײט“ און „זאַמד“, ווי אויך די געשריבענע לידער און פּאָעמעס בײַ 1933, וואָס זענען פּריער נישט געהאַט אַרײַנגע-אַנגען אין קײן בוך. די אַמאָל אַזוי באַרימטע „שוואַרצע רויזן“ האָט מ. ב. אינגאַנצן אויסגעלאָזט, ווייל ער איז דעמאָלט, דערציילט ער, געהאַט איבערגעגאַנגען פון רוסיש צו יידיש און ער האָט זיך אין יענע לידער געלאָזט פאַרשיכורן פון די יידישע ווערטער. די „תפילות“ און „שלמהס טויט“ האָט ער געמוזט אויסשײלן פון זײַער ווערטער-אַנלאַדונג און זײ זענען כּימעט נײַ. דער דיכטער וויל דערקלערן, אַז ער איז שווער אויפֿ-גענומען געוואָרן אין דער מאָדערנער יידישער פּאָעזיע, ווייל ער איז גע-קומן אַ פאַרשפּעטיקטער. ער געהער צו די פּריערדיקע דורות פּיטנים, וועגן די לידער און פּאָעמעס וואָס מנחם האָט געשאַפּן אין דער צײַט צווישן 1924—1933 וואָלט מען געקענט רעדן מיט מער אַריכות, אָבער עס איז נישט נויטיק. אַזוי לאַנג דאָס זאַגן איז אין זײ וויכטיקער ווי דאָס זײַנען, איז דאָס געזאַגטע אין זײ שוין באַטאַנט געוואָרן אין אַט דער אַרבעט. ער איז בעצם, נוצנדיק אַ מעטאָפּאָר פון זײַנס אַ ליד, אַ זעלנער וואָס שטייט אויף דער וואַך און וואַרט, אַז דער קריג זאָל זיך ענדיקן. ער איז אַ זאַגער פאַר אַ וועלט פון שלום, אַ זאַגער אין גאָטס נאַמען, אַ גרייטער צו זאַגן „אהיה שלחני אליכם“.

אין יאָר 1950 איז דערשינען מנחם באַריישאַס בוך „דורך דורות“. דאָס דאָזיקע בוך איז פּלאַנירט און אַרויסגעגעבן געוואָרן שוין נישט פון מחבר, נאָר פון זײַן פּרוי — צו לענגערע יאָר איר — שרה דורך דעם פאַרלאַג „מתנות“. דאָס דאָזיקע בוך האָט אויסער לעאַ פּינקלשטיינס אַרבעט „מנחם באַריישאַס שאַפּנוגס-וועג“, אַ „ביבליאָגראַפיע“ פון זעלבן און פּינף בילדער — צוויי זאַכן פון פאַרשניטענעם דיכטער: „משה“ און „חשבון אויפֿן אַש“ (י. ל. פּרץ). עס ווערט נישט אַנגעוויזן צי עס זענען געבליבן נאָך פאַרענדיקטע, אָדער נישט-פאַרענדיקטע זאַכן.

„משה“ איז, ווי מ. ב. אליין האָט פאַרצייכנט, אַן ערשטע זאך, וואָס דאַרף עפענען וועגן און פירן „אַ ליניע פון יידישע מחשבות דורך דורות“. אויב אין „גייער“ האָט דער דיכטער געוואָלט געבן אַ משנה תורה פון יידישן אידעען-גאַנג אין משך פון אַ קנאַפן יאָרהונדערט, האָט ער זיך דאָ פאַרמאַסטן צו איבערדיכטן דעם גאַנצן יידישן אידעען-גאַנג, הגם ער האָט נאָך נישט געוויסט ווי אַזוי ער וועט דאָס מאַכן. ער האָט אויך נישט געוויסט, צי עס וועלן אים סטייען יאָרן, דעם וועג ווי אַזוי צו פירן ווייטער די דאָזיקע ליניע, האָט ער אָנגעהויבן געפֿינען, וועגן יאָרן, האָט ער זיך אַליין געענטפערט: „וויפֿל יאָרן עס וועלן געשאַנקען ווערן, אַזוי פֿיל אַרבעט וועט אָפּגעטון ווערן“. עס ווייזט אויס, אַז מיט דער ערשטער אַרבעט האָבן זיך די געשאַנקענע יאָרן געענדיקט...

„משה“ איז געשריבן אין ווייסן פערז און האָט נישט קיין אייגן אויסגעטראַכטן אינהאַלט. דער מחבר האָלט זיך ביי דער פֿאַבול פון חומש. ער הייבט אַן מיט דעם מאַמענט, ווען משה געפֿינט זיך שוין אין מדבר אַלס פֿאַסטוך און ענדיקט מיט דעם מאַמענט, ווען ער גייט שטאַרבן. פֿאַ-ראַן שטעלן אין אַט דעם ווערק, וואָס האָבן אַ שייכות צו ליטעראַטור. פֿאַראַן שטעלן, וואָס שילדערן דאָס לעבן פון די מענטשן, וואָס ווערן דערמאַנט. פֿאַראַן אפילו פשוטע פֿאַמיליען-סצענעס. דער כּהן פון מדבר יתרו ברענגט זיין טאכטער צפורה צו איר מאַן, וואָס איז אַוועק מיט די שאַף ווייט אין דער וויסטע. זי זאָגט אים: „איך בענק נאָך דיר, מיין האַר“ ער זאָגט איר, אַז ער האָט איר שוין געגעבן צוויי זין און ער פרעגט, וואָס זי וויל נאָך. ביכלל אַבער איז עס אַ ווערק, וואָס האָט מער אַ שייכות מיט פֿילאָזאָפֿיע, ווי מיט ליטעראַטור. די אַלע דיסקוסיעס, וואָס ווערן געפֿירט (צווישן משה און יתרו, צווישן משה און אהרן, צווישן משה און די זקנים אא"וו) זענען וועגן גאָט און מענטשן-דערקענטעניש. און ווען משה קומט באַפֿרייען די יידן אַלס מענטשן, ווייסט פֿרעה אייגנטלעך נישט, וואָס עס מיינט מענטש, פונקט ווי יתרו פֿאַרשטייט נישט, וואָס עס מיינט גאָט. פֿרעה פֿאַרשטייט נישט, וואָס עס מיינט פֿרייע מענטשן, וואָריום מענטשן זענען דאָך אַדער האַרן, אַדער קנעכט. האַרן דאַרף מען נישט באַפֿרייען און קנעכט קען מען נישט באַפֿרייען. און פונקט אַזוי פֿאַר-שטייט נישט יתרו, וואָס עס מיינט אַ גאָט. ער קען אַ סך געטער, אַבער נישט איינעם...

די מערסטע קינסטלער האָבן געשילדערט משהן, ווי דעם בייזן,

שטרענגן קריגספירער און אויסהאקער פון געזעצן, מנחם ווייזט אים ווי דעם פאסטוך, וואָס וויל זיין גוט צו די דאָזיקע, וואָס ער פירט און ער וויל זיין זייער ברודער.

איך בין זיך מודה, אַז אויב איך האָב זיך געפרעגט אויף מנחם אַ ווערק פאַרוואָס דאָס איז געשריבן אין פּערזון און נישט אין פּראָזע, ווי אַ סך האָבן דאָס געטון, איז עס געווען בעת איך האָב געלייענט זיין „משה“. פאַראַן אין אַט דעם ווערק דיסקוסיעס, וואָס וואָלטן אַרויסגע-קומען קלאָרער און שאַרפּער אין פּראָזע. און דער גאַנצער געדאַנק וועגן דעם ערשטן גאַט, וואָס זאָרגט פאַר דעם מענטשן איז מער טעמע פאַר אַ פּילאָזאָפּיש, ווי פאַר אַ פּאָעטיש ווערק. אָבער ביי מנחמען אין מוח האָבן פּילאָזאָפּישע געדאַנקען אַנגענומען פּאָעטישע פאַרמען. ער האָט געזען פּאָעטיש און פּילאָזאָפּיש די אַנפּירנדיקע געשטאַלטן פון אונדזער לעבן. ווען מען טראַכט לאַנג, דערטראַכט מען זיך, אַז נח מאַרקאַן דער „גייער“ האָט אַ ווייטע קרובהשאַפט מיטן משהן און ער ציט זיין פּאָדעם — —

„חשבון אויפן אש“ (י. ל. פרץ) איז אַ חשבון הנפש פון אַ לעבנגע-בליבענעם און אַ טראַגישע ווידוי. עס איז דער צאַרנדיקער געזאַנג קעגן זיך אַליין למאי מיר, די יידן פון די אַמעריקעס, האָבן צוגעקוקט פון דער ווייטן ווי מען האָט אומגעבראַכט די מיליאָנען יידן אין אייראָפּע. מיר זענען געזעסן ווי אין אַ צירק-לאַזשע און צוגעקוקט און זיך געשיצט דורך דעם אַטלאַנטיק, וואָס האָט אונדז אַפּגעטיילט. ביכדי צו מאַכן אַט דעם חשבון, האָט מ. ב. אַרויסגערופּן פרצן. ער האָט אים שטענדיק גערופּן, אָבער איצטער מער ווי שטענדיק, פּרץ האָט פאַרשטאַנען, אַז זיין תּלמיד וויל צו אים רעדן און ער האָט אים אַנידערגעזעצט אויף דעם אַש פון דורות און אים געהייסן רעדן. און מנחם האָט באַשולדיקט פּרצן אין דעם, וואָס זיינע תּלמידים האָבן געקענט צוקוקן פּאַסיוו דאָס אומ-ברענגען די יידן. ער, פּרץ, האָט פאַר זיין דור דורכגעפירט ווי אַ ספּעק-טאַקל דעם בריסקער רב און ביאַלער רבין, ר' שלמהס הייליקע מרידה פאַר שבת, דעם שטומען ניגון פון אברהםל באַס, אָבער ער אַליין איז נישט געווען... ער איז נישט אַריינגעגאַנגען אין היכל און ער איז דאַרט נישט געבליבן. פון דער הייליקייט פון די אבות איז געבליבן „אַן אַפּ-געשטויבטער גאַרטל, אַ צוגעקלעפטע באַרד“. מנחם האָט מורא, אַז מיר האָבן געוואָלט אַריינברענגען מענטשלעכקייט און געטלעכקייט פאַר אַלע

פעלקער און אונדזער בלוט האָט געפאַכטן די לעצטע שלאַכט און פאַר-
שפּילט. אַזוי פאַרשפּילט, אַז ס'איז שוין נישטאַ וואָס צו חשבונען... און
פּרץ האָט אים געזאַגט, אַז ער האָט צו אים די טענה אויסגעלייגט און
איצטער דאַרף דאָס פעלד מיט די טויטע שטיינער, מיט די שברי כלים
ענטפערן...

און די פעלדער ווייזן דאָס לעבן, וואָס זיי האָבן געהאַט. עס אַנט-
פלעקן זיך בילדער פון יידישער אייגנקייט און פרעמדקייט. דער עלט-
סטער וואַרשעווער פּרנס באַגייט זעלבסטמאַרד, וויל ער איז אַן אַסימי-
לירטער ייד און ער ווייסט נישט, אַז דאָס איז דער היפּוך פון יידישקייט.
דאָך דערלייזט ער זיך אין אַ געוויסער מאָס. איין ייד ברענגט אום דעם
צווייטן פאַר אַ שטיקל ברויט, אַנדערע יידן זענען גרייט צו גיין אין פייער
אַריין צו ראַטעווען יידן. דער מענטש וויל צוויי זאַכן: לעבן און אייבי-
קייט. און צוליב זיי באַגייט ער הייליקע טאַטן און מאַרדן, פאַלט אַריין
אין קדושה און אין טומאה. און דאָס יידישע לעבן, וואָס האָט אויסגעזען
שוין נישט ווי אַ מענטש, נאָר ווי אַ צעברענטער פּורעם פון אַ מענטשן,
לייטערט זיך, גייט-אויף — — — פּרץ זאַגט:

זינדיקט נישט!

צווישן בערג חללים, מיטן טויט ביים גאַרגל

זענען יידן דאָ געזעסן

און געגריבלט זיך אין סוגיאס —

סוגיאס פון דער אַלטער און נייע תּורהס —

דערפּילסט פון חשבון אויפן אַש, אַז דער דיכטער גלויבט, אַז יידן
וועלן זיך נאָך אויפהייבן פון אַט דעם אַש און גייען ווייטער און ווייטער
דעם וועג דורך נסיונות און ליידן צו גאָט, מענטש און דערלייזונג.
און נאָך מער ווי ער גלויבט אין דעם, וויל ער דאָס. ער האָט געוואָלט
גלויבן, אַז נאָר אין ליידן און אין גייסטיקייט איז פאַראַן דער זין פון לעבן,
איז פאַראַן ייד, מענטש, גאָט און דערלייזונג.

פּרָץ הִירֶשְׁבִּין

ביי אַ יידן אַ מילנער מיטן נאַמען ליפע, וואָס האָט געהאַט אַ וואַסער-מיל אין אַ דאָרף נעבן שטעטל קלעשטשל, גראָדנער גובערניע, איז אין יאָר 1880 געבוירן געוואָרן אַ פּרינץ.

פּרינצן ווערן געבוירן געוויינלעך ביי מלכים, איז דאָס מאָל געשען אַן אויסנאָם. דער פּרינץ פון דער יידישער ליטעראַטור איז געבוירן גע-וואָרן גראָד ביי אַ מילנער.

אַ פּרינץ איז מען מיט דעם אויסזען און מיט דעם כאַראַקטער. און פּרץ הירשביין איז געווען אַ פּרינץ סיי מיט דעם אויסזען און סיי מיט דעם כאַראַקטער. ווער עס האָט אים געקענט, ווען ער האָט נאָך געהאַט אַ בלאַנדן קאַפּ און ווער עס האָט אים געקענט, ווען ער האָט שוין געהאַט אַ ווייסן קאַפּ, האָט אין אים געקענט זען דעם פּרינץ, וואָס האָלט דעם קאַפּ אין דער זון, אין דער לבנה, אָדער אין דער סטעליע אַריין. אַמאָל האָט ער אויסגעזען אויך ווי אַ קרוינפּרינץ, אַט-אַט וועט מען אים קרוינען. און ווער עס האָט אים געהערט און געזען פּאַרלייענען, רעדן, אָדער גאָר שפּילן פּיאַנאָ, האָט אוודאי אי געהערט און געזען אַ פּרינץ.

— וואָס איז דער סימן פון אַ פּרינץ?

— מיידלעך זאָגן: שיינ ווי אַ פּרינץ. און שיינקייט האָט הירשביין פאַרמאָגט אין אַליק, וואָס ער האָט געטון. אָבער אויך אַ געוויסע אוימנאָ-טירלעכקייט, געקינצלטקייט און מאַנעריטקייט זענען סימנים פון פּרינץ-צישקייט און דאָס דאָזיקע האָט הירשביין אויך פאַרמאָגט זייער אַפט. און עס האָט דאָך געמוזט אַזוי זיין! מה דאָך אַ פּרינץ בן מלך איז גע-קינצלטקייט, היינט ווי אַזוי זאָל דאָס נישט זיין אַ פּרינץ בן מילנער...

און דער מילבערישער פרינץ האָט טאַקע געפילט, אַז ער איז נישט ווי אַלע מענטש פון זיין שניט און ער האָט געזונגען:

איך בין נישט איך,
איך בין אַן אַנדערער,
אַן אומבאַקאַנטער פון אַ ווייטן, ווייטן לאַנד,
אַ פּרעמדער מענטש בין איך, אַ וואַנדערער.
און אַלצדינג, וואָס אַ וואַנדערער דערציילט,
איז ווינדערלעך אַזוי,
די ווייטע לענדער שטענדיק גריין,
דער פּרעמדער הימל — אייביק בלוי.

די דאָזיקע שורות האָט הירשביין געשריבן דעמאָלט, ווען ער איז שוין געהאַט געווען אַ וועלט-וואַנדערער און ער האָט שוין געהאַט געזען די שטענדיקע גרינע לענדער און דעם שטענדיקן בלויזן הימל, אָבער געפילט האָט ער זיי נאָך איידער ער איז אַוועק ווייט פון זיין היים. ער האָט אין דער דאָרפישער סביבה פון גראַדנער גובערניע, וווּ עס איז געווען מער גרויקייט און זומפיקייט, ווי גרינקייט און בלויקייט און וווּ די האַרטע נאַטור האָט געפאַדערט שווערע פּראַצע, אין אַט דער סביבה, האָט ער זיך שוין געפילט ווי אַן אַנדערער און ער האָט געזען גרינקייט און בלויקייט. און עס קען זיין, אַז ער האָט גענומען וואַנדערן, טאַקע ווייל אים האָט געצויגן אין ווייטע לענדער, ביכדי צו פאַרוואַנדלען די אויסגעטרויטע פּרינציפּיקייט אין רעאַלער.

צו די סימנים פון פּרינציפּיקייט געהער מיסתמא אויך אַ געוויסע איינבילדונג וועגן גרויסקייט און אַ שטענדיק טרוימען וועגן דעם. איך וואָלט געזאָגט, אַז פּרינצן ליידן געוויס אַלע אויף אַ יוסף-קאַמפלעקס. און אויך דער דאָזיקער קאַמפלעקס האָט הירשביינען נישט געפעלט. ווער עס האָט אים געזען גיין אין גאַס, זיצן, אַדער שטיין אויף אַ טריי-בונע, אַדער זיצן ביי זיך אין הויז ביי דער פּיאַנאָ, האָט געקענט דער-פילן ווי שטאַרק ער לעבט איבער זיין גרויסקייט און ווי זיכער ער איז, אַז אַט-אַט וועט מען אים אַוואַציאָנירן און מען וועט פאַלן צו זיינע פיס. אין „דאָס ליד פון נאַר“ ברענגט ער די דאָזיקע זיכערקייט אַרויס מיט דער פּולער איינגעגלויבטקייט:

קלינג, מיין לויב ליד, שטאַרקער, ברייטער,
איך בין גרויס, נישטאַ קיין צווייטער,
איך געוועלטיק איבער לענדער,
איבער פעלקער, איבער ראַסן,
מיין געשטאַלט, ווען איך פאַרענדער,
פלייצן פאַר מיר מענטשן-מאַסן.

מענטשן שטראמען ווי די טייכן,
 מיינס אַ שמיכל צו דערבליקן —
 ווער וועט וואָגן מיך אויסווייכן,
 ווען איך גיי די וועלט באַגליקן.

הירשביין וואָלט קיינמאָל נישט געזאָגט, ווי גוסטאָוו פּלאַבער וועגן זיין מאַדאָם באַוואַרי, „דער נאַר בין איך“ (דער פּראַנצויזישער שרייב-בער האָט געזאָגט: „מאַדאָם באַוואַרי בין איך“). אָבער ער האָט דאָס נישט געדאַרפט זאָגן בפּועל ממש. ער האָט דאָס געזאָגט מיט טויזנטער פּון זיינע הוועיות. און ער האָט דאָס דערציילט אין זיינע זיכרונות, איבערהויפט אין יענע שטעלן, ווען ער האָט דערציילט ווי אַזוי אים איז אויסגעקומען צו זיין אינינעם מיט אַנדערע יידישע שריפטשטעלער און איבערהויפט מיט שלום אַשן. הירשביין איז געווען באַרימט מיט זיין פיזישער גבורה און ער האָט זיך טאַקע אַליין באַרימט מיט איר. ער האָט ביי יעדער געלעגנהייט געוויזן ווי אַזוי ער צעבייגט אַ מטבע, (דאָס איז געווען אַן אויסערגעוויינלעכע גבורה). ווען עמיצער איז אַמאָל געזעסן נעבן אים בעת אַ באַנקעט, האָט ער אים געוויזן ווי ער קען צעבייגן געשיר. און אויך אין זיינע גבורה־דעמאָנסטראַציעס איז ער געווען דער פּרינץ און אין „ליד פּון נאַר“ האָט ער נישט בלוז געזונגן גען וועגן זיין קרוין מיט די צוויי גינגאַלדענע גלעקעלעך, וואָס איינס קלינגט אויס גליק און דאָס צווייטע וועקט ליבעסטרומען, נאַר ער האָט אויך געזונגען וועגן דעם, וואָס ער איז דער האַר פּון אַלע צייטן און ער האָט די וועלט צום שפּיל געקראָגן און ער האָט געזאָגט:

ס'וועלן נעכט און טעג זיך בייטן,
 מיך וועט קיינער נישט באַזיגן.

דערזען טויט און געפרעגט אַ קשיא

פּרץ הירשביין האָט געשריבן אַ סך זשאַנרען. אַנגעהויבן האָט ער מיט שירים אין העברעאיש. ער איז באַלד אַריבערגעגאַנגען צו דראַמען, אַלץ אין דער זעלביקער שפּראַך. דערנאָך האָט ער גענומען שרייבן אין יידיש. ער האָט געשריבן לידער און לידער אין פּראַזע און גלייכצייטיק אויך דראַמען. און שפעטער מיט יאָרן ווען ער איז געוואָרן אַ וואַנדער־רער, האָט ער גענומען שרייבן רייזע־בילדער און ווען ער איז אַלט גע-

וואָרן ניין און פּערציק יאָר, האָט ער גענומען שרייבן זכרונות. מיט דער צייט האָבן זיך די ריזע-בילדער צונויפגעגאַסן מיט די זיכרונות און זיי זענען געוואָרן איינס, ווייל דאָס לעבן פון מחבר איז געוואָרן איבערהויפט קאַנצענטרירט אין די ריזעס. אין די שפּעטערדיקע יאָרן האָט ער גענומען שרייבן דערציילונגען און ראַמאַנען. אין די ראַמאַנען אין זיינע איז געווען זיין גרעסטער פאַרמעסט; אַזאַ גרויסער פאַרמעסט ווי ביי שלום אַשן און ז. שניאור, אָדער גאָר ביי באַלזאַקן. זיין טריי-לאַגיע „בבל“ איז אויסן צו ווייזן זעכציק יאָר יידיש לעבן אין די פאַרייניקטע שטאַטן פון צפון אַמעריקע. ער האָט אויך געשריבן ביי געלעגנהייטן אַרטיקלען. ער האָט זיי געשריבן ליריש און אַמאַל סימבאָ-ליסטיש און ער האָט זיך, דוכט זיך, געהיט פאַר אַ שאַרף וואַרט און דאָך האָט ער זיך געקענט אַריינשניידן אין געמיט דווקא מיט אַ קיילעכ-דיק וואַרט און דאָרט בלייבן. זיין וואַרט וועגן דער שפּראַכן-פּראַגע, וואָס ער האָט אָנגעשריבן בעת זיין זעכציק טאַגיקן זיין אין אַרץ-ישראל. „אונדזער געשפּאַלטענע צונג“, איז פאַרבליבן... און דאָך רעדט מען וועגן הירשביינען צום מיינסטן ווי וועגן דעם דראַמאַטורג פאַר עקסע-לאַנס. דאָס דאָזיקע איז געוויס אויך דערפאַר, ווייל ער האָט מער פון אַלץ געשריבן פיעסן. זיינע אַלע פיעסן און איינאַקטערס גרייכן ביז אַריבער זעקס צענדליק. געוויס איז ער געווען באַרימט אַלס דראַמאַטורג אויך דערפאַר, ווייל ער איז געווען אַ באַרופענער פיעסן-שרייבער, אָבער דאָס איז נישט נאָר דערפאַר. ער איז אַלס ריזע-און זיכרונות-שרייבער געווען לכל הפחות נישט ווייניקער באַרופן ווי אַלס דראַמאַטורג. דאָס דאָזיקע איז געשען, ווייל דער גורל האָט אים געשטעלט אין דער סאַמע יוגנט אין דער שפיץ פון דעם ערשטן בעסערן יידישן טעאַטער, וואָס האָט געקראָגן זיין נאָמען. צוויי יאָר איז ער געשטאַנען אין שפיץ פון דעם טעאַטער, וואָס האָט געקראָגן דעם נאָמען „די הירשביין טרופע“ און יאָרצענדליקער איז אים דער דאָזיקער שם נאָכגעגאַנגען. (אודאי האָט אים דער גורל געשטעלט בראש פון דערמאַנטן טעאַטער, ווייל ער האָט געשריבן דראַמעס! גורל האָט אויך סיבות...). אָבער ער איז אַלץ באַרימט געווען ווי אַ דראַמאַטורג. ווייל טעאַטער איז אַ מער גע-אייגנטע טריבונע פאַר פּאָפּולער ווערן ווי אַנדערע ליטעראַטור זשאַנ-רען. יעקב גאַרדין האָט אַ שטיק צייט קאַנקורירט אין פּאָפּולאַריי-טעט מיט שלום עליכמען, און דאָס דאָזיקע איז געשען, ווייל מען

האָט זיינע פּיעסן געשפּילט. ווען ער וואָלט דאָס זעלביקע, וואָס ער האָט געשריבן אין די פּיעסן, געווען אַרויסגעבראַכט אין דערצייילונגען און ראַמאַנען, וואָלט ער ווייט נישט געווען געוואָרן אַזוי פּאָפּולער.

עס וועט אָבער זיין אַ זינד, ווען עמיצער וועט הירשביינען פּאַר-שטעלן נאָר אַלס דראַמאַטיקער — ער וואָלט אין אַזאַ פּאַל פּאַרגעשטעלט געוואָרן אויף ווייניקער ווי העלפט. מיר וועלן אים אַ שטיקל צייט נאָכ-פּאַלגן כראַנאָלאָגיש אין אַלע זשאַנרען. און די כראַנאָלאָגיע וועט נישט זיין שווער צו געפינען, זי איז פּאַראַן אין זיינע זיכרונות. און טאַקע דערפאַר וועלן מיר דאָ אַריינברענגען אַביסל ביאַגראַפיע.

אין דער סביבה פון אַ דאָרפישער וואַסער-מיל איז פ. ה. געבוירן געוואָרן און געוואַקסן. ער האָט ליב געהאַט דאָס טייכל, אויף וועלכן די מיל איז געשטאַנען מיט סלופּעס, ער האָט ליב געהאַט די ביימער פון אַרום, וועלכע ער האָט איינגעטיילט אין טאַטעס און אין מאַמעס. די ביימער מאַמעס האָבן זיך אָנגעבויהן, אַז מען האָט געוואָלט קריכן אויף זיי, און זיי האָבן געהאַט ווייכע צווייגן און זיי האָבן נישט געדראָ-פּעט. ער האָט געהאַט אַ זיידן יהושע וואָס האָט געקענט עטלעכע ניגונים, איינעם אַ בלויען, איינעם אַ רויטן, איינעם אַ גרינעם, איינעם אַ ראַבן. פּרצן איז מער פון אַלץ געפעלן געוואָרן דער ראַבער ניגון. אין שטוב זענען געווען עטלעכע ברידער און איין שוועסטער, אַלע עלטער פון אים. און ער איז געווען אַנדערש פון די אַנדערע אויך דערמיט, וואָס ער איז געווען יינגער פון אַלע. בעת אַלע האָבן שוין געקענט די שפּראַך וואָס די גוים פון אַרום האָבן גערעדט און געלעבט אין אַ רעאַלער וועלט, האָט ער די דאָזיקע שפּראַך נאָך נישט געקענט און געלעבט מער אין זיין אינערלעכקייט. ער איז געווען אַנדערש אויך דערמיט, וואָס ער האָט געלערנט בעסער ווי אַלע קינדער און ווען ער איז געווען גאָר קליין, האָט מען שוין גערעדט וועגן דעם, אַז ער וועט זיין אַ רב. זיין שוועסטער בעבל האָט אים געזאָגט מוסר פאַרוואָס ער איז אַנדערש, פאַרוואָס ער איז אַזוי טרויעריק, פאַרוואָס ער שפּילט זיך נישט, ווי אַנדערע קינדער. אין חדר אַריין האָט מען געדאַרפט גיין אַ פּאַר קילאָמעטער. ער איז גע-ווען נישט אַ גייער, דערציילט ער, נאָר אַ לויפער. אַ גאַנץ לעבן איז ער דערנאָך דווקא געווען אַ פּאַוואָליע טוער און אַ פּאַוואָליע גייער. ער איז געגאַנגען זייער אַ סך. ער איז געווען זיכער, אַז דאָס סך גיין איז אַ סגולה צו לאַנג לעבן, אָבער קיין לויפער איז ער אין די שפּעטערדיקע יאָרן

נישט געווען; און כאַטש ער איז אין חדר אַריין געלאָפּן, האָט ער דאָך דעם וועג געקענט דורך און דורך. ער האָט געקענט די ביימער, די שטיי-בער, די מענטשן.

עפעס איז געווען פאַראויסגעזען, אַז ער, דער מיזיניק, דאַרף ווערן דער לערנער אין דער מישפּחה. אין עלטער פון צען יאָר איז ער אַוועק-געפאַרן קיין בריסק לערנען, מיטן קערפּערל איז ער געווען אין בריסק, אָבער מיטן גייסט איז ער געווען אין דער היים. ער דערציילט, אַז ער געדענקט קיינעם נישט פון בריסק, ווייל פאַר די אויגן זענען אים כסדר געשטאַנען די היים און די אייגענע. ער געדענקט אָבער יאָ, אַז ווען ער האָט געזען אין בריסק די קינדער ווייזן קונצן, האָט ער געזאָגט, אַז ער קען צעמאַלן גלאַז מיט די ציין און זיך נישט צעבלוטיקן. און ער האָט טאַקע אויפגעהויבן אַ שטיקל גלאַז פון דער ערד און דאָס צעמאַלן און אויסגעשפיגן און געוויזן, אַז ער האָט זיך נישט צעבלוטיקט. די יינגלעך האָבן געשטוינט און פּרץ ה. האָט זיי דערקלערט, אַז זיין טאַטע איז אַ מילנער און ער האָט דאָס אויסגעלערנט ביי די מילשטיינער, וואָס מאַלן „אַזוי“ די קערנער. דער דאָזיקער עפּיזאָד ווייזט הירשביינען דעם פּרינץ; ער האָט נישט געקענט צוקוקן ווי אַנדערע ווייזן קונצן און ער נישט. דאָס איינציקע נישט פּרינציפע איז דאָ געווען דאָס אַריינגעמען גלאַז פון דער ערד אין מויל אַריין. דער צען יאַריקער פּרינץ האָט וואַרשיינלעך נאָך נישט געוויסט, אַז מען דאַרף דאָס נישט טון.

פון בריסק איז נאָך פ. ה. צוריקגעקומען זיין אַ קינד ביי די עלטערן און ער איז געוואָרן בר-מיצווה, האָט איבערגעלעבט זיין הונדערט דריי יאַריקן זיידנס טויט און אינאיינעם מיט דעם די ערשטע ספיקות און טענות צו גאָט.

דער פּרינץ האָט דערזען טויט און געפרעגט קשיות.

געוואַנדערט איבער ישיבות און געוואָרן אַ העברעאישער משורר

צופוס האָט די האַרעפאַשנע מאַמע געפירט איר זון דעם פּרינץ צו איר טאַטן, וואָס האָט געווינט אין מעליטשיטש, אַז ער זאָל אין בית-המדרש לערנען תורה. הירשביין דערציילט, אַז זי האָט צו אים געזאָגט בזה הלשון:

— איה'ש, נאך יום-טובים, מיין קינד, וועל איך אליין דין אוועקפירן צום זיידן, מיר וועלן גיין צופוס, מיין קינד, פאמעלעכקע וועלן מיר גיין, אויסקלייבן א שיינעם טאג, וועט מען ארויסגיין באגינען.

א פאמיליען-ראט איז געווען, דער פאטער, ביידע ברידער, די על-טערע שוועסטער, אפילו די יינגערע פינפֿיאַריקע שוועסטערל, האָבן גע-זוכט אַ מער פאַסיקן שטעג, וואָס זאָל דעם וועג אי פאַרקירצן, אי פאַר גרינגערן. אין וועג האָט די מאַמע גערעדט צום זון פּונקט אַזוי אַ, ווי אַ האַרעפּאַשנע מאַמע רעדט צו אַ זון אַ פּרינץ, אָדער ווי אַ פּרינץ דער-צײלט, ווי אַזוי די מאַמע רעדט צו אים. זי האָט אים גערעדט וועגן דעם, וואָס מען זיצט אויף אַ פּלאַץ, ווי אַ וואַרעם אין כּריין און זי האָט אים דערציילט, אַז אין דער יוגנט האָט עס זי אויך געריסן אין דער ווייטער וועלט אַריין, אָבער „האַט מען נישט קיין פּליגל, היניעט מען אַפּ דאָס ביסל יאַרן“ און זי האָט אים דערציילט, ווי שווער עס איז איר אָנגע-קומען דאָס גטן זיך מיט דעם ערשטן מאַן, אָבער וואָס האָט זי געקענט טון, אַז קיין קינדער זענען נישט געקומען און זי האָט אים גערעדט וועגן די סאַסנעס, וואָס שמעקן און וועגן דעם וואַלד, וואָס מעלייטשיטש האָט. זיי זענען ביידע געגאַנגען באַרוועס און איידער זיי זענען אָנגעקומען אין שטעטל, האָבן זיי אויסגעזוכט אַ וואַסערל צו אַפּוואַשן די פּיס, צו קענען אָנטון שײך און זאַקן.

זעקס וויאַרסט האָבן מאַמע און זון דורכגעמאַכט פון קלעשטשעל קיין מעלייטשיטש און עפעס האָט מען דאָס געפּיל, אַז זיי האָבן דורכגע-מאַכט אַ גאַנצע אַדיסייע, וואָס איז דערציילט אי עכט-פּאַעטיש, אי פּרינ-ציש-מאַנערירט. און נישט אומזיסט האָט הירשביין שפּעטער, אין רעט-ראַספּעקטיוו, געזען אין יענעם גאַנג דעם אָנהויב פון זיינע וועלט-ריזעס.

אין זיידנס שטעטל האָט הירשביין זיך געפּילט ווי אַ יונג ביימל, וואָס מען האָט עס אַרויסגעריסן מיט די וואַרצלען. אין בית-המדרש האָט ער זיך געפּילט אומהיימלעך, דערצו האָט ער געדאַרפט עסן „טעג“, יעדן טאָג אין אַן אַנדער שטוב. צוריקקומענדיק אין בית-המדרש אַריין פון זיין „פאַרשעמטן מאַלצייט“, פּלעג ער זיך פּילן נאָך אומהיימלעכער. דער אַלטער רב מיט דער שנייווייסער, זילבערנער באַרד, וואָס האָט געהאַט אַ ווייכן בליק אין די בלויע אויגן, איז פאַר אים געווען אַ געוויסע טרייסט. אים האָט זיך געדאַכט, אַז די ספרים אין די פּאַליצעס באַמערקן זיין

אנקומען און לאָזן אַרויס אַ געמורמל. דער שמש איז געווען גוט צו אים און ער האָט אים געגעבן אַ פּאַסטן, דעם ערשטן פּאַסטן אין זיין לעבן. ער זאָל יעדן אָונט אַריינשטעלן די ספרים, וואָס ווערן דורך דעם טאָג אַרויס-גענומען, יעדער ספר זאָל זיין אויף זיין פּלאַץ. ער האָט דערפאַר באַקומען זעקס גראַשן אַ וואַך. אַבער די דאָזיקע אַרבעט זיינע איז אַן עלטערן, ביזן יידן, אַ שוחט נישט געפּעלן געוואָרן. אים האָט זיך געדאַכט, אַ צוליב דעם סדר געפינט ער נישט דאָס ספר, אין וועלכן ער לערנט און ער האָט אים אַראַפּגעלאָזט אַ פּאַטש. ער האָט זיך דערפון געפּילט שלעכט; און דאָ איז אונטערגעקומען אַ מוכר ספרים, וואָס האָט געהאַט אויך „זשאַרגאַנישע ביכלעך“ און וועלכער האָט אים דערציילט, אַז עס איז דאָ אַ גרויסע וועלט און אַז מען ווערט אין ערגעץ נישט פּאַרפּאַלן.

די מעשות פון עוור בלאַשטיין, איזיק מאיר דיק, יהושע מזה און די לידער פון אליקום צונזער האָבן אין אים אַנגעצונדן אַ בענקשאַפט; און נאָך דעם, וואָס ער איז ווידער געווען אין דער היים, איז ער געפּאַרן קיין וויסאַקע ליטאַווסק, דערנאָך קיין אַרלע און ער האָט זיך געקליבן צו לערנען תורה און מלאכה, תורה און השכלה. ער האָט געלייענט ג. סאַקאַלאָווסקיס „האַסיפּס“, סמאַלענסקיס „התועה בדרכי החיים“, ליי-ניצעקיס „דאָס פּוילישע יינגל“, י. ל. גאַרדאַנס שירים און ער האָט אַליין אַנגעהויבן בלאַנדזשען און ער איז ווידער געפּאַרן קיין בריסק און ווידער אין אַנדערע שטעטלעך און ער האָט זיך דערנענטערט צום ציוניזם און געזונגען דאָס ליד פון ציון און ענדלעך האָט ער זיך אַ לאַז געטון קיין ירושלים דליטאַ, קיין ווילנע.

אין ווילנע האָט דער יונגער וואַנדערער געליטן אַזוי פּיל הונגער, אַז אַ דאָקטאָר האָט אים געדראָט, אַז ער וועט שטאַרבן, אויב ער וועט נישט אַהיים פּאַרן זיך דערנערן, און ער איז צוריק געפּאַרן אַ קראַנקער אַהיים. פון דאָרט האָט ער געדאַרפט פּאַרן קיין וויסאַקע ליטאַווסק, ווו ער האָט איבערגעלעבט זיין ערשטע ליבע. טאַקע זיינס אַ שוועסטערקינד איז זיין ערשטע ליבע געווען. די טאַכטער פון זיין מומע שרה, די ענער-גישע שיינע, וואָס איז געווען אין איינע יאָרן מיט אים, האָט אין אים דערוועקט די ליבע. זי האָט געהאַט שוואַרצע האָר און טונקעלע אויגן און ער בלאַנדע האָר און בלויע אויגן. זי איז געווען גרייט צו וואַרטן אויף אים ביז נאָך דעם, וואָס ער וועט אויסדינען. זי האָט געמאַכט אַלע פּלענער. אַט אַ די איבערלעבונג האָט, מיינט ב. ריווקין, באַווירקט הירש-

ביינען און דערפאר זענען אין זיינע שריפטן פאראן א סך פאלן, ווען די מענער זענען די פאסיווע און די פרויען די אקטיווע, ווען פ. ה. איז געווען אין דער היים, האָט ער זיך דערוואוסט, אַז שיינע האָט זיך דורך אַ טעות פאַרסמט און ער איז נישט געווען זיכער, אַז דאָס איז טאַקע געווען אַ טעות... אין ווילנע זייענדיק האָט ער באַוווּזן צו אַפּדרוקן זיין ערשטן שיר אין דווד פּרישמאַנס „הדור“. „געגועים“ (בענקשאַפט) האָט דער שיר געהייסן. אים האָט זיך געדאַכט, אַז צו גרינג איז אים אַנגעקומען, אַז זיין נאַמען זאָל מפורסם ווערן און טאַקע דערפאַר האָט ער אים געוואָלט אַפהיטן און מער אַזוי גיך נישט געוואָלט שיקן צום דרוקן. ער האָט זיך געזאָגט: „זאָל דיין נאַמען נישט אַרויס אַזוי גרינג אין דרויסן“.

אין ערשטן באַנד זיכרונות א. נ. „אין גאַנג פון לעבן“ ברענגט הירשביין די ערשטע סטראַפּע פון זיין ערשטן העברעאישן ליד אין זיין אייגענער איבערזעצונג. אָט איז זי:

קום, אוי קום, דו פּרילינג גלוסטיקער,
 קום און ברענג מיר רו,
 גרינע פעלדער, ליכטיק באַחנטע,
 צווישן זיי ביסטו.

ער ברענגט די דאָזיקע סטראַפּע צוליב דעם, וואָס דווד פּרישמאַן, דער רעדאַקטאָר פון „הדור“ האָט אים זי אינגאַנצן איבערגעמאַכט און אויסגעלאָזט דעם פּרילינג און אויף זיין פּלאַץ אַריינגעשטעלט אַ „גרויסן טאַג“. בענקען סתם נאָך פּרילינג איז אין יענער צייט, און נאָך אין העברעאישן, געווען אַ צו פּריוואַטער ענין. בענקען האָט מען געדאַרפט נאָך עפּעס, וואָס איז גוט פאַרן כלל, נאָכן גרויסן טאַג. דעם פּרילינג אָלס סימבאָל האָט מען נאָך נישט גענומען.

און אָט אַזוי איז דער בחור, וואָס האָט געוואַנדערט אין משך פון אַריבער אַ צענדליק יאָר פון איין שטעטל אין צווייטן און פון איין ישיבה אין דער צווייטער, געוואָרן אַ העברעאישער משורר, וועלכער האָט אין פּרילינג פון זיין לעבן אויסגעגאַסן זיין בענקשאַפט נאָך דעם פּרילינג. ער האָט אין די אַלע בתי־מדרשים און ישיבות, ווו ער האָט געלערנט, זיך אַ סך אַנגעליטן, אַבער ער האָט אַנגעזאַמלט אויסער תורה אויך געפיל. ער האָט דערפילט אַ זין אין יידישן לעבן. און ווען ער האָט זיך באַזעצט אין ווילנע, ווו ער האָט ערשט רעכט געליטן הונגער און נויט, האָט ער געלערנט העברעאיש מיט אַרעמע יינגלעך און מיידלעך.

דער העברעאישער דראַמאַטורג און דער „משורר המרתף“

דאָס ערשטע ליד הירשביינס איז געווען — אַ פּערזענלעכס, די ערשטע דראַמען זיינע זענען דווקא געווען זייער אומפּערזענלעך. עס האָט זיי געשריבן נישט אַזוי דער פאַרבענקטער יונגערמאַן, ווי דער לערער הירשביין. די ערשטע צוויי דראַמען פון קלעשטשעלער פּרינץ הייסן „מרים“ און „שובבים“ (שפּענער — אין יידיש געשפּילט געוואָרן א. נ. „דער אינטעליגענט“). אין „מרים“ איז געשילדערט אַרעמקייט און נויט אין קעלער. די נויט דערפּירט אַ יידיש מיידל צו געפּאָלנקייט און פּראָס-טיטוציע. פאַר אַט דער פּיעסע האָט ראובן בריינין אַ נאַמען געגעבן דעם מחבר „משורר המרתף“ — דיכטער פון קעלער. עס איז דאָ כדאי צו דערמאַנען, אַז ווען פּאַני וואַדי עפּשטיין האָט די דאָזיקע פּיעסע געשפּילט אין 1909 אין ב. איירעס, האָבן יידישע גאַסן-מיידלעך זיך באַגאַסן מיט טרערן אין טעאַטער און די שאַפּשאַוויטשעס האָבן פּראָטעסטירט קעגן דעם, וואָס מען „דעמאַראַליזירט“ זייערע אַרבעטאַרינס. יענע פּאַרשטעלונג האָט געגעצן דעם ערשטן שטויס צו דעם קאַמף פון אַרגענטינער ישוב קעגן די „טמאים“, וואָס איז אין 17 יאָר אַרום פּאַרענדיקט גע-וואָרן מיט אַ פּולשטענדיקן ניצחון. אין „שובבים“ האָט הירשביין גע-וואָלט ווייזן אין אַ געוויסער מאָס די פּערזענלעכע טראַגעדיע, אָבער אַרויסגעבראַכט געוואָרן איז דאָרט — רוי און נישט זיכער — די טראַג-געדיע פון יידישן אינטעליגענט, וואָס קען נישט די פּסיכאָלאָגיע פון די מאַסן און קען צו זיי נישט צוקומען און די טראַגעדיע פון די יידישע מאַסן, וואָס האָבן נישט קיין צוטרוי צו זייערע אינטעליגענטן. די דריטע פּיעסע הירשביינס, וואָס הייסט אין העברעאיש „הולכים וכבים“ (אין יידיש: „ווי דאָס לעבן פאַרגייט“), איז ווידער אַ קעלער-דראַמע און איז פאַר דעם מחבר נאָך מער פּאַרפּעסטיקט דעם טיטל „משורר המרתף“. פּרץ הירשביין דערציילט נישט פאַרוואָס ער האָט „פּלוצלינג“ אָנגעהויבן שרייבן כימעט נאָר דראַמען. און דערצו דווקא אויף העברעאיש. י. ל. פּרץ האָט דעמאָלט שוין געהאַט געשריבן פאַר טעאַטער סיי אויף העברעאיש און סיי אויף יידיש. שלום אַש האָט שוין אויך געהאַט אָנגע-שריבן דעם „זינדיקן“. אָבער איין זאַך איז שרייבן אויך פאַר טעאַטער און אַ אנדער זאַך איז שרייבן נאָר פאַר טעאַטער אין אַ צייט.

ווען עס איז נישט געווען קיין שום שאַנס צו אויפפירן אַ פּיע-
 סע. עס איז אויסער יעדן ספק, אַז דעם הויפּט-שטויס צו
 שרייבן פּיעסן האָט הירשביינען געגעבן זיין — באַרוף ביכלל. ער
 איז געווען אַ דראַמאַטורג מבטן ומלידה. אַ נישט צו-טעאַטראַלישער דראַ-
 מאַטיקער, אַ שרייבער, וואָס האָט געהאַט מער נייגונג צו רייד, ווי צו
 אַקציע. ער האָט זיכער נאָך נישט געקענט דיאַניס דידעראַס טעאַריע, אַז
 טעאַטער דאַרף האָבן וואָס ווייניקער רייד און וואָס מער אַקציע און פּיעסן
 דאַרפן ווערן געמאַכט אַזוי, אַז אויך „וילדע“ זאָלן זיי פאַרשטייען, און
 אויב מען רעדט אין אַ פּיעסע, זאָל עס זיין אַ געשריי. „מרים“ האָט נאָך
 דאָך געהאַט אַקציע, „שובבים“ און „הולכים וכבים“ האָבן געהאַט רייד
 און נישט שטענדיק קלאַרע. אַ געוויסער דראַמאַטישער אַטעם פעלט
 נישט אין קיין איינער פון די ערשטע דריי דראַמאַטישע ווערק פון אונדווער
 מחבר, אָבער מיר שיינט, אַז אויך זיין שטרעבן צו אַנדערשטיין האָט גע-
 האָט אַ חלק אין דעם, וואָס ער האָט זיך גענומען שרייבן פּיעסן. און די
 אַנדערשקייט איז טאַקע באַלד דערגרייכט געוואָרן. אויב מען האָט באַלד
 אָנגעהויבן רעדן וועגן הירשביינען, נאָך איידער ער האָט זיינע דראַמען
 פאַרעפנטלעכט און ביאָליק האָט זיי געוואַלט פאַר דעם „השלוח“ און
 י. בערשאַדסקי האָט זיי געוואַלט פאַר די זאַמליכער „הזמן“, איז דאָס
 געווען דערפאַר, ווייל זיי זענען געווען לערך גאַנצע דראַמען מיט אַן
 אָנהויב, אַ מיט, אַ סוף און אַ געוויסן סיפור המעשה. ביי י. ל. פּרץ אין
 די דראַמעס איז דאָך דאָס נישט געווען און שלום אַש האָט ערשט גע-
 האָט אָנגעשריבן נאָר איין צווייאַקטיקע פּיעסע. הירשביין איז געוואָרן
 אין אַ געוויסער מאָס אַ לעגענדע נאָך איידער מען האָט זיינע ווערק
 פאַרעפנטלעכט. און געהאַלפן מאַכן פון אים אַ לעגענדע האָט טאַקע
 י. ל. פּרץ, וואָס איז שוין דעמאַלט געווען ביכלל אַ קעגנער פון רעאַליזם
 און שוין אוודאי און אוודאי אין טעאַטער. פּרצן איז געפעלן הירשביינס
 שטילער טאָן. ער האָט אים געזאָגט, דערציילט הירשביין, אַז ביי אונדז
 גייט מען אום מיט געשמידטע שטיוול, מען גייט אום מיט פּאָדקאוועס
 אין דער ליטעראַטור, „ביי אייך מערק איך שטילקייט, וואָס קלאַפט אין
 טיר, קלאַפט אין פענצטער.“ אַט אַ די שטילקייט האָט אין דער וועלט-
 ליטעראַטור און טעאַטער אַריינגעבראַכט דער סימבאָליזם ביכלל און זיין
 הויפּט-טעאַרעטיקער מאָריס מעטערלינק ביפרט. און נישט אומזיסט האָט
 י. ל. פּרץ געפרעגט הירשביינען, צי ער האָט געלייענט מעטערלינקן.

דער ענטפער איז געווען אַ נעגאַטיווער און עס איז אויסער יעדן ספק, אַז הירשביין האָט אים נאָך נישט געהאַט געלייענט, אָבער באַאיינפלוסט פון אים איז ער דאָך געוואָרן — אויף אַן אומדירעקטן אופן, ער האָט געהאַט אַ סך תלמידים און נאָכמאַכער אין רוסיש. און פּרץ איז עס טאָ-קע געווען דער דאָזיקער, וואָס האָט געהאַלפּן מאַכן פון הירשביינען אַ לעגענדע. דעם יונגן דראַמאַטורג איז נישט געפּעלן געוואָרן ווי אַזוי ביאָליק האָט אַנאָליזירט זיין „מרים“. דער דיכטער פון צער און צאַרן האָט שוין גראַד געזוכט נישט דאָס שטילע און נישט-קלאַרע, נאָר דאָס שרייענדיקע. ער האָט געזוכט דאָס מעלאַדראַמאַטישע און דעם קאָמיום. אָבער ער האָט פּאָרט געזאָגט אַ פּולן יאָ! דער העברעאישער ראַמאַניסט בערשאַדסקי, וואָס איז געווען איינער פון די רעדאַקטאָרן פון „הומן“ האָט די זאך גענומען פשוט: ער שרייבט אַ זשאַנר, וואָס פעלט און ער האָט אים געזאָגט: „גוט, וואָס איר שרייבט דראַמעס“. ביי דער ערשטער באַגעגעניש האָט אים שלום אַש פּאָרגעשטעלט פּאַר זיין פּרוי אַלס דעם יונגן דראַמאַטורג, וועלכן „פּרץ האָט שטאַרק גערימט“.

און אַז הירשביין האָט טאַקע געציטערט איבער דעם שאַנס צו ווערן אַנערקענט אַלס דער ערשטער יידישער דראַמאַטיקער, גיט ער צו פילן אומדירעקט און דרך אגב. ער דערציילט, אַז ווען י. בערשאַדסקי האָט געלייענט זיין „מרים“, האָט ער אים דערווייל געגעבן צו לייענען שלום אַש'ס „דער זינדיקער“ און ער דערקלערט גאַנץ אויפריכטיק, אַז ער האָט „מיט אַ געפיל פון קנאה די זאך געלייענט“. ער האָט אינס-טינקטיוו מורא געהאַט, אַז אַש זאָל אים דעם טיטל נישט אויסכאַפּן...

און דער פּרינץ אונדזערער האָט אַנגעשריבן זיין דראַמע, וואָס איז דער מאַקסימום פון דעם היפּוך פון פּרינציפּקייט אין טיטל, אין דער סביבה און אין אינהאַלט. דאָס איז „די נבלה“. אין העברעאיש האָט ער זי אַנגעשריבן. דער משורר פון קעלער האָט זיך אַראַפּגעלאָזט ביז צום אומריינסטן ווינקל פון קעלער, דאָרט וווּ מען שינדט נבלות... ער האָט געוווּן אַ „פּרינץ“ פון לייזן, פון וועלכן עס שלאָגט דער ריח פון דער נבלה און וועלכער איז איבערציגט, אַז ער קריגט נישט קיין ליבע, ווייל דער דערמאַנטער ריח ועצט פון אים. מענדל הייסט ער און מען רופט אים נישט ביים נאָמען, מען רופט אים נבלה. אַ מענטש אַ נבלה, וואָס ווערט אַ קין סואי גענעריס — ער באַגייט אַ פּאַטער-מאָרד. ער דער-

שטיקט זיין אייגענעם טאטן, וועלכער האָט אים געמאַכט פֿאַר אַ נבלה-שינדער.

„די נבלה“ איז געוואָרן הירשביינס פּאַפּולערסטע זאַך און איז דאָס געווען און געבליבן לאַנג, לאַנג שיר-נישט אין משך פון אַ האַלבן לעבן. אַ פֿאַר צענדליק יאָר דורכאַנאַנד האָבן אַמאַ-טאָרן די דאָזיקע פּיעסע געשפּילט אין אַלע שטעט און שטעטלעך. הירשביין אַליין רעדט וועגן דעם מיט אַ היפשן פֿאַרדרוס. ער זאָגט, אַז ווען ער האָט דערנאָך געשריבן פּאַעזיע, האָט מען געזאָגט, אַז זיין אייגענע טינט איז אים אויסגעגאַנגען און ער שרייבט מיט פּרעמדער טינט. עס איז פֿאַראַן אַן אַנעקדאָט, אַז אונדזער דראַמאַטורג איז אַמאָל געקומען צו אַ יידישן שניידער אין פֿאַריין באַשטעלן אַן אַנצוג, איז יענער צעטומלט געוואָרן, אַז ער האָט אויסגעשריען צו זיין פּרוי אין צווייטן חדר אַריין: „גיכער, די נבלה איז דאָ“... דער מחבר אַליין פֿאַר-שטייט נישט פֿאַרוואָס דאָס דאָזיקע איז געשען, ער גיט זיך חשבון, אַז אין דער טעכניק איז „די נבלה“ געווען די גאַנצסטע זאַך זיינע. זי האָט פֿאַרמאַגט דעם פּערפּעקטסטן דיאַלאָג. ער האָט פֿאַר דעם געקראָגן אַ סך קאַמפּלימענטן, אפילו פון דעם ביזן קריטיקער דוויד פּרישמאַן, אונטער וועמענס רעדאַקציע די פּיעסע איז געדרוקט געוואָרן אין „הזמן“. הירשביין רעדט אויף אַ זייער טאַקטישן אופן נישט וועגן דעם עצם ווערט פון דער זאַך. אָבער יעדער ווייסט, אַז „די נבלה“ איז זייער ווייט פון צו זיין די בעסטע, אָדער אפילו איינע פון די בעסטע דראַמען זיינע. און עס איז בשום אופן נישט געווען פֿאַרוואָס צו אידענטיפּיצירן אים מיט אַט דעם ווערק, ווי מען האָט שלום עליכען אידענטיפּיצירט מיט „טוביה דער מילכיקער“, אָדער פּרצן מיט זיינע „פֿאַלקסטימלעכע געשיכטן“.

און אַ קורצע צייט נאָכדעם, וואָס פּרץ הירשביין האָט אַנגעשריבן זיין פּאַטאַלע „נבלה“, וואָס האָט זיך אים לאַנג, לאַנג נאָכגעשלעפט און האָט געשאַפּן אַ שטימונג פון פּינלעכקייט סיי ביי אים אַליין און סיי ביי זיינע פּריינט און פֿאַרערער, האָט ער אַנגעשריבן די לעצטע זאַך זיינע אין העברעאיש: דעם איינאַקטער „עולמות בודדים“ (איינזאַמע וועלטן). ער איז דעמאָלט שוין געווען נאָענט באַפּריינדעט מיט ז. שניאור און ער דערציילט, אַז יענער איז אַזוי באַגייסטערט געוואָרן דערפּון, אַז ער האָט אים געזאָגט: „אַ קלאָג צו דיר, הירשביין, ווייסט דאָך אַליין

נישט, וואָס דו האָסט אָנגעשריבן. ער דערציילט אויך, אַז ווען די זאך איז דערשינען אין „הזמן“, האָט זי אפשר געמאַכט מער רושם ווי „די נבלה“, אָבער מען האָט אים צוליב איר דעמאָלט צום ערשטן מאל צוגעטשעפעט, ער ווייסט נישט פאַרוואָס, דעם טיטל „דער יידישער מעטערליניק“. פאַרוואָס מען האָט דאָס געטון, איז נישט אַזוי שווער צו וויסן. עס איז גענוג צו איבערלייענען וואָס פאַר אַ נישט איז איינאַק-טער מעטערליניקס, באַזונדערס זיין „אַריינדרינגער“ (ל'ענטריס), אַז מען זאָל דערפילן ווי שטאַרק אונדזער דראַמאַטורג איז דאָ אונטער דעם איינפלוס פון פּאָטער פון די סימבאָליסטן. פּונקט ווי ביי דעם בעלגישן שרייבער איז ביי הירשביינען אין דערמאָנטן איינאַקטער נישט פאַראַן קיין איין פּראָזע, וואָס זאָל נישט האָבן עפעס אַ באַהאַלטענעם מייַן. און כאַטש דער איינפלוס איז אַזוי בולט, איז דער איינאַקטער „איינזאַמע וועלטן“ אַ סך, אַ סך מער ווערט ווי די טעכניש-גאַנצע און רייפּע דראַ-מע (בעצם מעלאָדראַמע) „די נבלה“ און איז דאָס בעסטע פון דעם, וואָס הירשביין האָט אָנגעשריבן אַלס העברעאישער דראַמאַטורג.

ווי דער דראַמאַטורג אונדזערער דערציילט אַליין, איז „איינזאַמע וועלטן“ געווען די לעצטע זאך, וואָס ער האָט געשריבן אין העברעאיש. ער האָט דערנאָך איבערגעזעצט פון יידיש אייניקע דראַמען זיינע אויף העברעאיש, אָבער אַריגינעל האָט ער מער אין דער אַלטער שפּראַך נישט געשריבן, כאַטש ער האָט געהאַט אָפּגערעדט מיט שניאורן, אַז מען דאַרף שרייבן אין ביידע לשונות און אַז געוויסע זאַכן דאַרף מען שרייבן אין איין שפּראַך און געוויסע — אין דער אַנדערער. ער האָט גענומען שרייבן יידיש, ווייל „די האַפענונג איז דעמאָלט געווען שטאַרק אויף דער זייט פון דער פּאָלקסשפּראַך“. די רעוואָלוציע פון 1905 האָט אין דעם געהאַט דעם גרעסטן חלק. הירשביין האָט נאָך דעמאָלט גע-לערנט העברעאיש מיט תלמידים און תלמידות, אָבער „עס איז שוין נישט געווען קיין געטרייער מוט פאַר דעם“. „מאַמע יידיש, דערציילט ער, האָט אויסגעשפּרייט ביידע הענט און אַלע קינדער האָבן איר גע-וואַלט פירן פאַרן האַנט. אפילו די ריינע העברעער האָבן צו איר אַ האַנט אויסגעשטרעקט“.

לערך 25 יאָר איז פרץ הירשביין אַלט געווען, ווען ער איז איבערגע-גאַנגען פון העברעאיש צו יידיש. און ווען מיר זאָלן היינט וועלן אונטער-פירן אַ סך-הכל אונטער דעם וואָס ער האָט געשאַפן אין העברעאיש,

וואָלטן מיר אין דעם קיין אייביקע ווערטן נישט געפונען. „מרים“ איז אַ מעלאָדראַמאַטיזירונג פון אַרימקייט און נויט, וואָס דערפירט אַ מיידל צו פראַסטיטוציע און האָט אין בעסטן פאַל דעם ווערט פון אַ סקיצע. טעכניש איז די זאך געבויט נישט זיכער, דער דיאַלאָג איז אַ וואַקלענ-דיקער, די פראָזן — זייער ווייניק אָנגעלאָדן. „שובבים“ (שפענער), וואָס איז אויף יידיש אַ סך מאָל געשפילט געוואָרן א. נ. „דער אינטעלי-גענט“ און וואָס איז געווען אַ פרוווי פון מחבר צו דראַמאַטיזירן זיין אייגן לעבן, (ער דערציילט, אַז ער האָט זיך אין הויפטהעלד געוואַלט אינטע-ליגענטיש פאַרקליידן), האָט אַ שוואַכן אינהאַלט, איז לחלוטין נישט אויס-געבויט, פלאַטערט אין דער לופט און האַלט אין איין פאַלן און איז אין דיאַלאָג נישט זיכער; די גערעדעריי דערגרייכט דאָ ביז צום מאַקסימום פון פאַעטישער הילפלאַזיקייט. מען וואַלט דאָ געקענט רעדן פונקט אַ צענטל און דערגרייכן דעם זעלביקן רעזולטאַט. „די נבלה“ איז טעכניש אַ דערגרייכונג, אָבער דער אינהאַלט פון דער זאך וואַלט קוים געקלעקט פאַר אַן איינאַקטער. אַ שלעכטער ריח, וואָס פאַרפאַלגט אַ יונגן בחור און איז אים יורד לחייו איז אַן עפיזאָד נישט קיין דראַמע, און די סביבה שילדערונג איז אַ צו-נאַטוראַליסטישע. און עס ווייעט מיט אַ פינצטער-קייט פון דער גאַנצער זאך און מיט אַ ביטחון-לאַזיקייט, וואָס איז מוראדיק נישט יידיש. און „הולכים וכבים“ (זיי ווערן אויסגעלאָשן), וואָס הייסט אין יידיש „ווי דאָס לעבן פאַרגייט“ איז ווידער אַ מעלאָדראַמע מיט אַ סך דיאַלאָג און זייער ווייניק האַנדלונג. דווקא די רייד, וואָס זענען נישט שייך דירעקט צו דער האַנדלונג, האָבן דאָ מער זאַפטיקייט און טעאַטראַ-לישקייט. דער גאַנצער שמועס צווישן דער עלטערער פרוי קיילע און דעם ניינצן-יאָריקן ווייבל צביה, וואָס דערפירט אַז די לעצטע זאָל אָנמעסטן איר זיידן חופה-קלייד און זען, צי נאָך דער קימפעט איז עס נאָך אַלץ ענג, האָט אַ סך מער אַטעם, ווי אַלע שמועסן צווישן מאַמע און טאָכטער, טאַטע און קינדער, חתן און כלה. דאָס לעבן גייט און פאַרגייט. אַרימקייט, לעבן אין קעלער, לונגען-קראַנקייט. דאָס אַלץ געשעט אין דער פּיעסע און מער נישט. די עלטערע טאָכטער, צייטל, ווערט קראַנק, שפּייט מיט בלוט, די יינגערע טאָכטער, רעשיל, ווערט קראַנק. דאָס איינציקע ביסל טעאַטראַלישקייט איז דאָ, וואָס רעשיל איז אַ צוויילינג-שוועסטער פון דעם בחור קדיש. און מער ווי אויסזיכטלאַזיקייט איז דאָ נישטאָ... מען קומט אום! נאָר אין „איינזאַמע וועלטן“ בויט מען לופטשלעסער. דער צו-

שויער קריגט אויך נישט מער ווי פעסימיזם, אָבער די העלדן חלומען
כאַטש...

הירשביין דערציילט, אַז ווען ער האָט פאַרענדיקט זיין העברעאישע
דראַמאַטישע עפאָכע, האָט ער זיך געטראָפֿן אין ווילנע צום ערשטן מאל
מיט שלום עליכמען, וועלכער האָט אים באַגעגנט מיט אַ גוטמוטיקן און
אַביסל איראַנישן שמייכל, אים באַטראַכט פון קאָפּ ביז די פיס און גע-
פרעגט, וואָס ער שרייבט אַזוינס. ער האָט אים דערציילט און ער האָט
געענטפערט, אַז דאָס ווייסט ער שוין, ווייל וואָס ער האָט געדרוקט, האָט
ער געלייענט, ער וויל, אַז ער, הירשביין, זאל פאַרשטיין, אַז אַזוי ווי ער
שרייבט „דאַרף מען נישט שרייבן. נישט דאָס דאַרף די ליטעראַטור.“
און הירשביין זאָגט, אַז אים איז שווער געווען תּופּס צו זיין, וואָס שלום
עליכם האָט געמיינט. „מיינע פּיעסן — שרייבט ער — זענען געווען באַענט
צום לעבן, אין מיינע יענע פּיעסן האָב איך געמאלן די טראַגישע זייט פון
דער אַרעמקייט און פאַרוואָס די ליטעראַטור האָט דאָס נישט געדאַרפט
האַבן, האָב איך נישט געקענט באַנעמען.“ מיר שיינט, אַז עס איז נישט
אַזוי שווער צו פאַרשטיין שלום עליכמען, ער האָט אויך געשילדערט
די טראַגישע זייט פון דער אַרימקייט, אָבער ער האָט דעם טרויער
באַזיגט מיט געלעכטער און ביטחון, ביי הירשביינען איז נישטאָ עפּעס
אַנדערש ווי אומקום און טויט... מוראדיק נישט יידיש איז ער געווען
דער העברעאישער דראַמאַטורג פּרץ הירשביין — — —

סימבאָלישע פּיעסן מיט אומקלאַרע ניגונים אין יידיש

אויב הירשביין האָט געקענט זאָגן וועגן זיינע העברעאישע פּיעסן
„מרים“, „שובבים“, „הולכים וכבים“ און „הנבלה“, אַז זיי זענען באַענט
צום לעבן, וואָלט ער נישט געקענט זאָגן וועגן די ערשטע פּיעסן
אין יידיש דאָס זעלביקע. ווען ער האָט אַנגעהויבן שרייבן יידיש, האָט
ער זיך דווקא אַרויפגעלאָזט פון דער ערד אויף דעם הימל. פאַרוואָס
דאָס איז געשען, דערציילט ער נישט אין זיינע זיכרונות, אין וועלכע
ער דערציילט ביכלל דווקא זייער אַ סך. ער דערציילט, אַז מען האָט
זיינע סימבאָלישע פּיעסן נישט גורס געווען; מען האָט געזאָגט, אַז דער
משורר פון קעלער האָט גענומען שרייבן פון אַ פרעמדן טינטער און
מען האָט נישט אויפגעהערט דערמאָנען מעטערלינקן; ער דערציילט, אַז ווען

ער האָט איבערגעלייענט בעל מחשבותן זיין „פון יענעם זייט טייך“, האָט דער דאָזיקער קריטיקער אים אייגנטלעך געזאָגט דאָס זעלביקע, וואָס שלום עליכם: „נישט דאָס דאָרף די ליטעראַטור“. און ער האָט צו-געגעבן: „איך האָט געמיינט איר זענט אַ רעאַליסט“. בעל מחשבות האָט זיינע פּיעסן אין העברעאיש נישט געהאַט געלייענט, אַזויס וואָלט ער געוואָלט אויף זיכער, אַז ער איז אַ רעאַליסט. מען האָט שוין גאַרנישט געזאָגט, אַז הירשביין שרייבט סימבאָליסטיש. דערציילט ער אַליין, און עס טויג דערפאַר אויף קלאַנג, נאָר מען האָט סתם געזאָגט, אַז עס טויג נישט. ווען ער האָט געבראַכט זיין איינאַקטער „בלומען קברים“ צום רעדאַקטאָר פון „יוד“, ד״ר לוריאַ, האָט אים יענער געזאָגט, אַז די ליענער וועלן דאָס נישט פאַרשטיין, ווייל דאָס איז צו שיין און ער האָט אים געהייסן זיך זוכן אַן אַנדער זשורנאַל.

מיר שיינט, אַז ביים איבערגיין אין יידיש איז הירשביין אַריבער צום סימבאָליזם, טאַקע צוליב זיין פּרינציפּיאַליטעט. ער האָט זיך געשראַקן פאַר דער פּשוטקייט פון יידיש. זיין מאַנעריטקייט, זיין אַנדערשקייט האָט אים נישט געלאָזט שרייבן אין יידיש פון רעאַלן לעבן. עס וואָלט דאָך אַרויסגעקומען נישט מעשה פּרינץ. די אַנדערשקייט פון שרייבן פּיעסן, נישט קיין פּראָזע, האָט שוין געהאַט פאַרלוירן דעם רייץ. ער אַליין האָט דאָך שוין געהאַט אַזויפיל פּיעסן און דערצו אין העברעאיש. און י. ל. פּרץ האָט שוין דעמאָלט געהאַט אַ גאַנצע רייע פּיעסן און שלום אַש האָט שוין געהאַט אַנגעשריבן „משיחס צייטן“ און „גאַט פון נקמה“. דערפאַר האָט ער אינסטיינקטיוו גענומען שרייבן אַנדערש. אַוודאי האָט אין דעם געשטעקט אויך די השפּעה פון דער צייט. אַ סך האָבן דעמאָלט געשריבן אַזוי. ער האָט שוין מיסתמא דעמאָלט געהאַט געלייענט מעטערלינגקען. מיר שיינט אָבער, אַז ער איז מער באַאיינפלוסט געוואָרן דירעקט פון דעם רוסישן סימבאָליסט לעאַניד אַנדרייעוו ווי פון בעל-גישן. ער דערציילט, אגב, אַז אַנדרייעוו האָט געלייענט זיין „איינזאַמע וועלטן“ און ער האָט געזען אַ קרובהשאַפט מיט זיין „קעניג הונגער“. אָבער גרעסער פון דרויסנדיקן איינפלוס איז געווען זיין אייגענער דראַנג צו שרייבן אַנדערש, טאַקע, ווייל ס'איז יידיש. ער האָט מורא געהאַט, אַז צוליב דעם, וואָס ס'איז יידיש, זאָל עס נישט זיין וואַכעדיק. אין אַ געוויסער מאָס דערציילט ער דאָס דאָזיקע אַליין. אין צווייטן באַנד פון זיינע זיכרונות, וואָס הייסן „אין גאַנג פון לעבן“, דערציילט ער:

„איך האב זיך אנידערגעזעצט שרייבן מיין ערשטע דראַמע אין יידיש. „אויף יענער זייט טייך“. געווען ביי מיר אַ לעבנס־יום־טוב. נישט געווען קיין גרענעץ צו פאַרשענערן דעם אויסדרוק. יעדער וואָרט האָב איך געוויגן און געמאַסטן. עס מוז נישט זיין קיין דראַ־מע, נאָר אַ ליד. מענטשן מוזן רעדן מיט געזאַנג. די ווערטער זאָלן האָבן זייער אינערלעכן ריטם. לעבן און טויט — ביידע זענען דאָך שיין. טויט דאַרף מען אויך באַזינגען.“

ווער עס האָט געהערט פּערזענלעך הירשביינען רעדן, אָדער פאַר־לייענען ווייסט אַז עס איז ביי אים נישט געווען קיין גרענעץ צו פאַר־שענערן דעם מאַניר פון אַרויסברענגען דאָס וואָרט און אַז ער האָט זיך נישט גערעכנט מיט דער נאַטירלעכקייט און ער האָט געזוכט ס'זאָל אַרויסקומען אַ געזאַנג. די קיבעצאַרגיע האָט אַזש געשאַפן אַ וויץ, אַז אַ שאַלטיקיש קינד האָט אים אַמאָל געגעבן אַ ביס אונטערן טיש און מען האָט עס געפּרעגט פאַרוואָס, האָט עס געענטפּערט: „זאָל ער ריידן ווי אַ מענטש“...

הירשביין אַליין האָט געפּרוּווט דערקלערן דאָס נישט גורם זיין. דאָס שרייבן זיינס, וויל מען איז געווען געוויינט, אַז דאָס שרייבן אין יידיש זאָל ברענגען באַלדיקע נוצן, ווי יעדער בשר ודם האָט ער געזוכט די סיבה אומעטום, אויסער אין זיך. ער האָט זיך נישט געגיבן חשבון, אַז זיין „פון יענער זייט טייך“ באַשטייט פון אַ סך פּאַעזיע און פּראָזע און האָט גאַרנישט קיין האַנדלונג. דער אַלטער מנשה, דער בלינדער פאַראַמ־טשיק, ווערט פאַרשלעפט פון דער פאַרפלייצונג און ער רעדט און רעדט, ביז ער ווערט פאַרגליווערט און שטאַרבט. און דאָס אייניקל זיינס, די יונגע מירל, וויל יאָ אים נאַכגיין און וויל נישט, און וויל צום לעבן און וויל נישט איבערלאָזן זיין טויטן קערפּער און דער אומבאַקאַנטער, דער סימבאָל פון לעבן, רופט זי און זי ציט זיך צו אים און מען מיינט, אַז זי איז משוגע געוואָרן... פאַר אַ פּאַעמע אין פּראָזע איז דאָ געווען גענוג אינפּאַל, פאַר אַ פּיעסע איז דאָ געווען נאָר אויף צו קנייטשן מיט די פלייצעס. און אַזוי ווי הירשביין האָט שוין געהאַט אַ נאַמען פון אַ גרויסן העברעאישן שרייבער, האָט מען זיין פּיעסע אויפגעפירט אין אַדעס אויף רוסיש און דער עולם האָט נישט געהאַט קיין מוט צו זאָגן, אַז אים געפּעלט נישט די זאך, האָט ער געזאַנגט, אַז ער פאַרשטייט זי

נישט. אפילו אַ וויצע-פאָליצמייסטער, דערציילט הירשביין, האָט די זאָך אַזוי פאַרשטאַנען, אַז ער האָט חושד געווען, אַז ס'איז אין איר פאַראַן רעוואָלוציאָנערע פּראָפּאַגאַנדע (ס'איז געווען נאָך 1905), הירשביין זאָגט, אַז ער איז אַוועק פּון קעלער-לעבן, אַבער נישט אַהין, ווהיין דאָס באַלע-באַטישע לעבן האָט געקוקט מיט מידע אויגן, ער זאָגט אַבער נישט ווהיין ער איז יאָ אַוועק. און ווהיין האָט עס דאָס באַלעבאַטישע לעבן דעמאָלט געקוקט מיט מידע אויגן? קיין ציון? צו דער רעוואָלוציע? צום הימל? און מיט וואָס זענען די אַלע ערגער, ווהיין דער אומבאַקאַנטער רופט מירלען?

אַט טאַקע דער איינאַקטער „קברים-בלומען“, וואָס לוריאַ האָט אים נישט געוואָלט דרוקן, ווייל ר'איז צו שיין. אַ מישפּחה וווינט אין אַ געגנט, וווּ בלומען זענען נאָר פאַראַן אויף דעם בית-עולם. די עלטערע שוועס-טער, בעלאַ האָט טאַקע מורא פאַר בלומען, אַבער די יינגערע שוועסטער, רבקה, דער סימבאָל פּון דער שטורמישער יוגנט, רעכנט זיך נישט דער-מיט און זי ברענגט אַ שירץ בלומען. דער מאַן נחמיה, וואָס פלעגט קומען אַפיציעל צו בעלאַ, ווערט פאַרכאַפט פּון רבקה און אירע בלומען. ער גיט איר דאָס האַרץ זינס און זי וויל אויך דעם קאַפּ. ער פרעגט, צי דאָס האַרץ איז נישט גענוג. און ער דערציילט איר מיט אַ היפּער-פּאַעטישער שפּראַך אַ מעשהלע וועגן דעם מלאך, וואָס האָט געטראָגן איבערן טאַל די נשמות פּון די שלאַפּנדיקע קינדער און ער האָט צוויי נשמהלעך פאַר-לוירן און זיי זענען אַריין אין צוויי ליליעס און זיך געטוליעט איינס צום אַנדערן מיט ליבע. דער אַלטער אלחנן דערשרעקט זיך פאַר דער בלו-מען-רעוואָלוציע, די עלטערע שוועסטער בעלאַ שרעקט זיך נאָך מער און רבקה און נחמיה זינגען:

עס שלאָגט פּון באַרג אַ זילבער קוואַל,

פאַרפלייצט דעם טאַל,

פאַרפלייצט דעם טאַל.

וועלט שיינע באַגראַבט דער מענטש

מיט זיינע הענט,

מיט זיינע הענט.

פּון וואַנען איז געדונגען, אַז די בלומען מוזן געבראַכט ווערן נאָר פּון בית-עולם? און אויב הירשביין האָט געוואָלט זאָגן, אַז ווען אפילו עס זע-

נען נישט פאַראַן קיין אַנדערע, ווי נאָר קברים-בלומען, זאָל זיין פון טויט צום לעבן, האָט ער דאָס געדאַרפט אַרויסברענגען אויך מיט קלאַרע רייד, ער אָבער האָט מיט די אייגענע הענט פאַרפלייצט דעם אינהאַלט אין אַ טייך פון בלומען ווערטער.

עס איז כדאי דאָ צו דערמאַנען, אַז ווען ד"ר לוריאָ האָט זיך אָפגע-זאָגט צו דרוקן „קברים-בלומען“, האָט הירשביין געפינען פלאַץ פאַר זיין אומנאַטירלעכן שיינגערעדעריי אין דעם טעריטאָריאַליסטישן וואַכנבלאַט „דער נייער וועג“, וואָס האָט אָנגעהויבן דערשיינען אין ווילנע, אונטער דער רעדאַקציע פון משה ליטוואַקאָוו, וואָס איז שפעטער געוואָרן אַ קעגנער פון קונסט לשם קונסט און האָט געמאַכט „סאָצ(יאַלע) באַשטעלונג“ ביי יידישע שרייבער און אַ שטאַלענע, פראַלעטאַרישע שפראַך.

און אַ לאַנגע צייט האָט שוין הירשביין געשריבן נאָר וועגן אַ מיט צווישן דער און יענער וועלט און מיט אַ נישט רעאַלער שפראַך און ער האָט געזוכט צו שאַפן טעאַטער-פיעסן, וואָס זאָלן זיין נישט קיין דראַ-מען, נאָר געזאַנגען. ער האָט אָנגעשריבן אַ פיעסע אין דריי אַקטן, וואָס האָט פריער געהייסן „דעמערונג“, אַזוי ווי ס'האַבן געהייסן אין יענער צייט אַ סך סימבאָלישע לידער אין פראַנצז (דאָס וואָרט „בין השמשות“ האָט מען אָנגעהויבן נוצן שפעטער). און דערנאָך האָט ער זי גערופן „צווישן טאָג און נאַכט“. דערנאָך האָט ער אָנגעשריבן זיין פיעסע „ערד“. און ביידע פיעסן האָט ער געוואָלט איבערגעבן די ערב-רעוואָלוציע שטי-מונג אין רוסלאַנד, אָבער עס איז אין זיי נישט געווען קיין האַנדלונג און די טעאַטראַלישקייט איז נישט געווען קיין קלאַרע און שיינע רייד האַבן געפלייצט. געווען, שיינט מיר, איין געדאַנק אין ביידע פיעסן: חרוב מאַכן דאָס ערגערע אין דער וועלט, איידער מען קערט איבער די סאָציאַלע אָרדענונג — „די ערד“ ווייזט טאַקע אַ גימנאַזיסטקע, וואָס ווערט דאַרפיש און ווייל לונגען-קראַנקע קומען אין דעם וואַלד אַריין, וווּ זי געפינט זיך און ברענגען די קראַנקע שטאַט אַהין, רעדט זי אָן איר דאַרפישן געליבטן, אַז ער זאָל אונטערצינדן דעם וואַלד. פריער פאַרברענען, הייסט עס, די שטאַט און דערנאָך איבערקערן די וועלט... הירשביין דערציילט, אַז טרעפנדיק זיך מיט בריינינען אין בערלין, האָט אים יענער געזאָגט, אַז ער באַדויערט למאי ער האָט איבערגעלאָזט דעם שיינעם רעאַליזם און ער איז אַוועק אויף אַנדערע וועגן. זיין „ערד“, האָט בריינין געזאָגט, איז געשריבן קראַנק, אַנאַרכיש. און ער איז געווען אויף

דעם ריכטיקן וועג, אין אינהאלט זענען „צווישן טאג און נאכט“ און „טורד“ סאציאלע דעקאדענץ, אין דער פארם פארמאגן זיי אזא שיינקייט, וואָס רייצט, מאַכט דורשטיק און שטילט נישט...

אין צענטער פון הירשביינס שאַפן אין יענער צייט דאַרף מען שטעלן „יואל“ און „תקיעת כף“. אין אינהאַלט איז אין ביידע פּיעסן נישט פאַראַן קיין דעקאדענץ. אדרבה: די טענדענץ, ס'הייסט דער געדאַנק, איז אין ביידע פּיעסן אַ הומאַניטאַרער. אין „יואל“ ווערט געוויזן ווי פון גרויס־קייט קומט מען צו נישט אויפריכטיקייט. יואל, דער זון פון דאַרף־שניי־דער אלי, ווערט אַ גרויסער למדן, פאַרטרייבן די עלטערן זיין שוועס־טערקינד, די שיינע, זאַפטיקע און האַרציקע חווה, ווייל זיי ווילן זיך משדך זיין מיט דעם רב. און חווה זאָגט, אַז זי האָט אויך געדאַרפט זיין די תורה זיינע און ער האָט זי געדאַרפט האַלטן ווי די תורה און מען נעמט זי פון דער תורה אַוועק. אין „תקיעת כף“ צווינגען הענאך און פּעסיע זייער טאַכטער חנהלע צו צעשטערן דעם תקיעת כף מיט דער שכנה כאַשעס זון דווד און ווערן אַ כלה פאַר אַן אַנדערן, און דווד שטאַרבט. נאָך פאַר דעם זאָגט ער: „איך בין געשטאַרבן, חנהלע וויינט“. און חנהלע פילט כסדר דעם טויטן דווד אין זיך שיר נישט ווי אַ דיבוק. עס איז אייגנטלעך דער זעלבער אינהאַלט, וואָס אין אַנסקיס „דיבוק“, אָבער הירשביין האָט זיין פּיעסע אָנגעשריבן מיט אַ קנאַפן יאָר צענדליק פּריער. ער איז געווען גענוג טאַקטיש קיינמאַל נישט צו פאַרוואַרפן אַנסקין, אַז ער האָט ביי אים גענומען זיין אינהאַלט; מיסתמא האָט ער געוויסט, אַז אַנסקיס פּיעסע איז אַ גאַנץ אַנדערע. ער אַליין, הירשביין, האָט פאַר זיין „דאָס פאַרוואַרפענע ווינקל“ גענומען אינהאַלט אין שעקספירס „ראַמעאָ און יוליעטאַ“ און פאַר זיין „שדים ווייסן וואָס“ אין הויפטמאַנס „דער פאַרזונקענער גלאַק“ און ער האָט דאָך אָנגעשריבן אייגענע פּיעסן. פאַקטיש צילן „יואל“ און „תקיעת כף“ צום זעלבן: ווען מענטשן הייבן זיך אויף און גרייכן צו אַ העכערע מאַ־טעריעלע און מאַראַלישע מדרגה, טרעטן זיי אויף די באַענטע...

אַט די צוויי פּיעסן זענען די בעסטע צווישן די סימבאָליסטישע ווערק, וואָס הירשביין האָט אין יענער צייט אָנגעשריבן, אָבער זיי ליידן אויך אַ היפש ביסל פון געקינצלטקייט, פון פּרינציפּיער מאַנעריטיקייט. יואל רעדט פאַעטיש און זיין שפּראַך און זיינע געפילן (קיין געדאַנקען זענען נישטאָ אין זיינע לאַנגע מאַנאַלאָגן) זענען נישט פון קיין למדן און

נישט פון קיין מקובל. די שפראך פון חוהן, וואָס איז אויך פאַרפאַעטער-
וועט, איז אַ סך נאַטירלעכער. אין „תקיעת כף“ איז פאַראַן אַן אַנשטרענגונג
צו פאַרוואַנדלען די ווערטער אין געזאַנג. פאַראַן דאָ מער ליברעטאָ פאַר
אַ מוזיקאַלישער דראַמע, ווי טאַקע אַ דראַמע אַליין. הירשביין האָט זיך
געמאַכט אַ קולט פון רעדן שטיל.

ווי מיר האָבן שוין דערמאָנט, איז הירשביין אין יענער צייט (1907)
געפאַרן קיין בערלין. ער דערציילט אַליין, אַז ער איז געפאַרן לערנען ביי
דער וועלט. עס איז דאָך געווען די צייט, ווען מיזרח-אייראָפּעאישע יידן
האַבן געזוכט אַ פענצטער צו דער וועלט. ער איז געוועסן אַנטקעגן ראַ-
פּאַעלס „מאַדאַנע און גרין“, דערציילט ער, און ביים גרויסן מאַלער פון
דער רענעסאַנס עפּאַכע געוואָלט לערנען שטילקייט. פּאַקטיש האָט הירש-
ביין געוואָלט ווערן אַנדערש, ווי ער איז און דאָס דאָזיקע האָט אים
געמאַכט מער ווי אַנדערש, ס'האַט אים געמאַכט אומנאַטירלעך. הירש-
ביין דערציילט, אַז שפּעטער מיט יאָרן איז ער געווען אין אַ יידישער שול
אין קאַנאַדע און געפרעגט ביי די שילער ווהין עס קומט אַהין דאָס
קינד, ווען עס ווערט גרויס, האָט איין קינד געענטפּערט: „דאָס קינד
בלייבט אין גרויסן“. אין הירשביינען גופא איז אויך געבליבן דאָס קינד,
ווען ער איז שוין געווען גרויס, אָבער נישט שטענדיק האָט ער געלאָזט
דערפון באַהערשן. ער האָט אַפּט געוואָלט ווערן — צו-גרויס... אַמאָל
האַט ער געזונגען פשוט:

אַ מלאך וויינט, אַ מלאך וויינט,

דער טוי איז נאָס פון טרערן.

און פּלוצלינג האָט ער געזונגען אַזוי, אַז מען זאָל דווקא טרעפן.
וואָס ער מיינט:

און פּאַלט ווען אַ שטערן פון הימל,

דאָן האָט ער זיין ליכטיקן וועג

און מענטשנס און לעבנס פאַרווייען

אַליין אויף אַ פינצטערן וועג...

ווער מאַכט ס'זאָל אַזוי זיין?

הירשביין האָט אין יענער צייט אַנגעשריבן נאָך אַ סימבאָלישע
דראַמע. זי הייסט „אויף דעם שיידוועג“ די העלדין אין אַט דער פּיעסע...

דאַראַ הייסט זי, איז נישט אזא פאַסיווע ווי הנהלע אין „תקיעת כף“, וואָס לאַזט זיך אינגאַנצן באַהערשן פון די עלטערן. זי פאַרמאַגט איינער-נעם ווילן און זי קען ברענגען די ריכטיקע טרייסט איר מאַן, דעם מאַן-לער, ווען ער איז פאַרצווייפלט וועגן זיין קונסט און זי ווייזט אים, אַז ער האָט אין רעאַלן לעבן אויך עפעס אויפגעטון, ער האָט קינדער. רע-אַליסטישע געדאַנקען ווערן דאָ אַרויסגעזאַגט אין אַ סימבאָליסטישער שפראַך און ווערטער קומען דאָ אַנשטאַט בילדער און דיאַלאָג פאַרנעמט דאָס פלאַץ פון האַנדלונג און אַלץ איז דאָ אַנדערש, פרעמד, אומנאַ-טירלעך.

הירשביין איז צוריקגעקומען פון בערלין צו זיין מאַמען, וואָס האָט געהאַלטן אין שטאַרבן. ער האָט געזאַגט, אַז ער איז „צוריקגעקומען פון אַ געפערלעכער עקספעדיציע“, ער האָט זיך אַרויסגעלאָזט זוכן אַ נישט אויסגעטראַטענעם וועג, ווייט פון גאַט און ווייט פון דער יידישער נשמה. און ער האָט זיך אומגעקערט צו דער יידישער נשמה אין אַ גאַנצער ריי גוטע און עכטע פיעסן, אָבער עס האָט נאָך געדויערט. ער האָט נאָך פריער דורכגעמאַכט די אַדיסייע פון גרינדער, דירעקטאָר, רעזשיסאָר און שוישפילער פון איר אין דעם ערשטן בעסערן יידישן טעאַטער, וואָס איז פאַרבליבן מיטן נאָמען די „הירשביין-טרופע“.

רעזשיסאָר, שוישפילער און לאַסט-טרעגער פון ערשטן בעסערן יידישן טעאַטער

שוישפילער איז הירשביין געוואָרן אין לאַדזש. ער האָט דאַרט גע-שפילט דעם „ערשטן אַרעמאַן“ אין זיין אייגענער פיעסע „תקיעת כף“, וואָס דווד הערמאַן האָט אויפגעפירט. אין דעם טעאַטער, וואָס האָט גע-טראָגן זיין נאָמען, האָט ער געשפילט עטלעכע ראָלן, אָבער נאָר אין זיינע אייגענע פיעסן.

די דראַמאַטישע טרופע אונטער דער לייטונג פון פּרץ הירשביין, וואָס איז געגרינדעט געוואָרן אין האַרבסט 1908 אין אַדעס און איז פאַרבליבן אונטער דעם נאָמען „די הירשביין טרופע“, איז מער אַ קאָ-פיטל אין דער געשיכטע פון יידישן טעאַטער, ווי אין דער ביאַגראַפיע פון פּרץ הירשביין גופא. פּרץ הירשביין איז אויך נישט געווען דער איניציאַל-

טאר פון אַט דער טרופע. דאָס גאַנצע קולטורעלע יידישע לעבן איז געווען דער איניציאַטאר פון יענער ריזיקאַלישער אונטערנעמונג. י. ל. פּרץ האָט הירשביינען „גערייצט“ צו דעם; ביאָליק האָט גערייצט און צוגעזאָגט צו העלפן. די ציוניסטישע אינטעליגענץ אין אַדעס האָט צוגע- זאָגט צו העלפן. אייניקע האָבן סתם געוואָלט אַ קולטורעל יידיש טעאַ- טער, אייניקע, בראש מיט אוסישקינען, האָבן געהאַפט, אַז דאָס טעאַטער וועט זיין אַ צענטער פאַר ציוניסטישער פּראָפּאַגאַנדע. דעם סאַמע לעצטן שטויס פאַר דער דאָזיקער איניציאַטיוו האָט געגעבן אַ גרופע אַמאַטאָרן פּראש מיט וויסבאַלט-וועריטע, וואָס איז געווען אי אַ שוישפּילער, אי אַ זשורנאַליסט.

אין די דערפאַלגן און דורכפאַלן פון יענער טרופע האָט הירשביין געהאַט אַ גרויסן חלק, אָבער נישט דעם גאַנצן חלק. אַז הירשביין איז נישט געווען קיין באַרופענער אַדמיניסטראַטאָר פון אַ טעאַטער, איז אויסער יעדן ספק. ער איז געווען צו אומבויגזאַם. ער דערציילט אַליין, אַז ער איז רויט געוואָרן, ווען מען האָט אים געפּרעגט, צי ער וועט קענען גיבן שוחד אַ פּאַליצמייסטער. ער איז אויך אין באַצייאונג צו מענטשן געווען אַ צו-גרויסער עקשן. ביי רוסישע מלוכה-לייט האָט ער אַרויסגערופּן חשד. זיי האָבן אין זיין סימבאָליזם חושד געווען רעוואָל- ציאַנערע פּראָפּאַגאַנדע. אָבער עס זענען געווען טויזנטער אַנדערע סיבות פאַר די דורכפאַלן פון יענעם טעאַטער. דאָס גאַנצע לעבן איז געווען די גרעסטע סיבה פון דורכפאַל.

אין אַן אַפהאַנדלונג וועגן הירשביינען דעם שריפטשטעלער דאַרף מען אויסטיילן פון דעם קאַפיטל „הירשביין-טרופע“ דאָס דאָזיקע, וואָס האָט אַ שייכות נאָר צו הירשביינען. עס איז געבליבן גאַנץ ווייניק מאַ- טעריאַל וועגן הירשביינען דעם רעזשיסאָר. מיר מעגן זיך דענקען, אַז צוגעגרייט צו זיין אַ רעזשיסאָר איז דער דעמאַלט 28 יאָריקער הירשביין נישט געווען. ער האָט נישט געהאַט ווו און ווען צו לערנען דאָס פאַר. אָבער ער האָט דאָך געקענט זיין א געבוירענער טאַלאַנט אַלס רעזשי- סאָר, פּונקט ווי ער איז עס געווען אַלס דראַמאַטורג, ווען ער האָט גע- נומען שרייבן פּיעסן, האָט ער געהאַט גאַנץ ווייניק געזען טעאַטער און גאַנץ ווייניק געלייענט טעאַטער פּיעסן. פון זיך אַליין קען מען נישט וויסן, צי הירשביין האָט געהאַט רעזשיסאָרישע פעאַיקייטן אַדער נישט. מוז מען זוכן עדות. ד״ר א. מוקדוני זאָגט, אַז ער איז אַלס רעזשיסאָר

געווען בלאס און גרוי. הירשביין האט מוקדונין דערקלערט אלס „קאָ-זאָק“ און אלס „שונא“, אָבער ער דערקלערט פֿאַרט נישט פֿאַרוואָס איז מוקדוני געוואָרן זיין שונא. די אַנצוהערענישן, אָז מוקדוני האָט גע-קוואַקעט אויף רעזשיסאָר, זענען נישט קיין באַשטעטיקטע. רוסישע קריטיקער האָבן געלויבט הירשביינען דעם רעזשיסאָר, אָבער מיט גע-צוימטקייט. קיין רעזשיסאָר מיט קיין אייגענעם דרך איז ער, ווייזט אויס, זיכער נישט געווען.

וועגן הירשביינען דעם שוישפילער איז אויך געבליבן אַ היפשער בלוז. וואַרשיינלעך איז ער אויך אלס שוישפילער נישט געווען עפֿאַכע-מאַכנדיק. אָבער בעת וועגן זיין רעזשיסאָרישקייט דערציילט הירשביין ווייניק, דערציילט ער וועגן זיין שפילערשישקייט אַ סך מער. און ער דערציילט גאַנץ אינטערעסאַנטע זאַכן וועגן דעם, וואָס ער האָט איבער-געלעבט בשעת דעם גרימירן זיך. און בשעת דעם שפילן, ווען ער האָט געהאַט „איינ גוף און צוויי נשמות“. אָבער ער דערציילט, וואָס ער האָט איבערגעלעבט, נישט וואָס דער עולם האָט איבערגעלעבט. און אורטיילן דעם כוח און דעם ווערט פון אַ שוישפילער קען מען נאָר, וויסנדיק, וואָס פֿאַר אַ ווירקונג ער האָט געהאַט אויף דעם עולם.

הירשביין דער רעזשיסאָר און שוישפילער איז געבליבן אין היפשער פֿאַרהיילנקייט און מען וואָלט אָט דאָס קאַפיטל געקענט רעקאָנסטרואַ-אירן לויט דעם צייטונגס-מאַטעריאַל, אויב ער געפינט זיך נאָך ערגעץ און לויט גבית עדות. דער שוישפילער יעקב בן עמי וואָלט דאָ מיסחמא געקענט אַ סך אַרויסהעלפֿן.

דער עפֿיזאָד „הירשביין טרופֿע“ האָט, בין איך איבערצייגט, געהאַט אַ גוטע ווירקונג אויף דעם פֿרינץ בן מילנער. די אַלע צוויי יאָר, וואָס ער האָט זיך געמוטשעט ביים טעאַטער, האָט ער נישט אָנגעשריבן קיין איין זאָך. מענדעלע מוכר ספרים האָט זיך געבייזערט אויף אים למאי ער איז געוואָרן אַן אַקטיאָרטישק. ער אַליין האָט צייטנווייזן זיך אויפֿגע-הערט פילן אלס שרייבער און אים האָט דאָס וויי געטון. אָבער דאָס טעאַטער האָט אים היפש באַפֿרייט פון זיין היפער-סימבאָליזם און אומ-נאַטירלעכן טאָן. ער האָט נאָך 1910 שוין נישט געשריבן אַזוי מאַנע-רירט ווי פֿריער. ער דערציילט אַליין, אַז די פֿאַלקשפראַך האָט מיט טויזנטער מיילער געזעצט אין געדאַנק: „זע אַ לעבעדיקער קוואַל האָט פון אַ פֿאַלקס לעבן זיך צום דרויסן אַ ריס געטון“. און ער אַליין האָט

גענומען טרינקען פון לעבעדיקן פֿאַלקס־קוואַל — אַט צוליב דעם האָט געלוינט צו זיין אַ לאַסט־טרעגער אין טעאַטער און פֿאַרלירן צוויי יאָר אַלס שרייבער.

די טעמפּעראַמענטפולע אַנטיטעזע

מען דארף נישט מיינען, אַז הירשביין האָט באַלד נאָכדעם, וואָס ער האָט איבערגעלעבט די טרופּע, וועלכע האָט זיך באַלד נאָכדעם אויפגעלייזט, גענומען שרייבן אַנדערש ווי ביז איצטער. ער אַליין דער־צייַלט, אַז ער האָט זיך דווקא געזעצט שרייבן נאָך אַ סימבאָלישע פּיעסע, וואָס הייסט „ביים ברעג“. און אין סאַמע תוך האָט די דאָזיקע פּיעסע פּונקט אַזאַ נישט קלאָרן עוקן, ווי עס האָבן די מיינסטע סימבאָלישע פּיעסן זיינע. די הויפּט־העלדין איז דאָ אַ „סימבאָלישע“ יתומה. רחיל (ראַכיל) הייסט זי. זי איז טאַקע אַ יתומה אויך, איר פֿאַטער לעבט נישט, אָבער דער שטיפּפֿאַטער איז צו איר אַזוי גוט, אז אַן אייגענער טאַטע וואָלט נישט געקענט זיין בעסער. זי איז אַ יתומה ביים לעבן. איר גייט נישט אין דער ליבע, ווייל זי שטעלט צו שווערע פֿאַדערונגען און זי לאָזט זיך אַוועק מיט אַ שיפל „צו דער זון“ און פֿאַקטיש אין וואַסער אַריין צום אומקום. פֿאַרוואָס עס מוז אַזוי געשען, ווייסט קיינער נישט. דער מחבר אַליין האָט דאָס מיסתּמא אויך נישט געווסט. סיידן מען וואָלט אָנגענומען ניצשעס כלל: „ווען דאָס לעבן געראַט דיר נישט, ווען אַ גיפּטיקער וואַרעם פרעסט דיין האַרץ, ווייס, אַז עס וועט דיר געראַטן דער טויט“. אָבער אויך דער „וואַרעם“ איז דאָ נישט קיין קלאַרער, נאָר אַ „סימבאָלישער“.

און דאָך איז שוין אַט די פּיעסע אַנדערש ווי די פּריערדיקע סימ־באָלישע פּיעסן פון הירשביינען. נישט קלאַר איז נאָר דער שלום, די גאַנצע האַנדלונג וויקלט זיך אויס מענטשלעך און אויף אַזאַ אופן, אַז ס'איז פֿאַר יענער צייט געווען אַ נייעס אין יידישן טעאַטער. דריי יונגע פּרויען זענען אין דער דאָזיקער פּיעסע פֿאַראַן, די דערמאַנטע קאַפּריזונע רחיל, איר קינדישע שטיפּשוועסטער אידע און די פּרעמדע, עפּיקור־רעאישע גאלאַ. רחיל זעט פֿאַרבאָרגענעם שטורעם אין ים, אידע זעט דעם ים אַ שלאָפּנדיקן, גאלאַ וויל לעבן, דער קאַמף קומט איבערהויפּט פֿאַר צווישן רחילן און גאלאַן איבער דעם מענערלישן ליאַניאַ, וואָס האָט

א גאנץ נאטירלעכן צוגאנג צו דער ליבע און ער וואלט געוואלט, און רחיל, וואס זעט אומעטום א פארבארגענעם שטורעם, זאל אים נישט קאמפליצירן דאס לעבן. דער דיכטער לעווענשטיין איז דיכטעריש-סענ-טימענטאל און ער ברענגט בלומען, רעדט דיכטעריש און איבערציגט נישט... פאר יענער צייט איז די דאזיקע פיעסע געווען א געוויסער מוסטער פון אינטעליגענטישן דיאלאג וועגן ליבע און אן דעם שלוס וואלט זי אין א געוויסער מאס געקענט דינען ווי א שול. די צוויי האלבע מעשות, וואס רחיל דערציילט, ווייל די דאזיקע, וואס האט זי איר דערציילט, איז געשטארבן איידער זי האט זיי פארענדיקט, ברענגען אריין א פאעטישן הויך און דריקן אויס די בענקשאפט פון דעם ער צו דער זי, וואס איז אזוי געניאל אויסגעדרוקט אין ר' נחמן בראסלעווערס א מעשה. אויב די העלדן פון „ביים ברעג“ האבן נאך אלץ נישט „גערעדט ווי מענטשן“, האבן זיי אבער גערעדט ווי עס האבן גערעדט מענטשן אין אייראפעאישע פיעסן אין יענער צייט. הירשביין האט דא געבראכט נישט נאר דעם וואס האט עפעס געלערנט נישט נאר אין אייראפע, נאר אויך ביים עולם, וואס איז געגאנגען אין זיין טעאטער אריין.

און א קורץ שטיקל צייט נאך דעם, וואס אונדזער פרינץ האט אג-געשריבן „ביים ברעג“, האט ער זיך אומגעקערט צו די פשוטע העלדן צו זיינע, צו די פראסטערע, וואס רעדן נישט אין דער שפראך פון זיבן מאל געבייטלטן מעל, נאר אין א שפראך פון ראזעווע ברויט. ער האט אָנגעשריבן זיין „די פוסטע קרעטשמע“, אין וועלכער די העלדן זענען פראסטאקעס, א פערד-הענדלער און א קרעטשמאר און זייערע מישפחות. א נייעם הירשביין האבן מיר דא אן איינמאליקן. זיינע העלדן גייען דא נישט שטיל, נאר זיי טרעטן פעסט און זיכער און קלאפן מיט שטייול און אפילו מיט פאדקאוועס. א ליבע צווישן צוויי ריזן ווערט דא געשילדערט — דעם פערד-הענדלער בענדעטס טאכטער מייטע און איר שוועסטערקינד איציק. בענדעט ווייסט, און איציק וויל זיין טאכטער, אבער ער איז אויף אים ברוג, דערפאר, ווייל ער האט ביי אים צו גע-גנבעט צוויי פערד. שדכנט ער זי דעם שכן אייזיק דעם קרעטשמארס זון, לייבוש; איציק און מייטע האבן ביידע אזא בלוט, וואס קאן אָנצינדן א וועלט-שרפה און די גאנצע סביבה פון ארום איז צו שוואך צו באַזיגן דאס דאזיקע בלוט. און א פוסטע קרעטשמע, וועגן וועלכער מען דער-ציילט, און דארט האלטן זיך אויף שדים, שפילט זיך דא אריין. עס איז

אַ שאַד איבערצולאָזן די דאָזיקע קרעטשמע. צענעמען זי, וועט נישט העלפֿן, ווייל דאָס פּלאַץ געהער צו די שדים. דאָ קאָן מען זיגן, ווען מען גלייבט נישט אין די נישטגוטע און מען האָט נישט מורא פֿאַר זיי. און איציק נוצט אויס די שרעק פֿאַר דער פּוסטער קרעטשמע און ער ברענגט צו דער חתונה קלעזמער, וועלכע זענען פֿאַרשטעלט פֿאַר סוחרים און וועלכע קאָנען איבערשרעקן ווי יענע לייט. און זיי שפּילן עס אַזאַ חתונה, אַז איציק זאָל קאָנען אַרויסגנבענען מייטען פֿאַר דער חופּה... בענדעט מיינט נאָך אַלץ, אַז עס ווירקן דאָ „יענע לייט“, ווייל ער האָט צערודערט זייער בעסט.

דער עיקר איז דאָ די ווילדע ליבע. פֿאַראַן אַזוי פּיל מיטרייסנדיקער טעמפּעראַמענט, אַז מען דערקענט נישט הירשביינען. מייטע זאָגט צו איציק: „דו אַליין קאָנסט גאַרנישט ליבהאַבן אַזוי שטאַרק. דו אַליין קאָנסט נישט מיין חיות צערייסן, ווי טויזנט איציקס וואָלטן זיך אינאיינעם צונויפגענומען און מיך ליב געהאַט.“ מייטע שרעקט זיך צייטנווייז פֿאַר דער ווילדער ליבע און זי רייצט אַ פֿאַר מאָל אָן דעם פֿאַטער אויף איציק, אַז ער זאָל אים דערשטיקן... זי שרייט: „דערשטיק אים, טאַטע... וואָרף אים אין פייער אַריין“... און דאָך זאָגט זי: „ווען מען וועט מיך אפּילו בינדן, וועל איך די שטריק צערייסן און צו איציקן וועל איך לויפֿן“...

פֿאַראַן אין „די פּוסטע קרעטשמע“ אַ מאָנאַלאָג פֿון איציק, וואָס האָט נישט קיין גלייכן אין דער יידישער דראַמאַטיק אין זיין פֿון טעמפּעראַמענט. און ס'איז מערקווירדיק, וואָס גראַד דער טעמפּעראַמענט לאַזער און ווייכער הירשביין האָט אים אָנגעשריבן. אין קראַפט און אין עכטיקייט איבערשטייגט ער ז. שניאורס ליד „כך נושקים אצלנו“. אט ווי איציק רעדט:

„איך וועל דיר דיינע אויגן די בייזע אויסרייסן, דאָס לייב צעפֿאַ-
סעווען. און דערנאָך וועל איך איבער דיר וויינען און דין לייב קושן.
דו ווילסט מיר פּייניקן איך זאָל מיין קאַפּ צעברעכן, מיין האַרץ צע-
רייסן. וואָס ווילסטו פֿון מיר? איך וועל אָן דיר משוגע ווערן. דו וועסט
מיך משוגע מאַכן... איך וועל אָן אָפּגעריסענער לויפֿן איבער די פעל-
דער, ווי אַ משוגענער הונט. און אַלע וועלן אויף מיר שטיינער וואַרפֿן.
זאָל איך דיינע הענט קושן? זאָל איך דיינע אויגן קושן? נאָ, האָסטו דיר...“

נא דיר מיין הארץ... צערייס עס און טרינק מיין בלוט. עס דאס פלייש אויף... נא, רייס מיינע אויגן אויף און ווארף זיי אין פייער אריין".

די דאזיקע פיעסע איז טעאטראלישער ווי די מיינסטע פיעסן הירש-ביינס און זי האט דעם בראנד פון ליבע. נישט פאראן אין איר דער דא-זיקער מענטשלעכער תוך, וואס איז געווארן דער עיקר אין די מיינסטע גרעסערע ווערק פון דער יידישער ליטעראטור, זי האט נאר דאס קער-פערלעכע, נישט דאס גייסטיקע, אבער זי האט דאס געשריי און דאס געזאנג פון דער פיזישער ליבע. נאך אזא טעמפעראמענטפול ווערק איז ביי הירשביינען נישטאָ. עפעס פון דעם דאזיקן טעמפעראמענט איז פא-ראן אין זיין איינאקטער "זאווערוכע" (יידן האָבן אַמאל געהוילעט), וואָס מאַכט איינדרוק פון אַ באַלעט. דאָרפֿס יידן צעהוליען זיך צוליב אַ זאָ-ווערוכע, וואָס פאַרכאַפט זיי און מאַכט, אַז איינער זאָל דעם צווייטן פאַרלירן. איבערהויפּט ווערט פאַרלוירן דער חתן, וועלכן מען פירט. מען געפינט אים דאָך. די זאווערוכע צינדט אָן זייער בלוט. און זיי טאַנצן, זינגען און פירן צונויף זייערע זין מיט זייערע טעכטער און זיי מאַכן אַפּ וועגן שידוכים צווישן גאָר מינדעריעריקע און אַלץ ווערט געטון מיט אַ ווילדן ריטם און אין אַן אייביקער טאַנץ-באוועגונג און מיט דעם היציקן שטורעם פון אַ זאווערוכע.

"די פּוסטע קרעטשמע" און "זאווערוכע" זענען אַן אויסנאַם אין הירשביינס שאַפּונג און זיי זענען אפשר געווען דער שטורעם, נאָך וועלכן עס קומט — גאַט. נאָך אַט די צוויי זאַכן האָט זיך הירשביין געפונען און ער האָט געשאַפּן די בעסטע דראַמאַטישע ווערק זיינע, די דאָזיקע, וואָס שטייען נאָענט צו די בעסטע שאַפּונגען פון אונדזערע קלאַסיקער און זיי געהערן צו די נכסי צאן ברזל פון הירשביינס שאַפּונג און פון דער גאַנצער יידישער ליטעראַטור.

הירשביינס תורה, עבודה און ראָזשינקעס מיט מאַנדלען

"גרינע פעלדער, דעם שמידס טעכטער" און "אַ פאַרוואָרפן ווינקל" און אַ גאַנצע ריי איינאקטערס, צווישן זיי "ראָזשינקעס מיט מאַנדלען", "בעבעלע" און "אליהו הנביא" זענען ווערק, וואָס האָבן אין זיך תּמציט פון יידישקייט און פון יידישן כאַראַקטער. זיי זענען —

כ'ועל נוצן אָט דאָס פרעטענציעזע וואָרט — גרויס, כאַטש עס פעלט אין זיי אַלץ, וואָס מאַכט גרויס דראַמאַטישע ווערק ביי נישט־יידן. עס זענען אין זיי נישט פאַראַן קיין שטאַרקע דראַמאַטישע קאָנפּליקטן, נישט קיין גרויסע כאַראַקטערס, נישט קיין גרויסע העלדן. דאָ איז פאַראַן די אַנדערשקייט פון דער ייִדישער ליטעראַטור.

אין וואָס באַשטייט זייער גרויסקייט? אין דער בענקשאַפט נאָך דעם ליכטיקן, שיינעם און פּרידלעכן. אין אַלע דריי דערמאָנטע פּיעסן זענען די יידן האַרעפּאַשניקעס. אין צוויי פון זיי — „גרינע פעלדער“ און „אַ פאַרוואַרפן ווינקל“ זענען זיי טאַקע פּויעריס. און זיי זענען לע־בעדיקע מענטשן, האַבן צווישן זיך קריגערייען. אָבער זיי זענען אַזוי מענטשלעך. עס קומט נישט צו קיין בלוט־פאַרגיסונג. און די קריגערייען זענען צומאָל וועגן געהויבענע זאַכן. קומט אין די גרינע פעלדער אַ בחור לויי יצחק, וואָס ברענגט די שיין פון דער תורה, ווילן ביידע יידן וואָס האַבן דערוואַקסענע טעכטער אים פאַר אַן איידעם. און דער דאָזיקער לויי יצחק, וואָס שטראַלט מיט תורה און איידלקייט, איז אַ שטיק אליהו הנביא, וואָס ברענגט די בשורה פון פּרייד און ער פילט אַלע אָן מיט פּרידלעכקייט און יעדער קריגט זיין זיווג און עס גייט אויף אַ שיין פון מענטשלעכקייט. דאָס דאַרפישע יינגל מיט די באַרוועסע פּיס ווערט באַגייסטערט פון דעם, וואָס דער מענטש קען שרייבן און וואָס דער ייד הרגעט נישט און ער שרייט אויס: „דער מענטש איז אַזאַ קלוג באַ־שעפעניש“...

אין „שמידס טעכטער“ איז אליהו הנביא אַ פשוטער פּאַקנטרעגער. צוויי שמידע־יונגען פאַרפלאַנטערן זיך אין אַ ליבע מיט דעם שמידס צווילינג טעכטער, וואָס איינע איז די גרעסערע און די יינגערע אויף אַ פאַר מינוט און איינע איז די גרעסערע און די עלטערע; דער פּאַטער פאַרשטייט קיינמאָל נישט ווער וועמען האָט ליב. און אפשר ווייסן די בחורים אַליין אויך נישט זיכער. קומט אַ פּאַקנטרעגער און ברענגט אַ מחזור אויף ימים נוראים און אין מחזור איז פאַראַן דאָס מאַרגן־געזאַנג „אודה לאל חוקר“, וואָס דעם שמידס טאַטע קאָן זיך נישט דערמאָנען און עס ווערט אַלץ אויסגעגלייכט. דאָס ליכט פון דער תורה פּאַלט אויף אַלע און דאָס לעבן שיינט...

און „אין אַ פאַרוואַרפן ווינקל“ איז די ליבע אַליין אליהו הנביא. איינגטלעך איז דאָ דער זעלבער אינהאַלט, וואָס אין שעקספּירס ראַמעאַ

און יוליעטאָ — קינדער פון צוויי שונאים פאַרליבן זיך און זיי קאַנען איינס אָן דעם אַנדערן נישט לעבן. אָבער דאָ קומט נישט צו קיין זעלבסט-מאָרד, דאָ בעט מען זיך איבער...

אין די אַלע דריי פּיעסן האָט הירשביין דערגרייכט שלימות אין זיין באַשיידענער פאַרעם און טיפן און צאָרטן אינהאַלט האָט ער געגעבן אויף דעם פשוטסטן אופן. ער האָט געוווּן אַ זעלטענעם דראַמאַטיש-פּאַעטישן געמיש פון פּראָסטער דאַרפישקייט און זעלטענער איידלקייט. ער האָט געוווּן האַרעפּאַשנעקייט, אומוויסנדיקייט און אַזאַ בענקשאַפט נאָך וויסן, אַז שוין די בענקשאַפט אַליין מאַכט זיי אויס בהמהדיק און ברענגט אַריין שיינ. דאָ איז פאַראַן נישט אַזוי דער געדאַנק פון יידישקייט, ווי דאָס געזאַנג. די פּאַעזיע פון יידישקייט. אליהו הנביא שיינט אין די דערמאָנטע דריי פּיעסן און אין די איינאַקטערס „ראַזשינקעס מיט מאַנדל-לען“, „בעבעלע“, „אליהו הנביא“ א״א א״א אויף אַ נאַטירלעכן אופן. ער איז דאָ די נאַטור אַליין.

אויך אין די דערמאָנטע דריי פּיעסן און אין די איינאַקטערס איז פאַראַן סימבאָליזם, אָבער אַזאַ סימבאָליזם, וואָס דער מחבר ציט נישט ביי די האַר; ער קומט אַרויס פון זיך אַליין. בכיוונדיקער סימבאָליזם מיינט, ווען דער שרייבער (אָדער מאַלער) וויל ווייזן דאָס לעבן ווי אַ ים און ער שילדערט יאָ און נישט קיין ים. נאַטירלעכער סימבאָליזם מיינט, ווען דער קינסטלער שילדערט דירעקט דאָס דאָזיקע, וואָס ער וויל שילדערן און עס קומט אַרויס פון זיך אַליין אַ סימבאָל. לווּי יצחק איז נישט אליהו און דער פּאַקנטרעגער פון „שמידס טעכטער“ איז אויך נישט אליהו. און די אַלטע אין „ראַזשינקעס מיט מאַנדלען“ איז נישט קיין שרה בת טובים. מרדכי גדליה דער דאַרפסייד פאַרט אום שבת צו נאַכטס אַוועק און לאָזט זיין טאַכטער פּריידעלע, וואָס איז נאָך אַליין אַ קינד מיט דעם קראַנקן יינגעלע פּיניעלע (די מוטער איז געשטאַרבן) און עס וואַקסט אויס אָן אַלטיטשקע, וואָס ברענגט אַריין מילדקייט, מור-טערלעכקייט און אַ רפואה. דערווייל פילט זיך אָן די שטוב מיט פרעמדע יידן, וואָס פאַרן דורך און עס וואַקסט אויס אַ געמיטלעכע סביבה, וואָס ברענגט האַרציקייט און פּרייד. אין „בעבעלע“ לויפט די כלה-מויד בע-בעלע אין בית המדרש אַריין קוקן אויף איר חתן שלום מאיר און איר חברטע איידעלע דערציילט דאָס, נישט פאַר שלעכטקייט. און דער חתן איז דאָ אַ שטיק אליהו. ער רעדט פשוט, ער איז נאָר אַ בחור. אָבער עס

שטראַלן פון אים. ער איז די בענקשאַפט פון די מיידן. און ער גייט איינ-
לאַדן די כלה צו זיין מאַמען, ברענגט ער מיט זיך אַ געזאַנג... נאָר אין
דעם איינאַקטער „אליהו הנביא“ איז פאַראַן נישט נאָר דאָס געזאַנג
פון ייִדישקייט, נאָר אויך דער געדאַנק. אליהו ברענגט וויין און פרייד
און גאַלדענע רענדלעך, אָבער ווען ער גייט אַוועק און מען פאַרמאַכט
די טיר און מען וויל די רענדלעך נאָר פאַר זיך, רינט די פרייד אויס
און די רענדלעך ווערן שערבּעלעך. ייִדישקייט קאָן נישט פאַרטראַגן קיין
פאַרשלאַסענע טיר... ייִדישקייט איז נישט נאָר פאַר זיך... ייִדישקייט איז
אַברהם אבינוס אָפּענע טירן.

אַט די פּיעסן זענען געווען אַ ניי וואָרט און אַן עפאַכע אין ייִדישן
טעאַטער. אין דער פאַרבּיזנעוועטער צפּון-אַמעריקע האָט מען נאָך דעם
ערשטן וועלט-קריג געשפּילט הירשביינס, וואָלט איך געזאַגט, אליהו
הנביא פּיעסן. דער סאַמע היפּוך פון גאַרדינס האָרטע, אינערלעכע גוי-
אישע פּיעסן זענען דאָס געווען. עס איז אין זיי געווען דאָס געזאַנג פון
„המבדיל“ און „אליהו הנביא“, וואָס שלעפּן אַריין דעם שבת אין דער
וואַך אַריין. י. ל. פּרץ האָט געוואָלט נישט מאַכן קיין הבדלה ביכדי צו
פאַרהאַלטן דעם שבת אויף אַ טראַגישן און אוממעגלעכן אופן, ביי הירש-
ביינען איז אין דער וואַכעדיקייט אויף אַ נאַטירלעכן אופן געווען שבת.
יעקב בן עמי, מאָריס שוואַרץ, יוסף בולאַוו, ציליע אַדלער, לודוויק זאַץ,
לאַזאַר פּריד, בערטאַ גערסטען, ליובאַ קאַדיזאַן און אין אַרגענטינע מרים
לערער האָבן געקראַגן אַ תּיקון אין הירשביינס פּיעסן. די שווישפּילער
האָבן אין די דאָזיקע פּיעסן מער געשפּילט ווי גערעדט. יעדער וואָרט
איז אַרומגעשפּילט געוואָרן מיט טויזנטער חנדלעך און חנען. ייִדישקייט
האָט געשיינט און געשטראַלט אין דער דאַרפּישקייט. דאָס קונסט-טעאַטער
פון מאָריס שוואַרץ און די „ווילנער טרופּע“ האָבן אַריינגעבראַכט דאָס
געזאַנג פון שבת און דעם ביטחון פון אליהו הנביא דורך אַ פּראָסטער
דאַרפּישער סביבה. אַ גאַנץ לעבן איז אַרויסגעוואַקסן פון אַט די פּיעסן.
אַ געזונט, אַן אויסגעהאַלטן, אַ הערלעך מענטשלעך לעבן. הלואי זאָל
אין מדינת ישראל אַרויסוואַקסן אַזאַ גאַנץ און נאַטירלעך ייִדיש מענטש-
לעך לעבן... צו דעם, וואָס פּרץ, שלום עליכם און שלום אַש האָבן גע-
וויזן אין שטעטל איז צוגעקומען נאָך אַ שטיק „פּראָסטע“ בענקשאַפט
נאָך תורה און שיינ און זייער בענקשאַפט ווערט מקוים.
הירשביק האָט נאָך געשריבן אַ סך פּיעסן. ער האָט ווידער זיך

געלאזט באאיינפלוסן פון פרעמדע שאפונגען. ער האט אָנגעשריבן אַ פּיע-
סע „שדים ווייסן וואָס“, אין וועלכער עס איז פאַראַן דער הויפטס-מאַטיוו
פון הויפטמאַנס „פאַרזונקענעם גלאַק“. און טאַקע אַזא שדים ווייסן וואָס,
וואָס איז נישט יידיש... ער האָט געפרוּווט שאַפן אַ צווייטע טייל פון
„גרינע פעלדער“, וואָס האָט ווייניק צוגעגעבן צום ערשטן טייל. און ער
האָט ווידער געשילדערט מאַלער און מאַדערנע מענטשן, וואָס זענען
נישט קיין יידן און נישט קיין גוים און וואָס גייען נישט, נאָר שוועבן
און רעדן נישט, נאָר שעפטשען, אָבער דאָס עכטע געזאַנג און דאָס עכטע
ליכט פון יידישקייט איז דאָרט נישטאָ. און עס איז נישט נייטיק זיך
לאָזן מיט אַן עקספעדיציע אין די שפעטערדיקע פּיעסן. עס איז פאַר
אונדז און פאַר הירשביינען געזינטער צו בלייבן שטיין ביי די דאָרפישע
פּיעסן, וואָס שטייען אין דער סאַמע מיט צווישן „טביה דער מילכיקער“
און „פאַלקסטימלעכע געשיכטן“ און פאַראייביקן — יידישע אייבי-
קייט — — — ער האָט אַזוי לאַנג געבלאַנדזשעט הירשביין, ביז וואָנען
ער איז אָנגעקומען אין יידישן טעאַטער אַריין ווי אַ פאַקטורעגער און ווי
אליהו הנביא...

דער וועלט-רייזנדיקער

פאַרוואָס פּרץ הירשביין איז געוואָרן דער וועלט-רייזנדיקער נומער
איינס צווישן די יידישע שרייבער, פאַרוואָס ער איז ביכלל געוואָרן אַ
וועלט-רייזנדיקער, ס'הייסט: וועלכע סיבות האָבן אים געשטויסן צו „נע-
מען“ שיפן און פאַרן אין ווייטע לענדער, איז אָפּציעל נישט באַקאַנט. די
סיבה דערפון האָט ער אַליין קיינמאַל נישט אָנגעשריבן. צי ער האָט
עפעס דערציילט וועגן דעם אינטים, וועט מען נאָך דערציילן אין זיכרונות.
פון דער נאַטור איז ער דווקא נישט געווען קיין רייזנדיקער. אַ שיף
איז פאַר אים געווען אַ פאַס און פאַסאָזשירן — הערינג. ער איז געווען
דאָרפיש איינגעזעסן און זיינע העכסטע ליטעראַרישע דערגרייכונגען
זענען פון איינגעזעסענעם לעבן. ער האָט שווער פאַרטראָגן די אומבאַ-
קוועמלעכקייט פון דעם פאַרן. ווען אַ דייטשע שיף האָט אין יאָר 1914
געכאַפט די ענגלישע שיף, מיט וועלכער ער איז געפאַרן פון אַרגענטינע
און בראַזיל און ער האָט געדאַרפט אַ ביסל ליידן דערפון, האָט ער אויף
דעם מוראדיק געקרעכצט. ער האָט זיך געפילט שלעכט, ווען ער האָט

געדארפט וווינען אין אַ גרויסער שטאָט, וווּ ביי דער טיר האָבן נישט
 געקאָנט זיין קיין בלומען, האָט ער אוודאי און אוודאי זיך געפילט שלעכט,
 ווען ער האָט וואַכנלאַנג געדארפט וווינען אויף שיפן.
 מיר שיינט, אז זיין מאַדנע לעבן־גאַנג האָט אים געשטויסן צו ווערן
 אַ וועלט־רייזנדיקער. ער האָט געוואַלט זיין אַ פּרינץ, איז געווען אַ פּרינץ
 און אים איז נישט געגאַנגען. ער האָט געקראָגן אַ גרויסן נאַמען, וואָס
 האָט באַדייט אַ וועקסל אויף אַ ריזיקער סומע און ער האָט נאָך נישט
 געהאַט געדעקט אפילו קיין קליינעם טייל. זיינע בעסטע דראַמאַטישע
 ווערק האָט ער נאָך נישט געהאַט אָנגעשריבן, און פשוטן דערפאַלג האָט
 ער אויך נישט געהאַט. זיינע ערשטע ווערק, אויסער „די נבלה“, האָבן
 אָנגעהויבן פאַרגעסן ווערן, און דאָס דאָזיקע האָט אים טאָפלט דערקור־
 טשעט. ער האָט געליטן דערפון, וואָס מען האָט די אַנדערע ווערק גאָר־
 נישט געשפילט און „די נבלה“ — צופיל געשפילט. ער איז פּערזענלעך
 געווען דער שמעקנדיקסטער צווישן די יידישע שרייבער און דאָ איז
 אים כסדר נאָכגעגאַנגען אַ פּיעסע מיט אַ נאַמען, וואָס קריכט אין דער
 נאַז אַרײַן... די סימבאָלישע פּיעסן זיינע און די צושיינע מעשהלעך האָבן
 נישט גענומען נישט דעם עולם און נישט די קריטיקער. בעל מחשבות
 האָט אים וועגן זיי געזאָגט דאָס זעלבע, וואָס שלום עליכם האָט אים גע־
 זאָגט וועגן זיינע ערשטע רעאַליסטישע פּיעסן: „נישט דאָס דאַרף די
 יידישע ליטעראַטור“. ליינער האָבן געקנייטשט מיט די פלייצעס: אַ סך
 פאַרבן ווי אין אַ רעגנבויגן און אידער מען קוקט זיך אום, איז גאַרנישט...
 ערגעץ, האָבן די ליינער געפילט, איז יאָ פאַראַן אַ זון, ווייל אַנישט
 וואַלט דאָך קיין רעגנבויגן נישט געווען, אָבער מען זעט זי נישט. עס
 איז אפילו שווער געווען צו וויסן, וואָס אַזוינס דער שרייבער וויל. אָט
 דאָכט זיך דיר, אַז ער איז טרויעריק, דער שרייבער, און ער וויל אויס־
 גיסן זיין האַרץ און ער זאָגט אַן אייגענעם תהילים, אָבער נאָר ער אַליין
 פאַרשטייט, וואָס ער זאָגט, און ער איז עפעס געבליבן ווי אַ שרייבער פאַר
 זיך אַליין. אַ קריטיקער אַ גריבלער וואַלט אפשר יאָ געקאָנט אַרויס־
 דרינגען, וואָס ער וויל און וואָס ער זאָגט, אָבער ליטעראַטור באַשטייט
 דאָך נישט פון רעטענישן. ליטעראַטור דאַרף דאָך צו עפעס אַנרעגן.
 און דאָס טעאָטער, וואָס ער האָט אויסגעבויט, איז זיך צעפאַלן. עס
 איז שפעטער אַרײַן אין די ווייטערדיקע פרווון, אָבער הירשביינס טרופע
 האָט מער נישט עקזיסטירט. און דאָס דאָזיקע האָט אים געגעבן דעם

שטויס צו באגיין נייע טאטן. און אַט דערפאַר האָט ער זיך גענומען צום רייזן, וואָס איז געווען אין אַ גרויסער מאָס קעגן זיין נאַטור. און ער איז געוואָרן רייזנדיקער נומער איינס. ער איז אַוועק קיין אַרגענטינע און בראַזיל און געזען דעם פעסטן אָנהייב פון אַרגענטינער יידישן ישוב און די קוים מערקבארע שאַטנס פון ישוב אין בראַזיל. ער האָט געזען שאַטנס, נאָך וועלכע עס קומען מענטשן. און ער איז דערנאָך געפאַרן אין אַנדערע קאָנטינענטן. ער איז געווען אין די דריי גרעסטע אַזיאַטישע לענדער — אינדיע, כינע און יאַפּאַן. ער האָט געגרייכט ביז דרום־אַפריקע. ער איז געווען אין אויסטראַליע. ער איז געווען אין די אַנדערע זייטן אַפריקע און ער איז געווען אין ארץ ישראל און ער איז דערנאָך געפאַרן קיין רוסלאַנד, ווען עס איז שוין געווען ראַטנפאַרבאַנד. און ער האָט אויסגעמאַסטן גאַנץ צפון אַמעריקע, סיי אין די פאַראייניקטע שטאַטן און סיי אין קאַנאַדע. און ער איז דורך דעם פאַרן געוואָרן דער פּרינץ. מען האָט ווידער אָנגעהויבן רעדן וועגן אים, ווי וועגן איינעם, וואָס האָט געבראַכט נייע: דער ערשטער אויסגעשפּראַכענער דראַמאַטורג אין יידיש און העברעאיש איז געוואָרן דער ערשטער אויסגעשפּראַכענער כענער רייזנדיקער פון די יידישע שרייבער. און מען האָט וועגן זיינע רייזע איינדרוקן געמוזט רעדן. מען רעדט דאָך נישט נאָר וועגן דעם ווי אַזוי אין שרייבן, נאָר אויך וועגן דעם וואָס. און דער וואָס איז גע- ווען ניי.

דער ווי אַזוי פון הירשביינס רייזע איינדרוקן איז נישט אַנדערש ווי דער גאַנצער הירשבייך, צוגערעכנט שוין אויך דעם דאָזיקן פון זיינע בעסטע פיעסן. פאַראַן אַזאַ רעאַליזם אין זיינע רייזע איינדרוקן, ווי אין זיינע סאַמע ערשטע פיעסן אין העברעאיש, פאַראַן אַזאַ סימבאָליזם ווי אין זיינע ערשטע יידישע פיעסן און אין די מיינסטע פון זיינע מעשהלעך. פאַראַן אַזאַ לירישער אויסגוס, וואָס איז אַפט אומפאַרשטענדלעך, ווי אין די לידער אין פּראָזע. אָבער דער סימבאָליזם איז אין די רייזע איינדרוקן דאָך רייפער ווי אין זיינע פיעסן. פאַראַן דאָ שטעלן, אין וועלכע דאָס נאַטירלעכע ווערט סימבאָליש. עס וואַקסט אויס די גאַנצע וועלט מיט איר הויפּט־טראַגעדיע פון אַרעם און רייך. דערצו האָט געפירט נישט נאָר דער מענטש, נאָר אויך די נאַטור אַליין, וואָס איז רייך אין איין פּלאַץ און ווילד אַרעם אין אַ צווייטן פּלאַץ. דער אַ גורל האָט געמאַכט, אַז אייניקע טיילן וועלט זאָלן פריער ווערן ציוויליזירט און אַנדערע טיילן זאָלן דאָס

שפעטער אויך נישט ווערן. און אין מיטן שפיל פון גורל איז דער מענטש טראַגיש, אויך ווען ער איז דער שטאַרקערער. דער אימפעריאַליסטישער ענגלענדער, וואָס איז אומעטום פול, לייט דאָך פון דער פרעמדער, עק־זאָטישער און ווילדער נאַטור און פון דער שינאה פון אַרום און ער שטעלט דאָך כסדר איין זיין לעבן. ער באַגראַבט עס ממש. טוט ער דאָס נאָר ביכדי צו האָבן ברויט? האָט ער נישט קיין לייכטערע מיטלען דאָס צו באַקומען? זוכט ער מאַכט? וואָס־זשע האָט ער דערפון, אויב דאָס איז פאַרבונדן מיט אַזוי פיל ליידן? און הירשביין האָט אין ענגלישן אימ־פעריאַליסט אויך געזען אַ טאַטן, וואָס פירט אַ קליין קינד ביים אַרעם. ער, וואָס האָט זייט שטענדיק געהאַט אַ סאַציאַליסטישע איינשטעלונג, האָט דאָס דאָזיקע געזאָגט אַן קיין שום איראַניע. הירשביין האָט גע־שריבן זיינע ריזע איינדרוקן נישט ווי אַ פאַליטיקער, נאָר ווי אַ שריפט־שטעלער און אַפט טאַקע ווי אַ דראַמאַטורג. ער האָט געשריבן קליינע איינאַקטערס וועגן גרויסע וועלט־דראַמען... און טאַקע דערמיט האָבן זיינע ריזע איינדרוקן אויך דעם זעלבן ווערט. וואָס זיינע בעסערע פיעסן: די נאַטירלעכקייט וואַקסט דאָ אויס צו סימבאָל, כאַטש די טעמעס זענען ווייט נישט קיין אידלישע, ווי אין „גרינע פעלדער“, „שמידס טעכטער“ אאִוו. עס האָט זיך געדאַכט, אַז אַט־אַט וועט הירשביין ברענגן גען אויף די ברייטע שליאַכן פון דער וועלט — אליהו הנביא... עס דאַרף צוגעגעבן ווערן, אַז הירשביין האָט אַלס רייזנדיקער אַרויס־געוויזן פולע באַציאונג צו זיך. ער האָט על פי רוב נישט געשריבן אומקאָנטראָלירט. ער האָט טאַקע נישט געשאַפן מיט זיינע ריזע־ביכער היין „בעדעקער“, אָבער די דאָזיקע אינפאַרמאַציע, וואָס ער האָט געגעבן איז צום מיינסטן געווען אַ זייער פינקטלעכע. אויב ער האָט, למשל, אין אַרגענטינע געמאַכט אַ לאַפסוס און ער האָט די אַווענידא (עוועניו) „פלאַסאַ מאַזשאַ“ גערופן „פלאַסאַ דע לאַ מאַיאַ“, וועגן וועלכן מען האָט אין בוענאָס איירעס געמאַכט אַ קאַראַהול, האָט ער אָבער צום מיינסטן געשילדערט נישט נאָר שיינ דאָס לאַנד אַרגענטינע, נאָר אויך ריכטיק. ער האָט, למשל, געשריבן אַז אין דער פראַווינץ סאַנטאַ פע זענען נישטאָ קיין פייגל און איינגעזעסענע זשורנאַליסטן האָבן וועגן דעם געמאַכט אַ „יעלה“, האָט דער מחבר פון אַט די שורות קאָנטראָלירט און זיך איבערצייגט, אַז גערעכט איז געווען הירשביין. עד היום זענען אין אַט דער פראַווינץ נישט פאַראַן קיין פייגל, אויסער דעם איינעם רויבפויגל, וואָס הייסט

„קאראנטשא“ און איז פון מין קאנדאר, אבער א זייער מיאוסער. ער האט געוויזן עכט נישט נאָר דאָס יידישע לעבן אין אַרגענטינע, נאָר אויך דאָס לאַנד גופא. זיין בילדל וועגן דעם היישעריק אין אַרגענטינע, וואָס הייבט זיך אָן מיט אַ בליק אויף צוריק, העט ביז אין דער צייט פון פרעהן, גיט אַ וויסנשאַפטלעכן איבערבליק וועגן די פאַרשידענע היישעריקן אין לאַנד, וווּ דער באַראָן הירש האָט געוואַלט אויסבויען אַ שטיק ארץ ישראל און איז אַ פאַרטיקע אַזך פאַר דער כרעסטאָמאַטיע און טאַקע פאַר אַן אַנטאָלאָגיע. פאַראַן ווייניק אַזעלכע שיינע און אויס־שעפּנדיקע שילדערונגען פון היישעריק אויך אין אַנדערע שפּראַכן.

הירשביין גיט אַ שילדער בקיצור דעם חילוק צווישן די בונדיסטן און די מוסולמענער אין אינדיע, זעט מען קלאַר די אויסגעלאַשנעדיקייט פון די ערשטע און די היציקייט פון די צווייטע. די ערשטע זענען וועגע־טאַריע, וואָס דינען צו דער קו, די צווייטע באַליידיקן זיי און עסן קי... פאַראַן פאַראויסזעאונגען וועגן די אַלע קאַנפּליקטן, וואָס זענען אַרויס־גערופן געוואָרן שפּעטער מיט דריי צענדליק יאָר, ווען אינדיע איז גע־וואָרן אומאָפּהענגיק. אַ פּאַעטיש בילד ווערט באַגלייט מיט דער נייטיקער קאַנטראַלירטער אינפּאַרמאַציע. דאָס זעלבע דאַרף געזאָגט ווערן וועגן דער שילדערונג פון די בורן אין אַפּריקע. דאָס איז אַן אַרטיקעלע אַ בילד, וואָס האָט דאָס מינימאַלע און נייטיקסטע פון דער ענציקלאָפּעדיע. דער יידישער שטאַף פון הירשביינס רייזע איינדרוקן וועט דינען אַלס מאַטעריאַל פאַר דעם יידישן היסטאָריקער ביכלל און דעם יידישן קולטור־היסטאָריקער ביפרט. אין אַט דעם פרט וואַלט הירשביין גע־דאַרפט פאַררעכנט ווערן אַלס בנימין דער דריטער, ווען מענדעלע מוכר ספרים וואַלט נישט געווען אוזורפּירט אַט דעם טיטל פאַר זיינעם אַן אויסגעדיכטעטן פאַרשוין.

מיר לעבן, דאָכט זיך, אין אַ צייט, ווען אַלץ ווערט פאַרצייכנט און דאָך וועט דער קומענדיקער היסטאָריקער געפינען ביי הירשביינען מאַ־טעריאַל, וואָס איז אין ערגעץ נישט פאַרצייכנט. דער אַרגענטינער קאָ־לאַניסטישער ישוב האָט געהאַט מול צו האָבן זיין כראַניקער אין דער סאַמע ערשטער עפּאָכע אין דער פּערוואַן פון מרדכי אַלפּערסאָן, דאָך וועט דער היסטאָריקער מוזן אַנקומען צו הירשביינס „אין ווייטע לענדער“, ווען ער וועט דאַרפן אָפּשפיגלען דאָס לעבן און די פּסיכאָלאָגיע פון אַרגענטינער יידישן קאָלאָניסט, אַבער וווּ וועט דער היסטאָריקער געפינען

שטאף פאר די אנהייבן פון יידישן ישוב אין אויסטראליע? די באשריי-
 בונג וועגן דעם ווי אזוי דער רב פון סידני האט געמאכט אן אויפנאמע
 פאר הירשביינען און ער האט גערעדט וועגן די ערשטע יידישע שריי-
 בער און ער האט געזאגט, אז דער גאטס געהער צום יינגערן און צום
 לעצטן דור יידישער שרייבער, איז א פארטיק קאפיטל אין אונדזער
 קולטור געשיכטע אריין.

אין ראטנפארבאנד און אין ארץ ישראל איז הירשביין געווען שוין
 גאר אין די רייפערע יארן, ווען ער האט פון צייט צו צייט דערלויבט
 זיך שוין צו שרייבן אויך ווי א פובליציסט. און נאך מער ווי אין די
 פריערדיקע ריינע-איינדרוקן האט ער אין ביידע לענדער געקוקט אויף
 דעם לעבן נישט נאר מיט אויגן פון א דיכטער, נאר מיט רעאלע אויגן
 פון א מענטשן, וואס וויל פארשטיין דעם תכלית פון לעבן. מען קאן
 מיינען, אז ער האט אין ראטנפארבאנד — זייענדיק דעמאלט פראסאוויע-
 טיש — געזען און געוויזן מער פאזיטיווקייט, ווי אין ארץ ישראל, אבער
 ווען מען לייענט היינט איבער זיינע ביכער „פ.ס.ס.ר.“ און „ארץ ישראל“,
 זעט מען ווי ער האט אין ביידע לענדער געהאט א שווערע הארעוואניע.
 ער האט געקענט זען לעבן, וואס איז שוין דא און אין ביידע לענדער
 האט ער געמוזט זען א לעבן, וואס ווערט ערשט. האט ער אין ראטנפאר-
 באנד זיך געשראקן פאר דער צו-הארבער אידעאלאגיע און אין ארץ יש-
 ראל פאר דעם צו-גרויסן גלויבן. אין ערשטן לאנד האט ער געפילט
 אכזריות אדער אַנזאג דערפון. ער האט זיך געשראקן פאר אַזא ווארט,
 ווי: „איך בענק נישט נאך א טאטן, איך בין אַן אַקטיאָר קינד“. און
 אין ארץ ישראל האט ער זיך געשראקן פאר דעם מאַנגל אין רעאַלי-
 טעט. ער האט זיך אין ארץ ישראל אָנגעשלאָגן אין דער שפראַכן פראַגע
 און ער האט דאָרט אָנגעשריבן זיין ווונדערלעך קאפיטל „אונדזער גע-
 שפאלטענע צונג“, וואס האט פאראויסגעזען און פאראויסגעזאגט די גאַנ-
 צע שפראַך טראַגעדיע פון דעם היינטיקן מדינת ישראל און דאָס וועלן
 דווקא פארשעמען אונדזער גאַנץ לעבן און שפאלטן אונדזער צונג... הירש-
 ביין האט קיינמאל נישט פארליקנט די טראַגעדיע פון יידיש. ער האט
 קיינמאל נישט אַרויסגעוויזן זיך צו אַפטימיסטיש וועגן אונדזער פאַלקס
 לשון און ער האט כסדר דערציילט וועגן ביטול באַציאונג צו יידיש, וואָס
 ער האט געטראָפן ביי יידן אין די פאַראייניקטע שטאַטן און אויף אַלע
 קאָנטינענטן (אויסער דרום אַמעריקע) און דאָך האט ער מיט דעם פולסטן

אויסדרוק פון זיינע געפילן זיך געווערט קעגן דעם שפאלטן די צונג אין ארץ ישראל. זיין אַרטיקל „אונדזער געשפאלטענע צונג“ איז אי אַ פראַגמענט פון אַ רעאַליסטישער דראַמע, וואָס וואַקסט אויס צו אַ סימבאָל. נאָך די בעסטע דראַמען הירשביינס און נאָך זיינע ווונדערלעכע מעמואַרן פאַר-דינען זיינע רייזע-אינדערקון אַריינגעשטעלט ווערן אין אַ אַנגעזעען פּלאַץ פון אונדזער ביבליאָטעק. אויסער די אַלע אויסגערעכנטע אייגנשאַפטן האָבן הירשביינס רייזע-ביכער אַ שלל מיט וועלט-חכמה, וואָס ווערט געגעבן אין אַ קאַנצענטרירטער פאַרעם דורך ווערטלעך, רעדנסאַרטן און אַפאַריזמען פון אַלע פעלקער.

דער ראַמאַניסט

אייגנטלעך וואָלט דאָס דאָזיקע קאַפיטל געדאַרפט הייסן „דער בעלע-טריסט“. וואָרום הירשבייין האָט געשריבן נישט נאָר ראַמאַנען, נאָר אויך דערציילונגען. ליידער אָבער איז הירשביינס האָב און גוטס צעזייעט און צעשפרייט איבער אַלע זיבן ימים פון דער יידישער פרעסע און ס'איז נאָך נישט פאַראַן קיין מעגלעכקייט צו האָבן אַלע זיינע ווערק אויף דעם טיש. קומט מיר אויס זיך צורירן נאָר צום ראַמאַניסט הירשבייין און ערשט נישט צום גאַנצן. צורירן וועל איד זיך נאָר צו צוויי ראַמאַנען זיינע — „רויטע פעלדער“ און „בבל“. פאַר די פרטים איז דאָס אַ מאַנגל, פאַר דעם גאַנצן הירשבייין וועט, דאַכט מיר גאַרנישט פעלן. אָט די צוויי ווערק זענען אַ ברענגלאַז פון הירשביינען דעם בעלעטריסט. אַ ברענגלאַז איז אפשר נאָך נישט דאָס ריכטיקע וואָרט, ווייל אַזאַ גלאַז נעמט דאָך אַריין נאָר די שטראַלן, בעת אין אָט די צוויי ווערק גייען אַריין אויך די שאַטנס פון אונדזער פּרינץ.

עס איז נישט גרינג צו שרייבן איצטער וועגן „רויטע פעלדער“, וואָס ווייזט דעם אָנהייב פון — אַזוי האָט הירשבייין דעמאָלט געמיינט און אַזוי האָבן מיר אַלע געמיינט — פון דעם סאָוועטיש-יידישן לעבן. „רויטע פעלדער“ שפיגלט אָפּ דאָס יידישע לעבן אין קרים ביים אָנהייב פון דער רעוואָלוציע און די האַנדלונג טראַגט זיך דערנאָך אַריבער אויך קיין ביראַ בידזשאַן. ווען הירשבייין האָט געשריבן אָט דאָס ווערק, האָט ער נישט געקענט וויסן, אַז דאָס לעבן, וואָס ער שילדערט, וועט אינגאַנצן

אָפּגעווישט ווערן און עס וועט פון דעם קיין זכר נישט בלייבן. און ווען מען לייענט איצטער אָט דאָס ווערק, פּרעגט מען זיך: ווי אַזוי וואָלט הירשביין געווען געשילדערט דאָס זעלבע לעבן, ווען ער איילט זיך נישט און ער זעצט זיך נישט גלייך שרייבן דעם ראַמאַן באַלד ווי ער איז צוריקגעקומען פון ראַטנפּאַרבאַנד און ער לאַזט דעם שטאַף פּאַוואַליע פּאַרדייען און עס פּאַרציט זיך אַזוי ביז דעם יאָר 1949? און אַ מערק-ווירדיקע זאַך: ווען מען לייענט זיך ווידער גוט אַריין אין „רויטע פעל-דער“, דערפילט מען, אַז הירשביין האָט געוויזן די אינערלעכע סיבות פון אומקום. ער האָט דאָס נישט געוואָלט ווייזן, אָבער ער האָט דאָס געוויזן! ער האָט געוואָלט ווייזן אפשר נאָר דעם אויפקום, אָבער אַן ערלעכער שרייבער איז ער געווען און ער האָט געוויזן קאַנפּליקטן, וואָס האָבן געקענט פירן צו אומקום און מענטשן, וואָס זענען געווען גרייט צו אומברענגען אַלץ, וואָס איז נישט אַזוי, ווי זיי האָבן פּאַרשטאַנען, אַז עס דאַרף זיין. דער נאַמען פון ראַמאַן, „רויטע פעלדער“, זאָגט עדות אויף דער גוטער כוונה פון מחבר, אויף זיין פּאַזיטיווער טענדענץ צום געשיל-דערטן לעבן. ער האָט געוואָלט שאַפן דעם עקיוואַלענט צו די „גרינע פעלדער“. דאָרט איז טאַקע אַלץ געווען בליענדיק און אידיליש גרין און דאָ איז אַלץ פייערדיק און בלוטיק רויט, אָבער — פעלדער זענען עס. אַז עס וועט פון דעם אַלץ ווערן אַ „פעלד“ אַ בית-עולם, האָט ער נישט געאַנט, אָבער ער האָט דאָך געוויזן, אַז עס קען ווערן. לאַמיר זיך אַריינלעבן אין אינהאַלט פון „רויטע פעלדער“. עס וועט נישט שווער אָנקומען. ביי הירשביינען איז נישטאָ קיין צופיל אינהאַלט. עס איז ביי אים, ווי ער אַליין זאָגט: „עס געשעט און געשעט און דאָכט זיך עס געשעט גאַרנישט און עס געשעט גאַר אַ סך“.

די העלדין פון ראַמאַן, לאַנע ברעזער, איז אַ באַלעבאַטישע טאַכטער. מען האָט איר מאַמען געקוילעט מיט אַ טעמפּ מעסער. זי האָט פאַרוואָס צו וועלן ווערן אַ פּויערטע און זיך ווידמען דעם נייעם לעבן. און זי טוט דאָס טאַקע מיט לייב און לעבן. זי געווינט געוועטן פון אַרבעט. זי איז דאָס דאָזיקע, וואָס מען האָט שפּעטער גענומען רופן אַ שלאַגלעריין. אָבער די עכטע פּראַלעטאַריער, די יחוסדיקע, גלייבן איר נישט, פּונקט ווי זיי גלייבן נישט אַלע געוועזענע באַלעבאַטים און זייערע קינדער. אויך די קינדער פון די קליינברוגער געטרויט מען נישט. די דעה-האַבער און זאָגער זענען די קינדער פון די בעלי-מלאכות.

לאנע ברעזער איז טראגיש אין איר לעבן און זי טראגט מיט זיך אידעאישן קאנפליקט, וואָס וועט ביי אַ ליבע מוזן פאַרוואַנדלט ווערן אין עראַטיש-אידעאישן קאנפליקט. און די האַנדלונג פון הירשביינס ראָמאַן ווערט די רעוואָלוציע אַליין. ער האָט אַרױפגעזעצט די מוזע אויף דעם וואָגן פון דער רעוואָלוציע. אין לאַנען פאַרליבט זיך בערע קאַוואַלסקי, וואָס איז אין יענער געגנט דער באלעבאַס. ער איז, ווי דער נאַמען זיינער דערציילט עס, אַ זון פון דור-דורות שמידן. ער איז נישט נאָר דער שעף, נאָר טאַקע די רעוואָלוציע אַליין. ער איז די רעוואָלוציע אַליין, די פּראָ-לעטאַרישקייט אַליין און ער איז דאָך נישט גענוג פאַרפאַנצערט קעגן לאַנעס שיינקייט, וויבלעכקייט און אינטעליגענץ, וואָס זענען די קאַנ-סעקווענץ פון בורזשוואַזן לעבן... פאַראַן אַרום געזונטע מוידן, וואָס פאַר-מאַגן פּראַלעטאַרישע וויבלעכקייט, אָבער נישט אין זיי פאַרליבט זיך דער פּראַלעטאַריער בן פּראַלעטאַריער בערע!

איז עס טאַקע באלד אַ ליבע אַ טראַגעדיע. אין אַלע זיינע דראַמען האָט הירשביין נישט אַזאַ פאַר, וואָס זאָל באלד ביים אָנהייב זיין אַ טראַגעדיע. דאָס פאַר פון „פּיסטע קרעטשמע“ זענען דאָ און דאָרט טראַגיש, ווייל זיי זענען ביידע צו שטאַרק. איז די ליבע צווישן לאַנען און בערען אַ ליבע אַ קאַמף, אַ ליבע מיט אַריינזאַגעכצן און שטעכווערטלעך. אַ ליבע פון אומצוטרוי. בערע האָט מורא, אַז לאַנע איז אויסן קאַנטרער-וואָלוציע... ער זאָגט איר: „הייסט עס, אַז דו האָסט מיך פיינט? ווי אַזוי האָסטו מיך פיינט, לאַנע?“ און זי ענטפערט: „און דו האָסט מיך ליב, ווי אַזוי האָסטו מיך ליב, בערע?“ דו זינדיקסט מיט דיין ליבע צו אַ בורזשוויקע, כאַכאַ“.

עס דאַרף געזאָגט ווערן, אַז נישט די גאַנצע צייט ווערט געוויזן קאַנפליקט. הירשביין איז אויך דאָ דער אידילישער שרייבער, וועלכער שילדערט ווי עס געשעט, געשעט און עס געשעט דאָך גאַרנישט. ער שילדערט ווי מען בויט פאַוואַליע און מען לייגט אַ ציגל נאָך אַ ציגל. און דאָס דאָזיקע קען הירשביין צום בעסטן, ער פאַרמאַגט געמיט און געדולד. פאַר אים איז נישטאַ קיין לאַנגווייליקער שטאַף. און נישט נאָר דאָס גאַנצע לעבן ווערט צום מיינסטן געשילדערט געמיטלעך, נאָר אויך די ליבע צווישן בערען און לאַנען איז אַמאָל אויך געמיטלעך: „זי האָט בערען אַרומגענומען און שטאַרק געקושט. פון דער נאַכט און פון פעלד האָט געקוקט מיט זיסער בליעכץ, וואָס האָט געוועלקט און

אָפּגעטראָטן דאָס אָרט פֿאַר קערנער. דער ווינט האָט פֿאַרטראָגן די בליטן-פליטערלעך און דער זאָנג האָט געקוואַלן און געאַטעמט פֿאַר גריי-נער זאַטקייט.

הירשביין שילדערט אין אַט דעם ראַמאַן געמיטלעך אויך געשעענישן, וואָס זענען אין זייער נאַטור ווייט פון געמיטלעכקייט. די דייטשישע און טאַטערישע שכנים האָבן זייערע שאַף אַרויפגעטריבן אויף די יידישע פעל-דער. מען דאַרף זיי אַראַפּטרייבן, אָבער לויט די כללים פון דער רעוואַ-לוציע, נישט שאַוויניסטיש. אַנדערע פעלקער מעגן זיך נאָך דערלויבן צו זיין נאַציאָנאַליסטיש, אָבער נישט די יידן. די יידן דאַרפן זיין די כשר-סטע אינטערנאַציאָנאַליסטן און רעוואַלוציאָנערן... (און זיי זענען טאַקע געווען כשרער ווי אַלע און די דאָזיקע וצדקתכהדיקייט האָט נישט גע-האַלפן) אפילו דאָס צעגליען זיך פון לאַנען און בערען ווערט געשילדערט נישט צו-שטורמיש. פֿאַר דעם איז פֿאַראַן אַ זאווערוכע און דער גע-מיטלעכער הירשביין האָט זיך דאָ געלאָזט ווילגיין פון דעם טעמפע-ראַמענט, וואָס איז אים אָנגעקומען אַ פֿאַר מאָל אין זיין לעבן. ער שיל-דערט אַ זאווערוכע מיט אַזאַ קראַפט, אַז ביים ליענען פֿאַרגליען דיר די זאַשפּערעס. פֿאַראַן אַזוי פיל מאַנעריטע, אַזוי פיל געקינצלטע און געפרינצעוועטע שטעלן אין אַט דעם ראַמאַן, אָבער די זאווערוכע איז געשילדערט אַזוי, גלייך זי אַליין וואַלט זיך פֿאַרגעשטעלט... עס קען אַמאָל זיין, אַז הירשביין האָט געשילדערט אַ געפּערלעכע זאווערוכע, וואָס ער אַליין האָט איבערגעלעבט און פֿאַר וועלכער ער האָט זיך דערשראַקן. לאַנע קומט שיר נישט אום בעת אַט דער זאווערוכע און בערע ראַטעוועט זי. און — זי קושט אים די פינגער און צעגייט זיך מיט אים. דער הויפּט-ראַמאַן ענדיקט זיך דאָ. דאָס געשילדערטע לעבן הייבט זיך דאָ אפּשר אָן.

עס וואַקסט אויס אַ צווייטער צענטראַלער קאַנפּליקט: אַ קאַמף צווישן סאַציאַל און נאַציאָנאַל. עס באַווייזט זיך יוסף ראַטנער, וואָס קומט פון ארץ ישראל, פון דעם קיבוץ תל חי. עס איז אין אַט דעם קיבוץ, וואָס איז אַ צווילינג פון עין חרוד טאַקע געווען אַ גרופּע, וואָס איז אַוועק קיין ראַטנפֿאַרבאַנד. ער וויל אַ נאַמען געבן דעם קיבוץ (קאַלכאַז) אין קרים „וויאַ נאָוואַ“ (דאָס נייע לעבן אויף עספּעראַנטאַ). ער וויל פֿאַראַייניקן די סאַציאַלע באַפרייאַונג מיט דער נאַציאָנאַלער דערלייזונג. בערע שפּרינגט אויף, ווען ער דערהערט דאָס וואָרט נאַציאָנאַל... און ראַטנער האַלט אַפּ

דעם ערשטן ניצחון אום ראש השנה. בערע הייסט גיין אַרבעטן, אָבער קיינער גייט נישט.

לויט דעם אָפּשטאַם איז הירשביין אליין געווען אַ בערע, לויט דעם אויסזען און לויט זיין אויפפאַסונג איז ער זיכער געווען אַ יוסף ראַטנער. ער טוט אַלץ נישט אַרויסצוווייזן קיין אָפּענע גענייגטקייט צו קיינעם, אָבער — ער חלומט דאָך, אַז ס'וועט זיין ווי ראַטנער וויל... עס קומט אויף צום ערשטן מאַל ביראַ בידזשאַן. ראַטנער וויל אַהין פאַרן באַ-צייטנס, ביכדי דאָס צו פאַרהיטן, אַז די בערעס זאָלן עס נישט קאַליע מאַכן. און בערע פאַרט אוודאי אַהין. ער דאַרף דאָך אוודאי היטן, אַז די ראַטנערס זאָלן עס נישט מאַכן נאַציאָנאַליסטיש טריף... און ביכדי צו פאַרן קיין ביראַ בידזשאַן האָט בערע חתונה פאַר דער רעוואָלוציע אליין. ער האָט חתונה פאַר סימען, דעם בעקערס טאָכטער, אַ מויד ווי ראַזעווע ברויט.

לאַנע בלייבט אליין. זי איז אַ שטאַלצע. מענער גייען איר נאָך. איר דאַכט זיך אָבער, אַז זיי ווילן זי פאַר צו ביליק, ס'הייסט — פאַר אַ צו קליינעם געפיל. ביי איר הייסט עס, אז זיי „ווילן קויפן איר ליבע פאַר אַ קאַפּיקע“. אָבער עס באַווייזט זיך אַ צווייטער פאַרטנער פאַר לאַנען — בענע. ער איז נישט אַזוי אינטעליגענטיש ווי ראַטנער און נישט אַזוי נאַציאָנאַל ווי ער, אָבער ער איז אויך נישט אַזוי ברוטאַל ווי בערע. עס מאַכט דעם איינדרוק, אַז הירשביין האָט בענען נישט נאָר אַראָפּגעבראַכט אַהער, נאָר ער האָט אים אויך באַשאַפן אַלס די גאַלדענע מיט, אַלס די ריכטיקע טענדענץ פאַר דעם אויפגייענדיקן לעבן. לאַנע און בענע ווערן עס די רויטע פעלדער...

בערע פאַרט אַוועק מיט סימע דעם בעקערס, ראַטנער פאַרט אַוועק מיט לאַנעס שוועסטער ביילקע, וואָס איז בלוז ווייב און גאַרנישט אידיע. אין דער צייט, ווען לאַנע האָט געפירט מיט בערען דעם עראַטיש-אידיע-אישי-חוסדיקן קאַנפליקט, האָט ביילקע געלעבט פשוט און נאַטירלעך מיט בערעס ברודער.

ווען די הויפט-העלדן פון דעם גרויסן נאַציאָנאַל-סאָציאַלן קאַנפליקט פאַרן אַוועק, ווערט דאָ עפעס רויקער. עס הייבט אָן ווייען מיט... הירש-ביינישן געמיט. די רעוואָלוציע ווערט ווייניקער שטרענג. זי נעמט אויף אויך יידן פון נישט פראַלעטאַרישן יחוס, אויב זיי האָבן אַן עכטע באַ-ציאָנונג צו דער רעוואָלוציע, וואָס ראַטעוועט זיי פון פאַגראַמען.

דער ראַמאַן ענדיקט זיך מיט אַ יום־טוב. לאַנע און בענע פאַרן אַרויס מיט טראַקטאָרס. דער יום־טוב וואַקסט אויס צו אַ סימבאָל: „און מאַמע ערד האָט איר סוד נישט באַהאַלטן. ברייט און מיט פּרילינג זון אַנגעטרונקען האָט איר ברױנער מויל געלאַכט. דער זשאַוואָ־ראַנאַק האָט הויך געטרילערט און געצירקלט אונטער דעם בלויען הימל. אַ סך פון די, וואָס זענען געשטאַנען פאַרגאַפּטע אין דעם אַ פּרימאַרגן, האָבן געזאַגט: אַז לאַנע ברעזער און בענע פּינטשיק צייכענען איצטער אַן פאַר אַלעמען דעם ברודער וועג און אוודאי וועט די ברידער זריעה זיין אַנגעלייגט ביי דער מאַמע ערד“.

וואַרשיינלעך האָט הירשביין טאַקע געמיינט, אַז עס וועט אַזוי זיין, אַבער מיסתמא האָט ער נאָך מער געוואָלט, אַז עס זאָל אַזוי זיין. סיי זיין מיין און סיי זיין ווילן זענען געווען ערלעך. דאָס גאַנצע שילדערן איז דאָ אַרנטלעך. דער פּרינץ הירשביין האָט געקענט בעסער זיין אַ פּויער ווי אַ רייזנדיקער. ער האָט זיין בוך נישט געשריבן פון דרויסן. ער האָט געלעבט אויף די קרימער פעלדער אַכט חדשים ווי אַ פּויער און ער האָט אין זיך אַריינגעזאַפּט דאָס דאַרטיקע לעבן.

...און ווען מען קוקט איצטער רעטראַספעקטיוו אויף דעם ווי דער ברודער וועג איז נישט אויסגעקלאַפּט געוואָרן, נאָר אַפּגעווישט ווערן — אויך פון דרויסנדיקע פאַקטאָרן — און ווי די אַנגעלייגטע ברידער־זריעה האָט קיין ווידערוואַקס נישט געגעבן, גיט מען זיך חשבון אַז הירשביין האָט דעם קערן פון דעם נישט ווערן אויך געוויזן. דער קאַמף צווישן די ראַטנערס מיט די בערעס האָט זיך פּריער געענדיקט מיט אַ פּול־שטענדיקן ניצחון פון די בערעס. „נאַציאָנאַל“ איז געוואָרן לאַ יזכר ולא יפקד. דער לאַזונג האָט געמוזט זיין נאָר סאַציאַל. און ווי באַלד נישט נאַציאָנאַל איז אין וואָס איז באַשטאַנען דאָס יידישע? איז עס טאַקע געוואָרן אויס. הירשביין אַליין האָט געהאַט די פּאַזיטיווסטע באַציאָנונג צו ראַטנפאַרבאַנד און ער האָט טאַקע געוואָלט זען און ווייזן אויפּקום, אַבער ער האָט אויך געוויזן דעם זוימען פון אומקום. אויף די „גרינע פעלדער“ איז געווען אַ יידישער גלויבן און מילדקייט, אויף די רויטע פעלדער איז נישט געווען קיין יידישער גלויבן און ס'איז געווען אַ מורא־דיקער מידת חדין, ספּעציעל קעגן יידישקייט... הירשביינס „רויטע פעל־דער“ האָט געזאָלט זיין אַ חתונה און ווען מיר לייענען דעם ראַמאַן היינט, פילן מיר, אַז מיר לייענען אויפּשריפטן אויף אַ מצבה.

א סך מער קאָמפּליצירט און גרעסער אין פאַרנעם איז זיין טרילאָגיע „בבל“, וואָס האָט אי גרעסערע מעלות, אי גרעסערע חסרונות. די דריי ביכער „בבל“ הייסן: „גלות“, „צערסענע וואַרצלעך“ און „בבל“.

דער פאַרמעסט איז אַ באַלזאַקישער. זעכציק יאָר יידיש לעבן אין אמעריקע פאַרנעמט זיך דער מחבר צו שילדערן און דערצו נאָך אַ רעשט פון יידישן לעבן אין רוסלאַנד. און דער כוח איז נישט שטענדיק אין הסכם מיט דעם פאַרמעסט. הירשביין האָט געדולד און געמיט צו לייגן אַ ציגל נאָך אַ ציגל אויף צו אויסבויען אַ שטיבעלע, אָבער עס פעלט אים כוח צו אויסבויען אַ בריק... פאַראַן אַ סך שיינע, פּאָעטישע שטעלן אין „בבל“, אָבער עס איז נישט פאַראַן קיין פעסטקייט.

געמאַכט איז די עפּאָפּעע שרייבעריש: עס ווערט אָנגעהויבן פון סוף און מען גייט אויף צוריק. קען מען שטענדיק זען אי דעם אָנהייב. אַי די מיט, אי דעם סוף. אָבער די געקייטליקייט איז אַ קאַפּריזונע און עס פעלט אַ סך מאָל באַדן.

ביכדי מיר זאָלן האָבן דעם איינדרוק, אַז מיר ליינענען אַ כראַניק (און דאָס איז, ווייזט אויס, געווען דעם מחברס כוונה) ווערט אפילו אַ דאַטום אָנגעגעבן ביים אָנהייב־סוף ראַמאַן: דער 5טער יוני 1935. אָט דעמאַלט פּראַוועט קעראַליין סטאַון איר זיבעציקסטן געבוירנטאָג אין איר שיינעם פּאַלאַץ אין אַ רעזידענץ־געגנט. עס וועלן צו איר יום־טוב קומען אַריס־טאַקראַטן־יידן, קריסטן און געמישטע. זי גרייט זיך צום יום־טוב. זי קריגט אין בעט אַריין אַ מאַסאַזשיסטקע, אַ פּריזירערין.

און מיר דערוויסן זיך באַלד, אַז קעראַליין סטאַון האָט אַמאָל געהייסן קריינדעלע לוריאָ. און מיר גיבן אַ שפּרונג אויף צוריק מיט 52 יאָר. אין יאָר 1883 איז זי געקומען קיין אַמעריקע. עס איז געווען באַלד נאָך די קיעווער פּאָגראַמען, אין דער צייט, יוען בילו איז אַוועק קיין ארץ ישראל און עס עולם קיין אַמעריקע. קריינדעלעס מישפּחה איז געווען אַן עם עולמדיקע. אַ מאַמע, אַ טאַטע, זעקס זין און איין טאַכטער זענען זיי געווען. זי איז אַ צווילינג שוועסטער פון יינגסטן זון. די זעקס ברידער זענען שיר נישט סימבאָלן. הלל ווערט אַ פאַרמער, נתן ווערט אַן אַרבע־טער־פירער, דניאל ווערט שיר נישט אַ העלד פון ליבן, אָשר ווערט — אַן אונטער־וועלטניק, זכריה ווערט אַ דאָקטאָר. עפעס איז דאָ פאַראַן דאָס סימבאָלישע פון טביה דעם מילכיקנס זעקס טעכטער.

באַלד ביים אָנקומען טרעפט זיך די מישפּחה לוריאָ צוזאַמען מיט

דער מישפחה חלפן, וואָס קומט פון וויסרוסלאַנד. די לוריאָס זענען איי-דעלע מענטשן און לומדים זייט דורות, די חלפנס-חלפנים. און די לעצטע ווערן אין אַמעריקע באלד באלעבאַטים פון די „סוועט-שעפער“ (שוויץ-וואַרשטאַטן), אין וועלכע מען יאָגט אַרויס ביי די אַרבעטער דעם מאַרד פון די ביינער. דער צוואַמענטרעף פון אַט די צוויי מישפחות איז נישט קיין אידיליע. פעסטע אָרנטלעכקייט און צאַרטע פאַרחלומטקייט טרעפט זיך מיט שפיצריקע גיריקייט.

אין דער מישפחה לוריאָ קומען טאַקע עפעס פאַר „טביהדיקע“ גע-שעענישן, אָבער — אַמעריקאַניזירטע. די ערשטע געשעעניש איז — טויט. די פרוי לוריאָ שטאַרבט. איר טויט ווירקט, אַז די פאַמיליע זאָל זיך צעפאַלן. קריינדל ווערט זיך קעגן דעם און וויל נישט דערלאָזן דערצו, אָבער איר געראַט דאָס נישט כאַטש זי פאַרמאַגט אַ באַשטימטן מאַראַלישן כוח. און וואָס קריינדל באַווייזט נישט, באַווייזט אַ פּראָסט אַרבעטער מיידל, וואָס הייסט רבקה און וועלכע מען רופט „די רויטע ליטוועטשקע“. זי אַרבעט אין זעלבן שאַפּ, אין וועלכן עס אַרבעט דער פּאַטער לוריאָ, דער 45 יאָריקער מאַן און זי פאַרליבט זיך אין זיין איידלקייט און שיינקייט. ער איז שווייגנדיק און צעמעוודיק און זי איז די אַקטיווע. דערנאָך זענען פאַראַן נאָך פרויען אין ראַמאַן, וואָס זענען די אַקטיווע. דאָס דאָזיקע איז אַ כאַראַקטער-שטריך אין הירשביינס שאַפּן און אפשר איז דאָס געווען אַ קאַמפּלעקס. די ערשטע ליבע הירשביינס, מיט זיין שוועסטערקינד שיי-נע, האָט ווייזט אויס געלייגט דעם חותם אין דעם פרט. שיינע איז געווען די דאָזיקע, וואָס האָט אַקטיוו געמאַנט ליבע. אין יאָר 1908 איז אין אַדעס געווען אַ גרויסער ליטעראַרישער אָונט פאַר דער אלמנה און יתומים פון יהודה שטיינבערג, האָט דער עולם צום שלום אַרויסגעטראַגן אויף די הענט אלע באַטייליקטע. זיי זענען געווען: מענדעלע מוכר ספרים, ח. נ. ביאַליק, שלום עליכם, שלום אַש, פּרץ הירשביין, האָבן הירשביינען אַרויס-געטראַגן די פרויען... די קינדער האָבן אַלע אַ באַציאונג פון פאַראַכ-טונג צו דער רויטער ליטוועטשקע, אָבער יענע שרעקט זיך נישט און זי נוצט זיך מיט אַ גאַנץ איבערצייגנדיקן מענה לשון. זי פרעגט, צי זיי האָבן מורא. אַז זי וועט זיי „פאַרסמירן די מיספחה“. און זי פאַרמאַגט אַ זעלטענעם כוח. זי איבערצייגט אַלע מיט איר אויפריכטיקייט און מען אַנערקענט זי אפילו אַלס מאַמע. זי נעמט ווידער צונויף די מישפחה און פאַראַייניקט זי. און אויך די צווייטע פרוי פון אַלטן לוריאָ שטאַרבט גיך.

אין דער קימפעט שטאַרבט זי און לאַזט אַ מיידעלע, וועלכער מען גיט אַ נאַמען נאָך דער מוטער — רעבעקאַ רופט מען זי. דער אַלטער לוריאַ שטאַרבט נאָך זיין צווייטן ווייב און דאָס מאָל צעפאַלט זיך די מישפּחה שוין שטענדיק. קריינדל נעמט רעבעקאַן צו זיך און ווערט אויף לאַנג איר מאַמע.

אין „רויטע פעלדער“ האָט הירשביין איינגעשפּאַנט זיין מוזע צום רייטוואָגן פון דער רעוואָלוציע. אין ברייטן אַמעריקאַנער לעבן זענען פאַראַן טויזנטער קאַמפּן, אַבער איין צענטראַלע אידעאָלאָגישער קאַמפּ איז נישטאַ. נוצט הירשביין אויס דאָס רעאַלע לעבן און מאַכט דאָס פאַר דעם פּאָן פון זיינע העלדנס געשעענישן. ער ברענגט געשעענישן פון דער כראָניק. ער שילדערט דעם באַרימטן „טרייענגעל“ פייער, שלום עליכמס לוויה, שפעטער שילדערט ער אויך אַ פראַטעסט-מיטינג קעגן היטלער. דאָך האָט הירשביין מענטשן, וואָס פירן אידעאישע קאַמפּן. נתן, דער „יו-ניאָן“ פירער איז אַ מענטש, וואָס פאַרטרעט אַן אידעע. קיין איין צענטראַלער עראַטישער קאַנפליקט איז נישט פאַראַן, אַבער אַלע ליבעס ווערן צענטראַלע געשעענישן, די ליבע פון דעם אַלטן לוריאַ מיט דער רויטער ליטוועטשקע איז אַ שטומער שיר השירים, וואָס ענדיקט זיך מיט אַן אויסגיין פון חיות. אַ לאַנג דויערנדיקער עראַטישער קאַנפליקט איז די ליבע צווישן לייבל חלפּן און קריינדל לוריאַ. לייבל איז אַ טיפישער חלפּן, ער איז קורצגעוואַקסענער, שמאַלפלייציקער, מיט אַ לענגלעכן קאַפּ און דינגלעכן האַלדז. ער רופט זיך שוין לענאַרד סטאַון. קריינדל האָט די זעל-בע מוראַ, וואָס לאַנע — מען וויל זי פאַר צו ביליק, ס'הייסט — פאַר צו שוואַכע געפילן. זי שטויסט דערפאַר אָפּ אויך אַנדערע מענער, ביז וואַנען זי באַפריינדעט זיך מיט אַן אינטעליגענטן מאַן, אַ הויקער, מיטן נאַמען אַלעקסאַנדער, וועלכער לערנט זי, אַז עס לוינט זיך נישט צו ליידן קיין נויט און ער זאָגט איר, אַז אויב זי קען זיך פון דער נויט באַפרייען, זאָל זי דאָס טון און זי וועט קענען טון טובות אַנדערע. און זי ווערט עס די מיסעס סטאַון און מיט דער צייט די גרויסאַרטיקע לייד קעראַ-ליין סטאַון.

פאַראַן ביי הירשביינען אַ נייגונג צו ווייזן ווי אַז אַ מישפּחה פאַר-שדכנט זיך איין מאָל, ווערן געמאַכט אַנשטרענגונגען צו פאַרטאַפלען דאָס פאַרבינדן זיך. מלכה חלפּן, וואָס ווערט מילדרעד, נעמט לזיערן אויף קריינדלס ברודער, דעם אַרבעטער-פירער נתן. מילדרעדן שילדערט הירש-

ביין שוין ווי אַ טעאַטראַלישע וואַמפירעסע (וועמפּ אויף אַמעריקאַניש). זי איז „אַ פאַרריסענע, אַ פאַרביסענע, האָט פאַרשנירלטע ליפּן, שפּיציקע נעגל, גרינלעכע אויגן, אַ רויב פּייגעלע“. און ווען איר גייט נישט ביי נתנען, פּרוּווט זי ביים יינגסטן ברודער, ביי זכריהן... נתן האָט חתונה מיט דער טרוקענער אַרבעטער פּירערקע דינה, וועלכע איז אַקטיווער פון אים. אַפילו הללן דעם קאַלאַניסט, דעם גבר נעמט אַ פּרוי און זי וואַרט נישט, אַז ער זאַל זי נעמען. זי נעמט אים אַבער פאַר דער גבורה, וואָס ער באַוויינט ביים אַפּשלאַגן אַן איבערפאַל פון אירלענדער. אין די ערשטע יאָרן פון דער אימיגראַציע פּלעגן יידן אַפט איבערפאַלן ווערן פון די „אירישע“ שקצים.

אויב די ליבע צווישן אַלטן לוריאַ און דער רויטער ליטוועטשקע איז אַ שטומער שיר השירים, איז דאָס נאָך מער די ליבע צווישן דניאל לוריאַ און דער אירלענדערין לילי. דאָס איז די שענסטע ליבע אין בוך און איינע פון די שענסט־געשילדערטע ליבעס אין אונדזער ליטעראַטור. לילי איז אַ זיבעצן יאָריק מיידל מיט פּלאַקסענע האַר, אַ דאַרינקע ווי אַ ריטעלע. זי האָט אַ מאַן אַ שיקור און זי ליידיט פון אים. דניאל איז אַ פּעדלער, וואָס גיט אויף אויסצאלן (אַ קוענטעניק הייסט עס אין אַרענטנינע און אין בראַ-זיל אַ קליענטעלשטיק). ער טרעפט זי מיט אַ קינד ביי דער ברוסט און ער גיט איר צירונג אויף אויסצוקלייבן. ער געטרויט איר. און ער ווערט פאַר איר דער סימבאָל פון דעם גוטן יידן. ער קומט צו איר אַ צווייט מאָל, ווען זי שטייט אַ האַלב נאַקעטע איבער דעם וועש. און זי ווערט זיין פּרוי. נישט חלילה פאַר אויסגעלאַסנקייט, נאָר פאַר ליבשאַפט. דניאל איז אַ פרומער. ער דאַוונט, פאַסט און ער קען זיך פון איר נישט באַפרייען. ער שטייט נאָכט ביי נאָכט ביי איר פּענצטער און כאַפט נישט איינמאָל קלעפּ פון איר מאַן, וואָס קען „פייטן“. דניאל קען דאָס נישט. אין אַ יאָר אַרום טרעפט ער זי אין אַן אַפטייק און זי פּרעגט אים: שלעכטער מענטש, פאַר-וואָס האָסטו נישט געוואַרט אויף מיר? ער האָט נאָך נישט פאַרשטאַנען קיין ענגליש, ווען זי האָט אים באַשטעלט און ער האָט נישט געוואוסט וואָס זי מיינט. און זי איז זיך מגייר, ווייל דאָס יידישע פאַלק איז גרויס. אַ מאַדנע יודעאַ-אירלאַנדעזע ליבע איז דער מיט פון ניו-יאָרק.

די מישפּחה לוריאַ קריגט ווידער אַ מאַמע. די קליינע לילי פאַר-אייניקט ווידער אַלע. איר שטוב ווערט אַלעמענס שטוב, איבערהויפט פאַר רעליגיעזע און טראַדיציאָנעלע יום-טובים. זי איז יידישלעכער ווי

געבוירענע יידישקעס. ביי איר פראוועט מען יארצייטן, סיום התורות, בר-מיצוות, ווען דניאל ווערט רייך, הייסט זי אים גיבן אויף ציוניסטישע פאָנדן. זי איז אזוי באַגייסטערט פאַר יידן, אַז זי רעדט איבער איר שוועס-טער עליזאַבעט, אַז זי זאָל חתונה האָבן מיט נאָר מיט יידן. און יענע פאַרליבט זיך אין דניאלס יינגסטן ברודער זכריה, וואָס איז טאַקע אַ שיי-נער יונג אויך. און זכריה הייבט זיך אָן פאַרליבן אויך אין איר. אָבער די מישפּחה פאַרלאַנגט ביי עליזאַבעטן, אַז זי זאָל איבערריידן דעם בחור, אַז ער זאָל ווערן אַ קאַטאָליק, ס'זאָל זיין — אַ רעליגיע פאַר אַ רעליגיע. לילי איז געוואָרן צוליב דניאל אַ יידישקע, זאָל זכריה ווערן צוליב עליזאַ-בעטן אַ קאַטאָליק. פאַרשטייט זיך, אַז זכריה וויל נישט און ווען עליזאַ-בעטן איז שוין גרייט נאַכצוגיבן, איז שוין שפּעט, דער בחור איז שוין געווען אַנטוישט.

עס קומט נאָך צו אַ צווייטן רעליגיעזן קאָנפּליקט: דניאל האָט מיט לילין אַ זון, וואָס הייסט דייוויד. באַווייזט זיך אָן אַנטיסעמיטישער „ציו-ניסטישער“ גלח, אַזאַ איינער, וואָס האַלט, אַז די קריסטן דאַרפן פאַרכאַפן ציון באַצייטנס, איידער די יידן טוען דאָס און אונטער זיין ווירקונג שמדט זיך דייוויד און דער פּאָטער ווייזט אים אַרויס אַ מוראדיקע שינאה. האָט לילי אַ שאַרפע טענה צו איר מאַן. עס איז דער איינציקער שאַרפּער איבעררייד, וואָס זי האָט מיט אים. זי זאָגט אים, אַז די יידן זענען צו שטאַלץ. אַז זי איז געוואָרן פון קאַטאָליטשקע אַ יידישקע איז גוט און אַז דער זון איז געוואָרן פון אַ ייד אַ קאַטאָליק, איז שלעכט? די גאַנצע „זינלאַזיקייט“ פון יידישקייט, וואָס איז דאָך זיין, ווערט דאָ אַרויסגע-בראַכט שיר נישט אויף אַזאַ אופן, ווי ביי טביהן, ווען ער פרעגט ביי גאָט, וואָס איז ייד און וואָס איז נישט ייד און פאַרוואָס האָט גאָט באַשאַפן ייד און נישט ייד. אָבער לילי ווערט נישט ברוגז אויף די יידן און זי האָט איר מאַן ווייטער ליב. און בעת דער מאַניפעסטאַציע קעגן היטלערן גייט די אירלאַנדאָ-יודעאָ לילי לוריאָ, וואָס איז שוין דעמאָלט אַלט און האָט שוין אַ ווייסן קאַפּ, אין דער ערשטער ריי.

עס מאַכט דעם איינדרוק, אַז הירשביין האָט געוואַלט פאַרביבלעווען דאָס לעבן אין אַמעריקע און אַז ער האָט פון לילין געוואַלט מאַכן אַ ניו-יאַרקער רות, וואָס פרעגט נאָר אין מאָל אַ קשיא אויף יידישקייט און אַ זיער האַרבע קשיא. אויך דאָס טשעפּען זיך פון אַשרן — די איינציקע קרעציקע שאַף די לוריאָס — צום פּאָטערס ווייב, דער רויטער

ליטוועטשקע, דערמאָנט אין ראובנס איבערשטעלן די בעטן פון זיין פאָטערס ווייבער... די ליטוועטשקע גיט אים אַז אַ שליידער; „ס'טיין, שרייט זי, צו דיין טאַטנס ווייב“

אין תוך אַרײַן איז די הויפט־העלדין דאָ קעראַליין סטאַון, אָבער זי פאַרמאָגט נישט גענוג כוח צו אויסהאַלטן דעם גרויסן בינין. זי ציט נישט איר לעבן צו עפעס אַן אויסגעשפּראַכענעם אידעאַל. זי פאַרמאָגט אפילו נישט קיין אייגענעם געדאַנק. זי דערגרייכט גאַרנישט פּערזענלעך. זי היט אַזוי לאַנג אַפּ איר קערפּער פון „אַנגרייפּער“, ביז זי האָט חתונה. ביכדי זיך און אַנדערע צו באַפרייען פון נויט, לויט דער עצה פון אַ פּיזיש שוואַכן, אינטעליגענטן מענטשן. דאָס בעסטע אין איר לעבן איז דערנאָך, וואָס זי „יוניאַניזירט“ איר מאַנס „ביזנעס“ און טוט אַלצדינג צו אויסמיידן קאַנפּליקטן מיט די אַרבעטער. עס איז אַרנטלעך־כער ליבעראַליזם און גוטער ווילן. דאָס מיידעלע רעבעקאַ, די טאַכטער פון איר פאָטער און דער „רויטער ליטוועטשקע“ ווערט ביי איר דער־צויגן צו זיין אַ ליאַלקע. עס פעלט איר אַזוי גאַרנישט, אַז עס פעלט איר אַלקי. און זי קריגט דעם ווילן פון איר מאַמען און אַנטלויפט פון איר ווילטאָג און ווערט אַן אַרבעטערין. דאָס איז די טראַגעדיע פון אונדזער העלדין, אָבער די דאָזיקע טראַגעדיע עפנט איר נישט גענוג די אויגן. לילי, די אירלענדערין האָט שוין אינטערעסאַנטערע איבערלעבונגען ווי קעראַליין, כאָטש ווילן האָט זי זייער ווייניק. זי איז די עכטע פרוי, וואָס איז רק דער ווילן פון דעם מאַן, וואָס זי האָט ליב. דאָס איינציקע מאָל, ווען זי גיט אַ שטעל פאַדערונגען, ווי געזאַגט, איז דעמאָלט ווען זי זעט, אַז איר מאַן נעמט פאַר זיין רעליגיע מער רעכט ווי פאַר אירער. אָבער די „רויטע ליטוועטשקע“ האָט אין זיך יאָ עפעס פון אַ העלדין. זי האָט יאָ גענוג כוח אויף באַווירקן אַ סביבה און טראַגן אויף זיך אַ בינין, ליידער אָבער פאַרשווינדט זי נישט קיין סך שפּעטער נאָך דעם, ווי זי באַווויזט זיך. און אין צענטער בלייבט כסדר קעראַליין, זי בלייבט דער צענטער, צו וועלכן אַלץ ציט זיך. דער מחבר שילדערט דאָך די אַלע העלדן דעמאָלט, ווען זיי גייען צו איר אויף דעם יום־טוב. און איר זיסלעכקייט און בלייבן ווערן אַפט דער טעם און דער קאַליר פון דעם ווערק.

קעראַליינס צווילינג־ברודער זכריה ווערט אַ דאָקטאָר שיר נישט אַ העלד. ער ווערט באַליבט ביים פּאַלק. און פונקט ווי זיין פאָטער

קריגט ער גרויסע ליבע ערשט אויף דער עלטער. ווען ער איז שוין אַ מאַן אין די יאָרן, פאַרליבט זיך אין אים אַ יונג מיידל און אַ זייער סימפּאַטישס, וואָס האָט יידישע געפילן און איז אויך גרייט צו לערנען יידיש צוליב איר מאַן. די סעריע פרויען, וואָס נעמען די מענער ווערט דערמיט אין ראַמאַן פאַרענדיקט. די צאָל פון די אַקטיווע פרויען און פאַרווייבערישטע מענער איז אַ צו גרויסע אין ראַמאַן און גיט צו דעם ווערק אַ כאַראַקטער פון מאַדנעקייט. דו ווייסט נישט, צי דאָ איז פאַראַן אַ ספּעציעלע כוונה, אָדער דעם שרייבערס אַ קאָמפּלעקס.

זייער אינטערעסאַנט ווערן געשילדערט אין ראַמאַן די אירלענדער, וואָס זענען אין ניו-יאָרק דאָס גרעסטע פּאָלק — אין צאָל — נאָך יידן און מיט וועלכע יידן האָבן געהאַט אַ סך צוזאַמענשטויסן. דער ישראל בין העמים קומט ביי הירשביינען אַרויס אויפריכטיק, לאַגיש זענען מיסתמא די אירלענדער — וואָס זענען נישט ווייניקער ווי יידן קרומקעפיק — גערעכט. אויב לילי ווערט אַ יידישקע צוליב איר מאַן, פאַרוואָס זאָל איר שוועסטער עליזאַבעט נישט וועלן, אַז דער יידישער מאַן, וואָס זי האָט ליב, זאָל צוליב איר ווערן אַ קאַטאַליק? קיין מאַס, אַז דער מאַן האָט די דעה אין רעליגיעזע ענינים איז דאָך נישט פאַראַן. און יידישע פרויען, וואָס האָבן חתונה מיט קריסטן פאַדערן דאָך אויך, אַז זייערע מענער זאָלן ווערן יידן... דאָ און דאָרט זענען די אירלענדער געשילדערט מער מיט די חסרונות, ווי מיט די מעלות, אָבער אינגאַנצן אויסגעמיטן, ווערן זייערע מעלות — נישט. ווען אַן אירלענדישער שרייבער וואָלט אַזוי געשילדערט יידן, ווי הירשביין האָט געשילדערט אירלענ-דער, וואָלטן יידן אויף אים געזאָגט, אַז ער איז אַן אַוהב, אי אַ שונא ישראל. דאָס זעלבע וואָלטן מיסתמא די אירלענדער געזאָגט וועגן הירש-ביינען, ווען זיי ווייסן, וואָס ער האָט געשריבן וועגן זיי, לילי איז גע-שילדערט אַזוי סימפּאַטיש, אַז פאַר איר אַליין וואָלטן די אירלענדער געדאַרפט זיין באַגייסטערט פאַר הירשביינען.

ווען מען לייענט נאָך אַמאָל „בבל“, נאָך דעם, וואָס מען האָט דאָס אַ לאַנגע צייט שוין נישט געלייענט, גיט מען זיך חשבון, אַז הירשביין איז אין זיין עפּאָפּע געבליבן אַ דראַמאַטורג. די חתונה פון אַלטן לוריאַ מיט דער רויטער ליטוועטשקע וואָלט געקענט ווערן אַ דראַמע, ווען הירש-ביין וואָלט זי נישט פאַרוואַנדלט אין אַן עפּיוזאָד, און די חתונה צווישן דניאלן און לילין איז אַ טראַגיקאַמעדיע. מ'קען נעמען און אינסצענירן

די אַלע איבערלעבונגען צווישן זיי און מען וואָלט געהאַט איינע פון די בעסטע יידישע קאָמעדיעס און מען וואָלט ממש געקענט האָבן אַ מאַ-ראַלישן אַמעריקאַנער עקיוואַלענט צו הירשביינס „גרינע פעלדער“. די אַנדערע קאַנפליקטן אין ראַמאַן זענען אויך על פי רוב שטאַף פאַר טעאַטער זאַכן — איינאַקטערס, סצענקעס, אַמאַל אויף דעם שטייגער פון „זאַ-ווערוכע“.

אין סך הכול האָבן מיר אַ „בבל“ נישט נאָר אין אַמעריקע, נאָר אין אַ גרויסער מאַס אין דער קאַנסטרוקציע פון מחבר. דעם טורעם בבל האָט מען אָנגעהויבן בויען און מען האָט אים נישט פאַרענדיקט. הירשביינען האָבן נישט געפעלט קיין ציגל פאַר זיין בינין, האָט אויך געהאַט ליים, אָבער דער בינין איז אַזאַ גרויסער, אַז ער פאַדערט צעמענט און בעטאָן. און דאָס דאָזיקע האָט ער נישט געהאַט. זענען געבליבן ליגן די ציגל אין הויפנס, דאָ אין גרעסערע, דאָרט אין קלענערע.

אין „רויטע פעלדער“ האָט הירשביין געוואָלט זען און ווייזן אַן אָנגעצייכנטן וועג, אין אַמעריקע האָט ער אַזאַ וועג נישט געקענט זען. די יוגנט איז דאָ געוויזן ווייט נישט מיט ביזן ווילן. הלל האָט אַ טייערן זון, וואָס פאַרמאָגט אויך באַציאונג צום טאַטן. זיין ווייב איז אַ האַלבע יידישקע, אָבער זי וויל ווערן אַ יידישקע. רעבעקאַ איז מאַראַליש גאָר סימפּאַטיש. זי וויל לעבן פון אייגענער אַרבעט און זעלבסטשטענדיק און זי וויל נישט זיין קיין ליאַלקע. דעם אַלטן ד״ר זכריה לוריאַס יונגע ווייבל וויל לערנען יידיש. גוטער ווילן... אָבער וווּ איז דאָס לעבן אַליין? און אַ מאַדנע געדאַנק פאַרגנבעט זיך דיר: אויף די רויטע פעלדער האָט מען אָנגעצייכנט אַ וועג און ס׳איז פון דעם גאַנזשט געוואָרן. אין אַמע-ריקע האָט מען קיין וועג נישט אָנגעצייכנט, אָבער דאָס לעבן שלעפט זיך נאָך.

פּרץ הירשביין דער ראַמאַניסט איז צום שטאַרקסטן דאָרט וווּ ער איז — דראַמאַטיקער. אַלס דראַמאַטיקער האָט ער גענוג זאַכן, וואָס וואָלט קוים געקענט זיין קליינע סקיצן, אָדער דערציילונגען און אַלס ראַמאַניסט האָט ער אַ סך טעמעס פאַר גאַנצע דראַמעס. די דאָזיקע טע-מעס וואָלטן אויך געקענט ווערן אַרגאַנישע טיילן פון ראַמאַנען, אָבער זיי זענען עס נישט געוואָרן און זיי זענען געבליבן אַפּגעזונדערט. ער איז

געווען דער ערשטער אויסגעשפראכענער דראַמאַטיקער ביי יידן און ער איז אליין געווען אלס שרייבער אַ העלד פון אַ דראַמע און אפשר טאַקע אַ טראַגעדיע.

עפעס פאַרטרעט און די אונטערשטע שורה

מיר איז אויסגעקומען צו זען הירשביינען אַ סך מאָל. זייט 1908, ווען איך בין נאָך געווען אַ יינגל, ביז 1945, ווען איך האָב אים געזען צום לעצטן מאָל אין לאַס אַנדזשעלעס, האָב איך אים אַ סך מאָל גע-טראָפן. איך האָב אים געזען, ווען איך בין נאָך געווען אַ טייל פון המון און איך האָב זיך געטראָפן מיט אים, ווען איך בין שוין אויך געווען אַ שרייבער ביי יידן. מיר איז נישט אויסגעקומען צו ווערן צו אינטים מיט אים און איך וואָלט נישט געקענט צוגיבן קיין נייע פאַרטרעט שטריכן צו די דאָזיקע, וואָס זענען שוין באַקאַנט. איין שטריך האָט זיך מיר באַזונדער געוואָרפן אין די אויגן אַריין: ער האָט שטענדיק זיך געוואָלט באַווייזן שלאַנק און גבורהדיק. איך האָב אים געזען אָנגעבויגן צו אַ בייט בלומען און אָנגעבויגענערהייט האָט ער זיך געצויגן. אויך מענדעלע מוכר ספרים האָט כסדר געוואָלט בולט מאַכן זיין שלאַנקייט און פיזישע געזונטהייט, אָבער יענער האָט דאָס דאָזיקע געטון, ווען ער איז שוין געווען אַלט, הירשביין האָט דאָס דאָזיקע געטון, ווען ער איז נאָך געווען יונג. ביי הירשביינען איז געווען אַ קאַמפלעקס נישט צו אויסזען ווי אַ געטאַ-ייד. דערביי אָבער האָט ער געוואָלט רעדן דווקא דאָס אַרגאַנישסטע יידיש. און ער האָט בפירוש געוואָלט האָבן נישט קיין שטאַלענע, נאָר דווקא אַ בלומענדיקע שפראַך. ער האָט אין זיין לשון אַריינגענומען דאָס ביסל דאַרפישע לאַקאַליזמען (ווי „האַלד“, „נאַכסאַל“), אָבער שרייבן האָט ער געוואָלט אין דער שפראַך פון בלומען און מלאכים. אין ריידן האָט ער צוגעגעבן דאָס טעאַטראַלישע, אָבער דאָס צאַרטע האָט ער נישט אַוועקגענומען.

אויסזען נישט ווי אַ געטאַ-ייד, — אָבער אויף איין שפאַן נישט אַוועק-גיין פון יידישן לעבן! דאָס איז געווען זיין פּרינציפּ. ער האָט אַמאָל אין מיין אַנוועזנהייט געזאָגט צו אַ יידישן אַקטיאָר, וואָס האָט גענומען זוכן אַ וועג צו דער ענגלישער בינע; „היט אייך פאַר דעם ברייטן וועג (בראַדוויי).“

וועלכער וועט אייך אין ערגעץ נישט אוועקפירן. ער אליין האָט געזען די גאַנצע וועלט, אָבער אוועקגיין מיט דעם „ברייטן וועג“ איז פאַר אים געווען אַ פאַרראַט קעגן זיך אליין.

מיר שיינט, אַז נאָך שלום אָשן (און אַמאַל מענדעלעזן) האָט הירש-ביין אויסערלעך געהאַט די צוציענדיקסטע פיגור. מען האָט געמוזט אויף אים קוקן. און אין דעם האָט געהאַט אַ חלק אויך זיין טעאַטראַ-ליזירן זיך. ער האָט געטון אַלצדינג בולט צו מאַכן זיין אימפּאַזאַנטע פיגור. און ער איז געווען אַלס רעדנער דער טעאַטראַלישסטער פון די יידישע שרייבער. איך האָב אים געהערט רעדן אינאיינעם מיט נאָך אַ סך שרייבער און צו קיינעם האָט מען זיך נישט אַזוי צוגעהערט ווי צו אים. ער האָט נישט נאָר אין דער פאַרעם גערעדט טעאַטראַליש, נאָר אויך דעם עיקרדיקן געדאַנק האָט ער צוגעגעבן אַ געוויסע טעאַטראַ-לישקייט. נאָמבערג האָט אַמאַל געזאָגט צו אַן עולם, אַז ביכדי אים צו וועלן הערן, דאַרף מען פאַרגעסן ווי אַזוי ער זעט אויס. הירשביין האָט באַלד מיט דעם אויסזען געמאַכט, אַז מען זאָל אים וועלן הערן.

איך האָב נישט געהערט צו די אומקאַנדיציאָנעלע חסידים הירש-ביינס. ער איז פאַר מיר זייט שטענדיק אַן געווען אַ פּראָבלעם. און איך האָב מיינע ספיקות אַמאַל אויסגעדרוקט אין אַן אַרטיקל אין די „לי-טעראַרישע בלעטער“. די געלעגנהייט איז געווען הירשביינס פּופציק יאָריקער געבוירנטאָג. דאָס אַרטיקל האָט געהייסן „הירשביינען גוטע וואָך“. אַלע האָבן געשריבן יום-טובדיק, איך האָב געשריבן נאָר וואָכע-דיק. ס'איז אפשר געווען אַ טאַקטלאָזיקייט פון מיין זייט. איך האָב מיינע ספיקות געקענט אַרויסברענגען נישט גראַד צום יוביליי. נאָך יענעם אַרטיקל האָב איך אומצייליקע מאַל גערעדט מיט אים און ער האָט מיר קיינמאַל נישט געגעבן קיין אַנצוהערעניש פון פאַרדרוס. איין מאַל נאָר האָט ער מיר געזאָגט, אַז מען וואָלט „וועגן אַלץ געקענט שמועסן“. ער איז געווען זייער צופרידן פון דעם, וואָס איך האָב געשריבן, אַז זיינע בעסטע פיעסן דערפילט מען ריכטיק ערשט ווען מען זעט זיי גוט שפילן. „פיעסן — האָט ער געזאָגט — זענען כלים, וואָס טאַרן נישט זיין אינגאַנצן פול. עס מוז בלייבן אין זיי פלאַץ פאַר דעם שטאָף פון דעם שוישפילער“. און ער האָט מיר דעמאַלט געזאָגט אַ געדאַנק, וואָס אַלע ווייסן אים אפשר אָבער קיינער האָט אים אַזוי קלאַר נישט גע-זאָגט. ווען מען וואָלט געשפילט די פיעסן פון די יידישע שרייבער.

האָט ער מיר געזאָגט, וואָלטן די ייִדישע שרייבער זיך אויסגעלערנט צו שרייבן גוטע פּיעסן. זיי וואָלטן דאָס געלערנט ביי די שוישפּילער און ביים עולם... און מיר דאַכט זיך, אַז דאָס ערגסטע אין די פּיעסן פון די גרעסטע ייִדישע שרייבער איז זייער איבערגעלאַדנקייט. עס פעלט רוים פאַר דעם שוישפּילער.

פּרץ הירשביין איז געווען אַ פּרינץ בן מילנער און ער האָט גע-
וואָלט זיין אַ פּרינץ. דאָס דאָזיקע, וואָס ער איז געווען אַ פּרינץ, איז
דורכאויס געווען גוט, דאָס, וואָס ער האָט געוואָלט זיין אַ פּרינץ, איז
אַמאָל געווען צום גוטן און אַמאָל — נישט. פון דער נאַטור איז ער
געווען אַ דאַרפס מענטש און דערפאַר האָבן די בעסטע זאַכן זיינע גע-
שמעקט מיט דאַרף און פעלד. ער איז געוואָרן אַ וועלט־רייזנדיקער
און אַ שטאַט מענטש און ער האָט אין אַ סך שטעלן פון זיינע רייזע
בילדער געפונען די וועלט און אין אייניקע שטעלן פון „בבל“ האָט
ער געוויזן אויך טיילן פון שטאַט. אין די בעסטע פּיעסן זיינע האָט ער
זיך צוגערירט צום סאַמע עיקר פון ייִדישקייט אַ ביסל ווי שלום עליכם
און אַ ביסל ווי פּרץ. און נאָך מער ווי ער אַליין, אין דער ליבע צווישן
דניאלן און דער אירלענדערין לילי אין ראָמאַן „בבל“, האָט ער אָנגע-
טאַפט דעם „למה יאמרו הגוים“, די עיקרדיקע טענה פון נישט־יידן
צו יידן און די עיקר־סיבה, למאי די גוים קענען נישט פאַרשטיין קיין
יידן און ער האָט געוויזן דעם גרויסן זינלאָזן זין פון ייִדישקייט.

פּרץ הירשביין האָט זיך זייער שווער געפונען. אפשר שווערער ווי
אַלע ייִדישע שריפטשטעלער. אָבער דאַרט וווּ ער האָט זיך געפונען, איז
ער אַליין אַ יש און ער האָט געשאפן אַ יש, וועלכן עס קומט אַ פּלאַץ אין
אויבנאָן פון דער ייִדישער ליטעראַטור.

דוויד בערגלסאן

ח א ט א :

און ביים דאקטער האט געשמייכלט דער שפיץ פון דער
נאז, גלייך ער טוט אפ דער וועלט א שפיצל:
און אליין האט ער מורא געהאט אראפצולאזן דעם
שמייכל פון דער שפיץ נאז, באגלייך צוזאמען מיטן שמייכל,
קאן ער פארלירן זיין גלייכגעוויכט אין לעבן.
דוויד בערגלסאן (מידת הדיון)

דוויד בערגלסאן איז געקומען, זיך באוויזן און געזיגט; לכתחילה האט
ער אפילו געטראפן צערבערס ביי די טויערן פון אלימפ, די יידישע און
העברעאישע צייטונגען ווי אויך די פארלאגן האבן זיינע זאכן נישט גע-
וואלט דרוקן, אבער, אז ער האט זיך אליין ארויסגעגעבן זיין ביכל „ארום
וואקזאל“, איז געווארן א רעש. די יידישע ליטעראטור האט שוין דע-
מאלט אנגעהויבן ווערן מיט לייטן גלייך: זי האט שוין געהאט קריטיקער —
נישט א קריטיקער, נאר שוין טאקע אייניקע קריטיקער. צום עמאציאנעלן
בעל מחשבותן איז שוין געהאט צוגעקומען זיין נויטיקע העלפט — ש.
ניגער און ש. גארעליק איז דעמאלט אויך געווען א קריטיקער. און אלע
קריטיקער האבן געהאלפן מאכן דעם רעש. בעל מחשבות האט געזאגט
דאס ענטזיאסטישע ווארט „א ווונדער“. ניגער, וואס האט נישט קיין
טבע ניתפעל צו ווערן, האט אויך קיין שבח נישט געזשאלעוועט און ש.
גארעליק האט אויך געזונקען הלל אויף זיין געקניסטלעך און הייזער-
קער (ליטערארישער) שטימע. און די ליטעראטור אליין האבן אויך ווי
געהאלפן ארויסרופן ענטזיאזם. א נייער טאלאנט האט דעמאלט נאך נישט
ענג געמאכט, נאר באשיינט. מיט איין ווארט: בערגלסאן דערשיינען האט

באגעגנט אן איינשטימיקן ברוך הבא, און דער מאַרש איז אָפּגעשפּילט גע-
וואָרן אויף אלע כּלים.

וואָס זשע איז די סיבה פון רעש? און אַ סיבה מוז דאָך זיין! אַרום
גאַרנישט ווערט נישט קיין רויש. עפעס האָט דאָך בערגלסאַן געמוזט
ברענגען מיט זיך ניס, מ'זאַל מיט אים אַזוי רוישן און רעדן וועגן אים
ווי וועגן אַ ווונדער.

דער איינציקער אויסוועג צו אַנטפלעקן דאָס נייעס, וואָס בערגלסאַן
האָט אַריינגעבראַכט אין אונדזער ליטעראַטור איז — איבערלייענען די
גאַנצע יידישע ליטעראַטור, וואָס איז געשאַפן געוואָרן פאַר אים... און
ס'איז גאַרנישט אַזאַ שווערע אַרבעט. די יידישע ליטעראַטור, זייט מענדעלע,
מיין איד, די ליטעראַטור פון דער נייעסטער תקופה. אַלזאַ: מענדעלע,
שלום עליכם, פּרץ, ליניעצקי, דינעזאַן, ספּעקטאָר, ד. פינסקי, רייזען, נאָמ-
בערג, ווייסנבערג, אַש, — די דאָזיקע זענען בערגלסאַנס פאַרגענגער. די
לעצטע קען זיין האָט בערגלסאַן נאָך נישט געהאַט רעכט געלייענט. עגאָ-
צענטריש און... עגאָאיסטיש איז מיסתמא בערגלסאַן נישט ווייניקער, ווי
אַנדערע קינסטלער.

ווען מ'לייענט איבער די פּריערדיקע ליטעראַטור און מ'הויבט אָן
לייענען בערגלסאַנען, וואַרפט זיך דער אונטערשייד אין די אויגן אַריין.
מען זעט ממש אַ גרעניץ, גלייך, ווי מען זעט דעם פאַס, וואָס טיילט אָפּ
אַ טייך פון ים, אין וועלכן ער פאַלט אַריין... בערגלסאַן האָט אַריינגע-
בראַכט... ליטעראַטור אין דער יידישער ליטעראַטור אַריין. ליטעראַטור
מיינט: ליטעראַרישע שפּראַך און ליטעראַרישן מאַניר. ביז בערגלסאַנען
האָט מען געשריבן אויף יידיש אין פּאָלקס-שפּראַך, אין אידיאָמאַטישער,
אַמאָל אויך לאַקאַלער, פּאָלקסשפּראַך און מיט פּאָלקסטימלעכע מאַנירן.
מענדעלע האָט געשליפן זיינע ווערטער און געזוכט, זיי זאָלן זיין ענלעך
צו „יידלס“ ווערטער, שלום עליכם האָט ניט געשליפענערהייט געשעפט
ווערטער פון פּאָלקס-אוצר, ליניעצקי איז געווען אַ מיט צווישן מענדעלע
און שלום עליכם, פּרץ האָט זיך אויך ניט געקענט באַפּרייען פון לאַקאַלן
זאַמאַשטשער יידיש, דינעזאַן האָט זיך ביטער געראַנגלט מיט דער
שפּראַך און געמישט דייטשמעריש מיט העברעאיזמען, ספּעקטאָר האָט
זיך אָנגעהויבן שאַפן אַ זשורנאַליסטישע שפּראַך, נאָמבערג האָט געשריבן
אין אַ האַלב-בעלעטריסטישער און גאַנץ פּובליציסטישער שפּראַך, רייזען
האָט זיך אין אינהאַלט פון זיינע דערציילונגען אויפּגעהויבן צו אַל-

מענטשעלעכקייט, די פאָרם און די שפראַך זיינען אָבער ביי אים פאָר-
 בליבן קליינשטעטלדיקע. דוד פינסקיס שפראַך איז געווען אַ געמיש פון
 זשורנאליסטיק און פובליציסטיק, שלום אַש האָט געמישט לאַקאָלן
 פוילישן יידיש מיט צאינה וראינה-לשון. דוד בערגלסאָן האָט דער
 ערשטער אַריינגעבראַכט ליטעראַרישע שפראַך; יעדער לייענער קען זיך
 אין דעם איבערצייגן. ער דאַרף טאָן אַט וואָס: נעמען אַ בוך פון וואַסאַראַ
 מחבר פאָר בערגלסאָנען און לייענען אַ בלעטל, אָדער צוויי; ער וועט
 דאָרט געפינען פּאָלקס-ווערטלעך, אלגעמיינע, לאַקאָלע, ער וועט דאָרט
 הערן די שפראַך פון גאַס, שול, מאַרק, קיך און אַז ער וועט דערנאָך
 לייענען בערגלסאָנען, וועט ער דאָס אַלץ ניט געפינען.

זי איז אַ ליטעראַרישע שפראַך בעסער ווי פּאָלקס-שפראַך? פון
 בעסער לאָזט זיך ניט ריידן. אַ ליטעראַטור נויטיקט זיך אין ביידע
 שפראַכן. די באַזע איז פּאָלקס-שפראַך, די מיט — ליטעראַרישע שפראַך
 און דער שפיץ — אַ סינטעז פון ביידן. ווען די יידישע ליטעראַטור זאָל
 זיך געווען אָנהויבן מיט בערגלסאָנען, וואָלט זי אין פּאָלק קיינמאָל ניט
 אַריינגעדערונגען, אָבער, ווען בערגלסאָן האָט זיך באַוויזן, האָט שוין די
 יידישע ליטעראַטור זיך גענויטיקט אין אַ שפראַך, וואָס זאָל ניט זיין
 קיין קאַפּולער, קאַסרילעווקער, קוטנער און קוידאַנאָווער.

און דאָס, וואָס בערגלסאָן האָט אַריינגעבראַכט שפראַכלעך, האָט
 ער אויך אַריינגעבראַכט בכלל אין דער פּאָרם: ער האָט אַריינגעבראַכט
 ליטעראַרישן מאַניר. אויך מענדעלע און שלום עליכם האָבן געהאַט
 מאַניר, דער ערשטער תלמיד חכמישן, דער צווייטער פּאָלקסטימלעכן,
 בערגלסאָן האָט אַריינגעבראַכט ליטעראַרישן און אַריסטאָקראַטישן מאַ-
 ניר, מענדעלע און שלום עליכם האָבן געזוכט, וואָס ענלעכער זיין צו
 פּאַרשידענע טיילן פון פּאָלק, בעת בערגלסאָן האָט געזוכט וואָס מער
 ניט ענלעך זיין צום פּאָלק, פּאַראַן אַן עפעקט, וואָס איז פּאַראַן אי ביי
 בערגלסאָנען, אי ביי שלום עליכמען; אָנכאַפן זיך אין אַ פּראַזע און זי
 ווידערהאַלן עטלעכע מאָל. אָבער ביי שלום עליכמען איז דאָס ראַשיית אַ
 געטרייער אַפּקלאַנג פון דעם פּאָלקס אַרט ריידן, ביים פּאָלק אַליין איז,
 ווי ביי אַ יידענע, אַ רענדל אַ וואָרט און ס'איז אַ קאָמישער עפעקט,
 שלום עליכם וויל דערמיט אַרויסרופן געלעכטער און עס געלינגט אים,
 אָבער אַמאָל מאַכט ער זיך דערמיט אַביסל ביליק, ביי בערגלסאָנען איז
 דאָס ווידערהאַלן אַן אַריסטאָקראַטישער מאַניר, אַיך, דער גביר, דער

חכם, האָב געזאָגט אַ קלוג וואָרט און איך חזר עס איבער, ווייל קיין קליגערס וועט שוין קיינער ניט זאָגן..."

ער כאַראַקטעריזירט דעם שווערגופיקן אפיקורס יצחק בער (אין „אַפּאָנג“) און זאָגט, אַז „ער האָט געקאָנט גוט לערנען, נאָר איז געוואָרן אַן אפיקורס, קיינמאָל ניט געגאַנגען אין שול און האָט שטאַרק פיינט געהאַט פרומע יידן“, חזרט ער שוין דערנאָך די דאָזיקע כאַראַקטעריסטיק איבער אַ סך מאָל, בעת יעדן פּאַסיקן מאַמענט. די איבערחזרונגען פון דעם מין טרעפן זיך ביי בערגלסאַנען און אַ שיעור מאָל און כסדר אויף אַ וואַזשנעם אופן.

אויך מענדעלע האָט זיך געמאַכט זייער אָפט וואַזשנע און בערגלסאַן איז טאַקע אַ סך מער מאָל נאָכפּאָלגער פון מענדעלען, ווי פון שלום עליכמען. אָבער מענדעלע שטייט דאָך נאָענט צום פּאָלק, וועלכן ער דערציילט יידישלעך אַ מעשה אין אַ מעשה און אַ מעשה איבער אַ מעשה, בערגלסאַן האָט זיך פון פּאָלק דערווייטערט. ער שטייט אויף דעם אַלימפּ. ביי אים איז די קאָנסטרוקציע אַ מאַדערנע, אַ דורכאויס נישט-יידישע.

פון די ערשטע יידישע שרייבער איז מענדעלע דער איינציקער קאַלטבולטיקער, אָבער אויך ער נעמט אַ קאַנטשיק. שלום עליכם לעבט מיט זיינע העלדן, אַטעמט מיט זיי און קאָן אַ רגע ניט זיין אָביעקטיוו צו זיי, ער האָט זיי אָדער ליב, אָדער פיינט, אָדער ביידע צוזאַמען. שלום אַש ברענט ממש אויס ליבע צו זיינע העלדן. בערגלסאַן דערלויבט זיך קוים קוים אַ שמייכל צו טאָן, פונקט, ווי זיין שפּעטערדיקער העלד באַביצקי, אין „מידת הדין“, האָט ער מורא, אַז „צוזאַמען מיטן שמייכל קאָן ער פּאַרלירן זיין גלייכגעוויכט אין לעבן“. שרייבט ער און אַ ווערק און מענטשן טוען דאָרט עפעס, טוען זיך, טוען יענעם, טוען... גאַרניט, טוען זיך און יענעם וויי, ראַנגלען זיך, קעמפן און בערגלסאַן גיט אייך נישט די קלענסטע אַנצוהערעניש, ווער ס'איז גערעכט, ער פּאַרלירט נישט דעם שמייכל פון שפיץ נאָז, „גלייך ער טוט אָפּ דערמיט אַ שפיצל דער וועלט“.

פון דער פּאַרעם זענען מיר צוגעקומען צום אינהאַלט. בערגלסאַן איז ניט נאָר דער ערשטער ליטעראַרישער אין דער פּאַרעם, נאָר אויך אין אינהאַלט. מ'האַט ביי אונדז גערעדט, אַז אין מענדעלען האָבן זיך גע-

ראנגלט צוויי: א מוסר-זאגער און א קינסטלער. ניט נאָר אין מענדעלען האָבן זיך די דאָזיקע צוויי געראַנגלט, אין דער גאַנצער יידישער ליטע-ראַטור ביז בערגלסאַנען (חוץ אפשר נאָמבערגן). בערגלסאַן האָט דער ערשטער באַזיגט דאָס מוסר-זאָגעריי און געשאַפן הוילע ליטעראַטור. ער איז ניט נאָר אין דער פּאַרם אַ ליטעראַרישע רעאַקציע, נאָר אויך אין אינהאַלט.

איז ליטעראַרישער אינהאַלט אַנשטאַט מוסר זאָגערישען אָן עליה, צי אַ ירידה? איצטער איז שווער צו זאָגן, מיט לעבן איצט אין אַ צייט, ווען דער גאַנצער לעבנס אינהאַלט איז סאַציאַלער קאַמף און סאַציאַלער קאַמף אין דער ליטעראַטור איז אַ קרוב מיט מוסר זאָגעריי. סוף כל סוף איז דער סאַציאַליזם אין זיינע ערשטע פּרימיטיווע פּאַרמען — רעליגיע, אוטאָפּיע, אַנאַרכיזם — אויך מאַראַל-פּרעדיקעריי. אָבער אַ מאַמענט איז נישט מאַסגעבנדיק, פּאַראַן דערשיינונגען, וואָס וועלן ערשט קענען אָפּ-געשאַצט ווערן שפעטער, אפשר, ווען מיר וועלן שוין ניט זיין... די געשיכטע האָט צייט און געדולד. בערגלסאַנען איז דער ליטעראַרישער אינהאַלט צו לאַסט געפאַלן און ער האָט אים געפרוּווט בייטן. צו אַ בערגל-סאַן אויף דער רעכטער זייט איז איצט צוגעקומען אַ בערגלסאַן אויף דער לינקער זייט.

אָבער — מיר קאַנסטאַטירן דאָ נאָר: אַט א דאָס איז דאָס נייעס, וואָס בערגלסאַן האָט אַריינגעבראַכט צו אונדז: ליטעראַרישע שפּראַך, ליטעראַריש-אַריסטאָקראַטישן מאַגיר, ליטעראַרישן אַביעקטיוון אינהאַלט און דערצו נגידישע און איידעלע סביבה, די נעסט פון די אַלע אייגנ-שאַפטן. מען האָט זיך מיט בערגלסאַנען אין דער יידישער ליטעראַטור דערפּרייט פּונקט, ווי אַרבעטער-בחורים דערפּרייען זיך מיט אַ איידעלער צורה פון אַ נגידיש מיידל...

אַ די אַלע אייגנשאַפטן האָט בערגלסאַן נישט געירשנט פון ווינט און אַ זיי זענען אַ רעזולטאַט פון דער סביבה אין וועלכער ער איז דערצויגן געוואָרן, איז זעלבסטפאַרשטענדלעך און די ווייטערדיקע קאַ-פיטלען שטעלן זיך די אויפגאַבע צוגלידערן די סביבה, אין וועלכער ער האָט אונדז געשילדערט די פּראָדוקטיוויטעט (אָדער עקרהשאַפט) פון דער דאָזיקער סביבה און פון איר דיכטער.

א ביסל ביאָגראַפיע

אין אלע שריפטן פון דווד בערגלסאָן קען מען געפינען מאַטיוון פון זיין ביאָגראַפיע, אָבער מ'קען זיי נישט נוצן פאַר קיין פאַקטישן שטאַף ווייל זיי זענען כסדר איבערגעדיכטעט און זיי בלייבן קיינמאָל נישט ווי בלויז וואַרהייט. אין זיין אינאָרדנעטן איבערגעאַרבעטער און נישט פאַרענדיקטע עפאַפע „יידן ביים דניעפּר“ (פּענעק) איז פאַראַן מער ביאַ-גראַפישער שטאַף ווי אין אלע ווערק, אָבער ער איז געגעבן אַזוי טענדענציעז און געפּעלשט, אַז מ'קען זיך מיט אים אויך גאַנץ ווייניק נוצן. איז טאַקע זייער קנאַפּ דאָס דאָזיקע, וואָס מיר ווייסן וועגן דעם לעבן פון ערשטן, אַזוי צו זאָגן, ליטעראַרישן יידישן שריפטשטעלער.

געבוירן געוואָרן איז אין יאָר 1884 דוד בערגלסאָן אין אכרימאָוואַ, נישט ווייט פון אומאַן, קיעווער גובערניע. זיין פאָטער רפאל איז געווען דער גביר פון שטעטל און אַ ייד אַ תלמיד חכם און זיין הויז איז געווען אַ בית וועד פאַר וואָלד און תבואה סוחרים, מעקלער, יידישע פאַסעסאָרס, גויישע פּריצים. די מאַמע זיינע איז געווען פון אויסלענדישן יחוסדיקן אַפּשטאַם, איז געווען אַ צאַרטע, אַ שטילע און אַ קרענקלעכע. זלמן ריזען ווייזט אָן, אַז אין „מעשה ביכל“ האָט אונדזער שריפטשטעלער באַזונגען זיין מאַמע מיט אַ סך ליבע. דווד איז געווען אַ בן זקונים ביים פאָטער. ער איז געבוירן געוואָרן, ווען זיין טאַטע האָט שוין געהאַט אויס-געגעבענע קינדער. ער איז געקומען אַ גאַנץ-ווייניק געוונטשענער און אַריינגעבראַכט צערודערונג און טומל אין אַ שטוב, וווּ עס האָט שוין געהערשט שיבה-טוב-שטילקייט. און כאַטש פון דער נאַטור איז ער גרייט געווען צו זיין אַ שטיפער, האָט אָבער די קעגנערישע סביבה אויף אים געווירקט מיט אומרו און אים אַנגעגאַסן מיט ערנסטקייט און ער איז געוואָקסן אומצופרידן און קאַפּריזנע.

ווי די מיינסטע באַרופענע שרייבער האָט ב. אַנגעהויבן שרייבן גאַר יונג, געקומען צום לייענער איז ער נישט קיין אַנפאַנגער, נאָר אַ רייפער קינסטלער. אין עלטער פון 22 יאָר האָט ער שוין געהאַט אַנגעשריבן אַ היפּשע און גוט-אויסגעבויטע נאָוועלע אין העברעאיש א. נ. „ריקות“ (פּוסט-קייט), וואָס איז דערנאָך געוואָרן זיין ערשט פאַרעפנטלעכט ווערק אין יידיש א. נ. „אַרום וואָקאַל“. אַזאַ גרויסער מבין ווי דוד פּרישמאַן האָט

ניט אָפּגעשאַצט דעם ווערט פון דער זאך און זי נישט פאַרעפנטלעכט. ער האָט דאָן געפרוּווט זיין מזל אין יידיש מיט אַ דערציילונג „די דריטע“ און מיט זיין קרעפטיקער דערציילונג „דער טויבער“, וואָס ער האָט שפּעטער מיט אַ סך יאָרן איבערגעמאַכט אין אַ דראַמע, און מען האָט אויך די דאָזיקע דערציילונגען נישט געדרוקט.

עס איז גאָר קיין ספק נישט, אַז די דורכפאַלן אויף דעם ליטעראַ-רישן געביט, דאָס נישט קענען צוקומען צום פּסוק און צום עמוד, האָבן אויך געווירקט אויף בערגלסאַנען און אים געמאַכט נאָך מער נערוועז און נאָך מער קאַפּריזנע. ער האָט געפרוּווט גרייטן זיך צו אַן אַנדער קאַריערע. ער האָט געוואָלט לערנען אויף דענטיסט און ס'איז אים אויך נישט געגאַנגען און ער האָט דאָס לערנען אויפגעגעבן. אָבער דעם גלויבן אין זיין שרייבערישן באַרוף האָט ער נישט פאַרלוירן און ער האָט אין עלטער פון 24 יאָר אַרויסגעגעבן אויף אייגענער רעכנונג זיין נאָוועלע „אַרום וואַקזאַל“ און ער האָט, ווי שוין געזאָגט, אַרויסגערוּפּן אַ שטורעם; זיין נאָמען איז דערנאָך געוואַקסן מיט יעדער נייער זאך, וואָס ער האָט פאַרעפנטלעכט. „דער טויבער“ האָט געמאַכט אַ רושם און אַ גאַנצע ריי דערציילונגען, ווי „יעקב נתן ווידערפאַליער“, „יוסף שור“, „אין אַ פאַרגרעבטער שטאָט“, „אין פאַרטונקלטע צייטן“ אא"וו האָבן כּסדר פאַרשטאַרקט פאַר אים די רעפּוטאַציע פון אַ נייעם, אויסערגעוויינלעכן טאַלאַנט. זיינע צוויי ראַמאַנען „נאָך אַלעמען“ (1913) און „אַפּגאַנג“ (1920) האָבן אים געגעבן אַ פּלאַץ אין סאַמע אויבנאָן פון אונדזער לי-טעראַטור. מען האָט אים געשטעלט נעבן שלום אַשן. זיינע פּאַנאַטישע חסידים האָבן געזאָגט „אויב נישט נאָך העכער“. דער פּועלי ציוניסטי-שער וואַרטזאָגער אַלעקסאַנדער כאַשין, וואָס האָט פאַרענדיקט זיין לעבן אַלס יידסעקישער פירער, פאַרפירטער און פאַרזינדיקטער, אין אַ סאָויע-טישער תּפיסה, און וואָס האָט אויך געשריבן ליטעראַטור קריטיק מיט נישט ווייניק באַרופּנקייט, האָט בערגלסאַנען געהאַלטן פאַר דעם ריכטיקן אָנהייב פון דער נייער יידישער ליטעראַטור און ער האָט געזאָגט און געשריבן, אַז שלום אַש איז — יידישלעכע מוסר זאָגער...

נאָך דער מערץ און אַקטאָבער רעוואָלוציע האָט בערגלסאַן זיך באַ-טייליקט אין דער זייער טעטיקער יידישער קולטור ליגע אין קיעוו און ער האָט געהאַלפּן רעדאַקטירן זאַמליכער. און ער האָט אויך געשריבן

פובליציסטישע און ליטעראַטור קריטישע אַרטיקלען. אַ נאַענטער צו דער פאַראַיניקטער פאַרטיי פון סיימיסטן און ס'סאָוועט, האָט ער נאָך דער רעוואָלוציע פאַרשטאַרקט זיין גלויבן אין אַ מעגלעכקייט פון קיום פאַר דעם יידישן פּאָלק אויך אַן אַ טעריטאָריע.

אין יאָר 1922 איז בערגלסאָן אָנגעקומען קיין בערלין, וווּ עס האָט זיך געפונען אַ ריזיקע מאַסע פון אַנטלאָפּענע רוסן און רוסישע יידן און ער איז געוואָרן אַ טייל פון דער „עמיגראַציע“. דאָ האָט ער זיך געחברט מיט אַלע אַנטי־קאָמוניסטישע יידישע און העברעאישע שרייבער, וואָס האָבן זיך דאָרט געפונען און ער איז געווען ווי אַ טייל פון זיי. ער האָט אָנגעהויבן מיטאַרבעטן אין ניו יאָרקער „פאַרווערטס“, כאַטש יעדער האָט געוווּסט, אַז דאָס איז פאַר אים נישט די ריכטיקע טריבונע. ער איז אַ צו־ראַפּינירטער שרייבער פאַר די פון אייב קאהאַן דערצויגענע מאַסן. און ער איז טאַקע נישט לאַנג געווען אַ מיטאַרבעטער פון דער דערמאָנ־טער צייטונג. און זיין לאַגע איז געוואָרן אַ טאַפּלט שווערע. נישט ער האָט געהאַט אַן עקאָנאָמישע פּאָזיציע און נישט ער האָט געהאַט קיין מעגלעכקייט צוצוקומען אין אַ געניגנדיקער מאַס צום לייענער. זיין מיטאַרבעטן אין איין וואַרשעווער טעגלעכער צייטונג האָט אים אין ביידע פּרטים נישט געקענט צופרידנשטעלן. און עס איז פאַר קיינעם קיין סוד נישט, אַז דוד בערגלסאָן האָט אין אַ היפשער מאַס געליטן פון אַ „שלום אַש קאָמפלעקס“. ער האָט געהאַלטן, אַז דאָס פּלאַץ, וואָס שלום אַש פאַר־נעמט, קומט אים, ווייל ער איז דער גרעסערער קינסטלער, דער אויסגע־האַלטענער, דער בעסערער און גאַנצערער סטיליסט און דער אויפריכטי־קערער שרייבער. און עס איז מיסתמא אויך אמת, אַז בערגלסאָן איז אַ ראַפּינירטערער קינסטלער ווי שלום אַש און אוודאי און אוודאי אַ בעסערע סטיליסט פון אים, אָבער ער איז אַ קאַלטער, אַ נישט־יידישער שריפטשטעלער און דעם יידישן מאַסן־לייענער איז שווער צו נעמען אַן אַ ברי און מיט גלויבן. אין זיינע ביז־דעמאָלטיקע ווערק האָט בערגלסאָן געהאַט געוויזן מיט אַ קאַלטן שמיכל בלויז אַ לעבן, וואָס האָלט שוין „נאָך אַלעמען“ און ביים „אַפּגאַנג“.

אין יאָר 1925 האָט צווישן אַ טייל רוסישע עמיגראַציע־שריפטע־לער און אינטעלעקטואַלן אויפגעהויבן אַ באַוועגונג פאַר איבערשאַצן די ווערן (סמיענאַ וויער) און זיך אומקערן קיין ראַטנפאַרבאַנד. און דויד

בערגלסאָן האָט אָנגעהויבן שאַפן אַזאַ באַוועגונג צווישן יידישע שריפט־שטעלער און ער האָט גענומען אַרויסגעבן אַ זשורנאַל א. נ. „אין שפּאַן“. רעוואָלוציע איז — בלוז פּאַטאַס. זי איז אַ פּאַטעטישער ניין פּאַר דעם אַלטן, אַ פּאַטעטישער „יאָ“ פּאַר דעם נייעם, וואָס זי וויל שאַפן. און בערגלסאָן איז געווען בלוזי סקעפּטיציזם. ער איז געווען דער צום ווינציקסטן צוגעפּאַסטער שריפטשטעלער פּאַר ראַטנפּאַרבאַנד, כאַטש קיין דירעקטע שרייבערישע חטאים קעגן דער רעוואָלוציע האָט ער נישט געהאַט. זיין ווערק „מידת הדין“, וואָס באַשרייבט די רעוואָלוציע אין איר סאַמע אָנהייב איז געשריבן געקליגערט און מיט אַזאַ שמיכעלע, וואָס לאַזט נישט פּאַרלירן דעם גלייכגעוויכט, אַז מען וואַלט דאָס געקענט פּונקט אַזוי טייטשן פּאַר, ווי קעגן, אַבער דאָך מער פּאַר...

בערגלסאָנס ווערן פּראַסאַוועטיש האָט געווירקט פּאַרשידנאַרטיק. אייניקע נאַענטע פּריינט זיינע פּון אַנטי־סאָוועטישן לאַגער האָבן אים דערקלערט שיר — נישט אַלס פּאַרעטער. אַנדערע האָבן געהאַלטן, אַז ער מאַכט דעם ריכטיקסטן שפּאַן אין זיין לעבן, אַלע זיינען דעמאָלט געווען זיכער, אַז יידיש און יידישע ליטעראַטור האָבן אַ גרויסע צוקונפּט אין ראַטנפּאַרבאַנד (קיינער האָט נישט געקענט פּאַרויסזען, אַז אין צוועלף, פּופּצן יאָר אַרום וועט אין דעם פּרט אויסגעריינען ווערן די לעצטע אילוזיע) און קיינער האָט נישט געטראַכט, אַז די רעוואָלוציע וועט איינפירן אזא דיקטאַטור איבער דעם קינסטלער, אַז זי וועט אים מאַכן, אַדער פּאַר אַ גולם, אַדער פּאַר אַ מת, אַדער פּאַר ביידע... בערגלסאָן אַליין, וועמען קיין קלוג וואַרט פעלט קיינמאַל נישט, האָט געזאָגט צו די אַלע, וואָס האָבן געהאַט טענות, אַז בערלין איז געווען נישט מער ווי אַ וואַקזאַל. איצטער איז געקומען די צייט, אַז יעדער זאָל זיך נעמען זיין באַן און פּאַרן אין זיין היים.

אין אַ צייט אַרום האָט דווד בערגלסאָן גענומען די באַן קיין ראַטנ־פּאַרבאַנד און ער האָט דאָרט געהאַט אַ קיניגלעכע אויפּנאַמע (אויב מען מעג דאָ נוצן אַזאַ קאַנסערוואַטיוון און מאַנאַרכיסטישן טערמין?). דער טאַנגעכער אין דער יידישער ליטעראַטור איז דעמאָלט געווען אין ראַטנ־פּאַרבאַנד משה ליטוואַקאָוו, בערגלסאָנס אַן אומקאַנדיציאָנעלער חסיד און ער האָט עס געגעבן דעם טאַן פּון דער מוזיק פּאַר דעם מחבר פּון „נאָך אַלעמען“. פּונדעסטוועגן איז נאָך בערגלסאָן געפּאַרן צוריק אין

בורזשוואָן בערלין. געהייסן האָט עס, אַז ער פאַרט „מאַכן נפשות“ פאר דער זאך. דאָס אַרויספאַרן פון ראַטנפאַרבאַנד איז נאָך דעמאָלט נישט געווען קיין פאַרבאַטענער ענין. און בערגלסאַן האָט נאָך געמאַכט אַ באַ- זוך אין די פאַרייניקטע שטאַטן און זיינער אַ פריינד האָט געמאַכט די גרעסטע אַנשטרענגונג פאַר אים צו קריגן אַ פאַזיציע אין אַ ניויאַרקער טעגלעכער יידישער צייטונג, אָבער ליידער איז דאָס נישט געקרוינט געוואָרן מיט דערפאַלג און אין יאָר 1931 איז דווד בערגלסאַן אַוועק- געפאַרן קיין ראַטנפאַרבאַנד על מנת להשתקע און זייט דעמאָלט האָט ער שוין דאָס לאַנד מער נישט פאַרלאָזט. וואָס מיט אים איז געשען אין דער גאַנצער צייט פון זיין לעבן אין לאַנד פון סאַוויעטן, איז דערווייל באַקאַנט נאָר לערך און זייער נישט זיכער. פון די ווערק, וואָס ער האָט דאָרט געשאַפן, קען מען זען, אַז ער האָט געטאָן אַלצדינג זיך צוצופאַסן צו די נישט גאַנץ-קלאַרע און גאַנץ-נישט-קינסטלערישע פאַדערוגען פון דער רעוואָלוציע און דאָס איז אים נישט געראַטן, ווייל ער איז אין דער נאַטור געבליבן דער סעקפטיקער. עכט איז ער געווען נאָר אין זיין סעקפטיציזם, אין זיין סאַטירישן און פאַניגירישן פאַטאַס האָט כסדר געקלונגען אַ נישט-עכטער טאָן, כאַטש ער האָט מיט אַ סך חכמה און מיט אַלערליי בריה'שקייטן געפרוּווט זיך אַריינפאַסן אין דער אַטמאָספּע- רע פון דער רעוואָלוציע, וואָס האָט דעמאָלט געהאַלטן אין איין אויפּעסן אירע קינדער און אירע טאַטעס (איבערהויפט די לעצטע). דאָס זיין באַפריינדעט מיט אַ פירער איז געווען אַ סכנה, ווייל מאַרגן האָט ער געקאַנט דערקלערט ווערן אַלס אַ טראַצקיסט און פאַשיסטישער שפּיאַן און וואַרפן אַ פאַרדאַכט אויף אַלע זיינע נאַענטע. דווד בערגלסאַן האָט געדאַרפט גיין אויף אַ דראַט און דאָס גלייכגעוויכט-„שטעקעלע“ איז געווען זיין שמייכל.

ידיעות וועגן בערגלסאַנען זיינען געווען ביז אָנהייב יאָר 1948. זייט דעמאָלט זיינען מער נישט פאַראַן קיין ידיעות וועגן קיין שום יידישן שרייבער אין ראַטנפאַרבאַנד און אויך נישט וועגן דעם מחבר פון „נאָך אַלעמען“. אייניקע פּערוואַן האָבן דערקלערט, אַז ער איז פאַרשיקט געוואָרן קיין סיביר און דאָרטן איז געקומען דאָס פאַטאַלע... עס וואָלט זיך געוואָלט גלייבן, אַז ס'איז נישט אַזוי. און דערפאַר בלייבט בערגל- סאַנס ביאָגראַפיע נישט פאַרענדיקט, זי רייסט זיך איבער...

„אַרום וואַקזאַל“ — דאָס ערשטע פאַרעפנטלעכטע ווערק

„אַרום וואַקזאַל“ איז דאָס ערשטע פאַרעפנטלעכטע ווערק פון דוד בערגלסאָן. אָבער נישט דאָס ערשטע געשריבענע ווערק זיינס. דאָס ערשטע געשריבענע ווערק איז געווען, ווי שוין געזאָגט, אין העב־רעאיש און ס'האַט געהייסן „ריקות“ (פוסטיקייט). פרווון פון ווערק האָט ער נאָך פריער געהאַט אין רוסיש. די ערשטע דערציילונג אין יידיש, וואָס ד. ב. האָט אָנגעשריבן איז „דער טויבער“.

„אַרום וואַקזאַל“ איז דערשינען צום ערשטן מאל אין יאָר 1909. דער מחבר איז שוין דעמאָלט אַלט געווען פינף און צוואַנציק יאָר און עס פילט זיך אין דעם אַ פולע קינסטלערישע רייפקייט.

„אַרום וואַקזאַל“ איז אַן עפאָכע־מאַכנדיק ווערק אין אונדזער ליטע־ראַטור. מיט דער גאַנצקייט, אויסגעבויעטקייט, מיט דעם, וואָס ס'שטעלט דאָס פינטל נישט אויף דעם געדאַנק, נאָר אויך דער קינסטלערישקייט. און עפאָכע־מאַכנדיק איז אַרום וואַקזאַל מיט דער קאַרגשאַפט פון וואָרט. אַזאַ צמצום, אַזאַ כסדרדיקע אָנגעלאַדנקייט איז ביז דעמאָלט נישט גע־ווען בנמצא אין יידיש.

דער פונדאַמענט איז געווען אויף דעם פלאַץ, וווּ דער פונדאַמענט דאַרף זיין און די סטעליע — אויף דעם פלאַץ, וווּ די סטעליע דאַרף זיין. און אומעטום האָט מען געפילט, אַז דער בינין האָט פענצטער. זיי האָבן נישט אַריינגעבראַכט קיין פרימאַרגן שייך, זיי האָבן בפירוש אַריינגעבראַכט פאַרנאַכטיקן שייך, — אָבער אויך קינסטלערישן שייך.

„אַרום וואַקזאַל“ איז אַ נאָוועלע, ווי געזאָגט, פון עפעס אַריבער הונדערט זייטן. ווען מען נעמט אָבער אין באַטראַכט בערגלסאָנס צימ־צום, זיין קאַרגשאַפט פון וואָרט, גיט מען זיך חשובון, אַז ביי אַן אַנדערן וואָלט דער אינהאַלט געקלעקט פאַר טויזנט זייטן.

די נאָוועלע שילדערט קאַנדענסירט די וועגן, וואָס ציען זיך צום וואַקזאַל. זיי ציען זיך דורך אַרעמע שטעטלעך און פאַרשלאַפענע דער־פער. די נאַטור פון אַרום איז דווקא פריילעכער ווי דער ישוב. די נאַטור האָט גרינע בערג און טאָלן. דער וואַקזאַל אַליין איז אַ הויכער, אַ רויטער צוויי גאַרנדיקער בינין, אָבער ער שטייט אַ פאַרגליווערטער און אַ טויטער און ער מאַכט דעם איינדרוק פון אַ היטער, וואָס מ'האַט צוליב

אָ שפיצל פאַרכישופט און פאַרשלעפערט. ווען דער צוג קומט אָן אין וואַקזאַל, לאַזט ער זיך אַהין מיט אימפעט און דאַכט זיך מיט פרייד, אָבער ווען ער דערנענטערט זיך דערפילט ער די מרה שחורה פון דער געגנט און ער האַלט איין דעם אימפעט און ער קומט צו מיט אַ געפאַלענעם געמיט און ער בלייבט שטיין מיט אַ לאַנגן זיפן.

דאָס איז דער פּאָן פון בילד. איצטער קומען די מענטשן פון בילד. אַ היפשע גאַלעריע טיפן פון סוחרים און מעקלער. (די בעלי-עגלות, וואָס דרימלען אויף די קאָזלעס און וואַרטן אויף דער צייט, ווען זיי וועלן דארפן אָפּפירן זייערע פאַרשוניען, געהערן כימעט צו דער טויטער נאַטור.) פאַראַן אַלערליי סוחרים. פאַראַן אַזעלכע, וואָס שטייגן באַרג-אַרויף און אַזעלכע, וואָס קאטשען זיך באַרג-אַראָפּ. פאַראַן סוחרים איידעלע לייט און סוחרים גבירים אדירים. אַ באַזונדערע נייגונג ווייזט אַרויס דער מחבר צו שילדערן די דאָזיקע, וואָס פּאַלן. ער איז אַ ספעציאַליסט צו שילדערן מענטשלעכן זונפאַרגאַנג. שוין ביים סאַמע אָנהויב זעען מיר דעם אָפּגעקומענעם סוחר פ י נ י ע ל י ס אַ ק, וואָס וויל ווערן אַ מעקלער.

ער גייט צו צו אַ סוחר מיט אַ פאַרקרומט פנים און רעקאַמענדירט זיך און פרעגט צי ער וועט עפעס קויפן. דער סוחר קוקט זיך נישט אום אויף אים און ביי אים פאַרבלייבט דאָס פנים פארקרומט. ל י י ו ו י פ י ו ו נ י אַ ק, דער מעקלער און דער לץ, באַמערקט באַלד, אַז ער האָט שוין „אַ פנים פון אַ קבצן“. שפעטער וועלן מיר זיך שוין דערוויסן, אַז פּיניע ליסאַק גייט אום אין די הייזער אין אדעס און זיין ווייב קומט אַ שוואַנגערע צום וואַקזאַל, אַ וויינענדיקע און מען מאַכט איר אַ נדבה. די זעלביקע, וואָס האָבן געהאַלפן רואינירן ליסאַקן, זענען איצטער זייער מילד ביים געבן א נדבה זיין ווייב.

פאַראַן אַ גאַנצע גאַלעריע טיפן. עס טיילן זיך איבערהויפט אויס ביינעש רובינשטיין און אברהמטיק קויפמאַן. דער לעצטער איז דער פּראַט-טאַטיפ פון „פארוועני“, פון אויפקומענדיקן גביר, ער איז א זון פון אַ קארגן רייכן סוחר, אַ ברייטפלייצעדיקער, אַ הוצפהדיקער, אַ תקיף און ער כאַפט מיט קראַפט אַלץ, וואָס מ'קען נעמען אין לעבן. דער ערשטער איז דער פּראַטאַטיפ פון יורד. ער איז יחוסדיקן שטאַם, אַליין אַ ווילגע-לערנטער. זיין ערשט ווייב איז געווען זייער אַ שיינע, איז זי געשטאַרבן. ביי דעם צווייטן ווייב האָט ער גענומען אַ סך נדן, אָבער זי איז אַליין אַ מיאוסע. און נישט נאָר מיאוס אין דרויסן, נאָר אינעווייניק, אַ גלייכגיל-

טיקער מענטש. איר איז אלץ איינס, צי ער קומט יא אהיים, צי ניין. זי ווערט דערפון נישט טרויעריק און נישט פריילעך. א שוויגער האָט ער נאָך אויך אַן אַרורה, פאַרלאָזט ער אינגאנצן די היים און ער בלייבט ביים וואַקזאַל און ער האַנדלט יא און נישט און פאַרלירט מער ווי ער פאַרדינט און גייט אַזוי באַרג-אַראַפּ.

פאַראַן נאָך אַ סך אינטערעסאַנטע טיפּן, וועלכע דער מחבר שילדערט מיט קאַרגע ווערטער און ברענגט זיי אַרויס אומגעהייער רעליעף. מיט אַ פאַר ווערטער שאַפט ער אַ פאַרטעט און אַפט אויך אַ סימבאָל און עס פעלט נישט קיין הומאָר. עלי דערבאַרעמדיקער, דער משכיל און מיט די גוטע מידות האָט צוויי קולות: „איינס אַ גראַבס אַ מאַנסבילשס, דאָס צווייטע אַ דינס און ווייבערישס“. איציק ברוך, אַ בחור, וואָס איז שוין געווען ווייט, איז געלערנט מאַדערן און איז שוין געווען אַ רעוואָלוציאַר-נער און ער מוז דאָ זיין, ביכדי צו דערנערן זיין מאַמע מיט די קינדער, פּלעגט אַליין זיצן ביים וואַקזאַל מיט קיינעם זיך נישט אַנקערן און ער האָט געהאַט „אַלץ איין פנים אי שבת, אי וואָך“.

פון די ווייניקע ביישפּילן, וואָס איך ברענג דאָ, איז לייכט צו באַ-מערקן. אז דויד בערגעלסאָן דערשיינט דאָ אויסער קינסטלער, אויך אַלס קלוגער און קלוגעשטקער. ער שילדערט אַפט זיינע העלדן און גיט דערביי אַ פּיקחותדיק פינטל מיטן אויג. ער בלייבט דערנאָך אַביעקטיוו, כאַטש ער ווייזט איינעם בעסער און דעם צווייטן ערגער. ער ווייזט קיינמאָל נישט איינעם צו גוט און דעם אַנדערן צו שלעכט, אַבער אַ לץ, אַ זייער, זייער ראַפּינירטער לץ, איז ער אַביסל צו אַלע.

פון דער טיפּן-גאַלעריע שאַפט זיך אַ סביבה. אַ סביבה — פון וואָס? (בפירוש פון וואָס! פון וועמען ווייסן מיר דאָך שוין: אַ סביבה פון סוחרים און מעקלער.) אַ סביבה פון האַנדלען, פּוסט-און-פאַסעווען, זיך אַריינזאָגן, שפּילן אין קאַרטן און פון מקנא זיין. מקנא איז מען איבערהויפט אברהם-טשיק קויפּמאַן, אים גייט עס גוט אין אַלעמען. ער ווערט רייך, די שיינע גויע, די פרוי פון וועכטער איז אויך זיינע און פאַר אַ שייך ווייב האָט ער אויך חתונה. די סצענע אין וועלכער דויד בערגלסאָן שילדערט ווי אַזוי אברהםטשיק קויפּמאַן ברענגט זיין ווייבל און מיט וואָסאַראַ צניעותדיקע ניבל-פה-באוועגונגען די סוחרים נעמען זי אויף איז אַ ווונדערלעך איראַ-ניש בילד, וואָס רופט אַרויס אַ טרויעריקן געלעכטער, איז אַ מייסטער-האַפטער מוסטער פון צמצום.

און ווען עס האלט שוין ביים קולמינאציע-פונקט, ווען די טיפן-גאָ-
לעריע און די סביבה איז שוין פארטיק און מיר האָבן זי שוין געזען און
געהערט דורכאויס, וואַקסט ערשט אַרויס ווי פון זיך אַליין אַ פּאַבולע,
אַ האַנדלונג. דער העלד פון דער מעשה איז בייניש רובינשטיין. ער האלט
אין איין פאלן. און ווי ער איז מקנא אברהמטיק קויפמאנען, וואָס איז
אי רייך, אי ער האָט אַ שייַן ווייב. ער איז אי אַרעם, אי ער האָט אַ
מיאוס ווייב. בייניש רובינשטיין פאַרליבט זיך אין אברהמטיקס ווייבל,
וואָס איז אַ אינטעליגענטע פרוי, האָט איר מאָן נישט ליב און פילט-מיט
דעם איידלען בייניש, אָבער ליב האָבן האָט זי אים נישט, ווייל ער, בייניש,
איז צו-שוואַך צו קענען אַרויסרופן ליבע ביי אַ פרוי. איינגטלעך איז
בייניש פונקט אַזאַ בעל-כוח אין ליבע, ווי נאַמבערגס פליגלמאַן... אַ טרויע-
ריקע און אויך הערלעכע סימפאָניע איז די ליבע פון ביינישן צו אברהמ-
טיקס פרוי און די סענטימענטאַל-צינישע באַציאונג פון דער דאָזיקער
פּרוי צו אים.

דער מעקלער און לץ לוי פיוניאַק, וועמען די סוחרים ציען כסדר אָן
עמיצן אַרייַנצוואַגן, זאָגט שאַרף און שלעכט אַריין רובינשטיינען הינטער
די פלייצעס און יענער דעהערט עס און פאַרביטערט איז ער, דערלאַנגט
ער אים עטלעכע פעטש. און דער פאַטשער ווערט קראַנק, ליגט-אַפּ אַ
שטיק צייט, שטייט אויף אַ שוואַכער און האָט ערשט אַ פּראַצעס אויף זיך.
דער פּראַצעס איז געשילדערט שיר נישט מיט גולנישער קינסטלעריש-
קייט. מיר דערפילן, אַז דער מחבר וואָלט זייער געוואָלט משפטן די אַלע
פּוסט-און-פּאַנסניקעס פאַר זייער פּרוכטלאַז לעבן, אָבער ער האָט נישט
קײַן ריכטער פאַר אַזאַ מישפט. זײַן ריכטער איז אַן אַלטער צאַרישער
גענעראַל, אַ רשע...

בייניש זיצט-אַפּ די צוויי וואַכן און קומט צוריק אַ דערשלאַגענער
און פאַרשעמטער, ער קלויבט זיך צוריקפאַרן צום פאַטער, אָבער ער
האַט אויך נישט דערצו קײַן מוט. ער בלייבט ביים וואַקזאַל און ער לייגט
פאַר אברהמטיקן מאַכן אַ בשותפותדיקע קניה. אברהמטיק איז גרייט,
אָבער ער זאָגט, אז מ'דאַרף צונעמען לוי פיוניאַק אַלס מעקלער, אַזײַט
וועט ער קאַליע מאַכן. „און אויף דעם צווייטן טאַג זענען בייניש, אברהמ-
טיק און פיוניאַק אויף איין בעל-עגלהשער בריטשקע קײַן לאַזאַווקע
געפאַרן.“

דער ליינער פילט וואַרשיינלעך, אַז דער ווי אַזוי איז דאָ

גרעסער ווי דער וואָס. דאָס נייע בערגעלסאַנס דאַרף מען זוכן אין דער פּאַרעם, נישט אין אינהאַלט. די טיפּן זענען נייע, אָבער נישט גאַר נייע. זייער הבל־הבלימדיקייט איז שוין פּאַראַן ביי שלום־עליכמען. ניי איז דאָ דער וויסטער טרויער. שלום עליכם באַוועגט צו באַפרייען פון טרויער מיטן כוח פון געלעכטער, בערגעלסאַנס איראַניע באַפרייט נישט פון דעם טרויער. דער קלוגעטשקער מחבר איז דאָ אויך אַן עלעגישער דיכטער און ער זינגט דאָס טרויעריקע געזאַנג פון זיינע העלדן. צוזאַמען מיט שאַרפע און קלוגע כאַראַקטעריסטיקס, צוזאַמען מיט דעם קענען ליקווידירן אַ מענטשן מיט איין פּראַזע («בייניש רעדט שוין צו זיך אליין»), איז פּאַראַן אויך דאָס טרויעריקע געזאַנג פון מאַכטלאַזיקייט. דער געשלאַגענער ביי־ניש האָט מאַמענטן, ווען ער ווערט שיר נישט אַ מוכיח און נביא, וואָס שטראַפט זיין סביבה פאַר דעם זינדיקן לעבן, אָבער דער מחבר געטרויט נישט זיין העלד און ער געטרויט אויך זיך נישט, ער וויל נישט זיין קיין נביא, ער וויל זיין אַ קינסטלער.

דאָס בילד „אַרום וואַקזאַל“ איז דאָס ליד פון אַ לעבן, וואָס קומט אום. אז די זון פאַרגייט, זאָגט זי אָן, אז זי וועט מאַרגן אויפגיין. דוויד בערגעלסאַן האָט געוויזן נאָר דעם מערב, דעם מיזרח האָט ער נישט גע־וויזן, ער האָט נישט געוויזן פון וואַנען דאָס לעבן וועט ווידער אויפגיין.

„דער טויבער“

אַנגעשריבן האָט דוויד בערגעלסאַן די דערציילונג „דער טויבער“ איי־דער ער האָט אַנגעשריבן די נאָוועלע „אַרום וואַקזאַל“, פאַרעפנטלעכט האָט ער זי שפּעטער. לויט חשבון איז „דער טויבער“ דאָס ערשטע ווערק פון אונדזער שרייבער. מען מוז מודה זיין, אז קיין שום יידישער שריפטשטע־לער האָט נישט דעבוטירט מיט אַזאַ רייפער און גאַנצער דערציילונג, ווי ס'איז „דער טויבער“. מיר האָבן פאַר זיך אַ קליינעם, אויסגעבויטן בינין, אין וועלכן עס שאַקלט זיך נישט קיין ציגל, אין בינין איז פּאַראַן אַ גאַנצע סביבה. עס זענען דאָ פּאַראַן מענטשן אין שאַטן און איינער אַ מענטש, אין סאַמע צענטער.

דער מענטש, וואָס געפינט זיך אין צענטער פון בינין, האָט קיין

נאַמען אפילו נישט. ער הייסט דער טויבער. אַ מענטש, וואָס האָט אַ חיסרון, פאַרלירט שטענדיק דעם נאַמען. מיר וועלן אונדזער אַ באַקאַנטן, וואָס הינקט, קיינמאָל נישט רופן ביים נאַמען, מיר וועלן אים שטענדיק רופן „דער קרומער“ און מיר וועלן דאָס וואָרט נאָך אַרויסזאָגן מיט האָס, גלייך ער וואָלט געווען שולדיק אין דעם, וואָס ער איז קרום און גלייך ער וואָלט אונדז געטון שלעכטס דערמיט... אָבער בערגעלסאַנס העלד איז טאַקע גאָר קיין מענטש נישט, ער איז אַ שטיק פלייש. ער אַרבעט ביי וואָווע ביק אין מיל. ער איז אַ ברייטביינערדיקער, ער האָט אַן אַנגע- שטרענגט פנים און בליי-קאַלירענע אויגן, ער שטופט אומעטום זיין אַנגע- שטרענגטע, פאַרשטאַפטע אויערן און קוקט מיט חשד אויף יעדן מענטשן. דער חשד איז נישט צוליב דעם, ווייל ער האָט מורא, אז מען וועט ביי אים אַליין נאָך עפעס צונעמען, נאָר ווייל ער האָט אַ שיינע, צוויי און צוואנציק יעריקע טאַכטער, זי האָט שוין יאָ אַ נאַמען — אסתר הייסט זי. אויסער דער שרעק פאַרן גורל פון זיין שיינער טאַכטער איז דאָס מענטשלעכע ביי אים אויך די בושא — ער שעמט זיך דערמיט, וואָס ער איז טויב.

דער באַלעבאַס פון דער מיל הייסט וואָווע ביק. מיר זעען אים נישט, מיר ווייסן נאָר, אַז ער איז באַלעבאַס מיט דער שטאַרקער האנט און אַז עס ציט זיך צו אים אַ הילפלאָזער און דערשטיקטער האס מצד אלע אַר- בעטנדיקע און אַפגעזאָגטע אַרבעטער. איבערהויפט ציט זיך אַ שינאה צום באַלעבאַס מיצד דעם נאמן יאָסל באַבציס, וואָס איז אַ צווייפנימדיקער און חנפּט זיך צום באַלעבאַס און אינטריגירט קעגן אים. ווען דער טויבער פאלט אַראָפּ פון פערטן שטאַק און צעברעכט זיך רוק און לענד, זאָגט יאָסל צו די באַלעבאַטיים: „אן אומגליק אַ גרויסער... דער רוח וועט אים נישט נעמען דעם טויבן...“ און צום טויבן זאָגט ער שפעטער אַ ביסל: „וואָס- זשע געזונטערהייט האָט ער געקלערט פון ביקס ידים אַרויס?“ דער מחבר באַמערקט, אז עס קען זיין, אז יאָסלען אליין האָט זיך איינגעגעסן דאָס חניפהדיקע לעבן און געוואָלט האָט ער שוין זיין לייטישער און אמתער, נאָר נישט געקאַנט. אויסער דעם טויבן איז יאָסל דער איינציקער מענטש אין דער דערציילונג, וואָס שטייט נישט פולשטענדיק אין שאַטן, נאָר ווערט טיילווייז געוויזן אין צענטער און אונטער פולן ליכט. ער איז גענוג באווסטזיניק צו קענען די נאַקעטע רישעות פון באַלעבאַס, אָבער ער איז דערצויגן צו זיין אַ הונט און ער קען נישט אַנדערש, ער מוז אי רייצן

קעגן אי חנפהנען דעם באלעבאָס. ערשט ווען ער ווערט אָפגעזאָגט פון זיין פּאַסטן, איז ער שוין גאַר קעגן באלעבאָס, אָבער ער בלייבט אלץ אן אינטריגאַנט. קיין וועקער פון באוויסטזיין ווערט ער קיינמאַל נישט, ער בלייבט א רייזער פון אינסטינקט.

און יאָסל באַבציס איז טאַקע דער דאָזיקער, וואָס דערציילט דעם טויבן, אַז צווישן זיין שיינער טאַכטער אסתר און מענדל וואָוע ביקס זון קומט פאַר דאָס דאָזיקע, וואָס דאַרף נישט פאַרקומען. וועגן מענדלען דער-וויסן מיר זיך, אז ער איז אַ שיינער, וווקסיקער בחור, ער פּרעגט, צי מען ווייסט „וואָס נאָרדוי זאָגט“ און ער מיינט, צי מען ווייסט וויפּל קאָ-פיקעס עס איז דאָ אין אַ רובל. אסתר איז שוין נישט דאָס ערשטע אַרע-מע מיידל, מיט וועלכער ער האָט צו טאָן, ער האָט פּריער געהאַט צו טאָן מיט אַ שיקסל און דווקא בשותפות מיט דעם דייטשן מילנער שולץ און ביידע האָבן זי ערגעץ עקספּעדירט. אסתר האָט אַלע טאָג געבראַכט מענ-דלען עסן און די אַרבעטער האָבן זיך איבערגעווינקען און געלאַכט, דער טויבער האָט געפילט, אַז ער דאַרף וויסן, וועגן וואָס זיי לאַכן, נאָר ער האָט נישט געקענט. יאָסל האָט אים דערציילט, אָבער ער האָט געהערט אַ וואָרט פון צען און ער האָט זיך געשעמט אויסצוזאָגן, אַז ער הערט נישט, ער האָט דאָך געהערט, אַז יאָסל האָט אים געזאָגט, אַז אסתר האָט ליב מענדלען. ער האָט די ווערטער נאָכגעזאָגט מיט אַ טויבן ברומענדיקן „מע, הע, הע...“ און ער האָט זייער שטאַרק געוואָלט וויסן, וואָס עס זאָגן וועגן דעם געזונטע מענטשן, נישט אַזעלכע, וואָס האָבן צוויי גרויסע, טויבע אויערן, וואָס הענגען נאָך ווי שמאַטעס, ער האָט געוואָלט אַריינגיין אין קיך אַריין צו די ביקס, ווו אסתר אַרבעט און זיך פשוט מיט איר דורכ-רעדן, אָבער דערווייל האָט פּאַסירט מיט אים דאָס אומגליק, ער איז אַראָפגעפאַלן פון פּערטן שטאַק און שוין נישט געקאַנט פּרעגן; די טאַכטער קומט אים זען, זי באַדויערט אים, אָבער זי שאַקלט מיטן קאָפּ, גלייך זי וואָלט געזאָגט: „אויך אַ טאַטע... מ'שטיינס געזאָגט...“ וואָס נוצט איר איצטער, ווי אַט די געשטאַרבענע מאַמע, וואָס אויפן אַלטן בית-עולם? דער טויבער ווערט געזונט פיזיש, אָבער ער בלייבט איין שטיק גייסטיקע ליידן און ער גייט צו דער טאַכטער אין קיך אַריין, וויל מיט איר רעדן, ער וויל איר מוסר זאָגן, אָבער ווען ער קומט אָן, לויפט מענדל אַרויס פון קיך און דער טויבער קלערט זיך, אַז מענדל איז גאַר אַ מיאוסער בחור; די טאַכטער פארלויפט אים דעם וועג און דערציילט

אים, אָ דער שדכן איז דאָ געווען און ער רעדט איר אַ שידוך מיט איין-
נעם אַ יולעק, אָבער איז ער א זשוליק און דער טאַטע זאָגט נאָך „א
זשוליק, געוויס א זשוליק“... און אין איינעם א פארנאכט זאָגט מען אין
בית מדרש דעם טויבן, אָ ער זאָל גיין צו וואָווע ביק, ער גייט אהין און
טרעפט דאָרט די טאַכטער טויט, עס ליגט נאָך דער שטריק, זי האָט זיך
געהאַנגען.

דער טויבער ווערט איין שטיק גליענדיקער צאָרן. ער פאַקט
דעם ביקס א קו און האקט איר אָפּ דעם עק, ער קען נישט אויסלאָזן
זיין צאָרן צום ביק, לאָזט ער אויס צו זיין בהמה. ביים באַלעבאָס פון דער
מיל האָט מען זיך אָנגעשטויסן, אז ער האָט עס געטאָן און דער אוריאַד-
ניק שיקט אים רופן, דער טויבער איז גרייט צו דערציילן שטומערהייט
אלץ, וואָס ער האָט איבערגעלעבט פון ביק, אָבער דער אוריאַדניק דער-
שרעקט זיך פאר אים און ער שיקט אים אוועק. פונקט ווי אין „אָרום
וואָקזאל“ זוכט אויך דאָ בערגלסאָן א שופט, אָבער ער געפינט אים נישט...
און דער טויבער לעבט אזוי מיט זיין טעמפן ווייטיק און יאָסל באַבצייט
רייצט אים. ער גייט א סך מאָל אוועק צו וואָווע ביק מאַנען השבון פאר
זיין פאַרלירן לעבן און זיין ווייבס און פאַר זיין טאַכטערס פאַרשניטן
לעבן, אָבער ער איז נישט נאָר טויב, נאָר אויך שטום, ער געפינט נישט
קיין ווערטער אים צו זאָגן. ער ליידט פון שלאַפלאַזיקייט! א טעמפער,
געזונטער, שיר נישט ריזיקער מאן, וואָס הערט נישט און רעדט נישט
און פאַרשטייט קוים, קוים, ליידט מאַראַליש און איז הילפלאָז און שלאַפט
נישט נעכט גאנצע און גייט פון זינען אַראָפּ. און אין איין פאַרטאָג דער-
זעט ער אַ קו און ער איז זיכער, אז ס'איז דעם ביקס קו און ער לויפט
איר נאָך און הינט לויפן זיי ביידע נאָך און מען טרעפט אים דערנאָך א
טויטן נעבן דער געהרגעטער קו פון אַן אַרעמער מילכיקערן... די אַרעמע
יידענע טענהט: „אדרבא, זאָלן זיי זאָגן, וואָס איז זי דאָ שולדיק?“...

דוויד בערגלסאָן האָט אין זיין סאַוועטישער עפאָכע א סך מאָל
דערקלערט, אָ ער האָט זיך געקליבן צו ווערן א רעוואָלוציאָנערער ליי-
טעראַט, אָ ער איז „מבטן אמו“ באַשטימט געווען צו זיין א רעוואָלוציאָ-
נערער שריפטשטעלער און ער האָט כסדר אָנגעוויזן, אָ זיין ערשטע זאָך איז
געווען „דער טויבער“, אָבער מען האָט די דאָזיקע זאך נישט געוואַלט
דרוקן און מען האָט אים דערנאָך שוין געפירט צו ווערן דער עלעגישער
באזינגער פון אונטערגליענדיקן אַריסטאָקראַטישן גבירנטום. אָ אין „דער

טויבער" איז פאראן האס צום באלעבאָס דעם עקספּלאַטאַטאָר און מיט געפיל צום אונטערדריקטן אַרבעטער. דאָס דאָזיקע וועט קיינער נישט לייקענען, עס איז גאנץ מעגלעך, אז מען האָט די זאך נישט געוואָלט פאַרעפנטלעכן, ווייל די רעדאקטאָרס האָבן מורא געהאט פאר די וואָוע ביקס, וואָס א סך פון זיי זיינען געווען די לייענער פון די יידישע אויס-גאַבעס, כאַטש עס זענען געווען צווישן די לייענער אויך האַרעפאַשנע בעלי מלאכות און פועלים. מען מוז אָבער דאָך באַמערקן, אַז האָס צום רשעותדיקן באַלעבאָס און מיטגעפיל צום אונטערדריקטן האָבן אין דער יידישער ליטעראַטור ביז דעמאָלט נישט געפּעלט. די דאָזיקע מאַטיוון האָבן נישט געפּעלט ביי מענדעלען און נישט ביי פרצן און נישט ביי שלום עליכמען. אין נאָרד אַמעריקע האָבן שוין די דאָזיקע מאַטיוון נישט געפּעלט נישט אין דער פּאָעזיע און נישט אין דער פּראָזע. זיי זענען געווען אויסגעדריקט ביי ווינטשעווסקי, ראָזנפעלד, גאַרדין, קאַברין און ליבין נישט אזוי קינסטלעריש, ווי ביי די דערמאָנטע דריי, אָבער דערפאַר אַ סך בולטער אין דער טענדענץ.

דאָס רעוואָלוציאַנער באַוויסטיניקע פעלט אויך אין „טויבן“. עס איז אין דער דערציילונג פאַראן דער טויבער און שטומער ברום פון ליידן, אָבער נישט מער. דער דאָזיקער וואָס וועקט, יאָסל באַבציס, איז דאָ נישט מער ווי א צוויי פּנימדיקער, וואָס חנפּהט און רייצט, ער איז אַליין צו קרבן פון סאַציאַלער אומגערעכטיקייט, אָבער ער איז דאָך מער אינטריגאַנט ווי קעמפּער. בעצם איז ער מאַראַליש שוין פאַראַן ביי שלום עליכמען. קיין פּערספּעקטיוון ווייזט דאָ דער מחבר אויך נישט. פון טויבן אַליין איז דאָך אַפּגערעדט, ער איז נישט מער ווי א הילפּלאַזער רעווער, אָבער אויך דער יונגער דור קומט אום און ער פּרוּווט זיך אפילו נישט ווערן. אסתר ווערט נישט קיין קעמפּערן, נאָר זי באַגייט זעלבסטמאָרד. דער ווערט פון „דער טויבער“ שטעקט נישט אין דער רעוואָלוציאַנערישקייט פון דער זאך, נאָר אין דער עכטער קינסטלע-רישקייט, אין דעם נייעם טאָן אין דער יידישער ליטעראַטור, אין דער שפּראַך, וואָס איז אי פּעסטע פּראָזע, אי פּאָעזיע. מיר הערן ממש דעם טויבן געזאַנג פון די צעבראַכענע לעבנס. אידעאיש איז מען אין יידישן לעבן שוין דעמאָלט געהאט ווייטער געגאַנגען, עס איז שוין געווען באַ-וויסטיין און פּערספּעקטיוון און א צוגרייטונג צו א גרויסן קאַמף און גרויסע האַפּענונגען. אין „טויבן“ איז קוים פאַראַן דער אָנזאַג פון דעם.

בערגלסאָן האָט דאָס אַלץ ניט געוויזן, ער האָט נאָר געוויזן דאָס דאָזיקע לעבן, וואָס האַלט שוין ביי „נאָך אַלעמען“ און ביי „אַפּגאַנג“: דעם טויבנס טאַכטער באַגייט זעלבסטמאָרד, דער טויבער אַליין דערהרגעט אַ בהמה און ווערט געהרגעט.

„נאָך אַלעמען“

דאָס גרויסע ווערק פון דוויד בערגלסאָן איז דער ראַמאָן אין פיר טיילן, וואָס הייסט „נאָך אַלעמען“. נישט פאראן דאָ קיין גרויסקייט אין דער טעמע, אין דער האנדלונג און אין די פראַבלעמען, נישט פאראן דאָ קיין אימפעט און שטורעם, פאַראַן אָבער גרויסקייט אין די קלייניקייטן. יעדער פרט איז אַ בילד און אַפט אויך אַ ליד. נישטאָ קיין איין איבע־ריקער שטעל, נישטאָ קיין איין שטעל, וואָס זאָל נישט זיין אָנגעזעטיקט מיט געפילן, בילדער און געדאַנקען. און נישט נאָר קיין איבעריקער שטעל איז נישטאָ, נאָר אויך קיין איבעריקע שורה און קיין איבעריק וואָרט. א. טורגעניעוו זאָגט, אז זיין שאפן איז דער רעזולטאט פון „שווערער און ביטערער מי“, בערגלסאָנס „נאָך אַלעמען“ איז זיכער אויך דער רעזולטאט פון אַזאַ מי, אָבער עס פילט זיך דערביי נישט דער ריח פון שווייס. אַלץ איז אַזוי גלאט און געשליפן, גלייך עס וואָלט אַזוי געבוירן געוואָרן. דער אינהאלט איז דאָ אַ קליינער; אַן אינהאלט, דוכט זיך, נישט פאַר אַ ראַמאָן, נאָר פאַר אַ דערציילונג. מירעלע, די בת־יחידה פון שיינעם יידן ר' גדליהו הורוויץ, וואָס איז אמאָל געווען אַ גרויסער גביר און היינט איז ער אַ יורד, איז אַ כלה פאַר וואָווע בורנעס, וואָס איז אַ זון פון אַן אויפגעקומענעם גביר. סיי וואָווע, סיי זיין טאַטע זענען פאַר־גרעבטע, וואָס איידלען זיך. מירעלע האָט נישט ליב און נישט פיינט איר חתן און זי שיקט אים אָפּ די תנאים. עס פאַרליבט זיך אין איר אַ בחור שמואל אייזענאַווסקי, וואָס איז אויך אַ זון פון אַן אויפגעקומענעם גביר, אָבער פון אַן איידעלערן סאָרט. שמואלן האָט מירעלע נאָך ווייניקער ליב, ווי וואָווען, אָבער אין אַ מאַמענט פון פארלירנקייט, ווען דער פאַטער האַלט ביים לעצטן שטאַפל פון באַנקראַט און ווען זי איז אויפגערעגט פון אַ ראַמאַנטישן דורכפאל, צוליב איר בת יחידישער קאַפּריזעקייט, הייסט זי שליסן דעם שידוך מיט שמואלן. זי וויל אויך אַט דעם שידוך אָפּ־לאָזן, אָבער דאָס קען זי שוין נישט און זי האָט חתונה מיט דעם בחור.

וואָס עקלט איר. עס הייסט, אז זי האָט מיט אים אן אָפּמאך נישט צו לעבן ווי מאן און ווייב, אָבער נאָך דער חתונה גיט זי זיך אים איבער אָן לייַדנשאפט און אָן ווילן. זי לעבט מיט איר מאן נישט גוט און ווען עס האלט שוין ביי א גט, דערוויסט זי זיך, אז זי איז שוואַנגער. זי מוז מאַכן אַן אַבאָרט און דערווייל ווערט אויס גט. זי פירט דערביי ליבעס מיט גאַנצע פיר מענער. מיט דעם שיינעם גימנאַזיסט נתן העלער האָט זי טאַקע אָנגעהויבן א ליבע, אָבער זי האָט אים באלד אַוועקגעשיקט, מיט דעם קרומען סטודענט ליפסקיס דרייט זי זיך סתם אַרום; אין העברעישן פּאָעט הערץ פּאַרליבט זי זיך קאַפּריזונע נגידיש, בת יחידיש און אביסל אויך אויף צו להכעיס איר חברטע, די אַקוואַרקע שאַץ, וואָס איז מיט הערצן באַפּריינדעט און זי האָט טענות צו מירעלען למאי זי „וויאַזשעט“ זיך צו איר פּריינט. און מיט דעם שוועסטערקינד פון איר מאן, דעם צע-טראַגענעם סוחר און צאַרטן מאַן מאַנטשע זיידענאַווסקי, פירט זי אויך אַ קאַפּריטישאַ פון מאַכטלאַזיקייט. אלע פּאַרליבן זיך אין איר, אין א סך פּאַרליבט זי זיך און זי בלייבט מיט קיינעם נישט, ווייל נאָך איידער עס האַלט ביי עפעס ווערן פּרעגט זי: „און וואָס וועט זיין דערנאָך?“ אָדער זי ווייסט שוין, אַז „עס וועט דערפון גאָר נישט ווערן“. עס הויבט זיך אָן ביי איר מיטן סוף, ביים סאַמע אָנהויב איז שוין „נאָך אלעמען“. אין א בריוול, וואָס זי שרייבט צו מאַנטשיקן און וואָס זי שיקט עס נישט אוועק, זאָגט זי: „קיין פּרילינג האָב איך קיינמאַל נישט געהאַט, עמיצער האָט אים פאַר מיר אָפּגעלעבט, אָט דעם פּרילינג“.

דאָס איז דער גאַנצער אינהאַלט פון דעם ראָמאַן אין פיר טיילן, וואָס פאַרנעמט 325 זייטן. נישטאַ דאָ קיין שוונק, קיין גרויסע קאַמפּן, קיין גרויסע פּלאַמען, וואָס באלויכטן א וועג צו א נייעם לעבן.

וואָס-זשע דען איז אזוינס „נאָך אלעמען“? וועגן דער הויפּט-העלדין דריקט זיך אויס דער העברעישער פּאָעט הערץ, וואָס האָט ליב א גלאַנץ צו טאָן מיט אן אפּאַריזם, אַז זי איז „אַ קליינשטעטלדיקע טראַגעדיע“; אַן אַנדערס מאָל זאָגט דער זעלביקער הערץ, אַז מירעלע איז אַן „איבערגאַנגס פּונקט“. דער גאַנצער ראָמאַן איז פּאַקטיש א קליינשטעטלדיקע טראַגעדיע אָדער נאָך ריכטיקער: א טראַגעדיע פון א קליין שטעטל, וואָס עקט זיך און קומט אום. אָבער קיין איבערגאַנג-פּונקט איז נישט מירל און נישט דאָס גאַנצע שטעטל. אן איבערגאַנג-פּונקט פירט פון איין באַזע צו דער צווייטער, אין „נאָך אלעמען“ איז פאַראַן די פּאַרפּילטע באַזע פון וועל-

כער מען גייט אָפּ, אַבער ס'איז נישט פאראן קיין צייכן פון א געזונטער באַזע, צו וועלכער מען גייט. פאַראויס זעט מען נאָר פינצטערניש און תהום. מ'קען בשום אופן נישט אויסשרייען ווי ביי קאַראַלענקאַן: „און דאָך זענען פייערלעך פאראן פאַרויס“...

נישטאַ קיין איין העלד אין גאַנצן ראַמאַן, וואָס זאָל האָבן אַ גלויבן אין אַ צוקונפט... נישטאַ קיין איינער, וואָס זאָל זיך פארטראכטן וועגן א צוקונפט. זי פילט זיך איינזאַם, מירעלע, זי ווייסט, אַז זי איז אַנדערש, ווי אלע מענטשן, איר דוכט זיך, אַז

„זי לעבט נישט ווי אלע מענטשן, נאָר זי גייט איינע אליין ביי דער זייט פון לעבן, אויפן עולם התוהו, און פלאַנטערט זיך דאָרט פון קליינערהייט אין לאנג פארוואַגלטן חלום, וואָס האָט נישט קיין אַנהויב און קיין סוף“.

אַבער זי מיינט פאַרט נישט, אַז זי איז אַן איינציקע אַזאַ. זי זאָגט זיך אין דער אייגענער מחשבה אַריין:

„פאַראַן אַנדערע מענטשן, וואָס זוכן אויך יאַרנלאנג אַט דעם זעלבן אויסגאנג און אַז זיי געפינען אים נישט, נעמען זיי זיך סוף-כל-סוף דאָס לעבן און לאַזן איבער האַלב-נאַרישע, האַלב-קלוגע בריוולעך“.

מירעלע, וואָס שווייגט מער ווי אַלע און רעדט מער ווי אַלע אין איר אַרום, דעררעדט זיך סוף-כל-סוף צו דעם, אַז —

„אַלע מענטשן זענען שוין אייגנטלעך צו אַלט און צו קלוג אויף ווייטער צו לעבן. צייט שוין אפשר, אַז אַלע זאָלן וואָס גיכער אויס-שטאַרבן און אויף זייער אַרט זאָלן געבוירן ווערן נייע“.

אין גאַנצן בוך איז פאַראַן איין מאַמענט, וואָס רעדט וועגן דעם, אַז מען וואָלט דאָס לעבן געדארפט איבערמאכן. אַבער נישט מער ווי אַ טונקעלער בליץ טאַקע אין מירעלעס מוח איז עס. זי זעט, אַז אַלע אירע באקאנטע „זענען נישט צופרידן מיטן לעבן, נאָר קיינער פון זיי טוט גאַרנישט, כדי אַט דאָס לעבן איבערצומאכן“. דאָס איז די איינציקע אינסיוואציע אין גאַנצן בוך. ביכלל מאכט עס דעם איינדרוק, אַז אלע

האַבן שוין שלום געמאכט מיט דער אומצופרידנקייט, ווייל זיי ווייסן, אָז מ'קען שוין נישט איבערמאַכן...

איז וואָס־זשע האָט בערגלסאַן געוואָלט מיט זיין „נאָך אלעמען“? האָט ער טאַקע נישט געוואָלט מער ווי אָפּשילדערן „א קליינשטעטלדיקע טראַגאָדיע“, א קאָפּריזונע בת־יחידה, וואָס איז צו קלוג און צו ראַפּינירט אויף צו קענען געניסן פון לעבן און נאָך איידער זי געניסט פּרעגט זי שוין „און ווייטער וואָס“? און זי האָט אין בעסטן פּאל כּוח צו טאָן זיך און די אַנדערע שלעכטס? האָט בערגלסאַן נישט געוואָלט מער ווי אָפּ־שילדערן, ווי דער קרומער סטודענט ליפּסקי דריקט זיך אויס, „אַ גע־פּעסטעט און אייגנזיכטיק מיידל“, וואָס איז „נישט פּעאיק צו פּאַרטראַכטן זיך וועגן א וואָסער ס'נישט איז מענטשן, וועלכער האָט אויסער איר אייגענער בת־יחידהשער נשמהלע געלעבט“? דאָס זאָגט ליפּסקי וועגן איר, די אייגענע פיגור אירע זאָגט, אז „זי איז עפּעס איינגעשפּאַרט און האָט נישט קיין רחמנות נישט אויף קיינעם“.

מירעלע איז אַ זעלטן שיינע און זי האָט אַזאַ כּוח אין זיך, אָז זי פּאַרסמט אלע מענער פון איר סביבה מיט איר רייך און מאַכט זיי ווייך און צעקראַכן און אומגליקלעך. וואָווע בורנעס איז, דוכט זיך, א געזונט־טער פּראָסטער בחור, א פּראַקטישער עקאָנאָם און סוחר, אָבער נאָך דעם, וואָס מירעלע שיקט אים אָפּ די תּנאים, פּאַרויצט ער אַן אַלטער בחור און ווייזט נישט אַרויס קיין שום אינטערעס אין לעבן. און ער קריגט זי נישט פיינט, די שלעכטע געוועזענע כּלה זיינע. און וויפּל צאַרטקייט ווייזט אַרויס שמואל זיידענאָוסקי צו דער פּרוי זיינער, וואָס מאַכט אים פּאַר אויס מענטשן. דער נאַרישער און גוטער שמואל וויל פון קיין אַנדער פּרוי נישט וויסן, און דעם רירעוודיקן סטודענט נתן שיינער מאַכט זי פּאַר א גאַרנישט. און אפילו דעם שטורמישן און ענערגישן סוחר מאַנטשע זיידענאָוסקי מאַכט זי פּאַר אירער אַ ליאלקע און דער קלוגער העברעיִ־שער שריפּטשטעלער הערץ ווערט אויך א גולם אין אירע הענט און לאַזט זיך פון איר שלייערן. און דער סוף איז: זי האָט גאַרנישט פון אלע מענער און אלע מענער האָבן גאַרנישט פון איר...

וויל בערגלסאַן נאָר אָפּשילדערן א טשיקאווע טיפּ פון א קאָפּריזונער בת יחידה, וואָס האָט אליין קיין כּוח נישט צום לעבן און פּאַרסמט אלע מיט איר רייצנדיקער מאַכטלאַזיקייט? טאָ פּאַרוואָס־זשע האָט ער נישט אין דער גאַנצער סביבה קיין איין מאן, וואָס זאָל זיך באַפּרייען פון

מירעלעס סם און זי אַ נעם טאָן מיט שטורמישער קראַפט? וויל ער נישט געבן אַנצוהערן, אז דאָס גאַנצע לעבן אין יידישן שטעטל איז מאַכטלאָז און אימפּאַטענט? נישט אימפּאַטענט אין פשוטן פיזיאלאָגישן זין פון וואָרט, נאָר אין פיגוראַטיוון און סימבאָלישן זין פון וואָרט? וויל נישט בערגלסאָן זאָגן, אַז דאָס גאַנצע שיינקייט אין שטעטל איז אַ שיינקייט פון אַ זון־פאַרגאַנג, אַ שיינקייט פון אַ פאַרגייענדיקער און גוססנדיקער יודישער טאַכטער, וואָס „עמיצער האָט פאַר איר אָפּגעלעבט איר פּריי־לינג“?

עס איז מערקווירדיק, ווי בערגלסאָן בלייבט די גאַנצע צייט אויף די פאַר אויבערשטע גאַסן פון שטעטל און ער פאַרבלאָנדזשעט קיינמאַל נישט אין די הינטערגעסלעך. שלום אַש בלייבט קיינמאַל נישט נאָר אויף די אויבערשטע גאַסן, ער רוקט שטענדיק אַרויס אויך די געזונטע יאַטן פון די „קוילערגעסלעך“ (אויסער דעם, וואָס אויך זיינע שיינע יידן האָבן אים כוח צו לעבן, בעת ביי בערגלסאָנען האָבן אפילו די אויפקומענדיקע אויך קיין כוח נישט).

מען האָט אַנגעווויזן, אז דוויד בערגלסאָן איז באיינפלוסט פון קנוט האמסון און ס'איז זיכער אמת. מען קען אין „נאָך אלעמען“ דערקענען שפורן פון „וויקטאָריאַ“ און „פּאַן“, אין אַט די ביידע ראַמאַנען זענען פאַראַן ליבעס פון אויפקומענדיקע בחורים צו מיידלעך פון אָפקומענדיקע טאַטעס, אָבער ביי האמסונען האָבן די אויפקומענדיקע קראַפט, כאַטש זיי ווערן אָפּהענטיק פאַר די צו צאַרטע מיידלעך און די ליבעס זענען שטור־מישע געזאַנגען, בעת ביי בערגלסאָנען זענען אויך די אויפקומענדיקע מאַכטלאָז און זיי זינגען שטילע טרויער־לידער.

וואָס דוויד בערגלסאָן האָט מיט זיין „נאָך אלעמען“ געוואַלט ווייזן, גיט ער אין ערגעץ נישט צו פילן. ער רעדט נישט, ער „בילדעט“. גע־וויזן האָט ער אונדז נישט אַ קליינשטעטלדיקע טראַגעדיע, נאָר די טראַ־געדיע פון אַ גאַנץ אומקומענדיקן לעבן. פאַראַן דאָך אין שטעטל אויך שניידער, שוסטער, אָבער זיי האָט ער נישט געוויזן, נישט געוויזן אפילו אזוי פיל וויפּל ער האָט געוויזן די ביימער פון שטעטל און די פעלדער פון אַרום שטעטל. דער שדכן שפּילט דאָ אַ ראַלע, דער רב שפּילט אַ ראַלע, דער אָפּגייענדיקער און אויפקומענדיקער סוחר שפּילן אודאי אַ ראַלע, אָבער דער בעל־מלאכה און דער פּועל עקזיסטירן נישט. דעם סאַמע עיקר פון דער טראַגעדיע דריקט אויס דער שטילער, בנעימות־

דיקער ר' גדליהו הורוויץ, דער טאטע פון מירעלען. ווען ער שטארבט, וויינט דער רב, זאגט ער צו אים:

„אברהמל, וואָס וויינסטו? נאָר איינער, ווען איך פיל, אז איך לאָז עמיצן איבער נאָך זיך, וואָלט איך געגאנגען אהין, ווי צום טאנץ“.

אַט אַ די שורות קענען דינען אלס מאַטאָ צום גאַנצן בוך. אויך מירעלע איז אַ פּערזענלעכקייט, וואָס וועט נאָך זיך קיינעם נישט לאָזן... דויד בערגלסאָן איז אין אלע ווערק א קלוגער און קלוגעטשקער. (דאָס וואָרט „קלוגעטשקער“ נוצט ער אליין זייער אָפט). ער וועט אייך זייער זעלטן אַרויסווייזן, צי ער האַלט פון זיינעם א העלד, אָדער נישט. נאָר ווען ער שילדערט א יידן און איבערהויפט א יידענע פון אלטן דור, פאַרגינט ער זיך אפילו אָפענע לצנות אין שלום עליכמס סטיל און ער פאַלט דעמאָלט אפילו אַריין אין שלום עליכמס שפּראַך. וועלוול בורנע-סעס מאמע קערט זיך, פון אויסלאַנד, ווהין זי איז געפאַרן הייך די אַסטמאַ און טרעפט ווי מירעלע האָט אָפּגעשיקט די תנאים איר זון, זאָגט בערגלסאָן, אַז „סטיל האָט זי געשאַלטן די געוועזענע כלה צוזאַמען מיטן וויסטן מאַריענבאד, וואָס האָט איר אומזיסט כוח און מוח אויסגעבראַכט“. שלום עליכמדיק, אָבער אויך בערגלסאָניש. ביי שלום עליכמען רעדט מען אויף אַ קול און שעלטן שעלט מען אוודאי אויף אַ קול, ביי בערגלסאָנען שעלט מען אפילו שטיל... אויך ווען ער שילדערט די צוויי צוריקגע-וויזענע און פאַרשטויסענע וואָוע בורנעס און שמואל זיידענאָוסקי, האַלט ער אַן דאָס גלייכגעוויכט פון אַביעקטיוויטעט, זיי זענען אי לעמעכדיק, אי קאוואַלירן פון איידלסטן סאָרט. אפילו דער העברעישער פּאָעט הערץ קומט אַרויס נישט קאַטעגאָריש, אַט שיינט ער צו זיין א פּערזענלעכקייט און אַט קאָן מען גלויבן, אז ער איז א גאַרנישט. דויד בערגלסאָן קריגט נישט קיין קעלבערנע היתפעלות פאר קיין העלד און ער מאכט אים אויך נישט צו בלאַטע גלייך. ער בלייבט כימעט שטענדיק דער ראַפינירטער לץ, וואָס ציט זיינע העלדן אויף א קוים אָנזעבאר שטריקל. אָבער פאַר מירעלען קריגט דויד בערגסאָן היתפעלות, נישט קיין קעלבערנע, אָבער היתפעלות. ער שילדערט זי שטענדיק שייך און שטענ-דיק קלוג און אפילו שטענדיק גערעכט. אירע בלויע אויגן זענען שטענ-דיק רירנדיק און אַ וואָרט פעלט איר קיינמאַל נישט אויס. דער שרייבער

הערץ, וואָס איז אַ קאסקאדע פון אַפאַריזמען, בלייבט ביי איר אָן לשון. זי טוט איר פאַטער א סך שלעכטס און זי קומט נישט ארויס קיין שלעכט־טע, זי צעברעכט איר מאַן און זי איז נישט שולדיק און אין די שווערע מאַמענטן ווייזט זי אים אַרויס צאַרטקייט און גלעט אים די קני...

דוויד בערגלסאָן האָט זיך אליין פאַרליבט אין זיין הויפט־העלדן און ער איז געוואָרן איר ריטער און איר דיכטער־פּאָזש. אוודאי איז זי אַ קינסטלער־ישע באַשעפּעניש, אוודאי איז זי נישט איינע אַ מירעלע, נאָר דער אויסדרוק פון אַ סך מירעלעך, אָבער קינסטלער־יש איז זי איינע אַ מירעלע און אין אַט דער איינער איז דער מחבר פאַרליבט, ער איז אליין פאַרסטמט פון איר פאַרגייענדיקער פּראַכט.

ווען מירעלע שטייט נעבן איר פאַראַדנער טיר אָנגעטאַן אין סאַק מיטן שוואַרצן שאַרף, דרייען אלע די קעפּ צו איר און קענען פון איר די אויגן נישט אָפּרייסן און אלע יונגעלייט פילן, שרייבט בערגלסאָן, „אזוי מאַדנע, גלייך זיי וואָלטן נאָך קיינמאַל נישט געזינדיקט און זי וואָלט זיי יאָרנלאַנג, ווי אַן אומבאַקאַנטע כּלה צו חלום געקומען“. ווען זי זיצט אין טראַמוויי און אַן אָפיציר פאַרט מיט זיין פּרוי, הערט ער נישט אויף קוקן אויף איר און אים דוכט זיך, אַז ער האָט מיט זיין חתונה א טעות געהאַט...

ווען דוויד בערגלסאָן האָט געשאפּן „נאָך אלעמען“ איז ער אינגאַנצן געווען אַריינגעלעבט אין דער וועלט פון די אַפּקומענדיקע שיינע יידן פון ר' גדליהו הורוויצס סטיל און ער איז געווען פאַרליבט אין זייער מירע־לען, וואָס זענען טראַגעדיעס פאַר זיך און פאַר אנדערע. ער האָט נישט געזען קיין אנדער יידיש לעבן. אַ סטעזשקע (אַ שמאַלער טעפּיך) וואָס ליגט אין מירעלעס צימער „איז זיך מיתקנא אין אַ צווייטער סטעזשקע“, וואָס ליגט ערגעץ ווייט אין א צווייטער חתונהדיק צוגעקליבענער שטוב, איר האָט זיך געדוכט, אַז „די כּלה אין יענער שטוב איז גליקלעך“, „זי האָט ליב דעם חתן, יענע כּלה“, אָבער דאָס מיינט נאָר די סטעזשקע, דער מחבר אליין ווייסט נישט פון אַזאַ גליק...

פאַראן אויך לעבעדיקע מענטשן אין „נאָך אלעמען“, רעאלע, פשוטע מענטשן, וואָס נעמען פון לעבן, וואָס עס לאַזט זיך, אָבער זיי מיינען אזוי גאַרנישט מיט זייער לעבן. אַט איז דאָס שוועסטערקינד פון שמואל זיי־דענאַוסקי, די געוועזענע קורסיסטקע מרים, זי איז געווען א רעוואָלוציאַר־נערקע און מ'האָט געמיינט, אַז ס'וועט פון איר ווער ווייסט וואָס ווערן,

אָבער זי האָט חתונה געהאט און איז געוואָרן נישט מער ווי אַ ניאַנקע. זי איז נישט אַנדערש, ווי ליבקע די רביצין, וואָס קראצט זיך מיט אַ טעמפּ שפּיזל אין פּאָרוק. פּאָראַן אַ גאַנצע גאַלעריע פּון פּשוטע, געזונטע מענטשן אין „נאָך אלעמען“ און בערגלסאָן שילדערט זיי אָפּ מיט זעלטענער מייס־טערשאַפט, ער שפּילט זיי ממש אַקטיאָריש אָפּ (בערגלסאָן באַשרייבט נישט אַ העלד ביז וואַנען ער קען אים נישט אָפּשפּילן). אָבער די אלע פּשוטע מענטשן זענען נישט מער ווי בהימות. די ביימער זינגען צומאָל לידער ביי אים און דערציילן באַלאַדן, (די ביימער זאָגן: „יאָ, זי איז דאָ אַמאָל בייטאָג אַרומגעגאַנגען מירל... זי האָט דאָ צו קיינעם נישט גערעדט, נאָר צווישן אונדז, יונגע ביימער שטאַמען, איז זי שוין אַמאָל, אָן אַ שום באַדערפעניש, פּאַמעלעך אַרומגעגאַנגען“). אָבער די פּשוטע מענטשן זינ־גען קיין לידער נישט. דער סך־הכול איז אַזאַ: דאָס, וואָס בלייבט לעבן, איז נישט מענטשלעך און דאָס, וואָס איז מענטשלעך — קומט אום...

דוויד בערגלסאָן איז נישט דער ערשטער, וואָס האָט דערפּילט אזא פּוסטקייט אין יידישן לעבן — אין ערשטן, העברעיִשן וואַריאַנט האָט נאָך אלעמען געהייסן „ריקות“, וואָס מיינט פּוסטקייט — ביי די העברעיִשע שרייבער מ. ז. פּיערבערג, בערשאַדסקי און איבערהויפּט ביי ש. גנעסין איז שוין אַט דער מאַטיוו פּאַראַן, אָבער ביי די אלע זענען פּאָראַן נאָר קלאַנגען, אפילו נאָך נישט קיין מאַטיוו, ביי בערגלסאָנען איז פּאָראַן אַ גאַנצע סימפּאָניע.. עס מאַכט דעם איינדרוק, אז דאָ האָבן זיך צונויפּגענו־מען ווי אין אַ ברענגלאַז אלע מאַטיוו פּון די דערמאַנטע העברעיִשע איינזאַמקייט־שרייבער, אינקלוסיוו אויך די יידישע איינזאַמקייט־שרייבער ה. ד. נאַמבערג, א. וויטער, ז. י. אַנוכי און ס'איז אויסגעוואַקסן אַ טרוי־עריקע, שטילע, טיפע און שיינע גסיסה־סימפּאָניע, וואָס סוגערירט אַ מאַדנע און טשיקאווּע געדאַנק; אויב מ'קען אזוי שיינ שילדערן און באַ־זינגען אַט דאָס שטאַרבן, איז דאָס לעבן דאָך שטאַרקער פּון טויט. ביי מירעלע האַלט עס טאַקע ביי נאָך אַלעמען, אָבער נאָך אַלעמען איז זי דאָך נישט געשטאַרבן, זי איז געבליבן לעבן אין בערגלסאָנס „נאָך אלע־מען“, אין דעם שטילן ווערק מיטן קליינעם פּאַרנעם, וואָס איז אַ גרויס קונסטווערק און האָט אַ שפּראַך, וואָס קלינגט ווי שאַפּענס „נאַקטורנס“ און פינקלט ווי געשליפענע בריליאַנטן.

דרויב

„דרויב“ הייסט ביי דוויד בערגלסאָן אַ בענדל, לויט אַ דערציילונג מיטן זעלביקן נאָמען. אין אַט דער דערציילונג האַנדלט זיך וועגן אַ מענטשן-דרויב, עס האַנדלט זיך וועגן אַ פּרוי, וואָס איז נישט דער קאַפּ און נישט דאָס האַרץ, נאָר דרויב. מיר וועלן אַרײַננעמען אונטער אַט דעם נאָמען די אַלע נאָוועלן, דערציילונגען און סקיצן, וואָס אונדזער מחבר האָט אָנגעשריבן לערך צווישן „נאָך אלעמען“ און „אַפּגאַנג“.

„אין אַ פּאַרגרעבטער שטאָט“ איז די איינציקע נישט בערגלסאָנישע נאָוועלע, וואָס בערגלסאָן האָט אָנגעשריבן. מען הערט דאָ לחלוטין נישט די „פּאַמעלעכע יורדישע, אונטערטעניקע טריט“, וואָס מען הערט כימעט אין אלע זיינע שריפטן פון דער ערשטער עפּאָכע און מען זעט דאָ נישט די זיידענע יידן, וואָס זענען שבתדיק אויך אין דער וואַכן און זיי בענקען שטענדיק נאָך די זיידענע קאַפּאָטעס. „אין אַ פּאַרגרעבטער שטאָט“ האָט טאַקע אין צענטער אַ נישט פּאַרענדיקטן סטודענט, וואָס איז „קאַזאַנע וואַינער“, אַבער ער אַליין איז אויך נישט קיין איידעלער מענטש, נאָר אַ היפּשלעך פּראָסטער. ער איז אַ פּוילער בחור, וואָס ווערט אביסל רירעוויר-דיק נאָר ווען דער זכר אין אים דערשמעקט אַ פּרוי. און די גאַנצע האַנדלונג דרייט זיך דאָ נישט אַרום דעם „ראַבינער“, נאָר זי דרייט זיך אין אַ סביבה פון קבצנים. עס קומט פּאַר אַ קאַנפּליקט צווישן דעם ענערגישן און פּראָסטן יונג אלישע, וואָס האָט געירשנט פון זיין טאַטן מלך גאָר אַ גרויס פּאַרמעגן און אויך די טאַקסע. פאַר ברענגען צו קבורה דעם זיידן פּאַרלאַנגט דאָס שטעטל פיר טויזנט רובל און אלישע וויל נישט געבן, רייצט אָן דאָס שטעטל די קבצנים, אז זיי זאָלן נישט קוילען און אלישע זאָל פּאַרלירן 200 רובל אַ וואָך. אלישעס חבר פּרויקע טשערקיס מאכט אַ שלום, אַבער ס'איז קיין שלום נישט, די קבצנים הערן ווידער אויף קוילען און זיי ברענגען פלייש פון אַן אַנדער שטאָט. אלישע פּרוווט שטערן דאָס אַרײַנברענגען „בשר חוץ“ און די קבצנים שלאָגן אים אונטער די לונגען און ער שטאַרבט. דאָס איז דער סיפור המעשה, וואָס איז דורכאויס נישט קיין בערגלסאָנישע, פּונקט ווי די סביבה איז נישט קיין בערגלסאָנישע. די פּרוי, וואָס געפינט זיך דאָ אין צענטער איז אויך נישט קיין בערגל-סאָנישע. פּאַראַדאָטשקע הייסט זי, אלישעס פּרוי איז זי, אַ קאַקאַטע, וואָס

האָט פריער געהאט אָפיצירן און פאר אלישען חתונה געהאט, מיסתמא ווייל ער איז רייך. זי גיט זיך דעם ראַבינער בורמאַן איבער נישט אויס ליבע, נישט אַפילו אויס ליידנשאפט, נאָר ווייל ס'איז איר פוסט. די איינ-ציקע בערגלסאַנישע פרוי איז דאָ די קורסיסטקע מאני רימער, וואָס האָט חתונה פאר דעם קלוגעטשקן פרויקע טשערקיס, וואָס קלויבט זיך פאַרדינען געלט און פירט אַ פוסט לעבן און זי גט זיך מיט אים, אָבער מאני רימער בלייבט אין שאַטן. די נאָוועלע איז, ווי אַלע זאכן פֿיין אויס-געבויט און זי האָט דאָ און דאָרט פיינע פסיכאָלאָגישע שטריכן. דער מחבר שפילט אקטיאָריש אַפּ יעדן מענטשן, וואָס ער שטעלט פאַר און גיט אים ממזריש א קריך אריין אין דער נשמה; ער שילדערט אלישעס דינסט, וואָס קען נישט אויסשטיין די קאפּריזן פון איר באלעבאַס און ווינטשט אים דעם טויט און ווען ער שטאַרבט צעקוויטשעט זי זיך גלייך איר טאַטע וואָלט געשטאַרבן. אויך די לעצטע גלוסטענישן פון אלישן פארן טאַטן זענען אויסערגעוויינלעך כאַראַקטעריסטיש. דער מחבר ווייזט די גאַנצע פוסטקייט פון זיין העלד, וואָס די איינציקע לעבנס חלומות זיינע זענען— מאכלים. אָבער די קראַפט פון די פאַרגרעבטע מענטשן פעלט. די דאָזי-קע קראַפט קאַנען ווייזן שלום אַש, י. אַפּאַטאַשו און י. מ. ווייסנבערג. דויד בערגלסאַן קאַן שילדערן איידלקייט און חכמה, אָבער נישט קיין קראַפט.

דערפאר איז שוין דורכאויס בערגלסאַנישע זאך די נאָוועלע „יוסף שור“, כאַטש אויך דאָ זענען אין צענטער נישט קיין יורדים (אַפּגעקור-מענע), נאָר — קאנדידאטן אויף יורדים. דער גרויסער סוחר אברהם ראַפּאַפּאַרט, דער משכיל און ציוניסט, איז נישט קיין גלויביקער און ער האלט דאָך אָן די טראדיציע פון זיין שטאַם. פאראן דאָ גייסטיקע ירידה — א גלויבן, וואָס איז נישט קיין גלויבן, און פאראן אַנזאָג אויף פינאַנ-ציעלער ירידה. אברהם ראַפּאַפּאַרט ווייסט אָפט נישט ווו ער איז אין דער וועלט, ער געדענקט נישט פון דאַנען אהין און עס פילט זיך, אַז אַט, אַט וועט ער גיין באַרג אַראָפּ. די סביבה אַרום איז הוילער אַנזאָג אויף אומקום. די שוועסטער זיינע, די אלמנה, האָט חתונה מיט אַ רייכן בעל-עבירהניק, די טאַכטער פון דער שוועסטער דרייט זיך אַרום מיט א יונגן מאַלער, וואָס איז א געפעסטעטער לעב-יונג. דער גרויסער ראַפּאַפּאַרט-שטאַם פון נגידות, תורה און ייחוס צעפאלט זיך. די האנדלונג אין „יוסף שור“ איז אייגנטלעך א שטאַף פאַר א קאַמע-

דיע. דער קלוגער און עזהותדיקער שדכן און למדן נתן ווידערפאליער דערשלאַגט זיך ביז אברהם ראפאָפּאַרט און שלאַגט אים פאַר א שידוך פאַר זיין שיינער פלימעניצע שרהלע לעווין. ער לייגט אים פאַר דעם אויפגעקומענעם יונגן גביר יוסף שור, וואָס שטאַמט פון פראַסטע מענטשן, אָבער ער האָט זיך אליין. היפש אויסגעאיידלט. אברהם ראפאָפּאַרט ווייסט, אז זיין טאַטע האָט קיינמאַל נישט געזאָגט ניין א שדכן, הייסט ער דעם שדכן, אז ער זאָל אַרויסרופן דעם קאנדידאט זיינעם. און יוסף שור קומט און ער ווערט איינגעלאדן צו ראפאָפּאַרטן אין שטוב און ער פארברענגט דאָרט א גאנצן אָוונט ביי א פרעמדן טומלענדיקן טיש, ביי וועלכן קיינער קוקט זיך אפילו נישט אום אויף אים. שרהלע איז נישטאָ, זי איז אוועק שפאצירן מיטן מאַלער. און ווען יוסף שור גייט אהיים טרעפט ער אויפן וועג שרהלען גיין גאנץ פריינטלעך מיטן יונגן מאלער. יוסף שור פאלט אַראָפּ ביי זיך, אָבער נישט גאָר שטאַרק. ער דערמאָנט זיך, אז ער האָט אין דער היים צוויי אייגענע הייזער און — „אַך, יאָ, די גרויסע אייגענע מיל, זי איז נאָך אויך עפעס ווערט“. אָבער די גאנצע צייט, וואָס יוסף איז געווען אין ראפאָפּאַרטס הויז איז ער געווען אויסערלעך קאַמיש און אינערלעך טראגיש.

אין „יוסף שור“ באגעגענען זיך צוויי וועלטן, איינע, וואָס האלט אין סאמע בלי און עס שמעקט שוין פון איר מיט פארוועלקן און אַ צווייטע וועלט, וואָס קומט אויף, אָבער עס שמעקט פון איר נישט מיט בלי. טרויעריקע אייגן האָט ער דוויד בערגלאַסאָן צום יידישן לעבן. אַזעלכע טרויעריקע אויגן ווי אנטאָן טשעכאָו האָט געהאט צום רוסישן לעבן. אין מאַניר איז בערגלאַסאָן נישט ענלעך צו טשעכאָו, אָבער אין תוך איז ער אַ סך מער טשעכאָוס קרוב, ווי קנוט האמסונס. און קלוג און קלוגישט איז בערגלאַסאָן אין „יוסף שור“. ער שילדערט אברהם ראפאָפּאַרט פרוי מיט קארגע שטריכן, אָבער ווי א ממזר שילדערט ער זי. „א וווקסיקע בלאַנד־דינקע מיט אַן אָפּגעטראָגן לענגלעך פנים“ איז זי און זי געפינט זיך ביי יענעם עלטער, „ווען פרויען הערן לחלוטין אויף צו אינטערעסירן אַרומיקע מאנסבילן און הויבן אַן שטאַרקער צובינדן צו זיך דעם טריי־געבליבענעם מאַן“. און דער מאַן, אברהם ראפאָפּאַרט געדענקט, אז „ער האָט זי אמאָל ליב געהאט“ און איצטער „האָט ער שוין נאָר געדענקט, אז ער האָט פאר איר דרך ארץ, ווייל זי שטאַמט פון גרויסן ייחוס... פאראן שוין ביי שלום עליכמען אַט אַ דער טיפּ ייד, אָבער שלום עליכם

האָט אים געוויזן פונדרויסן, בעת בערגלסאָן איז אים אריינגעקראַכן אין דער נשמה אַרײן.

פאַראַן איין נייער טיפּ אין „יוסף שור“ — דאָס איז אברהם ראַפּאַ- פאַרטס טאַכטער נעסי. זי איז א סקולפּטאָרן, זי געפינט זיך די גאנצע צײַט אין פעטערבורג, דער פאַטער דערלויבט איר דאָס, ווייל זי איז א דאַרע און האָט א הויקער. זי האָט נישט דעם גבירישן שטאַלץ צוליב איר מום. זי קען א טרויעריקע מעשה וועגן זיך אַליין:

„ביי גוואַלדיק רייכן אַדיר, אַ טאַטן, איז געבוירן געוואָרן אַ קינד, אַ פשוט יידיש קבצניש קינד.“

דאָס איז פאקטיש אלץ, וואָס בערגלסאָן זאָגט וועגן איר. מיט א סך יאָר שפעטער וועט פון דער טעמע אַ קבצניש קינד ביי אַ רייכן טאַטן ווערן — פענעק, דער אָנהויב איז געמאכט געוואָרן אין „יוסף שור“... אַ זייער כאַראַקטעריסטישע דערציילונג, א זייער בערגלסאָנישע איז „דער לַעצטער ראש השנה“. מיר האָבן דאָ אַ גאַנץ שטעטל א יורד. מיס- טיפקע הייסט דאָס שטעטל. ס'איז קיינמאַל גרויס נישט געווען אַט דאָס שטעטל, ס'האָט נישט מער ווי אַנדערהאַלבן צענדליק יידישע הייזער און מ'האָט זיך איבער דעם שטענדיק געוויצלט. מען האָט געזאָגט „אַרעם ווי אַ מיסטיפקער גביר“. אָבער אַמאַל האָט עס געהאַלטן פאַסאָן און ווען די דאָזיקע, וואָס זענען דורכגעפאַרן ביינאכט דאָס שטעטל צום יאַריד, האָבן געחזקט און געשריגן „מיסטיפקע, מיסטיפקע“, האָט זיך נאָך געמאכט, אַז אַ יידענע איז אַרויסגעשפרונגען פון בעט און אויסגעשריגן „מיסטיפ- קע גיט אייך א פייג“, היינט איז שוין מיסטיפקע געוויינט צו דער אייגע- נער געפאלנקייט. די מערסטע פון די איינוווינער זענען אוועקגעפאַרן קיין אמעריקע. דעם רב האָט מען שוין צוגענומען אין אַן אַנדער שטאַט און דער שוחט קנעלט שוין דעם צווייטן זמן אין אַ דאָרף. דער איינציקער פאטריאַט פון שטעטל איז דער אלטער גערצנשטיין, אַן אַמאַליקער איינ- געהויקערטער „דייטש“, ער איז דער גביר און ער ווערט זיך מיט אלע כוחות קעגן דעם, וואָס מען פאַרט קיין אמעריקע און ער פארשטייט נישט, וואָסאראַ כוח עס ציט זיי אהין. און ס'איז שוין געקומען דערצו, אז אויף ראש השנה האָט מען נישט געקאָנט צונויפשטעלן א מינין און גאַנץ מיס- טיפקע מוז אַרויספאַרן אין שטאַט אריין. אין שטעטל זענען געבליבן צוויי — גערצנשטיינס בוכהאלטער, וואָס איז נישט קיין איבעריק פרומער און

א בחור, וואָס האָט זיך נישט געשטעלט צום פּריזיוו, צוליב דעם פּאַרן און ער באהאלט זיך אויס. זיי דרייען זיך אַרום אין פּאַרלאָזן שטעטל און זענען, ווי עס וואקסט שוין גראָז אויפן פּלאַץ, וווּ מענטשן האָבן גע-ווינט. דער בוכהאלטער זאָגט: „זע נאָר, זע נאָר, גראָז ווי אויף א בית-עולם, א קבר“.

אויפן ערשטן לייזען מאכט עס דעם איינדרוק, אז דויד בערגלאָז האָט סתם באשריבן א קוריאָז פון א קליין יידיש שטעטל, וואָס ווערט פּאַרשלינגען פון אַמעריקע און ער האָט אָפּגעזוכט סיי פון די מיסטיפ-קער אַליין, סיי וועגן די דאָזיקע, וואָס מאכן חזק פון מיסטיפּקע, אָבער אַז מען לייזענט זיך אַריין און מען טראכט זיך אַריין אין דעם זאכעלע, דערזעט מען: שמייכלענדיקע אויגן, וואָס זענען פול מיט טרערן און דער בעל-דבר וויל אויסבאַהאַלטן די טרערן און נאָר ווייזן דעם שמייכל, אָבער עס געראַט אים נישט און צוזאַמען מיטן אפיקורסישן בוכהאלטער צע-שאַקלט ער זיך און ער הויבט אָן זאָגן „ה' צבאות עמנו משגב לנו, אלהי יעקב סלה“... א פראנצויזיש ווערטל זאָגט: „מיר האָבן דעם קאַליר פון די זאַכן אין די אויגן“. בערגלאָז האָט אין זיין געמיט דאָס געפיל פון פארגיין און ער זעט אומעטום — סוף.

די אַנדערע דערציילונגען, וואָס דויד בערגלאָז האָט אָנגעשריבן ביז אַרום יאָר 1914 זענען אייגנטלעך נישט מער, ווי וואַריאַנטן פון דעם אָפּגעזונגענעם ליד. די דערציילונג „יורדים“, וואָס שילדערט א בלינדן טאַטן, אָן אָפּגעקומענעם גביר מיט צוויי טעכטער, עלטערע מיידלעך, וואָס פוילן לעבעדיקערהייט. די יינגערע קלאָגט זיך שוין אפילו נישט, די דאָזיקע דערציילונג מאכט דעם איינדרוק פון א פראגמענט פון „נאָך אלעמען“ און איז פונקט אזוי קלוג און טרויעריק געשריבן, ווי דאָס דערמאָנטע גרויסע ווערק בערגלאָנס.

די גרעסערע דערציילונג „אין איינעם א זומער“ צייכנט זיך אויס מיט דער זעלביקער אפאטיע, מיט וועלכער עס צייכענען זיך אויס די מערסטע מענטשן בערגלאָנס. קומט א בחור, וואָס הייסט אייזיק, אין אַ דאָרף אריין צום פעטער און ער איז דאָרט פויל, ער טוט גאָרנישט. ער איז דאכט זיך א שטאַטישער, אָבער ער האָט אין שטאַט חברים, וואָס זענען „אזעלכע שטייפע, שווינגנדיקע און פראַ-אדמדיקע, ווי ער, שרייבן קיינמאָל קיינעם קיין בריוו נישט און זאָגן קיינמאָל נישט איינעם דעם צווייטן, אַז זיי האָבן זיך ליב“. אייזיק פארליבט זיך דאָ אין א שיין מיידל

באסי און זי פארליבט זיך אין אים אויך. זי האָט אַ חתן, אַ נישט־שיינעם אינזשעניער, דאָך רופט זי אייזיקן צו זיך, קומט ער ערשט אויפן דריטן טאָג, זי איז אקטיוו, באסי, זי כאפט אים ארום און קושט אים, אָבער ער האָט קיין שום כוח נישט זי צו נעמען. זי פאָרט אוועק מיטן חתן און אים בלייבט א צאפל פון בענקשאפט אין הארצן און א ציטעריק שמייכלעלע אין די ליפן. דער יונגער ווערטער איז מיט אזויפיל דורות עלטער פון אייזיקן און ער איז ווייט נישט געווען אזוי פאסיוו ווי אייזיק. ווערטער האָט כאַטש גערעדט און געשריבן, אייזיק טוט גאַרנישט... פאראן קלוגע שטעלן אין דער דערציילונג „אין איינעם א זומער“, און די מענטשן זענען דאָ עכט בערגלסאַניש געשילדערט. איין קלוגעשטיק שטריכלעלע און דו דערזעסט דעם מענטשן. דער פעטער יידל איז „א רעסאָרנדיק וויכער“. זיין איידעם דער אקטיאָר מוראנאָוון פרוווט זיך אויס די „ארטיסטישע שטימע“ און ער מאכט „מיאָ, מיאָ טנו־ו־“. שלינגסטו די חכמה און עס גלוסט זיך דיר רייסן די האָר פון קאָפּ — אַזוי אימפּאַטענט און ווילנ־לאַז זענען טאַקע געווען די רוסישע יידן אין יענער צייט?

פאראן דערציילונגען ביי בערגלסאַנען, וואָס זענען נישט מער ווי פיינע פעליעטאַנען. די „משומדת“ למשל. אַ יידישע טאַכטער האָט זיך געשמדט און חתונה געהאט פאר א „מיראַוואַי סודיאַ“ (פרידן־ריכטער). די יידן דאַרפן אַנקומען צום ריכטער און זיי וואַרטן אויף אים און צו זיי לופט ארויס א קליין יאַטל, דאָס פיריאַריקע זונדל פון דער משומדת. דאָס קינד קוקט נייגעריק אויף די יידן, גאַנץ קהל קערט זיך אָן דעם אָן מחותנים פון כלהס צד...

די יידן רופן צו זיך דאָס נפּשל דווקא אויף יידיש און זאָגן דעם „קום אַהער, ממזל, אַהער... אַהער...“ דאָס קינד דערשרעקט זיך און אַנטלויפט. אָן אייגנארטיקע זאך איז די סקיצע „ביינאכט“, וואָס איז געשריבן אין סימ־באַלישן טאָן. א פולגעפאקטער וואגאַן, א נאכט־ייד, וואָס ווען ער פאָרט מיט דער באן, קאָן ער נישט שלאָפן ביינאכט און ער ווערט זאנדדיעט, און ער נודיעט און זוכט ביי יעדן עפעס אין די אויגן און געפינט. אַנט־קעגן דעם יידן יציט א רויטבאקיקער בחור מיט שטייול, וואָס דערציילט אויס דעם נודניק אלע אומגליקן זיינע און ער דערציילט אים דערצו, אז ער קען נישט שלאָפן און ער פרעגט: „וואָס טוט מען?“ און זיין פראַגע איז אי נישט־קלאָר, אי צו קלאָר... ער וואַלט אַריינגעקוקט אין א ספר, אָבער ער קאָן נישט און דער נאכט־ייד נעמט לערנען מיטן רויטבאקיקן

בחור „בראשית“. בערגלסאן שילדערט דערווייל ממזריש אָפּ ווי אַזוי עס פייפן מיט די נעז די דאָזיקע, וואָס שלאָפן אַרום. פאַראַן אַ געענצטער פייף, אַ לייטישער פייף, וואָס איז גאַט די נשמה שולדיק. פאַראַן אַ יאוש-דיקער פייף, וואָס לאָזט זיך אויף הפקר: „איך שלאָף וואָרום ס'איז א תוהו ובוהו וועלט“. אַ געציקלטער פייף, וואָס פּרעגט: „אַז אַלע וועלן שלאָפן, וואָס וועט שוין דאָ זיין?“ און פאַראַן אַ שטאַרקער פייף, וואָס זאָגט: „וועקט נישט, ס'וועט נישט העלפן“...

און אַט אין מיטן דעם פייפן און שנאַרכן נעמט עס דער זאנדויעטער ייד לערנען בראשית מיט דעם רויטבאקיקן בחור. ער קומט צו צום מבול און ביים פאַרנודיעטן יידן האָט „אויסגעוואקסן איינער אַ מענטש, וואָס הייסט נוח“. דער זאנדויעטער ייד זאָגט פיר און דער רויטבאקיקער בחור זאָגט נאָך וואָרט ביי וואָרט און ווען ס'קומט צו צו „און נוח האָט געפונען חן אין די אויגן פון גאָט, ליגט דער מחבר און טראַכט: „א גוט וואָרט: „און נוח האָט געפונען „חן“. ס'האָט מציל געווען די וועלט.

אין אַט דער קליינער סקיצע פינקלט בערגלסאָן מיט זיין פולן טרוי-עריקן חן און מיט זיין שרעק פאַר דער וועלט, וואָס האַלט ביי אומקומען און מען דאַרף זי מציל זיין מיט דער הילף פון חן...

„ביינאכט“ האָט אין זיך די לייכטקייט פון א פעליעטאָן און די טיפ-קייט און וואָגיקייט פון א פּאַעמע. די זאך איז נישט געשריבן אין קיין פּערזן. אָבער זי האָט דעם ריטם און דעם אומרו פון אַ פּאַעמע. ס'איז נישט קיין פּראָזע-בינין, וואָס שטייט אויף די פיס, נאָר אַ פּאַעטישער פויגל, וואָס פלאַטערט. דער מחבר איז אַ כּיטרער, ער שפּילט דעם לין, אָבער אַן אינעווייניקסטע שרעק פאַרוואַנדלט ביי אים יעדער שפּאַס אין ערנסט. ער האָט מורא, אז ס'קומט אַ מבול אויף דער וועלט און ער זוכט דעם חן, וואָס זאָל מציל זיין. אין דעם דאָזיקן חן געפינט ער ביי א סך פון זיינע העלדן, ווייל ער אַליין האָט אים. ער האָט אים אלס קינסטלער. הערצן זאָגט, אַז די רוסישע ליטעראַטור האָט דריי אייגנשאַפטן: טרויער, סקעפטיציזם און איראַניע. די יידישע ליטעראַטור האָט איין אייגנשאַפט: גלויבן. ביי בערגלסאָנען איז אַט די אייגנשאַפט נישטאַ. ער איז כּולו אומגלויבן. אָבער זיין חן ראַטעוועט דאָס גאַנצע אומקומענדיקע לעבן פון אומקום... בערגלסאָן האָט אין „דרויב“ אַ סקיצע, וואָס איז אַ ליד אין פּראָזע און הייסט „צוויי וועגן“. ווערן אין איר געוויזן צוויי וועגן, וואָס פירן אין ערגעץ נישט. דער לינקער וועג — אויך נישט. סוחרישע

פורן יאָגן זיך אויף ביידע, דער וואָלד גיט אַ ציטער און די ביימער בעטן אפשר: „צייט, צייט, דאָס די סוחרים זאָלן אַרומיאַגן אויפהערן. דאָ ווערט דערציילט דאָס וויסטע מעשהלע וועגן אַ גרייז־גרויען סוחר, וואָס האָט שוין נישט קיין כוח געהאַט צו האַנדלען און ער האָט געבעטן אויף זיך דעם טויט, אָבער ס'הערט זיך אויף אַ ווידערקול פון אַן ערשט געבוירן קינד... אַ פאַרל קוקט זיך אין די אויגן און שווייגט... ביידע וועגן פירן אין ערגעץ נישט. אָבער דאָס שווייגן פירט אין דער אייביקייט...

„אַפגאַנג“

„אַפגאַנג“ איז דאָס צווייטע גרעסערע ווערק פון דויד בערגלסאָן. דער מחבר האָט עס אָנגעהויבן שרייבן אין יאָר 1913 און מיט אַ באַשטימטער כוונה: שטעלן אַ מצבה דעם חרוב געוואָרענעם יידישן שטעטל אין אר־קריינע. איז שוין טאַקע דעמאָלט דאָס דערמאָנטע שטעטל געווען אַזוי חרוב, אַז מ'האַט שוין געהאַלטן ביי אַ מצבה שטעלן? חרוב איז דעמאָלט געווען דער שיכט, וואָס בערגלסאָן האָט געקענט און געשילדערט — דער נגידיש־אַריסטאָקראַטישער שיכט, וועלכן ער האָט אידענטיפיצירט מיטן גאַנצן יידישן פאָלק.

„אַפגאַנג“ איז נישט קיין „מצבה“. ס'איז אַ טיפיש בערגלסאָנישע עלעגיע, וואָס איז פול מיט פעסימיזם און פעסימיסטישע אַפאַריזמען. אַזוי ווי אַ מילגרוים מיט קערלעך. און פעסימיסטיש איז דאָס נישט נאָר אין יידישן זין. די גאַנצע וועלט איז פאַר די העלדן — און וואַרשיינלעך אויך פאַר דעם אַביעקטיוון מחבר — גאָטס זאָך אַליין

„אַפגאַנג“ איז אויך אַ קאַלידאָסקאָפּ מיט טיפן, אייניקע געשילדערט ברייט, אַנדערע געשילדערט קורץ, אָבער אַלע קלאָר און שאַרף און טרעפלעך. „אַפגאַנג“ איז אַ טרויעריק געזאַנג מיט מעלאַנכאָלישקייט, עס הערט זיך דער ריטם פון אַ וואָגן, וואָס קאַטשעט זיך אַראָפּ, אָבער נישט מיט קיין טראַסק, ער קאַטשעט זיך שטיל, ווי אַף רעסאָרן.

„אַפגאַנג“ איז אייגנטלעך אַ מאָדערנע „קוהלת“, אָבער בעת דאָס ביבלישע ווערק איז דירעקטע פעסימיסטישע פּילאָזאָפּיע, איז „אַפגאַנג“ פעסימיסטישע פּילאָזאָפּיע, וואָס קומט אַרויס פון טראַגיש געשילדערטע לעבנס.

ווער ברענגט די פעסימיסטישע פילאָזאָפֿיע אין „אַפּאַנג“? עס ברענגען זי איבערהויפט די צוויי וויכטיקסטע פּערזאָנען פון בוך, דער צאַרטער מלך און דער טייוולאַנישער חבר זיינער חיים-משה. ביידע זענען קינדער פון זיידענע שטעטלשע יידן, ביידע זענען „עקסטערנס“ (דעם היינטיקן יידישן לייזנער דאַרף מען שוין דערקלערן, אז אַן „עקסטערן“ האָט געמיינט איינער, וואָס האָט געלערנט דעם קורס פון דער מיטלשול פּריוואַט און איז זיך דערנאָך געגאַנגען עקזאַמינירן.) וואָס זענען גע- בליבן שטעקן אינדערמיט און נישט געגאַנגען וויטער. מלך איז געווען אַ שטיק צייט אַ פּאַרטיי-מענטש און ער איז געווען צוויי יאָר פּאַרשיקט אָבער דערנאָך האָט ער זיך מיט דעם געשעמט, עס איז אים געווען אַ „ביזיון“, וואָס ער איז שיר, שיר נישט געוואָרן אַ „גרויסער מענטש“ און ער האָט מיט דער הילף פון אַן עלטערן פּריינט געעפנט אַן אַפּטיק-מאַגאַזין אין שטעטל. חיים-משה איז קיינמאַל קיין פּאַרטיי-מענטש נישט געווען, ער האָט לכתחילה אָפּגעפּסקנט די גאַנצע וועלט אַלס נישט גע- ראַטענע און אַזוי ווי ער האָט שטאַרקע נייגונגען און פעאיקייטן צו מאַ- טעמאַטיק, ווערט ער אַ לערער פון מאַטעמאַטיק.

אַט די ביידע האָבן אַן עלטערן פּריינט — דער וואַלד-קאַסירער יצחק- בער, אַ הויכער צעפּאַטלער ייד, וואָס איז אַמאַל געווען אַ שוחט, צי אַ רב, אָבער ער איז געוואָרן אַ מוראדיקער אפיקורס, ער גייט נישט צו דער לוויה פון זיין בעסטן חבר, ווייל ער קען נישט ליידן „די פּסוקים, וואָס זיי זאָגן דאָרט“ און ער „טראַגט שטומערהייט דעם יאָך פון אַ מענטשן, וואָס האָט זיך נאָך אין די יונגע יאָרן צעקריגט מיט גאָט“.

און ווי פעסימיסטיש די אַלע דריי זענען, שטודירן זיי אינאיינעם דעם הימל מיט די שטערן און זיי שטעלן אַרויף אַן אַלטן טעלעסקאָפּ אויפן שטרויענעם דאָך און זיי דראַפּען זיך אַלע נאַכט אַהין.

די פעסימיסטישע תורה ברענגען אַרויס מלך און חיים-משה דורך אַפּגעהאַקטע שמועסן. זיי פירן די שמועסן, ווען זיי לעבן נאָך ביידע און זיי פירן זיי אויך, ווען מלך איז שוין טויט. דער ראַמאַן הויבט זיך אַן מיט מלכס לוויה (אַזאַ טרויעריקער שריפטשטעלער ווי בערגלסאַן האָט געמוזט אָנהייבן כאַטש איין ווערק מיט אַ לוויה.) און דער מרה-שחורה-דיקער העלד קומט אַרויס רעטראַספּעקטיוו. איינער פון די ביידע זאָגט, אַז „די וועלט וואַלט נישט ווערט געווען אַ גראַשן, ווען זי לאַזט זיך נישט באַטראַכטן“. אַליין, הייסט עס, איז די וועלט גאַרנישט ווערט, איר איינ-

ציקער ווערט באשטייט אין דעם, וואָס זי קאָן זיין אַן אַביעקט פאַר פּילאַזאָפּיע. זיי רופן די וועלט „גאָטס באַקאַליי קלייט“. גאָט איז זיך נישט לייטיש באַגאַנגען מיט זיי, ער האָט געהאַט אַ סך שיינע וועלטן אויף אויסצוקלייבן און „ער האָט זיי, ווי אויף צו־להכעיס, אַראָפּגעלאָזט דווקא אויף אַט דער, דער אומווערדיקער“. קלאַגן זיי זיך נישט און מישן זיך נישט אין ערגעץ, זיי זענען גרים. און ווייל יצחק־בער האַלט אויך, אַן „די וועלט בלייבט אַזוי ווי זי איז, נישט צום איבערמאַכן, קאָן ער זיך באַגיין אַן איר און זי אַן אים און אים אַרט שוין לחלוטין נישט, וואָס קיינער רופט אים דאָ נישט אויף קיין חתונות און נישט קיין בריתן“, געפעלט ער זיי און זיי רופן אים „ר' גר נומער דריי“. דער מענטש איז אויף דער וועלט נישט מער ווי „אַ פּרווה, אַדער אַ צייטווייליקער צופאַל“. קוהלת, דער פעסעמיסטישער ביבל־פּילאָזאָף, זאָגט אויף זיך, אַז ער איז געווען מלך איבער ישראל און ירושלים און ער האָט געפּלאַנצט גערטנער און פאַרקן, געקויפט קנעכט און דינסטן, געזאַמלט גאָלד און זילבער, זיך איינגעשאַפט זינגערס און זינגערינס און אַלע מענטשלעכע פאַרגעניגנס און געהאַט „ווייבער און ווייבער“ און ער האָט איינגעזען, אַז „אַלץ איז נישטיקייט און אַ יאָגן זיך נאָך ווינט“, מלך און חיים־משה האָבן פּריער גאַרנישט אויסגעפרוּווט, זיי האָבן פּון לכתחילה זיך איבער־צייגט, אַז די וועלט איז „גאָטס באַקאַליי־קלייט מיט אַ גלעקל“ („נאָך אַ מין גלעקל“) און זי איז נישט ווערט אַ גראַשן.

עס וואָלט געווען אַן עוולה צו זאָגן, אַז „אַפּגאַנג“ איז נאָר „קוהלת“, נאָר אַ זאַמלונג פּון קלוגע און טרויעריקע פעסימיסטישע אַפּאַריזמען. מיר האָבן דאָ פּיינע שילדערונגען פּון מאַכטלאָזיקייט פּון ציטעריקע און ציטערנדיקע אינטעליגענטע יידישע יינגלעך און מיידלעך פּון שטעטל. דאָס ווערק איז נישט אַזוי פעסט געבויט ווי „נאָך אַלעמען“. דאָ און דאָרט וואַקלט זיך אַביסל די גאַנצע געביידע צוליב דעם, וואָס דער הויפט־העלד איז טויט נאָך איידער די האַנדלונג הייבט זיך אָן און ער לעבט אויף רעטראַספעקטיוו פּון שמועסן און דערינערונגען. דער פּונדאַמענט איז נישט קיין זיכערער און דער גאַנצער בנין מאַכט דערפאַר דעם איינדרוק פּון אַ שיף אויף צעשטורעמטע כּוואַליעס. אַבער מיט דער גאַנצער וואַק־לענדיקייט איז די גאַנצע קאָנסטרוקציע אַ פּיינע און זי פאַרמאַגט אַן אייגנאַרטיקע אַרכיטעקטור און איך ווייס נישט, צי נאָך איין יידישער שרייבער קען אַזוי שוין קאַפּריזנע אויסבויען אַ זאָך.

ווען דוויד בערגלסאָן וואָלט פריער נישט אָנגעשריבן „נאָך אַלע-מען“, וואָלט „אַפגאַנג“ געווען זיין גרויס ווערק, אָבער ווייל ער האָט פריער אָנגעשריבן „נאָך אַלעמען“ איז „אַפגאַנג“ אַ וואַריאַנט פון אַ גרויס ווערק. ס'איז די זעלביקע סימפאָניע פון פוסטיקייט, הילפלאַזיקייט, מאַכט-לאַזיקייט און באַרגאַראַפּגיקייט, ס'איז נאָר אַן אַנדערע עפאָכע און אַנ-דערע מענטשן און אין צענטער שטייט נישט קיין פרוי, נאָר אַ מאַן. עס שטייט אַ מלך אָנשטאַט אַ מירעלע. און דער דאָזיקער, וואָס האָט גע-זאָגט, אַז מלך איז אַ „מירעלע אין הויזן“ (איך ווייס נישט ווער עס האָט עס דער ערשטער געזאָגט) האָט עס זייער ריכטיק געזאָגט. מלך איז אפילו אַ סך מער ווייבלעך, ווי די זייער ווייבלעכע מירעלע. די העלדין פון „נאָך אַלעמען“ איז אַמאָל אַביסל מענעריש ענערגיש, זי קריגט זיך און שטעלט זיך קעגן און זי ברענגט שלעכטס אַלע, וואָס קומען מיט איר אין קאָנטאַקט און מלך וואָלט געוואָלט ברענגען ברכה אין יעדן הויז אַריין אודאי שטעלן די צוויי ווערק פאַר דורכאויס פאַרשידענע עפאָכן. „נאָך אַלעמען“ שפּיגלט זיך וואַרשיינלעך אָפּ סוף 19טן יאָרהונדערט, בעת „אַפגאַנג“ אַטעמט מיט דער פאַרלירנקייט פון נאָך 1905. אין „נאָך אַלעמען“ פאַרנעמט דער עלטערער דור מער פּלאַץ אין לעבן, אין אַפּגאַנג“ איז דער עלטערער שוין ווייט אין שאַטן און די פאַרנאַכטיקע זונען-שטראַלן (קיין באַטאַגיקע שטראַלן זענען ביי בערגלסאָנען נישטאַ) פאַלן אויף דער יוגנט, אָבער ביידע ווערק האָבן פאַרט דאָס זעלביקע טרויער-געזאַנג און זענען אין זעלביקן ריטם. אין „אַפגאַנג“ איז דערפאַר נאָר אַ וואַריאַנט פון אַ גרויס ווערק, אַ פּרעכטיקער, אַ ראַפּינירטער, אַ קלוגער און קלוגעטשקער, אָבער דאָך נאָר אַ וואַריאַנט. פאַראַן איין עלעמענט אין „אַפגאַנג“, וואָס איז נישטאַ אין „נאָך אַלעמען“. אן אומצופרידענער עלעמענט, וואָס בונטעוועט זיך מיט ווער-טער. מיינט נישט חלילה, אַז ס'איז די רעדע וועגן אַרבעטער, אָדער כאַטש בעלי-מלאכות. דער אַנפירער פון די אומצופרידענע איז דער פאַרוואַלטער פון דער תלמוד-תורה פּרעגער, און געוואָרן איז ער אַ בונטאַר, ווייל חוזה פּויזנער, דאָס שענסטע מיידל פון ראַקיסנע (אַזוי הייסט דאָס שטעטל), אַ טאַכטער פון אַ גרויסן גביר, עזריאל פּויזנער, האָט זיך אין אים פאַרליבט און דערנאָך האָט זי אים איבערגעלאָזט. פּרעגער איז דער פאַרשטוי-סענער געליבטער, וואָס פאַרלירט דעם טאַקט און רעדט אויף זיין גע-וועזענער פּריינדין און באַליידיקט זי און ער וויל איר אויף צו-להכעיס

א חתן ווערן פאר א דינסט. פרעגער איז פון דער נאטור א צו-להכעיס-זונג, א שארפער קאפ און ער האט אליין פארשפרייט דעם קלאנג, אז ער האט ליב דעם ביטערן טראפ. ער וויינט ביי זיינוול פאטשטאך, וואס איז אמאל געווען א מסור און חברט זיך מיט זאלקער דעם אגענט פון זינגערס ניי-מאשינען און מיט שאולקע הפקר-יונג. אט דאס איז די רעוואלוציאנערע קאמפאניע בערגלסאנס. ווען אט די קאמפאניע מאכט א לחיים, ווינטש זי, אז עס „זאלן פלאצן אלע ראקיטנער פיינע און לייטישע באלעבאטים“. דער אגענט פון די ניי-מאשינען האט א ברודער א רעוואלוציאנער, איז ער דאך א קרוב מיט דער רעוואלוציע. און פרעגער זאגט אויף זיך, אז ער איז א רעוואלוציאנער, „כאטש ער האלט אביסל פון פאלעסטינע“, ר'איז נישט קיין ציוניסט, אבער ער גלויבט, אז „אין פאלעסטינע קענען נישט אויסוואקסן אזעלכע טאטעס ווי עוריעל פויזנער“. די גאנצע כלומרשטע „רעוואלוציאנערע“ שכור-באנדע איז זייער קלוג און זייער כירע באשריבן. די שיכור-סצענעס זענען ממש אפגעשפילט פאר אונדזערע אויגן. דער מחבר באווייזט דעם ווונדער צו זיין אי א טראנספארמאטאך, אי א טיפער פסיכאלאג. אבער עס איז זייער מאדנע, וואס בערגלסאן האט נישט געפונען קיין אנדערע אומצופרידענע אין א שטאט מיט אכט טויזנט איינוווינער. (אזויפיל גיט ער אליין צו זענען פאראן איינוווינער אין ראקיטנע). דער קלוגעטשקער בערגלסאן פון 1913 האט נאר געזען די קאריקאטור פון דער רעוואלוציע. דאס לעבן ביכלל האט ער געוויזן מיט גראציעזער, לויטער לייכטקייט, אבער טרויעריק שווער, און די רעוואלוציע האט ער געוויזן ווי א לך...

וואס קומט אייגנטלעך פאר אין „אפגאנג“? ס'זענען פאראן זייטיקע סיפור-המעשיות אין בוך, אט א שטייגער ווי די צעשטערטע ליבע צווישן דער שיינער חוה פויזנער און דעם באהעמיש-הפקרדיקן פרעגער, אבער אין צענטער איז כימעט קיין פאבול נישט פאראן. דא איז פאראן א נאנג-דיק געזאנג פון בענקשאפט און שווייגן. מלכו, דעם לאנגן, בלאנדן שע-מעוודיקן בחור, וואס האלט אן אפטייק-מאגאזין, האבן אלע מיידלעך ליב. חיים-משה זאגט, אז זיין פריינט מלך איז:

„בנעימותדיק קליינשטעטלדיק געטעלע; ער האט ווייך גע-

מאכט די הערצער ביי די קליינשטעטלדיקע מיידלעך“.

מלך שווייגט צו אלע מיידלעך און ער שווייגט ביכלל. ער קען זייער

שיין שווייגן ווי די שטערן. אין שטעטל איז פאַראַן אַ מאַדנע קורסיסטקע, עטל קאַדיס, וואָס פאַרשפּאַרט זיך אין צימער אויף צוויי חדשים און שווייגט. גייט זיך מלך מיט איר באַקענען און זיצט זיך אַנידער און שווייגט און ווען ער גייט שוין אַוועק, זאָגט ער צו עטלען: „האַט קיין פאַריבל נישט, מיר האָט זיך די גאַנצע צייט געדוכט, אַז איך האָב אייך עפעס צו זאָגן.“ און ביי דער טיר גיט ער צו: „שיר, שיר, האָב איך אייך עפעס געהאַט צו זאָגן.“ איז אַט פאַר דער עטלען איז מלך שיר נישט געוואָרן אַ חתן. שפּעטער האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז אויך די שיינע חווה פּוּזונער האָט אים ליב געהאַט, זי איז אומישנע אַוועקגעפאַרן פון שטאַט, ביכדי אים צו קענען שיקן בריוו און זי האָט אים געשיקט אַ שטיקל פּישביין פון איר ליה. און די האַרציקע גבירישע טאַכטער כאַנקע ליובער האָט אים אויך ליב געהאַט. און מלך האָט צו אַלע געשוויגן. חיים-משה האָט אַמאָל געזאָגט: „שווייג, שווייג, וועסט סוף-כל-סוף אויסשווייגן אַ שיינ לעבן.“ אָבער אויסגעשוויגן האָט ער דעם טויט. דער האַרטער משה-חיים איז געקומען ליקוידירן זיין חברים קראָם, האָט ער זיך גענומען פּרעגן פון וואָס ער איז געשטאַרבן, און ער האָט זיך אַנגעשטויסן אויף דעם זעלבן וואָס קהל האָט זיך אַנגעשטויסן: אַז מלך איז באַגאַנגען זעלבסטמאָרד. קהל האָט אים דערפאַר געלייגט לעבן פּלויט. דאָס בוך האָט אַט אַ דעם מאַטאָ פון יחזקאל: „ואראּה והנה חור אחד בקיר... ואחתר... והנה פתח אחד...“ איך האָב געזען ס'איז דאָ אַ לאַך אין וואַנט... האָב איך געגראָבן... און אַט איין טיר... חיים-משה האָט געטראָפן אַ קליין לעכל אין וואַנט און ער האָט אַזוי לאַנג געגראָבן ביז ער האָט זיך געעפנט אַ טיר צום גאַנצן לעבן מלכס. זיין שטאַרבן איז געווען — אַ שטומער פּראָטעסט“ קעגן דעם, וואָס גאַט האָט אים געשיקט אויף אַזאַ שלעכטער וועלט... חיים-משה גייט אַליץ טיפּער און טיפּער אין מלכס לעבן אַריין און די צאָר-טע נגידישע טאַכטער כאַנקע ליובער, וואָס איז געווען פאַרליבט אין מלך, פאַרליבט זיך אין חיים-משהן.

אַט דאָס איז די גאַנצע צענטראַלע „פאַבול“ פון „אַפּגאַנג“. אַ מענטש האָט זיך איבערצייגט, אַז דאָס לעבן איז גאַרנישט ווערט נאָך איידער ער האָט געלעבט און ער איז אַוועק. חיים-משה פּלעגט זאָגן, אַז פאַר דעם אַוועקגיין „וועט ער זיך נאָך אַפּרעכענען מיט גאַט מיט אַ „נז“, מלך האָט קיין „נז“ אויך נישט געפּרעגט.

דויד בערגלאַסאָן בלייבט לפנים דער אַביעקטיווער, אָבער באמת איז

ער צו זיינע העלדן סוביעקטיוו און צוגעבונדן און ער ווייזט זיי אין אן ארעאָעל פון מאָרטירער — מאָרטירער פון אַ לעבן, וואָס איז גאַרנישט ווערט. ער איז נישט נאָר פול מיט צאַרטקייט צום שווייגנדיקן געזאַנג מלך, צום „געטעלע פון די קליינשטעטלדיקע מיידלעך“, נאָר אויך צום טייוולאַנישן חיים-משה. מלך זאָגט אים, אַז „ער ציילט נישט ווי אַ קרע-מער, נאָר ווי אַ טייוול“. ער ציילט יענעמס גליק, מלך פאַרטייטשט עס אין אייגענעם געדאַנק:

„וואָס איז אייגנטלעך דער טייוול, וואָס האַלט, אַז איוב און גאָט נאַרן זיך איינער דעם צווייטן? דער עיקר איז, וואָס גאָט האָט איובן געבענטשט... שימחה ביי אים אין הויז. אַלע וואָך קומען זיך צונויף די קינדער. און דער טייוול גייט אַרום אין און אַרום דעם הויז, וווּ ס'קומט פאַר די שימחה און ציילט און ציילט; אַ פרעמדוועלטיקער גייסט אַן ליידינשאַפטן, אַן אייגענעם באַגער ציילט פרעמדע אומגליקן און פרעמדע גליקן.“

אייגנטלעך איז חיים-משה דער טייוולאַנישער ציניזם, וואָס פאַרסטמט מיט גלייכגילט דעם עמאַציאַנעלן מלך, וועלכער האָט ליב יעדעס הויז, וווּ ס'איז דאָ אַ יונג מיידל.

פאַראַן אין „אַפּגאַנג“, ווי אין אַלע ווערק בערגלאַסאַנס, אַ גאַלערעיע טיפּן, וואָס זענען געמאַלן מיט זעלטענער שאַרפקייט. אַ פּראָזע איז ביי אים גענוג צו דערקענען אַ מענטשן. אַט שילדערט ער אַפּ די פּרוי בראַמ-בערג, וואָס האָט די ערשטע אין שטעטל חתונה געהאַט „פּאַ ליובווי“ (אויס ליבע) און דערנאָך האָבן איר אַלע נאַכגעטון. אַט אַ די פּרוי בראַמבערג, „אַז זי זאָגט אַפּ אַ חכמה, שנרעוועט זי צונויף דאָס פּיסקל און וואַרט, אַז די גאַנצע וועלט זאָל זי קומען אויסקושן...“ אַט שילדערט ער אַנשלאַ צודיק, וואָס מען האָט שוין עטלעכע מאַמרים זיינע געדרוקט אין די העברעאישע זשורנאַלן, „ער איז אַ סקעפּטיקער אַנשלאַ צודיק און שוין אַ פאַר יאָר געווען אין פּאַלעסטינע, ער גלויבט ביכלל נישט, אַז דאָ אין גלות זאָל עפּעס אויפגעטון ווערן“. כאַנאָקע ליובערס ברודערל מאַטיק, וואָס דערציט זיך אָן אַ מאַמען, איז אין קאַרגע ווערטער געשילדערט מיט זעלטענער בולטקייט. אַ גלענצנדיק בילד פון אַ קאַפּריזנע גביריש יתומל. מיט דער זעלבער שאַרפקייט איז געשילדערט כייקע די דינסט, מיט וועלכער פּרעגער וויל דווקא חתונה האָבן. כייקע זאָגט שלום עליכמדיק,

אַז זי גלויבט אין פּרעגערן ווי אין צלם. ווען פּרעגער רעדט און דער הונט בילט איז ביי איר אַלציינס. לייכט און מיט אַ שטילן הומאָר אין געשילדערט די פּרייצוהערערין אסתר פּיך, וואָס גיט אַ קום אין שטעטל אַריין מיט דעם אימפעט און שטורעם פון אַ כלל־טוערין און ס'מאַלט זיך אַרום איר ווי אין אַ מיל. און פּונקט אַזוי שאַרף איז געשילדערט כאַנקע ליובערס טאַטע, אַן אַלמן, וואָס לאָזט זיך ווילגיין, ווייל ער האָט געלט און חייה פּוּיזנערס חתן דעסנער, דער פּאַרביסענער יונגער יידישער פּריץ. אַט די אַלע און נאָך אַ סך אַנדערע מענטשן זענען געשילדערט רעאַל־קינסטלעריש. די צוויי צענטראַלע פיגורן זענען אַ סך מער סימבאָליש קינסטלערישע, ווי רעאַל־קינסטלערישע. און איבערהויפּט איז סימבאָליש דער צינישער געדאַנקען־טרעגער חיים־משה. מלך איז לעבעדיק און, חיים־משה איז, דאַכט מיר, בלויז אַ קינד פון מחברס געדאַנקען...

צייטנווייז לייענסטו „אַפּאַנג“ און דיר נעמט זיך דוכטן, אַז דו לייענסט נישט אַ בוך פון היינטיקן לעבן, נאָר עפעס אַ פּאַנטאַסטישע מעשה וועגן אַ לאַנד, וווּ „עס שימערט נאָר פּאַרנאַכטיקער שיין“. אפילו דער געוועזענער עקסטערן פּישל ריכטמאַן, וואָס האָט חתונה געהאַט און פּאַרקויפט זעק, האָט אין זיין מאַטן געזיכט „עפעס פון די יוצאי מצריים און פון דער זון, וואָס פּאַרגייט“. ס'איז באמת אַ דעמאָנישע פּאַנטאַס־טישע מעשה וועגן יינגלעך און מיידלעך, וואָס זענען פּאַרליבט און שוויגן און שטאַרבן...

און דו נעמסט זיך דערמאַנען, אַז ערגעץ האָסטו שוין זיך באַקענט מיט ענלעכע העלדן... ביי האַמסונען? ניין ביי — בערגלסאַנס אמתן טאַטן — ביי נאַמבערגן. נאַמבערג האָט פּאַקטיש פּאַרטראַכט דאָס דאָזיקע, וואָס בערגלסאַן האָט קינסטלעריש פּאַרווירקלעכט. אפילו די שפּראַך בערגלסאַנס האָט נאַמבערג שוין פּאַרטראַכט. נאַמבערג האָט געהאַט אַ קינסטלערישן קאַפּ, בערגלסאַן איז אַ קינסטלער מיט אַלע רמ"ח אברים. אָבער איז דען חיים־משהס פּאַרלאַנג זיך אַפּרעכענען מיט גאַט מיט אַ „נוז“ נישט פּליגלמאַניש? שוין פון פּליגלמאַנען בלייבט אַ קעלט אין אַלע גלידער. חיים־משה טרעפט אין ראַקיטנע אַ יידן, וואָס ווען ער דערוויסט זיך ווער ער איז, זאָגט ער אים: „דאַרפסט שוין נישט זיין קיין יונגערמאַן, אַ פּאַר און דרייסיק, האַז“ איז אַט אַ דער ייד פּאַרפּאַלגט אים. חיים־משהן, מיט זיינע אויגן, וואָס זענען „גריבלעך נאַסע שטיינדלעך“.

דער דאזיקער ייד איז, קלערט ער, א פיין פון אפגעלעבטע דורות. אן אלט גלייכגילטיק וועזן, וואס אנערקענט דיך נישט. וואס וואלט ער געזאגט וועגן דיר, ווען ער זעט ווי דו פלאטערסט צווישן פארטיי-חברים אונטער באַריקאדעס? ווארט, ס'איז א געדאנק, ער וואלט דיר גארנישט געזאגט. ער וואלט נאר א פאטש געטון איבער זיין פושקעלע און וואלט דיר געגעבן א קלוגעטשקן שמעק טאבאק. אבער איז דען חיים-משה אליין אנדערש? יענער ייד גלויבט דאך מיסתמא אין אלטן קידוש השם, בעת חיים-משה גלויבט נישט אין באַריקאדן און נישט אין קידוש השם. פאקט טיש האט חיים-משה באַגעגנט זיך אליין, ער האט באַגעגנט דעם קוהלת, וואס איז נישט געווען קיין מלך, האט נישט געהאט קיין דינסטן און דינער, זילבער און גאלד, זינגערס און זינגערניס און ווייבער און ווייבער און האט דאך באַשלאָסן, אז „אלץ איז נישטיקייט און א יאָגן זיך נאָכן ווינט“. פישל ריכטמאַנס ווייב, די כימעט פשוטע יידענע ווייסט, אז „יעדע זאך האט אויף זיך אן אויבערשלאַק און אן אונטערשלאַק און אינמיטן איז נאך אויך עפעס פאראן“. דוויד בערגלסאָן האט מיט „אָפּגאַנג“ געוווּן, אן ס'איז גארנישטאָ

נישט אויבן,

נישט אונטן,

נישט אינמיטן...

ער האט אונדו דערציילט טרויעריק און טייוולאָניש, אז ס'איז נישטאָ ביי אונדו עפעס אנדערש אויסער א פארשאלטענע שיף, וואס גייט אפ אין תהום אריין, ער האט עס דערציילט קלוג און שייך, אבער אן קראפט און האט ביי אונדו אַרויסגערופן א ספק אין אמתדיק פון זיינע געדאַנקען. אָט ווי ס'איז גארנישטאָ אונטן, נישט אויבן, נישט אין מיטן, איז דאָ אַ טרויער און אַ חן און ביידע קענען מציל זיין.

ווען מען האט געפרעגט פלאַבערן וועמען ער האט געמיינט מיט זיין „מאָדאַם באַוואַר“, האט ער געזאָגט: „מאָדאַם באַוואַרי, דאָס בין איך“. בערגלסאָן וואלט געקענט זאָגן סיי וועגן זיין מלכן און סיי וועגן זיין מירעלען: „דאָס בין איך“... ער האט ביידנס טרויעריקן חן און ער האט געפילט, אז חן קען מציל זיין, דאָס פלאַץ פון גלויבן פארנעמט ביי בערגל-סאָנען דער חן.

א שטיקל פאַרטערט

דעם מחבר פון אַט דער אַרבעט איז אויסגעקומען א סך מאָל צו זען דוויד בערגלסאָן נאָך פאַר דעם ערשטן וועלט־קריג. איך האָב אים געזען קוקן טרויעריק און לאַכן מיט דעם פולן מויל און עפעס האָט סוגערירט: אַ טרויעריקער לץ און אַ לץ פון טרויער...

אַ פיינלעכן איינדרוק האָט אויף מיר געמאַכט אַן אַוונט אין בערלין. אַ ייוואָ־אַוונט איז דאָס געווען. בערגלסאָן איז געווען טאַסטמייסטער. און עס איז געווען טוב לב המלך. פלוצלינג איז אַנגעקומען שלום אַש. דער טאַסטמייסטער האָט אים וואַרעם באַגריסט. דער גאַסט האָט באַלד צוגע־נומען די גאַנצע אויפּמערקזאַמקייט און אין אַ פאַר מינוט אַרום איז בערגלסאָן פאַרשווונדן. דאָס איז געווען אין יענער צייט, ווען דער מחבר פון „נאָך אַלעמען“ האָט זיך שוין קיין אַרט נישט געפונען. אפשר האָט ער אין יענעם אַוונט געהאַט באַשלאָסן צו אַוועקגיין אַהין, ווהין שלום אַש וועט נישט נאָכגיין...

מיר איז אויסגעקומען אַ פאַר מאָל זיך צו טרעפן פּערזענלעך מיט בערגלסאָנען. דאָס איז געווען אין יאָר 1930—31, ווען דער פּעסימיסטיש־סטער פון אונדזערע שריפטשטעלער איז שוין געגאַנגען „אין שפּאַן“. ער פלעגט זיך אין ראַמאַנישן קאַפּע נאָך טרעפן מיט אַנטי־סאָויעטישע מענטשן. ער איז נאָך געווען זייער באַפריינדעט מיט דניאל טשאַרני און מיט דעם זשורנאַליסט י. קלינאַוו. איך האָב אויך געהאַט איין מאָל אַן אינטערן שמועס מיט אים, טאַקע ביי אים אין הויז.

אין געזעלשאַפט האָט בערגלסאָן געשפרודלט מיט הומאַר און ער פלעגט אַ וויץ אַזוי אַפּשפּילן, אַז האָט זיך געמוזט פאַרטראַכטן וועגן זיינע שווישפּילערעישע פּעיאַקייטן. ער האָט נאָכגעמאַכט ווי אַזוי אנכי איז געקומען פון ווין קיין בערלין און דערציילט, אַז ער האָט אין ווין געגעסן אַ זייער געשמאַקן מאַכל, אַבער ער געדענקט נישט ווי אַזוי ער הייסט, ער געדענקט נאָר, אַז ער איז מיט אַ חיריק. מען האָט אויסגערעכנט אַן אַ שיר מאַכלים מיט אַ „י“ און מען האָט זיך קוים דערוויסט, אַז דאָס איז אַ „שניצל“... און ווען איך האָב אים געזאָגט, אַז די יידסעקישע פירער האָבן צו אים גאַנץ ווייניק צוטרוי, האָט ער דערציילט דעם וויץ מיט דעם שמש, וועלכן אַלע באַליידיקן ווי אַ מנווול און ווען מען פרעגט אים וויפּל

ער פאַרדינט פון שמשות, האָט ער געענטפערט, אַז ער אַרבעט פון כבוד וועגן. דעמאָלט איז נאָך דער דאָזיקער וויץ געווען ניי. און בערגלסאָן האָט אָפגעשפילט דעם גאַסט, וואָס פרעגט זיך צום שמש, די אַלע יידן, וואָס ענטפערן און דעם שמש אַליין, איז דאָס געוואָרן אַן אייגנאַרטיקער ספעקטאַקל.

אַבער ער האָט נישט אויף לאַנג פאַרגעסן, אַז ער גייט אין שפּאַן. ער האָט זיינע גייע באַלעבאַטים אָפט פאַרטיידיקט אויף אַ גאַנץ אייגנ-אַרטיקן אופן. ווען מען האָט אָנגעוויזן, אַז די יידסעקן באַציען זיך טעאָר-רעטיש נעגאַטיוו צו יידיש און פּראַקטיש פּאָזיטיוו, האָט ער דערקלערט, אַז זיי זענען נישט שולדיק. זיי געפינען זיך אין אַ שווערע לאַגע. זיי האָבן נישט קיין באַדן. קיין סעקציעס זענען אין די קאָמוניסטישע פּאַרטייען נישטאַ און קיין פּאַרטיי קיין יידישע קען נישט זיין, ווייל עס איז נישטאַ קיין יידישע רעפּובליק. ער, בערגלסאָן, איז זיכער, אַז אינגיכן וועט זיין אַזאַ יידישע רעפּובליק אין קרים. זיין אופן רעדן איז געווען אַזאַ ערנסטער, אַז ער האָט לחלוטין פאַרלוירן דאָס פּיקחות. ער האָט נישט לאַנג געהאַט געזאַגט די וואַרשעווער יידישער שרייבער, אַז זיי האָבן קיין מוט נישט צו זיין נאַריש, מיר האָט זיך געדאַכט, אַז בערגלסאָן אַליין האָט אויך אַזאַ מוט נישט, איצטער האָב איך דערפילט, אַז ער שטרענגט זיך אָן צו האָבן אַזאַ מוט. דער אייביקער סקעפטיקער, וואָס האָט מורא געהאַט צו פאַרלירן דאָס שמייכל, ביכדי נישט צו פאַרלירן דאָס גלייכגעוויכט, וויל מוותר זיין אויפן שמייכל. ער האָט אַ שוואַרץ פינטל אונטער אַן אויג, האָט זיך ביי אים דאָס דאָזיקע פינטל אויך אָנגעצונדן און עס האָט זיך געדאַכט, אַז ער האָט טאַקע אַ טאַפלט ברענענדיק אויג...

איך האָב זיך צו אים דעמאָלט גוט צוגעקוקט און אַזוי איז ער מיר פאַרבליבן אין די אויגן; אַ מיטלווקסיקער, אַדער טאַקע אַ כימעט נידע-ריקער און אַ פלינקער, זיין גאַנצער קערפער באַוועגט זיך און בייגט זיך לייכט און נערוועז, ער האָט אַ קערפער פון אַן עלאַסטישן שווישפילער. און אַזוי איז אויך זיין געזיכט — באַוועגלעך און פול מיט נערוון. ער באַ-הערשט זיין פנים דורך און דורך. ער קען באַוועגן מיט וואָסערע טייל פון פנים ער וויל און אַזוי בריהש באַוועגן, אַז אַ גוטער קינאַ-שווישפילער וואָלט אים געמעגט מקנא זיין. זיין פנים איז ברוין און דורכזיכטיק, ווי לויטערע קאָווע, כאַטש זיינע האָר זענען גאַרנישט אַזוי שוואַרץ. אַ ברונעט מיט שאַטענע האָר. דאָס איז, דוכט זיך, אַ שטיק כאַראַקטעריסטיק זיינע

אויך אַלס שריפטשטעלער: ער איז שאַרף, שאַרף און פּלוצלינג שאַטנדיק. די אויגן זענען גרינגלעך-גרוי און האָבן נאָך אַזוי פּיל גלאַנץ? ער איז שוין, דוכט מיר, דעמאָלט געווען אַריבער די 45 און די אויגן האָבן געגלאַנצט ביי אים, ווי ביי אַ יונג ליידנשאַפטלעך מיידל.

געוויינט האָט ד. בערגלאַסאָן אין מערב-בערלין, אין אַן אַרימער אַרבעטער געגנט און אין אַ זייער באַשיידענער דירה. איך האָב געדאַרפט ביי אים נעמען אַן אינטערוויו, אָבער איך האָב דאָס נישט געטון. איך האָב אים סתם געלאָזט רעדן און ער האָט גערעדט זיצנדיק, גייענדיק, שטייענדיק לעבן דער הרובע און איך בין אים נאָכגעגאַנגען און זיך איינ-געהערט. ער האָט גערעדט נישט נאָר וועגן זיך, ער האָט גערעדט וועגן אַנדערע אויך. ער האָט געזאָגט אַזעלכע שאַרפע רייז, אַז ווען איך וואָלט דעמאָלט געוואָלט מאַכן סענסאַציעס, וואָלט איך בפּירוש געקענט אַרויס-רופן אַ סקאַנדאַל. געדרייט האָט זיך אַליץ אַרום דעם וואָס אַנדערע יידישע שרייבער זענען קינסטלעריש נישט אויסגעהאַלטן און ער איז דער איינ-ציקער אויסגעהאַלטענער. איך האָב דאָס דאָזיקע נישט געטון. ער האָט אויך גערעדט שאַרף וועגן אייניקע קאָמוניסטישע יידישע שרייבער. רעדנדיק וועגן מ. אַלגיין, האָט ער געזאָגט: ער איז אַ פּאַנפּאַטש. איר פאַר-שטייט וואָס הייסט אַ פּאַנפּאַטש? איך בין אַמאָל געליגן ביינאַכט, נישט ווייט פּון אַ גרויס געשעפט פּון זייגערס און איך האָב נישט גע-געקענט שלאָפן, האָט איין זייגער געקלונגען דריי. געקלונגען לאַנגזאַם, שווער, יעדן קלונג האָט מען געקענט אַנטאַפּן. דערנאָך האָבן געקלונגען זייגערלעך אָן אַ שיר, אָבער קיין איין רעכטן קלאַנג האָט מען נישט געהערט. בערגלאַסאָן האָט געאַרבעט מיט אַלע כלים, געלאָזט הערן פעסטע קלאַנגען און פּאַנפעוואַטע קלאַנגען און געטון אַלצדינג, אַז איך זאָל האָבן אַלגינען פאַר די אויגן.

אויך פּרין מאַרקיש איז נישט געשווינט געוואָרן פּון בערגלאַסאָנען, וועלכער האָט מיט דעם מחבר פּון דער „קופּע“ געהאַט אַן אייביקן סיכסוך וועגן דעם, צי דאַרף אַ קינסטלער זיין אויפּריכטיק. בערגלאַסאָן האָט דער-צייט, אַז אויף דער גרויסער אויפּנאַמע, וואָס מען האָט אים געמאַכט אין מאַסקווע, איז געווען אויך מאַרקיש. דער פּראָזע-שרייבער איז צוגע-גאַנגען צום דיכטער, וועלכער איז געווען אַביסל בגילופּין. און בערגלאַסאָן האָט געגעבן אַזאַ אימיטיר מאַרקישן, אַז איך האָב אים דערזען און דער-הערט און אפילו זיינע בלויע אויגן האָבן איך דערזען. בערגלאַסאָן האָט

געזאגט דעם דיכטער: זעסט, אַז אויפריכטיקייט באַצאָלט זיך? און דערויף זאָל מאַרקיש אים געווען האָבן געזאָגט:

— אַז ווער דאַרף זיין אויפריכטיק, ווער?

בערגלסאָן איז דעמאָלט געווען זיכער, אַז ער וועט ענדלעך באַלוינט ווערן פאַר זיין אויפריכטיקייט און מאַרקישעס שטערן וועט פאַלן. ער האָט נישט פאַראויסגעזען, דער גרויסער חכם, אַז ביידע וועלן ענדיקן אויף דעם זעלביקן אופן.

בערגלסאָן האָט אַ סך גערעדט וועגן זיין באַציאונג צום אַרבעטער. ער האָט פון תמיד אָן געהאַט געעפנטע חושים פאַר עקספּלואַטירטע, זיין כימעט ערשטע זאָך איז געווען „דער טויבער“, אָבער טאַקע דיזאָזיקע, וואָס פאַרלאַנגען היינט פּראַלעטאַרישע קולטור, האָבן אים געלערנט נישט צו זיין פּראַלעטאַריש... ער האָט זייער שטאַרק באַטאָנט זיין פּראַלעטאַרישן באַוווּסטזיין. ער האָט, ווייזט אויס, מורא געהאַט, אַז מען וועט אים נישט גלייבן...

איך האָב געוואָלט הערן עפעס פון בערגלסאָן דעם שריפטשטעלער, נישט דעם פירער פון די יידישע „סמיענאָ וויעכאַוועצעס“ און איך האָב אים געפרעגט פאַרוואָס ער האָט ביז צוריק מיט עטלעכע יאָר געשריבן אַזוי ווייניק און די לעצטע צייט איז ער געוואָרן אַזוי פּראָדוקטיוו. בערגלסאָן האָט געענטפערט: „איך טראַכט נישט אויס מיינע העלדן און זייער לעבן, איך שטודיר זיי לאַנג, לאַנג. ביכדי צו געבן אַ מענטשן מיט זיין לשון, מוז מען קענען זייער גאַנץ לעבן. איך האָב געשריבן ווייניק, ווייל איך האָב נאָך ווייניקער געקענט דאָס לעבן. איך האָב געוואַרט, אַז מיינע העלדן זאָלן רייף ווערן.“ און ער האָט דערנאָך גענומען רעדן וועגן זיין בן זקונים — „פענעק“. דאָס וועט זיין אַ ראַמאַן אין זעקס גרויסע טיילן און וועט אַרימנעמען דאָס יידישע לעבן אין רוסלאַנד אין די לעצטע דרייסיק יאָר פאַר דער אַקטאַבער־רעוואַלוציע. דאָס וועט זיין אַ גאַלעריע פון טיפּן, העלדן און פאַרשוניען און עס וועט דורכגיין אַלע יידישע געראַנגלענישן ביי יידן און — דער קלאַסן קאַמף. איך האָב דאָס דאָזיקע ווערק — האָט געזאָגט בערגלסאָן — אָנגעהויבן צוריק מיט אַ סך יאָרן. עס איז דעמאָלט פרצן געפעלן, ר' מרדכיילע האָט דאָס גאָר געלויבט. און איך האָב דאָס אַוועקגעלייגט. ר' מרדכיילע האָט מיך דערנאָך גע־פרעגט: „וואו איז אייער ווערק?“ איך האָב זיך נאָך נישט געפילט רייף דערצו. ווער עס האָט מיד געזען און געהערט ליענען — זאָגט ווייטער

בערגלסאָן — דער דאָזיקער ווייסט ווי ווייט איך קאָן מיינע העלדן. אַז איך לייען עפעס דעמאָנסטריר איך מיינע העלדן. אין מיר איז אפשר פאַרפאַלן געוואָרן אַ שוישפילער... און בערגלסאָן האָט מיר דערציילט, אַז ער האָט אַמאָל געשפילט אַ ראַליע אין זיינער אַ פּיעסע... ער האָט דערנאָך ווייטער גערעדט וועגן „פענעק“, וואָס וועט זיין דאָס גרעסטע ווערק זיינס.

מיר האָבן אַ רעד געטון וועגן סטיל, שול, מאַניר. בערגלסאָן האָט זיך געהאַלטן פאַר שלום עליכמס אַ נאָענטן. געוויסע ענלעכקייטן צו אונדזער גרויסן הומאַריסט פעלן טאַקע נישט ביים מחבר פון „נאָך אַלעמען“. איבערהויפט שטעקט אַן ענלעכקייט אין דעם אַנכאַפּן אַ וואָרט און דאָס איבערחזון, אָבער ביי בערגלסאָנען איז דאָס מאַניר, בעת ביי שלום עליכמען — נאַטור. און דער סאַמע עיקר איז ביי בערגלסאָנען אַנדערש, ווי ביי שלום עליכמען, דער טרויער ווערט ביי אים נישט באַזיגט, ווי ביים גרויסן הומאַריסט...

בערגלסאָן האָט גערעדט מיט אַ קאַפּעטשקע ביטול וועגן פּאַעזיע, וועלכע איז ביי אים אויסגעקומען ווי עפעס אַ נידעריקערע מדרגה פון קונסט... און אויב שוין יאָ פּערזון, מוזן זיי זיין כּאַטש (ס'איז זיין כאַטש — י. ב.) אַן אויסדרוק פון איין עפּאַכע, פאַרוואָס אַזאַ גרויסע פּרע-טענזיע צו פּאַעזיע — ווייס איך נישט. אָבער אַ משל האָט ער מיר בשעת מעשה דערציילט אַ שיינעם. ער האָט געוואָלט באַווייזן, אַז אַ דיכטער מוז האָבן כוח און אַז אַ קרוין טוט מען נישט אַן אומזיסט, האָט ער דער-ציילט, אַז עס איז געווען יום כּפור צו כל נדרי אויף דער גרענאַדיר-גאַס (די יידישסטע גאַס אין בערלין) און האָט דאָרט געזען אַ סך שיינע יידן, שוין לאַנג נישט געזען אַזעלכע שיינע יידן און אַ סך פון זיי האָבן גע- האָט געשמאַק קול-נגינהס און פאַרן עמוד האָט דווקא געדאַונט אַ מיאוסער ייד מיט עפעס אַ מיאוס קול. אַלע האָבן געזאָגט שענער לדוד מזמור, ווי דער בעל-תפילה. אָבער צום סוף האָט דער בעל-תפילה געגעבן אַזאַ געשריי: „ה' הוא האלוקים“, אַז מ'האַט אַ ציטער געטון, האָט ער פאַרשטאַנען, אַז אומזיסט מאַכט מען נישט פאַר בעל-תפילה... און איך האָב געהאַט דאָס געפיל, אַז בערגלסאָן גופא איז דעמאָלט געשטאַנען פאַר דעם פּרוו צו זיין נישט בלויו אַ שיינער ייד מיט אַ פיינעם קול נגינה, נאָר אויך צו ווערן אַ בעל-כוח, וואָס זאָל זיין אַ שליח ציבור און ווערן דער אויסדרוק פון אַ גאַנצער עפּאַכע.

דאס איינשפאנען זיך אין סאָויעטיזם

איז בערגלסאָנס סאָויעטישקייט געווען נאָר אַן אומנאַטירלעך באַ-צווינגען זיך אַליין צוליב אומשטענדן? איז ביי אים נישט געווען קיין שום נאַטירלעכע באַציונג צו דער אַקטיאַבער־רעוואָלוציע? איז דער גאַנצער סאָויעטישער פּעריאָד בערגלסאָנס נישט מער ווי אַ טראַגעדיע פון איינעם, וואָס איז אַריינגעפאַלן און וואָס האָט מיט דער הילף פון זיין חכמה זיך געהאַלטן אויף דער אויבערפלאַך אַ היפשע צייט, צי איז די רעוואָלוציע געווען טיילווייז זיין סטיכיע?

אין דער לופטן שוועבן אַרום הונדערטער עפּיזאָדן און אַנעקדאָטן, וואָס זענען אויסן צו ווייזן, אַז אינעווייניק איז בערגלסאָן געווען פּריער אַסאָויעטיש און דערנאָך אַנטיסאָויעטיש, נאָר ער האָט זיך געבוקט, ווייל ער האָט געמוזט, אָבער די אַלע עפּיזאָדן, וואָס אַ טייל פון זיי זענען אויסגעטראַכטע און דער גרעסטער טייל זענען אויטענטיש, שטאַ-מען פון דער צייט, ווען ראַטנפאַרבאַנד איז שוין געווען אַ דורכאויסקע און זייער שווערע תּפּיסה פאַר אַלע אירע מענטשן מיט קעפּ. מיר פּרעגן, צי האָט בערגלסאָן פון לכתחילה געפּראָוועט אַ שידוך פון בלויז אינ-טערעס מיט ראַטנפאַרבאַנד און ביים סאַמע, סאַמע אָנהייב איז גאַר-נישט געווען פון דעם, וואָס זיינע העלדן רופן אַן „פּאָ ליובווי“ — אויס ליבע?

די דאָזיקע, וואָס מיינען, אַז בערגלסאָן האָט נישט געקענט זיין אפילו כולו האי סאָויעטיש, ווייל ער איז פּערזענלעך געווען אַ מירעלע, אָדער אַ מלך און ער האָט נישט געהאַט קיין שום אינטערעס פאַר קיין סאַציאַלע פּראָגן ביכלל און פאַר קיין יידישע פּראָגן ביפּרט און אים האָט נאָר אינטערעסירט דאָס אינדיווידועלע פון דעם יחיד, מאַכן אַ טעות. אין פּערזענלעכע לעבן האָט בערגלסאָן געהאַט אַ גרויסן אינטע-רעס פאַר געזעלשאַפטלעכע — אַלגעמיינע און נאָך מער יידישע — עני-נים און ער איז אַ שטיק צייט געשטאַנען נאָענט צו אַ געוויסער פּאַרטיי און ער האָט געוואָלט זיין טעטיק נישט נאָר ביי זיין שרייבטיש, און ער האָט זיך אָפּט אַרומגעטראָגן מיט פּלענער וועגן אַ פּאַרלאַג. און דער באַגער צו שאַפּן אַ וואָגיקן זשורנאַל איז ביי אים ממש געווען אַ מאַניע. עס זענען נישט געבליבן ענוג דאַקומענטן וועגן בערגלסאָנס געזעלשאַפט-

לעכער טעטיקייט, אָדער וועגן זיין געזעלשאַפטלעכן גאַנג, אָבער עפּעס איז דאָך געבליבן. פון זיינע בריוו צו יידישע שרייבער זעט מען, אַז נישט שטענדיק איז דער מחבר פון „אַפּגאַנג“ געווען אַ סקעפטיקער, אָדער גאַר אַ שטן, וואָס ציילט דאָס פאַרמעגן, ביכדי דאָס צו אומ-ברענגען. אין אַט דעם פּרט זענען די בריוו צו ש. ניגער און י. אַפּאַ-טאַשו, וואָס זענען פאַרעפּנטלעכט געוואָרן אין דעם יאָר 1952 דער-שינענעם אַכטן באַנד „זאַמליכער“, וואָס עס רעדאַקטירן י. אַפּאַטאַשו און ה. לייזיק — אַן אוצר.

מ'קען פון אַט אַ די בריוו אויסשיילן בערגלסאַנס אני מאמין, וואָס איז אין סאַמע תוך נישט קיין אַנדערער ווי — פּרצעס. בערגלסאַן שרייבט צו ניגערן, אַז ער איז סוף 1912 געפאַרן קיין ווילנע צו פאַר-האַנדלען מיט ב. קלעצקין וועגן דעם זשורנאַל „די יידישע וועלט“ און זיין ציל איז קודם כל געווען נישט צוצולאָזן בן אדירן צו אַט דעם זשורנאַל, ווייל דער דאָזיקער טעריטאָריאַליסטישער פירער מאַכט צו נישט דאָס גאַנצע לעבן אונדזערס. עס ווערט געבוירן, שרייבט ד. ב. „אַ נייער ייד, וואָס באַדאַרף קומען און אויפרייסן“. דאָס פייער וועגן וועלכן ב. רעדט איז אַן אינערלעכס, עס איז מעשה מרכבה. עס טראַגט זיך אַרום אין די לופטן און ס'טוט פון צייט צו צייט אַ בליק, אַט דאָ און אַט דאַרט. „וועט קומען, שרייבט ד. ב., בן אדיר און וועט געבן דעם סינטעז פון דעם אַלעם און וועט זאָגן וועגן „רוף צוריק אין שול אַריין“ — נאָט אייך אַ שמעק טאַבעקע, ביי די פּראַנצויזן איז נאָך דער רעוואָלוציע דאָס זעלבע געווען. „בערגלסאַן האָט געזוכט, פונקט ווי פּרץ, „די אינדי-ווידואַליטעט פון אייביקן יידן“ און ער האָט געזאָגט, אַז דאָס אַלץ קען בן אדיר נישט באַלויכטן, ווייל ביי אים איז „קונסט אַ נאַרישקייט און די יידישע שפּראַך אַ מיטל נישט צו פאַרטונקלען דאָס באַווסטזיין פון פּראַלעטאַריאַט און יידישע ליטעראַטור — צייטזאָך, מיט וועלכער מ'קען זיך פאַרנעמען דערווייל אין שטילשטאַנד, בשעת מען געניצט און מען וואַרט: „אַט וועט זיך נאָך אַמאָל אָנהייבן“. ניגער באַמערקט ריכטיק, אַז בערגלסאַנס כאַראַקטעריסטיק פון בן אדירן איז „אַ טיף סוביעקטיווע, אַן איינזייטיקע און אַ ביז גאַר טענדענציעזע“. אָבער אים גייט דאָ נישט אין, דער כאַראַקטעריסטיק פון בן אדירן, נאָר אין דעם „הן“, וואָס מען הערט אַרויס פון דעם „מכלל לאווי“. בערגלסאַן דערשיינט דאָ ווי אַ דעצעמבער 1910 שרייבט ד. ב. צו ניגערן:

און נישט נאָר געטראַכט האָט ד. ב. וועגן דעם, אַז יידן זענען אַ וועלט־פּאַלק, נאָר ער איז געווען פּול מיט גלויבן אין דעם. ער האָט געהאַלטן, אַז די טעמע „צוריק אין שול אַרײַן“ דאַרף ערנסט באַלויכטן ווערן און ער איז ביכלל געווען פּול מיט גלויבן. אין אַ בריוו פּון 30טן דעצ. שרייבט ד. ב. צו ניגערן:

„די שטראַלנדיקע סודות, וואָס טראַגן זיך איצט צווישן דער יידישער מחנה — ס'איז עפעס מער ווי גוט און שענער ווי שײן איז װײניק (אינעווייניק? י. ב.) אין דער נשמה. און ס'װילט זיך אַרבעטן, אַרבעטן און ס'איז פשוט אַ שאַדן, וואָס מען דאַרף שלאָפן בײנאַכט.“

אינאיינעם מיט זײן צוגאַנג צום גרויסן יידישן פּראַבלעם און צו זײנע אַלע קאַמפּליקאַציעס האָט בערגלסאַן, נאַטירלעך, געהאַט זײנע אײַגענע אַמביציעס אַלס שרייבער. און ער האָט געוואַלט האָבן דעם לײענער און ער האָט אים געזוכט. ער האָט געחלומט, אַז אפשר די דאָזיקע פּרויען, וואָס שעמען זיך מיט יידיש, די „זינדיקע נשמות“, וועלכע שמעקן אַן אין דער קונסט נאָר דאָס, וואָס האָט אַ שײכות צו זײער זינדיק זנות־נשמהלע, וועלן זיך מוזן באַהאַלטן מיט אַ (זײן) יידישן ביכל אין האַנט, אָדער בעטן די דינסט, אַז זי זאָל עס פאַר זײ דורכלײענען. זיך שעמען און בעטן (אין אַ בריוו צו ניגערן — אַן אַ דאַטום). דאָס דאָזיקע האָט וואַרשיינלעך אויך געוויקט אויף בערגלסאַנס טעטיק זײן אויף דעם געביט פון דער יידישער קולטור. ער איז געווען קינסטלעריש עגאַצענ־טריש און ער האָט זיך אַליין געזען נישט ווייט פון צענטער פון דער יידישער קולטור און טאַקע אַלס אירן אַ הויפט־פּאַקטאַר. אָבער דאָס דאָזיקע איז אויך אַ באַװײז, אַז ער איז נישט געווען קײן מירעלע און קײן מלך.

בערגלסאַן איז געווען טעטיק יידיש־קולטורעל פאַר דער ערשטער וועלט־מילחמה, ווען ער האָט געזען אַן אינעווייניקסט פײער בײ יידן, וואָס בליצט אויף דאָ און דאַרט און ער איז געווען טעטיק ביים אָנהײב פון דער רעוואָלוציע און ער איז געווען אײנער פון די גרינדער פון דער יידישער קולטור ליגע אין קיעוו. און ווען ער האָט, אָפּלעבנדיק אַ שײנע פאַר יאָר אַלס עמיגראַנט אין בערלין, אויסלעבנדיק זיך על פּי רוב צווישן אַנטיסאָװיעטישע אינטעלעקטואַלן, זיך באַשלאָסן צו נע־

מען גיין אין שפּאַן פון דער רעוואָלוציע און ער האָט גענומען אַרויס-געבן אַ זשורנאַל, וואָס האָט טאַקע געהייסן „אין שפּאַן“, האָט ער פאַר דעם אָנגעגעבן ייִדישע מאַטיריאַל אױף דעם סאַמע ערשטן פּלאַן. עס איז אויסער יעדן ספק, אַז ער האָט דערפאַר געהאַט פּערזענלעכע מאַטיריאַל. ער האָט נישט געהאַט קיין עקזיסטענץ מעגלעכקייטן און נישט קיין מעגלעכקייטן צוצוקומען צו אַ לייענער. דער מחבר פון אַט דער אַרבעט האָט אַ פּערזענלעכע איבערצייגונג, אַז בערגלאַסן האָט געליטן פון אַ שלום אַש-קאַמפלעקס און ער איז געווען פּרעדיספּאָנירט צו אַריבערגיין ביז צום ווייטסטן קעגן-פּונקט פון דעם פּלאַן, וווּ שלום אַש געפינט זיך. אָבער עס איז אויסער יעדן ספק, אַז בערגלאַסן האָט געהאַלטן דעם אוקראַינישן ייִדן פאַר דעם בעסטן ייִדישן לייענער. אין דעם בריוו צו י. אַפּאַטשאַו, וואָס ד. ב. האָט געשריבן דעם 25סטן יאַנואַר 1926 און אין וועלכן ער האָט אָנגעזאָגט די בשורה, אַז דער „גרויסער ייִדישער זשורנאַל“ „אין שפּאַן“ וועט אָנהייבן דערשיינען אין מערץ, האָט ער געזאָגט: „עס זעט זיך אַרויס אַ מעגלעכקייט, אַז דער זשורנאַל זאָל אויך אַריינגעלאָזט ווערן קיין רוסלאַנד. עס געווענדט זיך אין אונדזער אַלע-מענס איבערגעגעבנקייט צו דער ייִד. קולטור.“

היינט צו טאָג געפינען מיר אין דער לעצטער פּראָזע בערגלאַסן אַן אַבסורד אין קוואַדראַט. הערט, וואָס אַ מענטש שרייבט: עס זעט זיך אַ מעגלעכקייט, אַז דער זשורנאַל וועט אַריינגעלאָזט ווערן קיין רוסלאַנד. דער זשורנאַל הייסט „אין שפּאַן“ און ער שפּאַנט זיך איין אין דער אידע-אַלאַגיע פון רוסלאַנד, זעט זיך ערשט אַ מעגלעכקייט, מען זאָל אים אַריינ-לאָזן! הייסט עס, אַז עס איז פאַראַן אַ מעגלעכקייט אויך נישט אַריינ-צולאָזן. פאַרוואָס? ווייל די רעוואָלוציע האָט זייט שטענדיק אַן געהאַלטן מער פון דעם „חשדהו“, ווי פון דעם „כבדהו“... און טאַמער איז דאָס ווייניק, גיט נאָך בערגלאַסן צו, אַז דאָס ווענדט זיך פון „אונדזער אַלע-מענס איבערגעגעבנקייט דער ייִדישער קולטור“. דאָס דאָזיקע מיינט צו זאָגן, אַז אויב אַלע ייִדישע שרייבער וועלן זיך געטריי איינשפּאַנען אין וואַגן פון דער רעוואָלוציע, וועט מען דעם זשורנאַל אַריינלאָזן און מען וועט אַזוי אַרום — ראַטעווען די ייִדישע קולטור. דאָ איז פאַראַן אי פאַלשקייט, אי קורצקעפּלדיקייט. די פאַלשקייט איז אַ טאַפּלעט: ערשטנס האָט ד. ב. געוואָלט, אַז די ייִדישע שרייבער זאָלן דינען דער רעוואָלוציע, אפילו ווען זיי זענען נישט מסכים מיט איר, אַבי צו ראַטעווען די ייִדי-

שע קולטור. צווייטנס האָט ד. ב. געהייסן דינען דער רעוואָלוציע, נישט צוליב איר אַליין, נאָר צוליב דער יידישער קולטור (ווי יידישע נאַציאָנאַליסטן בראש מיט מנחם באַרישאַ האָבן געהייסן זיין פרום, ביכדי צו ראַטעווען די יידישע נאַציע, אפילו ווען מען איז אין די געדאַנקען פריין). און די קורצקעפלדיקייט איז באַשטאַנען אין דעם, וואָס בערגלסאַן האָט געמיינט, אַז די רעוואָלוציע וועט זיך לאָזן אָפּנאַרן און זיך אויסנוצן צוליב דער יידישער קולטור. מען מוז אָבער מורה זיין, אַז אין יענער צייט האָבן אַ סך פון אונדז געדענקט אַזוי אָדער כימעט אַזוי, ווי בערגל-סאַן און מיר האָבן געמיינט, אַז פאַרזיכערן די עקזיסטענץ פון יידישן פּאָלק און דער יידישער קולטור קען ווערן אַן אַראַגאַנישער טייל פון דער רעוואָלוציע. דעמאָלט האָט נאָך קיינער נישט פאַראויסגעזען און שוין אוודאי נישט אַרויסגעזאָגט דאָס דאָזיקע, וואָס איז געשען שפעטער מיט אַ סך יאָרן. און געשען איז, איצטער איז עס שוין יעדן קלאַר, אַז די צווייטע וועלט-מילחמה האָט געגעבן אַ מעגלעכקייט די מיינסטע יידישע שרייבער אַרויסצוווייזן, אַז זיי זענען אויסן די יידישע קולטור און טאַקע דאָס יידישע פּאָלק נישט ווייניקער ווי די רעוואָלוציע און די רעוואָלוציע האָט געזאָגט: „מיר דינט מען אינגאַנצן, אָדער מען הערט אויף צו עק-זיסטירן“.

בערגלסאַן האָט זייענדיק אַ גרויסער קינסטלער און דערצו זייער אַ קלוגער, נישט געקענט פאַראויסזען, אַז די רעוואָלוציע וועט מאַנען אַלץ פאַר זיך און ער האָט זיך איינגעשפּאַנט פאַר רוסלאַנד, ביכדי צו רעאַ-ליזירן זיינע איבערציגונגען און אַמביציעס אַלס יידישער שרייבער. אָבער אַ גענוג ניכטערער מענטש איז ער געווען צו וויסן, אַז אויב ער האָט אויף זיך חטאים קעגן דער רעוואָלוציע, וועט מען אים דאָס דאָזיקע נישט מוחל זיין, אפילו ווען ער וואָלט געווען דריי מאָל גרעסער ווי ער איז געווען. און אויב ער האָט זיך באַשלאָסן איינצושפּאַנען אין אַקטיאָ-בער-וואַגן און צוריקפאַרן קיין רוסלאַנד על מנת להשתקע האָט ער געוויסט, אַז ער איז קעגן אים נישט באַגאַנגען קיין דירעקטע זינד. אמת, מאַקס עריק און משה קולבאַק האָבן אויך נישט געהאַט קיין זינד און מען האָט זיי אויסגעטראַכט בילבולים אויף זיי, אָבער וועגן דער מעג-לעכקייט פון בילבולים האָט מען נאָך דעמאָלט נישט געטראַכט.

זינד קעגן דער רעוואָלוציע האָט דעמאָלט געמיינט: האָבן געשריבן קעגן און האָבן געוויזן די קאָמוניסטן און זייערע טאַטן נישט אין קיין

שיין ליכט. די גאר ערשטע ווערק בערגלסאָנס האָבן אין דעם פרט נישט געדארפט גענומען ווערן אין באַטראַכט. זיי האָבן דאָך געוווּן דאָס יידישע לעבן פון די אַמאָליקע צייטן. קיין פּשטלדיקייט האָט נישט געפּעלט אויך ביי די יידישע קאָמוניסטן, וועלכע האָבן כּסדר פּאַרוואַנדלט די דיאַלעקטיק אין פּילפּול. בערגלסאָנען זענען פּאַרגעשטאַנען צוויי מעגלעכקייטן פאַר די ערשטע ווערק זיינע: אַדער זיך אַפּזאָגן פון זיי, אַדער דערווייזן, אַז זיי זענען אייגנטלעך די ליקווידאַציע פון דער יידישער בורזשואַזיע. (און ער האָט טאַקע געטון ביידע: ער האָט זי געוואַלט דערווייזן, אַז זיינע ערשטע ווערק זענען כּשר, אי ער האָט זיך אַרויסגעוווּן גרייט צו אָפּ-זאָגן פון זיי. ער איז באַלד געשטאַנען ווי פאַר דעם רעוואַלוציאָנערן האַר און הערשער מיט דעם קאַפּ אַראַפּ און גרייט צו כּאַפּן די שמיץ...) איז אַט אַ דאָ דאַרפן מיר נעמען בערגלסאָנס ווערק און אַריינקוקן אין זיי און זען, צי איז ער טאַקע נישט באַגאַנגען קיין שום זינד קעגן דער רעוואַלוציע. דאָס מאַסגעבנדיקע ווערק זיינס אין אַט דעם פרט איז: „מידת הדין“. דאָס דאָזיקע ווערק שילדערט די רעוואַלוציע אין דער ערשטער טער תקופה און איז געשריבן געוואָרן אין דער צייט, ווען דער שרייבער האָט נאָך נישט געהאַט קיין שום באַשלוס ווי אַזוי צו האַנדלען אין דער צוקונפּט. אפילו ווען מיר וועלן דאָ זיך גוט דערמאָנען, אַז בערגלסאָן איז שוין דעמאָלט געווען אַ רייפער מענטש, וואָס האָט געוואוסט צו זיין פאַר-זיכטיק און ער האָט שוין גוט באַנומען, אַז די רעוואַלוציע וועט זיין אַזאַ כּוח, מיט וועלכער מען מוז זיך רעכענען, מוז מען נאָך אַלץ מודה זיין, אַז ער איז אין זיין „מידת הדין“ געווען מער אויפריכטיק ווי פּאַליטיקער און אַז דאָס דאָזיקע, וואָס ער האָט דאַרט געשילדערט, איז געווען אַ סך מער אַרגאַנישער אויסדרוק, ווי דער אויסדרוק פון אַ פּערזענלעכער כּוונה.

מידת הדין

„מידת הדין“ איז איינע פון די צוויי מאָסן מיט וועלכער מען מעכט דעם מענטשנס מעשים. די צווייטע איז „מידת הרחמים“. די רעוואַלוציע איז דער מידת הדין. די מאָס פון דין, מיט וועלכער מען מעכט די מעשים פון מענטשן און לויט וועלכער מען מישפט אים. דאָס דאָזיקע איז אייגנטלעך געווען דער געדאַנק פון בערגלסאָנען ווען ער האָט אָנגעהויבן שרייבן

זיין ווערק, וואָס האָט געשילדערט די אַקטיאַבער רעוואָלוציע אין אירע ערשטע חדשים, ווען זי האָט געמוזט מורא האָבן פאַר יעדן שפּאַן, וואָס זי האָט געמאַכט און פאַר יעדן שאַטן, וואָס זי האָט באַגעגנט. עס איז נישט שווער צו דערקענען, אַז די רעוואָלוציע האָט אָנגעווענדט די מאַס פון דיין, נישט נאָר, ווייל זי האָט געהאַלטן, אַז נאָר דורך אַט דער מאַס קען מען ברענגען אַ רעזשים פון גערעכטיקייט און גלייכקייט, נאָר איבערהויפּט, ווייל זי און די אַלע, וואָס האָבן זי געהאַלטן אין דורכ-פירן, זענען כּסדר געווען אין סכּנה און זיי האָבן געדאַרפט זיך נוצן מיט דעם סיסטעם פון הבא להרגך, השכם והרגו — דער וואָס קומט דיך הרגענען, פּעדער זיך און הרגע אים. אַבער די רעוואָלוציע איז געווען אין סכּנה, ווייל זי האָט אָנגעהויבן מיט אַזאַ מידת הדין, צו וועלכער מענטשן האָבן זיך נישט געקענט צוגעווינען. עס זענען געווען אַזעלכע, וואָס האָבן געטראַכט, אַז מיט אַזאַ מידה קען מען נישט ברענגען קיין דערלייזונג, אַבער זייער אַ סך האָבן אינגאַנצן נישט געטראַכט. זיי זענען, אפילו אונטער דעם צאַרישן רעזשים נישט געווען געווינט צו אַזאַ לעבן, ביי וועלכן יעדער שפּאַן ווערט קאַנטראַלירט פון שטרענגן געזעץ. עס איז זיכער, אַז די רעוואָלוציע איז געוואָרן אַלץ מער מידת הדין, ווייל זי האָט אָנגעטראַפּן מער קעגנערשאַפט וויפּל זי האָט זיך געריכט.

ביז „מידת הדין“ האָט בערגלסאַן נישט געהאַט קיין ווערק, וואָס זאַל האָבן, אַזוי צו זאַגן, אַן אידעאישן טיטל. „נאָך אַלעמען“, „אַפּגאַנג“ זענען ווערטער, וואָס סוגערירן נישט קיין געדאַנקען, נאָר שטימונגען. אין אַ בריוו צו ש. ניגערן, דאַטירט דעם 10טן יולי 1910, האָט ב. דער-ציילט, אַז ער שרייבט אַזוי:

„צום אָנהייב ווערט געבוירן די שטימונג פון דער דערציילונג מיטן הויפּט טיפּ (דער לעצטער כימעט אַלע מאַל נישט אינגאַנצן קלאַר). און ווירקן אַזוי אויף דער נשמה, אַז ס'איז פשוט אוממעגלעך איבערצוטראַגן. אַזאַ מאַדנע בענקשאַפט ווערט מיט אַט דער שטימונג געבוירן צו יענעם איינגאַרטיקן קאַלאַריט פון דער וועלט, וועלכער טראַגט זיך אַרום דעם הויפּט-טיפּ און אין דער שטימונג. מיין גאַנ-צער ציל איז שוין נאָך דעם נאָר אַרויסצוגעבן אַט די שטימונג צוזאַמענגעבונדן מיטן לעבן און מיט די געשעענישן, וועלכע קומען

פאר ארום אים און (אויב ס'איז אזוי מעגלעך צו זאגן) אין אים. איך גיב נאך דעם ארויס די שטימונג מיט בילדער פון זיין לעבן.

ווען מיר זאלן וועלן אנווענדן אט דעם סיסטעם צו פיליפאון, דעם הויפט-העלד פון „מידת הדין“ און אים אויספרווען, לויט דעם ווי דער מחבר עקספאנירט זיך, וועט די פראקטיק נישט שטימען מיט דער טעאריע. דער בייזער, גיפטיקער, טויט-ערנסטער, קראנקער און פאר-ביטערטער געוועזענער שאכטיאר פיליפאון האט קיין שום שייכות נישט מיט קיין שטימונגען. ער האט אין זיך עפעס פון א נזיר און ער איז א נאקעטע אידייע, וואס נאיעט אזוי ווי א צאן, וואס טוט וויי. ער האט באלד באשלאסן, אז דער גאנצער אמת איז ביי אים. און ווען עמיצער זאגט אנדערש, ווי ער דענקט, פרעגט ער „טשמא ווי? שוטי-טיעז“ — וואס רעדט איר? איר שפאסט? אויב אן ערנסטער געדאנק, שטעקט ער דאך נאר ביי אים און אויב עמיצער זאגט אנדערש, איז עס אין בעסטן פאל א שפאסט. בערגלסאן ווידערהאלט נישט סתם אין דער וועלט אריין קיין ווערטל. דאס איז ביי אים א מאניר משנים קדמוניות, וואס ער נוצט, ביכדי צו ווייזן דעם עיקר פון זיין העלד. און דא שטעקט דער גאנצער געדאנק פון פיליפאון. עס איז נישט נאר, וואס יעדער אנדערער קען קיין געדאנק נישט זאגן, וואס דאס אליין שמעקט שוין אויך מיט אזא הערשערישקייט, וואס איז אנגעווענדט געווארן נאר פון פאנאטיקער, נאר עס איז אויך דאס דערקלערן, אז אויב עמיצער שפאסט, באגייט ער א פארברעכן; אויב שפאסט, מעג אויך נאר ער אליין, פילי-פאון, נישט עמיצער אנדערש. ער מעג חוזק מאכן אויך, אבער אן אנט-דערער טאר נישט שפאסט. אויב עמיצער וועט זיך נעמען די מי און וועט נאכגיין פיליפאון טריט ביי טריט און וועט אים אנאליזירן, וועט ער אין אים געפינען א סך אייגנשאפטן פון סטאלינען אליין.

עס גיט א ווייע מיט א געוויסער אומהיימלעכקייט פון פיליפאון. עפעס קען מען זיך אמאל דערשרעקן פאר דער קאלטקייט, וואס ווייעט פאר אים. אבער אנטפיאטיש קומט ער קיינמאל נישט ארויס. נאר בפירוש סימפאטיש. און כאטש ער באגייט רישעותן איבער רישעותן, און כאטש ער נעמט זיך אין די הענט אריין די פולער רעכט צו שניידן טויט און לעבן פאר יעדער באשעפעניש, קומט ער ביי בערגלסאנען נישט ארויס ווי קיין רשע. על פי שכל איז א רשע איינער, וואס באגייט רישעותן, ביי

בערגלסאָנען קען מען באַגיין רישעותן אין נאָמען פון מידת הדין און — בלייבן אַ צדיק. דו מוזט זיך דערמאָנען אין דעם יעזואיטישן געבאָט, אַז דער צוועק הייליקט די מיטל. און פיליפאָו האָט טאַקע דעם אויסזען פון אַ יעזואיט. וועלכער וועט אָנווענדן די מוראדיקסטע מיטלען און ער וועט גלאַצן פרום מיט די אויגן. און ערשט איצטער גיסטו זיך חשבון, אַז בערגלסאָן האָט דער ערשטער געוויזן אַ פרומען באַלשעוויק, אַזאָ איינעם, וואָס איז דער ראש פון אַ נייעם אָרדען. עס האָבן באַלד ביים אָנהייב פון דער רעוואָלוציע נישט געפעלט קיין נישט פרומע באַלשע-וויקעס. עס האָבן נישט געפעלט אַזעלכע, וואָס האָבן אויסגענוצט די רעוואָלוציע צו לעבן אַ גוטן טאַג, כאָטש זיי האָבן געוואָלט, אַז דאָס איז נישט אויף לאַנג. עס האָבן נישט געפעלט אַזעלכע, וואָס האָבן אויסגענוצט די רעוואָלוציע אויף דורכצופירן פּערזענלעכע נקמות און עס האָבן נישט געפעלט אַזעלכע, וואָס זענען געווען סאַדיסטן פון דער נאַטור און די רע-וואָלוציע האָט זיי געגעבן אַ מעגלעכקייט צו פייניקן מענטשן. בערגלסאָן האָט אין צענטער פון זיין ווערק אַוועקגעשטעלט אַ פרומען באַלשעוויק, אַזאָ איינעם, וואָס טוט די ערגסטע מעשים מיט די פרומסטע כוונות. און עס איז דאָך זיכער, אַז ער האָט דאָס געטון, ווייל עס האָט אים געטריבן צו ווייזן, אַז די רעוואָלוציע האָט גוטע כוונות, אַז זי איז אין תוך ערלעך...

פיליפאָו איז אַ פעלז. און זיין שווייגן אַטעמט אויך מיט גבורה און מיט — גערעכטיקייט פון אייביקסטן מין. אַ סך העלדן שווייגן ביי בערגלסאָנען. אין „אָפּגאַנג“ איז פאַראַן די סטודענטקע עטל, וואָס שווייגט און מלך קומט צו איר און זיצט אַ לאַנגע צייט און שווייגט. אָבער ביי אַלע אַנדערע העלדן איז דאָס שווייגן שוואַכקייט און אַמאָל אויך לעכערלעכ-קייט. ביי פיליפאָו איז דאָס שווייגן — גבורה.

פיליפאָו איז אַ קליין ביסל אַ טיפּ, אָבער בלויז מיט זיין קראַנק זיין; מיט דעם כאַראַקטער איז ער דורכאויס אַ העלד. אַלע אַנדערע אַרום אים זענען נאָך אויך טיילווייז כאַראַקטערפול און סימפּאַטיש. ער איז עס אינגאַנצן. אָבער די דאָזיקע, וואָס זענען קעגן אים, זענען אַלע נאָר טיפּן און פאַרשוניצען און עס איז זעלטן פאַראַן איינער פון זיי, וואָס וואַלט נישט געדאַרפט גענומען ווערן אין אַ סאַנאַטאָריע פאַר גייסטיק קראַנקע. די נייטראַלע זענען סתם פּחדנים. דער פאַרשטייער פון זיי איז דער ד״ר באַביצקי, וואָס איז אינעווייניק אויך אַ קעגנער, אָבער

ער איז אַ פּחדן און ער האַלט דעם שמייכל אויף די ליפּן, ביכדי נישט צו פאַרלירן דאָס גלייכגעוויכט און ביכדי זיין אמת זאָל נישט אַרויס ווי בויםל אויף דעם וואַסער. די אויסגעשפּראַכענע קעגנער, די דאָזיקע, וואָס באַקעמפּן דעם קאָמוניזם אין נאָמען פון זייערע פאַרטייען און זייערע אידעען, זענען פּאַטאַלאָגיש. דער מחבר איז אַ קלוגער און ער קען אַ העלד געבן אַ וואָרט, וואָס זאָל זיך געדענקען. אָבער אַזאָ וואָרט גיט ער נאָר פּיליפּאָוו, אַלע אַנדערע נישט. דעם איינציקן ד"ר באַביצקי גיט ער אַ שמייכל. פּיליפּאָוו זאָגט די אַלע, וואָס קאָנטראַבאַנדעווען ביי דער גרענעץ, אַז "מיר", די רעוואָלוציע הייסט עס, פּילן אָן אַ זאַק און זיי קומען ווי מיי, און לעכערן דעם זאַק ביים סאַמע סוף און מאַכן, אַז אַלץ זאָל זיך אויסשיטן. זוכט אויס דאָס גאַנצע ווערק און געפינט אויס נאָך אַזאָ שאַרף וואָרט, וואָס ער זאָל זאָגן פּיליפּאָוו אַ קעגנער.

מיר האָבן פּריער געזען, אַז בערגלאַסאָן האָט פּרעזיש געזוכט אַ זין פאַר יידישקייט. ער האָט אין אַ בריוו צו ניגערן, פון 17טן דעצע. 1912 גערעדט וועגן דעם, אַז "דער ייד באַשאַפט איצטער אַ גלויבן אָן אַ קאָטעכזיס". ער האָט געגלייבט, אַז ס'איז אויסגעוואַקסן אַ נייער ייד, וואָס איז שוין מער נישט קיין "מאַשאַקאָ שענקאַר", אָבער ער האָט אַזאָ יידן נישט געוווּזן, ביי ר' אהרונען שפּאַרט פון אַלע זייטן מיט יידישקייט, ווען ער זיצט אין טורמע און עס ווייעט פון אים מיט בפּירושער קדושה, אָבער דער מחבר לאָזט נישט. ער באַדעקט יעדע האַרציקע תּפּילה פון דעם צו טויט פאַרמישפטן יידן מיט בלוז בלוז געלט־גייציקייט. ביי דעם גוי שעקספּיר האָט דער ייד שיילאַק אויך מענטשלעכע געפּילן, ביי בערגלאַסאָן נען האָט אהרון איין געדאַנק — געלט. אויב שוין נישט פאַר זיך, איז פאַר דער מישפּחה, וואָס בלייבט נאָך אים. די מעשים ר' אהרונס און זיינע רייד זענען מענטשלעך און יידיש, אָבער בערגלאַסאָן טוט אַלצדינג, אַז זיי זאָלן אויסזען אַנדערש. פּיליפּאָוס רישעותדיקע מעשים ווייזט ער כּסדר מענטשלעך, ר' אהרונס שיינע געפּילן פאַרטייטשט ער ווי בלוז געלט־גייציקייט און פאַרברעכערישקייט...

דער מאַניר איז, דאָכט זיך, דער זעלבער, אין "מידת הדין", וואָס אין די פּריערדיקע ווערק, דאָס זעלבע ווידערהאַלן אַ ווערטל, דאָס זעלבע קליגערן זיך און זיך היטן מיט אַ וואָרט, אָבער די פאַרטיילונג פון דעם מאַראַלישן אינהאַלט פון די העלדן איז אַ נייער. אין די פּריער־דיקע ווערק זענען געווען טראַגישע העלדן און קאָמישע פאַרשווינען.

אין „מידת הדין“ איז פאַראַן איין העלד אַ צדיק און אַ גאַנצע ריי פאַר־שויןען, וואָס זענען רשעים און קאַמישע דערצו. און די רישעותן באַגייט דער צדיק. ער הרגעט. די אַנדערע הרגענען קוים אפשר איינעם קעגן צען.

אויב מען זאָל פאַרגעסן, אַז מען האָט צו טון מיט לעבעדיקע מענטשן, וואָלט מען געקענט זאָגן, אַז מען האָט דאָ אַ זייער שיינע סימפּאַניע, פון וועלכער עס קלינגט און שפּילט זיך אַריין אין דעם זעקסטן חוש און פון וועלכער מ'קען הנאה האָבן, אָבער — מען ברענגט דאָך אום לעבנס, און די גערעכטיקייט, אין וועמענס נאָמען מען באַגייט די הינריכטונג־גען, איז פאַרבאָרגן, קיינער זעט זי נישט. דער מחבר גיט זיך נישט די קלענסטע מי זי צו ווייזן. ער הייסט זיך און איר — דער רעוואָלוציע — גלייבן אויף דעם וואָרט. און ווען משה ליטוואַקאָוו, וועלכער איז צווישן די יידישע ליטעראַטור־קריטיקער געווען דער גרעסטער חסיד פון בערגלאַסאָנען און וועלכער האָט דעם מחבר פון „מידת הדין“ געהאַלטן פאַר דעם בעסטן יידישן סטיליסט — ער האָט געפּסקנט שפּראַך־שאלות לויט בערגלאַסאָנען — האָט געזאָגט, אַז ב. האָט קעגן דער רע־וואָלוציע נישט געזינדיקט, האָט ער געוואוסט, וואָס ער האָט געזאָגט. אין „מידת הדין“ איז ב. געווען דער פּולסטער מליץ יושר פון דער רעוואַלוציע. און עס איז לחלוטין נישט באַרעכטיקט דער געדאַנק, אַז דווד בערגלאַסאָנען האָט אינערלעך נישט געהאַט קיין שום שייכות צו דער רעוואַלוציע און אַז זיין באַקערן זיך לינקס, איז געווען נאָר אַ טאַט פון אַ קאַריעריסט. געווען אין דעם אויך אַ געוויסער אויסדרוק פון אויפריכ־טיקייט. די הויפט־פעלשונג איז דאָ באַשטאַנען אין דעם שילדערן ר' אהרונען, וואָס איז נישט איינער, נאָר אַ רעפרעזענטאַנט פון אַ גרויסן טייל פון דעם אוקראַינישן יידנטום. אים האָט ב. זיכער נישט געזען אַזוי ווי ער האָט געוויזן. פּיליפּאָוו האָט ער געזען ווי אַ צדיק...
 ...

צווישן צוגווינטן און ביים ברעג פון אַפּגרונט

און אַז בערגלאַסאָנען האָט אַנגעהויבן זינדיקן מיט דעם, וואָס ער האָט געוויזן אַ יידישע צענטראַל פיגור נישט אין קיין שענער ליכט ווי אַנט־סעמיטן האָבן זי געוויזן, האָט ער מיט דער צייט גענומען זינדיקן אין

דער צווייטער זייט אַרײַן און ער האָט געוויזן אַלטמאַדישע און האַלב־אַלטמאַדישע יידן, וואָס בײַגן זיך צו דער רעוואָלוציע און טוען איר ווילן, אויך דעמאָלט, ווען זי פּאָדערט בײַ זײ דאָס דאָזיקע, וואָס זײ קענען לױט זײער דערציאונג און גלױבן נישט טון.

מיר איז אויסגעקומען צו דערמאָנען, אַז אויף דער פּראָגע, וואָס איך האָב געשטעלט בײַן למאי ער האָט נאָך דער רעוואָלוציע גענומען שרייבן אַזױ פיל מערער ווי פּרײער, האָט ער מיר געענטפּערט, אַז ער האָט געוואָרט ביז וואָנען דער שטאָף וועט זיך דורכװאַרעמען. אָבער בערגלסאָן האָט געשריבן צענדליקער און צענדליקער דערציילונגען וועגן דעם לעבן בעת דער רעוואָלוציע, וואָס האָט נאָך נישט געהאַט קײן צײט זיך צו אויסוואַרעמען. און דערצו האָט ער די דאָזיקע דערציילונגען געשריבן בעת ער איז געווען אויסער רוסלאַנד, אין די יאָרן 1921—1926. ער האָט זײ נישט געשריבן געשמאַקלאַז. דער פּײנער מאַניר איז שטענ־דיק געבליבן און אין ערגסטן פּאַל האָט מען געהאַט דאָס געפיל, אַז מען לײענט נישט קײן קריסטאָליזירטע ליטעראַרישע זאַכן, נאָר פּײנע אימ־פּרעסיעס און געשליפענע פעליעטאַנען. מען האָט געפילט, אַז די מענטשן, וואָס ער שילדערט, קען ער דורך און דורך. ער קען זײער אויסזען, זײערע באַוועגונגען, זײער שפּראַך, זײערע ריחות, צוגעטראַכט זענען נאָר די סיטואַציעס. די עפּאָכע פון „נעפּ“ האָט אים צוגעשפּילט. די נײע עקאָ־נאָמישע פּאָליטיק (ראשי תיבות פון „נעפּ“), וואָס איז באַשטאַנען אין דערלױבן פּרײוואַטן האַנדל, האָט בערגלסאָנען געגעבן אַ מעגלעכקײט צו שילדערן יידן סוחרים, וואָס זענען צופּרידן מיט דעם קאָמוניסטישן רע־זשים און זענען גרײט צו זינגען „הנתן תשועה“ פאַר לענינען.

עס דאַרף אָבער באַטאָנט ווערן, אַז נישט שטענדיק האָט ב. געוויזן העלדן אין פּאַלשע סיטואַציעס. ער האָט זיך אָפּט אָן עצה געגעבן מיט דער הילף פון זײן ראַפּינירטן שכל. ער האָט דעם אַמאָליקן נאָמען „דרױב“ פאַרביטן אויף „צוגווינטן“. די נישט גרויסע העלדן זײנע האָבן זיך גע־פונען אין דער מיט פון צוגווינטן, וואָס האָבן געבלאַזן אויף זײ פון אַלע זײטן און דאָס דאָזיקע האָט באַרעכטיקט זײער מוזן זיך בײַגן.

און דאָך האָט מען זיך געקענט פּרעגן פאַרוואָס האָבן בײַן יידן פון נאָך דער רעוואָלוציע כסדר אין זינען די מאַכט? זײ האָבן זי אין זינען אין אַלע זײערע האַנדלונגען, סײ לגבי זײ און סײ לגבי זײערע קינדער. פאַרוואָס האָבן בײַן יידן נישט גערעדט אַזױ אין צאַרס צײטן וועגן מלכות.

ווי זיי רעדן וועגן איר נאך דער רעוואָלוציע? דער תירוץ איז: פריער האָבן נישט געבלאָזן קיין צוגווינטן, איצטער בלאָזן זיי. איצטער איז רע-וואָלוציע, וואָס מוז אויף זיך שטענדיק אַכטונג גיבן. אָבער די צאָרישע מאַכט איז אין די לעצטע יאָרן אויך נישט געווען גענוג זיכער מיט זיך. זי האָט זיך אויך געפונען אונטער צוגווינטן. דער דאָזיקער פאַקט האָט געמוזט ברענגען דעם געדאַנק, אַז די צוגווינטן מאַכן אַ סוף צום אַלטן יידישן לעבן. און וווּ זשע איז דאָס גייע?

אַז עכטער שריפטשטעלער, אַ ראַפּינירטער, אַ קינסטלער מיט אַן אייגענעם מאַגיר און מיט אַן אייגענער מעלאָדיע, האָט ער נישט געקענט שטענדיק גיין אויף אַ שטריק. איז ער טאַקע כסדר געווען אין סכנה אַראָפּצופאַלן. האָבן זיך טאַקע דאָ און דאָרט אַרויסגעכאַפט ביי אים טע-נער, וואָס האָבן געקלונגען ווי נישט מיט זיין קול געזונגענע.

די רעוואָלוציע האָט געהאַט גענוג מענטשן ביכלל און יידן ביפרט, וואָס זענען צו איר צוגעשטאַנען און האָבן זיך אַרגאַניש באַהעפט מיט איר. דאָס זענען געווען די שווערע האַרעפאַשניקעס, די האַלב־שטומע. אָבער זיי האָט בערגלסאָן, ווייזט אויס, נישט גענוג געקענט. ער האָט אין "נאָך אַלעמען" און "אַפּגאַנג", ווי מיר האָבן דאָס דאָזיקע שוין גאַנץ קלאָר געוויזן, נישט געשילדערט קיין בעלי-מלאכות און קיין אַרבעטער. ער האָט אַ געוויסע צאָל פון זיי, די מער באַוועגלעכע, יאָ געקענט, ווי דאָס באַווייזט "פענעק" (ביים דניעפר). אָבער עס ווייזט אויס, אַז יענע האָט ער זיך נישט געאַיילט צו קאַנסומירן, ווייל ער האָט זיי געדאַרפט האָבן פאַר דעם דערמאַנטן ווערק פאַר זיינעם; האָט ער געוויזן דווקא שיינע יידן, וואָס שטייען צו צו דער רעוואָלוציע און ער האָט מיט זיי פונקט אַזוי ווייניק איבערצייגט, ווי מיט זיין ווייזן, אַז ר' אהרונס די וועלט און יענע וועלט איז נאָר געלט.

און די איבערצייגנדיקסטע דערציילונג, וואָס ווייזט ווי אַ מענטש באַהעפט זיך צו דער רעוואָלוציע, איז "איינעם אַ וועג". דער "איינער" איז אַ טיפּ, וואָס איז אַ זעלטענע דערשיינונג ביי בערגלסאַנען. ער איז אַ תּם, אָדער טאַקע אַ שאינו יודע לשאול. ער איז נאָך ווייניקער באַ-ווסטזיניק ווי פרצעס סאַטיע (אין ניסים אויף דעם ים) און ער דרייט זיך צווישן די צוגווינטן. מען גיט אים דורכצופירן אַ מיסיע און מען פאַרטרויט זי אים, טאַקע, ווייל ער איז אַ תּם. עס איז אַ מיליטערישע שפּיאַנאָזש מיסיע. ער דאַרף צו וויסן גיבן וווּ ווער עס געפינט זיך.

און מען פאַרלאָזט זיך אויף אים און מען איז זיכער, אז מען וועט אים נישט פאַקן, טאַקע ווייל ער איז אַזוי תּמעוואַטע. און עס געראַט אים טאַקע. ביי בימקאַן איז פאַראַן אַ מעשה וועגן אַזאַ תּם, וועלכן מען איז בעת דער ערשטער וועלט-מילחמה חושד אין שפּיאַנאַזש און מען הענגט אים, כאַטש ער איז גאָט די נשמה שולדיק. בימקאַ האָט געוואָלט ווייזן, אַז ווען די וועלט זינקט אין רישעות, שניידט דאָס מעסער אין אַלע זייטן אַריין בערגלסאַן האָט אויסגעטראַכט אַ נייעם גלויבן פאַר דעם תּם. דער טעמפּער בחור דערפּילט אַ פּלאַץ אין לעבן — ער האָט דורכגעפירט אַ מיסיע און ער ווייסט, אַז ער געהער ערגעץ. און וואַרשיינלעך האָט דאָ אונדזער גרויסער און טראַגישער שרייבער אַנגעטאַפּט דעם ריכטיקן סאָרט מענטשן, וועלכן די רעוואָלוציע האָט גאַרנישט געהאַט וואָס צוצו-נעמען און זי האָט זיי בלוז געגעבן, אָבער לויט זיין גאַנצן אופן שרייבן, האָט ער נישט געקענט בלייבן ביי אַט דעם אומוויסנדיקן שיכט. ער איז פון דער נאַטור דער שרייבער פון אינטעליגענט. און די רעוואָלוציע איז דער געגאַנגען אַזוי, אַז דער אינטעליגענט איז פון איר אויסגע-שפּיגן געוואָרן. ער האָט אָבער געמוזט ווייזן, ווי מען באַהעפט זיך רק מיט דער רעוואָלוציע און עס איז געשען אַ מאַדנע טראַגישע געשעעניש מיט אים. אַ מענטש אַ מוזיקאַלישער ביז אין ביין, מיט אַ ווונדערלעכער שטימע, אַ געשולטער דערצו, האָט געמוזט כאַפּן פּאַלשע טענער. דער תּנ"ך דערציילט וועגן דויד המלך, וואָס האָט זיך פאַרשטעלט פאַר אַ משור-גענעם. בערגלסאַן איז צווישן שרייבער אַ שטיק שלמה המלך און ער, דער חכם, האָט זיך געדאַרפּט פאַרשטעלן פאַר אַ נאַר...

אָבער אויב בערגלסאַן האָט געקענט ווייזן באַזונדערע יידן, וואָס באַהעפטן זיך מיט דער רעוואָלוציע, האָט ער אָבער נישט געקענט ווייזן קיין יידיש לעבן, וואָס די רעוואָלוציע אַרבעט אויס. האָט ער זייער אַפּט געמאַכט דערקלערונגען וועגן דעם, וואָס די יידישע שרייבער איז גוט אין ראַטנפאַרבאַנד, ווייל זיי זיצן ביי אַ ברייטן טיש, אינאיינעם מיט די שרייבער פון אַלע סאָוועטישע פעלקער. אויסער דעם האָט ער אין בריוו צו יידישע שרייבער נישט אויפגעהערט צו דערציילן וועגן דעם ווי מען דרוקט זיין „ביים דניעפּר“ (פענעק) אין אַ רוסישער איבערזעצונג אין צענדליקער טויזנטער עקזעמפּליאַרן. אַ ברייטן (פרעמדן) טיש האָבן טאַקע די סאָוועטיש-יידישע שרייבער געהאַט, אָבער קיין אייגענעם טיש האָבן זיי נישט געהאַט. וואָס אַמאָל איז אַלץ מער און מער אויסגערונען דאָס

יידישע לעבן אין ראָטנפאַרבאַנד. עס איז געווען אַ קליינער רעשט אין ווייסרוסלאַנד און מער נישט. ביכדי צו האָבן אַן אייגענעם טיש, האָט מען זיך געמוזט אַ קער טון קיין ביראַ בידזשאַן, ווהיזן עס זענען שוין געהאַט געפאַרן די מיינסטע סאַויעטיש-יידישע שרייבער און פון וואַנען אייניקע האָבן זיך שוין געהאַט צוריקגעקערט. עס זענען שוין געהאַט דערשינען אַ פאַר ביכער וועגן ביראַ בידזשאַן און עס איז שוין געווען די ריכטיקע צייט, אַז דער גרעסטער פון די סאַויעטיש-יידישע שרייבער — אין וועמענס סאַויעטיום מען האָט נאָך אַלץ ווייניק געגלויבט — זאַל אויך אַהיזן פאַרן.

און דווד בערגלאַסאָן איז געפאַרן קיין ביראַ בידזשאַן אין יאָר 1935 און ער איז דאָרט געווען אַ שטיק צייט און ער איז צוריק געקומען מיט אַ בוך א"נ: „ביראַ בידזשאַנער“. אין דעם דאָזיקן בוך האָט ער נישט געהאַט אַזעלכע „העלדן“ ווי דעם תּם פון „איינעמס אַ וועג“, אָבער אויך נישט אַזעלכע אינטעליגענטן ווי מלך און משה חיים. אין אַ געוויסער מאָס האָט בערגלאַסאָן דאָ געקענט ווערן אַ נייער „איינער“, וואָס געפינט זיין וועג. דער איינער איז דאָ נישט קיין אינו יודע לשאול, נאָר אַ גרויסער יידישער שרייבער, וואָס האָט פאַרלוירן זיינע העלדן. ער האָט געקענט געפינען העלדן, וואָס זענען אַריינגעלעבט אין אַ נייעם לעבן אַריין און זענען גרייט אַריבערצוטראָגן אַלע קלעפּ פון די שטורעם ווינטן און רעגנס און — וואַקסן.

אָבער — דער גאַנצער ענין ביראַ בידזשאַן האָט זיך אַ שאַקל געטון. עפעס איז דאָרט פאַרגעקומען, וואָס איז נאָך ביז היינט קלאָר נישט דערציילט. יעדנפאַלס האָט יענער עפעס געמאַכט אַ סוף צום האַרציקסטן פון די סאַויעטיש-יידישע דיכטער — צו איז כאַריק. און אין ביראַ בידזשאַן גופא זענען פאַרגעקומען אַ סך אומגליקן. איינס נאָך איינס זענען ליקווידירט געוואָרן די אַלע, וואָס האָבן גענומען צו ערנסט דעם ענין „יידישע רעפּובליק“. דער ערשטער פאַרזיצער פּראָפּ' ליבערבערג, דער צווייטער פאַרזיצער, דער געטרייער כאַווקין און ווער ווייסט ווער נאָך זענען נישט געוואָרן. בערגלאַסאָן אַליין האָט ביים צוריקגומען פון ביראַ בידזשאַן קוים זיך געראַטעוועט. דער אַנעקדאָט, דער אייביקער באַגלייטער פון אַלע גרויסע טראַגעדיעס, דערציילט, אַז ביים צוריקקערן פון ביראַ בידזשאַן האָט דער שרייבער אָפּגעגעבן אַ גרוס פון דאָרט און ער האָט דערמאָנט איין נאָמען נאָך דעם צווייטן, אָבער אין משך פון דער

רייזע, האָט מען די אַלע געהאַט ליקווידירט אַלס טראַצקיסטן און יאַפּאַ-
נישע שפּיאַנען... און וויפּל מאָל ער האָט דערמאַנט אַ נאַמען, האָט אים
דער פּאַרזיצער געגעבן אַ צי ביים רעקל. דער סוף איז געווען, אַז מען
האַט געמוזט אַפּלייגן דעם רעפּעראַט, ביכדי ב. זאָל זיך דערוויסן וועמען
ער מעג יאָ דערמאַנען און וועמען — נישט...

איידער ד. ב. איז געפאַרן קיין ביראַ בידזשאַן האָט ער נאָך גע-
פירט קאַרעספּאַנדענץ מיט יידישע שרייבער פון אויסלאַנד. פּאַרשטייט
זיך, אַז אין יעדן בריוו האָט נישט געפעלט די פּראַפּאגאַנדע, אַז קיין
שענערער גן-עדין ווי דאָס גוטע סאַציאַליסטישע פּאַטערלאַנד איז נישט
פּאַראַן. קאַווקאַז האָט געקראַגן אַ באַזונדער חן, זייט ס'איז געוואָרן סאַויע-
טיש... אָבער נאָך ביראַ בידזשאַן האָט שוין דער מחבר פון „ביראַ בידזשאַן“
נישט געשריבן קיין בריוו קיין אויסלאַנד. עס ווערט בערגלסאַנען צוגע-
שריבן אַ וויץ, אַז אַ ייד איז געקומען קיין מאַסקווע פון קאַנאַטאַפּ און
די שטיוויל זענען אים געווען פּאַרשפּריצט מיט בלאַטע, האָט אים אַ בן-
עיר געפּרעגט, צי אין קאַנאַטאַפּ איז אַ בלאַטע, האָט זיך דער ייד
דערשראַקן און געפּרעגט מיט פּחד:

— איך האָב געזאָגט, אַז אין קאַנאַטאַפּ איז אַ בלאַטע?
האַט יענער געפּרעגט:

— וואָס זשע דען? אין קאַנאַטאַפּ שיינט די זון?

— איך האָב געזאָגט — האָט דער ייד זיך נאָך מער דערשראַקן —

אַז אין קאַנאַטאַפּ שיינט די זון?

ס'איז געווען אַ צייט, ווען מען האָט אין קאַנאַטאַפּ, פּונקט ווי אין
גאַנץ רוסלאַנד ליקווידירט טראַצקיסטן און „יאַפּאַנישע שפּיאַנען“ און
מען האָט מורא געהאַט צו דערציילן, צי עס איז אַ בלאַטע, צי עס שיינט
די זון... בערגלסאַן אַליין איז געוואָרן אַ קאַנאַטאַפּער ייד, וואָס האָט
גאַרנישט דערציילט. אין יאָר 1930 האָט ד. ב. אין אַ בריוו צו י. אַפּאַ-
טאַשו גערעדט מיט סימפּאַטיע וועגן דעם זשורנאַל „די וואַך“, וואָס איז
געבוירן געוואָרן אין יאָר 1929, ווען אַ גאַנצע ריי יידישע שרייבער —
י. אַפּאַטאַשו, מנחם באַריישאַ, ה. לייזיק, אברהם רייזען אאַ"וו — האָבן
זיך דערווייטערט פון דער קאָמוניסטישער פּרייהייט, פאַר מיר אַקצעפּ-
טירן די פּאַרגראַמען אין ארץ ישראל און ער האָט גערעדט מיט ליבע
וועגן לייזיק, וואָס מאַטערט זיך צופּיל און וועלכער האָט זיך אַוועק-
געשטעלט אויף אַ פּלאַץ, וווּ צוגווינטן בלאַזן אויף אים פון אַלע זייטן.

אין יאָר 1936 וואָלט ער שוין אַזוינס נישט געשריבן, דער גרויסער יידישער שרייבער איז געשטאַנען נישט צווישן צווייטן, נאָר ביים ברעג פון סאַמע אָפּגרונט און ער האָט געדאַרפט אַנווענדן די גאַנצע חכמה זיינע און אָן שיר טריקס, אַז ער זאָל ראַטעווען דאָס ביסל לעבן. און דאָס דאָזיקע איז געשען שוין נאָך דעם, וואָס ער האָט געהאַט פאַרעפנטלעכט די צוויי בענד פון זיין נישט פאַרענדיקטער עפּאָפּעע „ביים דניעפּר“ (פענעק), אין וועלכער ער האָט אויף דעם מוראדיקסטן אופן געשענדט דאָס דור-דורותדיקע יידישע לעבן. רוסישע שרייבער האָבן וועגן איוואָן דעם גרויזאַמען נישט דערציילט אַזעלכע גרויזאַמקייטן ווי בערגלסאָן האָט אין „ביים דניעפּר“ דערציילט וועגן די פשוטסטע באַלע-באַטישע יידן...

„ביים דניעפּר“

אַ גאַנץ לעבן האָט בערגלסאָן גערעדט וועגן דעם ווערק „פענעק“, וואָס ער קלייבט זיך אַנצושרייבן. ער האָט דאָס פּערזענלעך קיינמאַל נישט גערופן „ביים דניעפּר“. עס ווייזט אויס, אַז דער נאָמען „פענעק“ איז אים געווען באַזונדער צום האַרצן. עס קען זיין, אַז ער האָט גע-חלומט, אַז דער נאָמען „פענעק“ וועט אַריין אין דער יידישער ליטע-ראַטור ווי דער נאָמען „טביה“, אַדער כאַטש מאַטל פייסיע דעם חזנס. און ס'איז נישט אויסגעשלאָסן, אַז ער האָט זיך באַשלאָסן צו באַזעצן אין ראַטנפאַרבאַנד, ווייל ער האָט אין דעם געזען די איינציקע מעגלעכקייט צו אַנשרייבן דאָס דאָזיקע ווערק. אויסער ראַטנפאַרבאַנד האָט ער זיך נישט געקענט זעצן אַרבעטן, ווייל ער האָט כסדר געהאַט דעם עול פון דאגות פרנסה. האָט דאָך נחום שטיף (בעל דמיון), וועלכער איז געווען אַ פּאָליקיסט און אין אַ געוויסער מאָס אַ רעליגיעזער ייד, זיך באַזעצט אין ראַטנפאַרבאַנד, ווייל ער האָט געהאַפט דאָרט צו קריגן אַ מעגלעכקייט צו קענען רעאַליזירן זיינע פאַרטראַכטע פּילאָלאָגישע אַרבעטן און זיי פאַרעפנטלעכן.

און אַנגעשריבן האָט ער נאָר אַ טייל פון דער דאָזיקער עפּאָפּעע. ער האָט זיין העלד דערפירט ביז דעם אָנהייב פון זיין בחורשאַפט און ווייטער איז ער מיט אים נישט געגאַנגען. און אויך אין דעם דאָזיקן טייל, וואָס ער האָט אַנגעשריבן און פאַרעפנטלעכט אין צוויי בענד.

האַט ער אַריינגעשריבן אַ סך, אַ סך שטעלן, וואָס זענען אַ מוראדיקע טענדענציעזע פעלשונג און זיי וואַלטן געפאַסט פאַר אַ פּראָזאָאישן איציק פעפער, אָבער נישט פאַר קיין בערגלסאַן. ער האָט אַנגעשריבן אַזעלכע קאַשמאַרע שענדונגען פון דעם דור-דורותדיקן יידישן לעבן, אַז אַנטיסעמיטן וואַלטן זיך מיט זיין שטאַף געקענט נישט ערגער באַ-נוצן, ווי קאַמוניסטן...

יעדער האָט געוואוסט, אַז דוויד בערגלסאַן איז ביי זיין טאַטן געווען אַ בן זקונים. ער איז געבוירן געוואָרן פון זיין טאַטנס צווייטער פרוי און ביי איר איז ער אויך געווען דער מוויניק. ער איז געקומען אויף גאַטס וועלט, ווען ער האָט שוין געהאַט חתונה געהאַטע שוועסטער און ברידער. און צוליב דעם, וואָס ער איז געווען אין אַ היפשער מאָס אַ נישט-געבעטענער, האָט ער זיך געפילט ווי אַ באַליידיקטער און ער האָט דערפאַר געהערט נישט צום אויבערשטן שיכט, צו וועלכן עס האָבן געהערט זיינע עלטערן און זיינע עלטערע שוועסטער, נאָר צום אַרימערן שיכט און צו דער דינערשאַפט. עפעס פון אַט דער טעמע איז פאַראַן ביי למד שאַפיראַ, וואָס האָט געשטאַמט לערך פון דער זעלביקער געגנט וואָס דוויד בערגלסאַן און איז געווען עלטער פון אים מיט אַ יאָר זעקס. ביי שאַפיראַן איז דער „מישפּחה גערער“ ווערט אויך גע-שילדערט אַ בן זקונים, וואָס ווערט געבוירן ביי מיטליאַריקע עלטערן, וועלכע האָבן שוין אויסגעגעבענע קינדער און ער ברענגט אַריין אַ צערודערונג און אַן אומצופרידנקייט.

אַזא קאַנפליקט צווישן אַ קינד און די עלטערן און די עלטערע שוועסטער און ברידער איז אומגעהייער אינטערעסאַנט און ער גיט אַ מעגלעכקייט צו האַלטן די האַנדלונג אין אַ שטענדיקן טראַנס און האָבן אַ פאַרטיקע טראַגעדיע, וואָס די נאַטור אַליין האָט באַשאַפן. און ווען בערגלסאַן וואַלט נישט געוואַלט — אָדער געמוזט — מאַכן פענעקן דווקא פאַר דעם טרעגער פון דעם רעוואָלוציאַנערן געדאַנק און פאַר דעם דאָזיקן, וואָס האָט גענומען דורכפירן די רעוואָלוציע מיט דרייסיק יאָר איידער זי איז פאַרגעקומען, וואַלט מיסתמא „ביים דניעפּר“ אויסגע-וואַקסן ביי אים צו אַ גרויס ווערק. און עס פעלן נישט קיין סך שטעלן אין „ביים דניעפּר“, וואָס ווירקן ווי גרויסע קונסט. פאַראַן ברייטע בילדער און אַ גאַלעריע אינטערעסאַנטע טיפן און אַ שפּראַך, וואָס האָט הומאַר און חז און טעם און קאַליר. ליידער אָבער איז אין אַ סך ער-

טער די פאלשקייט און די פעלשונג גרעסער ווי די גרעסטע מעלות פון ווערק. און ס'איז על פי רוב — יצא שכרו בהפסדו.

פאלש איז דער קליינער העלד, וועלכן דער מחבר האָט געוואָלט מאַכן צו גרויס. ער האָט אים געמאַכט, ווען ער איז נאָך געווען גאָר קליין פאַר אַ צו גרויסן רעוואָלוציאָנער און פאַר אַ צו גרויסן דענקער. ווען פענעק שפילט זיך מיט אַ קערל פון אַ קאַרש און ער לייגט דאָס אַריין אין אויער און נעמט דאָס אַרויס פון מויל, אַזוי לאַנג, ביז וואָ-נען עס בלייבט שטעקן אין אויער און מען מוז ברענגען דעם פעלדשער, אַז ער זאָל דאָס אַרויסנעמען, גלייבט מען אים און דעם מחבר, אָבער ווען דער קליינער יאָט רעדט און האַנדלט רעוואָלוציאָנער און פילאַ-זאַפיש שיר נישט ווי סטאַלין אויף דער עלטער, גלייבט מען נישט אים און נישט דעם מחבר. דאָס גרעסטע ווונדערקינד קען נישט זאָגן און באַווייזן דאָס דאָזיקע, וואָס פענעק זאָגט און באַווייזט. דאָס איז די פאַלשקייט פון דער זאָך. און די פעלשונגען זענען נאָך גרעסער ווי די פאַלשקייט. דאָס יידישע לעבן ווערט געוויזן אין אַזאַ עקלאַפטיקן ליכט און דער פאַטער ווייזט אַרויס אַזאַ שוידערלעכע באַציאָנונג צו זיין בלוט און פלייש, און מען שפייט דעם קליינעם יאָט אַזוי מוראדיק אַריין אין סאַמע מויל אַריין, אַז עס גלוסט זיך ממש טאַקע שפייטען...

שוין דער סאַמע אָנהייב פון דעם דאָזיקן ווונדערלעכן ווערק מיט די קאַשמאַרע מיאוסקייטן ווייזט ווי דער מחבר שוועבט צווישן קינסט-לערישער עכטקייט און געמוזטער טענדענץ. אַט ווי דער ראָמאַן הייבט זיך אָן:

„אדם שת, אנוש“...

אַזוי האָט אַ טייל פון זיי געוואָלט, זאָל מען אָנהייבן וועגן זיי דערציילן: ווי וועגן אבות...

דאָך...

פון ליבע צו קורצקייט קומט אויס אַנצוהייבן אַט אַזוי:

אַ דור אַ יאָר דרייסיק פאַר דער רעוואָלוציע. שטעט אויפן רעכטן ברעג ברעג פון דניעפּר, ווייט פונעם ירדן און פון אבות, ווייט אפילו פון דניעפּר, טיף אין דער שוואַרצער, דיקער, גרינבלעטער-דיקער אוקראינע.“

דער דאָזיקער אָנהייב דערציילט. אַז דער שרייבער וואָלט גע-
וואָלט מאַכן די התחלה פון זיין געשיכטע ביבליש, אָבער ער האָט דאָס
געמוזט מאַכן קאָמוניסטיש. ער האָט נישט געטאַרט אָנהייבן יידיש,
נאָר אַלס דאָטום האָט ער געדאַרפט נעמען די רעוואָלוציע, וואָס דאַרף
ערשט קומען. און אַט אַ דער מוז איז פאַראַן און קומט צום אויסדרוק
אויף שריט און טריט. אַט פאַרגעסט זיך דער מחבר און ער פילט זיך
נאָר ווי אַ ייד און ער שילדערט זיינע יידן ווי מענטשן, טאַקע מיט
חסרונות, אָבער אויך מיט מעלות און מיט מענטשלעכע אייגנשאַפטן
און מיט זאָפטיקן הומאַר און מיט יידישן חן... דערמאַנט ער זיך אָבער,
אַז ער דאַרף ווייזן ווי אַזוי די רעוואָלוציע קומט און פאַרוואָס זי קומט
און ווהיין זי פירט, גיט ער אַ גיס אָפּ זיינע העלדן מיט שוואַרצער
טייולאָגישער פאַרב און דאָס גאַנצע לעבן ווערט געוויזן ווי אין אַ ביי-
ליקער מעלאָדראַמע: פון איין זייט שוואַרצע טייוואָלים און פון דער
אַנדערע זייט ווייסע מלאכים...

אודאי איז פענעק געבוירן געוואָרן אַזוי, אַז צווישן אים און זיין
טאַטן האָט געמוזט הערשן אַן אַנגעצויגנקייט און אומצופרידנקייט. ווען
פענעק איז אַלט געווען זיבן יאָר, איז זיין טאַטע מיכל לעוויין שוין אַלט
געווען גאַנצע פינף און זעכציק יאָר און ער האָט נישט געקענט פאַר-
טראַגן זיין זונס קינדישע אומרויאיקייט און זיין פרייד. אָבער אַזאַ שנאה,
וואָס שמעקט שיר נישט מיט רציחה־גרייטקייט פון ביידע צדדים און
מיט די מוראדיקסטע באַליידיקונגען און מיט אַריינשפייען אין מויל
אַריין און מיט פרייד אויף דעם טאַטנס טויט און אפשר נאָך עפעס
ערגערס, האָט נישט געקענט און נישט געדאַרפט זיין. דער מחבר האָט
דאָס געטון, ווייל ער האָט געמוזט ווייזן אין פאַטערס צד די אומקומענ-
דיקע צעפוילטע בורזשואַזיע און אין מיזינעקס צד — די אויפגייענ-
דיקע רעוואָלוציע.

פענעק איז מאַמענטנווייז אַזוי פאַלש, אַז ער פאַלט אינגאַנצן איין,
ווי אַ קאַרטן־שטיבל פון פראַזן. שלום עליכמס מאַטל פייסיע דעם חזנס
האַלט אויס אַ גאַנצן היפשן בינין, ווייל ער איז שטענדיק לעבעדיק און
ער שטייט שטענדיק אויף זיינע נאַטירלעכע פיסלעך, פענעק אָבער
שטייט אויף פאַפירענע פיסלעך פון אויסגעטראַכטע געדאַנקען און פראַזן.
און בערגלסאָן פעלשט בפועל ממש דאָס יידישע לעבן אין אַ סך

שטעלן און דורך אַט דער פעלשונג שענדעט ער דאָס יידישע לעבן. פענעק האָט נישט ליב די שול, ווהיין מען שלעפט אים דאָווענען. וואָלט דאָס דאָזיקע געקענט זיין נאַטירלעך, כאָטש מיר זענען דאָך אַלע גע- ווען קינדער און די מיינסטע פון אונדז האָבן דווקא יאָ ליב געהאַט די שול. איז פענעק אַזאַ נאַטור, וואָס האָט נישט ליב צו זיין צווישן אַלטע, אָדער אין אַ פאַרשטיקטער סביבה. אָבער ווען פענעק האָט ביי צען-עלף יאָר פיינט די שול אין יאָר 1900, אַזוי ווי אַן אַלטער קאַמו- ניסטישער בעזבאָזשניק פון יאָר 1928 און ער רעדט רייד פון אַזאַ בעזבאָזשניק, קומט ער אַרויס פאַלש און דאָס גאַנצע לעבן פון אַרום ווערט געפעלשט.

בערגלסאַן שילדערט אין קאַפיטל זעכצן כל נדרי אין שול. פענעק ווערט גראָד יאָ פאַרכאַפט, ווייל ער האָט פריער געלייענט מעשיות וועגן אינקוויזיציע. ער קריגט אַ שטיקל חלק אין כל נדרי, ער ווערט אויס גוי. אָבער באַלד נאָך כל נדרי, ווען מען האָט זיבן מאָל אויסגע- שריען „אַ נייעם פּסוק“ (ה' הוא האלוקים), האָט אַן עלטערע יידענע זיך גרויזאַם באַוווּזן אויף דער שוועל פון די צעעפנטע בית מדרש טירן און מיט אַ צעבראַכן מויל, מיט אַ וואַכעדיק צעבראַכן קול — לענגאויס דער גרויסער בית-מדרש שטילקייט — אַ געשריי געגעבן צו איר מאַן אין מיזרח-וואַנט:

„אברהם, אברהם, מען האָט אונדז באַגנבעט“.

מיינט נישט, אַז בערגלסאַן באַגניגנט זיך מיט דעם דאָזיקן פאַר- שוועכן דעם הייליקסטן אַוונט אין דער יידישער טראַדיציע. ער געפינט פאַר נייטיק צו דערקלערן, וואָס אַזוינס ער וויל זאָגן. פענעק קוקט זיך אום און ער האָט דאָס געהאַט לאַנג צו געדענקען און פון דעם האָט ער געלערנט ערשט אין זיינע יונגע בחור יאָרן, אַז „דער פאַרמעגן איז ביי יידן באַלעבאַטים טייערער פון גאָט, פון גאַנצן יום כיפור“. דאָס דאָזיקע איז אַ בילבול. ביי אמת-פרומע באַלעבאַטים איז דעם יום כיפור געווען טייערער פון געלט און עס איז ביכלל אַ ליגן, אַז מען האָט גראָד צו כל נדרי געגנבעט ביי יידן...

און בערגלסאַן באַגניגנט זיך נאָך מיט דעם אַליין אויך נישט. פענעק איז באַלד אַרויסגעגאַנגען אַ קוק טון, וואָס ער טוט זיך ביי דער יידענע אין שטוב און „אַז פענעק וועט אַלט זיין אַ יאָר ניינצן, וועט זיך

אים נאָך אַלץ דאַכטן, אז אַזאָ יידענע איז גאַרנישטאָ אויף דער גאַנצער וועלט. זי האָט מיט איר קול ווי אויסגעטון נאַקעט דעם גאַנצן יום כיפור”.

און פאַקטיש איז דער גאַנצער ראָמאַן „ביים דניעפר“ אַזאָ געמיש פון ווייזן פון איין זייט דאָס יידישע לעבן דורך די געבענטשטע אויגן פון אַ גרויסן קינסטלער און פון דער אַנדערער זייט אַ נייגונג צו אויס-טון נאַקעט הייליקייטן, זיי שענדן און פעלשן און ווייזן זיי פונקט פאַר-קערט ווי זיי זענען און אויסטראַכטן בפועל ממש בילבולים.

און ערשט דאַרף מען זיך דענקען, אז בערגלסאַן האָט מיט זיין פעלשן און שענדן דאָך נישט גענוג נושאַ חן געווען ביי די ריכטיקע מאַכטהאַבער און זיין עפּאָפּעע איז געבליבן ביים צווייטן טייל און דער העלד איז געבליבן אין די יינגלישע הייזלעך און ער האָט נישט באַ-וויזן צו אויסוואַקסן, כאַטש אַריינגערעדט און אַריינגעטון האָט ער ווער-טער און מעשים, וואָס אַלטע שונאי ישראל האָבן נישט באַוויזן...

און אפשר איז עס געווען די האַנט פון גורל, וואָס האָט רחמנות געהאַט אויף דעם גרויסן קינסטלער בערגלסאַן און אים נישט געלאָזט צו ווייזן זיין העלד אין דער רייפּקייט. עס האָט דאָך געקענט קומען דערצו, אז פענעק זאָל געווען אַלט ווערן דרייסיק יאָר און ווערן אַ „טשערעזוויטשייניק“ און הרגענען מענטשן ביכלל און יידן ביפרט און דער מחבר זאָל זיינע מערדערייען בענטשן און באַזינגען און ער וואָלט געווען אַרויסגעבראַכט אַזעלכע מחשבות, וואָס וואָלטן אים געווען גע-מיזט פאַרשריבן ווערן כמעשים און ער אַליין וואָלט געדאַרפט פאַר-בלייבן אַלס שופּך דם... דאָס בלייבן ביי דער קינדישער שענדונג איז נאָך אַ מזל... וואָרים דאָס קינד פענעק האָט אין אַ סך ערטער חן. און בערגלסאַן האָט אונדז שויר דורך יענעם יידן, וואָס לערנט בראשית אין באַן, געזאָגט, אז דאָס וואָרט „נוח מצאָ חן“ איז גרויס, ווייל דורך דעם חן האָט ער געראַטעוועט. פענעקס חן ראַטעוועט ערטערווייזן פון דעם שענדונג קאַשמאַר, אָבער ווען ער ווערט גרויס, פאַרלירט ער דעם קינדישן חן און ער וואָלט געווירקט אַ סך ערגער... בערגלסאַן אַליין האָט אין „ביים דניעפר“ מער פאַרלוירענעם ווי אמתדיקן חן...

יא יידיש. נישט יידיש

דער גאנג פון דרייען מיטן האַרצן, דער נשמה און דעם גאַנצן מתנת אלוקים, וואָס דער קינסטלער פאַרמאַגט, איז נאָך נישט פאַרענדיקט געוואָרן מיט „ביים דניעפר“. עס איז געקומען אַ מאַמענט ווען האָט מען געמיינט, עליה פאַר אַלע סאַוועטיש-יידישע שרייבער. צוליב דער „פאַטערלענדישער מילחמה“, ס'הייסט צוליב דעם איבערפאַל פון היטלערן אויף רוסלאַנד, האָט מען דערלויבט די אַלע פעלקער, וועלכע מען האָט נישט געקענט חושד זיין אין סימפּאַטיע צום נאַציזם, צו נעמען זינגען אויף די העכסטע טענער וועגן דעם אייגענעם לייב און לעבן. און אויך די סאַוועטישע יידן האָט מען דאָס דערלויבט. מען האָט זיי נישט דערלויבט דעמאָלט, ווען היטלער האָט זיך אַ לאַז געטון אין יאָר 1939 קיין פּוילן און קיין טשעכאָסלאַוואַקיע און קיין רומעניע און גענומען אומברענגען מיליאָנען יידן. דעמאָלט איז געווען „פאַקט“ און מען האָט קיין פּיפּס נישט געטאַרט אַרויסלאָזן קעגן היטלערן, וועל-כער איז דאָך געווען אַן אַליאירטער. דער נאַציזם איז געוואָרן דער אומברענגער פון יידישן פאַלק נישט אין 1933 און נישט אין 1939, נאָר אין 1941.

אַט דעמאָלט איז דערשינען דוויד בערגלסאָנס „לא אַמות כי יחיה“ — אַ פּיעסע, וואָס האָט א טיטל אַ פּסוק. און טאקע דער געדאַנק פון פּסוק! איך וועל נישט שטארבן, איך וועל לעבן. דאָס איז א טאָן, וואָס איז פרעמד געווען אין דער גאַנצער שאַפונג פון דוויד בערגלסאָן. דער מחבר פון „נאָך אַלעמען“ האָט מורא געהאט פאַר אַ פאַטעטיש וואָרט ווי פאַר פּיער. און אין „פענעק“ האָט ער געמוזט אַנווענדן סאַטירישן פאַטאַס, ביכדי צו ליקווידירן דאָס גאַנצע יידישע לעבן פון אַמאָל און ווייזן, אַז ס'איז נישט ווערט געווען דאָס לעבן און עס האָט געמוזט ליקווידירט ווערן — ס'איז נישט שטענדיק ארויסגעקומען אַזוי! — האָט ער דאָס געטון מער דורך בילדער — און על פי רוב אויסגע-טראַכטע און צוגעשפיצטע, — ווי דורך ווערטער. און דאָ איז בערגלסאָן געקומען באַלד אין טיטל מיט אַ געשריי אויף די העכסטע טענער. אָבער די צווייטע טייל פון פּסוק איז ביי בערגלסאָנען שוין נישט געווען ווי אין תהילים! דאָרט זאָגט זיך „ואספר מעשי יה“ — און איך וועל

דערציילן גאטס מעשים. אָבער דער מחבר פון דעם נייעם „לא אמות“ האָט נישט דערציילט די מעשים פון דעם יידישן גאָט און דעם יידישן לעבן, די מעשים, וואָס האָבן געראטעוועט זיינען געקומען פון ערגעץ אַנדערש און גאָט אַליין איז געווען אַן אַנדערער.

ווידער האָט בערגלסאָן געהאַט די געלעגנהייט צו לאָזן הערן זיין וואָרט וועגן דעם, אַז די סאָויעטישע יידן זיצן ביים ברייטן טיש. וועגן דעם, צי זיי זיצן אויך ביי אַן אייגענעם טיש, האָט מען נישט גע- הערט. אייגנטלעך האָט מען זיי געלאָזט זיצן אין ראַטנפאַרבאַנד ביים ברייטן טיש, אַזוי לאַנג מען האָט געדאַרפט, אַז זיי זאָלן ליגן און פאַלן אויף די שלאַכטפעלדער. מען האָט דערציילט וועגן בערגלסאָנס מורא- דיקער פּערזענלעכער ירידה, וועגן זיין מוזן חנפּענען און לעקן זיך ביכדי צו דעהאַלטן דאָס מוזן לעבן. וואָס קאָמישער די פּעיוואָדן און אַנעקדאָטן אין דעם דאָזיקן פּרט זענען, אַלץ טראַגישער ווירקן זיי. פאַר דעם כבוד פון דער יידישער ליטעראַטור לאַמיר זיי אויסמיידן. בערגלסאָן איז נישט געווען דער איינציקער מאַראַן צווישן די סאָויעטיש- יידישע שרייבער. און ער האָט אויך געשריבן דערציילונגען ווי אַ מאַראַן. אַ יידישער זון שטעלט ביי אים אַ יאַרצייט-ליכט זיין מאַמען, דערמיט. וואָס ער מאַכט אַן אַפּעראַציע אַ סאָויעטישן מענטשן אויף די אויגן און ער מאַכט ליכטיק. אַ זון קומט אין זיין אַפּגעווישטן שטעטל, וווּ די נאַציס האָבן אומגעבראַכט אַלע יידן און ער טרעפט אַ זכר פון זיין טאַטן נאָר דערמיט, וואָס ער האָט געטראָגן א זעקל געווער אין דאָרף אַריין צו סטעפענקאָן. די דאַרפישע סטעפענקאָס האָבן צו די „מאַשקעס“ אין שטעטל אַריין נישט געטראָגן קיין זעקלעך געווער. דער גאַנצער לויך פאַר די מיליאָנען יידישע קדושים, וואָס ווערן חס וחלילה נישט דערמאָנט, באַשטייט אין דעם אויפבויען ראַטנפאַרבאַנד. נישט יידיש לעבן, נאָר דעם סאָוועטישן רעזשים, וואָס האָט דערלויבט צו שרייען „איך בין אַ ייד“ בעת דעם קריג, ווען מען האָט געדאַרפט פאַלן, אָבער נישט דערנאָך, ווען מען האָט געדאַרפט אויפבויען... דער יידיש-נאַציאַ- נאַלער פּעריאָד איז ביי בערגלסאָנען אַרויסגעקומען פאַלש. עפעס איז מען ביי אים יאָ ייד און מען איז נישט ייד.

און זייט נאָוועמבער 1948 הערט מען מען אינגאַנצן נישט וועגן דוויד בערגלסאָנען, פּונקט ווי מען הערט נישט וועגן אַלע סאָויעטיש- יידישע שרייבער. מען פאַרזיכערט, אַז בערגלסאָן איז שוין נישטאַ

צווישן די לעבעדיקע. דער דיכטער ל. פיינבערג האָט אין „טאַג“ דער-
ציילט, אַז אַ סאַוועטישע פרוי, וועלכע האָט אים אָנגענומען פאַר אַ
קאַמוניסטישן שרייבער און וועלכע האָט געמיינט, אַז ער איז נאָך מיט-
אַרבעטער פון דער „מאַרגן-פרייהייט“, האָט דערציילט, אַז זי האָט אַליין
געזען ווי מען האָט בערגלסאַנען אַן אַלטן און געבראַכענעם (ער איז
דעמאָלט אַלט געווען 64 יאָר), אַ בלינדן, פאַרשיקט. עס ווילט זיך
נישט גלייבן, אַז ס'איז טאַקע אַזוי, אָבער — — —

... ער האָט געוואָלט אַריינברענגען די שיינקייט פון יפת אין די
געצעלטן פון שם, דער אייגנאַרטיקער דוויד בערגלסאַן, האָט געוואָלט
ווייזן יידישן ליידן שטיל, באהאלטן, פאַרענדיקט זיי מיט אַ קלוגן
שטאַלצן שמייכל. ער האָט אין אַ געוויסער מאָס געוואָרפן אַ נישט-
יידישן שיינן אויף יידישע ליידן. אָבער די ליידן האָט ער געוויזן, און
ער האָט דאָס געטון אַזוי לאַנג זיין וואָרט איז נישט באַצווונגען געוואָרן.
און דערנאָך... פון דעם אַלעמען, וואָס ער האָט געשריבן דערנאָך, וועט
מען אַמאָל מוזן אָפטיילן זיין אייגן פייער פון דעם פרעמדן מיסט (נוצן-
דיק דאָס מילדסטע וואָרט), מיט וועלכן ער האָט דאָס באַדעקט. אַז מען
וועט אַמאָל קענען אויסרעכענען וויפל ער אַליין, דער קלוגער און דער
שטאַלצער, האָט געליטן פון דעם, וואָס ער האָט געמוזט דרייען מיט
דער נשמה, וועט מיסתמא אױך שווער זיין אים מוחל צו זיין. נישט
נאָר פּרץ וואָלט אַזוי נישט געטון, נאָר אױך דער ניסתר, וואָס איז
אַ לעבן לאַנג געווען זיין נאַענטער חבר, האָט נישט אַזוי געטון. ער האָט
נישט, ווי בערגלסאַן, געשיקט די יידן פון די פריערדיקע דורות אין
תהום אַריין, מיט אַ נישט ווירדיקן שטויס, נאָר ער האָט, ווי ער אַליין
דערציילט אין זיין פאַרוואָרט צו זיין „מישפּחה מאַשבער“ זיי געלאָזט
אַליין, „שטיל און פאַמעלעך, גיין צו זייער אָנגעצייכנטער באַשערטקייט“.
מיט דעם נוסח מיט וועלכן דער רבי האָט געלערנט „ואני און איד,
בבואי ביי מיין טון קומען מפרדן ארם“, גלוסט זיך זאָגן צו דוויד בערגל-
סאַנען, וועמענס גייסט עס איז געבליבן אין דער יידישער ליטעראַטור:
„ואתה און דו, האָסט נישט אַזוי געטון“... און ס'האָט דיר נישט גע-
האַלפן... און דו ביסט געבליבן ווי אַ מין אלישע בן אבויה. און מיר
וועלן דאַרפן טון ווי ר' מאיר: אַוועקוואַרפן די שאַלעכץ פון דיין מילגרוים
און זוכן דעם תוך — — —

פ. ב. מ. א.

דער וועג פון א פויליש-יידישן שרייבער

פ. בימקא איז איינער פון די גאר אייגנארטיקע יידישע שרייבער פון פוילן, וואָס איז אין זיין פוילישקייט פונקט אַזוי עכט ווי עס איז געווען י. מ. ווייסנבערג ע"ה און ווי עס זענען, צו לענגערע יאָר זיי, שלום אַש און י. אַפּאַטאַשו. פונקט ווי אַט די לעצטע צוויי יאָר, לעבנדיק צענדליקער יאָרן אויסער פוילן, פאַרבליבן מיט זיין עכטער און פולער פוילישער יידיש-קייט. ער איז דאָס פאַרבליבן מיט זיין אינהאַלט, מיט זיינע תנועות און העיות, מיט זיין שפראַך און מיט זיין פרייד, טרויער, חלום, גלויבן, ספיקות און שרעק. עס האָבן דעם פוילישן יידנטום נישט געפעלט נאָך גרויסע יידי-שע שרייבער בראש מיט דער גרעסטער שרייבעריש-יידישער פערזענלעכ-קייט פון אונדזער צייט י. ל. פּרץ. אָבער קיינער, אויסער די דערמאָנטע פיר זענען נישט געווען קיין דורכאויסיק פוילישע. פּרץ איז דאָך אַודאי און אַודאי געווען דער אַוניווערסאַלער ייד, דער וועגזוכער און די זון פאַר אַלע יידן. י. י. זינגער האָט געשילדערט פוילן (און גאַליציע) אויף די ברייטסטע לייזונטן, אָבער ביי אים איז דער עיקר נישט געווען דאָס פוילישע, נאָר דאָס אַוניווערסאַל-יידישע און אַלגעמיין מענטשלעכע. זיינע העלדן רעדן פוילישן (און גאַליציאַנער) דיאַלעקט, אָבער דאָס געשעט צוליב לאַ-קאַלן קאַלאַריט און אַראַמאַט. דער דיאַלעקט איז ביי זינגערן די שפראַך פון די העלדן, ער אַליין שרייבט אין אַן אַלגעמיינעם יידיש. בעת די אַלע פיר דערמאָנטע שרייבן אַליין דאָס פוילישע יידיש. י. באַשעוויס, י. זינגערס יינגערע ברודער, דער גיפטיקער און טאַלאַנטירטער, צו לענגערע יאָר אים, האָט זיין הויפט-כוח אין זיין סטיל און ער מאַכט אַ סך עקספּע-

רימענטן מיט דעם פוילישן דיאלעקט. זיינע העלדן זענען על פי רוב פוי-לישע יידן, אויך די דאָזיקע, וואָס לעבן אין אַמעריקע. אפילו דער יצר-הרע און דער שטן קומען ביי אים אַרויס פוילישע יידן, אָבער מ'קען באַשעוויסן פאַרט נישט צורעכענען צו די פויליש-יידישע שרייבער, וואָס אויסער דעם קינסטלערישן ווערט זייערן, האָבן זיי אַ קולטור ווערט אַלס שילדערער פון יידישן שטייגער. י. באַשעוויס איז צופיל אינדיווידואַליסטישער שריפט-שטעלער, אַז מען זאָל אים קענען פאַררעכענען אויך אַלס כראַניקער און כלל-שרייבער. אין אַלץ, וואָס באַשעוויס האָט געשריבן, אין דעם זייער, מען נישט זוכן דאָס פוילישע, נאָר מען מוז זוכן דאָס באַשעוויסישע. י. טרונק איז דורכאויס פויליש אין זיינע ביכער „פוילן“, אָבער ער איז בעצם אַ סך מער מעמואַרז — שרייבער און פאַרטייטשער, ווי בעלע-טריסט. יעדן פאַל איז טרונק אַ פראַבלעם.

עוזר וואַרשאַווסקי און שימעון האַראַנטשיק, וואָס זענען ביידע אומגע-קומען אַלס קדושים, דער ערשטער איז פאַריז און דער צווייטער אין וואַרשע, זענען געווען פונקט אַזוי עכט אין זייער פוילישקייט, ווי די דאָזיקע פיר, וועגן וועלכע איך רעד, אָבער זיי זענען ביידע געווען עפיזאָדן. זיי האָבן ביידע אַריינגעבראַכט אין דער יידישער ליטעראַטור נאָר איין מאַמענט: די תקופה פון דער דייטשער אָקופאַציע בעת דעם ערשטן וועלט-קריג, די אַזוי גערופענע שמוגל-עפאַכע, וואָס איז געווען אַ קאַשמאַר פון גייסטיקער ירידה און פון מענטשלעכן חורבן. עוזר וואַרשאַווסקי האָט דאָס געמאַכט אין צוויי ווערק, אָבער אַ פולן ווערט האָט נאָר דאָס איינע ווערק זיינס „שמוגליאַרעס“ און שימעון האַראַנטשיק, וואָס איז געווען זיינער אַ נאַכגייער, האָט דאָס אַנ-געהויבן טון אין זיין בעסטן ווערק „פאַרפלאַנטערטע וועגן“ און ער האָט דער-נאָך די גאַנצע דערשיינונג אויסגעברייטערט און ער האָט געזוכט אי דעם שורש, אי די קאַנסעקווענצן. ביידע האָבן אַרויסגעוויזן נאָר אַחריות פאַר דער מאַמענטאַלער רעאַליטעט, אָבער נישט פאַר דעם יידישן גורל. פ. בימ-קאָ האָט, שילדערנדיק די זעלבע תקופה, אַרויסגעוויזן, ווי מיר וועלן שפע-טער זען, אַ סך אַחריות פאַר דעם יידישן גורל. און אַט דערפאַר זאָג איך, אַז אַש-אַפאַטאַשו-ווייטנבערג, פ. בימקאָ זענען די פיר גאַנצסטע פויליש-יידישע שרייבער. און כאַטש בימקאָ האָט באַריר-פונקטן מיט אַלע דריי, ער האָט שלום אַשס שטענדיקע שבת יום-טובדיקייט, ווייטנבערגס שטענ-דיקע וואַכעדיקייט און י. אַפאַטאַשוס שבת יום-טובדיקייט אום שבת און יום-טוב און וואַכעדיקייט אין דער וואַכן, האָט ער דאָך אַן אייגענעם וועג

אויך. ער זוכט אָפּט זייער טיף אין מענטשנס נשמה, אַלץ איינס, צי האָט דאָס אַ שייכות מיט דעם העכסטן, אָדער מיט דעם נידעריקסטן. ער גיט זיך אַ לאָז אַראָפּ ביז צום סאַמע גרונט פון זיין העלדס נשמה און ער ברענגט אַרויף אַמאַל אַ געזאַנג פון געהויבנקייט און אַמאַל — פון געפאַלנקייט.

פ. בימקאָ האָט נישט געהאַט קיין מזל צו דער ליטעראַטור-קריטיק צו אונדזערער. אים קומט דורכאויס דאָס פּערטע פּלאַץ, ווען מען שמועסט וועגן פּוילישקייט אין דער יידישער ליטעראַטור. וואַרשיינלעך איז אין דעם שולדיק נישט נאָר די ליטעראַטור-קריטיק אַליין, נאָר די קאַפּריזנעקייט און צומאַל אויך האַמעטנעקייט פון אונדזער שרייבערס שפּראַך. זייער אָפּט פּאַסירט, אַז די רעדער פון בימקאָס וואַגן הייבן אָן צו גיין שווער, גלייך ווי זיי וואָלטן אַריין אין סמאַלע. עס פּאַסירט זייער זעלטן אין אַזאַ פּאַל, אַז ער זאָל נישט אַרויסקריכן בשלום פון דער „סמאַלע“ און ער זאָל נישט אַנקומען אויף דעם ריכטיקן פּלאַץ און דער גוטער לייענער זאָל נישט זאָגן, אַז ס'האַט זיך געלוינט דורכצומאַכן די שווערע רייזע, אָבער דאָס פּאַרן אַליין קומט דאָך אָן שווער. עס איז אַ שאַד, וואָס אונדזער קריטיק האָט זיך איבערגעשראַקן פאַר דער שווערקייט פון אייניקע בימקאַ-יאַזדעס און וואָס זי האָט נישט באַמערקט, אַז דער מחבר פון „דעמבעס“ און „רעקרוטן“ האָט אַמאַל אַזאַ שפּראַך, וואָס פאַרמאַגט אויך אַ לייכטקייט און זינגעוודיקייט, און אַז זיינע אַ דערציילונג ווערט אַמאַל פאַרוואַנדלט ממש אין אַ גוט ליד. און זייער אָפּט איז ביי אים די שפּראַך פול מיט זעלטענער פאַרביקייט און מיט אויסערגעוויינלעכער וואַ-רעמקייט פון מענטשלעכן אַטעם.

אַט זענען אַ פאַר שפּראַך מוסטערן, וואָס ווייזן דעם סאַמע היפּוך פון דער אַנגענומענער בימקאַ-שפּראַך מטבע: אין דער סקיצע „דער זיידע“ ווערט געשילדערט אַן אַלטיטשקער, וואָס האָט פאַרשידענע קינדער און אייניקלעך, וועלכע זענען ווייט איינס פון אַנדערן, אין גייסט און אין כאַ-ראַקטער, כּרחוק מזרח-מערב, אָבער ער פאַראייניקט זיי און ווען ער וואָלט נישט געווען, וואָלטן זיי שוין זייט לאַנג זיך נישט אַנגעקערט איינס מיטן אַנדערן. און זיי קומען פון צייט צו צייט אַלע צו אים אין שטיבל אַריין, טאַקע ביכדי נישט אַפּגעריסן צו ווערן פון שורש. און אַט זענען זיי איין מאַל געקומען צו אים און קינד און קייט האָט אַנגעפילט די שטוב מיט פּרייד און רויש, אַז זי האָט זיך אַזש געטרייסלט און דער זיידע איז

געזעסן אין דער מיט ווי עפעס א פאַרבאַלאַמירטע פיגור און וואָס שטאַר-
קער די קולות זענען געוואָרן, אַלץ מער דערווייטערט האָט ער זיך פון זיי.

ער האָט זיך דערווייטערט דער זידע פון זיינע קינדער, איי-
ניקלעך, אור-אייניקלעך, שנורן און איידעמס. זיך אָפגעשיידט נאָכן
אַפויצן אַ גאַנצן יובל און זיך וואַרעמען, באַקן אויף דער זון — בעת
ס'האָט גערוישט אינעווייניק, ס'האָבן געקלונגען די כוסות, זיך
געגאַסן די וויינען. און גראַד ווען דער טאַג האָט זיך שוין געהאַט
אויסגענומען, ס'האָט אינעווייניק זיך געהאַט אויסגעלייטערט דאָס
געמיט ביי זיי אַלעמען און די הערצער האָבן גענומען זינגען צו
שקיעה... האָט זיך דער אַלטער זיידע פלוצלינג פון זיי אָפגעטון און
זיי זענען געבליבן אַליין.

די שפראַך אַליין פאַרמאָגט דאָ אַ געזאַנג וועגן טויט, וואָס ווערט
אָפגעשיידט פון לעבן און וועגן דעם, ווי דאָס לעבעדיקע פון טויטן בלייבט
דאָר.

אַ דערציילונג וועגן אַ שרפה, וואָס ברעכט אויס אין שטוב פון אַן
אַלט פאַרפאַלק, הייבט זיך אָן מיט די ווערטער:

„דער רויטער אָפשיין פון די בלוט־רויטע הימלען, האָט אויפֿ-
געריסן די אויגן ביי דער בלינדער קיילען אין בעט און זי האָט
געוועקט אומרואיק דעם אַלטן מאַן אירן — עזריאל, עס ברענט.“

ברענענדיקער שילדערן אַזוי קורץ דאָס פייער האָט מען שוין נישט
געקענט. דער ליינער דערפילט ממש דעם ברי פון פייער אין זיינע אויגן.

אין זיין באַרימטער נאָוועלע „רעקרוטן“, אַ ווערק, וואָס טוליעט זיך,
לויט דעם שרייבערס קראַפט, צו שלום אַשם דאָס „שטעטל“, וויסנבערגס
„אַ שטעטל“ און י. אָפאַטאַשוס „ראַמאַן פון אַ פּערד־גנב“ און דאַרף אַרייַן-
גענומען ווערן מיט גאַנצע שטעלן אין אַנטאַלאַגיעס אַריין און אין דער
שטייגער און זיטן — געשיכטע פון פּוילישן יידנטום, ווערט געשילדערט
ווי בעת דער „נעמונג“ שטייט פאַר דער „פּריסטוטויע“ (רעקרוטירונג-
ביראַ) אַ קייט, וואָס פאַרמירט זיך פון יונגען און שקצים און וואָס איז
אַ געמיש פון אַ שטיקל רוס, אַ פאַרבלאַנדזשעטן דייטש און אַ פאַרוואַגלטן
ציגיינער. דער הויפּט־העלד, בערילע, שטייט גלייך מיט אַלע און —

„פאַר אים — אַ שייגעץ, וועלכן ער איז אפשר אַריינגעפאַרן מיט די ידים צווישן די אויגן און הינטער אים אַ קיילער-שייגעץ, מיט וועלכן מ'האַט זיך געהאַלדזט און געקושט ביי לייזערן אין שענקל. אַ ביסל ווייטער — אַ יונגערמאַנשיקל בלויז אַטלאַס און זייד“.

יעדע פּראָזע ווייזט דאָ אַ מענטש. און די שפּראַך האָט דאָ דעם ריטם און דעם אַטעם פון יעדן באַזונדער.

און דאָרט וווּ עס איז אַמאָל פּאַראַן אומקלאַרקייט און אומפּאַרשטענד-לעכקייט אין דער שפּראַך ביי בימקאַן, איז דאָס דאָזיקע בשום אופן קיינמאָל נישט, ווייל דער מחבר האָט די כוונה צו איבערשרעקן און מאַכן דעם איינדרוק, אַז ער איז טיף.

פ. בימקאַ האָט זיכער נישט די דאָזיקע כוונה און אויב די רעדער גייען ביי אים אַמאָל שווער, איז עס ווייל ער ראַנגלט זיך מיט זיך אַליין און ער וויל עפעס ווייזן און ער ווייזט עס, אָבער נישט צו-קלאַר. אויך אין אומפּאַרשטענדלעכן איז ביי בימקאַן פּאַראַן דאָס דאָזיקע עכט-קינסט-לערישע, וואָס לאָזט נישט גלייכגילטיק און סוגערירט עפעס. ווען בימקאַ גיט אַ זאָג אין אַ מעשהלע, אַז „ס'טויבט אין די גאַסן“, ווייסט מען נישט, וואָס ער מיינט, אָבער ווען מען לייענט אויפּמערקזאַמער פּריער, אַז עס פּלאַקערט איבער די בערג אַ שימחה, וואָס רוישט ווי „מענגעס פּליגל פון באַחנטע טויבן“, פּאַרשטייט מען דערנאָך, וואָס ער מיינט מיט דעם „ס'טויבט“...

די כוונה פון אַט די שורות איז צו אַריינזינגען בימקאַן אויף זיין ריכטיקן פּלאַץ אין דער יידישער ליטעראַטור ביכלל און באַזונדער אין דער פּויליש-יידישער ליטעראַטור. און די דאָזיקע אַרבעט איז מיר היפש פּאַרשווערט געוואָרן דורך דעם, וואָס דער פּריציפּיק פּאַרשטאַרבענער ליטעראַטור-קריטיקער און קולטור-היסטאָריקער לעאַ פּינקלשטיין, בימקאַס אַ בן-עיר, האָט וועגן אים אַרויסגעגעבן אין יאָר 1950, אין דער גרשון פּאַמעראַנץ עסיי ביבליאָטעק פון טאַראַנטאַ — קאַנאַדע, אַ בוך פון 190 זייטן, א"נ: „דאָרטן און דאָ“, מיט אַן אונטערקעפל: „וועגן דעם דראַמאַ-טיקער און דערציילער פ. בימקאַ“, אַ געניטער לייזער, וואָס האָט איי-בערגעלייענט דאָס דערמאַנטע ווערק פון ל. פ. וועט באַלד באַמערקן, אַז איך האָב אַ גאַנץ אַנדער צוגאַנג צו בימקאַן און אַז בעת פּינקלשטיין האָט

פאַרשוויגן אונדזער שרייבערס פּאַעטישקייט און זיין פּסיכאָלאָגיע, פאַרנע-
מען אַט אַ די ביידע אַ גאַנץ אָנגעזעען פּלאַץ ביי מיר, אָבער שטאַפּלעך
האַט ל. פ. כימעט אויסגעשעפט בימקאָן. ער האָט איבערגעגעבן דעם אינ-
האַלט פון זיינע וויכטיקסטע ווערק און ער האָט געגעבן אַ גלייכן און
דירעקטן פירוש צו זיי. אין מיין סעריע „מעשיות וועגן יידישע שרייבער“
בין איך זיך נוהג קודם-כל איבערצוגעבן דעם תמצות פון די קאָמענטירטע
שרייבערס ווערק און זיי דערקלערן, איך האָב דאָס דאָזיקע איבערהויפט
געלערנט ביי געאַרג בראַנדעס, אַ היפּשן טייל פון אַט דער אַרבעט האָב
איך שוין געהאַט אָנגעשריבן איידער איך האָב געלייענט פינקלשטיינס
„דאָרטן און דאָ“ און איך האָב אַ סך שטעלן געמוזט אויסלאָזן, און איך
האָב די גאַנצע קאָנסטרוקציע פון מיין אַרבעט געמוזט ענדערן, און איך
האָב דעם שטודיום פאַרוואַנדלט אין אַן עסיי, וואָס איז אויסן איבערהויפט
צו זאָגן דאָס דאָזיקע, וואָס איז נאָך וועגן בימקאָן נישט געזאָגט געוואָרן,
אָדער נישט דערזאָגט געוואָרן, און נישט געזאָגט געוואָרן איז איבערהויפט,
אַז בימקאָ איז אַ האַרציקער באַזינגער פון פּוילישן יידנטום און טאַקע
פון פּוילן ביכלל. לעאַ פינקלשטיין דערציילט, אַז ווען בימקאָ פּלעג
יינגלווייז, בעת די מווע האָט זיך אָנגעהויבן אַנטפלעקן צו אים, שפּאַצירן
איבער דער „קאַרטשאַוסקע אַלייע“, האָט אים דער סודותדיקער קלויסטער
פון שפּיץ באַרג „צוריקגעשטויסן מיט טונקעלער פרעמדקייט“, אָבער פון
זיינע ווערק זעט מען, אַז ער האָט אויך אַריינגעקוקט אין דער „טונקעלער
פרעמדקייט“ און ער האָט דאָרט געזען די הייליקע און זייערע געראַנגלע-
נישן מיט דעם ממשותדיקן לעבן, שוין אָפּגערעדט, אַז דעם פּוילישן
פּייזאָזש האָט בימקאָ — דאָס דאָזיקע ווייזט אויך אַן ל. פ. — באַזונגען
אַלץ איינס ווי שלום אַש, אָבער מיט אַ גאַנץ אייגענער שטימע. שלום אַש
האַט געזונגען אויף גאַר צאַרטע טענער, בימקאָ האָט געזונגען מיט אַ
האַרטערער שטימע און רעאַלער.

און די באַציאונגען פון די יידן צו די פּאָליאַקן זענען ביי בימקאָן
כימעט ווי פון גלייכע צו גלייכע. די יידן ווערן צומאַל געפלעפט ביי אים
פון דער רישעות פון די קריסטלעכע שכנים, אָבער קיין מורא האָבן זיי
נישט. אין דעם שוין דערמאָנטן ווערק „רעקרויטן“ ווערט דאָס דאָזיקע
געוויזן מיט ממש פּיזישער גבורה. דו פּילסט, אַז ווען דער מחבר אַליין
וואַלט געווען אַ פּחדן, וואַלט ער נישט געשילדערט די צוויי געשלעגן
צווישן די יידן און די קריסטן, אין וועלכע די יידן פּילן זיך מער זיכער

ווי די שקצים, כאָטש יענע זענען ביים צווייטן געשלעג געווען אַ סך, טאַקע גאַנצע צען אויף איינעם. די יידישע יונגען האָבן זיך נישט פאַרלוירן אפילו, ווען זיי האָבן שוין געהאַט אַנגעבראַכענע זייטן, ווייל זיי האָבן „ווי עכטע, געניטע שלעגערס געשפירט אין די מינוטן, ווען זיי זענען שוין געווען דערשלאָגן צום טויט, אַז די לעצטע כוחות זייערע נעמען זיך דאָ אויס, זיי שטייען אָפּ, זיי וועלן שוין לאַנג נישט קענען האַלטן“...

דער דאָזיקער, וואָס וועט אַמאָל שטודירן דאָס יידישע לעבן אין פּוילן און ער וועט קומען איבער בימקאָן, וועט זיך גאַנץ זיכער איבעררעייגן, אַז דאָרט איז געווען נישט נאָר אַ יידישער גלות, נאָר אויך אַ נאַרמאַל יידיש לעבן און אַז יידן האָבן געהאַט נישט נאָר נשמות און מוחות, נאָר אויך גופים און הענט.

**

פ. בימקאָ איז געבוירן געוואָרן דעם 28סטן דעצעמבער 1890 אין דער שטאָט קעליק, אין אַ חסידישער מישפּחה. זיין טאַטע איז געווען אַ חסיד, אַ קרעמער. דעם זון האָט נישט געצויגן נישט צו דער קראָם, נישט צו חסי-דות. פּונקט ווי אַמאָל מענדעלען, האָט אויך בימקאָן געצויגן די נאַטור און ער האָט דווקא געוואָלט קוקן אויף דעם שיינעם בוים און אויף דעם שיינעם אַקער, כאָטש מען איז לויט יידישן דין דערפאַר מתחייב געווען מיתה. די נאַטור האָט אים געצויגן נישט נאָר צו קוקן אויף איר, נאָר אויך זי צו באַשרייבן. ער האָט נאָך אַלס צוועלף יאָריק ינגל געשריבן זאַכעלעך, וועלכע זענען אייגנטלעך געווען מאַלערייען פון וואָרט. ער האָט אין די דאָזיקע זאַכעלעך נישט דערציילט קיין מעשיות, נאָר געמאָלן די נאַטור. די ערשטע זאַך זיינע, וואָס האָט געהייסן „אַ מייל וועגס“, און איז אַריין אין זיין בוך „העלע בליקן“, דער צווייטער באַנד פון זיינע שריפטן, וואָס זענען דערשינען אין ניו-יאָרק אין יאָר 1926, א"נ: „אַ מייל ווייט“, איז טאַקע נאָר אַ פּייזאַזש, וואָס ווייזט פעלדער, ביימער, אַ קריסטלעכן בית-עולם, אַ וואַלד מיט יונגע ביימער ביים אַריינגאַנג און אינעווייניק מיט עלטערע ביימער. קיין האַנדלונג איז לחלוטין נישטאַ, אויסער אַ ביסל האַנדל צווישן פּויער און דעם יידן. און אויב עס געשעט דאָ יאָ עפעס, איז עס דאָס פאַנטאַסטישע דערוואַכן פון די פּריצים און ריטער אין די פאַרלאָזטע שלעסער. ווען דער „אַצוואַרש“ פון די פּוילישע הויפּן בלאָזט פאַר די פּוילישע מיידלעך און בחורים אויפן האָרן, שטייען די דערמאָנטע פּריצים

און ריטער אויף תחית המתים. פאקטיש איז אין יענעם זאכעלע פאראן עפעס פון א בילד פון אן אלטן פוילישן מאָלער און עפעס פון שאַפענס א מעלאָדיע.

און פונדעסטוועגן איז פ. בימקא נישט געבליבן בלאָזן אויפן האַרן, נאָר ער איז אַוועק צום נייעם לעבן. אין יאָר 1905, ווען ער איז אינגאַנצן אַלט געווען 15 יאָר, ווערט ער אַרעסטירט פאַר פּאָליטישער טעטיקייט און ער זיצט אָפּ זעקס חדשים אין דער קעלצער טורמע. אין יאָר 1909 האָט ער פאַרעפנטלעכט זיין ערשטע זאַך אין לאָדזשער „טאַגעבלאַט“. אין זעלבן יאָר האָט ער געמוזט אַנטלויפן און ער האָט געלעבט אַ שטיקל צייט אַלס פּאָליטישער עמיגראַנט אין קראַקע. און אין יאָר 1912 האָט ער איז „אייגענעם פּאַרלאַג“ אַרויסגעגעבן זיין דערציילונג „די עבירה“. אויך דאָ איז פאַראַן פּוילישער פּיוזאַש, אַבער עס איז אויך פאַראַן אַ מעלאָדראַמאַ-טישער אינהאַלט, אַ געשיכטע מיט אַ יידישן טאַטן, וואָס ווערט דורך אַ שוידערלעכן טעות דער מאַן פון זיינער אַ טאַכטער. בימקאָ דער פּיוזאַשן-מאַלער און דער דראַמאַטיקער מיט ניגונגען צו אויסערגעוויינ-לעכע טעמעס, וואָס זענען אין אַלטן גריכנלאַנד געווען שטאַף פאַר גורל-טראַגעדיעס און אין אונדזער צייט זענען זיי געוואָרן שטאַף פאַר מעלאַ-דראַמעס, האָט זיך באַוויזן אין זיין ערשטלינג ביכל מיט נישט גאָר זי-כערע טריט.

דאָס ערשטע רייע ווערק זיינס איז געווען „רעקרוטן“, וואָס איז צום ערשטן מאל דערשינען אין יאָר 1916, אַבער אַנגעשריבן געוואָרן איז דאָס פריער. דאָס איז אַ בוך פון אַריבער הונדערט פּופציק זייטן, וואָס שילדערט אַ יידיש שטעטל אין דער האַרבסט-צייט, ווען מען שטייט צום פּריזיוו. כאַטש דער מחבר שילדערט אַ טיפּיש פּויליש-יידיש שטעטל, וועלן בע-סאַראַבישע, רוסישע און ליטווישע יידן דאָ דערקענען זייערע שטעטלעך. דאָס איז אַ באַווייז, אַז ס'איז אינגאַנצן תּחום המושב געווען אין יידיש לעבן. די פּלאַסטישקייט פון אַט דעם ווערק האָט אַ גלייכן צו זיך ביי ווייסנבערגן און ביי אַפּאַטאַשון. אַלץ איז דאָ בולט און דאָס לעבן פּול-סירט און בריט. פאַראַן ביי די יאַטן אי הפּקרות, אי אַ טראַפּן מענטשלעכ-קייט. זיי האָבן פאַר גאַרנישט מורא, אויסער פאַר דער עגלה אין בית-מדרש הויף. ווען בערילע שפּאַנט זיך ביינאַכט איין אין דער עגלה און ער באַווייזט זיך צו זיי אין שול-הויף, ווען זיי גייען תּהילים זאַגן, ווייזט זיך זיי אויס נישט אַנדערש, אַז די עגלה איז געקומען נאָך זיי און דאָס

דם פאָרגייט זיי. און ווען בערילע פרוווט זיי איינרעדן, אָז ס'איז גאָרנישט, האַלטן זיי אַלע זיך ביים זייעריקן, אָז מיט אַזעלכע זאַכן שפּאַסט מען נישט, ווייל „היינט איז דאָס מער נישט ווי אַ געלעכטער און מאָרגן קען דאָס זיין אויף דער רעכט אמת“... און ווען זיי זיצן שוין דערנאָך אין בית-המדרש און זאָגן תהילים, אויף וויפל זיי קענען, ווייזט זיי נאָך אַלץ אויס, אַז די עגלה האָט אַ מיטה, פון וועלכן עס שטרעקט זיך אַרויס אַ ריזיקער בר מנן און זיי לאָזן אַראָפּ די קעפּ און פאַלן אַוועק מיט זיי איבער די טישן ווי געהרגעטע.

מיט די „רעקרוטן“ איז דער קעלצער עטלעכע און צוואנציק יאָריקער בחור אַריין אין אונדזער ליטעראַטור מיט אַלע אייגנשאַפטן פון אַ פול-בלוטיקן שריפטשטעלער. אָבער איידער נאָך ער האָט אַרויסגעגעבן די „רעקרוטן“, האָט אַ יידיש טעאַטער אין לאַדזש אויפגעפירט זיין דראַמע „אויפן ברעג ווייסל“. די דאָזיקע דראַמע פאַרמאָגט נישט די גאַנצקייט וואָס זיין פּראָזע-ווערק „רעקרוטן“, אָבער ס'איז אין איר פאַראַן די טראַג-געדיע פון דעם פּוילישן ייִדנטום, וואָס האָט דערפילט די בייטש פון באַי-קאַט און דערהערט דאָס געשריי „דאָ פּאַלעסטיני“. אָנגעווייעט איז די דאָזיקע דראַמע פון דער „סוואַי דאָ סוועגאַ“ פּראָפּאַגאַנדע. און געוויזן האָט דער מחבר ווי אַזוי עס ווערט אויסגעריסן אַ הונדערט-יאָריק פאַר-וואַרצלט ייִדיש לעבן. צוריק מיט קנאַפע פּערציק יאָר האָט ביי בימקאַן אַ העלד פאַראויסגעזאָגט, אַז אין פּוילן וועלן נישט בלייבן קיין יידן, אַלץ איינס ווי אין שפּאַניע... אין דערציילונגען רעדט יעדער העלד ב'מקאַס מיט זיין ריכטיקער שפּראַך. אין זיין ערשטלינג-דראַמע רעדן אַלע העלדן דעם מחברס שפּראַך. אין אַלע זיינע ערשטע דראַמאַטישע פּרווון האָט בימקאַ געמאַכט דעם טעות פון וועלן אַרויסברענגען זיינע געדאַנקען, אָנ-שטאַט צו לאָזן, אַז דאָס לעבן אַליין זאָל דאָס טון.

פ. בימקאַ האָט איבערגעלעבט אין פּוילן די גאַנצע עפּאָכע פון ערשטן וועלט-קריג, די גאַנצע תקופה פון דער דייטשער אַקופאַציע מיט איר קאַרופּציע, וואָס האָט מוראדיק צערודערט עקאָנאָמיש און מאַראַליש דאָס ייִדישע לעבן, און ער האָט יענע צייט באַשריבן אין אַ גאַנצער ריי גרע-סערע און קלענערע דערציילונגען, אין וועלכע עס קומט זייער אָפט צום אויסדרוק דער אויפברויז פון די פּאַליאַקן קעגן יידן און דאָס דערשפירן פון די יידן, אַז די פּוילישע ערד איז פאַר זיי אַ תהום, ביז דעמאָלט האָבן זיי זי געהאַלטן פאַר אייגענע. אַט אַ דער מאַטיוו איז פאַראַן אויך ביי

שלום אָשן אין פאַרשידענע דראַמעס, אָבער ביי בימקאָן איז ער ליטע־ראַריש נישט געצוימט, נאָר די רעאַליטעט אַליין און דער וויי געשריי אי־רער. ער האָט געוויון די אידיליע צווישן די צוויי פעלקער, וואָס האָבן גע־לעבט אויף דער פּוילישער ערד, די פּריינטשאַפט, וואָס האָט די צוויי אַזוי פאַרשידנאַרטיקע מענטשן פאַראייניקט. דער ייד האָט זיין קאַפּ אַריינגע־לייגט אין תורה און אין האַנדל, דער פּויער האָט דעם גאַנצן קאַפּ אַריינגעלייגט אין פאַשען חזורים און איינער דעם צווייטן האָט געשיקט אַ ברכה. דער ייד האָט געזען אין בלויען הימל איבער דעם לאַנד — אַ גאַלדענעם דעק־טוך און אין דער ערד אַ ווילע מוטער. אָבער אַ גיפטיקער שפּין האָט זיך געשטעלט איבער דעם פּאָדעם, וואָס האָט ביידע פאַראייניקט און דער פּאָדעם האָט זיך אָנגעהויבן איבעררייסן. דער פּויער האָט גענומען פרעגן: „פאַרוואָס ער, דער ייד האָט זיך דאָ פאַרקליבן אין לאַנד פון זיינע אבות און ער עסט דאָס ברויט, וואָס זיין אַקעראַיין ברענגט אַרויס פון דער ערד“.

דעם יידישן מיסחר אין דער עפּאָכע פון דער דייטשער אַקופּאַציע האָט בימקאָ נישט געשילדערט אַזוי פאַרצווייפלט ווי פּריער עוור וואַרשאַוו־סקי און דערנאָך שימעון האַראַנטשיק. ער האָט געוויון די דעמאָלטיקע רעאַליטעט: בשעת דעם ערשטן וועלט־קריג האָבן די רוסן געהרגעט יידן און דער דייטש האָט זיי געראַטעוועט. רעטראַספעקטיוו דערקלערט זיך איצטער בימקאָ פאַרוואָס די יידן זענען נישט אַנטלאָפּן בשעת דעם צווייטן וועלט־קריג פאַר דעם דייטש — זיי האָבן געדענקט דעם דייטש פון דער צייט פון ערשטן וועלט־קריג און זיי האָבן געמיינט, אַז ער איז דער זעל־בער... און עס ווערט געוויון מענטשלעך פאַרוואָס מ'האָט זיך גענומען צו שמוגל. ס'איז געווען די איינציקע רעטונג־מעגלעכקייט פון הונגער־טויט. עס וועט זיין אַ דאַנקבאַרע אַרבעט דורכצושטודירן בימקאָס דערציי־לונגען וועגן דער צייט פון ערשטן וועלט־קריג און זיי פאַרגלייכן מיט עוור וואַרשאַוו־סקיס „שמוגליאַרעס“. בעת ביים ערשטן קומען די יידן אַרויס די שולדיקע, זענען זיי ביי בימקאָן קרבנות. אין דער סקיצע „אין די ערשטע טעג“ דערציילט ער:

„די מילחמה האָט צוגערויבט ווי אַ גנב — דאָס טראַפּעלע מלאכה. און די וואַרשטאַטן האָבן גלייך אַרויסגעוואָרפּן דאָס ביסל בעל־מלאכות אויף דער גאַס. אַז מען ברויך מער נישט די אַרבעט, אויף וועלכע כפרות ברויך מען זיי צו האָבן?“

אט א די פאר שורות פארדעקן שוין דערנאך אויף אלע שמוגל-מעשים פון די יידן, וואָס האָבן געשוועבט צווישן צוויי מעגלעכקייטן: שטארבן פאַר הונגער, אָדער איינגיין אויף אַלי. און דאָס דאָזיקע מענטשלעכע ליכט פעלט ביי וואַרשאַווסקין און האַראַנטשיקן און זייערע ווערק זענען דערפאַר איינזייטיק, זיי ווייזן די נעגאַטיווע טאַטן און נישט די טרויעריקע סיבות, וואָס טרייבן צו זיי.

ביי בימקאָן איז פאַראַן נאָך עפעס, וואָס ביי וואַרשאַווסקין און האַראַנטשיקן איז נישטאָ — יידישער הומאָר. ביי די ערשטע זענען די יידן נאָר געלט-גייציק, ביי בימקאָן זענען זיי פאַנטאַסטן. אין דער סקיצע „וואָס מילחמה איז“, זעען מיר צוויי שכנים, האַנדלט איינער און וואַנדלט און ער בלייבט סוף-כל-סוף אָן גאַרנישט און דער צווייטער האָט פּופּצן זעקלעך מעל און ער פאַרקויפט זיי נישט און ער האָט וואָס צו עסן. דער ייד, וואָס גלייבט נישט, אָז מען קען לעבן אָן האַנדל און וואַנדל איז מיט זיין גאַנצער טראַגישקייט — קאָמיש. און ביי אַנדערע ווערט ער פאַרגעשטעלט ווי אַ פאַרברעכער. ביי בימקאָן איז פאַראַן הומאָר פון גאָר הויכער קוואַליטעט. זיין מעשה „פעפּער“ איז אַ מנחם מענדלדיקע און זי וואַלט ביי שלום עליכמען אויך געווען פון די שענסטע פּערל. אַ ייד מיטן נאַמען אהרון שלמה, אַ נישטיק מענטשעלע אין פּרידנס צייט, לאָזט אַרויס אַ קלאַנג, אַז ער האָט פעפּער. און נישט עפעס אַ ביסל פעפּער, נאָר גאַנצע צען זעקלעך. און עס ווערט אַ בהלה אין שטעטל און די וועלט גייט דאָרט כאַדאָראַם און גנבים קערן וועלטן און זוכן אַלץ דעם פעפּער און זיי לידיקן דערוויל אויס די הייזער און שלמה אהרון בלייבט זיך ווייטער קאַלטבלוטטיק, גלייך נישט אים מיינט מען, ביז וואַנען גנבים רייסן זיך אַריין צו זיין ווייב אין שטוב און זיי וואַרענען איר, אַז אויב עס וועט נישט זיין קיין פעפּער, וועט נישט זיין קיין מאַן. און זי זאָגט זיי: „און איר גלייבט, אַז ער האָט צען זעקלעך פעפּער? און איין זעקל האָט ער? און אפילו אַ פּונט, אַ פאַר לויט האָט ער?“. זי פאַרשטייט נישט ווי אַזוי ביי אַ שטאַט האָט געקענט אוועקגענומען ווערן דער שכל און זיך לאָזן פירן אין באַד אַריין און זי פרעגט צי דערפאַר קומט איר צו בלייבן אָן אלמנה און די קינדער יתומים... „פעפּער“ גרענעצט מיט דוויד פינסקיס „דער אוצר“ און שלום עליכמס „גאַלדגרעבער“, אָבער ליטעראַרישער איינפאַל איז פאַראַן ביי בימקאָן מער ווי ביי די צוויי דערמאַנטע ווערק, און על פי רוב האָט מען דאָך טאַקע פאַרקויפט זאכן, וואָס מ'האַט געהאַט אין דער פאַנטאַזיע.

זייער ווייניק גוטן און מער ווי א סך שלעכטן (אין מאַראַלישן זין) טאָר און אַ מאַל ווערט דער יידישער שמוגל ביי בימקאָן פאַרוואַנדלט ממש אין מסירות נפש. יידן גייען אין פייער אַריין צו ראַטעווען ווייב און קינדער פון הונגער. אין דער דערציילונג „איבער וואָס מישטיינס געזאָגט“ ווייזט אונדז בימקאָ אַ ייד מיטן נאָמען עליע בער, וואָס לאָזט זיך ממיתן פון די זשאַנדארן און ער פאַרט דאָך פאַרקויפן אַ ביסל גרויפן. ער זאָגט:

„אַז כּוֹויל פון דעם גאַנצן פאַרן און רייטן נישט מער ווי אַ שטיקל ברויט פאַר מיין ווייב מיט די קינדער. און דאָס מוז איך אַרויסהאַקן — מיזאַל מיר אפילו טרייבערן די אַדערן“.

דאָס איז דאָך אַ שמוגלער — אַ קדוש...

*
*
*

פ. בימקאָ האָט געשילדערט אין די דערציילונגען פון יענער צייט נישט נאָר די ירידה פון מענטשן בעת דעם קריג, נאָר אויך די שוידער-לעכקייט פון קריג. ער האָט געשילדערט ווי אַזוי דער קריג רייסט אַרויס גאַנצע מישפּחות פון זייערע נעסטן און געוויזן די מוראדיקע לייזן פון די דאָזיקע, וואָס לויפן אָן אַ זין, נישט וויסנדיק, אַז עס איז פאַראַן ערגעץ אַ פּלאַץ, וווּ עס איז בעסער. אין אַט אַ די דערציילונגען איז דער טאָן צום מיינסטן אַ לירישער און אייניקע פון זיי וואַלטן געקענט זיין פּאַעמעס. און נישט שטענדיק איז בולט דער יידישער מאַמענט אין אַט די לייזן, כאַטש די יידן האָבן געליטן מער פון אַלע, ווייל זיי זענען יידן. ער האָט אויך דאָ און דאָרט אַ נישט-יידן, וועלכער גייט אָפּ מיטן בלוט אין דעם אומזיניקן חורבן. אַ דערציילונג פון אויסערגעוויינלעכן ווערט, וואָס געהער אין אַלע פרטים צו די קליינע נאָוועלען וועגן קריג, איז „זיין חטא“, וואָס איז געדרוקט אין דעם ערשטן באַנד פון זיינע שריפטן, וואָס טראַגט דעם נאָמען: „טונקעלע געשטאַלטן“. אין אַט דער דערציילונג ווערט געוויזן אַ תּם מיטן נאָמען משה לופּע, וואָס ווערט דערצויגן ווי אַ בהמה און איז כּסדר אַ שפּיל אין די הענט פון די בעלי-עגלות פון שטעטל, וועלכע פאַרוויילן זיך פון זיינע חכמות. דער דאָזיקער תּם ווערט פאַרשלעפט צווישן סאָלאַדאָטן, ווייל ער קען נעמען אַ פאַר לייצעס אין דער האַנט אַריין און ער ווערט באַשולדיקט אין שפּיאַנאָזש און מען שטעלט אים פאַר דעם קריגס-געריכט. אויף אַלע פּראַגן ענטפּערט ער תּמעוואַטע

און דאָס דאָזיקע דינט מיסתמא ווי אַ „באָוויז“, אַז ער האָט מורא צו דערציילן דעם אמת. און ער פאַרשטייט די גאַנצע צייט נישט, וואָס מען וויל פון אים. ערשט ווען מען זאָגט אים, אַז מען וועט אים „געבן דאָס שטריקל“, כאַפט ער זיך עפעס און שטויסט זיך אָן, אַז מיט אים האַלט שמאַל. און דער קאַפּ האָט זיך אים צעברענט, נישט געקענט שלאָפן, ער איז געוואָרן אויס מענטש און פון יעדער סקריפּ מיט דער טיר, וואָס ער הערשט פון דרויסן גיט אים אַ קלאַפּ אין האַרצן. איינער פון די אַרעסטאַנטן גיט אַ שפיי אויף דער ערד און גיט אַ זאַג: „די כאַליערע ווייסט. זיי זאָלן זיי אַזוי בלינד און פאַרנאַרט און אויף אַן אמת נישט וויסן, אַז זיי גייען אומברענגען אַ שטיק משוגענעם, אַ פאַרנאַרטן...“ דער תירוץ איז, אַז אין דער איצטיקער צייט (און נישט נאָר אין דער איצטיקער) ריכטן זיך אַלע משוגעים און פאַרנאַרטע אויס אַ וויסטן סוף.

אַ צייט שפעטער האָט דווד בערגלסאָן אָנגעשריבן אַ דערציילונג פון זעלבן מין אויף דער פאַרקערטער זייט. „איינעמס אַ וועג“ הייסט בערגלסאָנס זאַך און זי ווייזט אויך אַ תּם, וואָס קריגט אַ מיסיע פון דער רעוואָלוציע, וועלכע ער באַגרייפט מיט דעם אינסטינקט און ער פירט זי דורך און ער ווערט דערלייזט. דער אומקום פון בימקאָס תּם איז אַ סך איבערציילדיקער ווי די דערלייזונג פון בערגלסאָנס. ביי בימקאָס איז נישט פאַראַן בערגלסאָנס פערלדיקייט, אָבער עס איז פאַראַן אַזאַ עכטיקייט, אַז מיר פילן די וואַרעמקייט פון בלוט. ביי בערגלסאָנען איז פאַראַן אַ טענר־דענק, ביי בימקאָן — נאַטור.

אין יענער צייט האָט פ. ב. אָנגעשריבן אַ מיסטעריע, וואָס האָט ביי אים פריער געהייסן „די געשיכטע פון אַ קריג“ און שפעטער איז זי דערשינען אין אַ בוך, אַנ: „פּראָך“. די דאָזיקע מיסטעריע איז געשריבן אין פּערזן, אויף דעם שטייגער פון פרצעס „ביינאַכט אויפן אַלטן מאַרק“. דער אינהאַלט פון דער מיסטעריע זענען די יידישע ליידן בעת דעם קריג און זייער זין. די אַריבער 500 זייטן פון אַט דעם ווערק זענען צום מיינסטן פאַרנומען מיט דיספּוזן צווישן דעם שטן, וואָס מאַכט די אַלע מילחמות, ביכדי צו אַפּקערן די יידן פון זייער אמונה און דעם רב, וואָס שטייט פעסט פאַר זיין אמונה. די דאָזיקע דיסקוסיעס דערמאָנען איבער־הויפט אין די דיסקוסיעס צווישן איובן און זיינע חברים. אָנשטאַט איין איוב, דיסקוסירט דער רב אין נאָמען פון גאַנצן איוב־פּאָלק. דער ווערט

פון דער דאָזיקער מיסטעריע איז בשעתו נישט געווען קיין גרויסער, אָבער דער פאַרמעסט אויף איר האָט עדות געזאָגט אויף דער אַרבעט-זאַמקייט פון יונגן מחבר. ווען בימקאָ האָט זי פאַרענדיקט איז ער אַלט געווען אַ יאָר 28. איצטער, ווען מיר לייענען רעטראַספעקטיוו דאָס ווערק „פּראָד“, מערקן מיר, אַז דאָס דאָזיקע, וואָס דער שטן זאָגט דאָרט, אַז עס וועט געשען, איז געשען בעת דעם צווייטן וועלט-קריג און אַז די רייד פון שטן זענען פאַר אונדזער צייט גאַנץ מילדע; אין אונדזער צייט האָבן גלויביקע גערעדט שאַרפער. אין יענער צייט האָט דער רב געזאָגט:

טאַקע די ישובים פאַרלוירן
אין דער מהומה,
אָבער נישט אונטערגיין
וועט דורכדעם די יידישע אומה.

און ער האָט נישט אויפגעהערט רעדן וועגן גיין אַנטקעגן משיח און אים פאַלן צו די פיס און אים זאָגן, אַז מען וועט שעכטן און שיסן און זיי וועלן נישט אויפהערן גיין. היינט מאַכן דעם שטנס רייד נישט קיין איינדרוק פון כפירה, ווען ער זאָגט, אַז אויך דורות פריער זענען די יידן אַרומלויפן זוכן משיח

אויף דער שאַרף פון דער שווערד
און ס'האַט זיי איינגעשלונגען די ערד.

דאָס גרויסע ווערק בימקאָס וועגן דער עפאַכע פון מוראדיקער ירידה בעת דעם ערשטן וועלט-קריג איז זיין דראַמע „מויערן“, וואָס ער האָט אָנגעשריבן שפעטער מיט אַ פאַר יאָר, אָבער זי פאַסט זיך אינהאַלטלעך אַריין צו דער דאָזיקער תקופה, וועלכע מיר באַהאַנדלען. דאָס איז בימ-קאָס עקיוואַלענט צו עוזר וואַרשאַווסקיס „שמוגליאַרס“ און שימעון האָ-ראַנטשיקס „פאַרפלאַנטערטע וועגן“. אויסערלעך איז די דאָזיקע דראַמע געשריבן פונקט אַזוי רעאַליסטיש ווי די צוויי דערמאָנטע ווערק פון די כראַניקער פון יענער עפאַכע, אָבער אין תוך איז „מויערן“ פאַרט נישט קיין דורכאויס רעאַליסטישע פיעסע און ס'איז אין איר פאַראַן אי סימ-באַליזם, אי אַ גראַטעסק, וואָס שטעלן דעם גאַנצן יידישן טראַגזיזם אויף דעם שפיץ פון אַ שאַרף-טרויעריקן שמיכל. ביי שימעון האַראַנטשיק און עוזר וואַרשאַווסקי האָבן מיר אַ הפקר מאַסע, וואָס האָט זיך לייכט גע-

לאַזט מיטרייסן פון דער הפקרות פון דער צייט און איז אַריין אין אַן אַזאַרט שפּיל פון הפקר פאַר הפקר. ווער מיר ווייב, וואָס מיר טאַכטער, ווער מיר יידישקייט, מענטשלעכקייט, מאַראַל — הפקר. ביי בימקאַן זענען פאַראַן אַט די אַלע עלעמענטן, אַבער עס איז ערגעץ דאָך פאַראַן אַחריות און חשבון, און דערפאַר איז פאַראַן אַ גרויסע טראַגיק.

דער הויפּט-העלד פון „מויערן“ איז אַ ייד פון די טיפּסטע טיפּע-נישן פון דער אַרעמקייט, קאָפּל עקיבא הייסט ער, און ער איז אַ גאַרבער מיט אַ מיטעלער פאַמיליע — אַ ווייב, צוויי זין און צוויי טעכטער. קאָפּל עקיבא אַרבעט אויסערגעוויינלעך שווער און ער קען נישט אַרויסשלעפּן פון זיין האַרעוואַניע קיין באַשיידן עסן צו זעט, ער איז אַרנטלעך ביז נאַרשקייט. ער איז אַזוי לעמעשקעוואַטע, אַז מען רופּט אים לעקיש בער. זיין יינגער טעכטערל מילקע, וואָס איז פול מיט לעבן און איר שיין לייב איז באַדעקט מיט שמאַטעס, חברט זיך מיט שקצים, מאַכט חוזק פון אים און רופּט אים „טאַטע-שמאַטע“ און נאָך ערגערס. און זיין זון מאַטעס העלפּט אַרויס דער שטוב מיט — גניבות. די צוגעשלאַגענע פרוי זיינע, טויבע, האַלט מיט דעם אַרנטלעכן האַרעפאַשניק און זי שרעקט זיך פאַר זיין לעבן.

און אַט געשעט דער מקימי מעפר דל, מאשפות ירים אביון. אַט אַ דער קאָפּל עקיבא ווערט אַ גביר אַן אדיר. עס איז די צייט פון דער דייטשער אַקופאַציע און די דערמאָנטע יינגערע טאַכטער, די דאָזיקע, וואָס האַט פריער געלאַכט פון איר טאַטן, ווערט די געליבטע פון דייטשן גענעראַל און העלפּט דורכדעם אַרויסנעמען איר פאַטער פון מיסט און אים מאַכן פאַר אַ גביר. מילקע ווערט, וואָס זי ווערט, נישט מיט קיין גרינג האַרץ. זי זאָגט, אַז פון יעדער באַזוך אירן ביים אַלטן בעל-עבירהניק, ברענגט זי דעם טאַטן נאָך אַ הויז און זיך — אַ לאַך אין האַרצן. מיט אַט דעם זאָג אַליין, וואָס שטראַמט אַרויס פון אירע טיפּסטע טיפּענישן, קאַטשעט מילקע אַראָפּ פון זיך אַ גרויסן טייל פון איר זינדי-קייט. זי זינדיקט נישט פאַר זיך אַליין.

צו דער מדרגה פון אַ העלד וואַקסט אויס דער פראַסטער קאָפּל עקיבא. דער געוועזענער לעקיש בער. ער בלייבט נישט דער זעלבער עמכניק, ווי עס בלייבט שלום עליכמס שימעלע סאַראַקער, ווען ער מאַכט דאָס גרויסע געווינס, נאָר ער וויל אַפרייבן יעדן זכר פון דעם אַמאָליקן גאַר-בער. ער שינדט די הויטן פון זיינע הענט און לייזט ווייטיק, ביכדי

צו אפווישן דעם גארבער און ער וואלט מי יודע וואס געגעבן, אז זיינע הענט זאלן נישט זיין אזוי הארעפאשנע גרויס. ער קריגט א משוגעת פון אויסאיידלען זיך. און די זעלבע יינגערע טאכטער, וואס האט פריער געלאכט פון אים, ווערט איצטער זיין בעסטער פריינט און העלפט אים זיך אויסאיידלען, כאטש זי מוז גיין פאר אים אין דער עקלהאפטטער שליחות. און אויך קאפל עקיבא קריגט פארענטפערונג פאר דער זינד פון זיין טאכטער. ער רעדט אזוי לאנג מיט הנאה וועגן איר „סעקס אפיל“ (ער רופט דאס נאטירלעך נישט אן ביי אט דעם נאמען), ביז וואנען ער מאכט דערפון א שטאלץ און ער הייסט איר טוען טובות דער וועלט. ארעמעלייט, שליממולדיקע שמוגליארעס און קאליקעס סוחרים קרמען צו איר און דער פאטער שיקט זי אלץ מער און מער צום גענעראל. און ווען זי ווערט זיך קעגן דעם, מישט זיך דער ברודער אריין און פון זיערע רייד קומט אויס, אז זי איז א שליח ציבור, עס שיקט זי גאנץ קהל, דער יידישער און דער גויאישער. ווען זי וואלט אויפגעהערט גיין, וואלטן דער רב און דער גלח להבדיל פארלאנגט ביי איר זי זאל גיין... אויב מילקע טוט אירע זינד פאר איר טאטן און פאר איר מישפחה, טוט דער פאטער אלצדינג צו נעמען גאנץ קהל פאר א שותף צו דער זינד, צו וועלכער ער טרייבט זיין טאכטער. ער איז דער פראסטער פון די פראסטסטע יידן, אבער אליין נעמען אויף זיך די אחריות פאר זיינע מוראדיקע מעשים האט ער דאך קיין מוט נישט. און ער קריגט א פארענטפערונג פאר זיך אליין אין דעם, וואס ער צווינגט די טאכטער צו טון טובות דער וועלט. אמת, ער קריגט א גרויס פארמעגן און א גרויסע מאכט און קהל קריגט גראַשנס, אבער — שותפים (מיינט ער) ווערן אלע. און דאָ קומט דער גראַטעסק שפיל. דער געוועזענער לעקיש בער קריגט מאַניע פון גרויסקייט. ער וויל נישט אַנדערש ווי קריגן פאַר זיין עלטערער טאכטער עטל, די פאַסיווע אין גאַנצן שפיל, דעם ד״ר עפנער, וואָס קומט אַרויס פון מיוחסים, פאַר אַ מאַן. און ער באַווייזט דאָס! ער איז דאָך אויפן זאַטל. און ער קריגט לשון, ער פאַרזיכערט זיין מחותנתטע, אז איר זון וועט ערשט איצטער ווערן גרויס, פריער האָט ער געהאַט נאָר די אַפגעריבענע אותיות אויף זיין טאַטנס מצבה. און וואָס מער ער שטייגט אין פאַרמעגן און אין כבוד, שטייגט זיין חוצפה און זיין שפראַך. זיין טאכטער ווערט דורך זיין מויל אַן אַסתר המלכה. און ער האַלט זי אין איין יאָגן צו טון מצוות פאַר יתומים. דער זנות ווערט געהייליקט. די

עבירה ווערט אַ קייט פון מיצוות. דער פינצטערער שפיל הייבט אָן ווערן אַסתר־המלכה, אַדער „גאַלדענע רויזע־שפּיל און די גאַנצע זאַך הייבט אָן ווערן אַ מגילת־פּוילן.

און דער אַפּעטיט קומט מיטן עסן. האַבנדיק שוין איין איידעם אַ דאַקטאָר, וויל דער געוועזענער לעקיש בער נישט אַנדערש ווי אַ צווייטן איידעם אַ רבין. די מויער פון מאַדערנעם יחוס האָט ער איינגענומען, וויל ער אייננעמען אויך די מויער פון הייליקן יחוס. ער וויל פאַר זיין „צנועה“ מילקע נישט קיין אַנדערן ווי דעם זון פון זאַקליקאָוער רבינס זון, וואָס האָט אַ יחוס בריוו ביז דוד המלך... ער איז פאַראַרעמט דער רבי, זיינע חסידים זענען פאַראַרעמט און קאַפּל עקיבא חוצפהט. ער זעט צו זיין רעכטער האַנט דעם איידעם דעם רבין און ביי דער לינקער דעם איידעם דעם דאַקטאָר, עולם־הבא און עולם־הזה — ביידע וועלטן זענען זיינע. און פאַרשטייט זיך, אַז ער הייסט אַלץ זיין טאַכטער טון יידן טובות. די שטילע פרוי פון געוועזענעם לעקיש בער און דער יינגערער און שטילער זון וועלוול, זענען די איינציקע, וואָס האָבן מורא. אַז ער וועט מוזן אויסברעכן דאָס אַלץ, וואָס ער שלינגט איין.

אַט אין דעם פאַרמעסטן זיך אויך אויף דעם רבינס זון, איז פאַראַן דער גראַטעסק פון דעם שוידערלעכן שפּיל. דאָס איז נישט נאָר שיכרות פון גרויסקייט — מאַניע און פון יאַגן זיך נאָך יחוס, נאָר אַ ווילן אַרייַן־נעמען דאָס גאַנצע יידישע פאַלק אין דעם ווילדן ווירוואַר. קאַפּל עקיבא ווערט ממש משוגע. ער איז גרייט אויפבויען צוריק די גאַנצע שטאָט, אויסלייזן אַלע פון אַרעמקייט און אויפבויען אַ שול, וואָס זאָל „זיין אַזוי הויך, ווי להבדיל דער גויאישער קלויסטער“. און ווען עס האַלט שוין ביים שפיץ, קומט דער פאַל אַראָפּ. ווען מילקע ווערט אַ כלה פאַר דעם רביישן זון, גייט זי דאָך שוין מער נישט צום גענעראַל, זי דאַרף דאָך ווערן אַ רביצין, גיט דער גענעראַל נישט קיין דערלויבעניש צו בויען. דער גענעראַל צעטרייבט דעם גאַנצן המון, וואָס קלייבט זיך שוין צו טריאומפירן.

אַלצדינג פאַלט — קאַפּל עקיבא ווערט צוריק דאָס דאָזיקע, וואָס ער איז — לעקיש בער. אַבער לשון האָט ער געקראָגן. ער האָט טענות צום רבנו של עולם, וואָס ער האָט אַזוי חזק געמאַכט פון אים. מען פילט, אַז דאָ רעדט שוין נישט ער אַליין, נאָר דער מחבר זאָגט אים אונטער. ער זאָגט, אַז ווען ער האָט געהאַלטן ביים העכסטן זכות, זיך

אויסצומישן מיט דעם בלוט פון דעם צדיק און פון אים זאל אַרויסקו-
מען אַן אַנדער גזע, האָט אים גאָט „גלייך אַ נעם געטון פאַרן קאַרק מיט
אַ פאַר אייזערנע הענט: כאָפּ נישט, לעקיש בער, ס'קען דיר נאָך פאַר-
שאַדטן“. אָבער ווען אונדזער העלד פּרעגט דעם רבּונו של עולם פאַרוואָס
ער האָט אים אַרויסגענומען פון זיין לאַך און אים אַזוי אויפּגעהויבן און
איצטער אַזוי נידעריק אַראָפּגעוואָרפּן, איז דאָס שוין יאָ זיינע רייד און
זיינע געדאַנקען?

די דראַמע ענדיקט זיך נישט מיט אַט דעם פּאַלן. אַזוי וואָלט זיך
געענדיקט אַ גריכישע טראַגעדיע, אָבער נישט קיין יידישע. דאָ קומט
אַן אַנדער עפּילאָג. עס איז געווען גרייט אַ גרויסע סעודה לכּבוד דעם
אויפּבויען פון דער שטאָט, מאַכט זיך קאָפּל עקיבא האַרץ און ער הייסט,
אַז די סעודה זאל פאַרקומען לכּבוד דער טאַכטער, וואָס „האַט אויפּ-
געהאַלטן אַ שטאָט מיט יידן, זיך געלאָזט אַוועק(אום) ברענגען פאַר יידי-
שע קינדער, אָפּגעראַטעוועט אַזוי פּיל לעבנס“. איר וועט זיך דאָ גוט
אַריינטראַכטן, וועט איר זען, אַז לעקיש בער דערלעבט דאָ אַ נקמה אין
גאָט אַליין... און דער עולם לאָזט זיך מיטרייסן און פּראַוועט די סעודה.
דער גענעראַל מיינט דאָך, אפּנים, אַלץ, אַז דאָס איז לכּבוד מילקעס
חתונה מיטן רבּין, שיסט ער אויף די מויערן פון דער יידישער געגנט
און מילקע רופּט אויס: „ב'גיי צו אים... זיך שטעלן פאַרן (פאַר אים) נאָ-
קעט... ס'צעקאַכטע בלוט אינעם (אין אים) איינשטילן"... זי ווערט דאָ
אי אסתר המלכה, אי יהודית, אי די גאַלדענע רויוע...

„מויערן“ איז זיכער דאָס גרעסטע ווערק, וואָס בימקאָ האָט אָנגע-
שריבן און איז אויסער יעדן ספּק איינע פון די דריי-פּיר גרעסטע דראַ-
מעס אין יידיש. יעדער יידישער היסטאָריקער, וואָס וועט שרייבן וועגן
אַט דער עפּאָכע, וועט מוזן זיך באַנוצן מיט אַט דעם ווערק. דובנאַוו
ציטירט ביי יעדער תקופּה די וויכטיקסטע ליטעראַרישע ווערק אירע
און דער נייער דובנאַוו וועט ביים באַהאַנדלען די שמוגל-עפּאָכע בעת
דעם ערשטן וועלט-קריג. מוזן ציטירן בימקאָס „מויערן“.

און עס וועט בלייבן נישט קיין כּבוד פאַר דער יידישער בינע, וואָס
זי האָט קיינמאָל דאָס דאָזיקע ווערק, וואָס איז שוין אַלט דריי צענדליק
יאָר, נישט אויפּגעפּירט. און די „הבימה“, וואָס האָט נישט לאַנג אויפּ-
געפּירט די פּיעסע פון ח. הזו, וואָס „פאַרברענט דעם גלות“, וואָלט גע-
מעגט האָבן מוט און שטעלן „מויערן“ צו ווייזן מיט וואָס פאַר אַ מאַראַ-

לישן מסירות נפש יידן אין גלות האָבן דערהאַלטן דעם גוף און די נשמה פון יידישן פּאָלק. און ווי אַזוי דער יחיד האָט זינדיקנדיק געטון אַלצדינג צו דערלייזן זיך פון די זינד...

דאָס דאָזיקע, וואָס פ. בימקאָ האָט געוואָלט דערגרייכן מיט זיין מיסטעריע „פּראָך“, האָט ער דערגרייכט מיט דער אויסערלעך רעאַליסטישער פּיעסע „מויערן“; כאָטש דאָ פיגורירט נישט קיין שטן און קיין שום אַנדער סימבאָלישע פיגור, איז דאָ געוויזן געוואָרן, אַז יעדער קריג איז געווען אַ סכנה־שפּיל פאַר דעם יידישן פּאָלק אומצוקומען פיזיש און מאַראַליש.

איך בין פאַרלאָפּן דעם וועג. פאַר „מויערן“ האָט בימקאָ אָנגעשריבן פיר פּיעסן — „גנבים“, „דעמבעס“, „ווינטן“ און „פאַרוועלקטע בלעטער“. די ערשטע צוויי פון אַט די פּיעסן האָבן געזען די שיינ פון דער בינע און מיט גאַנץ באַדייטנדיקן דערפאַלג. מיט זיין דראַמע „גנבים“, וואָס האָט נישט דעם גרויסן פאַרנעם פון „מויערן“ און איז אַן עקזאָטישע פּיעסע פון אַ לאַקאַלן ווערט, האָט ער אָפּגעהאַלטן אַ גרויסן ניצחון. דריי טעאַטערס האָבן די פּיעסע אויפגעפירט כימעט אין איין און דער זעלבער צייט. די „וויילנער“ האָבן זי אויפגעפירט אין וואַרשע, די „פרייע יידישע פּאָלקסבינע“ אין ווין און מאַריס שוואַרצס קונסט טעאַטער אין ניו־יאָרק. אַזאַ אַ ניצחון האַלט נישט צו־אַפּט אָפּ אַ שרייבער, וואָס האַלט ביים סוף פון די צוואַנציקער יאָרן. בימקאָ האָט פאַרענדיקט „גנבים“, ווען ער איז אַלט געווען 29 יאָר.

אודאי האָט געהאַט אַ חלק אין דערפאַלג די עקזאָטישקייט פון דער טעמע. אונטערוועלט־פּיעסן האָבן שטענדיק שאַנסן פאַר דערפאַלג. עס איז אָבער כדאי צו וויסן, אַז בימקאָ האָט לחלוטין נישט געזינדיקט און ער האָט זיין וועלטל געשילדערט אַרנטלעך און ער האָט נישט אין זינען געהאַט די גויים און ער האָט נישט אַריינגעשלעפט דעם יידישן גאַט און נישט געבראַכט קיין ספר־תורה און ער האָט ביכלל נישט גע־שלאָגן אויף יידישקייט. און אויב איינער פון דער חברה, נחמן כשר, איז אַ פרומער, איז דאָס געוויזן געוואָרן נישט צוליב אויפבלאַזן אַ פּראָבלעם און מאַכן עקזאָטיש, נאָר צוליב דער רעאַליטעט. גנבים זענען ביכלל אַבערגלויבעריש, איז איינער פון זיי אויך פרום.

פ. ב. האָט אויך אין פּראָזע געשילדערט יידישע אונטערוועלטניקעס. און קיינמאַל איז אין אַט די שילדערונגען נישט פאַראַן קיין שאַקירנדיקס.

איד האָב שוין געזאָגט: ביי בימקאָן איז דאָס יידישע לעבן אין פּוילן געווען נישט קיין גלות נאָר אַ — לעבן, איז אין אַט דעם לעבן געווען אויך אַן אונטערוועלט. אין זיין דערציילונג „די קללה“ שילדערט בימקאָ יידישע גולנים. דער גולן שמעון איז דער צווייטער דור, אָדער אפשר נאָר דער דריטער פון זיין „פאָך“. און דער מחבר שילדערט אים נישט ווי איינעם, וואָס טוט שלעכטס רשעים און גוטס אַרעמעלייט, נאָר ווי אַ פשוטן, פינצטערן גולן, ווען ער האָט געדאַרפט געבוירן ווערן, איז געוואָרן אַ שטורעם, וואָס האָט אויסגעריסן דעם גאַנצן וואַלד נאָענט און פאַרלייגט די שטוב, אין וועלכער די מאַמע איז מיט אים געגאַנגען צו קינד און מען האָט נישט געקאָנט ברענגען קיין באַבע, ווען שמעענס ווייב גייט צו קינד, ווערט אַ שטורעם־רעגן און ער לויפט מיט זיינע „אָדלערס“ ברענגען די באַבע און ער ברענגט זי און זי נעמט דאָס קינד און מאַמע און קינד לעבן ביידע. און ווען מען לויפט אים אָנזאָגן די בשורה, ליגט ער אויסגעשטרעקט אויף דער ערד. אַנשטרענגונג און שרעק ברענגען כסדר טויט אויף די גולנים. פאַראַן אין דער „קללה“ עפעס פון אַ פאַלקס־מעשה, אָדער אויך אינדיווידועל־דיכטערישע קראַפט. אויך אין דער דערציילונג „דער פּלעק“ ווערן מיר אַריינגעפירט אין אַזאַ פינצטערן הויז, וווּ צוויי מיידלעך קאָנען נישט זען די ליכטיקע שיין, בימקאָס אונ־טערוועלט־שילדערונגען זענען אין די גרענעצן פון נאַרמאַליטעט.

און דאָס זעלבע איז אויך צו זאָגן וועגן „גנבים“. איך געדענק אַט די פּיעסע פון די פאַרשטעלונגען, וואָס איך האָב געזען אין ווין און בוקאַרעשט, פריער ביי דער פרייער פאַלקסבינע און דערנאָך ביי די ווילנער. די עקזאָטיק איז דאָרט געווען שטאַרקער פון דער דראַמע, אָבער ביידע אינאיינעם האָבן זיך צונויפגעגאַסן און זענען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ פאַרכאַפּנדיקן ספּעקטאַקל. דער אינהאַלט דרייט זיך אַרום דעם, וואָס דער „שליאַמגייער“ (ביינאַכט־גנב) שלמה שבר האָט אַ יונג און לעבעדיק ווייבל מירקע, וועלכע איז גרייט אויף אַלץ, בעת ער אַליין איז אַ שבר און נישט קיין געניגנדיקער מאַן און ער איז דערפאַר חושד, אַז זיין ווייב איז אים נישט געטריי. זיין חשד ווערט נאָך שטאַרקער, ווען זיין ווייבל ווערט געלעגן און האָט אַ קינד. ער הערט זי נישט אויף צו פייניקן, אַז ער זאל איר זאָגן פון וועמען דאָס קינד איז. מען האָט געזאָגט און געשריבן, אַז דאָס פּראַבלעם דערמאַנט אין סטרינדבערגס „פּאַטער“, אָבער עס איז נישט ריכטיק, ביי סטרינדבערגס העלד איז דאָס

אן אומגאטירלעך פראבלעם, א רעזולטאט פון א קראנקן געדאנק, בעת דא איז די דראמע א רעאלע, ווייל זי איז א קאנסעקווענץ פון א שוואכן און קראנקן גוף. שבר ווייסט דאך, אז ער איז נישט גענוג מאן. עס איז די טראגעדיע פון דעם שוואכן אין א וועלט, אין וועלכער מען ווערט באליינט פאר כוח — דער וואס קאן „בעסער“ און ברוטאלער גנבענען, ווערט בעסער באצאלט. זאגט טאקע לעפאק שברן, אז אין דער גנבישער וועלט ווערט קיין אייגנטום נישט רעספעקטירט און אויב ער וויל א ווייב נאר פאר זיך אליין, דארף ער „באסטירן“ (ווארשיינלעך רעזיגנירן) אדער פון ווייב, אדער פון פאך.

פאראן אין בימקאס „גנבים“ א געוויסע סענטימענטאלע באציאונג צו די העלדן, וואס דערמאנט אין די גנבימישע פאלקס-לידער, וואס זע-נען געשאפן געווארן, אדער פון די גנבים אליין, אדער פון זייערע גאענטע. מיר ליגט נאך אין טעם א קורצער מאנאלאג פון דער „כוח-גייער“ (א בינאכט-גנב, וואס נוצט אמאל א קינזשאל אויך) לעפאק, אין וועלכער עס רעדט זיך וועגן גורל פון דעם גנב, וואס קאן א רגע נישט שלאפן רואיק, גיט א שאַרף, דארף ער שוין לויפן און שפרינגען איבער דעכער. דער קאפ ווערט אים כסדר צעשפאלטן, צי מען וועט נישט קומען אים אנטון קייטן. און דער מישפט, וואס קאן קומען... פאר זיינע עטלעכע און דרייסיק יאר האט ער זיך שוין אריינגעפלאנטערט אין מער „משא מתנס“, וויפל האר אין קאפ ער האט.

אין ווין און אין בוקארעשט איז די פארשטעלונג פון „גנבים“ גע-ווען א סענסאציע. נישט-יידישע טעאטער-קריטיקער האבן די פארשטע-לונג באזונגען, ווייל זיי האבן אין איר דערפילט מענטשלעכע עכטיקייט. שברן האט געשפילט פאל באראטאוו, וועלכער איז מיסתמא געווען דער בעסטער „פאטער“ אויף דער יידישער בינע, כאטש דאס יידיש לשון האט ביי אים געקלונגען גויאיש. איך דערלויב זיך דא צו ברענגען א שטעל פון מיינע א רעצענזיע וועגן „גנבים“ אין דער אַנפירונג פון דער „פרייער פאלקסבינע“, וואס איך האב פארעפנטלעכט אין בוקארעשט אין יאר 1922. איך האב געשריבן:

„און ווי אנדערש באראטאוו האט געשפילט דעם ריטמיסטער, וואס פייניקט זיך אויס א פראבלעם און ווי אנדערש ער האט געשפילט דעם גנב שבר, וואס ווייסט, אז ער איז א שוואכער מאן

און וויל זיך דווקא איינרעדן דאס פארקערטע און ווער ער וואָלט אַרויסגעשלעפט אַ ליגן ביי זיין ווייב, אַז דאָס קינד איז זיינס, וואָלט ער זיך באַרואַקט. דער ריטמייסטער וויל אויספייניקן אין אמת, וואָס איז אפשר אַ ליגן, שבר וויל אויספייניקן אַ ליגן פאַר אַן אמת. וואָס „שטאַרקער“ באַראַטאָוס שבר האָט געשאַלטן, אַלץ מער איז אַרויסגעקומען זיין שוואַכקייט. הירשל מוזיק האָט געשפּילט יצחק דייטש, וואָס איז געווען דער זיסטער זינגער אין יידישן טעאַטער און אַ גאַנץ פּיינער רעזשיסאָר. ער איז דווקא נישט געווען קיין שיינער, אָבער ער האָט פאַרט אויסגעזען ווי אַ שיינער גנב און ער האָט געקאָנט אַ זינג טון אַזוי, אַז ביי אַ ווייבל זאָל זיך פאַרדרייען דער קאַפּ. באַראַטאָוו און דייטש זענען געוואָרן אַ ספינקס און אַ כימערע און זיי האָבן געשאפן דעם קאַנפּליקט פון הילפלאַזער אומ- באַוועגלעכקייט און גליקלעכער באַוועגלעכקייט. שימחה נאַטאַן, אַ געוועזענער סופּלאָר, וואָס איז געוואָרן אַ גלענצנדיקער כאַראַקטער שוישפּילער, האָט געשפּילט כשרען און ער האָט צוגעגעבן אַ גע- וויסן — יידישן חן דער פאַרשטעלונג.

נאָך מער וויפל עס איז געווען רעאַליזירונג אין „גנבים“, איז גע- ווען צוזאַג פון אַ נייעם יידישן דראַמאַטורג.

דאָ אייגנטלעך וואָלט געקאָנט פאַרענדיקט ווערן פ. בימקאָס אייראַ- פעאישע תקופה. אין יאָר 1921 איז ער אַוועקגעפאַרן קיין אַמעריקע און ער געפינט זיך דאָרט עד היום. אָבער קיין נאָרד-אַמעריקע איז בימקאָ געקומען מיט נאָך דריי פּיעסן וואָס ער האָט געהאַט אָנגעשריבן אין פּוילן. און איינע פון זיי איז אויפגעפירט געוואָרן מיט אַ סך דערפאַלג. „דעמבעס“ הייסט די דאָזיקע פּיעסע. די סביבה איז דאָ אַ דאָרפיש- יידישע. בימקאָ כאַפט זיך שטענדיק אָן אַדער אין אַ עקזאַטישער, אַדער אין אַ דאָרפישער סביבה, מיסתמא, וויל אין זיי איז דער שפּיל פון די אינסטינקטן און אַפּענער און אים האָט כסדר געצויגן צו ווייזן אַט דעם שפּיל.

אין „דעמבעס“ קומט פאַר אַ קאַמף צווישן אַ טאַטן און אַ זון איבער אַ מויד. די פרוי פון דעם יידישן גוטבאַזיצער ישראל שטאַרבט און דער פאַטער וואַרפט אָן אויג אויף דער דינסט מויד ראַשעל און דער זון ראַובעלע וואַרפט אויך אָן אויג אויף איר און זי פילט זיך ווי צווישן

צוויי וועלף, וואָס ווילן זי ביידע צעטראָגן. לעאָ פינקלשטיין ווייזט אָן, אַז ביי בימקאַן איז פאַראַן די השפּעה פון ריימאַנטס „פּויעריס“. ער דערמאַנט אויך, אַז אין גאַרדינס „ווילדן מענטשן“ איז פאַראַן אַנדיי-טונגען אויף אַזאַ טעמע. ער דערמאַנט נישט, אַז אין פּרצעס איינאַקטער „עס ברענט“ קומט אויך פאַר דאָס זעלבע. אין דער דראַמע „די תּאוּוה אונטער די אולם ביימער“ פון גרויסן אַמעריקאַנישן דראַמאַטורג יודזשין אַניל קומט אויך פאַר אַ קאַמף צווישן אַ טאַטן מיט אַ זון איבער אַ פּרוי. און מאַריס שוואַרץ, וואָס האָט די דאָזיקע פּיעסע אויפגעפירט ביי זיך אין טעאַטער, האָט מיר פאַרזיכערט, אַז אַניל האָט ביי אים געזען „דעם בעס“ איידער ער האָט געשריבן „די תּאוּוה אונטער די אולם-ביימער“ און ער איז זיכער אַנגערעגט געוואָרן פון בימקאַס פּיעסע צו שרייבן זיין ווערק. פאַרשטייט זיך, אַז דאָ קאַן קיין רעדע נישט זיין וועגן קיין פּלאַגיאַט. אין יעדן פון די דערמאַנטע ווערק איז פאַראַן אַן אייגענע סביבה און אייגענע מענטשן. און ביי בימקאַן איז שוין גאַר פאַראַן אַן אייגענע סביבה און אייגענע מענטשן. די דינסט-מויד ראַשעל, וואָס באַ-שליסט זיך חתונה האָבן מיט דעם פּאַטער צוליב זיין פאַרמעגן און צוליב די רייכע קליידער פון זיין ערשטן ווייב, איז נישט גליקלעך. איר פעלט דער עיקר אין לעבן — די ליבע און די פשוטע תּאוּוה-זעטיקייט. און די קליידער פון דער פאַרשטאַרבענער פאַרגייערין אירער, וואָס האָבן זי פריער אַזוי שטאַרק גערייצט, שרעקן זי און פאַראומערן איר נאָך מער דאָס לעבן. און כאַטש זי איז אַ דאַרפישע מויד און זי רעדט מער ווי אַ שיקסע איידער אַ יידיש מיידל, איז זי פאַרט אַ יידישע טאַכטער. דעם מאַן אירן, וואָס האָט זי געקויפט מיט זיין פאַרמעגן, וויל זי קיין פרוי נישט זיין און זי באַרימט זיך, אַז זי וועט דאָס נישט זיין און אַז ער וועט ביי איר „האַבן אַ פּייג“, אַבער אַפּנאַרן אים מיט דעם זון האָט זי דאָך מורא, וויל זי וויל פאַרט בלייבן אַן ערלעך יידיש מיידל. דער געראַנגל צווישן אינסטינקט און פליכט קומט ביי די דאָזיקע פּרימיטיו-ווע מענטשן אַרויס ווי אַ קאַמף צווישן יידישקייט און גויאישקייט. און אין אַ גרויסער מאַס זיגט די יידישקייט. דער זעלבער זון, וואָס זאַגט, אַז ער וואָלט געקאַנט הרגענען דעם טאַטן, דערשרעקט זיך, ווען דער פּאַטער קריגט אַן אַטאַקע און ער בעט זיך ביי אים ער זאָל נישט שטאַרבן. דאָס רעדן אין דער פּיעסע איז גויאיש, דאָס האַנדלען — יידיש!

„דעמבעס“ פאַרמאָגט אַזאַ זיכערקייט אין געבוי, אַזאַ אייגנאַרטיקייט אין דעם געמיש פון גויאיש-יידישער שפּראַך, אַזעלכע שאַרף-געמאַלענע טיפּן און אַזאַ כּסדרדיקע פאַרכאַפּנדיקע האַנדלונג, אַז זי געהער לויט איר גאַנצקייט צו די בעסטע רעאַליסטישע דראַמאַטישע שאַפּונגען אין יידיש. זי האָט נישט ווייניקער טעאַטראַלישקייט ווי גאַרדינס אַ פּיעסע און זי האָט רעאַל און קינסטלעריש אויסגעהאַלטענע העלדן און זי איז אַ גאַנצער בנין מיט אַן אָנהייב, אַ קלימאַקס און אַ סוף, וואָס איז קיין סוף נישט, ווייל ביי ייִדן דערגייט מען נישט ביז צום עקסטרעם, ביי ייִדן וועט נישט דער טאַטע דערהרגענען דעם זון און נישט דער זון דעם טאַטן, און אויב ביי גאַרדינען איז דער „שחיטה“ הרגעט יאָ אַסטרקע צלאַל ראַפּאַפּאַרטן, איז דאָס טאַקע מער גויאיש ווי יידיש און עס איז טאַקע מער אַסטראָוויקס ווי גאַרדינס, בימקאָ האָט פון דער פאַרגוי-אישט-דאַרפישער סביבה אַרויסגעוויקלט אַ יידישע זיטן-דראַמע.

ווייניקער יידישע גאַנצקייט איז פאַראַן אין זיינע צוויי שוואַכערע דראַמען פון יענער עפּאָכע, „ווינטן“ און „פאַרוועלקטע בלעטער“, כאַטש זיי האָבן ביידע קאַנפּליקטן פון יידיש-גויאיש, אין „ווינטן“ ווערט אַ יידישע פרוי פאַרגוואַלדיקט בשעת מילחמה פון אַ רוס, דער מאַן, וואָס קומט צוריק פון פּראַנט, דערוויסט זיך און ער איז זיין פרוי מוחל, אָבער זי אַליין פילט זיך געפאַלן און קאָן איר געפאַלנקייט נישט אַריבער-טראַגן און זי באַגייט זעלבסטמאָרד. דאָס דאַזיקע איז נישט יידיש! ייִדן קוקן אַנדערש אויף זייערע שענדער און פילן, אַז געפאַלן זענען נישט זיי, נאָר די שענדער, אין „פאַרוועלקטע בלעטער“ איז אַ חסידישע טאַכטער פאַרליבט אין אַ שייגעץ און, ווי דער שטייגער איז, אין אַ שיינעם און אַ געזונטן און זי ווערט געצווונגען חתונה צו האָבן פאַר אַ יידישן יונגערמאַן, וואָס איז אַ בלייכער, אַ שוואַכער, אַן אויסגעווייקטער. (זענען טאַקע אַלע שקצים געזונט און שיינ און אַלע יידישע בחורים אַזוי שוואַך? ביי קאַבריןען אין „דאַרפס-יונג“ איז פאַרקערט: דאָרט איז די שיקסע די קראַסאָוויצע און דאָס יידישע מיידל איז די אידיאַטקע...) דאָס חסידישע מיידל ווערט געצווונגען חתונה צו האָבן פאַר דעם יידישן בחור, ווייל איר פאַטער איז אין אַ נויט, און זי קאָן נישט גליקלעך זיין מיט איר יידישן מאַן, כאַטש זי גלייבט אויך נישט אין דער ליבע פון קריסט-לעכן בחור, זי ווייסט, אַז זי איז ביי אים איינע אין דער ריי און — זי באַגייט זעלבסטמאָרד. כימעט אַלע יידיגוי דראַמעס זענען אַוועקגע-

שטעלט אויף אַ פּאַלשן באַדן. נישט די גויאישע שיינקייט און חכמה און יידישע מילדקייט און טיפּשנות זענען געווען די סיבות פון די דאָזיקע דראַמעס...

אַבער פּאַכמענישקייט פון אַ דראַמאַטיקער איז פּאַראַן אויך אין אַט די צוויי שוואַכע פּיעסן. „ווינטן“ האָט אַ טעמע, וואָס איז אין אַן אַנדער פּאַרעם און דורך אַן אַנדער סביבה געקומען צום אויסדרוק אין אַנסקיס „טאַג און נאַכט“. דאָס כאַפּן זיך צו אַזאַ טעמע, זאָגט עדות, אַז בימקאָ איז אַ דראַמאַטיקער פון דער נאַטור.

און מ'קאָן זאָגן מיטן פּולן מויל, אַז אין „גנבים“, „דעמבעס“ און אין געוויסע שטעלן פון „ווינטן“ און „פּאַרוועלקטע בלעטער“ איז פ. בימקאָ שוין געווען פּונקט אזוי רייף אַלס דראַמאַטיקער, ווי רייף ער איז געווען אין „רעקרוטן“, „פּעפּער“, „אַ מעשה מיט אַ קאַזאַק און זאַק האַבער“, אַלס דערציילער. שוין אַפּגערעדט, אַז מיט „מויערן“ האָט ער אַלס דראַ-מאַטיקער געגרייכט מער ווי רייפּקייט.

מיט אַט דעם באַגאַזש איז בימקאָ אַנגעקומען אין עלטער פון 31 יאָר קיין צפּון-אַמעריקע. און עס איז געווען נאַטירלעך, אַז ער זאָל זיך נישט לייכט אַמעריקאַניזירן. ער האָט מיט זיך געבראַכט אַן אַנגעלאַדנ-קייט מיט אַ דור-דורותדיקן לעבן, וואָס קאָן קלעקן אויף מער ווי איין מענטשלעך לעבן. און ער האָט אין נאַרד-אַמעריקע אַ לאַנגע צייט ווייטער געשריבן דערציילונגען פון יידישן לעבן אין פּוילן. אַ מאָל, האָט ער אויך אַ שילדער געטון ניו-יאָרקישע בילדער, אַבער די מענטשן פון אַט די בילדער האָבן על פי רוב געשטאַמט פון פּוילן, און ער האָט אין די דאָזיקע בילדער און סקיצן דאָ און דאָרט אַ שיינ געטון מיט זיין עכט-קייט, מיט זיין קערנדיקער, אַנגעזעטיקטער, כאַטש נישט שטענדיק קלאַ-רער שפּראַך, מיט זיין פּאַעטישקייט און מיט זיינע פּיינע פּסיכאָלאָגישע באַאָבאַכטונגען. אַבער זיין האַרץ איז אויף ווייטער פּאַרבליבן ביי די פּוילישע יידן.

און ער האָט, וואַרשיינלעך, שוין זייענדיק אין אַמעריקע, אַנגעשריבן אַ דראַמע, וואָס פּאַרנעמט אַן אויבנאָן פּלאַץ צווישן זיינע דראַמאַטישע שאַפּונגען און איז נאָך „מויערן“ די שטאַרקסטע און ווירקנדיקסטע, הגם זי איז אַנגעשריבן נישט אזוי קאַנצענטרירט, ווי די לעצטע און זי האָט איבעריקייטן און האָט אפילו אַ מין קאַמיקער, וואָס איז דורכאויס נישט נויטיק, וואַרשיינלעך האָט דער מחבר דאָס דאָזיקע געטון, ווייל אים

איז נישט גערעאטן אַרויפצוברענגען „מויערן“ אויף דער בינע און ער האָט געמיינט, אַז דער זכות פון קאַמיקער וועט אים ביישטיין צו גרייכן מיט זיין נייער פּיעסע אין דעם נישט צוגעזאַגטן לאַנד פון יידישן טע-אַטער. די דאָזיקע פּיעסע הייסט „מאַרכביינער“.

פאַראַן ביי בימקאַן אַ נייגונג אַרויסצוברענגען דעם צוזאַמענשטויס פון בלוטן געמיש. אָבער דער דאָזיקער געמיש קומט ביי אים נישט צווישן ייד און גוי, נאָר דווקא צווישן ייד און ייד — צווישן חץ-דרגישן און זינדיקן ייד און יחוסדיקן און הייליקן ייד. עס פעלט אַ קלייניקייט, אַז ס'זאָל קומען צו אַזאַ געמיש אין „מויערן“, ווען פאַר דעם פרייז פון גאַלד וויל קאַפל עקיבא קויפן אַ רבין פאַר זיין זינדיקער טאַכטער. אין „מאַרכביינער“ געשעט דאָס דאָזיקע, וואָס אין „מויערן“ האָט נישט געקאַנט געשען. דאָ ווערט געוויזן ווי אַזוי אַן אומגעזעטיקטע נואפניצע פון דער יידישער אונטערוועלט איז מאַנס אַ שוואַכן רבין און זי האָט פון אים אַ קינד. זי הייסט „פאַרברענטע הדס“, איז די פרוי פון אַ יידישן מעסערשטעכער, מיטן נאָמען מאַרכביי, וואָס איז פאַרמישפט אויף דריי צענדליק יאָר תּפּיסה. איר שווער איז אַן אויסגעדינטער ניקאָליעווסקער סאַלדאַט און זי רעדט צו אים אַפֿן וועגן איר סעקסועלער אומגעזעטיקייט. זי איז נישט קיין לילית, וואָס איז געשיקט פון אשמדאי צו אומברענגען צדיקים, זי איז פשוט אַ זנות-זולל וסובאַניצע. און אין אַ שלאַקס רעגן פאַרבלאַנדזשעט צו דער שלאַגבאַן וווּ איר שווער אַרבעט, דער צלאַפּער רבי אַן אויסגעווייקטער און די פאַרברענטע הדס איז אים מאַנס, זי פאַרצוקט אים ממש ווי אַ חיה און זי האָט פון אים אַ יינגעלע. איין זונדל האָט זי פון דעם מאַן דעם מעסערשטעכער. דער רבי קריגט זיין עונש באַלד — ער ווערט גאַר גיך פאַרשניטן. און אין אַכצן יאָר אַרום קריגט די שטאַט די שטראַף. עס הענגט איבער איר אַ קללה. פריער קומען גולנים און צעראַבעווען דאָס ביסל יידישע האָב און גוטס און וואַרפן אַ פחד אויף דער גאַנצער שטאַט און שטעלן אַפּ דעם מיסחר. דערנאָך קומען מיז, דער רבי זאַגט, אַז אַ בלינדער זעט, אַז די מיז שטאַמען פון דעם זעלבן מקור, וואָס די גולנים. אַז מען וועט אויסראַטן ביידע, וועט קומען אַ נייע מכה. פאַרוואָס קומט אַ שטראַף דער גאַנצער שטאַט, אַז איין פרוי האָט געזינדיקט? עס קומט אויס צו פרעגן: „אישה אחת תחטא ועל כל העדה תקצוה?“ קומט אַ תירוץ דורך דעם מויל פון שניידערל (אין דער פּיעסע פיגורירן אַ סך בעלי-מלאכה), אַז ווען א ספר-

תורה ווערט צעריסן, פאלט די זינד נישט בלויז אויף דעם, וואָס צערייסט זי, נאָר אויף דעם גאַנצן אָרט. די דאָזיקע נישט גערעכטיקייט איז שכיח נישט נאָר ביי יידן. אַ פאַרשוועכטע הייליקייט ברענגט אַ שטראַף אויף אַלע!

דערווייל וואַקסן די צוויי מאַרכביינער, איינער האָט זיין פאַטערס פייזשן כוח און דער צווייטער זיין פאַטערס פיזישע שוואַכקייט און גייס־טיקע גבורה. דעם ערשטן רופט מען דער יונגער מאַרכביין און דעם צווייטן — דער שוואַכער מאַרכביין. און דער רבי ר' הילל דערקענט ברוח הקודש, אַז דער שוואַכער איז דער גילגול פון אַ גרויסער נשמה און ער ציט אים אַריין אין בית־המדרש און ער ווערט אַ גדול בישראל. דער זעלבער רבי זאָגט אויך אָן, אַז מאַרכביין וועט ברענגען די גאולה פאַר דער שטאַט, איז די שאלה: וועלכער? דער גיבור אין גוף, צי דער גיבור אין גייסט? און סוף כל סוף דערוויסט מען זיך דעם אָפּשטאַם פון שוואַכן מאַרכביין. די פאַרברענטע הדס ווערט אַנגעשיכורט און נכנס יין, יצא סוד, דער יונגער מאַרכביין איז זיך נוקם אין די גזלנים און די גויים גרייטן זיך דערווייל נוקם צו זיין אין די יידן. דער רבי אָבער ווייסט שוין, אַז די ישועה וועט ברענגען דער שוואַכער. דער יונגער אַליין שרעקט זיך אויך פאַר דעם שוואַכן און ער שיקט אים אונטער אַ שוואַר־צע מוידה, זי זאָל אים פאַרפירן. די דאָזיקע מוידה איז שוין יאָ אַ לילית. זי האָט וואַרשיינלעך ליב דעם שטאַרקן אין גוף, אָבער זי פירט אויס זיין שליוחות. און דעם טאַטנס צד שטאַרקט זיך איבער דער מאַמעס צד אין שוואַכן און ער באַזיגט די מוידה דעם יצר־הרע און דער יונגער ברודער פאלט אין שלאַכט מיט די גזלנים. דער המון וויל אומברענגען די זינדיקע מאַמע, אָבער מען טאָר דאָס נישט טון, ווייל זי האָט טאַקע פאַרלאָשן דאָס ליכט פון צלאַפער רבין, אָבער זי האָט דאָס צוריק אָנגע־צונדן דורכדעם, וואָס זי האָט געבוירן זיין זון. מען פראַוועט אָפּ אבילות נאָך דעם יונגן מאַרכביין און נאָך דעם גאַנצן דור מאַרכביינער און דער שוואַכער באַהערשט די לאַגע. ער דערקלערט די גויים, אָן די פיזישע יידישע מאַכט, פון וועלכער זיי האָבן געליטן, איז געפאלן און איצטער האָבן זיי אַן אַנדער יידישע גבורה קעגן זיך, אַ גייסטיקע, אַזאַ, וואָס מ'קאָן נישט שלאָגן...

בימקאָ ווייזט דאָ, אַז דער גייסטיקער כוח איז ביי יידן שטאַרקער ווי דער פיזישער. צוויי מאָל האָט דער גייסט דאָ באַזיגט דעם גוף. דער

שוואַכער מאַרכביין האָט אין זיך אַליין באַזיגט דער מאַמעס אומגע-
זעטיקטע גופניות מיטן כוח פון טאַטנס רוחניות און ער האָט באַזיגט
דעם שטאַרקן ברודער מיט דעם כוח פון זיין גייסט.

דער זעלבער בימקאָ, וואָס האָט אין „רעקרוטן“ געוויזן, אַז אין
פוילן איז פאַראַן אַ געזונט יידיש לעבן בגוף, אַזאַ ווי דאָס פּויליש און
אַז דאָס יידישע לעבן אין פּוילן איז נישט קיין גלות, האָט דערנאָך
דערזען, אַז דער יידישער גייסט האָט אין זיך די יידישע אייביקייט,
נישט דער יידישער גוף, וואָרשיינלעך איז אין דעם געווען די ווירקונג
פון דעם „אויסגעלייזטן“ פּוילן, וואָס האָט גענומען באַצאָלן די יידן,
וואָס האָבן זיך באַטייליקט אין אַלע באַפּרייאונגס-קאַמפּן פון פּוילן, מיט
שטייגער פאַר ברויט, ווען בימקאָ האָט דערזען ווי די פּאָליאַקן קריגן
די מאַכט פון מלוכה, האָט ער געזוכט אַנשפּאַר פאַר יידן אין דעם „לא
בכוח ולא בחייל“.

פ. בימקאָ איז אַוועקגעפאַרן פון פּוילן מיט מער גלויבן אין יידישן
גייסט, ווי אין יידישן גוף. אין דעם צענטן באַנד פון זיינע „געקליבענע
שריפטן“, וואָס הייסט „קעליץ“ און וואָס באַשרייבט דעם מחברס געבוירן
שטאַט, וועלכע איז געווען אַ מקום מוכן לפּורעניות באַלד נאָך דעם
ערשטן וועלט-קריג און איז דאָס געוואָרן אויך נאָך דעם צווייטן וועלט-
קריג (דער קעלצער פּאַגראַם פון דער נאָך-היטלער-מפּלה האָט איינגוט-
לעך אַ סוף געמאַכט צו יעדער אילוזיע פון קאַנען אויסבויען אַ ניי יידיש
לעבן אין פּוילן), אין אַט דעם בוך איז פאַראַן אַ קליין זאַכעלע, וואָס
הייסט „ביטחון“, ווערט דאָרט געשילדערט ווי עס שלעפט זיך אויף
דעם שליאַך אַ גאַנץ אויסגעוואַרצלט יידיש שטעטל און פאַרנט גייט אַן
אַלטער ייד, וואָס איז פול מיט אמונה, אַז מען וועט נאָך בעזרת השם
אַנקומען און אונטן גייט אַ יונגער ייד, וואָס איז בלויז מידיקייט... אַט אַ
די איבערצייגונג האָט בימקאָ מיטגענומען קיין אַמעריקע — ביטחון
האַבן די אַלטע, פעסטקייט איז פאַראַן אין יידישן גייסט, און ער האָט
געהאַפט זיך, אומקערן קיין פּוילן, וווּ זיין נשמה איז געבליבן.
„איך גיי אַוועק — שרייבט ער אין דערמאַנטן בוך — נאָר מיין האַרץ
בלייבט אַלץ מיט איר (מיט דער שטאַט קעליץ) — וווּ מיין גוטע מאַמע
האַט מיך אויסגעוויגט“.

ער האָט מורא געהאַט, אַז ווען ער וועט צוריקקומען, וועט ער נישט
קאַנען גיין, ווייל די פּיס וועלן זיך אים ברעכן, אַז עס וועט אינגאַנצן

נישט זיין וווהין צו קומען, האָט ער דאָך נישט געטראַכט, כאָטש ער האָט יאָ פאַראויסגעזען, אַז פּוילן וועט בלייבן אָן יידן. ער האָט מיסתמא גע- מיינט, אַז וויבאַלד געזיגט האָט דער שוואַכער מאַרכביין, דער יידישער גייסט, וועט מען די יידן פאַרט לאָזן לעבן. ער דערציילט אין זעלבן בוד „קעלי“ „די לעגענדע פון דעם קרושניקער רבס באַרד“, אַז נאָך דעם ווי די רוסן האָבן דעם רבין אומגעבראַכט, איז „די באַרד זיינע אַרומ- געגאַנגען איבער די רוסישע פּאַזיציעס און געשראַקן די זעלנער.“

ווער ווייסט, צי די הונדערטער טויזנטער בערד פון די אומגעבראַכ- טע פּוילישע יידן שוועבן נישט היינט איבער די הייזער פון די פּוילישע מערדער און שרעקן זיי... די פּאַליאַקן האָבן פאַרנומען די הייזער פון די יידן, וואָס זיי אַליין האָבן געהאַלפן הרגענען.

**

30 יאָר געפינט זיך בימקא אין די פאַראייניקטע שטאַטן. ווען מען זאָל רעכענען, אַז זיין ליטעראַרישע טעטיקייט הייבט זיך אָן פריער ווי אין 1909, ווען עס איז דערשינען זיין ערשטע זאַך אין לאַדזשער „טאַ- געבלאַט“, קאָן מען אַלץ נישט באַהויפטן אַז זיין ליטעראַרישע טעטיקייט אין פּוילן האָט געדויערט מער ווי פּופּצן יאָר. אין אַמעריקע ווידער איז ער ביז איצט געווען ליטעראַריש טעטיק צוויי מאָל אַזוי פיל צייט וויפּל ער איז געווען אין פּוילן. די דערגרייכונגען אָבער זענען, ליידער, ליידער, אַ סך קלענער ווי די דערגרייכונגען אין פּוילן. ווער איז אין דעם שולדיק? איז שולדיק נאָר די נישט-גינסטיקע סביבה פאַר דעם יידישן שרייבער אין אַמעריקע? איז אין דעם שולדיק נאָר דער פּאַקט, וואָס דער יידישער שרייבער האָט געמוזט (און מוז עד היום) טון אַנדערע אַרבעטן, ביכדי צו האָבן פּרנסה? איז דאָך בימקא אין דעם פּרט נישט קיין אויסנאַם. מיט אַלע יידישע שרייבער איז דאָך געשען דאָס זעלבע: זיי האָבן אַלע געמוזט אַרבעטן אין שאפּן, ביוראַען, קראַמען, צייטונג- שטענדערע, אַדער אין בעסטן פאַל איז צייטונגען, וואָס דאָס דאָזיקע איז אויך נישט דער בעסטער פאַל. בימקא האָט אַ לאַנגע צייט געאַר- בעט אין אַ „שאַפּ“ און דאָס דאָזיקע האָט אים געגעבן אַ מעגלעכקייט צו דערקענען דאָס יידישע לעבן אין אַמעריקע.

מען דאַרף דענקען, אַז בימקא איז לויט דעם גייסט נישט קיין

אמעריקאנישער שרייבער. ער איז נישט קיין שרייבער פון אַ לעבן, וואָס האַלט אין ווערן, נאָר ער איז אַ שרייבער פון אַ לעבן, וואָס איז פאַראַן און האַט בולטע קאַנטורן. ער האַט שרייבעריש שווער איינגע-
 נומען אַמעריקע. ער האַט שווער זיך אַריינגעלעבט אין אַ לעבן, וואָס האַט נישט קיין גלויבן אין קיין מאַרגן. ער האַט שווער געכאַפט אפילו ראַס דאָזיקע לעבן, וואָס האַט קוים די ערד און גאַרנישט דעם הימל און נישט די טיפקייט פון דער ערד. כאַטש מען האַלט אין איין פאַרשטעלן בימקאָן אַלס וויסנבערגס אַ תלמיד, האַט ער פונדעסטוועגן שטענ-
 דיק געזוכט דעם יידישן זין פון לעבן און דעם עיקר פון יידישן גייסט. אין זיין שרייבן איז פאַראַן אַ סך מער גייסט־זוכענישן, ווי בלויז ערד. אפילו אין „רעקרוטן“, וואָס איז יאָ געשריבן נאַטוראַליסטיש וויסנבער-
 גיש, איז פאַראַן יידישקייט און איבערהויפט יידישער יושר און יידישע אהדות. און בימקאָ קאָן דאָך נישט רעדוצירט ווערן צו „רעקרוטן“. „פראַך“, „מויערן“ און „מאַרכביינער“ זענען דאָך ווייטערע און העכערע עטאַפן אין זיין שאַפן. און דעם גייסט האַט ער אַ לאַנגע צייט אין אַמע-
 ריקע נישט געפונען. ווען בימקאָ וואַלט געשילדערט אַ שטאַרקן מאַן, וואָס האַט פאַרלוירן ביידע פיס אין פוילן, וואַלט די באַציאונג צו אים נישט אַרויסגעקומען אַזאַ מערדעריש־אומברחמנותדיקע, ווי זי איז אין אַמעריקע. (אין דער דערציילונג „דער געוועזענער“). עס וואַלט ערגעץ אויך געווען אַ פונק יושר.

די ערשטע צייט האַט בימקאָ געשריבן אַזעלכע בילדלעך פון דעם אַמעריקאַנער לעבן, וואָס האָבן געהאַט גאַנץ ווייניק זוך, שאַטן און לופט אַרום זיך און זיי האָבן געמאַכט דעם איינדרוק פון מאַמענט פאַטאַגראַ-
 פיעס און פון רייזע איינדרוקן. עס האַט גענומען אַ גאַנץ היפשע צייט, ביז וואַנען ער האַט זיך אַזוי אַריינגעלעבט אין דער נייער וועלט, אַז ער האַט געקענט מאַלן בילדער, נישט נאָר אַראַפנעמען פאַטאַגראַפיעס. און אויך דעמאָלט האַט ער זיך אַרויסגעהאַלפן דורכדעם, וואָס ער האַט געשילדערט אַזעלכע מענטשן, וועלכע ער האַט געקענט פון דער היים אַרויס. ער האַט גענוצט דעם זעלבן מעטאָד, וואָס שלום אַש אין זיין „אַנקל מאָזעס“, כאַטש ער האַט געזען מיט די אייגענע אויגן און גערעדט מיט דעם אייגענעם קול. און ערשט האַט ער אין די דאָזיקע דערציילונג-
 גען נאָר געהאַט סאַטירע און קריטיק אויף די אַרטיקע זיטן און איבער-
 הויפט אויף די „יוניעס“ (סינדיקאַטן) און זייערע פירער. און בימקאָ

איז פון דער נאטור א פאעט און א פסיכאלאג. און אויב דא און דארט האט ער געפרוווט א כאפ טון א פסיכאלאגישן שטריך, פון זיינעם א העלד, איז ער געווען אזא נעגאטיווער, אז ער האט זיך געקאנט דער-שרעקן פאר אים ווייל ער האט אין דער אלטער היים שטענדיק געזוכט און אפט געפונען אויך דאס פאזיטיווע. און דעם פאעטישן טאן האט ער אין זיינע אמעריקאנער שריפטן אינגאנצן נישט געקאנט אַנשלאָגן.

און פונדעסטוועגן איז שוין פאראן א גאנצע ריי שאפונגען פון דעם דורכאויסן אמעריקאנישן יידישן לעבן פון פ. בימקא, וואס זענען ווערט באטראכט צו ווערן, אבער די אויפגאבע פון אט דעם עסיי איז דאך געווען בעיקר אריינצוזינגען בימקאן אין דער פויליש-יידישער לי-טעראטור. און דערצו האב איך נאך נישט געהאט קיין מעגלעכקייט צו לייענען אלע אמעריקאנער פראזע און דראמאטישע זאכן פון בימקאן, ווייל זיי האבן צו מיר נישט געגרייכט און זיי האבן ביכלל נישט גע-גרייכט קיין ארגענטינע אין קיין געניגנדיקער מאס. וואלט דא שוין אפשר געווען צייט צו שטעלן א פינטל, אבער איך געפין פאר נייטיק צוצוגעבן אהער דאס דאזיקע פויליש-יידישע, וואס אונדזער שרייבער האט געזען און געוויזן אין אמעריקע.

לעא פינקלשטיין האט אומצייליקע מאל אָנגעוויזן, אז אין בימקאס שריפטן פון דער אלטער היים איז נישט פאראן דער סאציאלער קאנפליקט און דער קלאסן קאמף. און דאס איז אין א גרויסער מאס אמת. אין אמע-ריקע האט בימקא יא געזען (און געוויזן אין זיינע שריפטן) דעם קלאסן-קאמף, אדער ריכטיקער: די קלאסן-קאמפן. עס קעמפן דארט נישט נאר אַרבעטער מיט באַלעבאַטיים, נאר אויך אַרבעטער מיט „יוניאנס“ (סינ-דיקאטן) און זייערע פירער, וואס באַזאָרגן מער זיך אַליין, ווי די אַרבע-טער. און עס קעמפן אויך אַרבעטער מיט אַרבעטער. אינטעליגענטע און באַוווּסטיזניקע אַרבעטער קעמפן מיט פראַסטע און אומבאַוווּסטיזניקע. און די לעצטע זענען אין דער ריזיקער מערהייט און זיי זענען מוראדיק ציניש. פאר זיי איז יעדער באַוווּסטיזניקער אַרבעטער אַ קאַרל קאַרקס. און די עכט-סאָציאַליסטישע אַרבעטער ווערן פאַרוואַנדלט אין נאַרישע און הילפלאַזע מאַראַל-פּרעדיקער.

לויט בימקאן קומט אויס, אז די פוילישע יידן האבן אין אמעריקע דורכצומאכן א צווייטע עמיגראציע. אזוי לאנג זיי ארבעטן נאך אין דעם היימישן וויליאמסבורג, אדער ביכלל אין דער איסט-סאיד, לעבן זיי

נאך און ארבעטן ווי אין פוילן און זייער באלעבאס איז נאך אן אייגענער און זיי זענען נאך מער יידעלעך, ווי ארבעטער. אין דער דערציילונג מיט דעם סוגערינדיקן נאמען „דער שאפ, עליע רבילע און די יידעלעך זיינע“ ווערט געשילדערט ווי דער באלעבאבס עליע רבילע איז נישט צו-פרידן מיט דעם צעקראכענעם טעמפא, מיט וועלכן זיינע יידעלעך אר-בעטן, נאך דעם, וואס ער האלט דעם שאפ אין אן אלטער חורבה, א שטאל, אין וויליאמסבורג גאנצע צוואנציק יאר און ער ווערט רייך פון זיי. עליע וויל, אז זיין שאפ זאל ווערן אמעריקאניש און ער פירט אים אריי-בער ווייטער און שטעלט אנדער א פרעמדן „פארמאן“ (משגיה, אין ארגענטינע הייסט עס „קאפאטאס“) און יענער באזייטיקט שוין די על-טערע. צו עליען טענהן זיי נאך על פי יידישקייט, על פי יושר, זיי פרעגן אים, צי ער איז נישט עלטער געווארן, זיי פרעגן אים אויך, צי אין וויליאמסבורג מאכט ער נישט גענוג געלט און צי ער וויל זיי זאלן זיך יינגער מאכן דורך קאסמעטיק... מיט אט דער דערציילונג האבן נישט נאך די „יידעלעך“ פון עליע רבילעס „שטאל“ געמאכט די נייע עמי-גראציע, נאך בימקא אליין האט זי געמאכט. און ער האט זי געמאכט אויך שפראכלעך. ער האט אריינגענומען אין זיין לשון די נויטיקע צאל אמעריקאניזמען, אן וועלכער א רעאליסטישער שרייבער קאן זיך נישט בשום אופן נישט באגיין.

און ווען זיינע „יידעלעך“ געפינען זיך שוין טאקע אין אמעריקע, שילדערט דער שרייבער א לאנגע צייט נאך דעם שאפ מיט אלע זיינע רשעותן און אומגערעכטיקייטן, צו וועלכע עס העלפט סיי די „יוניע“ און סיי די ארבעטער אליין. ער שרייבט טענדענציעז קעגן ביידע. אין דער דערציילונג „די יוניע, דער באס און די ארבעטער — ווי פון איין שטיק“, ווייזט ער ווי א „באס“ פירט אריבער זיין שאפ אין א צווייטן שטאט, ווו ער קריגט שיקסעס פאר א דריטל פרייז און ווען די אפגע-יאגטע ארבעטער ווענדן זיך צו דער „מאמע“ דער יוניע, אז זי זאל העלפן רעדן זיי צו טויבע אויערן. און עס ווייזט זיך ארויס, אז די „יוניע“ פירער האבן די ארבעטער פארראטן, ווייל זיי האבן אן אפמאך מיט דעם „באס“, ער זאל צווינגען די „שיקסעס“ אריינגיין אין דער „יוניע“ און בארייכערן די קאסע פון סינדיקאט (דארט צאלט מען א גרויסן אפצאל פאר דעם ווערן א מיטגליד).

און אין דעם מאנאלאג „קארל מארקס פון דער אנדערער זייט“, ווייזט

ער די רשעות פון די אַרבעטער צו זייערן אַ קאַלעגע, וואָס פאַרלירט די אַרבעט-פעאיקייט. דער באַלעבאַס לייגט פאַר מען זאָל דעם אומגליק-לעכן אַרבעטער, וואָס האָט אַ פאַמיליע, וועלכער עס דראָט הונגער, צאָלן אַ האַלבן געהאַלט, איין טייל וועט ער צאָלן און איין טייל זאָלן זיי אַלע צאָלן. עס נעמט זיך אָן קליין געלט אויף זייער חלק. דער איינציקער אינטעליגענטער אַרבעטער, וואָס שטיצט דעם דאָזיקן פאַר-שלאַג ווערט פאַרשריען אַלס אַ „לא יוצלח אַ קוני לעמל אַ קאַרל מאַרקס“... די אַרבעטער דערלאָזן בשום אופן נישט אַרופלייגן אַ שטייער אויף זיך און זיי זאָגן דאָס איז אַזאַ שפּראַך, וואָס דעקט מוראדיק אויף זייער גראַבקיט.

די שטענדיקע אָנגעצויגנקייט און דער שווערער דרייפאַכיקער קלאַסן-קאַמף צווישן אַרבעטער, באַלעבאַס און „יוניע“ ווערט אַמאָל אַ ביסל נאַכגעלאָזט מיט דער הילף פון הומאַר. אין דער דערציילונג „דער טאַטע, דעם טאַטנס קינדער און די יוניע-שאַפּ“ שטעלט דער שרייבער אַנידער דעם טאַטן פון די באַלעבאַטים צווישן די באַלעבאַטים און די אַרבעטער. דער טאַטע איז אַ שניידער זייט דורות און אים ציט צו אַר-בעט און אַרבעטער און די אַרבעטער נוצן דאָס אויס און ווען מען שפילט זיך אין „פעטשעלעך“, אַ שפּיל, ביי וועלכן איינער שטעלט זיך מיט דעם פנים אַראָפּ, האַלט די האַנט פון הינטן און ווען מען דערלאַנגט אים אַ פאַטש, דאַרף ער טרעפן ווער עס איז, פּיצקעט מען אים אַריין וויפּל נאָר מען קאָן און זיי מאַכן שוין, אַז ער זאָל נישט טרעפן. עמיצער שיקט זאָגן די זין, אַז אויב זיי וועלן נישט אַכטונג געבן אויף דעם טאַטן, וועט מען אים דאַרפן צורעכט מאַכן אַ פאַר הענט, אַדער ער וועט וואַכן-לאַנג נישט קאָנען זיצן. אַזוי לאַנג די קינדער האָבן געהאַט אַן אַלטמאַדישן שאַפּ, האָט דער אַלטער געאַרבעט, אַבער זייט זיי האָבן איינגעפירט אַ מאַדערנעם שאַפּ לאָזט אים די „יוניאַן“ נישט אַרבעטן. און די אַרבעטער זענען צופרידן און זיי האָבן הנאה, וואָס זיי קאָנען חוּק מאַכן פון דעם טאַטן פון די באַלעבאַטים. פאַראַן דאָ עפעס פון דעם הומאַר, וואָס בימקאָ האָט געהאַט אין אַזעלכע דערציילונגען וועגן דער אַלטער היים, ווי „פעפּער“, „דער קאָזאַק“ און „דער זאַק האַבער“.

פ. בימקאָ האָט אָנגעשריבן אַ גרעסערע נאָוועלע פון אַמעריקאַנער לעבן מיט דעם נאָמען „איסט סאַיד“.

(איסט סאיד מיינט: מיזרח-זייט. אלע ניו-יארקער גאסן זענען צעטיילט אויף אן איסט — מיזרח און וועסט — מערב-זייט. אויף ענגליש הייסט אַ האַלב ניו-יאַרק „איסט סאיד“ דעם נידעריקן טייל פון דער מיזרח-זייט וואָס געפינט זיך נאָענט צום „איסט ריווער“ — מיזרח-טייך, וואָס איז אַמאָל געווען אַ ייִדישע געגנט און היינט זענען שוין דאָרטן פאַראַן מער סלאַוון, איטאַליענער און נעגער ווי יידן, רופט מען אין ענגליש „די לאָוער, איסט סייד“ — די נידערי-קע מיזרח-זייט. די יידן רופן זי „איסט סייד“. די צוויי גרויסע ייִדישע בלעטער „פאַרווערטס“ און „טאָג“ און אייניקע ייִדישע טעאַטערס געפינען זיך אין דער „נידעריקער מיזרח-זייט“, וווּ קיין יידן זענען שוין נישטאָ).

דאָס איז די איינציקע גרעסערע דערציילונג, וואָס ער האָט אָנגע-שריבן פון נאָך „רעקרוטן“ און לויט דער קאָנסטרוקציע דערמאָנט זי טאַקע אין „רעקרוטן“, זי האָט אַ סך מער באַשרייבונג, ווי אַן אויסגע-שפראַכענעם אינהאַלט. פאַראַן אין אַט דער דערציילונג אַ סך בייזע סאַטירע, אָבער דער לייכטער הומאָר פון „רעקרוטן“ פעלט, ווייל דאָ איז נישט פאַראַן די דאָזיקע מענטשלעכקייט, וואָס איז געווען אין פּוילן. דאָ לעבט מען צוליב דעם פרעס און אַ גרויסער טייל פון „איסט סאיד“ דרייט זיך אַרום פרעסן. פאַראַן צוויי קראַנקע, מיסטער פּלעכט און מיסטער פּלאַכט, וואָס לייזן אויף דעם מאָגן און זייער גרעסטע טראַגעדיע איז דאָס נישט קאָנען פרעסן. זיי דאַרפן ביידע אָפּעראַציעס און זיי באַשליסן זיך נישט, אָבער ווען מיסטער פּלעכט באַשליסט זיך דאָך און ער קומט אַרויס אַ געזונטער און מיסטער פּלאַכט זעט ווי ער עסט אַ ביפשטעק, לויפט ער זיך אויך אָפּעריין, כאַטש ער האָט אַ מער קאָמפּליצירטע קראַנקהייט און ער דאַרף אַ שווערערע אָפּעראַ-ציע. און ער שטאַרבט און פאַר דעם טויט זעט ער אַ וויזיע פון פרעסן — ער זעט געבאַקענע קאַלב-ברוסט, אַ מעליקע קאַרטאָפּליע, שוואַרצן רע-טעך, גראַשיצע, רומענישע קאַרנאַצלעך... און די דערציילונג ענדיקט זיך מיט אַ מין „וויזיע“ אין אַ רומענישע קרעטשמע, וווּ עס טרעפן זיך מיסטער פּלעכט און מיסטער פּליכט (מיסטער פּלאַכט איז דאָך שוין גע-שטאַרבן). דער דריילינג מיט די ענלעכע נעמען איז אַן אַמעריקאַנישער וואַריאַנט פון גאַנאָלס באַבטשינסקי און דאָבטשינסקי און שלום עליכמס

די מייערס און די שנייערס. אין אמעריקע איז פאראן אזוי פיל פנימ-לאזיקייט, אז צוויי כימעט אלץ איינע נעמען איז נישט גענוג. און דער ערשטער רעדט זיך אראפ פון הארצן און ער טיילט אויס הילף אין זיין פאנטאזיע צו אלע ארעמע קרובים אין רומעניע. (בימקא שילדערט אין דער איסט סאיד, נאטירלעך, נישט נאָר פוילישע יידן). ער איז, מאַלט אייך, אליין אָן אַרעמאָן, דער דאָזיקער מיסטער פלעכט, אָבער ער רעדט גלייך ווי ער וואָלט געווען אַ גביר. איין קרוב האָט אַ קראַנקן זון, „שיקט“ אים פלעכט אַ גאַנצן הונדערטער, ער זאָל פאַרן קיין ווין אים אַריינשטעלן פרישע לונגען. דער וויין צענעמט אים און ער ווערט וואָס אַמאָל מילדער. ער איז גרייט צו העלפן דער מאַמעס פעטער חתונה מאַכן די טאַכטער. און דער פעטער אליין איז קראַנק אויף אַ פוס. הייסט ער אים מאַכן די בעסטע קוליע, אָדער גאָר צוויי קוליעס, איינע אויף אין דער וואַך, איינע אויף שבת. און דער מיסטער פליכט האָט דערווייל געהאַלטן אין איין פרעסן און ער האָט זיך אזוי איבערגעפרעסן, אַז אויף מאַרגן האָט מען אים געפונען אַ טויטן אין בעט.

אין „רעקרוטן“ ווערט געשילדערט א צעהוליעכץ פון יונגע פראַסטע יאָטן, וואָס שטייען צום פריזיוו, לאָדן זיך אויס פון פארצווייפלונג און ווייזן זיך דאָך אַרויס מענטשלעך און יידיש. זיי פאַרטיידיקן דעם יידישן כבוד, זיי דערלאָזן נישט, אז מען זאָל באַעוולען אַן אַרימען קרעמער, זיי גייען אפילו תהילים זאָגן, אין „איסט סאיד“ איז פאראן אַרימקייט אין עקאָנאָמיק און אין גייסט, א צוכאפעכץ צום פרעס און אַן עקסצעס פון גוטסקייט אין דער שיכורער פאָנטאָזיע. מיסתמא איז דאָרט דאָך געווען אַ גייסטיק לעבן, אָבער אפנים, אַז נישט גענוג בולט, אַז בימקא, וואָס איז אַ געמיש פון יאָ און נישט רעאַליסט, זאָל עס דערזען. גייסטיקייט דארף זיין רייף און האָבן אויסגערונדיקטע פאַרמען, אז בימקא זאָל דאָס זען און ווייזן.

די דערציילונג, וואָס איז אַ מין עפילאָג צו בימקאס ווערק וועגן פוילן, הייסט „דאָ און דאָרטן“. זי איז געדרוקט געווען אין זיבעטן באַנד „זאמליכער“, וואָס י. אַפאָטאַשו און ה. לייזוויק גיבן אַרויס. אויף דעם סמך פון אַט דער דערציילונג האָט לעאָ פינקלשטיין אַ נאָמען געגעבן זיין בוך וועגן בימקאָן „דאָרטן און דאָ“. אין אַט דער דערציילונג איז דער „דאָ“ — אמעריקע, פאראן מער ווי דער „דאָרט“ — פוילן. אין אַלע ווערק פון בימקאָן פארנעמט דעם אויבן-אָן דער פוילישער „דאָרט“. א

טרויעריקער און ביו פארצווייפלונג האַרצרייסנדיקער לעצטער אַקאָרד איז אַט די דערציילונג, וואָס איז לערך אַזוי גרויס ווי „רעקרוטן“, אַדער „איסט סאַיד“.

אין אָנהויב איז די „דאָ און דאָרטן“, דאַכט זיך, אָפטימיסטיש. דאָס בחורל שימחה בינעם, וואָס רייסט זיך אָפּ פון דער היים און פאַרט אוועק קיין אַמעריקע, האָט דאָרט חתונה און דאָס ווייב דערלאָזט שוין נישט, אַז ער זאָל אַריבערברענגען אַהער די מאַמע, נאָך דעם, וואָס דער טאטע איז געשטאַרבן. דערצו וויל די מישפּחה פון דאָרט נישט זי זאָל קומען. בלייבט אַ צעריסן יידיש הויז, אָבער נישט קיין איינ-געפאַלנס חלילה. דאָרט זיינען פאַראַן ביימער, ווייל די ערד איז דאָרט אַ פעטערע, דאָ איז די ערד (פון יידישקייט) אַ מאַגערע, „זיינען אַנשטאַט ביימער פאַראַן ביימלעך“. במחשבה אָבער איז פאַראַן איין יידישע וועלט. „דער גאָט פון די יידן — פאַרטייטשט עס בימקאָ — איז אוי מעטום, נישט ווי למשל דער פוילישער — בלויז אין פוילן, דער האַלענ-דישער אין האַלאַנד, דער טערקישער אין טערקיי וכדומה“. דעם העלדס ווייב ווערט אין אַמעריקע אויך מיט דער צייט אַ יידענע און זי וואַקסט דווקא אַ דארינקע, אַ קליינינקע און זי זעט עפעס נישט אויס, ווי אַ פרוי, וואָס וועט ווייטער ציען דאָס לעבן.

און ווען עס ברעכט אויס די צווייטע וועלט-מילחמה און די קינ-דער הערן, אַז די יידן אין אייראָפּע זיינען אויף דעם פייער און אין דער גרעסטער סכנה, ווייזן די עלטערן די ערשטע צייט אַרויס אומרו, זיי ווערן עפעס איבערגעשראַקן, זיי גייען אין שול אַריין, ווערן יידישלעכער. די יוגנט איז מער ממשותדיק גרייט אויף קרבנות. טעמעלע וואָלט גע-וואָלט ווערן אַ מאַקאַבער. ער וואָלט געוואָלט זיין אַ ייד דורך און דורך, אָבער דער טאטע האָט אים דערצו נישט צוגעגרייט. און ער גייט אוועק אין מילחמה אַריין. די עלטערן באַרואיקן זיך. גאַנץ גיך וועגן „דאָרטן“. זייער איינציקע זאַרג זיינען די קינדער, וואָרום אין פּרנסה גייט גוט. די שולן הייבן ווידער אָן פּוסטעווען.

דער דראַמאַטיקער בימקאָ האָט זיך דאָ אויסגעטראכט אַ פיגור, וואָס האָט אין זיך מאַנומענטאַלעס און טעאַטראַלישעס און וועט בלייבן ווי אַ קליין שטיקל פאַרענטפּערונג פאַר דער פאַרברעכערישער גלייכגיל-טיקייט לגבי חורבן אייראָפּע מיצד די יידן פון אַלע אַמעריקעס. דאָס איז דער באַרשטן-ייד, וואָס ווינט אַנטקעגן שימחה-בינעמען. ער איז אַ גע-

וויינלעכער קרעמער, וואָס „קאַטעוועט די ווייבער מיט די באַרשטן“ און די מילחמה רופט ביי אים אַרויס אַ מוט, וואָס גרעניצט מיט משוגעת. ער טענהט, אַז דער איצטיקער (דער צווייטער וועלט-קריג) איז אַ יידי-שער און אַז אַמעריקע פירט אים, ביכדי דער יידישער קיום זאָל נישט אָפגעמעקט ווערן. ווען אַלע הערן שוין אויף צו גיין אין שול אַריין, בלייבט דער באַרשטן-ייד אין גאַנצן אין שול. און ער טוט זיך אָן אַ לאַנגע קאַפּאַטע, אַ קליין היטעלע, אַן אַרבע כנפות, פאַרלאָזט זיך אַ באַרד, ביכדי אינגאַנצן אויסצוזען ווי אַ פּוילישער ייד און צו דער-מאַנען אין דעם, וואָס עס קומט פאַר דאָרט.

סעמעלע פּאַלט אין דער מילחמה. ער בלייבט אַ גאַלדן שטערנדל אויף אייביק. און דאָס קליינע דראַבנע מיידעלע איז שוין מער ווי אַ טעכטערל אַ בת-יחידה, זי איז דאָס איינע אויג אין קאַפּ. און זי הייבט זיך אָן עפעס צו מענטשלען. זי ווערט גרעסער, אָבער עס באַווייזן זיך הויכע, בלאַנדע יונגען מיט פּלאַקסענע קעפּ און דער פּאַטער טרעפט זי סוף כל סוף ביי איינעם אַזאָ יונג אויף די קני. און זי דערקלערט באַלד, אַז ער איז „איינער“, וואָס מ״האַט ליב“... דער פּאַטער שרייט אויס: „דו, אַ יידיש קינד, וואָלף בריזעווערס אייניקל... צו דיין זיידן אויפן קבר קומען יידן לייגן קוויטלעך... און ער? אַ יונג פון דאַקאַטע... פון ערגעץ אַ בלאַטע...“ מיטן גאַנצן כוח פרוווט ער אַפּרייסן די טאַכטער פון דעם בחור מיט דעם פּלאַקסענעם קאַפּ; מיטן כוח פון די זיידעס און עלטער זיידעס פרוווט ער ראַטעווען דאָס לעצטע אייניקל פון דעם יידישן פּאַלק:

„דאָרט איז שוין אפשר מער קיינער נישטאַ. און דו ביסט די איינ-ציקע פון אונדזער גזע. גייסטו אָפּשניידן מיט זיך דעם זעלצטן זכר פון אונדז, אַז ס׳זאָל גאָר קיינער נישט זיין? קיינער מער נישט זיין?“

און ער ווערט ווי מטורף. ער גלייבט זיך נישט, אַז פון דעם גאַנצן אַרום, פון דאָרטן און דאָ. זאָל שוין קיינער נישט האָבן געבליבן און אַלע זענען אין איין נאַכט אָפּגעשווענקט געוואָרן פון דער ערד... עס קען נישט זיין, אויך זיין שלמהלע לעבט... און ער דערזעט אַנטקעגן דעם באַרשטן-ייד זיצן צעשויערט, דאָס היטעלע פאַרוקט אויפן שפיץ קאַפּ, די שיטערע באַרד איבער אַן אָפענעם ספר גליט. די אותיות גליען, גלייך זיי וואָלטן אַרויסגעריסן געוואָרן אין שטיין פון אַלטע מצבות. גלייך ווי ער וואָלט געפילט, אַז ער איז דער איינציקער ייד אין אַט דער טראַכט,

וואָס איז געבליבן פון דעם ים יידן אין פוילן. ער וואַרפט זיך און צי-
טערט פון די חרוב געוואַרענע יידישע שטעט און אַלע גלידער ביי אים
וויינען און יאַמערן:
על זאת תאכל הארץ.

פון „רעקרוטן“, וואָס האָבן געוויזן אַ גאַנץ יידיש לעבן מיט פולער
פּיזישער גבורה, ווען יידישע בחורים האָבן געשניטן פאַסן פון כוליאַגאַני-
שע שקצים און געוואַרפן אויף זיי אַן אימה, דורך דעם „שוואַכן“ מאַרכ-
ביין, וואָס האָט באַרואיקט די פּאַליאַקן, אַז די פיזישע יידישע גבורה
ווערט אַפּגעווישט און עס בלייבט נאָר די גבורה פון יידישן גייסט,
ביז אַ לעצטן פון שבט פוילישע יידן, וואָס וויל ראַטעווען די יידישע צורה,
ערגעץ אין ניר-יאַרק, און אַן איינציקע טאַכטער, וואָס וויל אוועקגיין...
דאָס איז דער וועג פון דעם פוילישן יידישן שרייבער, איינעם פון די
סאַמע פוילישסטע נאָך ווייסנבערגן, אַשן, אַפּאַטאַשון. דאָס איז דער וועג
נישט נאָר פון שרייבער פישל בימקאָ, נאָר טאַקע דעם וועג פון פוילישן
ייִדנטום. און אויב ס'איז נישט ביי אַלע אַזוי, איז עס ביי אייניקע און
אין דעם איז אויך פאַראַן גענוג אומגליק און חורבן. און פון פ. בימקאַס
„דאָ און דאָרטן“ איז אויף העלפט קינות און אויף העלפט — אַ וואַרענונג.

ש. מיללער – דער רעאליסטישער דערציילער

פאָרוואָרט

דער ערשטער באַנד דערציילונגען פון ש. מיללער איז דערשינען אין יאָר 1921. פינף יאָר שפעטער איז דערשינען דער צווייטער באַנד א. נ. „בלעטער פּאָלן“. אַרויסגערופן אויפּמערקזאַמקייט און אינטערעס צו זיך האָט אַט דער שרייבער אין יאָר 1933, ווען עס איז דערשינען דער דריטער באַנד זיינער א. נ. „די שמאַלץ גרוב“ און אין יאָר 1935, ווען עס איז דערשינען דער פּערטער באַנד „אַ בליאַסק אויף טאַג“. אין משך פון די 16 יאָר צווישן 1935 און 1951 זענען דערשינען נאָך פינף ביכער פון ש. מיללער — „מאַטיוון (1940)“, „רויט און שוואַרץ“ (1945), „דור הפלגה“ (1946), „שטויב“ (1949) און „דור המדבר“ (1951).

אַנגעהויבן שרייבן האָט ש. מיללער אין יאָר 1917. שרייבט ער שוין אַ קיימאַ לן פון 35 יאָר. און ער האָט שוין אויף זיין „קאַנטאַ“ ניין ביכער גרעסערע און קלענערע דערציילונגען און צוויי ראַמאַנען („דור הפלגה“ און „דור המדבר“ הייסן זיינע צוויי ראַמאַנען. ביידע פאַרמעסטן זיך אויף דורות). דער 25 יאָריקער און 30 יאָריקער יוביליי זיינער זענען ביידע אַריבער כימעט נישט באַמערקט. און דאָך קען מען נישט זאָגן, אַז אים פעלט אַנערקענונג. כימעט אַלע ביכער האָבן געקראָגן פּאָזיטיווע אָפּהאַנדלונגען און ער גילט פּאַקטיש אַלס דער אַנערקענטסטער יונגער שריפט־שטעלער. ער איז אין די אָנהויב פּופּציקער, אָבער ביי אונדז איז מען אין אַט דעם עלטער, גאַט זיי דאַנק, אַ יונגער. אויף ווי ווייט ש. מיללער איז

אַנערקענט, וועט עדות זאָגן אַט דער פּאַקט: ווען איך האָב אין האַרבסט 1939 געהאַט אַ לענגערן שמועס מיט ד"ר חיים זשיטלאָווסקי, איז מיר אויסגעקומען צו רעדן איך וועגן דער יידישער ליטעראַטור און זש. האָט גערעדט מיט גלויבן אין אונדזער ליטעראַטור און וועגן איר נאַכוואַקס. איך האָב געפרעגט אויף נעמען פון יונגע, וואָס אימפּאַנירן אים, האָט ער אָנגערופן איין נאָמען: ש. מיללער. און ח. זש. האָט דאָך געהאַט אַ פּילאָ-זאַפּישן צוגאַנג צו ליטעראַטור און אַ שרייבער האָט אים אימפּאַנירט, ווען ער האָט אין אַזאַ אַדער אַנדער מאָס געהאַט אַן אייגענע פּילאָזאָפּיע. הייסט עס, אַז אין 1939 האָט שוין ש. מיללער געהאַט אַזוי פּיל אייגנ-אַרטיקייט, אַז ער האָט אַרויסגערופן אינטערעס ביי אַ יידישן ליטעראַטור-קריטיקער, וואָס האָט אין דער ליטעראַטור געזוכט אַ סינטעטישן גע-דאַנק, און דאָך פעלט עד היום אַ סאָלידערע אָפּהאַנדלונג וועגן דעם מחבר פון „שמאַלץ גרוב“ און „דור הפּלגה“ און אפילו אַן אַרומנעמענדיקער עסיי וועגן אים פעלט אויך. דער איינציקער פּרווּו אַזאַ איז געמאַכט גע-וואָרן פון ח. ש. קאַזשדאַן און ער איז געשריבן געוואָרן וואָרעם און מיט באַציאָנונג, אָבער דער קריטיקער האָט צו בולט באַטאָנט, אַז זיין באַציאָנונג צום מחבר שטאַמט אויך פון דעם, וואָס ער ווייזט אים אויס צו זיין נאָענט צו אים אידעאָיש (בונדיסטיש). איז דאָס דאָזיקע גאַנץ מענטשלעך, אָבער די אַביעקטיווע „שורה“ איז דאָס אַ ביסל מקלקל. די אַבסאָלוט-פּאַזיטיווע און וואָרעמע באַציאָנונג פון מחבר פון אונדזער עסיי צו ש. מיללערן שטאַמט פון דער דורכאויסקער איבערצייגונג, אַז מיר האָבן פאַר זיך אַ שרייבער, וואָס האָט אָנגעפּילט אַ שיעור (נוצנדיק פּרעס אַן אויסדרוק) און אויסן זענען מיר צו געבן דעם שליסל צו דעם דאָזיקן שיעור. ש. מיללער אַליין האַלט זיך נישט פאַר קיין בונדיסט. ער איז אַ יידישער סאָציאַליסט, אָבער אַן קיין שום נייגונג צו אַ פּאַרטיי, אָבער עפעס איז דאָך פאַראַן אין אים, וואָס מאַכט דעם איינדרוק, אַז ער נאָענט צום בונד.

ליידער זענען די ערשטע צוויי ביכער פון ש. מיללערן צו מיר נישט דערגאַנגען. דער מחבר האָט זיי מיר נישט געשיקט — ער האָט נאָך נישט געוואוסט פון מיר, ווי איך האָב נישט געוואוסט פון אים — און איך האָב זיי נישט געקענט געפינען. און דאָס דאָזיקע איז אַ גרויסער בלויו. אַ שרייבער דערקענט מען אין זיינע אָנהייבן, פונקט ווי מען דער-קענט אַ קינד אין זיינע ערשטע נייגונגען. און דערצו איז מיללער אַ זייער אַרבעטזאַמער און ער שטייט קיינמאַל נישט אויף קיין פּלאַץ. אין דריטן

בוך, אין „די שמאלץ גרוב“ (ביי אונדז אין בעסאראַביע האָט מען גע- זאָגט „דער גרוב“) האָבן מיר שוין פאַר זיך אַ גאַנצע קינסטלערישע פּערזענלעכקייט. דאָך איז דאָס בעסטע בוך זיינס — דאָס לעצטע בוך דערציילונגען — „שטויב“ און זיין צווייטער ראָמאַן, וואָס איז דערווייל דאָס לעצטע בוך זיינס, „דור המדבר“, גרענעצט מיט דעם. פאַראַן אין אַט דעם בוך ממש לייבן־גבורה און ערטערווייז אויך שאַגת ארי. און דאָס דאָזיקע מאַכט מיר דענקען, אַז די ערשטע צוויי בענד מיללערס זענען אַ וויכטיקער עטאַפּ אין זיין שאַפּן, וועלכן מען דאַרף נישט פאַרשווייגן. ש. מיללער איז איינער פון די באַוווסטזיניקסטע שרייבער ביי אונדז. ער ווייסט כסדר, וואָס ער שרייבט, ווהיזן זיין שרייבן פירט און ווי אַזוי ער שרייבט. אין אַ פּאַלע- מישן אַרטיקל אין „צוקונפט“ איז דער מחבר פון „אַ בליאַטק אויף טאַג“ צוריק מיט אַ פאַר יאָר אַרויסגעטראָטן קעגן י. באַשעוויסעס מבטל זיין דעם רעאַליזם און נאַטוראַליזם אין דער ליטעראַטור און ש. מיללער האָט זיין טעזע פאַרטיידיקט ווי אַ געלערנטער און באַוווסטזיניקער שריי- בער, וואָס דער רעאַליזם און דער נאַטוראַליזם זענען פאַר אים נישט קיין צופעליקע פאַרם, נאָר די איינציקע מעגלעכקייט צו געבן די ריכטיקע קינסטלערישע געשטאַלטונג דעם. ער האַלט נישט, אַז אַט די פאַרעם מוז זיין די איינציקע אין אונדזער ליטעראַטור, ער האַלט אָבער, אַז קיין שום ליטעראַטור קען און טאָר זיך נישט באַגייך אָן רעאַליזם, אפילו, ווען ער ווייזט, אַז ס'איז פאַר אים „דור המדבר“ און קיין אויסגעלייזטער דור קומט נישט.

און רעדן מיר שוין וועגן מיללערס באַוווסטזיניקן צוגאַנג צו זיין שרייבן, וועל איך דאָ דערמאַנען, אַז ער איז אויך זייער באַוווסטזיניק אויף די איינפלוסן, וואָס האָבן אים באַווירקט. און ווען איך האָב אין מיין אָפּהאַנדלונג וועגן זיין „שמאלץ גרוב“ אָנגעוויזן, אַז עס איז פאַראַן ביי אים די השפּעה פון בערגלסאַנען, האָט ער מיר פּערזענלעך געשריבן, אַז ער איז איבערהויפּט באַאיינפלוסט פון לאַמעד שאַפּיראַ. בערגלסאַן איז אַ קלוגישקער, שאַפּיראַ איז אַ קלוגער. צי בערגלסאַן איז נאָר אַ קלוגישקער אַלס שרייבער און לאַמעד שאַפּיראַ נאָר אַ קלוגער, איז נאָך אַ פּראַגע. עס פעלט נישט אויך ביים לעצטן דאָס קליגערן זיך און ביים ערשטן די גלייכע חכמה, אָבער מיללערס זיך איינשטעלן דווקא פאַר דער השפּעה פון איינעם און נישט פון קיין צווייטן, איז זייער כאַראַקטע- יסטיש. ער דערשיינט דורך אַט דעם איינשטעלן זיך מיט דעם פולן בא-

וויסט זיין. ער וויסט ווער עס באַאיינפלוסט אים. אוודאי האָט דאָ געשפילט אַ ראָלע אויך דער פּערזענלעכער מאַמענט: מיללער איז יאָרן־לאַנג גע־ווען פּערזענלעך נאַענט צו שאַפּיראַן, וואָס האָט די לעצטע יאָרן דאָך אויך געווינט אין דער זוניקער קאַליפּאָרניע. אין זיין צוואה ל. ש. דערמאָנט ש. מ. ווי דעם דורכפירער פון זיין לעצטן פאַרלאַנג. (ווען איך וואָלט זיך אָפּגעגיבן מיט קבלה, וואָלט איך אָנגעוויזן אויף דעם מאַדנעם צופאַל, וואָס דער ערשטער האָט געהייסן לאַמעד שין און דער צווייטער שין מעם). אָבער אין סאַמע לעצטן בוך פון מיללערן, דערפילט שוין יעדער, אַז לאַמעד שאַפּיראַ איז אין אַ גרויסער מאַס געווען זיין לערער. מיללערס „סטאַקאָטאַ“, זיין אָפּהאַקן זאַצן און זיי לאָזן נישט־פאַרענדיקט און דאָך פאַרענדיקט און זיי צוגעבן אַ געוויסן ריטם, איז דער מאַניר פון מחבר פון „קוש“ און „צלם“.

איז האַלטן מיר איצטער ביים אָנהויב פון מיללערס רייפּקייט. מיר הייבן אָן פון דער מיט, אַזוי ווי אַ מעלאָדע הייבט זיך אַמאָל אָן אין דער מיט, אָדער ווי אַ ליד הייבט זיך אָן נאָך דריי שטערנדלעך. ביי אליעזר שטיינבאַרג הייבט זיך אָן אַ ליד מיט אַט די ווערטער:
...פון דער נאַכט א טאָג טוט קומען...

די שמאַלץ גרוב

מיללער זעט נישט קיין צופיל טאָג פון יידישן לעבן אין אַמעריקע. פאַר אים, עס הייסט פאַר זיינע העלדן, איז אַמעריקע אַ נאַכט פון תּאוּוה און זינד. אַמעריקע איז פאַר זיי אַ שמאַלץ־גרוב און זיי קריכן אין גרוב אַריין נאָך שמאַלץ און גאַלד. אייניקע ווילן דאָס געלט, ביכדי צו קענען הנאה האָבן, אַנדערע האָבן תּאוּודיק הנאה פון דעם געלט אַליין. אַ סך פון זיי פּרעסן, נואַפּן, איינער, וואָס זאָל ווערן עפּעס העכערס, איז אָן אויסנאָם.

דער העלד פון דער דערציילונג „גאַלד“ הייסט מיסטער געווירץ. ער איז אַ מאַן אין די פּערציקער און ער האָט הנאה, וואָס ער האָט אָן אייגן ווייב אוז ער דאַרף אין דער פּרי זיך נישט אַרויסגנבענען פון שטוב. אָבער עס פאַרדריסט אים באַלד אין דער פּרי, וואָס זי שטייט נישט אויף גלייך מיט אים און גרייט אים נישט צו קיין פּרישטיק, און צוועלף מינוט

צו זיבן וועקט ער זי אויף. ווען זי פרווט זיין אַ ביסל ראַמאַנטיש און אים נישט לאָזן גיין דעם ערשטן טאַג נאָך דער חתונה אין געשעפט אַרײַן, לאַזט ער זיך נישט פאַרהאַלטן און זאַגט:

— געשעפט איז געשעפט...

נישט ביי אַלע רינט אויס דאָס שמאַלץ. לייזער פייווישעוויטש גינד-בורג, וואָס הייסט אין אַמעריקע לעסלי עף גינזבאַראַ (אין דער דערציילונג „אויפן לייטער“) באַדט זיך אין שמאַלץ און פרעסט און זויפט און באַלעקט זיך און נואפט און האָט כבוד אויך.

און לייבוש סקאַראַכאַד דער סטאַליער, (אין דער דערציילונג „אַז ישר“), וואָס וויל נישט צוליב טון זיין באַלעבאַס און ער וויל נישט זינגען „יענקי דודל“, נאָר דווקא אַ יידיש לידל, אַדער „דובינשקאַ“, ווערט מיט דער צייט אַ „יוניע-פירער, ווייל ער וויל נישט אַרבעטן, חברט זיך מיט גרויסע לייט און פאַרקויפט די אַרבעטער און דערנאָך ווערט ער אַ רייכער מאַן, הייסט שוין נישט קאַלינסקי, נאָר מיסטער קאַלין, זאַגט אָפּ זיין סעקרעטאַרשע, ווייל זי האָט אים געהערט אין אַ טרויעריקן מאַמענט זינגען אַ יידיש לידל און ער בייט שוין דערנאָך אַלעמאַל די סעקרעטאַר-שעס ווייל זיי עסן זיך אים צו און דער גאַנצער לעבנס-אינהאַלט זיינער איז דער שמאַלץ-גרוב...

און דער געוועזענער רוסישער סטודענט דווד לייבאַוויטש, וויל אויך נישט אַרבעטן, ער וויל דווקא זיין אַ רעדנער אַ פירער און אַז עס געלינגט אים נישט, ווערט ער אַ פאַרזיכערונגס אַגענט, אַ דרייער אַ שווינדלער און ער וואַלגערט זיך מיט פרויען און גיט רק נאָך דעם אַפעטיט און ער הערט נישט אויף צו האָבן קיין אַפעטיט...

אַן איידעלערן מענטשן טרעפט מען זייער זעלטן אין „שמאַלץ-גרוב“. און טרעפט מען אַזאַ איינעם, איז ער אַן אויסנאַם, אָט אַ שטייגער ווי דער אַמעריקאַנער „באָי“ לואיס, דער זון פון דעם יידן ברוך גוזיקאָוו, (אין דער דערציילונג „אין טאַטנס פוסטריט“), דער טאַטע איז געקראַכן אין שמאַלץ-גרוב, געהאַנדלט, עקספּלואַטירט, געוואָרן רייך, איין זון, מאַר-ריס, איז געגאַנגען אין דעם זעלבן וועג, וואָס דער פּאַטער, דער צווייטער אַבער, לואיס, איז אַן אַנדער מין מענטש, און דורך אַ צופאַל גייט ער אינגאַנצן אַוועק צו אַן אַנדער לעבן, ער זעט, ווי „באָיעס“ טשעפען זיך צום הויקער כייקל הורוויץ און וואַרפן זיך מיט אים, ווי מיט אַ פילקע, זיי שפּילן מיט אים אַ פאַרטיע פוטבאָל. לואיסן פאַרדריסט עס און ער

נעמט זיך אָן פֿאַר אים, אָבער ער האָסט דעם הויקער, ווייל ער לאָזט זיך באַליידיקן און ער ווערט זיך נישט פיזיש און דער הויקער ציט פֿאַוואַליע אַריין כייקלען צו זיך און ער לערנט אים, אַז דער עיקר איז נישט דער פיזישער שטאַלץ נאָר דער גייסט און מאַכט אים פֿאַר אַ באַ-ווסטזיניקן מענטשן.

עס איז מערקווירדיק, וואָס דעם גייסט ברענגט דווקא אַ פיזישער קריפל. אַט ווי אונדזער שרייבער שילדערט כייקל הורוויצן, ווען ער לערנט לואיסן:

„נישט דער האַרבאַטער הורוויץ האָט גערעדט, נאָר עפעס אַ פֿאַרשטאַנד, פֿאַרקערפֿערט אין אַט דער באַשעפעניש. און די באַ-שעפעניש איז אַזאַ שאַרפע, שפיציקע“.

און איר האָט נישט דעם איינדרוק, אַז אַט דאָס איז צוגעטראַכט, עס איז נאָר דורכגעטראַכט. ביכדי איינער זאָל ווערן אַ גייסט-מענטש אין אַמעריקע, דאַרף ער פיזיש זיין אַ שטיקל קריפל, אומזיסט גייט ער נישט אַראָפּ פֿון „דרך הישר“ פֿון פיזישע תענוגים. און אונדזער מחבר שיל-דערט דורכאויס אַמעריקע, מען זאָגט, אַז אַמעריקע הייבט זיך אָן דאַרט וווּ ניו-יאָרק ענדיקט זיך, מיללערס דערציילונגען שפּיגלען כימעט אַלע אָפּ נישט דאָס יידישע לעבן פֿון ניו-יאָרק, נאָר פֿון יענער זייט ניו-יאָרק. דאָ איז דאָס לעבן רעאַל, נאַטוראַליסטיש און שיר — נישט חישה און דער מחבר שילדערט עס רוי און נאַטוראַליסטיש. זיינע העלדן רעדן וועגן אַלץ מיט דער זעלבער בהמישקייט. עס הערט אויף דער חילוק צווישן עסן און סעקס און אָפט ווערן זיי פֿאַרגליכן איינס צום אַנדערן. איינער אַ פֿאַרשוין זאָגט: „נישטאַ אַ בעסערע זאָך ווי אַ גוטער קאַטלעט און ליקער. ליקער איז גוט נאָכן עסן, עס העלפט פֿאַרדייען. און אַ גוטער קאַטלעט איז ווי אַ גוט ווייב, נישט קיין אייגן ווייב, כ׳האַב חלילה גאַרנישט אויסצוועצן קעגן מיין אייגן ווייב. אַן אייגן ווייב איז ווי אַלט געבאַקן ברויט, גוט פֿאַרן מאָגן, אָבער נישט געשמאַק“. און ווען מיללער שילדערט אַ טאַנץ, זאָגט ער: „יעדע באַוועגונג האָט געשרייען: זכר און נקבה, נקבה און זכר און די פּנימער זענען געבליבן קאַלט. קאַלטער ניאוף בפרהסייה“. און קוקט איין ייד אויף דעם צווייטן יידנס ווייב, בויערן זיינע בליקן און זיי „שניידן אויף דאָס שוואַרצע סאַמעטענע קלייד, אַט שטייט זי שוין אין אַ קורץ אונטערקליידל, אין אונטערהויזן, די זאָקנבענדלעך אַראָפּ-

הענגענדיק, א נאקעטע אין בעט, וואָלגערנדיק זיך מיט איר מאַן. דער מותר האדם מן-הבהמה, דער געדאַנק, איז אויך בהמהש...

דער איינציקער מענטש, וואָס איז נישט הויל און פוסט און איז נישט קיין קריפל, איז אריה-לייב אין דער דערציילונג „דער טערק“, ער איז אַ מענטש מיט האַרץ און נשמה, אַן אַרבעטער, וואָס לייענט שעקספירן און שוועבט אין העכערע וועלטן, אין עמפינדלעך און אומרואיק, פאַר-לירט אַלע מאָל די אַרבעט און דעם אינטערעס פאַרן לעבן. זיין ווייב סאַניאַ האָט ער ליב און דאָך קען ער מער נישט זיין מיט איר און לאָזט איר אַ בריוול, אין וועלכן ער שרייבט, אַז „לאַנגווייליקייט ווערט צווישן מאַן און ווייב נישט צעטיילט אויף אינצווייען, נאָר ווערט געכפלט, לאַנג-ווייליקייט אין קוואַדראַט, נישט דיין שולד, מיינע, איך אַנטלויף נישט פון דיר, נאָר פון זיך“. ער מאַכט דורך אַ שטיק אַדיסייע, קריגט אַן אַנדער ווייב, וואָס הייסט בת-שבע, אַבער ער בלייבט ביים זעלבן אומרו, ער זאָגט, אַז ס'איז אַלצאיינס בת-שבע, צי סאַניאַ און ער קערט זיך אום צום קינד... די גאַנצע זאַך איז איידעלער, שמעקט נישט מיט ברוטאַלן נאַטוראַליזם, אַבער דער רעזולטאַט איז דער זעלבער.

ש. מיללערס העלדן שטאַרבן נישט, נאָר זיי קומען אום אינאיינעם מיט זייער גאַנצן געביין. די צוויי זאַכן, „דער טערק“ און „דער פייער טאַנק“ זאָגן עדות, אַז דאָס פּגרון און אומקומען איז ביי מיללערן נישט אַ רעזולטאַט פון אַביעקטיווער באַאַבאַכטונג, נאָר ס'איז זיין סוביעקטיווע פּילאָזאָפּיע און פּאַעזיע...

ס'איז אַזאַ פּילאָזאָפּיע, וואָס לערנט, אַז קיינער בלייבט נישט מיטן גליק, דעם שמאַלץ. ביי די מערסטע רינט אויס דאָס שמאַלץ. עס בלייבט אַ טרויעריקער נאָך-טעם פון וועלן אַ סך, געניסן אַ סך און בלייבן מיט גאַרנישט. זיכער איז דאָ די פאַרעם נישט דורכאויס בערגלסאַניש און זי איז אַ געמיש פון ווייטבערגס רואיקייט און לאַמעד שאַפּיראַס טעמפע-ראַמענט. דער „הכל הבל“ און „נאָך אַלעמען“ שטאַמען פון אַן אַנדער מקור. דער סך-הכל מוז זיין אַ טרויעריקער, ווייל דער גאַנצער פאַרלאַנג ביי אַלע העלדן איז בלויו פיזישע תאוה, אפילו כבוד-זוכעריי איז דאָרט אַ זעלטנקייט און שוין אַ שטיקל מדרגה...

י. י. טרוינג האָט אין זיין בוך „אידעאליזם און נאַטוראַליזם אין דער יידישער ליטעראַטור“ אונטערגעפירט אַ סך-הכל פון אונדזער נאָ-טוראַליסטישער ליטעראַטור מיט ווייסנבערג אַלס רבין און עוזר וואָר-

שאַווסקי און שימעון האַראַנטשיק אַלס תלמידים. ער האָט אַנגעוויזן, אַז נישט נאָר האָט די נאַטוראַליסטישע ליטעראַטור אונדזערע דערפירט דאָס יידישע מאַסן לעבן ביז צום תהום, נאָר זי האָט זיך אַליין דערפירט צום תהום, נאָך וואַרשאַווסקיס שמוגליאַרס איז שוין מאַראַליש נישטאַ ווהיין צו גיין.

ש. מיללער האָט איינגטלעך געטון מיט די נאָרד־אַמעריקאַנער יידן דאָס זעלבע, וואָס וויסנבערג, וואַרשאַווסקי און האַראַנטשיק האָבן געטון מיט די פּוילישע יידן, ער האָט זיי געוויזן ביים סאַמע לעצטן שטאַפל פאַרן תהום. ער האָט דאָס געוויזן נישט אַזוי בייז, ווי די דערמאַנטע, מיט אַ ביסל מער געמיט און צומאַל מיט אַביעקטיוויטעט, אָבער עס איז פאַרט אַרויסגעקומען אַ גרוב, פון וועלכן דאָס שמאַלץ איז אַרויסגערונען. ש. מ. איז אַ באַוווסטזיניקער נאַטוראַליסט און ער האַלט, אַז עמיצער דאַרף ווייזן דאָס לעבן אַזוי ווי ס'איז.

און וואַרשיינלעך האָט ער זיך פאַר אַט דעם אַ ביסל דערשראַקן און ער האָט זיין בליק געווענדט אויף ציריק, צו דער אַלטער היים זיינער. דאָס האָט ער געטון אין זיין בוך „אַ בליאַסק אויף טאַג“.

אַ בליאַסק אויף טאַג

נישט נאָר די סביבה האָט ש. מיללער געביטן אין „אַ בליאַסק אויף טאַג“, נאָר אויך דעם טאַג און דעם גאַנצן אופן פּיין זיין שילדערן מענטשן. אויך דאָ זענען די העלדן זיינע נישט קיין ערשטע, נאָר לעצטע, אויך דאָ קומען זיי נישט אויף, נאָר זיי קומען אום, אָבער ער ווייזט זיי מיט אַ מאַראַלישן און מענטשלעכן אינהאַלט, ער שינדט זיי נישט אָפּ און באַ־שפּייט זיי נישט, אַזוי ווי ער האָט געטון אין „שמאַלץ־גרוב“, נאָר ער דעקט אויף אי זייערע שוואַכקייטן, אי זייערע תהום אַזוי ווי עפעס גע־פּגרטע בהמות, נאָר זיי גייען אַוועק און לאָזן נאָך זיך עפעס. די מאַראַל זייערע פאַלט און דערפאַר פאַלן זיי אויך פיזיש, אָבער מאַראַליש פאַלן זיי נישט.

דער פּראַסטער נאַטוראַליזם פון וויסנבערג־וואַרשאַווסקי־האַראַנטשיק איז אין „בליאַסק אויף טאַג“ אינגאַנצן פאַרשוונדן. געבליבן איז דער דינער און סאַרקאַסטישער שאַפּיראַ־הומאַר, דער שמייכל, וואָס דערהאַלט

דאָס גלייכגעוויכט אין דער באַציאונג פון קינסטלער צו זיינע העלדן. אפילו, ווען ער ווייזט איינעם פון זיי שטאַרק אומגערעכט, בייזערט ער זיך נישט אויף אים, ווייל ער פאַרשטייט אים. דער שטאַלצער יורד דווד משגיח, וואָס האָט אַמאָל געהייסן דווד שאַפיראַ און איז געווען אַ גביר און וואָס איז היינט אַ נאמן ביי יענעם, איז אַן אלמן, ער האָט אויף דער וועלט נישט קיינעם חוץ איין שטיקל טאַכטער נעכאַמקע, לאַזט ער איר ניט חתונה האָבן. קיין שום שידוך געפעלט אים ניט, אַזוי זאָגט ער, אָבער באמת וויל ער איר נישט לאָזן חתונה האָבן, ווייל ער וויל נישט בלייבן אַליין און צוליב זיין עגאַאיזם צעברעכט ער איר לעבן. אַזאַ יידן וואָלט מען געקענט ווייזן סאַטיריש און מיאוס, ש. מיללער ווייזט אים אָביעקטיוו, ער שעלט אים נישט, פונקט ווי שלום עליכם שעלט נישט זיין מנחם מענדלען למאי ער לאַזט איבער אויף הפקר ווייב און קינדער און יאָגט זיך נאָך נעכטיקע טעג און חלומות.

דער בערגלסאַנישער טאָן פילט זיך אין אַ „בליאַסק אויף טאַג“ אַזוי שטאַרק, אַז מאַמענטנווייז האָבן מיר די עמפּינדונג, אַז מיר לייענען אַ שטאַרק אייגנאַרטיקן וואַריאַנט פון „אַרום וואַקואַל“. עס איז דעם מחברס און דאָך איז עס אויך וואַריאַנט. איך נעם דעם ערשטן בעסטן שטעל און איך ציטיר:

„דאָס האָט מען גערעדט וועגן נעכאַמקען, וועלכער איז נאָר וואָס פאַרבייגעאַנגען. נעכאַמקעס פנים איז טאַקע געווען קליין. די הויט אַ שיטערע, אַ ווייכע מיט אַ געלבלעכן גלאַנציקן אַפּשיין, האָט דערמאַנט אין נישט קלאָרן בוימל. בלויז די געדיכטע, ווייכע, העל-בלאַנדע הערלעך האָבן ווי אַ דינער מאַך פאַרטושירט דעם געל-בלעכן גלאַנץ און וו-נישט-ווו אַ בוגרות פרישטשיקל מיט אַ ראַ-זעווען פּיסקל האָט צוגעגעבן קאַליר. דאָס איז געווען אַ רויט, ווייך פּילצן היטעלע מיט קליינע ראַנדן און עס איז געזעסן אַזוי באַקוועם אויף איר קאַפּ, אַז ס'האַט אַזוי האַרמאַנירט מיט אירע קאַשטאַנאווע האַר, מאַנדל-ברוינע אויגן, איר לייכטן געווענטענעם ענגלישן מאַנטל, אַז היטל, מאַנטל און נעכאַמקע זענען ווי געבוירן און אויסגעוואַקסן אינאיינעם, כאַטש היטעלע און מאַנטל זענען געווען שפּאַגל-ניי.“

איך האָב נישט ספּעציעל אויסגעזוכט אַ בערגלסאַנישן שטעל און דאָך וועט דאָ יעדער לייענער פּילן דעם מחבר פון „אַרום וואַקואַל“, זיין

שטילע, מוזיקאלישע און קאָנדענסירטע שפראַך און זיין קליגערשקייט. אָבער עס וואָלט געווען מער ווי אַן עוולה צו בלייבן נאָר ביי דער אַנווייזונג אויף דעם וואַריאַנטישן. דער מחבר איז אויך טיף אייגנאַרטיק און ער כאַפט אָן די שטורמישע רעוואָלוציאַנערע צייט ממש ביי די הער-נער. מען דאַרף האָבן כוח צו קענען אַריין אין שטורעם, אים דורכגיין, זיך אַרויסראַטעווען פון אים און אים ווייזן אין זיינע פאַרשידנסטע ניו-אַנסן און בלייבן אָביעקטיוו קינסטלעריש און נישט פעלשן דעם אמת און דאָך נישט פאַרלייקענען דעם אייגענעם ווילן...

א. בליאַסק אויף טאַג" באַשטייט פון דריי דערציילונגען. די ערשטע טראַגט טאַקע דעם נאָמען פון בוך, די צווייטע הייסט "משאַד" און די דריטע "דאָס רעדל דרייט זיך". די ערשטע צוויי זענען פאַקטיש איין דערציילונג און ס'איז אַבסאָלוט נישט פאַרשטענדלעך למאי דער מחבר האָט זיי געגעבן צוויי באַזונדערע נעמען, בעת די צווייטע הייבט זיך אָן פונקט דאַרט, וווּ די ערשטע ענדיקט זיך און אַ לייענער וואָלט זי נישט פאַרשטאַנען גענוי, ווען ער לייענט נישט פריער די ערשטע. די הויפּט-העלדן זענען דאָ, ווי געזאַגט, דער יורד דווד שאַפיראַ, וועלכן מען רופט היינט דווד משגיח און זיין טאַכטער נחמה. דווד שאַפיראַ איז אַ מין גדליה הורוויץ (פון בערגלאַנס "נאָך אַלעמען"), אָבער אַ מענטש מיט מערער כאַראַקטער. אַ ביסל דערמאַנט ער אויך אין דווד שאַפיראַ פון שלום עליכמס "שווער צו זיין אַ ייד", ווי יענער שטאַמט ער פון די אמתע סלאַ-וויטער שאַפיראַס און ער שטאַלצירט דערמיט. אָבער ער איז נישט אַזא פלאַפלער ווי יענער, ביי מיללערס שאַפיראַ איז דאָס שפיץ בערדל "אַ שטאַלן בלאַט-שלעסל אויפן שווייגנדיקן מויל". צוליב דעם פאַטערס פעסטן כאַראַקטער פאַרלירט די טאַכטער נחמה אינגאַנצן איר אייגענעם ווילן און זי לייט און שווייגט. דווד שאַפיראַ איז אַ משגיח אין דער געהילף-זעגעריי פון די ראַפּאַפּאַרטס, אָבער נאָך מער איז ער דער משגיח איבער זיין טאַכטער און ער לאַזט איר נישט חתונה האָבן, ער זאָגט אַפּ אַלע שידוכים. פאַראַן אין שטעטל אַ בחור אַ פּראָוויזאָר מווי, אינערלעך אַ לידיקער, דערצו געזעלשאַפטלעך אַ פאַקטאָר, אַ גאַנצער מאַכער און אים פעלט נאָר אַ ביסל געלט צו ווערן אַן אַפּטייקער. נחמה, וואָס איז שוין אַריבער די דרייסיק, וויל חתונה האָבן און זי באַגעגנט זיך מיט מונין. אַ שדכן דערשמעקט און קומט פאַרלייגן דוודן דעם שידוך און דער משגיח עפנט דאָס פאַרשלאָסענע מויל און ענטפערט קורץ און שאַרף.

— איך האַנדל נישט מיט קיין ריצנאײל.

עס איז האַרט פאַר דער באַלשעוויסטישער רעוואָלוציע און ווען עס אַרדנט זיך איין אין שטעטל אַ „סאַוונאַרכאַז“, ווערט דאָרט מוני די ערשטע צייט דער גאַנצער מאַכער און ער רעכנט זיך שטילערהייט אָפּ מיט דוודן, ער פירט אים איבער פון זיין גרויסער שטוב אין אַ פויעריש שטיבל און צעפלעטשט אים דערמיט אינגאַנצן. דווד גיט אויס דאָס לעצטע און ער הייבט אָן ליידן הונגער; נחמקע איז געצווונגע צו גיין בעטן אַרבעט ביי מונין און ער זאָגט איר, אַז זי איז געקומען צו שפעט. דאָך געפינט ער פאַר איר אַ שטיקל פּאַסטן אין אַ לייען־שטיבל און נחמקע הייבט אָן אַרבעטן צווישן „פּראָסטע“ אַרבעטער, אייניקע פון זיי זענען אַמאָל געווען משרתים ביי איר טאַטן, היינט זענען זיי די באַלעבאַטיים. צווישן די דאָ־זיקע איז פאַראַן אַ שייגעץ פּראָקאַפּ, וואָס פלעגט אַמאָל פירן דוידן אין וואַלד, אים שטעלן דעם סאַמאָואַר. אַ בחור אַ ביינערדיקער מיט אַ גלאַט געשוירענעם קאַפּ, ער זעט אויס ווי אַ טעלעגראַפן סלופ מיט צוויי סוקעס ביי די זייטן — צוויי אויערן. איבער איין אויג איז די וויע געפלעקט גרוי, אויף איין אויג האָט ער כמו ווי אַ בעלמע און דווקא מיט אַט אַ דעם אויג קוקט ער אויף יענעם, נישט מיטן געוונטן אויג. פּראָקאַפּ איז פון תמיד אָן געווען אַן ערלעכער, דווד פלעגט אים געטרויען אַרבעטן, וועלכע ער וואַלט נישט געטרויט אָן אַנדער „עשו“. אַט אַ דער פּראָקאַפּ ווערט — נחמקעס געליבטער. נישט ער ווערט, נאָר נחמקע מאַכט אים. אין לייען־שטיבל קומט פאַר אַ הוליאַנקע, אַ שייגעץ טשעפעט זיך צו נחמקען און פּראָקאַפּ באַפרייט זי פון אים. ער גיט איר דערנאָך אַ ביסל משקה און זי טרינקט פאַר איר רעטער. ער באַגלייט איר אַהיים און זי שלעפט אים אַריין צו זיך. אינדערפרי דערזעט דווד אַרויסגיין פּראָקאַפּן פון זיין טאַכ־טער און ער גלויבט נישט זיינע אויגן. ער לויפט אַריין צו נחמקען מיט דעם זעלבן אימפעט ווי אַמאָל, ווען ער האָט איר נישט געלאָזט גיין מיט מונין און פרעגט איר, וואָס פּראָקאַפּ האָט דאָ געזוכט און געדאַרפט און זי איז שוין אָן אַנדערע, זי קריגט מוט און חוצפה און ענטפערט דעם פּאַטער, אַז פּראָקאַפּ האָט זי געדאַרפט. „מיד“ — זאָגט זי אים — „מיד“ האָט ער געדאַרפט, דער פּאַטער פרעגט זי, צי זי האָט שוין נישט געקענט געפינען קיין יידן און ער פרעגט איר אויף איר פּראָוויאַר. זי ענטפערט אים סאַרקאַסטיש „האַנדלסט שוין מיט ריצנאײל?“ זיין מויל קרימט זיך אויס און ער לאָזט אַרויס „ווערטער, ווי צעבראַכענע שערבלעך גלאָז“ —

„מיין טאָכטער האַנדלט מיט חזיר“. און די טאָכטער, וואָס איז שוין אַלט דריי און דרייסיק יאָר רעדט זיך צום ערשטן מאל אַראָפּ פון האַרצן און זאָגט דעם פּאָטער, אַז ער האָט געהאַנדלט מיט זיין טאָכטער, ער האָט געזוכט אַ גוטן מיסחר, וואָס זאָל זיך לוינען פאַר דווד משגיח, פאַר דעם שאַפּיראַ פון די שאַפּיראַס. זי זאָגט אים ווערטער, וועלכע דער מחבר האָט אויסגעטראַכט און איר אַריינגעלייגט אין מויל אַריין, אָבער גוט און קלוג אויסגעטראַכט. „איצט — זאָגט זי — איז אויס דווד משגיח! הערסט? אויס, אוי! איך אַליין... איך“... עמיצער אַנדערש האָט געקראָגן די השגחה איבער דעם לעבן. ס'איז, דאָכט זיך, אַן אַלטע טעמע, אָבער אַ נייע סביבה. אַזוי רעכנט זיך אָפּ נישט מיט דעם כוח פון געלט, נאָר מיטן כוח פון דער רעוואָלוציע. אין די נייע סביבה היט אַ נייע מאַראַל: דעם פּאָטערס קאַפּריזענען אין זיין „האַנדלען“ — פּירט אין תּהום אַריין. אַט דערמיט ענדיקט זיך די דערציילונג „אַ בליאַסק אויף טאַג“ און זי ווערט פאַרגעזעצט אין דער צווייטער דערציילונג, וואָס הייסט „טשאַד“. נעכאַמקע האָט געהאַט מוט צו טון דעם ערשטן שריט, אָבער נישט דעם צווייטן. זי האָט זיך איבערגעגעבן פּראַקאַפּן, אָבער גיין מיט אים וווינען אין דער שטאָט וווּ איר פּאָטער לעבט, האָט זי קיין מוט נישט. זי וויל, אַז ער זאָל אַוועק מיט איר אין אַ צווייטער שטאָט און פּראַקאַפּ, וואָס האָט מילקען ליב אַ ביסל קנעכטיש, וואָס האָט פאַר איר אַפּשיי, וויל דאָך נישט אַוועקפאַרן. ער איז דאָ נוצלעך, מ'דאַרף אים דאָ האַבן, פאַרוואָס זאָל ער אַוועקפאַרן. פּעסטעט זי זיך און זאָגט, אַז ער האָט זי נישט ליב און ס'העלפט נישט. זיין כאַראַקטער איז פּעסט. ער וויל נישט מקריב זיין דאָס לעבן צוליב אָבערגלויבן. זי אָבער איז מקריב איר יונג לעבן צו דעם פּאָטערס אַפּגעלעבטן לעבן, זי איז שוואַנגער און זי מאַכט זיך אַן אַבאָרט. די באַדינגונגען זענען שווערע, די נויטיקע מעדיקאַמענטן זענען נישטאַ און זי שטאַרבט פון אַבאָרט. נעבן דעם טאָכטערס טויטן קערפּער ווערט דער פאַרשלאָסענער אַריסטאָקראַטישער עקשן צום ערשטן מאל אין זיין לעבן ווייך און מענטשמענטאַל און ער נעמט לייענען איוב מיט געפיל און מיט צאַרן, דרינגט אַריין אין תּוך פון יעדן וואָרט און ער שרייט אויס: „אַ ליגן, ס'אַ ליגן, נישטאַ קיין ענטפּער, נישטאַ, גאַרנישטאַ“...

דוודס לעבן איז נאָך נישט געענדיקט. עס קומט די צייט פון נעפּ, אַלע סוחרים כאַפּן זיך צום האַנדל, דווד וויל זיך נישט נעמען צו קיין

מיסחר, ער האַנדלט נישט — זאָגט ער — מיט קיין גנבה. און פּראָקאָפּ, וואָס פילט צו אים פון תמיד דרך ארץ און אַ טרויעריקע דאַנקבאַרקייט פאַר נעכאַמקען, מאַכט אים פאַר משגיח איבער דעם וואָלד און איבערן זאַוואָד; דורך די לייַדן לייטערט זיך דער אַלטער און שיינט אויף, ער אַרבעט ווי אַ ספּעק, אַרנטלעך און געטריי, אָבער עס רוקט זיך אונטער מוני און צעברעכט אים. מוני איז גיך געוואָרן אויס קנאַקער. די רעוואָ-לוציע שאַצט נישט גענוג אָפּ זיינע „גרויסע פּאַרדינסטן“, מען גיט אים אַ נישטיקן פּאַסטן און ער איז נישט צופרידן, אים ציט אין דער וועלט אַרײַן, ער ספּעקולירט, זוכט צו שאַפן געלט אויף צו קענען אַנטלויפן און ער מאַכט אַ גרויסן שווינדל און ער ציט אַרײַן דעם אַלטן דווד אין שווינדל דורך אַ בילבול, ער שטעלט אונטער איינעם צו פעלשן זיין חתימה און איז זיך אַזוי אַרום נוקם אין אים פאַר אַמאַל. דווד ווערט אַרעסטירט. פּראָקאָפּ דערפילט, אַז ס'איז אַ בילבול און ער העלפט אויפֿ-דעקן דעם שווינדל, דווד ווערט סוף-כל-סוף באַפרייט, אָבער ער קערט זיך אום אַ געבראַכענער און זיין סוף דערנענטערט זיך. דווד שטאַרבט ווי אַ מאַרטירער און ווי אַ קרבן פון זיין אַמאַליקן עגאָאיזם. ער שטאַרבט מיט דעם זעלבן טויט וואָס זיין טאַכטער. דער מעלאַדראַמאַטישער עלעמענט באַווייזט זיך דאָ צום ערשטן מאָל ביי מיללערן.

און כאַטש די טאַכטער און דער פּאַטער קומען דאָ ביידע אום, בלייבט נישט קיין פּוסטיקייט און עס פילט זיך, אַז פּאַראַויס איז נישט קיין תהום. עס ווערט טרויעריק פון ביידנס פּאַלן, אָבער דער טרויער איז אַ שעפּעריי-שער. עס פילט זיך, אַז ס'איז געפּאַלן אַ וועלט, אָבער ס'איז דאָ, וואָס צו ירשענען ביי איר: אוודאי דאַרף מען נישט ירשענען דעם פּאַנאַטיזם ביי איר, אָבער די כאַראַקטער-פּעסטיקייט, דאָס מענטשלעכע מיטפילן קען מען ירשענען. דווד און נעכאַמקע זענען געשטאַרבן אָבער נישט געפּגרט, זיי זענען געפּאַלן שיער נישט ווי העלדן און געלאָזט אַ שיינן נאָך זיך. דווד וואָס ווערט ביים אָנהייב פאַרגעשטעלט מאַראַליש נישט שייך, ווערט געלייטערט אין קאַמף און רעהאַביליטירט.

פּאַראַן, פּאַרשטייט זיך, נאָך מענטשן אין די צוויי דערציילונגען, פּאַראַן די יידישע סוחרים, וואָס זענען נישט קיין דוודס און זענען גרייט צו האַנדלען אויך מיט גנבה, פּאַראַן די פּליאַווע, וואָס די רעוואָלוציע האַט אַרויפגעבראַכט, דער רעוואָלוציאַנערער שווינדלער מוני איז שיר נישט סימבאָליש אין אַט דעם פּרט.

עס איז אָבער אויך פאַראַן דער זאַמען פון אַ נייעם מענטש אין די פּערזאָנען פון די פּראָקאַפּס, ליאָוועס א״א. די לעצטע זעט מען קוים, קוים, טאַקע נישט מער ווי אַ בליאַסק פון זיי, אָבער דער בליאַסק האָט דעמאָלט צוגעזאַגט... מיללער האָט געוויזן דברים כהווייתן. קיין פאַראויס־זאַגער איז ער, דער רעאַליסט־נאַטוראַליסט — נישט.

„אַ בליאַסק אויף טאַג“ און „טשאַד“ זענען פון די בעסטע דערציִי־לונגען, וואָס זענען געשריבן געוואָרן וועגן ייִדישן שטעטל אין אָנהויב פון דער רעוואָלוציע. דאָס זענען מער ווי צוויי דערציילונגען, ס׳איז כימעט אַ ראַמאַן און וואָלט געקענט זיין אַ גרויסע דראַמע. די נויטיקע פּערזאָנען, דער גרויסער קאַנפּליקט און דער שטאַרקער דראַמאַטישער שטאַף איז דאָ. און אַ דיאַלאָג קען מיללער שרייבן אויסערגעוויינלעך. ער איז נישט שטרענג רעאַליסטיש אין זיינע דיאַלאָגן, ער העלפט צו זיינע העלדן, אָבער נאָר מיט ווערטער, נישט מיט געדאַנקען. ער העלפט די העלדן קאַנצענטרירן די געדאַנקען זייערע, אָבער ער פעלשט זיי נישט. אין אַ פאַר ערטער ווערן די דיאַלאָגן סימבאָליש. די פאַר שמועסן צווישן נעכאַמקען און פּראָקאַפּן, פּראָקאַפּן און ליאָווען, דעם סאָויעטישן אויספאַרשונג־ריכטער (אַ רבניש אייניקל און זיין מלמד), די אַלע דיאַ־לאָגן בעטן זיך ממש אויף דער בינע. מיר שיינט, אַז ש. מיללער דאַרף אַ פּרווה טון זיין כוח פאַרן טעאַטער. ער האָט דערפאַר פעסטקייט, אימ־פעט, קראַפט און דעם דיאַלאָג, וואָס דערהייבט זיך צו סימבאָל.

די דריטע און לעצטע דערציילונג פון בוך „אַ בליאַסק אויף טאַג“ טראַגט דעם נישט איבעריק געלונגענעם נאָמען „דאָס רעדל דרייט זיך“. אייגנטלעך וואָלט די דאָזיקע דערציילונג געווען אַ סך מער באַרעכטיקט צו דעם נאָמען „אַ בליאַסק אויף טאַג“, ווי די ערשטע. אין דער ערשטער ווערט געשילדערט נישט „אַ בליאַסק אויף טאַג“, נאָר דער סוף פון דער נאַכט, בעת אין „דאָס רעדל דרייט זיך“ איז פאַראַן באמת אַן אָנהויב פון אַ ניי לעבן. כימעט נישטאַ קיין איינצלנע העלדן אין דער דאָזיקער דערציילונג. עס איז דאָ אַ מאַסע און אפילו דער פירער אבנר, וואָס האָט די אויסערלעכקייט פון אַ העלד, אַ ברייטפלייציקער, אַ ריז ממש און אַ פעסט־כאַראַקטערדיקער, מאַכט אויך נישט דעם איינדרוק פון קיין איינצלנעם, נאָר פון איינעם פון אַ סך.

די האַנדלונג דרייט זיך אַרום אַ פאַרצעליי פאַבריק. אַמאָל פאַר דער מילחמה, האָט זי געהערט צו אַ באַלעבאַס, וואָס האָט געהייסן זוס־

מאן, אין דער צייט פון דער מילחמה איז זי חרוב געוואָרן און ס'איז געבליבן פון איר נאָר אַ הויכער קוימען, „ברוין פון אונטן, פאַרשוואַרצט פון אויבן“. אַמאָל פאַר דער מילחמה, האָבן די פאַבריק-אַרבעטער, אונטער דעם אימפּולס פון אייניקע סטודענטן, געמאַכט אַ שטרייק — „מיר מאַכן שבת“, האָט וויגדער וועווערקע, איינער פון די פירער דערקלערט — און מ'האָט די בונטאַווטשיקעס אַרעסטירט און אַוועקגעפירט אין קרייז-שטאַט אַריין און ס'האָט נישט געהאַלפּן דאָס, וואָס די ווייכער האָבן שבת נישט געלאָזט אַרויסנעמען די ספרים פון ארון קודש, מ'האָט די בונטאַווטשיקעס געפייניקט און פאַרשיקט.

די מילחמה איז אַריבער, אויך דער בירגער-קריג איז פאַרביי און זוואַנעץ איז טויט, נישטאָ קיין פאַבריק, נישטאָ קיין אַרבעט. די אַמאָליקע בונטאַווטשיקעס זענען שוין אין דער היים, זיי זענען טאַקע פאַרבליבן אויף שטענדיק באַוווּסטיגקע מענטשן, אַבער עלטערע, עס פעלט זיי יוגנט-לעכער ברען. דער נייער דור איז נאָך צו-יונג, ער היצט זיך נאָך דער-ווייל און פלאַמט. און אַט קערט זיך אום דער יינגסטער פון די דעמאָל-טיקע בונטאַווטשיקעס אַבנר לאַבונעץ. ער האָט דורכגעמאַכט פאַרשיי-קונג, מילחמה, בירגער-קריג, געווען פאַרווונדעט מיט קוילן, געשטאַכן מיט אַ מעסער, אַבער ער איז אַ ריז און ער טראַגט ער אַריבער. ער איז אַ רעוואָלוציאַנער מיט סטאַזש און ער האָט שוין בילדונג אויך. ער איז אַ סטודענט אין אַרבעט (אַרבעטער פאַקולטעט). ער קערט זיך אום אַהיים אַ קוק צו טון אויף זיין געבורט-שטעטל, זיך טרעפּן מיט אַלטע חברים. זיין אַלטער פריינט וויגדער באַוועגט אים, אז ער זאל בלייבן און העלפּן אויפבויען די פאַבריק, ער וויל נישט בלייבן און בלייבט דאָך. די פאַבריק ווערט מיט שווערע מי פאַרענדיקט, ס'איז אַ יום-טוב און מ'גייט צו דער אַרבעט. און די אַרבעט גייט אַוועק נישט תמיד גוט. פאַראַן אַ סך בראַק, ווייל אַ סך פוילענצערן, אייניקע קענען נישט גענוג אַרבעטן, זיי זענען שוין אַלט, אַנדערע ווילן גישט. עס הייבט זיך אָן די פראַגע ייד-גוי. איינער אַ טיפּ פון אַ ווייסגוואַרדייער, אַלעקסאַנדער בראַ-גינסקי, וואָס האָט זיך אַריינגעחנפעט אין די רעוואָלוציאַנערע רייען אַטאַקירט זיינעם אַ יידישן חבר ביי דער אַרבעט.

אויף אַן עפנטלעך געריכט דערקלערט אַלעקסאַנדער, אז ער האָט געשלאָגן פישלען אי ווייל ער האָט געאַרבעט צופיל, אי ווייל ער איז אַ זשיד. אַבנר דערקלערט די זאך קלאַר: ס'איז אַ צווייענדיקער פאַל,

א פאל פון כוליגאנסטווע און אַנטיסעמיטיזם, וואָס איז אַ מאַסקע פון סאַבאַטאַזש און קאָנטרעוואָלוציע. דער נאַציאָנאַלער האָס דינט פאַר אַ מאַסקע...

אַט אַזוי מאַכט די פּאַבריק דורך שווערע צייטן, האָט דערפאַלגן און דורכפאַלן און פונקט ווי די גאַנצע רעוואָלוציע שטרענגט זי זיך אָן צו שאַפן נייע מענטשן. עס פעלן פירער. אַז אבנר האָלט ביי אַוועקפאַרן, געפינט ער נישט וועמען צו לאָזן אַלס שטעלפאַרטערטער. וויגדער איז נישט קיין מיטגליד אין דער פאַרטיי און ער האָט נישט קיין מוט צו ווערן. ער איז טאַקע אַן אַלטער בונטאַווטיק, אָבער זיין ווייב, וואָס איז נישט קיין פרומע, בענטשט ליכט און ער קען עס איר נישט פאַרווערן, ער האָט יסורים, וואָס די טאַכטער שטערט דער מאַמען. וויגדער דער-ציילט אבנרן, אַז נאָך זיין טאַטן שטעלט ער נישט קיין יאַרצייט-ליכט, ער גלייבט נישט אין דעם, אָבער צום יאַרצייט פון די געפאַלענע חברים שטעלט ער ליכט און זאָגט קדיש, כאַטש ער פאַרשטייט נישט די ווער-טער, ער טראַכט נישט פון גאָט און פון יענער וועלט, ער וויל זיך נאָר אויסווינען...

„אייער פאַרטיי איז, ווי זאָל איך דיר זאָגן, שוין אַ ביסעלע צו פרום, צו... מאַנאַסטיריש, פון אַלץ זאָג זיך אָפּ. און דאָס איז נישט אַזוי גרינג, אייך, יונגע, איז גרינגער, איר דאַרפט זיך בלויז אָפּ-זאָגן פון דעם, וואָס איר האָט געירשנט, פון ירושה קען מען ווי עס איז זיך אָפּזאָגן. ביי מיר, ביי דער עלטער, איז דאָ נישט נאָר ירושה, אויך דאָ געוויינהייטן פון אַ לעבן לאַנג. פון ביידע זיך אָפּזאָגן, אַלץ אַרויסרייסן איז אַ ביסל צו שווער“.

די דערציילונג ענדיקט זיך ביי מיללערן זייער אינטערעסאַנט. דער פירער אבנר קומט אָן אין פּאַבריק בעת אַ געשלעג צווישן די אַרבעטער צוליב עפעס אַ קאַריקאַטור און ער כאַפט אָן איינעם אָן אַרבעטער און ער דערלאַנגט אים אַ פאַטש. עס קומט צו אָן עפנטלעכן מישפט און דער פירער הייסט זיך אַליין מישפטן פאַר כוליגאַניזם. דער אַרבעטער, וועלכן ער האָט איצטער אַ פאַטש געטון איז. דער זון פון דעם געוועזענעם פאַ-בריק-דירעקטאָר, מען רופט אים דער „בענאַק“. מיט דעם היינטיקן פאַטש האָט ער אויסגעקוועטשט דעם אייטער פון אָן אַלטער מכה און אַרויס-

געריסן זיין אמאל. איצטער איז ער גרייט צו געבן דעם אמאליקן בענאקל די האנט און אים זאגן:

„קומט מיט אונדז צוזאמען בויען די וועלט, דעם נייעם מענטשן די נייע פאבריקן, א נייע פאליטישע און עקאנאמישע אַרדענונג האָבן מיר שוין באַוווּן צו שאַפן, מיר דאַרפן אָבער אויך שאַפן אַ נייעם מענטשן, דאַרפן זיך אַליין איבעראַרבעטן“.

„דאָס רעדל דרייט זיך“ איז אַ מיניאַטור בילד פונעם גאַנצן גאַנג פון דער רעוואָלוציע. דורך איין שטעטל האָט ש. מיללער געוווּן גאַנץ ראַטנפאַרבאַנד פון צוריק מיט 26—28 יאָר. ער האָט געוווּן דעם בליאַסק פון יענעם טאַג, אויף וועלכן אַלע האָבן אַרויסגעקוקט און וואָס איז ליידער, ליידער נישט אויפגעגאַנגען. דער בלאַט־טער איז נישט וועוען אויסגעקוועטשט.

מאַטיוון

אין אַ גאַנצע ריי זאַכן, וואָס זענען האַלב און גאַנץ סימבאָליש, אייִניקע פון זיי זענען אינגאַנצן לעגענדן, האָט ש. מיללער געמאַכט אַן אַפנייג פון זיין רעאַליסטישן וועג. פאַראַן צווישן זיי פסיכאָלאָגישע עטיודן און סקיפּן, ברוטאַלע שילדערונגען פון נאַצישע רשעותן, מיזרח־חכמה, אַ פרוו פון אַ משה רבנוֹ־לעגענדע־כאַראַקטעריסטיק, און אַ מוזיקאַלישע לעגענדע. עס פאַראייניקט זיי אַלע דער טאַן און די פאַרם. די פאַרם איז פון פּאָעזיע אין פּראָזע. פאַראַן אין אַלץ מוזיק, אָבער עס איז נישט די זיסלעכע פּאָעזיע אין פּראָזע, נאָר דווקא זייער ביטערע און האַרבע פּאָעזיע. ערטער ווייז גרייכט די ברוטאַליטעט ביז צו דער העכסטער מרדגה. „אונטערן בייטש“ געהער צו די מאַקסימאַלסטע שילדערונגען פון נאַצישן סאַדיום. גלייכן איז פאַראַן נאָר אין מרדכי שטריגלערס מאַיאַדאַגע־זיכרוֹ־נות. מיללער האָט אין דעם פרט מער ווי אַלע יידישע שריפטשטעלער געטראָפן אין פינטל אַריין. און דער טאַן איז אַזאַ, וואָס אונדזער שרייִבער האָט אים שוין געהאַט אין די פריערדיקע ווערק. דער סטאַקאַטאַ טאַן. מען הערט אַ קלאַפּן פון אַ האַגל אויף דעכער.

די דאָזיקע אַנדערשדיקע זאַכן האָט ש. מיללער צונויפגענומען אין איין באַנד אַריין און ער האָט זיי געגעבן דעם אַבסטראַקטן נאָמען „מאַ־

טיוון". און ער האָט אין 1939 באַקומען פֿאַר דעם די ייקוף־פרעמיע. (אין יענעם יאָר האָט דער ייִדישער קולטור־פֿאַרבאַנד געגעבן זעקס פרע־מיעס פֿאַר די זעקס בעסטע ייִדישע ביכער און „מאַטיוון“ איז געווען צווישן די זוכה בגורלס).

צום נאָענטסטן צו מיללערס שטייגער איז די אָפטיילונג „פֿאַרן שפּיגל“. דאָ איז לעגענדאַריש פֿאַרנעפּלט נאָר די פֿאַרם, אָבער דער אינ־האַלט איז אַ רעאַלער. די גרעסטע זאַך אין דער אָפטיילונג, וואָס הייסט „אַליין“, איז אַ שילדערונג פֿון איינעם אַ מענטשן מיטן נאָמען בנימין באַרדאַס, וואָס גייט אַרויס פֿון שפּיטאַל, קומט אַריין אין לעבן, ווערט רייך, האָט צוויי מאָל חתונה און הענגט כסדר צווישן הימל און ערד. און אַנטלויפט שטענדיק פֿון דער פֿרוי, פֿון דער געזעלשאַפט, פֿון לעבן און פֿון זיך אַליין. עס מאַכט דעם איינדרוק, אַז דער נאָמען פֿון העלד איז אויך אַ סימבאָלישער. באַרדאַס מיינט וואַרשיינלעך בר־דעת און דער מחבר וויל זאָגן, אַז פֿאַר אַ בר־דעת איז נישטאָ קיין פּלאַץ אין רעאַלן לעבן. און טאַקע דערפֿאַר איז דאָס לעבן דאָ אַזוי געשילדערט איררעאַל און כאָאָטיש. דער הויפּט־געדאַנק ווערט דאָ אויסגעדריקט אין אַט דעם שטעל:

„שטיל — מ'הערט דעם אייגענעם אָטעם און דאָס ליכט פֿון עלעקטרישן לאַמפּ שרייט שטילערהייט: וואָס שווייגסטו! אויסגעלאָשן דער לאַמפּ, ליגן צוויי מענטשן, מאַן און ווייב אין די בעטן און די פינצטערניש, די שטילקייט שיפעט צו די שלאַפּלאַזע: פּיינט! פּיינט! שונאים! האָס! פֿאַרהאַסט און מיאוס דער צווייטער מענטש אין יעדער בעט“.

אויך די אַנדערע צוויי זאַכן אין דער דאָזיקער אָפטיילונג האָבן אין סאַמע תּוך אַ רעאַלן אינהאַלט. „די בלינדע וואַנט“ איז אַ פּסיכאָלאָג־גישע סקיצע פֿון אַ יונגן מענטשן, וואָס דערזעט דאָס גאַנצע לעבן פֿאַר זיך ווי אַ פינצטערע וואַנט און ער ווערט משוגע. און „פֿון פייער און פּלאַם“ איז אַ געשיכטע וועגן אַ מאַלער, וואָס שטעלט איין זיין לעבן, ביכדי צו ראַטעווען פֿון פייער דאָס בילד, וואָס ער האָט געמאַכט פֿון דער חווה אין וועלכער ער איז פֿאַרליבט און ער קומט אַרויס מיט אַ פֿאַרברענט פּנים. זיין צוקאַליעטשיטקייט פֿירט צו דעם, אַז חווה זאָל זיך באַציען אַנדערש צו אים און זי זאָל קריגן אַן אַנדער מאַן און ער זאָל אויס אייפּערזוכט וואַרפֿן אין פייער אַריין דאָס זעלבע בילד, פֿאַר וועלכן ער

האָט זיך נישט־לאַנג אליין געוואָרפֿן אין פייער אַרײַן. אין די לעצטע צוויי זאַכן איז דאָס איררעאַלע נאָך שטאַרקער ווי אין דער ערשטער זאָך. אין „פֿון פייער און פֿלאַם“ ווערט פֿאַר דעם מאַלער דווד זײַן רײוואַל זשאַק אַ מאַריאַנעטקע פֿון אַ פֿילם. אין שווערן און פֿינצטערן אָטעם פֿילט זיך דאָ לעאַניד אַנדרייעווס השפּעה און אין טאָן איז פֿאַראַן לאַמעד שאַפֿיראַס סאַרקאַזם.

קאַשמאַרער, פֿינצטערער אָטעם איז פֿאַראַן אין די צוויי זאַכן פֿון דער צווייטער אָפּטיילונג („נסיונות“) וועגן נאַצישן סאַדיזם, וואָס הייסן „אונטערן בייטש“ און „אַש“. איבערהויפּט איז מוראדיק די ערשטע זאָך. וואָס שילדערט ווי אַזוי נאַציס פֿייניקן דעם דייטש־יידישן שריפטשטעלער לעאַן לעווענטאַל, צווינגענדיק אים צו „שרייבן“ מיט דעם געשלעכט־אַרגאַן און אַנווענדנדיק קעגן אים די „ראַפֿינירטסטע“ פֿייניקונגען, ביכדי צו אַרויסבאַקומען פֿון אים סודות. דאָס איז אַ טיילווישע סימפּאַניע פֿון סאַדיזם. מען האָט דעם שריפטשטעלער אַזוי לאַנג געפֿייניקט מיט קעלט אויף דעם פֿראַסט, ביז וואַנען ער איז געווען גרייט זיך צו וואַרעמען זיינע הענט בײַ דעם דאָזיקן שייטערהויפּן, אויף וועלכן מען איז אים גע־גאַנגען פֿאַרברענען. „מאַניקור“ (שטעכן אונטער די נעגל מיט שפּיזן) און שמיץ זענען פֿון די געוויינלעכע פֿייניקונגען. פֿאַראַן דאָ ממש אַ פֿאַר־מעסט צווישן דעם יידנס ווידערשטאַנד־קראַפט און דער רשעות פֿון די נאַציס. אויב עס וועט אַמאָל דערשיינען אַן אַנטאָלאָגיע פֿון ליטעראַטור וועגן נאַצישן סאַדיזם, וועט מיללערס „אונטערן בייטש“ מוזן פֿאַרנעמען אַן אויבן־אָן פֿלאַץ אין איר.

צוליב דעם, וואָס אין אַט דער אָפּטיילונג האָט זיך אונדזער מחבר צוגערירט צו די שווערע נסיונות, וועלכע דער מענטש מוז ביישטיין, איז ער געקומען אויך צו נסיונות פֿון גרויסן מענטשן און ער האָט געגרייכט נישט נאָר ביז צום קולאַקישן הינדער אַכמעד הוסיין, וואָס באַליידיקט גראַב אַלע איידעלע מענטשן און באַזונדער דעם הייליקן נאַראַדא (אַ גייסט־לעכער אַ פֿרוש) און יענער שטייט בײַ אַלע נסיונות און גיט אים נישט איבער דער מאַכט און היט זיך צו אויסגעבן דער מאַכט זיין נאַמען שוין ווען ער איז טויט, נאָר ער גרייכט צו די נסיונות פֿון — משה רבנו אַליין, וועלכער ווערט געפרוּווט אין פייער און אין וואַסער און האַלט אויס. ברענגענדיק צום פֿולן אויסדרוק די מענטשלעכע ברוטאַליטעט, ברענגט

מיללער צום אויסדרוק אויך דעם פולן ניצחון פון דעם דערהויבענעם אין מענטשן.

עכט נישט-יידיש מיזרחדיק איז די פּאָעמע „דער פּייערטאָנץ“ וואָס שילדערט דעם קריג פון דעם איידעלן אינדיאַנער פּיישי גאהדיק, וועל-כער פּירט אַ קאַמף מיט דער ציוויליזאַציע, וואָס רייסט זיך אַרײַן צו אים און צעשטערט אים די האַרמאָניע פון זײַן פּרימײטױו לעבן דורך די שלעכטע ריחות פון גאַזאַלין. דער דאָזיקער אינדיאַנער האָט אַ קינד מיט אַ וויסער פּרוי און דאָס קינד לערנט אין שול אינאַיינעם מיט וויסע קינדער און זײ דערגײען אים די יאַרן. דאָס קינד שעמט זיך מיט דעם אייגענעם פּאָטער און דער שטאַלצער פּאָטער לײדט דערפון און ער צינדט אונטער זיך אינאַיינעם מיט זײַן פּאַרמעגן און מיט זײַן קינד און ער וויל, אַז דער אינדיאַנישער דיכטער זאַל דעם „פּייערטאָנץ“ זײנעם באַזענגען. דער אינדיאַנער האַלט, אַז דאָס אָפּמעקן דעם אייגענעם זכר איז די העכסטע שטאַלצע מענטשלעכע טאַט. יידן האָבן אַנדערש גע-דענקט.

ש. מיללער האָט אין דעם בוך „מאַטיוון“ זיך אַרײַנגעלאָזט אין עקזאַטיק. אין דער דריטער אָפּטיילונג פון דעם דאָזיקן בוך, וואָס הייסט „חלום און וואָר“ האָט ער צוויי זאַכן, וואָס האָבן אַ שײכות מיט מיזרח און זײ זענען, לױט דעם אינהאַלט לעגענדאַריש און זײ ווילן דינען ווי משלים צום גאַנצן מענטשלעכן לעבן. „דער שאַך איז מאַט“ איז אַ לע-גענדע, וואָס האָט אין צענטער אַ משל, דער דאָזיקער משל פּאַרגלייכט דאָס פּאַלק צו אַ פּערד און דעם הערשער צו אַ רײטער און ווײזן אָן, אַז ווען דאָס „פּערד“ ווערט בלינד, קען דער רײטער דאָס שױן נישט פירן און „די שטימע פון גאָט“ איז אויך אַ לערע וועגן דעם וועג, וואָס אַ מושל דאַרף אויסקלייבן און אויף דעם גליטש, וואָס דראַעט דעם הערשער, ווען ער גיט נאָך דעם פּאַלק זאַכן, וואָס ער טאַר נישט נאַכגעבן און ער גיט נישט נאָך זאַכן, וואָס ער וואַלט יאָ געדאַרפט נאַכגעבן. דינע אַנאַטאַל פּראַנסישע איראַניע פּאַרמאַנט דאָס מעשהלע „גאַטס פנים“, אין וועלכן עס ווערט געשילדערט ווי אַזוי דער כהן גדול דערזעט פליגן אין קדשי קדשים און דאָס האַרץ שטעלט זיך אָפּ אין אים און דער כהן, וואָס גרייט זיך פּאַרנעמען זײַן פּלאַץ, רופט אויס, אַז ער האָט געגרייט דאָס העכסטע, ער האָט געזען גאַטס פנים און ער איז געשטאַרבן, וויל אַ מענטש קען נישט זען גאָט און בלייבן לעבן...

רויט און שוואַרץ

אין זעקסטן בוך, „רויט און שוואַרץ“ איז מיללער ווידער רעאַליסט, וואָס איז כימעט אַ נאַטוראַליסט. אין דער ערשטער דערציילונג פון בוך, וואָס איז די גרעסטע אין קוואַנטיטעט און וועלכע דער מחבר האַלט פאַר דער וויכטיקסטער, שילדערט ער דעם פאַרטיזאַנען קאַמף אין צייט פון קריג. פאַראַן דאָ דער ברענענדיקער האָס צום נאַצי און דער פעסטער ווילן צו קעמפן ביז אין סאַמע לעצט און דער שטאַרקסטער גלויבן אין זיג. די דערציילונג ענדיקט זיך טאַקע מיטן אויסרוף: „צום פראַנט! צום זיג!“ ש. מיללער בלייבט כסדר דער שרייבער, וועמען עס אינטערעסירט דער מענטש און זיין דראַנג צום לעבן און זיין גרייטיקייט צו שטאַרבן פאַר דעם לעבן. ש. מיללער דערלויבט זיינע העלדן צו זיין סענטימענטאַל אױך. ניסן, דער הויפט־העלד פון אַט דער דערציילונג, דער העלדישער קעמפער, נעמט אַריין זיין מאַמען אין זיין קאַמף. ער סימולירט, אַז זי איז קראַנק און ער לייגט זי אַריין אין בעט, ביכדי צו האַבן אַ מאַט־טיוו צו קענען בלייבן אויפן אַרט און דורכטירן אַ שליחות. ער האָט זיין מאַמען ליב, אָבער זי איז פאַר אים אַ טייל פון דעם גאַנצן לעבן, פאַר וועלכן ער קעמפט און ער שטאַרבט. ניסן האָט נישט געוואוסט, אַז דערמיט, וואָס ער לייגט אַוועק זיין מאַמען קראַנק, שטעלט ער איין איר לעבן, אָבער מען קען נישט וויסן, צי ווען ער וואַלט דאָס געוואוסט, וואַלט ער דאָס נישט געטון. ווען דער דייטש, וואָס קומט נאָך ניסענען, פּרעגט אים פאַרוואָס ער איז אויפן פּלאַץ און נישט אין דער אַרמיי, ווייזט אים ניסן אַן אויף דער מוטער, וואָס ליגט קראַנק און דער דייטש, וואָס איז חושד, אַז דאָס איז אַן אַנשטעל, זאָגט עכט־אַריש סאַדיסטיש, אַז דאָס קען מען פאַרריכטן און ער שיסט אויף דער עלטערער פרוי... פון ניסענען אַנטלויפט ממש דאָס לעבן, אָבער עס קומט דאָך צוריק צו אים און ער בעט ביים דייטש אַ דערלויבעניש צו אַ קוש טון די מוטער פאַר דעם אַוועקגיין און ווען יענער דערלויבט דאָס אים, ציט ער פון קישן אַרויס דעם רעוואָלווער און דער נאַצי אינאַיינעם מיט זיין אוקראַינישן העלפער ליגן שוין אין בלוט. און אין זיין ווייטערדיקן קאַמף איז שוין שטענדיק פאַראַן אויך דער ווייטיק פון דער דערמאַר־דעטער מאַמע.

עס ווערט נישט איין מאָל באַטאַנט אין משך פון דער קרעפטיקער דערציילונג, אַז ס'איז אַ קאַמף פון אַדער רויט, אַדער טויט, פאַר לעבן! ניסן זאַגט: „ס'איז אַדער גיין מיט פריצן, אַדער אויף פריצן, ס'איז רויט אַדער טויט, קיין אַנדער אויסוועג איז נישטאָ.“ און דאָך איז אין דער גאַנצער דערציילונג מער פאַראַן די שילדערונג פון עצם קאַמף, ווי די שינאה, וואָס האָט געפירט צום קאַמף. פאַראַן בערגלסאַנישע „נייטראַלי-טעט“ אין אייניקע ערטער (מיללער איז פאַרט באַאיינפלוסט פונעם מחבר פון „נאָך אַלעמען“, כאַטש ער וויל דאָס נישט צוגעבן!) און עס זענען פאַראַן שטעלן וואָס דערמאָנען דורכאויס אין „מדת הדין“ און דאָס דאָזיקע ווערט צומאָל פיינלעך, ווייל דער קריג פון 1939—1945 איז דאָך געווען אַן אַנדערער ווי דער ערשטער וועלט־קריג...

אַ געוויסע פאַרגיטיקונג איז פאַראַן אין דער דערציילונג „תכריכים“, וואָס שילדערט אַ שניידער פון דער לאַדזשער פאַרשטאַט באלוט, אַן עכטן יידישן שניידער, וואָס לעבט אונטער די נאַציס און מוז נייען פאַר זיי און ווען ער נייט איבער אַ מונדיר פון אַ דערהרגעטן נאַצי פאַר אַ לעבע-דיקן, טרייסט ער זיך, אַז ער נייט תכריכים פאַר „זיי“. פאַראַן אַ שטילער, פאַרנאַכטיקער טרויער אין דער דאָזיקער האַרציקער דערציילונג און עס שיינט אין אירע טונקלע ווינקלען אַ פונק פון האַפענונג.

די דערציילונג „על נהרות האַדסאָן“ איז די איינציקע, וואָס גיט צו דערפילן דעם מחברס גאַענטקייט, אַדער אייגנקייט צום „בונד“. דער סאָ-ציאַליסט, ברוך, וואָס האַלט זיך אין באַשליסן צו אַנטלויפן פון פוילן, ווייסט נישט, צי ער מעג. ער דערמאָנט זיך, אַז לענין איז אַנטלאָפן קיין פּינלאַנד און ער פרעגט זיך: פון ווען אָן איז ער זיך סומך אויף לענינען? אין משך פון דער דערציילונג ווערט באַזונדערס געשילדערט דער מאַ-מענט פון אַרעסטירן אַלטערן און ערליכן. דער העלד פון דער דערציילונג זאָגט: „איצטער אַרעסטירן! אַרעסטירן ווערן? יאָ, פון די דייטשן, פאַ-ליאַקן, אַבער אַרעסטירט ווערן פון... סאַציאַליסטן. איצטער אַן פאַר-וואָס?“

אַבער מיללער בלייבט נישט כסדר טענדענציען. ער ווייזט פון איין זייט דעם שווערן געראַנגל פון דעם יידיש-סאַציאַליסטישן פירער ברוך, ווען ער באַשליסט זיך צו אַנטלויפן און פון דער צווייטער זייט ווייזט ער די פוסטקייט פון דער סאַציאַליסטיש-יידישער סביבה אין ניו-יאָרק. דער געראַנגל פון ברוכן מיט זיך אַליין, ווערט אומגעהויער אינטערע-

סאָנט. ער, דער בונדיסט, מישט אויף דעם תנ"ך. אָט ברענגט ער אַ שטעל פון ירמיהו, וואָס זאָגט, אַז ווער עס וועט בלייבן אין שטאַט, וועט שטאַרבן פון דער שווערד, פון הונגער און פון דער פעסט און דער וואָס וועט צרויסגיין צו די כּשדים וועט בלייבן לעבן. און אָט געפינט ער אַ שטעל אין דעם זעלבן ספר, וואָס זאָגט: „אויב איר וועט בלייבן אין דעם דאָזיקן לאַנד, וועל איך אייך אויפבויען און נישט צעשטערן“. און אָט געפינט ער אַ שטעל אין יחזקאל, וואָס זאָגט, אַז אויב דער וועכטער וואָס זעט די שווערד קומט און ער בלאָזט נישט אין שופר און ער וואָרנט נישט דאָס פּאַלק און די שווערד קומט און נעמט צו אַ נפש, וועט גאָט מאַנען דאָס בלוט זיינס פון וועכטערס האַנט... נישטאָ קיין נייס און קיין נייע פּראַבלעמען אונטער דער זון! אַלץ איז אייביק!

ווען ברוך קריגט אין ניו־יאָרק אַ קבלת־פנים און ער פרוווט דאָרט יעדן וועגן דעם, וואָס די העלדישע מאַסן זענען דאָרט געבליבן פעסט ביי דער איבערצייגונג, אַז זייער גאולה וועט קומען דורך אַ סאָציאַליסטישער וועלט, איז ער שוין אַ דורכגעפּאַלענער. אין ניו־יאָרק, טוט מען אים צו וויסן, דאָרף מען רעדן אַנדערש. דער רעדאָקטאָר פון דער סאָציאַליסטישער צייטונג נעמט צו אים רעדן רוסיש און ער זאָגט אים, אַז דער „נאַראָד“ האָט דאָ נישט ליב צו זיין טרויעריק. ער גיט אים צוריק זיין אַרטיקל, ווייל עס איז צו טרויעריק אָנגעשריבן. ברוך פּאַלט דורך סיי אַלס רעדנער און סיי אַלס שרייבער און ער פילט זיך אויסגעוואַרצלט און איבעריק און ער לאָזט זיך אַרונטער אין האַדסאָן און „אין דער ווייסל“ „אין דער אייביקייט“... אָט דאָ איז דער טאָן אַ ליטעראַרישער, אָבער שוין נישט קיין רעאַלער. פאַראַן דאָ דאָס געשריי פון אַלע יידישע שרייבער פון אונדזער צייט, דאָס געשריי וועגן דעם, אַז דאָרטן איז מען אומגעקומען און דאָ קומט מען נישט אויף!

אין אָט דער דערציילונג, וואָס איז, ווי געזאָגט, טיילווייז טענדענצ־ציען, גלאַנצט ש. מיללער מיט אַלע זיינע אייגנשאַפטן פון אַ רעאַליסט מיט אַפּענע אויגן און אויערן, אַ שאַרפּן חוש און מיט מוט צו אויפ־דעקן אַלץ און צו ווייזן דעם סאַמע וועג צום תּהום. אין אָט דעם פרט איז ביי מיללערן פאַראַן עפעס פון ברוך גלאַזמאַנס ווייזן די טרויעריקע נאַקעטיקייט, אָבער ביי מיללערן איז פאַראַן אויסער שכל און שאַרפּקייט אויך אַ ברענענדיקער טעמפּעראַמענט, וואָס גלאַזמאַן האָט נישט פאַר־מאַגט.

אין די אַנדערע דערציילונגען זענען שוין נישט פאַראַן קיין די-
 רעקטע מאַטיוון פון אונדזער צייט, אָבער עס פילט זיך אין אונטערגרונט
 די היינטיקע צייט, וואָס ווייעט אָן די דאָזיקע שטימונג, און זי גיט צו פילן,
 אַז טויט איז פאַראַן מער ווי רויט. מיללער גייט אַמאָל אַוועק מיט זיין
 חכמה ווייט פון יענער זייט גרענעץ. אין דער מעשה „מיט אַ שמיכל“
 דערציילט ער, אַז דער טויט קומט צו איינעם אַ מענטש און יענער זעט
 אין אים גאַרנישט קיין שונא און דער טויט דערקלערט, אַז ער קומט
 קיינמאָל נישט צו שפעט, ער לאַזט זיך הערן, ווי דער דונער לאַזט זיך
 הערן דעם פויער, אַז עס וועט זיין אַ רעגן. ער קומט אַמאָל צו שפעט
 און מענטשן האָבן קיין געדולד נישט און זיי פאַרלויפן אים דעם וועג.
 און דער טויט איבערצייגט דעם בעל-דבר זיינעם און מען טרעפט אים
 דערנאָך אַ טויטן מיט אַ שמיכל אויפן פנים.

זייער אינטערעסאַנט און אייגנאַרטיק און עכט-מיללעריש איז די
 דערציילונג „מאָן און ווייב“. דאָ ווערט דערציילט, ווי אַ קראַנקער מאָן
 דערהערט אומגעריכט ווי זיין פרוי גיט אַ זאָג וועגן אים „הלוואי קראַ-
 פירט ער!“ און דאָס דאָזיקע רופט ביי אים אַרויס אַ מוראדיקן פאַרדרוס
 און אַ מוראדיקן דראַנג צום לעבן. ער הייסט זיך אַוועקפירן אין שפיטאַל
 און ער לאַזט נישט צו די פרוי צו זיך און צום ווונדער פון דאָקטאָר
 און דער קראַנקן-שוועסטער ווערט ער וואָס אַמאָל בעסער. און ווען ער
 פילט זיך שוין גאַר גוט, מעלדעט אים דער דאָקטאָר, אַז ער האָט באַקו-
 מען אַ טעלעפאָן-רוף פון זיין פרוי, וואָס ליגט קראַנק אין אַן אַנדער
 שפיטאַל. זי האָט אַ טאַפלטע לונגען-אַנצינדונג. ער לויפט צו דער פרוי
 און דאַרטן קוועטשט ער אויס דעם בלאַטער פון זיין ווייב און ער דער-
 ציילט איר, אַז ער האָט געהערט ווי זי האָט אים געשאַלטן, דאָך, זאָגט
 ער ווינטשט ער איר נישט דעם טויט, אָבער ער וויל אויך נישט שטאַרבן.
 און די פרוי צעשרייט זיך, אַז מען זאָל אים צונעמען פון איר, ווייל
 ער איז איר מלאַך-המות, און די פרוי דרייט זיך אַוועק פון אים און
 שטאַרבט און אויפן וועג צוריק אין שפיטאַל שטאַרבט ער אויף די אַרעמס
 פון דער קראַנקן-שוועסטער. און די קראַנקן-שוועסטער דערפילט די
 צאַרטקייט פון אַ מאָן און זי באַשליסט זיך צו קריגן אַ מאָן און חתונה
 האָבן... טויט פאַרטאַפלט זיך דאָ מיט טויט און רופט פונדעסטוועגן
 אַרויס לעבן!

פאַראַן דערציילונגען, וואָס זייער הויפט-ציל איז אַ דינע איראַניע.

די דערציילונג „אהרנס שטעקן“ ווייזט ווי אזוי אַ מאַן, וואָס ווערט בלינד, טראַכט זיך אויס נישט געשטויגענע שיינקייטן און אַ ווונד אויף אַ פנים פון אַ פרוי איז פאַר אים אַ חן-גריבל. אין אַן אַנדער סקיצע ווערט געשילדערט ווי אַ כאַפּטע יוגנט איז אַרויס שפּאַצירן צום ווילסאָן באַרג (אין האַליווד) און דער מאַן שלום שוואַרץ מוז נאַכגיין זיין באַגלייטערין, וואָס קלעטערט אויף געפערלעכע ערטער און זיין באַגלייטערין פּאַלט אַראָפּ אין אַפּגרונט און ער ראַטעוועט זיך קוים. אין עלטער פון פינף און דרייסיק יאָר ווערט ער ווייס ווי אויסגעוואַשן אין ווייסן פּודער, אַבער ער גייט ווייטער שפּאַצירן מיט פּרויען און ער האָט שוין שטענדיק אַ פּאַרטיק וואָרט פאַר זיי, אַז ער האָט „אַ יונג האַרץ און אַלטן קאַפּ“. און ער גייט שוין מער נישט שפּאַצירן אין די בערג. ער גייט שפּאַצירן אין די גרינע טאַלן, אַמאָל מיט אַ בלאַנדער און אַמאָל מיט אַ ברונע-טער — דאָס האַרץ איז אים דאָך געבליבן יונג. און איר דערפילט, אַן שלום שוואַרץ איז ווייס געוואָרן נישט אזוי אויס מורא פאַר דעם טויט פון זיין באַגלייטערין, ווי אויס מורא פאַר דעם אייגענעם לעבן...

אין דער פּאַרם איז מיללער געוואָרן רייפער. אין „רויט און שוואַרץ“ האָט ער נאָך מער אויסגעלערנט דעם סדר פון צימצום און ער איז אין אייניקע זאַכן דורכאויס סובלימירט, אַבער דער גרויסער אינהאַלט האָט נאָך נישט אויסגעפילט זיין ווונדערלעכע פּאַרם. זיינע ווונדערלעכע כלים פינקלען, אַבער עס זענען נאָך פאַראַן אין זיי אויך פּוסטע ערטער. עס מאַכט דעם איינדרוק, אַז גרויסע פּאַרם-ווירטואַזיטעט לעכצט נאָך אַ גרויסן אינהאַלט. דער מחבר איז רייף צו אַנשרייבן זיין גרויס ווערק.

„דור הפלגה“

דאָס זיבעטע בוך פון אונדזער מחבר, דער ערשטער ראַמאָן זיי-נער, וואָס הייסט „דור הפלגה“, איז אין אַ געוויסער מאָס דער וועג צום מחברס גרויסן ווערק, אַבער דער סך-הכל דערפון איז אַ טרויעריקער. דאָס „רויטע“ איז דאָ ווייניקער ווי דאָס „שוואַרצע“. מיללער איז געטריי זיין רעאַליסטישער אַנשוואַונג און ער האַלט, אַז מען דאַרף דאָס לעבן ווייזן אזוי ווי עס איז, מעג עס אונדז נישט געפעלן, ער האַלט, אַז דער גלויבן דאַרף קומען פון לעבן צו דער ליטעראַטור און נישט פאַרקערט

און אויב דאָס לעבן סוגערירט נישט קיין גלויבן, איז דאָס טאַקע זייער טרויעריק, אָבער די אויפגאַבע פון בעלעטריסט איז נישט צו שאַפן אַזאַ גלויבן. אין דעם פּרט האַלט ער פּונקט דאָס פאַרקערטע פון דעם וואָס ב. ריווקין האָט געהאַלטן. ב. ריווקין האָט פון דער ליטעראַטור געוואַלט מאַכן אי אַ במקום־אמונה, אי אַ במקום־טעריטאָריע.

די דאָזיקע, וואָס האָבן געלערנט אין חדר, געדענקען גענוי דאָס דור הפלגה-בילד פון חומש. נמרוד האָט גענומען בויען אַ טורעם און געוואַלט גרייכן מיט אים ביז אין הימל און כביכול האָט זיך פאַר אים דערשראַקן און ער האָט אַראָפּגעשיקט זיינע לייט, אַז זיי זאָלן אָנאַרבעטן אַ צעשיידונג צווישן די טורעם־בויער און זיי האָבן באַוווּזן צו שאַפן אַ דור הפלגה, אַזאַ צעריסענעם דור, וואָס איינער האָט דעם צווייטן נישט פאַרשטאַנען. ווער האָט פאַרוואַנדלט דאָס יידישע לעבן אין די פאַר־אייניקטע שטאַטן פון צפון־אַמעריקע אין אַ דור הפלגה? מיר האָבן מורא, אַז נישט גאַט...

„דור הפלגה“ ווייזט אַ יידישע אימיגראַנטן־פאַמיליע, וואָס באַשטייט פון עלטערן און פיר זין. יעדער פון די זין רעדט אַן אַנדער לשון און ער האָט אַן אַנדער שטרעבונג און ער מאַכט זיך אַן אַנדער לעבן. דאָ און דאָרט פאַראייניקן זיך צוויי ברידער, אָבער נישט אויף לאַנג. קיין טיף אינערלעכער באַציאונג איז צו די עלטערן נישט פאַראַן ביי קיינעם, אָבער ביי די אַרעמע איז פאַרט פאַראַן באַציאונג צו דער מוטער. דריי גייען אַוועק פון קבר און יעדער גייט אַוועק צו זיין אויטאָמאָביל און איר פילט, אַז אַלץ האָט זיך צווישן זיי געענדיקט...

די גאַנצע צייט וואָס דו לייענסט „דור הפלגה“ דערמאָנסטו זיך אין שלום עליכמס „צעזייט און צעשפרייט“. דו פילסט, אַז „צעזייט און צעשפרייט“ קער זיך עפעס אַן פילאָלאָגיש מיט „דור הפלגה“. צעזייט און צעשפרייט איז אַ מילדערער און פאַלקסטימלעכערער און פלאַסטישערער אויסדרוק פאַר צעריסנקייט. אָבער בעת ביי שלום עליכמען איז פאַראַן הומאָר, וואָס מאַכט דאָס געפיל ליכטיקער, איז ביי מיללערן דער ערנסט כסדר אַ פינצטערער. ביי שלום עליכמען גיט נאָך די מאַמע אַ זאָג, אַז „קינדער פלאַפלען“, און כאַטש דער מאַן זאָגט איר באַלד, אַז זי איז אַ בהמה, פילט דער ליינער, אַז אינגאַנצן קיין בהמה איז זי נישט. אייניקע פון די קינדער וועלן אַזוי לאַנג פלאַפלען, ביז וואָגען עס וועט זיי איי־בערגיין און זיי וועלן ווערן יידן און זיי וועלן בלייבן טיילן פון יידישן

לעבן. ביי מיללערן פלאַפלט קיינער נישט, אַלע טוטן ביי אים. דער דיאַלאָג און בכלל די געשפרעכען פאַרנעמען ווייניק פלאַץ און זיי זענען נישט דער עיקר. און די טאַטן זענען ליידער זייער איבערצייגנדיק. מען פילט אין זיי די פולע אויפלייזונג.

די גאַנצע האַנדלונג קומט פאַר אין דער נאַרד־אַמעריקאַנער שטאַט קליוולאַנד. אַהין איז אַמאַל אַוועקגעפאַרן אַ ייד פון דעם אוקראַינישן שטעטל כושטיווקע און דערנאָך זענען שוין אַלע כושטיווקער געפאַרן אַהין. אַט אַזוי איז אויך געקומען דאָס פאַרפאַלק דווד און אסתר כאַזאַ־נאַוויטש. דווד איז געווען אַ חונס אַ זון, אַ ביסל אַן אויפגעקלערטער, אַ לייצער פון „המליך“. אסתר איז אַ טאַכטער פון דעם גביר פּיניע עטיע דבורהס. זי איז נישט קיין שיינע און איז שוין נאַענט צו שלושים און מען פאַרשלייערט זי פאַר דווד, וואָס איז נישט קיין גרויסער פאַרדינער. מען מאַכט אים אַ געשעפט, אָבער עס גייט אים אַוועק נישט גוט און ווען דאָס פאַרפאַלק האָט שוין קיין עין־הרע פיר זי, שיקט מען זיי אַוועק קיין אַמעריקע, קיין קליוולאַנד הייסט עס, אינאַיינעם מיט אַלע קינדער. דווד האָט באַלד דערפילט, אַז דאָ איז יעדער פאַר זיך און אַז ער

וועט דאָ דאַרפן אַרבעטן שווער און ביי שווערע באַדינגונגען און ער האָט טאַקע באַלד גענומען אַ קויש מיט סחורה און זיך געלאָזט גיין איבער די הייזער, נישט קענענדיק קיין איין וואָרט ענגליש. און די פיר זין האָבן אויך באַלד אַנגעהויבן גיין זייערע באַזונדערע וועגן. שוין אין די קינדער־רישע קריגערייען איז זייערע האָט מען דערקענט יעדנס כאַראַקטער. גאָר קליין זענען זיי נישט געווען ביים אַנקומען אין נייעם לאַנד אַריין, דער יינגסטער, מלך, איז שוין אַלט געווען עלף יאָר. דער עלצטער, חיים, איז שוין באַלד ביים אַנהויב געווען אַ מאַן און ער האָט געהאַט בייצושטיין מענערישע נסיונות און זיין אַרבעט. קריגערייען זענען פאַרגעקומען צווישן די קלענסטע צוויי — שלום און מלך. דער מיזגיניק האָט זיך באַלד אַרויסגעוויזן מיט זיין עגאָאיזם און קאַריעריזם. ער האָט געלערנט מיט זיין אַ ביסל עלטערן ברודער שלום אין איין שול. פאַרשטייט זיך, אַז שלום איז געגאַנגען אין אַ העכערן קלאַס און מלך האָט אים געזוכט איבערצויאָגן. נישט חלילה אויס ליבע צום לערנען, נאָר צוליב עגאָ־איזם און קאַריעריזם. ער האָט געוואַלט ווייזן, אַז ער איז נישט קיין גריינער און אַז ער קען בעסער ענגליש פון אַלע און אַז ער ווערט מער אַמעריקאַנער פון אַלע. אפילו דעם נאַמען האָט ער זיך באַלד געביטן —

ער האָט זיך אָנגערופן „לעראַי טשייס“. ער האָט איבערגעזעצט דאָס וואָרט מלך אויף ענגליש, איז פון דעם געוואָרן לעראַי און כאַזאַנאוויטש האָט ער פאַרקירצט און עס איז אַרויסגעקומען אויף ענגליש טשייס... די האַנדלונג ווערט קאַנצענטרירט אַרום דריי פונקטן: דווד און אַסתרס היים, חיימט און בערנאַרדס „שאַפּ“. די מערסטע קאַנפליקטן קו- מען פאַר אַרום בערנאַרדס שאַפּ. דאָרט געפינען זיך דריי פון די פיר ברידער. בערנאַרד איז דער באַלעבאַס, מלך איז דער אַדוואַקאַט און שלום — דער בוכהאַלטער. שלום פאַרליבט זיך אין אַן אַרבעטער-מיידל פון זיין ברודערס וואַרשטאַט און ווען דער גאַנצער וואַרשטאַט גייט אַרויס אין שטרייק, גייט אויך שלום אַרויס אין שטרייק. אַ ברודער קעגן אַ ברודער שטייט אין בלוטיקן קאַמף און עס קומט צו אַ פּראַצעס, אין וועלכן שלום טרעט אַרויס קעגן בערנאַרדן, זיין עלטערן ברודער. „דור הפלגה“ איז נישט קיין ראַמאַן אין געוויינלעכן זין. עס איז נישט פאַראַן קיין צענטראַלער העלד.

דאָס צענטראַלסטע אין דער האַנדלונג איז דאָס הפּלגישע, די צעריסן- קייט צווישן די עלטערן און די קינדער און צווישן די קינדער אַליין. דאָס צענטראַלסטע אין דער האַנדלונג איז איבערהויפּט דאָס בהדרגה-די- קע זיך אויסליידיקן פון יידישן און מענטשלעכן אינהאַלט. בערנאַרדס שווער, דער רייכער און נישט אַץ להעשירדיקער באַרני קאַן, איז נאָך אַ מענטש, ער האָט נאָך געפילן. אַלץ באַצייט זיך סענטימענטאַל צום אַלטן אַרבעטער איציע, ביי בערנאַרדן איז שוין קיין זכר נישט פאַראַן פון קיין מענטשלעכקייט.

חיים און שלום זענען זייער מענטשלעך. זיי ליידן און זיי גייען מיט די דאָזיקע, וואָס ליידן. חיים ווערט צעקלאַפּט, עטל ראַטעוועט זיך קוים, ווען זיי באַטייליקן זיך ביידע אין אַ סאָציאַליסטישער מאַניפעסטאַציע. שלום פאַרלירט זיין קאַריערע און זיין צוקונפּט צוליב זיינע איבערציי- גונגען... אַבער עס ווערט אין ערגעץ נישט געשילדערט, אַז זייער לעבן זאָל אויך זיין יידיש. זייער סאָציאַליזם איז אַן אַבסטראַקטער, ער איז אַ גרייטקייט זיך מוסר נפש צו זיין פאַר גערעכטיקייט, אַבער נישט מער. נישטאַ קיין אַרגאַנישקייט אין זייער אידעאָלאָז, נישטאַ קיין אייגענע חלומות אין קאַמף.

מיט שטילן און פיינעם מיטגעפיל איז ביי מיללערן געשילדערט דאָס לעבן פון דוודן און אַסתרן. דווד אַרבעט זיך אַ ביסל אַרויף, אַנשטאַט

צו זיין א פעדלער, קריגט ער א שטיקל קראָם, אָבער אים אינטערע-
סירט דאָס מענטשלעכע און דאָס יידישע מער ווי די געשעפטן. ביי
אים איז וויכטיקער צו רעדן מיט אַ מענטשן ווי צו פאַרקויפן. אסתר איז
פראַקטישער פון אים, אָבער בעצם איז זי אויך אַ יידישע טאַכטער, וואָס
וויסט אפשר נישט, וואָס זי וויל, אָבער זי וויל דאָך, אַז עס זאָל זיין
אַנדערש ווי עס איז...

אַ רירנדיקער קלימאַט איז דער סדר ביי דוודן אין שטוב, צו
וועלכן עס קומען זיך צענויף אַלע קינדער. אפילו דער יינגסטער זון
לעראַי טשייס קומט מיט זיין אויסגעוויילטער, עס טרעפן זיך פיר בריי-
דער אויף אַ סדר ביים פאָטער אין שטוב. צוויי זענען מיט די וויבער,
איינער איז מיט אַ כלה און צווישן אַלע ווייעט אַ פרעמדקייט. דער דור
הפּלגהדיקער סדר ווערט אויפגעריסן פון אַ טרויעריקער געשעעניש —
דעם פאָטער ווערט נישט גוט. ער שעמט זיך און ער זאָגט, אַז ס'איז
גאַרנישט און הייסט די קינדער גיין עסן, אָבער די קינדער צעגייען זיך.
לעראַי שרייט, אַז זיי זענען באַרבאַרן, וואָס זיי האָבן נישט קיין טעלעפאָן
און ער גייט שיקן אַ דאָקטאָר. די כלה גייט אים נאָך. בערנאַרד באַ-
שליסט אַוועקצוגיין באַלד נאַכדעם, ווי דער דאָקטאָר וועט האָבן אַוועק-
געגאַנגען. שלום גייט אין אַפטיק אַריין. בערנאַרד וויל אים צופירן מיט
זיין אויטאָ, אָבער שלום האָט געזאָגט, אַז ער וועט גיין צופוס, ווייל עס
איז נישט ווייט און געפילט האָט ער, אַז דער ברודער וויל זיך אַרויס-
דרייען. און ווען ער איז צוריקגעקומען, האָט ער שוין קיינעם נישט
געטראָפן, בלויז די מוטער איז געזעסן ביים פאָטערס בעט. שלום האָט
עפעס געוואָלט העלפן דער מוטער, אָבער זי האָט געזאָגט, אַז זי וועט
שוין טון אַליין און זי האָט דערפילט דעם זין פון וואָרט אַליין — «פיר
זין און אַליין, אַליין. וואָלט כאַטש געווען אַ טאַכטער. אַליין. אַליין...»

און דיר דאַכט זיך, אַז נישט נאָר די מאַמע, נאָר דאָס גאַנצע יידישע
לעבן זאָגט דאָ: «פיר זין און אַליין, אַליין...»

ש. מילער האָט פאַר זיין «דור הפּלגה» באַקומען די לואיס לאַמעד
פרעמיע. קינסטלעריש האָט ער עס כשר פאַרדינט, כאַטש אידעאיש האָט
ער דערפירט אַ גאַנץ לעבן ביז צום תּהום.

שטויב

נישט אן אַ קלאַפּ אין האַרצן, נעמסטו אין דער האַנט אַריין דאָס אַכטע בוך מיללערס, וואָס הייסט „שטויב“. דאָס דאָזיקע סוגערירט נאָך מער טרויער, ווי „דור הפלגה“. אין דור הפלגה קען זיין עמיצער, וואָס זאל זיך צו ערגעץ דערפירן, אָבער שטויב? און זאל דאָ געזאָגט ווערן, אַז אין דער פאַרם האָט דאָ מיללער געגרייכט צום אַפּאָגיי. זיין שרייבן איז אָנגעזעטיקט מיט בילד, פאַראַן אַ זעלטענע האַרמאָניע צווישן אינ-האַלט און וואָרט. אין יעדן שטעל פון די אַכט דערציילונגען אין בוך „שטויב“ זאָגט דער ריטם דאָס זעלבע, וואָס די ווערטער. יעדע דערציילונג איז אַ קאָנסטרוקציע, וואָס שטייט פעסט און זיכער. נישט פאַראַן קיין סך אַזעלכע גאַנצע דערציילונגען היינט אין יידיש און אין אַנדערע שפּראַכן זענען אפשר פאַראַן נאָך ווייניקער. (אין דער גאַנצער שפּאַנישער ליטעראַטור פון לאַטיין־אַמעריקע און שפּאַניע דערשיינען היינט נישט קיין דערציילונגען, וואָס פאַרמאָגן אַזוי פיל מייסטערשאַפט, ווי די דער־ציילונגען פון „שטויב“).

און טאַקע דערפאַר צווינגען זיי זיך צו פאַרטראַכטן וועגן דעם, צי רעאַליזם שפּיגלט אָפּ רעאַל דאָס יידישע לעבן... אַכט דערציילונגען האָט דאָס אַכטע בוך פון אונדזער שרייבער און נאָר איינע איז נישט פון נאָרד־אַמעריקאַנער לעבן. לויט דעם אינהאַלט פאַסט די דאָזיקע דערציילונג, וואָס איז די לעצטע אין „שטויב“ און וואָס הייסט „דער כלב לעבט“ צום בוך „רויט און שוואַרץ“. עס הייבט זיך אָן דערמיט, וואָס איינער אַ מענטשן מיטן נאָמען פרנס גיט איבער אַ גרוס קיין לאַס אַנדזשעלאַס צו זיין „בן... בור“ (ער האָט מיט אים זיך באַהאַלטן אין איין גרוב פאַר די דייטשן) זשוכאַוויצקי, אַדער זשוקאַוו און ער הייסט אים זאָגן, אַז „דער כלב לעבט“. דער דאָזיקער מענטש, דער דערציילער מו־טשעט זיך לאַנג אָן, ביז וואָנען ער קומט איבער דעם דאָזיקן זשוכאַוויצקי־זשוקאַוו און ווען ער זאָגט אים דאָס וואָרט „דער כלב לעבט“, עפנט זיך ביי יענעם אַ קוואַל און ער דערציילט איינע פון די אַדיסייען, וואָס יידן האָבן איבערגעלעבט, באַהאַלטנדיק זיך פאַר דעם דייטש ביי אַן אוקראַינישן פּויער. אינאיינעם מיט זשוכאַוויצקי האָט זיך באַהאַלטן אויך זיינער אַ פריינט, וואָס האָט געהאַט מיט זיך אַ מיידעלע, אַ טעכטערל

פון זיינעם א פלימעניק, א יידיש מיידעלע מיט א פאָר אייגעלעך... דאָס לשון נעמט אָפּ ביי זשוקאָוון, ווען ער הייבט אָן רעדן וועגן דעם. דאָס דאָזיקע מיידעלע איז אויסגעכאַפּט געוואָרן פון אַ הונט און פאַרשלעפּט געוואָרן צו די דייטשן... אין צענטער פון דער דערציילונג איז פאַראַן אַן אַנדער הונט, אַ גוטער און געטרייער הונט, אָבער — אַלץ אַ הונט. „טיגער“ הייסט דער דאָזיקער הונט און ער באַוואַכט די אויסבאַהאַלטענע יידן, ביז וואָנען די דייטשן שיסן אויף אים און דערשיסן אים נישט. דער באַלעבאָס איז געווען אַ שטיקל סאַניטאַר און ער פאַרבאַנדאַזשירט דעם הונט און ער ראַטעוועט אים ווי עס נישט איז. אַ הונט האָט מען גיכער געראַטעוועט ווי אַ מענטשן. דערנאָך זענען די אויסבאַהאַלטענע געווען אין וואַלד און איבערגעלעבט קאַשמאַרן און ווען מען איז אַרויס מיט גאַנצע ביינער, האָט מען געזאָגט „דער כלב לעבט“. און דאָס דאָ-זיקע וואָרט איז געבליבן ווי אַ פאַראַל און ווי אַ לאַזונג. אויך שפּעטער, אין לאַגער אין פערנוואַלד, אַז מען האָט זיך געזען, האָט מען געזאָגט: „דער כלב לעבט“. דאָס דאָזיקע איז אַ טרויעריקער מאַטיוו פון אַן עפאַכע, וואָס וועט קיינמאַל נישט פאַרגעסן ווערן און וועגן וועלכער עס וועט אפשר בלייבן אַ ווערטל — „דער כלב לעבט“. אַ געשיכטע ווי מענטשן האָבן זיך אליין פאַרגליכן צו הינט...

אין אַט דעם מאַטיוו איז פאַראַן עפעס ערגערס ווי שטויב. אָבער דער שטויב פון יידישן לעבן אין צפון-אַמעריקע, וואָס מיללער ווייזט, דערשיטערט אויך זייער שטאַרק. די דערציילונגען זענען אַלע פעסטע אין דער קאַנסטרוקציע. קיין זאַוויסע שאַקלט זיך נישט אין זיי — נוצנדיק שלמה ביקלס אַן אויסדרוק וועגן אַפאַטאַשוס אַ זאך. זיי האָבן דעם ריטם פון פּאַעזיע און זיי זענען האַרטע פּראָזע. זיי האָבן נישט קיין ווייכקייט און קיין צעקראַכנקייט פון אַ געוויסער פּאַעזיע אין פּראָזע. זיי האָבן אין זיך עפעס פון באַלזאַקן און פּלאַבערן. זיי האָבן די וויסנ-שאַפטלעכע פינקטלעכקייט פון אַט די צוויי גרויסע בעלעטריסטן. מען זעט, אַז דער מחבר אימפּראַוויזירט נישט. ער האָט שטודירט דאָס לעבן, וואָס ער שילדערט און ער קען דאָס דורך און דורך. און טאַקע דערפאַר ווערט דאָס האַרץ פול מיט טרויער פון פּוסטקייט, ווען מען לייגט אַוועק דאָס בוך.

די דערציילונגען „שטויב“ און „אין שפּאַן“ זענען אין אַ געוויסער מאָס וואַריאַנטן אויף איין טעמע. אַנדערש איז דער מענטש און זיין

סיטואציע, דאָס לעבנלאָזע לעבן איז ביי ביידן דאָס זעלבע. אַ לעבן פון ביזנעס צוליב ביזנעס. לעבן איז פאַראַנען ביים עלטערן דור. און אויב דער העלד פון דער דערציילונג „צען צו צוועלף“, דער אַרבעטער יתום, וואָס איז אין אַ געוויסער מאָס אַ באַוווסטזיניקער און איז אַ מיטגליד אין אַרבעטער רינג, לעבט נישט אָן אַ זין, בלייבט ער דערפאַר טאַקע אַ פרעמדער זיין ווייב און זיין טאַכטער און דאָס ווייב לאָזן אים איבער און די טאַכטער רופט אים צו זיך, ווען איר מאַן ווערט געליימט און זי איז אַליין מיט אַ קליין קינד.

די רירנדיקסטע דערציילונג אין „שטויב“ איז „אַן אייניקל“. דער איינפאַל איז היפש מעלאַדראַמאַטיש, אַבער דאָס לעבן איז דאָ אַזוי רעאַל רוי, אַז פון פלייש רינט בלוט. עס איז אַ געשיכטע פון דעם פאַר-פאַלק שמואל און לאה גאַלדפאַרב, וואָס האָבן געהאַט אַן איינציקן זון, וועלכער האָט געדינט אין דער אַרמיי, זיך באַטייליקט אין לופט-שלאַכטן און ער איז אַרויס גאַנץ און ווען ער האָט חתונה געהאַט און ער איז אַוועק מיט זיין ווייבל אין אַ האַניק-חודש-רייזע, האָט זיך דער אויטאָ איבערגעקערט און ער איז פאַרברענט געוואָרן. פאַלן אין מילחמה וואַלט געווען נאַטירלעכער, אַבער דאָס פאַרברענט ווערן באַלד נאָך דער חתונה, איז קינסטלעריש עכטער.

די גאַנצע זאך איז געשריבן מיט קראַפט און מיט דינקייט און דאַרט וווּ די האַנדלונג איז צום מיינסטן מעלאַדראַמאַטיש, איז דער טאָן אַ געצוימטער און אַן איבערציניגנדיקער. און די סביבה פון דער לאַנדס-מאַנשאַפט און דער באַל, וווּ שמואל טרעפט די „וועמפּ“ גאַסי, איז גע-שילדערט מיט פיינעם הומאַר און די פשוטע רעאַליטעט וואַקסט אויס צו סימבאָל. און עס איז פאַרט עפעס מער ווי אַ מעלאַדראַמע, ס'איז די געשיכטע פון די יידישע פאַרפאַלקן, וואָס האָבן איינציקע קינדער און דער גורל לויפערט ווי אַ בייזע חיה און פאַרצוקט דאָס גאַנצע לעבן און מען איז געצווונגען צו באַגיין טרויריקייטן, וואָס גרענעצן מיט געמיינ-קייטן און זיך טרייסטן מיט אילוזיעס.

„דור המידבר“

דאָס נינטע בוך ש. מילערס הייסט „דור המידבר“. דאָס אַכטע האָט געהייסן „שטויב“. ביידע נעמען סוגערירן נישט קיין צו-גרױסן

אָפטימיזם. פון שטויב קאָן מען גאַרנישט אויסבויען און דער „דור המידבר“ איז, ווי מיר אַלע געדענקען פון חומש, אויסגעשטאַרבן אין דער מידבר. דאָס זיבעטע בוך מיללערס, וואָס איז דערשינען אין יאר 1946 און פאַר וועלכן ער האָט באַקומען די לואיס לאַמעד פרעמיע, הייסט „דור הפלגה“.

מען דאַרף אַ טראַכט טון, אַז צווישן זיבעטן און ניינטן בוך פון אונדזער שרייבער איז פאַראַן אַ גרויסע קרובהשאַפט. דער פאַקט, וואָס ביידנס נעמען האָבן דאָס וואָרט „דור“, זאָגט עדות דערויף. אין ביידע ווערק האָט זיך דער שרייבער פאַרמאַסטן צו ווייזן אַ גאַנצן דור, און מען מוז באַלד צוגעבן, אַז וואָס שייך פעסימיזם, ווייעט פון דעם מין מער פון לעצטן, ווי פון ערשטן. „דור הפלגה“ מיינט: אַ דור, וואָס גייט נישט קיין גלייכן וועג, איינער ציט אין איין זייט, אַ צווייטער אין אַ צווייטער, אַ דריטער אין אַ דריטער אאָוו. „דור המידבר“ מיינט אַ דור, וואָס שטאַרבט. ווען מען גיט אָבער אַ טראַכט צוריק, איז פון דור הפלגה געבליבן נישט מער ווי אַ מעשה וועגן דעם, אַז גאָט האָט נישט דערלאָזט מען זאָל אים צופיל אַריינקוקן אין הימל אַריין און ער האָט צעשטערט דאָס בויען דעם בבל טורעם און ער האָט דעם דור צעטיילט און צעמישט. אָבער פון „דור המידבר“ איז דאָך געבליבן אַ נייער דור, וואָס איז אַריינגעגאַנגען קיין ארץ ישראל און האָט אויסגעבויט אַ לאַנד און אַ פּאָלק ווירקט, איז „דור המידבר“ שוין לחלוטין נישט פעסימיסטיש. דאָס איז גערעדט אין שייכות מיטן חומש, ביי מיללערן בלייבט מער נישט ווי אַ מעשה סיי וועגן דור הפלגה און סיי וועגן דור המידבר.

אין קוואַנטיטעט איז „דור המידבר“ גרעסער פון „דור הפלגה“ מיט גאַנצע צוויי הונדערט זייטן. דאָס זיבעטע בוך האָט אַריבער 330 זייטן און דאָס ערשט דערשינענע בוך האָט אַריבער 530 זייטן. אָבער אין אינהאַלט איז „דור הפלגה“ מער קאַמפּליצירט און האָט אין זיך מער פון אַ ראַמאַן, ווי דאָס לעצטע בוך, וואָס איז געבויט ווי אַ דערציילונג. אַ ראַמאַן הייבט זיך אָן מיט אַ קליין אין דער מיט פון אַ קלאַץ און מיט אַ צוריקגעגאַנגען צו דער ערשטער העלפט ביכדי צו קאַנען גיין ווייטער. און „דור הפלגה“ איז אַזוי געשריבן. „דור המידבר“ איז אַעשריבן ווי אַ דערציילונג, אָדער גאַר ווי אַ ביאָגראַפיע פון איין מענטשן. עס הייבט זיך אָן מיט דעם... אָנהייב און עס גייט כסדר פאַראויס. און אויב דער מחבר גיט דאָך אַ שפּאַן צוריק איז דאָס, ווייל ער ווייזט אַלע

מאל דעם העלד זיינעם ווי א קנול און ער וויל כסדר ווייזן ווי אלץ האָט זיך אויף אים אָנגעקנוילט.

און אפשר איז דער ריכטיקער באַמען פאַר „דור המידבר“ אַן עפאַ-
פּעע. עס איז די עפאַפּעע פון דעם דאָזיקן דור, וואָס איז פון דער
ישיבה געגאַנגען צו דער גימנאַזיע און אוניווערזיטעט און האָט זיך אויף
דעם וועג „פאַרטשעפּעט“ ביים סאַציאַליזם און דורכגעמאַכט דעם גאַנצן
פּעריאָד פון ערב 1905 און גאַנץ 1905 מיט אַלע נאַכווייען און געהאַלפּן
אויספאַרמירן די צוויי צענטראַלע יידיש-סאַציאַליסטישע אידעאָלאָגיעס
און איז אַוועק אין די פאַראייניקטע שטאַטן און — — —

דאָס בוך האָט איין צענטראַלן העלד. אַרום אים דרייט זיך אַלץ.
ער איז דער אָנהייב, די מיט, דאָס הייבן זיך, דאָס פאַלן, דער קלימאַקס
און דער סוף. דער מחבר ווערט נישט מיט צו שילדערן זיין העלד,
וועלכן ער ווייזט — פון וויגל ביז אין קבר.

אברהם בן אברהם הייסט דער העלד ביים אָנהייב, ווען ער ליגט נאָך
אין וויגל און זיין מאַמע, עטל די אלמנה פון דאָרף בערעזאָווקע, וואָל-
נער גובערניע, וויגט אים און וויגט אים און קאָן אים נישט איינשלעפּן.
זיין טאַטע איז געשטאַרבן נאָך איידער עס איז געווען דער ברית און
מען האָט אים אַ באַמען געגעבן נאָך אים און דערפאַר הייסט ער אברהם
בן אברהם. (געוויינלעך הייסט ביי אונדז אַ גר אברהם בן אברהם און
דער ראַמאַן פון העלד ווירקט פאַרפירעריש. דער מחבר האָט דאָס גע-
נענט אויסמיידן און זיין העלד געבן אַן אַנדער באַמען) אָבער דער-
נאָך הייסט ער שוין כסדר אברהם. דאָ און דאָרט, ווען עס איז נייטיק
אַפיציעליטעט, ווערט דער העלד אָנגערופן אויך מיט דעם פאַמיליען-
נאָמען עפראָס. עס מאַכט דעם איינדרוק אַז ער איז אויף דעם וועג צו
ווערן אַן אברהם עפראָס, אָבער ער בלייבט דער היימישער אברהם.

אברהם וואַקסט אין אַ דאָרף מער צווישן גוים ווי צווישן יידן. זיין
דערציער איז זיין מאַמעס טאַטע, דער אַכט און זעכציק יאָריקער יאַנקל
דער האַרעבאַטער, וואָס איז זייער אַ קנאַפּער למדן און קען אים איבער-
געבן נאָר זיינע יידישע געפילן. און דאָך וואַקסט אברהם גייסטיק אין אַ
שטוינענדיקן טעמפּאַ. ווען מען ברענגט אַ מלמד אין דאָרף אַריין, איז
ער באַלד דער בעסטער תלמיד. און ער פאַרמאַגט אַ שאַרפּקייט און אַ
שניידעוויקייט אין זיין וואָרט און אין זיין געדאַנק. צוליב דעם, וואָס
ער לערנט צו גוט, וויל די גבירנטע מער נישט ברענגען קיין מלמד

בשותפות מיט זיך מאמען און די קבצנים לייגן זיך אליין צונויף און ברענגען אַ מלמד.

און עס גייט אַ וועג צו דער ישיבה און פון דער ישיבה צו קירפֿיטש-ניקאָווס גראַמאַטיק, וואָס פֿאַרשאַפט גרויסע לייזן דעם זיידן דעם פֿראַס-טאַק, וואָס האָט געהאַפט צו האָבן אַן אייניקל אַ רב. פון דער ישיבה פירט דער וועג צו דער גימנאַזיע דורך אַלערליי שוועריקייטן און איבער-לעבונגען. אויף אַ שטיק צייט ווערט אברהם אַ לערער אין אַ פֿאַסעסיע און ער פֿאַרפירט זיין ערשטע ליבע מיט דעם שיינעם און זאַפטיקן פֿריציש-יידישן מיידל רוסיא און ווען איר מוטער דערווייט זיך, זאָגט זי אים אָפּ און דער ברודער דראָט אים מיט שלאַגן. און ער קומט קיין זשיטאַמיר צו זיין מאַמעס שוועסטער פֿראדל און דאָרט פֿאַרליבט ער זיך אין זיין שוועסטערקינד אסתר און דאָרט ווערט ער אַ סאַציאַליסט און צו זיין פֿרייד טרעפט ער ביי די סאַציאַליסטן זיין אסתרן און עס מישט זיך ליבע מיט סאַציאַליזם. דער סאַציאַליסטישער וואַרטזאָגער לו-ריאַ, וואָס איז אברהםס לערער, אַנטדעקט אין תלמיד אַן אוצר פֿאַר די יידישע מאַסן, וואָס קענען נישט קיין רוסיש און ער גיט אים צו מאַכן. איבערצוזעצן פון רוסיש אויף יידיש און צו שרייבן פֿראַקלאַמאַציעס.

און עס גייט דורך די גאַנצע פיבערדיקע צוגרייטונג צו דער רעוואַ-לוציע פון 1905 און די רעוואַלוציע אליין און דער דורכפֿאַל און די פֿאַ-גראַמען און דאָס אַרעסטירט ווערן און דאָס זיצן אין טורמע און די דיס-קוסיעס וועגן אַלע געשעענישן.

און אין דער זעלבער צייט פעלן נישט קיין פֿאַרשידענע איבערלע-בונגען. דער זיידע שטאַרבט, ווייל עס איז געקומען זיין צייט, אָבער אברהםס שוועסטער רחל שטאַרבט, ווייל זי שטאַמט פון אַ טובערקולאָז-קראַנקן טאָטן און ווייל זי לעבט אין נישט געהעריקע באַדינגונגען און זי אַרבעט שווער. די מוטער האָט חתונה געהאַט פֿאַר איר יוגנט-פֿריינט זיידל, וועלכן זי האָט פֿאַקטיש מער ליב געהאַט, ווי דעם ערשטן מאַן און זי האָט פון אים אַ מיידעלע, וועלכע זי גיט אַ נאָמען רחל. (מיר שיינט, אַז מען איז זיך נוהג נישט אַ נאָמען צו געבן אַ שוועסטער נאָך אַ שוועסטער); און אין דער צווישן צייט פֿאַלט אברהם אַראָפּ אין דאָרף אַריין צו זיין מאַמען און ער באַקענט זיך מיט זיי ניי שוועסטערל און ער קריגט זי ליב און ער גייט אַוועק פון זיין מאַמעס הויז מיט אַ בענקשאַפט און

גייט ווייטער צו זיין סאָציאליסטישער אַרבעט. אויף רב לערנט ער נישט, אויף דאָקטאָר אויך נישט.

נאָך 1905 זיצט אונדזער העלד אַ פּאַר יאָר אין טורמע און ווען ער ווערט פון דאָרט באַפֿרייט, ווערט ער געשיקט צום פּריזווו און דעמאָלט דערוויסט ער זיך טיילווייז, אַז ער האָט אָנגעגריפענע לונגען — אַ ירושה פון זיין טאָטן און אַ רעזולטאַט פון זיין נישט נאָרמאַל לעבן און שלעכטער דערנערונג. ווען ער ווערט באַפֿרייט פון פּריזווו, באַקומט אסתר אַ מעגלעכקייט צו פאָרן קיין אַמעריקע אינאיינעם מיט איר מאַמען און זי נעמט מיט אויך אברהמען, כאַטש די מאַמע איז קעגן. די עלטערע שוועס-טער אסתר, די דאָזיקע מיט וועלכע אברהם האָט געלערנט און וועלכער ער האָט נישט געקאָנט אַרייַנקלאַפּן דעם קלענסטן חשבון אין קאָפּ אַריין, האָט אין אַמעריקע חתונה געהאַט און איר מאַן האָט זיך דאָרט אַרויפ־געאַרבעט און ער האָט איר געגעבן אַ מעגלעכקייט צו ברענגען איר מישפּחה.

און אין אַמעריקע הייבן זיך ערשט אָן די ליידן פון אונדזער העלד. דער שוואַגער איז אַ פּראָסטער און גראַבער נפש און ער וויל אברהמען מאַכן פּאַר אַ „קאָסטמער פעדלער“ (אין אַרגענטינע רופט מען דאָס „קוענטעניק“, עס איז אַ פעדלער, וואָס פאַרקויפט אויף אויסצאָלן) און יע-נער לאָזט זיך נישט און ער גייט טון די שווערסטע אַרבעט און אסתר דאַרף אַרבעטן אין אַ פאַבריק. ער ווערט אַ מאַליאַר („פּיינטער“ הייסט עס אין אַמעריקע) און ער פאַרדינט קוים, קוים און די אַרבעט שאַדט אים. אַ דאָקטאָר, וואָס באַטראַכט אים, הייסט אים איבערלאָזן די אַרבעט. אסתר צווינגט אים ער זאָל איינגיין דינגען אַ זיסקייט קראַם (קענדי סטאָר), פון אייזקרעם און סאָדע וואָסער. ער האָט קיין ברירה נישט און וואַרפט זיך אונטער. די באַלעבאַסטע איז פאַקטיש אסתר און ער איז דער משרת. און אין זייער לעבן מישט זיך אַריין אַ קליינער, פיפיקער „סאָ-ציאליסטישער“ דרייער חפץ, וואָס העלפט צעשטערן דעם אַזוי אויך צעשטערטן שלום בית און אברהם לאָזט איבער דאָס ווייב מיט דעם זיסקייט-קרעמל און ער גייט אוועק און מוטשעט זיך אַ פּאַר יאָר אין דעטראַיט, קליוולאַנד און שיקאַגאָ. אין שיקאַגאָ טרעפט ער זיך מיט זיין פּריינט בען, אַ פּראָסטאַקישער וווילינגערישער אַרבעטער, ביי וועלכן ער האָט אַ שטיק צייט געאַרבעט און וועלכער האָט געקראָגן אַ פאַרב-קראַם פון זיין שווער און אים וואָלט מיט דער הילף פון אַט דעם יאָט

געווען גוט, אבער ער ווערט ערנסט קראַנק און אַ דאָקטאָר הייסט אים פאַרן אין אַ סאַנאַטאָריע אַרײַן.

און אין דער סאַנאַטאָריע דערוויסט זיך אונדזער העלד וועגן דער רעוואָלוציע אין רוסלאַנד און ער פיבערט זי דורך און דאָס פיבערן ווירקט שלעכט אויף זײַן געזונט. ער איז אָפּ אַכט חדשים און ער וויל אַוועקגיין, אָבער דער דאָקטאָר לאָזט אים נישט און ער גיט זיך חשבון, אַז ער איז קראַנק. און אין עלטער פון דרייסיק אָדער איין און דרייסיק יאָר שטאַרבט ער, זעענדיק אין דער פּאַנאַזיע די גאַנצע רעוואָלוציע. דאָס איז די מעשה פון דעם בוך, דערציילט אין גאָר ברייטע שטריכן. ווי דער לייענער קאָן זיך חשבון געבן, איז אויסערלעך דאָ נישט פאַראַן קיין שום זאָך וואָס זאָל זײַן נײַ. דער העלד, וואָס איז אַוועק פון ישיבה צו דער גימנאַזיע און איז אויף דעם וועג געבליבן ביים סאַציאַליזם, איז אונדז אַ גוט־באַקאַנטער. די אַלע איבערלעבונגען און אַלע דיסקוסיעס פון פאַר 1905 זענען אודאי נישט קיין נאָווינע פאַר יידישע און רוסישע לייענער. דער דורכפאַל פון דער רעוואָלוציע, די פּאַגראַמען, די דיסקור סיעס וועגן זײ — ביי וועמען זענען זײ נישטאָ? ביי אַשן, ביי קאַברײַנען... און דער גראַבער אַלרייטניק פון אַמעריקע און די גאַנצע סביבה פון קאָר־רומפירטע יוניאָן פירער אין ניו־יאָרק און דער גוטמוטיקער בען און די סאַנאַטאָריע פון לונגען קראַנקע און די אַלע רוסיש רייזנדיקע דאָקטויר־רים, קאַרומפירטע, אָדער מיידע, אַלע זענען זײ נישט נײַ.

און דאָך האָבן מיר פאַר זיך אַ לעבעדיק און פריש בילד וואָס פאַר־כאַפט אונדז און האַלט אונדז געשפּאַנט און עמאַציאָנירט אונדז און גיט אונדז אַלץ, וואָס אַ קונסטווערק קאָן געבן. ש. מיללער האָט באַוויזן צו נעמען גענוצטן שטאַף און מאַכן פון אים נישט קיין איבערגענוצעוועטן, גאָר אַ נייעם אַנצוג.

פונקט ווי אַן אייגנאַרטיקער זינגער קאָן נעמען אַן אַריע, וואָס הונד־דערטער זינגער האָבן געזונגען פאַר אים און זי מאַכן נײַ, פונקט אַזוי קאָן אַן אייגנאַרטיקער שרייבער נעמען אַן עפּאַכע און אַ לעבן, וואָס איז שוין צענדליקער מאַל באַשריבן געוואָרן און זי מאַכן נײַ. מיללער האָט נישט געגעבן קיין נייע אויסטייטשונג דער באַשריבענער עפּאַכע, ער איז איבערהויפט נישט קיין שרייבער, וואָס זוכט צו סוגערירן אידעען. ער האָט געזונגען אַן אַלט ליד מיט אַן אייגן קול און מיט אַן אייגענעם אופן. און מען דאַרף דענקען, אַז דאָס לעבן, וואָס ער שילדערט, איז

אויך אן אייגנס, די העלדן און דער העלד קלייבן אַרויס מער ווי היימיש. דער מחבר קען זיי צו גוט. מען פילט, אַז מען האָט צו טון מיט אן אויטאָביאָגראַפֿיע. און מען האָט טאַקע ביים לייענען דעם רייץ פון אן אויטאָביאָגראַפֿיע. מיללער ברענגט אַ שילדערונג פון דעם ווי אַזוי אברהם האָט געלייענט שעקספירן:

„א גוטער טרינקער טרינקט וויין לכתחילה מיט די אויגן, האָט הנאה פון דער מראה, נאָכדעם מיטן נאָז, זאָפט איין דעם אַראַמאַט, דאַן נעמט ער צו די ליפּן, פאַרוזוכט, און ערשט נאָכדעם טרינקט ער, האַלט דעם וויין אין מויל, וואַרעמט דעם וויין, באַדט די באַקן, צערטלט די צונג, גלעט דעם גומען, שווענקט דעם שלונג און, ווען אַרונטערגעשלונג-גען, הערט ער זיך ערשט איין צום טעם, דעם נאָכדעם. אַט אַזוי האָט אברהם געלייענט שעקספירן.“

דאָס דאָזיקע, וואָס ש. מיללער דערציילט וועגן דעם הויפט-העלד פון זיין „דור המידבר“, איז אַ זייער ריכטיקע לעקציע ווי אַזוי צו לייענען דעם גרעסטן דראַמאַטורג, ווייל אויב מען וועט אים אַזוי נישט לייענען, וועט ער מאַכן דעם איינדרוק פון אַ מעשה-שרייבער. און כאַטש איך וויל לחלוטין נישט פאַרגלייכן מיללערן צו שעקספירן, ווייל איך אָבער יאָ זאָגן. אַז אויב מען וועט מיללערס ניי ווערק נישט לייענען אַזוי, אַז מען זאָל פרייער זען די מראה דערפון, דערנאָך שפירן דעם אַראַמאַט און דער-נאָך ערשט דערפילן דעם טעם און דעם נאָכטעם, וועט נישט דערפילן דאָס ווערק און ער וועט זאָגן, אַז ס'איז אַן אַלטע מעשה. וואָרום וויפל שרייבער האָבן שוין נישט דערציילט די געשיכטע פון אַ ישיבה בחור, וואָס האָט גענומען לערנען קירפֿיטשניקאָוס גראַמאַטיק, איז געוואָרן אַן אַפיקורס, האָט געוואַלט לערנען אויף דאָקטאָר, איז געוואָרן אַ סאָ-ציאַליסט, האָט זיך פאַרפלאַנטערט אין אַ ליבע, איז אַוועק קיין אַמערי-קע, האָט דאָרט געוואַלט גיין קעגן שטראָם און ער איז געבראַכן גע-וואָרן. ווען מען קוקט אָבער פּאַוואַליע אויף דעם ווערק, אויף די באַזונדערע מענטשן פון ווערק, אויף דער סביבה, אויף דעם גאַנג פון לעבן און מען שפירט זיך אַריין אין זייער אַראַמאַט, דערפילט מען, אַז סיי די מראה און סיי דער אַראַמאַט זענען איינגאַרטיק. האָסט זיי ערגעץ אַנדערש נישט געזען און נישט געשפירט.

ביים סאַמע אָנהייב פון ווערק פאַרליבסטו זיך אין העלדס זיידן יאַנקל דער האַרעבאַטער. אַ דאָרפֿישער זקן אַז עס האַרץ, וואָס בענקט

נאך איידלקייט, יידישקייט, תורה, פילט א טעם אין תהילים, אויך ווען ער פארשטייט נישט קיין איין ווארט, ווייל ער דערשפירט דעם זין. אונדזער אן אלטער באקאנטער פון א סך שרייבער און איבערהויפט פון הירשביינען, אבער מיללער באזינגט אים מיט זיין קול. אט ווי ער גיט זיך א שרייב וועגן אים:

„דאס בייע זיבעציק יאריקע קינד, יאנקל דער הארעבאטער, האט אויף דער עלטער געפונען זיין באליבטן חבר, אויף וועמען ער האט קיין שטויבעלע נישט געלאזט פאלן. אברהמעלע (זיין אייניקל, — י. ב.) ער זאל נאר נישט וואקסן אין דאָרף, נישט בלייבן א בלינדער... ווי ער. עך, א שאד, וואס מען וועט אים שוין באלד רופן... ווען דער, וואס לעבט אייביק, זאל אים שענקען דאס לעבן, די פאר יאר, וואס אים איז באשערט זאל ער זיין אין שטאט, מחנך זיין דאס אייניקל, דאן, ריבונו של עולם, נאר נישט קיין לאנגע „קימפעט“... „קליידער האט ער שוין, אין פרעמדע תכריכים נישט שטארבן“...

ש. מיללער איז אויך אין „דור המידבר“ א הונדערט פראצענטיקער רעאליסט, וואס גרענעצט מיט נאטוראליזם. ער גיט אייניקע העלדן מיט דער גאנצער פראסטער פראזע זיערער און מיט די גראבסטע ווערטער, וואס „אונטערווישן“ איז צווישן זיי דאס איידלסטע און דאס סאלאן מעסיקסטע. ער איז א קעגנער פון סימבאליזם. און ווי מיר ווייסן, פון ביכלל געדאנקלעכער ליטעראטור. און דער ראמאן מיט דעם סימבאלישן נאמען (דור המידבר איז דאך געווארן נישט נאר א פיגוראטיווער, נאר אויך א סימבאלישער אויסדרוק) איז אויך נאר א רעאליסטישער. דער העלד שטארבט אין מידבר נישט ווייל ער איז גייסטיק נישט בכוח צו באזיגן אלע שטרויכלונגען אויף דעם וועג, נאר ווייל ער איז פון גע- בירן אן א פיזיש-פאראורטיילטער. ער האט די לונגען-קראנקהייט בירושה פון זיין טאטן און ער שטארבט איידער ער האט רעכט געלעבט, ווייל ער האט געפירט א צו שווערן קאמף פאר זיינע כוחות. עס איז אזש נישט קלאר פארוואס מיללער האט זיין ראמאן געגעבן דעם סימבא- לישן נאמען. ער האט דאך מיסתמא נישט געוואלט זאגן, אז די לונגען- קראנקהייט איז די סיבה פון דער דור-המידברקייט פון העלד און פון זיין שטארבן אין מידבר און נישט קאנען גרייכן אין צוגעזאגטן לאנד.

אָבער אין זיין רעאַליזם, וואָס איז נאָך דערצו אָפט נישט נאָר אַ קלוגער (נאָך שאַפּיראַן און בערגלסאַנען איז מיללער, צו לענגערע יאָר אים, מיסטמא דער קליגסטער שרייבער אין שרייבן. אין לעבן זענען געווען קליגערע יידישע שרייבער, ווי ביידע דערמאַנטע), נאָר אויך אַזאַ איינער, וואָס חכמהט זיך, אין זיין קלוגן און אויך געהכמהטן רעאַליזם איז פאַראַן פּאַעזיע. בפּועל ממש פּאַעזיע. גיסט אַ ליען אַ שטעל און דיר ווייזט זיך אויס, אַז דו ליענסט אַ ליד אין פּראָזע. און דאָ פּירט דיך דער געדאַנק אַ קלער צו טון, אַז דער סאַמע ערשטער רבי מיללערס איז געווען — טורגעניעוו... די גאַנצע באַשרייבונג פון זיידן איז אייגנטלעך אַ ליד אין פּראָזע.

און אַז מען וויל גיין ווייטער איז דער גאַנצער אברהם, דאָס אייניקל פון יאַנקל דעם האַרעבאַטן, אייגנטלעך אויך אַ געזאַנג. ווען מען נעמט אים אַנאַליזירן, ווייסט מען אייגנטלעך נישט וואָס ער איז און וואָס ער וויל. אַ גאַנץ לעבן שלאָגט ער זיך מיט ווינט־מילן און מיט לעבעדיקע מענטשן און ער פאַרשאַפט לייזן די מיינסטע אייגענע מענטשן. ער פאַר־שאַפט ווייטיק זיין זיידן, זיין מאַמען, זיין מומען אַז'וו. און ריין לאַגיש איז ער דאָך אַ סך מאַל אַזוי נישט גערעכט. דער שוואַגער זיינער מאַריס פיזער איז טאַקע אַ גראַבער יונג, אָבער לגבי אברהמלען האַנדלט ער דאָך נישט שלעכט. ער לייגט אים אויס איין מאַל געלט און אַ צווייט מאַל און אַ דריט מאַל. און וואָס אַזוינס וויל אברהם פאַר דעם פרייז פון די לייזן, וואָס ער פאַרשאַפט זיינע אַרומיקע און זיך אַליין (מער פון אַלע זיך אַליין)? ער איז דאָך אפילו אין זיין סאַציאַליזם נישט זיכער...

פאַראַן אַ שטעל אין בוך אין וועלכן דער מחבר שילדערט די חברים און נאַענטע פון הויפּט־העלד, וואָס געהערן לויט זייער טעמפּעראַמענט און זייער אויסזען צו פאַרשידענע ריכטונגען. דער הויפּט־ציל איז איינער: איינפירן אַ שכלדיקע וועלט, אַ וועלט פון יושר און גערעכטיקייט, אָבער ווי אַזוי דאָס איינפירן? וועגן דעם זענען פאַראַן פאַרשידענע ריכטונגען, וואָס קריגן זיך און רייסן זיך צווישן זיך, ווי חסידים, וואָס דינען אַלע צו איין גאַט, אָבער אין פאַרשידענע שטיבלעך. בלינאַוו, אַ טיפּישער עס ער (סאַציאַל־רעוואָלוציאַנער), ד"ר בינשטאַק איז אַ ייד אַ ליבעראַל, נעכאַמקעס איז אַ יידישער ליבעראַל. (אַ ליבעראַל, באַמערקט ער זייער קלוג, איז אַ מענטש, וואָס וויל מען זאָל פאַר אים מאַכן אַ רעוואָלוציע, ער איז אפילו גרייט צו באַצאַלן דערפאַר. אין צאָרישן רוסלאַנד זענען

געווען א סך אזעלכע ליבעראלן — י. ב.) חבר דווד איז א געבראטענער סאציאל-דעמאקראט. א בונדיסט מיט בייער. און וואס איז אברהם אליין? ער איז א סאציאליסט, אבער ווען דער סאציאליזם פארשאפט צו שטארק קע ליידן, דערשרעקט ער זיך פאר אים, כאטש ער אליין פארשאפט כסדר ליידן.

פארוואס האט אברהם זיך אזוי לייכט נאכגעגעבן און ער איז געפארן קיין אמעריקע, נישט זייענדיק צוגעגרייט צו גארנישט? פארוואס איז ער געגאנגען שלעפן שטיינער און זאמד און זיך צעהרגענען און צעבלורטיקן און אויסגעלאכט ווערן פון די דאזיקע, וואס זענען געבוירן צו זיין טרעגער און וואס פאר א צוקונפט האט ער געוואלט געבן דער אסתרן, וואס האט אין אים דערוועקט א געזאנג און א ווילן צו לעבן און קאמף? וואס פאר א פלאן האט ער געהאט פאר זיין לעבן און ווהיזן האט ער דאס געוואלט פירן און ווהיזן האט ער געוואלט פירן אסתרס לעבן?

ווען מען אנאליזירט ריכטיק אברהמלעך, זעט מען, אז ער איז קיינמאל נישט גערעכט און דער מחבר ווייזט אים דאך שטענדיק ווי דעם גערעכטן. ער טוט דאס, ווייל ער האט דערפילט א געזאנג אין אים. ערגעץ האט אים דער ווילן זייער געוואלט פירן און דאס דאזיקע איז גענוג פאר מיללערן, אז ער זאל אים כסדר ווייזן שיין, און דו ווערסט אלץ מער און מער איבערצייגט, אז אברהם אפרת איז א שטיק פראטא-טיפ פון מיללערן אליין און דער שרייבער ברענגט ארויס זיין געזאנג דורך אים. זיך אליין זעט א נאטוראליסט אויך נאר גערעכט... ער זעט אין אים איידלקייט און געשמאק און דאס איז פאר אים די גערעכטיקייט. ער מאכט אים נישט ווי קיין קינסטלער און מען דערפילט אין אים דעם קאפריזונעם קינסטלער.

און נישט נאר אברהמלעך און זיין זיידן ווייזט מיללער זינגעוודיק. ער ווייזט זיין לערער פון רוסיש און סאציאליזם, דעם רוסיפיצירטן יידישן אינטעליגענט לוריא אויך ווי א געזאנג. ער איז א סאציאליסט, וואס פאסט זיך נישט אריין אין קיין שום „קעסטעלעך“ און ער געהער נישט צו קיין שום ריכטונג. ער איז דאס אבסטראקטע געזאנג פון סאציאליסטישן טישן מענטשן, פון דעם, וואס בענקט נאך א פרייער וועלט און גערעכטן לעבן. און דער מאליער בען, דער פראסטער, גראבער פאלקס-מענטש, וואס קען נישט רעדן אנדערש ווי אַנרופן אלע זאכן ביי די פולע נעמען און וואס גייט מיט זיינע געדאנקען נישט ווייט אוועק און דער אינסטינקט

האַלט אים אויך נישט הויך און נישט ווייט, ער איז די אויפריכטיקייט אליין און כאַטש ער איז אויך כּיטרע, ווען ער האָט דאָס נייטיק, איז ער פאַרט די אָרנטלעכקייט און דעם העלדס איינציקער חבר אין אַמע-ריקע. דאָס דאָזיקע מיינט צו זאָגן, אַז אין אַמעריקע קאָן זיין אַן אמתדי-קער פּריינט נאָר אַ גאָר פּראָסטער נפש, אַלע נישט פּראָסטע לעבן נאָר פאַר זיך...

און אַט ווי דער העלד איז נישט קלאָר, ווייזט אים דער מחבר כּסדר אינהייטלעך אין זיין גאַנצקייט און אין זיין צעשפּאַלטנקייט. האָט איר געזען אַמאָל ווי קינדער נעמען אַ קליין שטיקל שניי און פירן דאָס און עס ווערט אַלץ גרעסער און גרעסער, ביז וואָנען עס ווערט אַ גרוי-סער קיילעך? אַט אַזוי ווייזט מיללער זיין העלד. ער פירט אים דורך דעם לעבן און עס קלעפט זיך אַלע מאָל צו אים צו נאָך עפעס און נאָך עפעס, אָבער ער קערט זיך אַלע מאָל אום אויף צוריק און ער ווייזט די אַלע טיילן, די גוטע און די שלעכטע, די פּריידיקע און די טרויערי-קע, די געזונטע און קראַנקע, פון וועלכע ער איז צונויפגעשטעלט.

פאַראַן אַ גאַנצקייט אין דעם ווערק און עס זענען דאָך פאַראַן איי-ניקע שטעלן, וואָס וואַלטן געקאָנט זיין באַזונדערע דערציילונגען. ווען אברהם קומט אַהיים אין דאָרף צו זיין מאַמען און ער טרעפט זי ווידער אַ חתונה געהאַטע און זי האָט ווידער אַ קליין מיידעלע, דערפילט ער צו איר אַ זעלטענע פאַרליבטקייט און עס קומט אַרויס אַ געזאַנג פון ברודער-שוועסטער ליבע. (צו דער עלטערער שוועסטער האָט אברהם געפילט אַזאַ ליבע ערשט ווען זי איז שוין געווען קראַנק און זי האָט געהאַלטן ביים שטאַרבן) דאָכט זיך נאָר אַ האַלבע שוועסטער, נאָר פון איין מאַמען, אָבער נישט פון איין טאָטן און דאָך אַ זעלטענע פאַרליבט-קייט. איז אַט דאָס געזאַנג אַ פאַעמע, וואָס ווערט אַריינגעפלאַכטן אין אינהאַלט און וואַלט געקאָנט זיין אַ באַזונדער זאָך. אויך דער פּראָסטער, מיטן אינסטינקט געזונטער און אויף די לונגען קראַנקער בעסאַראַבער ווילער יונג פיוויש, מיט וועלכן אברהם טרעפט זיך און באַפריינדעט זיך אין דער סאַנאַטאָריע און וועמענס לעבן געזאַנג איז באמת אַ שטורמישע פאַעמע, וואַלט געקאָנט זיין אַ באַזונדער זאָך. ביכלל אָבער, ווי געזאַנגט, איז די זאָך געבויט פעסט און גאַנץ און זי שטייט אויף די פיס און גרייכט ביז דעם קאַפּ.

קאָן זיין, אַז מיללער האָט געוואַלט ווייזן, אַז דער גאַנצער דור,

וואָס איז פֿאַר 1905 אַוועק פֿון אַלטן ייִדישן לעבן צום סאַציאַליזם, איז אַ דור המידבר, וואָס איז אומגעקומען, נישט זעענדיק דאָס צוגעזאַגטע לאַנד, אָבער דאָס דאָזיקע האָט ער נישט באַוויזן צו ווייזן, ווייל זיין העלד קומט אום נישט אין קאַמף, נאָר אויס אַ פֿאַטאַלער ירושה-קראַנק-הייט. עס איז פֿאַראַן אין בוך דאָס טרויעריקע געזאַנג פֿון אַט דעם דור, אָבער נישט טאַקע דער אומקום. פֿאַראַן איז דאָס געזאַנג פֿון אַ יחיד, וואָס האָט יאָ און נישט געוואוסט, וואָס ער האָט געוואָלט און ער האָט נישט געהאַט קיין פיזישן כוח צו קעמפֿן אַ גאַנץ לעבן און ער איז געפֿאַלן כימעט ביים אָנהייב פֿון קאַמף און געלאָזט נאָך זיך אַ ליד פֿון בענקשאַפֿט. וועגן דור המידבר האָט מען דערציילט מער שלעכטס, ווי גוטס, מיללער האָט וועגן זיין דור המידבר דערציילט אויך גוטס, ער האָט וועגן אים געזונגען לידער און דערציילט מעשיות... און מען האָט אים אָפֿט ריכטיק פֿאַרשריען ווי פֿאַר נאָר אַ בייזן שרייבער. בייז-קייט און מילדקייט, שינאה און ליבע — גייען דאָ געפֿאַרט ווי עשוי מיט יעקבן...

איך האָב אַ נייגונג אין עסייען וועגן שרייבער, וואָס איך קען פֿער-זענלעך, אַריינמישן אַ ביסל פֿערזענלעכן פֿאַרטרעט. וועגן ש. מיללערן קען איך דאָס דאָזיקע באַווייזן קוים-קוים. איך בין געווען אין קאַליפֿאָרניע אין יאָר 1945 אַ זייער קורצע צייט און געזען האָב איך אים אַ פֿאַר מאָל. ער איז געווען איינער פֿון די דריי ייִדישע שרייבער, וואָס איך האָב דורכאויס געוואָלט זען. איינער פֿון די אַנדערע צוויי לעבט שוין ליידער נישט — למד שאַפֿיראַ — און איינער האָט שוין געפֿייערט זיין 75 יאָריקן יוביליי — ה. רויזנבלאַט — צו לאַנגע יאָר אים. מיללער האָט מיך באַשטעלט אין דער גרויסער לאָס אַנדזשעלעסער ביבליאָטעק, אין דער אָפֿטיילונג פֿון פרעמדע שפּראַכן. מיר האָבן זיך קיינמאָל נישט געזען און מיר האָבן זיך דערקענט. איך האָב אים דערקענט, כאַטש ער איז אויסערלעך פֿאַר מיר געווען אַ געוויסע אַנטוישונג מיט זיין פיזישער אויסערלעכקייט. זיין פנים איז פֿון אַ קינסטלער, אָבער זיין קערפֿער איז עפעס ווי פֿון אַן אַנדער קינסטלער. דער מחבר פֿון „שמאַלץ גרוב“ און „אַ בליאַסק אויף טאַג“ האָט זיך מיר פֿאַרגעשטעלט ווי אַ בחור אַ גבור. פֿאַראַן אַן אַ שיר פיזישע גבורה אין מיללערס שרייבן. נישט נאָר זע-

נען אַ סך פון די באַשריבענע מענטשן געזונט, נאָר דאָס שילדערן זיי איז געזונט. זיין ראַמאַן „דור המידבר“, וואָס איז אויטאָביאָגראַפיש און וועמענס העלד אברהם איז עפראָס, דעם מחבר אַלטער עגא, איז אַ פיזי־שער חלוש, איז דאָך דעמאָלט נאָך נישט געהאַט דערשינען.

איך ווייס אפילו, אַז שוואַכע האָבן אַ נייגונג צו באַשרייבן שטאַרקע, איך ווייס דערצו, אַז די דאָזיקע, וואָס פאַרן קיין קאַליפּאָרניע, זענען שוואַך אין געזונט. מיללער אַליין דערציילט, אַז קיין קאַליפּאָרניע קומט מען אָדער מיט צוויי פרויען, אָדער מיט איין לונג. און דאָך האָט זיך מיר געדאַכט, אַז ש. מיללער דאַרף זיין אַ בחור אַ גבר און איך האָב דערזען אַ קליינינק, אַ דאַרינק, אַ שוואַרצינק, מיט ברענענדיקע אויגן און איך האָב באַלד באַמערקט, אַז ער איז גאַרנישט אַזוי קליין ווי ער ווייזט אויס. ער ווייזט אויס אַזוי קליין, ווייל ער איז שטאַרק דאַר. געוויינלעך זעען דאַרע אויס שלאַנק און געשטרעקט, אָבער אַמאָל מאַכט זיך, אַז ווען מען איז צו־דאַר, זעט מען אויס קלענער ווי מען איז...

אַט אַ דער פּרט האָט מיך צום איבעריקן איבערצייגט, אַז ש. מיללער איז אַ קרעפטיקער טאַלאַנט און אַז עס איז נישט און יאָ פאַראַן אַ שייכות צווישן דעם פיזישן כוח פון אַ שרייבער און צווישן דעם כוח פון זיין טאַלאַנט. עס איז נישט פאַראַן קיין שייכות, ווייל מען קען זיין שוואַך און שרייבן מיט גבורה, און עס איז דאָך פאַראַן אַ שייכות, ווייל מען פילט אין שרייבן די גבורה.

נישט צופעליק האָט מיך מיללער באַשטעלט אין דער ביבליאָטעק און נישט צוליב פאַזע. די ביבליאָטעק איז זיין צווייטע היים און אפשר טאַקע די ערשטע. דאָס צימערל וואָס ער באַוווינט אינאיינעם מיט זיין געטרייער חברטע, איז פאַר אים אַ סך ווייניקער היים ווי די ביבליאָטעק, ווו ער ליגט איבער גאַנצע טעג. ער לייענט ביז היינט רוסיש. ער כאַפּט אויך אַ לייען אין אַנדערע שפראַכן און שוין אוודאי אין ענגליש. אָבער ער לייענט ענגליש אַזוי, אַז ער זאַל האָבן אין די פיס, נוצנדיק לייוויקס אַן אויסדרוק, לייכטקייט פון אַ גר.

מען האָט געמיינט, אַז מיללער איז אַ פאַרוואַרפענער, פּראַווינציע־לער יונגער שרייבער, וואָס האָט אַ סך טאַלאַנט, אָבער ווי אַ סך טאַלאַנט־טירטע שרייבער, ווייניק וויסן; און ער איז אַנדערש: ער איז אַ קולטור־מענטש אין פּולסטן זין פון וואַרט, און עס איז מאַדנע: — אַ יונגער שריי־בער, אַ רעאַליסט, ערטערווייז בפירוש אַ נאַטוראַליסט. און אַ געלערנ־

טער מאַן, און ביידע — דער קרעפטיקער טאלאַנט און די געלערנטקייט — גייען אַריין אין דעם שוואַכן קערפּערל... ווען מיללער וואָלט נישט געהאַט אַזעלכע יידישע אויגן, וואָלט מען געקענט מיינען פון זיין אויסערלעכ־קייט, אַז ער איז אַ פּראַנצויזישער דיכטער פון אַכצנטן יאָרהונדערט. זיין געלערנטקייט האָט מיר אים אויך פאַרגעשטעלט גבורהדיק, כאָטש מ'האַט ביי אונדו געזאָגט: „התורה מתשת כחה של אדם“. איי די לאַטיי־נישע אַקסיאָמע זאָגט „אַ געזונטער גייסט אין אַ געזונטן קערפּער? פאַ־סירט אַמאָל, אַז דער גייסט איז אַזוי געזונט, אַז ער עסט אויף דעם קער־פּער. שפינאַזע יוכיה, שפינאַזע באַווייזט דאָס! און אַ ביסל ענלעך צו שפינאַזען איז טאַקע ש. מיללער.

און כאָטש דער גייסט איז ביי מיללערן אַזאַ שטאַרקער און דער קערפּער אַזאַ שוואַכער, איז אין זיין געדאַנק פאַראַן געמיש פון קערפּער־לעכער און גייסטיקער גבורה. זיין וואָרט איז קיינמאָל נישט גייסטיק נאַקעט, נאָר ס'איז שטענדיק פיזיש באַקליידט. ער איז אַ געלערנטער רעאַליסט! ער איז אַ רעאַליסט, וואָס דערהויבט זיך פון צייט צו צייט צו סימבאָליזם.

ש. מיללערן קומט אַ פּלאַץ אין דער יידישער ביבליאָטעק, אַן אויבנאָן פּלאַץ צווישן די דאָזיקע געציילטע שרייבער, וואָס האָבן געשילדערט אַר־גאַניש און פון אינעווייניק אַרויס דאָס יידישע לעבן אין רוסלאַנד בעת ביידע רעוואָלוציעס און דאָס יידישע לעבן פון די פאַראייניקטע שטאַטן. צי דער גאַנג זיינער, דער גאַנג פון רעאַליסטיש שילדערן דאָס יידישע לעבן איז אַ ריכטיקער, איז אַ פּראַגע. אַזאַ שטייגער שילדערן קען אַמאָל ווייזן אַ נול דאָרט, וווּ עס זענען פריער פאַראַן ציפּערן. עס קען אַמאָל שוין זיין זייער ווייניק קערפּער און גייסט זאָל זיין לדורות. שטעלן מיר מיללערן אַריין אי ווי איינעם פון די וויכטיקסטע נאָרד־אַמעריקאַנער יידישער שרייבער. אי ווי אַ פּראַבלעם פון דער יידישער פּראָזע.

ביכער פון זעלבן מחבר

- נאך דער פארשטעלונג — (גראַטעסקן און בילדער פון יידישן לעבן). 173
זייטן, בוענאָס איירעס, 1926.
- הערשעלע אַסטראָפּאָליער — טראַגיקאַמעדיע אין 3 אַקטן). 41 זייטן, בוע-
נאָס איירעס, 1928 (אויספּאַרקויפט)
- פון ביידע זייטן ים — נאָוועלן, גראַטעסקן און בילדער). 156 זייטן, בוענאָס
איירעס, 1929.
- בעסאַראַביע — (לעגענדעס, מעשהס און בילדער). 125 זייטן, בוענאָס
איירעס, 1929.
- משה לייב האַלפּערן — (אַ קליין קרענצל אויפן קבר פון אַ גרויסן דיכ-
טער). 56 זייטן, בוענאָס איירעס, 1932.
- פּאַרטורעטן פון יידישע שרייבער — 277 זייטן, וואַרשע, 1932 (אויספּאַרקויפט)
- דראַמען — (ר' בער ליעווער, צווישן רעוואָלוציאַנערן, הערשעלע אַסטראָ-
פּאָליער). 186 זייטן, בוענאָס איירעס, 1932.
- די לעבנס-געשיכטע פון אַ יידישן זשורנאַליסט — (מעמואַרן)
ערשטער באַנד: 398 זייטן; בוענאָס איירעס, 1942
צווייטער באַנד: 414 זייטן; בוענאָס איירעס, 1942
דריטער באַנד: 444 זייטן; בוענאָס איירעס, 1942
(אַלע אויספּאַרקויפט)
- מיר ווילן לעבן — (ראַמאַן אין פיר טיילן). 521 זייטן, בוענאָס איירעס,
1944, (אויספּאַרקויפט)
- בראשית פון מדינת ישראל — (רעפּאָרטאַזשן), אין צוויי בענד, 536 זייטן,
בוענאָס איירעס, 1948, (אויספּאַרקויפט)
- מאַמע יידיש — (עסייען און לעקציעס), 275 זייטן, בוענאָס איירעס, 1949.

Este libro se terminó de imprimir el día 25 de Marzo del año 1952,
en los Talleres Gráficos Zlotopiro Hnos., de la calle Gascón 1231,
en Buenos Aires (República Argentina)